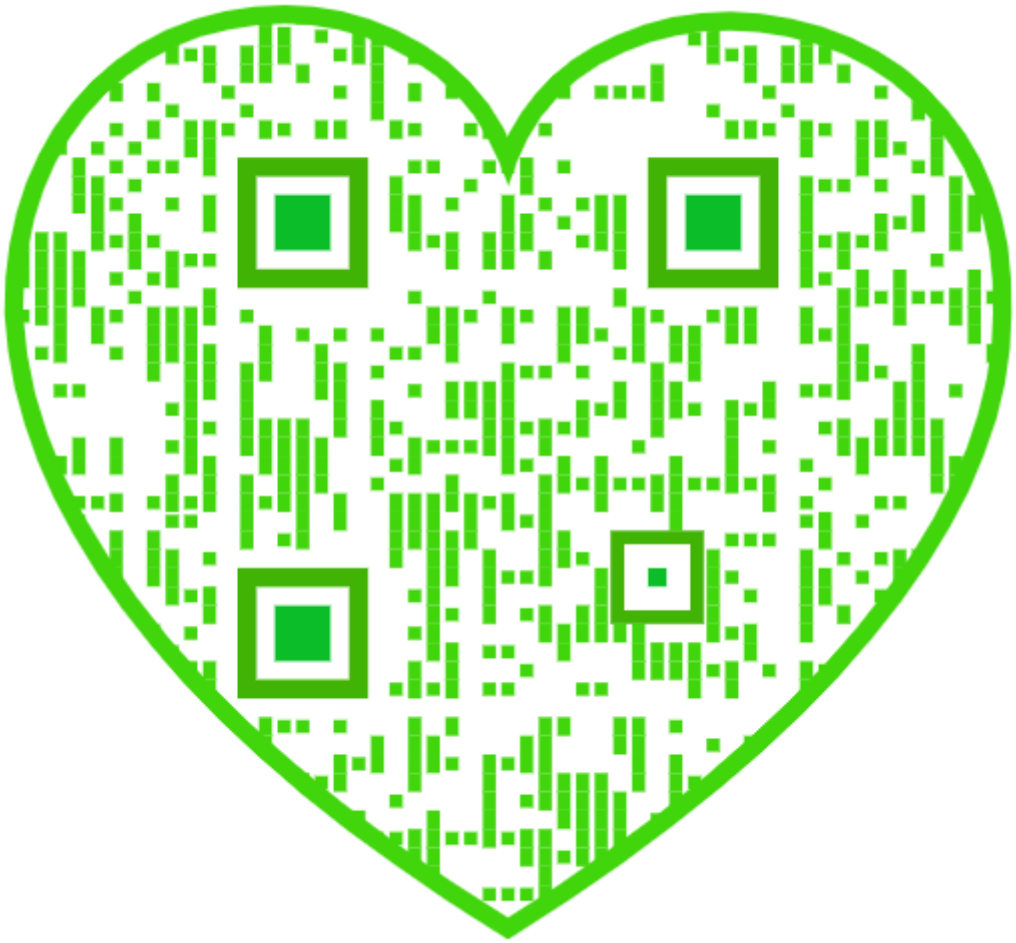

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG
MAANDSCHRIFT.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG MAANDSCHRIFT.

HONDERD-ZEVEN-EN-TWINTIGSTE DEEL.

1905.

Multum facit qui rem bene facit. Bene facit qui communitati magis quam suae voluntati servit. *De imit. Chri.* L. I, C. XV, 25. *(Onze Wachter.)*

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum. I Mach. XV, 34.

(De Katholiek.)

Wanten te Romen in de poort
Sergius die Pauwes benediede
En hine Aertsche Biscop wiede.

MELIS STOKE.

J. W. VAN LEEUWEN
LEIDEN (Hoogewoerd 89) * CIↃDCDV * WED. J. R. VAN ROSSUM
UTRECHT

INHOUD VAN HET
HONDERD ZEVEN-EN-TWINTIGSTE DEEL.

(NB In deze inhoudsopgave zijn de dichtstukken met een * gemerkt)

Blad.

Rembrandt's eerste leermeester Jacomo Swanenburch te Napels 1
Dr. A. H L. HENSEN.

Maria II van Engeland, Prinses van Oranje Een Karakterschets.
I. Prinses van York 13
II Prinses van Oranje 145
III. Koningin van Engeland 199
M S.

Tuchtscholen 27
T. C. VAN ERP.

Indrukken.
VII Het »Avondmaal" van Leonardo da Vinci 48
VIII. 't Zingende Milaan. 213
SIMON BOERS.

***Aan de Onbevlekt-Ontvangene** 53
FELIX RUTTEN

***Moeder Gods.** 55
fr M. VREESWIJK, O. F. M

***Kinderen.** 56
FELIX RUTTEN.

***'t Sneeuwt** 57
J. J.

Geloof aan de onsterfelijkheid der ziel ten tijde der aartsvaders. 105
F. J. P. G. v. ETTEN, O. E. S. A.

Bladz

Het raadsel des levens.
III. Prikkels, groei, energie (Vervolg van Dl CXXV, bl 397 vv) 133
J. M. L. KEULLER

***Drie Sonnetten.**
I. Ploeger 171
II. Zaaier 172
III. Maaier 173
FELIX RUTTEN.

Uit den oosterschen tuin in eigen gaarde 185
A HAANS.

***Regennacht — *Gij slaapt zoo stil en geruste** 221
FELIX RUTTEN

***Winter** 223
fr. M. VREESWIJK, O. F M

Vijf-en-twintig jaar Letterkundige revue 265
A. M. J. I. BINNEWIERTZ.

Alfredo Trombetti Een taalgenie 294
SIMON BOERS.

De »Thrymskvita". Vertaald uit het oud-ijslandsch . . 306
LEO BALET.

Amerikaansche landverhuizers in onze flora 314
A. HAANS.

Gezag of gebruikseigendom? Over de onderlinge verhouding van patroons en loonarbeiders 334
TH. B. T H.

Processie of »Ommegancks"-spelen te Delft in de XVe en XVIe eeuw 346
J. H. A. THUS.

***Wij zaten zwijgend.. — *Pastorale. — *Nocturne. — *Anima casta** 365
FELIX RUTTEN.

***Reveille** 369
fr. M. VREESWIJK, O. F. M.

***Vogels** 370
F. W.

Dirk Ameyden naar zijne handschriften geschetst 421
Dr. A. H. L. HENSEN.

Bladz

Beweging 455
H LINNEBANK, O. S Cr

Tweeërlei weg. Drama in twee bedrijven. Eerste bedrijf 464
LEO BAATEN

***Meeuwen**. 487
H. KNIPPENBERG.

***Avond** 488
fr S. L BRAUN.

***Muziek — *Poëzie** 489
FELIX RUTTEN.

***Wording** 491
fr M VREESWIJK.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

II. Henri Hartog, »Sjofelen" 59

III. A Cuppens, »Een rooske van Overzee" 492
A. M. J I BINNEWIERTZ.

NIEUWE UITGAVEN:

Mr. T DE VRIES, *Beginselen der Staathuishoudkunde* 68
J. D J AENGENENT.

W. DE VEER, *Lezingen en Toespraken* 74
TH J. VAN NOORD.

YVES DE QUERDEC [G. FONSEGRIVE], *Le fils de l'esprit. Roman social* 77
A. M. C. VAN COOTH.

A C MEIJER, *Wandelingen op Nederlandsch taalgebied* 87
A LINNEBANK, O S. Cr.

W VAN NEYLEN, *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Tweede uitgave* 89
L. P MIDDENDORP.

Derde Jaarverslag van »De Violier". 91
JOS VAN VEEN, Pr.

Bladz

Modern A B C voor Katholieken 94
J. R.

B. HEYNE, *Ueber Besessenheitswahn* 95
C.

Supplement-register 1900—1905. 104

M. P. DE MUNNYNCK, *Praelectiones de Dei existentia* . . 174
J. TH. BEYSENS.

J. LAURENT. — M PERQUY, *La typographie à Bruxelles au début du XXe siècle*. 179
J. D. J. AENGENENT.

R. PEETERS, *Grondwet voor de katholieke sociale actie* 181
J. D J. AENGENENT.

F. v HUMMELAUER, *Exegetisches zur Inspirationsfrage* (*Bibl Stud.* IX, 4) 224
fr. R. PEETERS, O. F. M.

E J P. G. VAN ETTEN, *Geschiedenis van het Oude Verbond*. . 230
fr R. PEETERS, O. F M.

J TH BEYSENS, *Algemeene Zielkunde Eerste deel*. 232
J. L JANSEN, Cgr SS Red.

P ALBERS, *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie Tweede deel.* 233
H. J M. TASKIN.

P BUISINK, *Het huwelijk in de Katholieke Kerk*. 235
J. RUYTER

Dr S REINSTADLER, *Elementa philosophiae scholasticae Editio altera* 236
Dr. L H. v TH

Annuarium der Roomsch Katholieke Studenten 1905 237
J. M. L KEULLER

M L VON HUTTEN-STOLZENBERG, *Durchgekampft.* . 248
M S

H ESCHELBACH, *Twee boefjes* 253
C N.

Mevr ABBINK VAN VOORST TOT VOORST, *Freule Lucie* . . . 262
M. S.

G. F. HASPELS, *Vreugden van Holland* 264
M. S.

Bladz

Mr. W. E J. M VAN DER PLUIJM, *Vereischten tot en ontbinding van het huwelijk volgens het kerkelijk recht en de bepalingen van den Nederlandschen Staat* 372
Mr H. J. G. FARENSBACH

Dr. J. V DE GROOT, *Eenige beschouwingen over de geestelijke ontwikkeling van blinde doofstommen* 385
J. D J. AENGENENT.

Mgr J. L SPALDING, *De vrouw en het hooger onderwys*. 388
Dr. G. J. LIESKER

VICTOR CATHREIN, *Het Socialisme* 392
Dr. G J. LIESKER.

P MICHEL, *Questions pratiques*. 396
M J. A L.

ED. BRAHM. *De reticentia voluntaria peccatorum in confessione* . 397
M. J A. L.

C. A. B, *Neerlands hulde aan de Onbevlekte Ontvangenis van Maria* 398
Dr. G. BROM

M. J. POHL, *Thomae Hemerken a Kempis vol. tertium* . . . 400
C NUIJEN

R P. J. M BOUMAN, *De »Navolging van Christus" naar het oorspronkelijk handschrift vertaald* 404
C. NUIJEN

F. A. L SMIT, *Wat Jesus leed* 406
P. H M.

ED. CUYPERS, *Het Huis* 409
L J BOOGMANS.

TH MOLKENBOER, *De Tuin* 409
L. J. BOOGMANS.

Dr. DE JONG, *Dienstweigering bij de eerste Christenen* 412
A

H DELEHAYE, *Les Légendes hagiographiques* 500
fr B. KRUITWAGEN, O F. M

P. COELESTINUS, *Wat en hoe is onze geloofsverdediging* 508
G. VAN NOORT

Bladz

V CATHREIN, *Philosophia moralis in usem scholarum* 510
J. L. JANSEN, Congr SS. Red

Mgr. LANS *Het leven van Pater Bernard. Vierde druk* . . 512
A. M C v C.

DOM BASTIEN, *Directoire canonique à l'usage des congrégations a voeux simples* 514
A M C v. C.

Kleinere mededeelingen aan lezers en schrijvers

De »Civiltà cattolica" over letterkundige critiek 416
Dr v A.

Beslissing van de Pauselyke Commissie voor Bybelstudien 517
J v d. DRIES.

Tekstverbetering. 183
Dr. L. J. SICKING

Repliek 95
M. C. NIEUWBARN.

Wederwoord van den recensent 102
JOS VAN VEEN.

Bij de tweede aflevering van dit deel is gevoegd als bijlage onder eigen omslag:

Supplement-register 1900—1905.
E. H. RIJKENBERG.

REMBRANDT'S EERSTE LEERMEESTER JACOMO SWANENBURCH TE NAPELS.

Terwijl Napels in September van dit jaar 1904 nog woeliger was dan anders — de Vesuvius onder dof gedreun zijn vlammende granaten omhoog werpende en sombere geruchten in omloop eener werkstaking als aan de Golf nog nimmer was aanschouwd — genoot ik volop van de gastvrijheid, welke de *Società Napolitana di Storia Patria*, het genootschap aldaar ter beoefening van vaderlandsche geschiedenis, mij in zijn koele en rustige studiezaal aanbood. Dit genot werd nog verhoogd, toen de vriendelijke bibliothecaris van het genootschap den *professore Olandese* eenige archiefstukken voorlegde, welke een landgenoot van hem betroffen, den Leidschen schilder Jacomo Swanenburch, die in het begin der zeventiende eeuw te Napels heeft gewoond Die stukken zijn ontleend aan het archief der Aartsbisschoppelijke Inquisitie van Napels, want, gelijk wij zullen zien, Swanenburch liep gevaar in een heksenproces voor die rechtbank te worden gewikkeld Reeds in 1890 hebben ze hun uitgever en bewerker gevonden in Luigi Amabile, lid der Koninklijke Academie van Napels, die ze met een aantal soortgelijke processtukken in de *Atti*, de Verhandelingen van de Academie liet opnemen [1]). Daar deze uitgave, voor zooverre mij bekend is, niet ter kennis kwam van het Nederlandsche publiek en de aandacht toch wel verdient, zal ik hier een overzicht ervan trachten te geven.

De akten, welke bij het voorbereidend onderzoek naar de rechtzinnigheid van onzen schilder hebben gediend — want

[1]) *Atti della Reale Accademia di Napoli* Tom XXIV, pag, 490 vv

tot een eigenlijk proces is het waarschijnlijk nimmer gekomen — zijn drie in getal: vooreerst eene dagvaarding door den griffier van het aartsbisschoppelijk gerechtshof te Napels op 19 November 1608, en vervolgens een tweevoudig verhoor, dat de gedaagde op 20 en op 28 November van hetzelfde jaar heeft ondergaan. De dagvaarding is geheel in het Italiaansch opgesteld, en, al verraadt een enkel woord haar Napelschen oorsprong, taal- en stijlfouten komen niet erin voor Anders is het gesteld met de beide verhooren; de vragen zijn in het Latijn weergegeven maar ongetwijfeld tot den schilder in het Italiaansch gericht; het antwoord is getrouw in denzelfden onbeholpen vorm opgeteekend, waarin het werd uitgesproken De reden daarvan is verklaarbaar, want op den juisten inhoud dier antwoorden kwam het aan, en onder beide verhooren staat dan ook geschreven: *io Jacomo Swanenburch pittore o desposto ut sopra:* ik Jacobus Swanenburch, schilder, heb als boven verklaard. Het blijkt uit die verhooren, dat onze landsman, die reeds tien jaren te Napels had gewoond, wel het Italiaansch rad kon spreken, maar de taal van een beschaafd man is het niet; hij bedient zich van het Napolitaansch dialect, vermingt dikwerf de termen en verstaat geenzins kort en bondig te antwoorden. Met behulp van deze stukken zullen wij eenige onjuiste berichten omtrent dezen schilder verbeteren, het weinige, dat van hem bekend is, op eenige punten kunnen aanvullen, om vervolgens afzonderlijk zijn wedervaren voor de Inquisitie te behandelen.

Jacobus Swanenburgh, zooals thans zijn naam gemeenlijk wordt geschreven of Jacomo Swanenburch, gelijk hij zich zelven steeds heeft genoemd, was de zoon van Isaac Claeszoon Swanenburch, een Leidsch schilder van aanzienlijken stand. Diens naam komt bij Orlers in 1582 voor onder de Veertigen [1]), in 1586 was hij schepen, in 1596 tot burgemeester van Leiden gekozen. Van de drie zoons, welke zich evenals de vader aan de kunst hebben gewijd, was onze Jacomo de oudste Terwijl de herinnering aan den vader levendig is ge-

1) Orlers, *Beschrijving der stadt Leyden*, blz. 642.

bleven door de cartons, welke hij voor twee der Goudsche glazen heeft gemaakt, en door de zes tafereelen aan de draperie-nering van Leiden ontleend, dankt de oudste zoon zijne bekendheid hoofdzakelijk aan het feit, dat hij na zijn terugkeer uit Italie de eerste leermeester is geweest van Rembrandt van Rhijn, die drie jaren in zijn schilderswinkel te Leiden zal doorgebracht hebben Hooren wij wat één der voornaamste schrijvers over Rembrandt, Émile Michel, ons betreffende dien leermeester weet mede te deelen Om het talent van Jacomo Swanenburch te beoordeelen staat hem niets anders ten dienste dan een schilderstuk op doek in het Museum van Kopenhagen; al het overige van den meester is verloren gegaan Deze schilderij te Kopenhagen werd in 1628 geschilderd en stelt voor: eene pauselijke processie, welke over het Sint Pietersplein trekt Michel's oordeel is zeer ongunstig: »*La composition* — zoo zegt hij — *ne se recommande ni par le goût de l'arrangement, ni par l'entente de l'effet, ni par la correction du dessin qui, dans les chevaux surtout, est très defectueux, ni par la couleur, qui manque complètement d'harmonie et de relief*" [1]). Volgens hem ontbreekt het den vervaardiger van dit tafereel derhalve zoowat aan alles, wat den schilder van talent verraadt. aan de kunst van groepeeren, aan bekwaamheid in het teekenen, en vooral aan oog voor kleur [1]). Ik weet op dit oordeel niets af te dingen maar hoop dat het juister zij dan het overige, dat hij ons betreffende Rembrandt's leermeester weet mede te deelen. Reeds het geboortejaar is verkeerd aangegeven. Volgens Michel moet dit ongeveer op 1580 gesteld worden. Wanneer echter Swanenburch zijn eerste verhoor op 20 November 1608 ondergaat, zegt hij ongeveer zeven en dertig jaren oud te zijn, het geboortejaar valt dus tien jaren vroeger dan Michel aangeeft, omstreeks 1571. Even onjuist is het, dat hij slechts drie jaren — van 1614 tot 1617 — te Napels zou vertoefd hebben. Reeds het jaar, waarin onze schilder voor de Napelsche Inquisitie verscheen, 1608, toont

---

[1]) Émile Michel *Rembrandt, sa vie, son oeuvre et son temps* Paris, Librairie Hachette et Cie 1893, pag 13

dit aan. Volgens zijne getuigenis had hij toen gedurende negen of tien jaren onafgebroken in Napels gewoond; hij moet er derhalve minstens achttien jaren, van 1599 tot 1617, vertoefd hebben. Eindelijk begaat Michel nog de vergissing het thans verdwenen schoorsteenstuk voorstellende · *Koning Pharao in de Roode Zee* en daaronder: *De Joden in de woestijn*, dat in 1610 voor de burgemeesterskamer van het stadhuis te Leiden werd geschilderd, aan Iacomo toe te schrijven. Deze zat echter in dat jaar nog rustig te Napels, en volgens Orlers [1]) is niet hij de schilder, maar Mr Klaes Isaaksszoon Swanenburch, een jongere broeder van hem Andere gegevens over Rembrandt's leermeester bevat het standaardwerk niet; alleen wordt nog het vermoeden opgeworpen, dat Jacomo het eerste onderricht in het schilderen van zijn vader zal genoten hebben.

Gelukkig werpen de documenten, welke Michel over het hoofd heeft gezien, wat meer licht over die opleiding en over zijne latere lotgevallen »Ik ben schilder van beroep — zoo verklaart de gedaagde bij het eerste verhoor — deze kunst heb ik te Venetie geleerd en in de schilderkunst geen meester gehad, ofschoon ik mij overigens wel onder meesters heb gesteld op de plaatsen, waar ik vertoefde." En een weinig verder in het verhoor zegt hij nogmaals · »Ik verstond het teekenen [bij mijn komst in Italie], maar de kunst van schilderen heb ik uit mijzelven geleerd". Wanneer het talent zoo gering is geweest als Michel oordeelt, spreekt uit deze woorden niet geringe eigenwaan. Hooren wij echter zijne verdere lotgevallen. »Aanvankelijk — zoo gaat hij voort — toen ik in Napels kwam, was ik in dienst bij een koopman in schilderijen, Michele del Re geheeten, die mijne stukken naar Sicilie zond". Op die wijze ging het derhalve ook toen reeds met schilders die nog naam hadden te maken, zij werden gedreven in de armen der »kunstkoopers", en lieten heel wat veeren erbij zitten. Eigenaardig is verder die uitvoer naar Sicilie, op het eiland waren blijkbaar de

---

1) Orlers, blz 172

eischen minder gestreng dan op het vaste land, en het strekte reeds tot aanbeveling, dat de schilderstukken uit Napels kwamen. Het kan ons niet verwonderen, dat Swanenburch zich spoedig van zijn kunstkooper trachtte los te maken; bij de schrale verdiensten, welke zulk een bestaan opleverde, drukte hem nog de zorg voor vrouw en kinderen Want reeds een jaar na zijn komst in Napels had hij eene Napolitaansche, Margherita Cordona, getrouwd, welke hem vier kinderen heeft geschonken, haar man naar Leiden volgde en aldaar in 1639 is gestorven [1]). Dit huwelijk zal des te gemakkelijker zijn beslag gekregen hebben, wijl Jacomo in afwijking van zijn vader katholiek was gebleven Daar hij zich voor den rechter op een uitspraak van zijn biechtvader beroept, kunnen wij ook aannemen, dat hij tot de practizeerende katholieken heeft behoord. Onze schilder zocht dan en verkreeg allengs bestellingen in Napels, hij noemt de namen van twee begunstigers, de graaf de Monteletto, een Napolitaan, en Don Pedro Cavinigha, een edelman uit de Spaansche kolonie te Napels, in wier vertrekken hij schilderwerk heeft aangebracht. Hij verstond alzoo tevens het schilderen *al fresco*, eene manier van schilderen, welke, gelijk bekend is, bijzondere vaardigheid eischt Het schijnt hem niet onvoordeelig te zijn gegaan, sedert hij zich als zelfstandig meester had gevestigd, in Mei van het jaar 1608 kon hij een winkel openen, bestemd voor het verkoopen van zijne schilderijen in een der drukste kwartieren van de stad. De wandelaar, die de *Via Roma*, de hoofdstraat van Napels, opklimt, komt omstreeks het midden van z'n tocht voorbij een driehoekig plein, dat naar de belendende kerk de *Largo della Carità* wordt geheeten. Hier had Swanenburch een winkel, welke te gelijk werkplaats zou zijn, gehuurd Een half jaar was er sinds verloopen, toen twee boden van de Inquisitie eene groote schilderij, welke hij buiten zijn winkel had hangen, in beslag kwamen nemen krachtens het volgende stuk, dat tegen hem was opgesteld:

---

[1]) Kramm, *Levens en werken der Hollandsche kunstschilders*

Dagvaardiging van meester Jacobus Swanen[burch]

Napels, 19 Nov. 1608

Geboodschapt zijnde aan monseigneur Allessandro Graziano, plaatsvervanger in geestelijke en wereldlijke zaken van den aartsbisschop van Napels, dat een schilder, wonend bij de kerk *della Carità* en meester Jacomo genaamd, in het openbaar, aan den buitenmuur van zijn winkel, met meerdere andere schilderijen een groot stuk heeft hangen, waarop een aantal heksen zijn afgebeeld, welke allerlei tooverkunsten verrichten, zoo wordt mgr. verzocht, wijl het zaken zijn met het Katholieke Geloof in strijd, dat hij bedoeld schilderstuk late wegnemen, daar een menigte van menschen met aandacht en verwondering er vóór staat. Is aan de twee boden, Oratio Caccavale en Prospero Criscolo, opdracht gegeven dit schilderstuk weg te nemen en naar het gerechtshof te brengen, opdat mgr. zou zien en oordeelen wat er van de zaak zij. De boden hebben gebracht eene schilderij op doek, met een houten lijst metende zeven palm in de breedte en vier palmen in de hoogte, op welke schilderij heksen en duivelen zijn afgebeeld, die allerlei handelingen verrichten.

Giovanni Domenico d'Andrea
Griffier voor de zaken van het Heilig Geloof
met bevel genoemde schilder ter onderzoeking te ontbieden

Den dag daarop, den 20^{en} November, verscheen de schilder in het paleis van den aartsbisschop, en had het eerste verhoor plaats, dat door mgr. Graziano werd afgenomen. De levensbijzonderheden, welke hij op de gestelde vragen mededeelde, hebben wij reeds vermeld Zonder aarzelen erkende hij vervolgens de vervaardiger van het in beslag genomen schilderstuk te zijn: »Het schilderstuk — zoo zegt hij — dat Gij mij thans hebt getoond, is het mijne, ik heb al de figuren, welke daarop voorkomen geschilderd, en het is drie jaren geleden, sinds ik het stuk begon aan te leggen; toen hield ik geen open winkel zooals thans, en meestal heb ik mijne avonden aan deze schilderij besteed. Ik hing het aan den buitenmuur van mijn winkel op om het te reinigen en te

voltooien, alsook om genoegen te verschaffen aan de menschen die het zouden zien".

Het onderwerp, dat Jacomo voor zijne schilderij had gekozen, was een heksen-sabbat. Wij zullen hem zoo aanstonds zelf de verklaring van het tafereel hooren geven, maar moeten tot beter begrip daarvan eerst zijn antwoord mededeelen op de vraag: of hij dat alles naar eigen vinding had geschilderd, dan wel naar het voorbeeld en de inlichtingen van anderen? »Het is thans zeven jaar geleden — aldus luidt zijne bewering — toen er in mijn werkplaats een edelman verscheen, die Italiaansch sprak en onder zijn mantel een opgerold schilderijdoek hield verborgen, waarop een aantal personen voorkwamen, welke ik op de in beslag genomen schilderij heb afgebeeld. Deze persoon verzocht mij eene schilderij te maken, groot vier palmen, en nog een tweede schilderij van drie palmen, waarop ik de figuren zou aanbrengen, waarvan hij het model had medegebracht. Zijn naam heeft hij niet genoemd, maar zeide een edelman te zijn, behoorende tot het hofgezin van Francesco di Castro, den toenmaligen onderkoning van Napels; ik heb den man nimmer teruggezien".

Hoewel, zooals uit de akten blijkt, het bewuste schilderij-doek uit eigen beweging aan den rechter was overhandigd, klinkt het verhaal — eerlijk gezegd — wel eenigzins verdacht; zijn geval herinnert te zeer aan den onbekende, die gewoonlijk den beschuldigde het verdwaalde horloge in de handen heeft gestopt Gelukkig beriep de schilder zich ook op andere hulpmiddelen, waarvan de beteekenis beter was vast te stellen Nog heden kan men te Napels in *Sant' Anna de'Lombardi*, welke toenmaals de kerk van *Monte Oliveto* werd geheeten. een schilderstuk zien, waarop de heilige Francesca Romana is afgebeeld, zooals zij door den duivel met een stok wordt bedreigd [1]). Ook van deze voorstelling had hij zich bij het

---

1) Het tafereel op doek bevindt zich in de tweede kapel rechts, de duivel, zooals hij daar is afgebeeld, heeft — uitgezonderd natuurlijk de horens — wonderlijk veel overeenkomst met de schilddragers neven het Duitsche wapen. Ook de draak, waarvan in het verhoor sprake is, komt op de schilderij van *Monte Oliveto* voor

ontwerpen van zijn tafereel bediend, terwijl verder een vakgenoot uit de nabuurschap, de schilder Andrea Molinaro, wonend in de straat *Spirito Santo*, hem met raadgevingen had ter zijde gestaan. Hooren wij thans hoe hij bij het tweede verhoor eene uitvoerige verklaring van zijn schilderstuk geeft:

»Gevraagd: dat gedaagde nogmaals de handelingen zal verklaren, welke de heksen verrichten op het eertijds door hem geschilderde doek, antwoordt hij, nadat bedoeld schilderstuk voor hem is geplaatst, aldus: de drie vrouwelijke figuren, welke in het bovenvak zijn geschilderd, stellen heksen voor, die op een bezemsteel door de lucht vliegen, en ook die andere vrouw ter rechterzijde, welke uit den schoorsteen te voorschijn komt, is eene heks, en onder haar is nog eene andere aangebracht, welke eveneens door de lucht vliegt. Wat het drietal heksen betreft, dat met brandende fakkels zich midden op het tafereel vertoont, en die andere heks, welke rijdt op den duivel, als draak afgebeeld, — het is mij onmogelijk hare handelingen te verklaren, want ik heb ze gekopieerd naar dat andere doek [van den onbekende]. De twee heksen, welke onderaan zijn geplaatst met knapen op den arm, die heb ik op raad van een anderen schilder [Andrea Molinaro] eraan toegevoegd, om te beduiden, dat die kinderen door haar werden weggeroofd. De beide heksen, welke daarneven zijn aangebracht, rijdende op doode beesten en met fakkels in hare handen, deze heb ik al wederom naar dat andere doek [van den onbekende] gekopieerd; welke handelingen zij verrichten, weet ik niet. Evenzoo is het gesteld met de naakte figuur, en de andere, welke haar zalft. Ook kan ik niet aangeven, wat de heksen, welke rondom de fontein zijn geschaard, uitrichten, want ik heb dat alles overgenomen van het doek, dat mij werd gebracht".

De beschrijving daalt, gelijk wij zien, in allerlei bijzonderheden af, en toch is zij niet volledig; aan het einde glipt Jacomo behendig over het punt heen, dat den meesten aanstoot had gegeven. Uit andere verklaringen voor den rechter blijkt, dat op zijn bont tafereel ook was aangebracht· »de duivel, die in gedaante van een sater zich door eenige

heksen laat aanbidden". Hierop vooral sloeg de vraag, waarmede het eerste verhoor eindigt »Of hij wist of wel geloofde, dat het geoorloofd was zulke afschuwelijke dingen te schilderen en uit te stallen als op deze schilderij voorkomen?" Zijn antwoord luidde: »Ik vermoedde niet dat de beschouwers ergernis er aan zouden nemen, en vele geestelijke vaders, die het schilderstuk in mijn werkplaats zagen, hebben daarvan niet gerept"

Wat was echter de eigenlijke oorzaak, welke onzen schilder voor de geestelijke rechtbank van Napels bracht? Want hoewel de ongewone voorstelling van zijne schilderij ergernis aan sommigen had gegeven, alleen daarom zou hij nog niet voor de Inquisitie zijn gedaagd. Deze verdacht hem echter van een misdrijf, dat tot hare onmiddellijke competentie behoorde, van in vertrouwelijke gemeenschap te zijn getreden met heksen, en zóo de modellen voor zijn tafereel te hebben verkregen. Om dit begrijpelijk te maken moeten wij ons herinneren, dat in het begin der zeventiende eeuw het geloof aan heksen algemeen was, niet slechts bij de Italianen maar bij alle volkeren van Europa; dat bij gevolg schier overal de barbaarsche straffen werden toegepast, welke een vroeger tijdvak op het gewaande misdrijf had gesteld. Duitschland moest zijn zoogenaamde »heksen-periode" nog eerst beginnen, en de Vereenigde Provincien beleefden wel in 1610 hare laatste heksenprocessen [1]), maar daarmede was het wanbegrip nog lang niet uitgeroeid, men denke slechts aan het misbaar dat op het einde der eeuw Balthazar Bekker met zijne *Betoverde Wereld* heeft verwekt. Geen twijfel derhalve, of de geestelijke rechters te Napels waren vast overtuigd, dat Swanenburch de werkelijkheid op zijn tafereel had weergegeven, het kwam er slechts op aan te achterhalen, hoe hij de kennis dier feiten had verkregen. Vandaar herhaalde ondervragingen op dit punt, en zelfs een tweede verhoor, waartoe Swanenburch trouwens zelf aanleiding had gegeven door zijn onwaarschijnlijk verhaal van dat geheimzinnig bezoek

---

[1]) J Scheltema, *Geschiedenis der heksenprocessen*, blz. 260

aan de werkplaats. Telkens kwamen de rechters erop terug of hij niet voor verschillende groepen van zijn tafereel, en bijzonder voor het aanbidden van den duivel, was te rade gegaan bij *janare* — de volksuitdrukking voor tooverkollen — hetzij te Napels, hetzij dan elders Wat de rechters met dit »elders" op het oog hadden, kan ik wel aangeven. Het naburige Benevento was toemaals berucht om zijn heksensabbat, welke buiten de stad rondom een notenboom, *La Noce di Benevento,* vergaderde [1]). Nog in 1635 oordeelde de »opper-geneesheer" Pietro Piperno het noodig om in een afzonderlijk werkje de ongerechtigheden van zijne vaderstad op dat gebied te ontsluieren Reeds de ondertitel geeft een voorproefje van hetgeen zal geboden worden. »Ten slotte — zoo staat op het titelblad gedrukt — eene korte beschrijving van de maaltijden, danspartijen en ontuchtige drinkgelagen, welke onder den Notenboom van Benevento gevierd worden met Ludovico, Magistrello en Martinello, onreine duivelen door vorst Beelzebub aangewezen om de heksen van dienst te zijn". De verhandeling vond aftrek, want in 1647 verscheen eene tweede uitgave Hoe den indruk te beschrijven welke dit boekje achterlaat? Het werkt verbijsterend allerlei woeste ongerijmdheden — door een ernstig man — in deftig Latijn — als onomstootelijke waarheid te hooren verkondigen. Hulde aan den bisschop van Benevento, die, zooals aan het einde van de verhandeling wordt medegedeeld, den tooverboom heeft laten omhakken! Na het boekje te hebben uitgelezen verliet ik ditmaal zonder eenigen spijt het *Museo Nazionale*, blijde het lieve zonnelicht wederom te mogen aanschouwen, en dankbaar gestemd jegens de verstandige en kloeke mannen, die het menschdom van zulk eene nachtmerrie hebben bevrijd Aanhalingen uit de zotternijen van Piperno kan ik den lezer besparen; het bovenstaande zal wel

---

[1]) Thans heeft de kinematograaf zich van het onderwerp meester gemaakt, in de *Galleria Umberto I*, de overdekte straat van Napels, zag ik met vette letters aangekondigd *La Strega di Benevento*, De Heks van Benevento

[2]) Petrus Piperno, Beneventanus, photophysicus: *De Nuce maga Beneventana* Neapoli, Superiorum permissu, MDCXXXV

voldoende zijn om hem de overtuiging te geven, dat, waar zulke begrippen heerschten, Swanenburch met zijn heksentafereel in hachelijke omstandigheden was geraakt.

Hoe heeft hij zich daaruit gered? Zijne verklaringen voor den rechter kunnen ons dat leeren, ik laat ze daarom in de orde, waarin ze zijn afgelegd, hier volgen. In het eerste verhoor lezen wij aldus: »Gedaagde ondervraagd: of hij hier ofwel elders heeft gezien en in kennis is gekomen met heksen of toovenaressen, en — zoo ja — wie het zijn, antwoordt: ik heb nimmer dergelijke vrouwen gezien of leeren kennen, want ik beschouwde de gansche zaak als een scherts en heb derhalve het schilderstuk gemaakt om de menschen te laten lachen"

»Gedaagde [nogmaals] ondervraagd en vermaand dat hij de waarheid zal zeggen: of heksen, ofwel toovenaressen. met hem hebben gesproken, hetzij te Napels, hetzij elders, om inlichtingen te geven over hare bijeenkomsten en de dingen, welke op het schilderstuk zijn afgebeeld, antwoordt nooit heb ik kennis gehad aan toovenaressen of heksen, maar had ik zulke vrouwen leeren kennen, ik zou ze ontweken hebben, ik schilderde het tafereel omdat het aan al de schilders behaagde een stuk van eigen vinding te zien".

Bij het tweede verhoor worden hem — in overdrachtelijken zin — de duimschroeven aangezet; de advokaat-fiscaal, die ditmaal het verhoor afnam, vergenoegt zich niet met algemeene vragen, maar richt zijn zoeklicht op één bepaald punt »Ondervraagd: wie hem in die manier van den duivel te aanbidden, gelijk de heksen [op zijne schilderij] dat doen, had onderricht, en zoo beklaagde ontkende, of hij die wijze van aanbidding uit zich zelven had bedacht, antwoordt gedaagde: die manier van aanbidding is mijne eigen vinding, want ik heb gedacht, dat heksen den duivel noodzakelijk moeten aanbidden".

»Gedaagde nogmaals ondervraagd en vermaand de waarheid te zeggen: hoe het moest opgevat worden, dat hij naar zijne eigen vinding de aanbidding van den duivel heeft afgebeeld, antwoordt: van meerdere menschen heb ik gehoord, dat de

heksen zulks gewoon zijn, en ook van mijn biechtvader vernam ik, dat de heksen zich aan den duivel geven; nimmer dacht ik eraan eenig kwaad te bedrijven met deze schilderij".

De verklaringen geven een niet ongunstigen indruk van Swanenburch's karakter; hij moge gedeeld hebben in den algemeenen heksenwaan, blijkbaar stond hier voor de rechtbank een eerlijk en rechtschapen man, die het gespuis verafschuwde, dat munt sloeg uit de lichtgeloovigheid der groote menigte. Wij vinden derhalve geen bezwaar ons aan te sluiten bij het gevoelen van den uitgever der stukken, die meent, dat het bij dit voorloopig onderzoek is gebleven. Wel is de bewijsvoering, welke hij daarvoor bijbrengt, het gemis aan verdere bescheiden, niet afdoende, maar de bevredigende uitkomst van het gerechtelijk onderzoek maakt zijn gevoelen toch zeer waarschijnlijk. Het is den schilder dan komen te staan op verbeurdverklaring van zijn heksen-tafereel en ongetwijfeld ook op eene geduchte vermaning. Met een blij hart niettemin zal Jacomo Swanenburch op dien 28en November het aartsbisschoppelijk paleis verlaten hebben en naar de *Largo di Carità* teruggekeerd zijn. Daar heeft hij nog negen jaren lang zijn eerzaam ambacht uitgeoefend, totdat de drang naar het lieve vaderland hem te machtig werd, in 1617 is hij voor goed naar Leiden teruggekeerd

30 November 1904. DR. A. H. L. HENSEN.

MARIA II VAN ENGELAND, PRINSES VAN ORANJE.

EEN KARAKTERSCHETS.

Onder de veel besproken historische vrouwen behoort zeker Maria II, Koningin van Engeland, echtgenoote van onzen Prins Stadhouder Willem III.

Terwijl ernstige historieschrijvers als Macaulay en Fruin haar hoog verheffen, terwijl Fruin vooral voor haar een bewondering, vereering, liefde bijna koestert, herinnerend aan de gevoelens door professor de Rijk aan haar bet-overgrootmoeder Maria Stuart, door Victor Cousin aan de hertogin de Longueville, door zoovelen aan Marie Antoinette gewijd, en haar verheerlijken om haar hooge deugd en vooral om hare huwelijksliefde, hebben anderen haar bitter verguisd en gesmaad. Zij vergeleken haar en haar zuster met de booze dochters van koning Lear, met Tullia, uit de oude Romeinsche geschiedenis bekend, met Absalon en andere ontaarde kinderen uit historie of verdichting

Maria verdient *ni cet excès d'honneur, ni cette indignité* Door haar eigenaardige verhouding tusschen man en vader, is het moeilijk haar zonder den invloed van partijdigheid te beoordeelen Naar de mate der sympathie voor den een of den ander valt ook het licht op haar.

Wij willen een poging beproeven haar te schetsen, zooals zij zichzelf en ooggetuigen haar teekenden, en tevens de omstandigheden trachten te begrijpen, die haar deden handelen en inwerkten op haar karakter en handelingen. Dit is de eenige wijze om haar zoo objectief mogelijk te leeren kennen en misschien recht te doen wedervaren Vandaar ook dat wij ons niet met de ingewikkelde geschiedenis dier dagen zullen bezighouden dan in zooverre deze met haar in betrekking staat.

I. PRINSES VAN YORK.

Toen in het jaar 1662, den 30en April in St-James Palace te Londen, prinses Mary, de oudste dochter van Jacobus, Hertog van York, broeder van Koning Karel II [1]), geboren werd, deed niets vermoeden, dat zij eenmaal koningin van Engeland zou kunnen worden.

Haar ouders leefden min of meer in ongenade òf, zoo dit woord te sterk is, in de schaduw tengevolge van den kleinen roman, die in hun huwelijk een blij-eindend slot had verkregen.

Anna Hyde, hertogin van York, was niet van koninklijk bloed, zij was de dochter van Lord Clarendon den Groot-Kanselier van Engeland, die na de onthoofding van Karel I, of liever in de troebele tijden, voorafgaande aan de noodlottige gebeurtenis, naar Holland was uitgeweken.

Het huwelijk van Jacobus en Anna was ondanks den tegenstand, die het ondervonden had van zijn familie, zeer gelukkig; het werd met verscheidene kinderen gezegend, waarvan Maria de oudste was Juist toen zij geboren werd, vierde haar oom koning Karel II bruiloft met Catharina van Portugal, uit dit huwelijk, meende men, zou de toekomstige koning van Engeland geboren worden; het bleef echter kinderloos.

De kleine prinses werd in de kapel van het St-Jamespaleis

---

[1]) Tot verduidelijking deze genealogie

Karel I (Koning v. Engeland)
gehuwd met
Henriette Maria v Frankrijk

Karel II	Jacobus II (vroeger Hertog van York)	Maria
geh met	*geh met*	*geh met*
Catharina van Portugal.	[1]) Anna Hyde	Willem II van Oranje Nassau.
	dochter	*zoon*
	MARIA.	WILLEM III

[2]) Maria Beatrice van Modena.

gedoopt; haar peetoom was de dappere prins Rupert, hare petemoeien de hertoginnen van Ormonde en Buckingham.

Maria werd de lievelinge haars vaders; hij was hartstochtelijk aan haar gehecht, en wanneer hij als groot-admiraal de marinezaken met zijn secretarissen behandelde, zat zij veelal bij hem op den schoot Hij speelde en stoeide met haar, als ware hij een gewoon burgerman, en schaamde zich evenmin daarop betrapt te worden, als indertijd zijn grootvader Hendrik IV van Frankrijk.

In Twickenham, het paleis van Lord Clarendon, haar grootvader van moederszijde, ging haar gelukkige eerste jeugd voorbij. Maria was een allerliefst kind, de koning en de heele koninklijke familie hadden er plezier in haar dansles te zien nemen, omdat zij zoo gracieus pasjes maakte en zulk een goed gehoor had voor muziek.

Lady Frances Villiers werd tot gouvernante der prinsesjes Mary en Anne, hare in 1665 geboren zuster, benoemd; zij werden in het paleis van Richmond opgevoed met de zes dochters der gouvernante, waarvan later Elisabeth, de oudste Maria zooveel bitter verdriet zou veroorzaken

De hertogin van York, Maria's moeder, die sinds lang sukkelde, overleefde de geboorte van haar jongste dochtertje Catharine in 1671 slechts zes weken. Op haar sterfbed verklaarde zij openlijk, dat zij tot den katholieken godsdienst was overgegaan, ontving de laatste Heilige Sacramenten van een Franciscaner monnik, en stierf in de armen van haar diepbedroefden echtgenoot.

Kort daarna verluidde het, dat hij haar voorbeeld had gevolgd en tot de Kerk zijner voorouders was teruggekeerd.

Groot was de verontwaardiging der protestanten over deze daad, al York's groote verdiensten jegens het land, zijn overwinningen als admiraal, door persoonlijke dapperheid verkregen, zijn populariteit grooter dan die des konings, mochten niet baten; hij verloor zijn groot inkomen en zijn invloed, en misschien het hardste van alles — zijn kinderen werden hem ontnomen.

Koning Karel II werd door zijn anglicaansch volk tot deze

hardheid jegens zijn broeder gedreven, hoewel hij in zijn hart evenzeer katholiek was. Niet alleen staatkundige redenen echter, maar ook het bewustzijn, dat hij zijn leven niet met zijn geloof in overeenstemming kon brengen, beletten hem den beslissenden stap te doen en deden hem dien uitstellen tot zijn sterfbed.

Toen de hertogin stierf, had Jacobus nog vier kinderen over. Maria, 9 jaar oud, was de oudste; dan volgde Anne, 6 jaar, Edgar, 5 jaar, en Catherine 6 weken; de twee jongsten stierven echter binnen het jaar na hun moeders dood.

Daar hij, hoewel katholiek, toch troonopvolger bleef, moest hij aan hertrouwen denken. Na zeer vele mislukte pogingen, huwde hij in 1673 bij volmacht met prinses Marie Beatrice van Modena, die slechts vier jaar ouder was dan Maria van York

Beatrice had onder bittere tranen, gedwongen door haar moeder, die zelf bukken moest voor Lodewijk XIV, den meer dan 25 jaren ouderen man haar ja-woord gegeven. Zij had zich aan God in het klooster willen wijden en verzette zich tegen het haar opgedrongen huwelijk, zoolang zij kon; men moest haar letterlijk naar het altaar slepen

In Engeland werd zij om haar godsdienst reeds bij voorbaat gewantrouwd en gehaat Haar buitengewone schoonheid en jeugd wonnen haar spoedig aller harten, terwijl zij zich weldra in haar lot wist te schikken en haar echtgenoot zoo afgodisch lief kreeg, dat zij zich verweet door die liefde in haar vrome oefeningen te verflauwen.

— »Ik heb je een speelkameraad bezorgd", zei York tot zijn dochters. Maar de prinsesjes hadden weinig gelegenheid met het stiefmoedertje te spelen; want zij bleven zelfs na het tweede huwelijk van hun vader in Richmond bij de Villiers en haar leermeesters.

Deze onderwijzers waren meer gekozen om hun rechtzinnige anglicaansche beginselen dan om hun geleerdheid. Koning Karel II, die het geef- en neem-systeem het gemakkelijkste vond, om zich op zijn niet zeer vasten troon te handhaven, en die toch steeds onder verdenking stond een crypto-katholiek te zijn, wist niets beters te doen dan zijn nichtjes,

die, bij gebrek aan prinsen in de familie, de vermoedelijke erfgenamen van de kroon waren, opvoeders te geven, bekend als vurige papenhaters!

De voornaamste hunner was Henry Compton, bisschop van Londen, in 't geheim een bittere vijand van den hertog van York. Tot zijn 30e jaar was hij militair geweest en had heel weinig werk van studie gemaakt; hoogstwaarschijnlijk vond hij geleerdheid voor vrouwen overbodige ballast en liet de meisjes dus maar studeeren of niet studeeren, zooals het haar beliefde.

Prinses Anna had niet den minsten leerlust en bleef haar heele leven dom en onontwikkeld; zij spelde maar raak, en de briefjes, die van haar bekend zijn, onderscheiden zich door wat men vroeger als keukenmeidenstijl pleegde te kenschetsen Thans is het echter niet onwaarschijnlijk dat briefjes uit de keuken hooger artistieke waarde vertoonen dan die ons van Lady Anne of York bewaard zijn gebleven.

Maria daarentegen had hoogere neigingen en was geestelijk veel meer ontwikkeld. Zij was ook langer onder den invloed van haar ouders geweest, die beiden zeer veel letterkundigen smaak bezaten, terwijl haar grootvader van moederszijde, Lord Clarendon, als geschiedschrijver veel talent toonde.

Peter de Laine, haar Fransche meester, prijst zeer haar ijver, oplettendheid en leerlust, en de vorderingen door haar in het Fransch gemaakt

De teekenmeesters waren . . . twee dwergen, de Gibsons, man en vrouw, gunstelingen en trouwe dienaren van haar grootmoeder koningin Henriette; misschien waren zij zeer kundig voor hun tijd, doch hun methode deugde niet, en daaraan is het zeker toe te schrijven, dat de prinsessen, hoewel evenals alle Stuarts met zeer veel aanleg voor de schoone kunsten begaafd, het niet ver brachten in schilderen en teekenen; misschien werden deze talenten ook niet bijzonder ontwikkeld, uit vrees voor de puriteinsche levensopvatting in haar omgeving.

Aan godsdienstonderwijzers ontbrak het den meisjes niet. Dr. Lake en Dr Doighty waren hun aalmoezeniers en tevens leeraren Lady Mary scheen een zeer dankbare leerling voor hen te zijn; zij was zeer strikt in de uitoefening harer angli-

kaansche godsdienstplichten, hield elk feest en zelfs elken vastendag met de grootste nauwkeurigheid.

Algemeene rouwdag in de familie was de 30e Januari, de herinnerings-datum van Karel I's onthoofding Dan kleedden alle leden van het koningshuis en hun bedienden zich in zwaren rouw, namen aan geen uitspanningen deel en brachten den dag in vasten en gebed door.

Toen de prinses veertien jaar oud was, moest zij volgens de gebruiken der anglicaansche kerk gevormd worden, welke plechtigheid het Avondmaal voorafging. Toen de bisschop van Londen den vader toestemming hiertoe vroeg, antwoordde Jacobus, dat zijn kinderen hem ontnomen waren, opdat hij ze niet in zijn godsdienst zou opvoeden, en dat hij dus nu ook geen toestemming wenschte te geven om hen in een andere Kerk dan de zijne te laten opnemen; de koning alleen had hierin te beslissen.

Kort daarop werd Maria in Whitehall geconfirmeerd, tot groote vreugde van de Engelschen, die bevreesd waren, dat ook zij volgelinge van het gehate Rome zou worden.

Het is geen wonder, dat Maria en Anna in deze zoo geheel verschillende omgeving van haar ouders geestelijk vervreemdden. De hertog van York en zijn tweede vrouw leefden als goede katholieken; de kinderen uit hun huwelijk geboren, die echter spoedig na de geboorte stierven, werden binnenkamers katholiek, maar op bevel des konings in het openbaar op anglicaansche wijze, gedoopt. De prinsessen daarentegen hoorden te Richmond van jongs-af niets anders dan van de ongerechtigheden der papisten, de gruwelen der roomsche Kerk. Het werd hun ingeprent, dat zij de hoop waren der engelsche protestanten; dat hun vader en tweede moeder slachtoffers waren van de Jezuieten enz. Geen wonder dus, dat zij op die ouders met zeker medelijden neerzagen en zich verheugden in de engelsche Kerk te worden opgevoed.

Toch waren zij niet in alles gehoorzame leerlingen van hun zieleherders Dat zij reeds vóór haar opneming in de Kerk aan het hof verschenen en in balletten dansten, was wel zeer te betreuren, maar aangezien het op bevel geschiedde van Karel,

den vroolijken monarch, kon men er haar geen verwijt van maken. Erger was het, dat de prinsessen reeds vroeg hartstochtelijke kaartspeelsters werden; niet alleen de weekavonden, maar zelfs een groot gedeelte van den Sabbath brachten zij met spel door. Hun meester, Dr. Lake, bracht haar het onpassende van dit ergernis-gevende vermaak onder het oog en had de voldoening, dat Maria het kaartspelen ten minste op Zondagen naliet — zoolang zij in Engeland was Later in Holland bezweek Maria opnieuw voor de verleiding, terwijl Anna, ook als koningin, steeds een verwoede kaartspeelster is gebleven

Toen Maria vijftien jaar oud was geworden, deed zij haar intrede in de wereld en nam haar plaats aan het hof in; nu werd er ook langzamerhand gesproken van haar huwelijk.

Haar vader hoopte voor haar de hand van den Dauphin, zoon van Lodewijk XIV; maar Koning Karel II en de Engelschen wenschten voor haar een huwelijk met haar vollen neef, Willem, prins van Oranje, zoon van Willem II en Maria van Engeland, zuster des konings.

De Engelschen wisten over den verweesden prins allerlei wonderverhalen, vaderloos vóór zijn geboorte, kwam hij ter wereld te midden van allerlei rouw-symbolen, waarmede zijn radelooze moeder zich in haar ziekenkamer omringd had. De muren waren zwart behangen, zelfs de wieg en gordijnen waren van rouwfloers Op het oogenblik zijner geboorte gingen alle kaarsen uit en diepe duisternis vervulde het vertrek, maar de aanwezigen zagen duidelijk rondom het hoofd van den jonggeborene drie cirkels van licht zweven, die de drie kronen moesten voorspellen, eens voor hem bestemd.

De beide broeders Karel en Jacobus beschouwden den prins, den zoon hunner te vroeg gestorven zuster, als hun pleegzoon; de voorspelling schijnt hun liefde voor den mogelijken mededinger niet beinvloed te hebben.

Met groote belangstelling hadden de vorsten den jongen prins gadegeslagen in zijn strijd binnen- en buitenlands tegen de partij der De Witten en den franschen koning; zij hadden hem bewonderd en toegejuicht om zijn dapperheid, krijgs- en

staatkundige talenten. Het is onze bedoeling niet in nadere bijzonderheden over de politiek van den prins te treden, die hoe men ook over de rol moge oordeelen door hem gespeeld, toch zeker mag gerekend worden tot een der meest belangwekkende figuren, niet alleen van onze maar ook van de wereldgeschiedenis.

't Meeste bewondering verdient hij om de wijze, waarop zijn groote, krachtige geest heeft getriomfeerd over zijn allerongelukkigst lichaam. Van jongs-af was hij zwak en ziekelijk, vooral tengevolge van zijn slechten lichaamsbouw zijn smalle borst kon geen lucht genoeg geven aan zijn longen, waardoor hevige aanvallen van asthma zijn zwak, eenigszins misgroeid, lijf telkens hevig schokten. Te paard maakte hij een tamelijk goeden indruk, maar overal elders sloeg hij een treurig figuur. Doch de machtige geest bezielde het armzalige ongezonde hulsel geheel en al Door lichaamsoefeningen trachtte hij zijn spieren te versterken, zijn veerkracht te vermeerderen. Zijn geest te ontwikkelen was slechts speelwerk voor hem; hij leefde voor zijn gezondheid, dronk in zijn jeugd nooit wijn, ging vroeg naar bed en vermeed alle buitensporigheden.

Toen hij, 19 jaar oud, in 1670 in Engeland kwam om zijn ooms te bezoeken, zagen de loszinnige hovelingen van Karel II hem met spotlachjes aan. Voor hen was schoonheid, bevalligheid in manieren, levensvreugde, kracht alles, en dit jonge, hoogwijze, nietig prinsje met zijn geregelde gewoonten en zijn op gezondheid gericht leven, kwam hun al heel belachelijk voor. Zij besloten hem eens door den band te laten springen en voerden hem — de bekende Buckingham aan het hoofd — met champagne

Het gevolg overtrof hun stoutste verwachtingen. Willem had geen vroolijken dronk; hij werd boos tot razernij, sloeg alles rondom hem kort en klein, wilde uit het raam springen, viel ieder aan als een dol dier, zoodat de onzalige grappenmakers hem bij polsen en enkels moesten aanvatten en toen, ondanks zijn tegenspartelingen, naar zijn kamer droegen.

Men kan zich begrijpen, hoe zulk een schandelijke scherts een man van Willem's karakter met een gevoel van verne-

dering en verbittering vervulde, hij hield niet van de Engelschen en zulk een voorval zal die liefde niet vermeerderd hebben.

Tot verontschuldiging werd aangevoerd, dat men den aanstaanden bruidegom van prinses Mary — toen 9 jaar oud! — wat pittiger wilde maken. Willem verlangde echter zoo'n behandeling niet meer, hij kwam eerst in Engeland terug, toen hij de groote man van Europa geworden was, ondanks zijn ineengedrongen gestalte en door de pokken geschonden gelaat, want deze ziekte, zijn huis zoo vijandig, had hem ook bijna het leven gekost en 't laatste restje schoonheid ontnomen.

In zeer voorzichtige termen had men hem de hand van zijn nicht aangeboden, maar meer oprecht dan hoffelijk antwoordde hij, dat hij nu in geen positie was om aan trouwen te denken. Hij vond zeker, dat de prinses, wier kansen op den Engelschen troon kleiner werden, omdat haar vader op weg scheen zijn huis vol prinsen en prinsessen te krijgen, niet begeerlijk genoeg voor hem was.

Toch zou elke vorst gelukkig zijn geweest met een bruid als Maria Zij was een echte dochter van de Stuarts: lang, slank, bevallig, met een frissche gelaatskleur en fraaie trekken, amandelvormige, donkere oogen en haren van denzelfden tint. Zij beloofde een knappe, groote, forsche vrouw te worden, geheel het tegenovergestelde van de Maria der legende, die ons als teer, fijn en blond wordt beschreven

Het bloed stroomde warm en vol in haar aderen. Zij was één en al levenslust en temperament. Zij stelde belang in alles rondom haar Haar echte engelsche afkomst maakte haar bijzonder populair. De burgerlijke, gezonde loot der Hydes op den kwijnenden stam der Stuarts en Bourbons geent, gaf recht van haar een krachtig, flink geslacht te verwachten.

De halve weigering van prins Willem werd dus niet zoo heel gunstig in St-James opgenomen, en hij voelde duidelijk dat zijn beide ooms de verkoeling in hun gevoelens jegens hem niet trachtten te verbergen.

Hij had de heeren te veel noodig in den strijd dien hij tegen Frankrijk te voeren had, en veranderde dus met bewonderenswaardige scherpzinnigheid van tactiek, zoodra hij

hun ontstemming bespeurde. Hij liet onder-de-hand onderzoek doen naar persoon, karakter en uiterlijk van de prinses, want, verzekerde hij, het was hem volstrekt niet te doen een politiek huwelijk te sluiten. Hij verlangde een vrouw, met wie het aangenaam te leven was, en hoewel hij erkende dat vorsten zelfs in liefdezaken bedacht moeten zijn op hun voordeel, was hij toch vast voornemens zich slechts te verbinden met een prinses, die hem in alle opzichten beviel. Hij zorgde, dat deze vertrouwelijke informatien aan de familie van Lady Mary ter oore kwamen.

De inlichtingen vielen zeker naar wensch uit, en daar nu tevens Willem's grootmoeder, Amalia van Solms, gestorven was, en hij door haar dood, ook finantieel, in beteren doen kwam, en de oorlogscampagne gesloten was, kon hij ernstig aan een huwelijk gaan denken

In October 1677 zeilde hij naar Engeland en werd daar vriendelijk door den koning en den hertog van York ontvangen. Zij wilden over den vrede spreken, dien zij hartelijk wenschten te sluiten, maar Willem weigerde zich over iets uit te laten, vóórdat hij zijn aanstaande bruid had gezien

Misschien was hij reeds van te voren besloten, hoe Maria ook zijn mocht, haar toch naar zijn smaak te vinden; hij had trouwens al heel moeilijk van keuze moeten zijn om niet betooverd te worden door een der mooiste prinsessen van Europa, bovendien de vermoedelijke troonopvolgster van Engeland

Maar hoewel hij zich zeer tevreden betoonde over zijn toekomstige levensgezellin, verklaarde hij nu nog niet over zaken te willen spreken, vóórdat het huwelijk beklonken was, want hij wilde niet den schijn op zichladen, dat hij zijn eer verkocht had voor een vrouw. En toen men niet dadelijk toegaf, sloeg hij nog hooger toon aan, dreigde met zijn vertrek en het afbreken van alle onderhandelingen. 't Was of hij de oom was, die uitvaarde tegen zijn ongehoorzame neefjes. Hij scheen er niet meer aan te denken, hoeveel hij te danken had aan Karel en Jacobus, die zich zulke trouwe bondgenooten van hem hadden betoond.

Zelfs William Temple, de engelsche gezant, vereerder van

prins Willem vond zijn optreden wel wat al te gedurfd — maar de gemakzuchtige, laksche Karel, die niets zoozeer vreesde dan in zijn vermaken en liefhebberijen te worden gestoord, had er plezier in, dat zijn neef zoo'n kranig man was, hij bewonderde in hem, zooals het steeds gaat, het meest de hoedanigheden, die hij zelf miste, en gaf zijn toestemming tot het huwelijk. De vader der bruid moest gehoorzamen, en hoewel hij haar veel liever aan den Dauphin had afgestaan, wien alleen hij zijn mooie, lieftallige dochter waardig keurde — ontving hij Willem's officieel huwelijksaanzoek zeer welwillend.

Naar de gevoelens van het meisje werd eenvoudig niet gevraagd, dat kwam er minder op aan; er werd gefluisterd, dat zij haar hart reeds gegeven had aan een knappen schotschen Lord, maar er zijn geen bewijzen vóór, dat dit meer was dan een hofpraatje.

Dr. Lake, haar aalmoezenier, verhaalt in zijn dagboek dat de prinses anderhalven dag zonder ophouden schreide, toen haar medegedeeld werd, dat zij met haar neef moest trouwen Zij nam de gelukwenschen van het hof, den Lord Mayor en verschillende deputaties aan met rood-behuilde oogen Het huwelijk was om zijn echt protestantsch karakter zeer populair in Engeland. Den 4^{en} November 1677, de verjaardag van prins Willem, werd voor de voltrekking daarvan vastgesteld. De bruidegom kon dus niet klagen, dat er geen haast werd gemaakt.

Het huwelijk had strikt privé plaats in . . de slaapkamer der bruid, waar een altaar was opgericht. Behalve de Koning, de Koningin, de Hertog en Hertogin van York en hun hofhoudingen was er niemand bij. Toch was de kamer overvol Om 9 uur des avonds zegende bisschop Compton, leermeester der bruid, het verbond in. Koning Karel leidde de diep bedroefde prinses naar het altaar en gaf haar volgens het engelsche ceremonieel »weg". Door allerlei grappen trachtte hij de aandacht af te leiden van haar tranen.

— »Kom bisschop", zei hij op jovialen toon, »maak er haast mede, anders kon mijn zuster van York, ons wel eens een Kroonprins geven en dat zou een teleurstelling voor den bruidegom zijn". Een tamelijke grove aardigheid, die een

scherpe steek bevatte aan het adres van den niet al te belangloozen bruidegom.

Toen de prins van Oranje zijn aanstaande vrouw beschonk met al zijn wereldsche bezittingen en als symbool daarvan een handvol gouden en zilveren munten op den geopenden Bijbel legde, zeide Koning Karel: »Steek maar gauw in je zak, nichtje, 't is zuivere winst".

Het ging er dus vrij huiselijk en allesbehalve plechtig toe, maar de grappen van haar oom konden Maria's tranen niet drogen en geen glimlach op haar lippen brengen, terwijl haar vader en tweede moeder de smartelijke overtuiging hadden,dat hun kind nu voor goed verloren was voor de katholieke Kerk, hun zoo dierbaar.

Na de plechtigheid ontving het bruidspaar de gelukwenschen van het corps diplomatique, waarbij de ontstemming van Barillon den franschen gezant zeer werd opgemerkt.

Den volgenden morgen zond de prins van Oranje zijn vrouw prachtige juweelen ter waarde van £ 40 000, en twee dagen later was zij Kroonprinses af door de geboorte van den door den Koning voorspelden stiefbroer; een vreugde zal het zeker niet voor den prins geweest zijn, dat hem het peetschap over het zwagertje werd opgedragen.

Aangenaam was de stemming tusschen de jonge echtgenooten niet. Willem kon zijn teleurstelling niet verbergen en Maria kon men in haar tranen wasschen. Zij had er echter een goed voorwendsel voor, omdat haar zuster Anna ernstig ziek was en dus niet eens het huwelijk had kunnen bijwonen. Daar het weer de pokken waren, mocht zij haar niet eens bezoeken, en toen ook anderen aan de gevreesde ziekte ten offer vielen, drong de prins bij haar aan om het St-James paleis te verlaten en hun intrek in Whitehall te nemen. Maar de prinses was er niet toe te bewegen; tot het laatste oogenblik wilde zij in de nabijheid van haar vader blijven — dit gaf natuurlijk weer nieuwe reden tot ontevredenheid aan den reeds allesbehalve opgewekten jongen echtgenoot Zijn angst voor de ziekte was groot, en hij vreesde niets zoo zeer dan, nu hij voor zijn vrouw de kans op den engelschen troon verloren had, ook nog haar schoonheid te moeten missen.

Op de feesten ter eere van den verjaardag der koningin, die dit jaar wegens het pas gesloten huwelijk bijzonder luisterrijk waren, vielen het stuursche gelaat en de stugge houding van den bruidegom naast de altijd schreiende bruid ieder op.

Hoe meer het oogenblik naderde van haar »verbanning", zooals zij haar vertrek naar Holland noemde, hoe grooter haar verdriet werd, en natuurlijk ook de ergernis en verbittering van haar echtgenoot. Hij viel niets in den smaak bij de engelsche hofheeren en bij de dames nog minder; men kon het hem niet vergeven, dat hij zijn jonge vrouw niet beter wist te troosten en in plaats van haar door zijn liefde te vergoeden, wat zij verlaten moest, het haar nog moeilijker maakte door zijn knorrige onverschilligheid. Hij betoonde haar niet de minste oplettendheid, integendeel behandelde hij haar in 't oogloopend ruw en onbeleefd; 't is waar, zoo vergoelijkt Dr Lake hem, dat zij er wel aanleiding toe gaf door haar kinderachtige koppigheid om de besmette atmosfeer van het paleis niet te willen verlaten; in elk geval bewijst het dat toen Maria nog een eigen wil bezat.

Den 16en November zouden zij vertrekken, maar de Oostenwind begon te waaien tot Maria's groote vreugde en tot Willem's nieuwe ergernis Alles liep ook samen om hun laatste dagen in Engeland somber en treurig te maken Lady Anna's zware ziekte, het levensgevaar en de dood van verscheidene leden der hofhouding van den Hertog van York, o a. van Lady Villiers, Maria's gouvernante; men hoorde over niets spreken dan over ziekte, dood, en begrafenis! Het waren wel akelige voorteekenen, die het jonge paar uitgeleide deden naar het nieuwe vaderland der bruid.

Den 19en November blies de wind uit het Westen en toen werd alles haastig voor de afreize in orde gebracht. De droefheid der prinses groeide aan tot wanhoop bij het vaarwel aan al haar dierbaren.

Een naief trekje wordt van haar verteld, toen zij van de Koningin ging afscheid nemen. Om haar te kalmeeren merkte haar tante op, dat zij veel beter er aan toe was dan zij zelf, want toen zij Portugal verliet om Koning Karel te trouwen, had zij haar gemaal nog nooit gezien.

— »Och mevrouw," snikte de prinses, »maar denk toch eens aan, u ging naar Engeland en ik moet het verlaten!'

Vooral dat zij haar zusje niet meer zien mocht, viel haar zeer zwaar; zij droeg aan haar hofdame op de zieke dikwijls te bezoeken en liet twee hartelijke brieven voor haar achter

De vorstelijke stoet vaarde, weêr en getij dienende, de Theems af; de Koning en de Hertog, vergezeld door vele edellieden, reisden mede tot Erith; hier nam Maria een hartverscheurend afscheid van haar vader en oom en scheepte zich met haar man en gevolg te Gravesend in naar Holland; maar zoo gemakkelijk zou de reis niet gaan.

Tegenwind dwong de Hollandsche vloot in Sheerness een toevlucht te zoeken; de Koning liet het jonge paar verzoeken in Whitehall terug te keeren; maar, wat nogal begrijpelijk is, Willem, blijde dat het afscheid had plaats gehad, sloeg de aanbieding af en vertrok met een klein gevolg naar Canterbury, hier hield hij zich voor arm en vervolgd, klaagde aan den Deken Tillotson zijn nood en vroeg van de stad geld te leen. De vroede vaderen van Canterbury geloofden niet erg aan die armoede en weigerden hem zijn verzoek. De deken gaf hem echter uit eigen zak geld en tafelzilver en noodigde hen uit zijn woning als de hunne te beschouwen

De practische prins nam geld en goed dankbaar aan, maar bleef logeeren in het eenvoudige hôtel, waar zij hun intrek hadden genomen. Hij ontving de gelukwenschen van de notabelen uit den omtrek genadig, evenals alle geschenken, die zij hem brachten om hem in zijn nood bij te staan.

Den 27^{en} November eindelijk vertrokken zij voor goed uit Margate en kwamen na een korten maar stormachtigen overtocht in Holland aan. De prinses had zich de waardige dochter getoond van den Lord Admiraal, dien zij zoo dikwijls had vergezeld op zijn vloot-revues. Van de vrouwen aan boord bleef zij alleen van zeeziekte gespaard.

Zoo begon haar levenstijd als Prinses van Oranje

(Wordt vervolgd) M. S

TUCHTSCHOLEN [1].

De wetenschap der opvoedkunde is zoo oud als de beschaving en werd reeds aangeprezen door de genieen der oudheid Socrates en Plato Niet minder dan in dien tijd, ja zeker nog meer, is het tegenwoordig een gebiedende eisch voor elken opvoeder, hetzij den natuurlijken, zooals vader of moeder, hetzij den wettelijken, zooals de voogd, hetzij den daartoe aangezochten of aangestelden, zooals een gouverneur, onderwijzer of leeraar, de elementaire factoren van deze materie grondig te bestudeeren. Temeer is dit gebiedend, omdat naast de algemeene opvoeding, waardoor het geslacht en de mensch gevormd wordt, de bijzondere staat, die het individu moet ontwikkelen tot burger en medelid der maatschappij. Want de gemeenschap eischt onverbiddelijk de ontwikkeling van elk harer leden.

Het behoeft geen betoog en wordt daarom ook nooit tegengesproken, dat opvoeden, d. w. z. goed opvoeden, een van de moeielijkste plichten is van de verzorgers tegenover 't kind. Moeielijk omdat het elken dag, elk uur, ja zelfs elk oogenblik inspanning en opoffering eischt; moeielijk omdat het eischt, zooals Cicero ergens voor een redenaar opmerkt, een »*vir bonus*", een goed en deugdzaam mensch, rein en zedelijk in de eerste plaats, bezadigd, kalm en geduldig, vriendelijk, rechtvaardig ijverig en bekwaam Immers men werkt veel meer uit door wat men is, dan door wat men weet of zegt. »Leer arbeid-

[1] Op de 17e en 18e vergadering d d 11 en 12 November 1903 van de Tweede Kamer der Staten-Generaal zijn na een zeer belangrijk debat de gelden toegestaan voor de oprichting van vijf tuchtscholen (4 voor jongens en 1 voor meisjes) Voor jongens te Velzen, Ginneken, Nijmegen en Haren (bij Groningen), voor de meisjes te Zeist De eerste school is reeds in aanbouw te Nijmegen

zaamheid" beteekent voor den opvoeder »wees arbeidzaam"; »leer waarheidsliefde en oprechtheid" »wees oprecht en waarheidslievend"; kortom 't voorbeeld is hier hoofdzaak

Van het oogenblik af, dat 't kind 't levenslicht aanschouwt en door het uitstooten van klanken kennis geeft, dat aan 't groote raderwerk der gemeenschap een klein teer spilletje is toegevoegd, begint de opvoeding. Hier is de taak der opvoeding: voeden, verplegen, d. i. het bevredigen der lichamelijke behoeften, opdat een gezond leven 't kind vatbaar make voor de verstandelijke ontwikkeling. Naarmate de zintuigen versterkt en geoefend worden, verraden zij ook bij het kind levendiger indrukken. 't Is nu niet enkel zien, hooren, geluid geven, maar ook iets zien, luisteren, 't bewegen van handen en voeten naar hetgeen het opmerkt, begeert, en het geluidgeven wordt langzaam stem en gaat over in menschelijke taal.

En zoo gaat deze eerste periode langzaam en geleidelijk over in de tweede, in die van de ontwikkeling des verstands. In dit tijdperk wordt reeds voedsel voor den geest verlangd; de opmerkzaamheid vestigt zich op alles, wat het kind omringt; verbeelding, geheugen, oordeel worden opgewekt en gevormd.

De derde periode moet vooral gewijd zijn aan de opwekking van het zedelijk gevoelsvermogen; terwijl eindelijk in de vierde en laatste vooral het begeervermogen, door eene vaste en moreele tucht tot goede gewoonten en deugden gevormd, 't kind als een behoorlijk ontwikkeld en zelfwerkend mensch aan de maatschappij overgeeft.

Deze vier perioden zijn echter niet van elkander te scheiden, omdat zij elkaar aanvullen, zoodat elke volgende de vorige in zich bevat Bij ieder kind, zoo verschillend in aanleg, moet overigens de individualiteit vooral in 't oog gehouden worden.

Wanneer wij even stilstaan bij de laatste opmerking, dan springt al dadelijk in het oog, dat van één normaal stelsel van opvoeding geen sprake kan zijn. Het zoo vaak aangehaalde spreekwoord · »Een goed vader spaart de roede niet" is, wanneer het éénzijdig en algemeen genomen wordt, zoo onwaar,

dat ik de tallooze kinderen, die door zulk systeem van opvoeding physiek en moreel te gronde gingen, niet eens als getuigen behoef op te roepen. Kinderen, die lichamelijk 't hardst getuchtigd zijn, worden zelden de beste menschen of zooals Mirza-Schaffy [1]) terecht zegt

»Und wer am meisten gelitten hat
Nicht immer die besten Sitten hat".

Een goed vader verwacht het heil niet van de roede, doch bestudeert het karakter, de individualiteit van zijn kind, en verricht wonderen door zijn voorbeeld Ik merk intusschen hierbij op, dat, hoewel de opvoeding van den knaap na de eerste twee perioden, d. i. na de zes of zeven eerste kinderjaren, in 't algemeen aan den vader behoort, ook hier de verzachtende invloed van de moeder zeer veel vruchten kan dragen Zeer waar is ook deze gedachte· »Die menschen werden immer Sein, was die Frauen aus ihnen zu machen belieben."

De opvoeding van het meisje is het zekerste aan de moeder toevertrouwd, omdat de natuur en het gemoed der moeder en vrouw de grootste waarborgen zijn van scherp zien en juist voelen De vader vervult daarbij de rol van toeschouwer of aanvuller, wanneer de natuur of de ontwikkeling te kort schiet, 't vaderwoord moet dienen tot versterking van het woord der moeder.

Waar dus geen voor allen geldend stelsel van opvoeding kan bestaan, daar is het de eerste plicht van den opvoeder het karakter van het aan zijne zorgen toevertrouwde kind, vooral na zijn zesde of zevende levensjaar, altijd, overal en in alle omstandigheden grondig te bestudeeren, en in verband daarmede opvoedende maatregelen toe te passen Wij moeten het dus helaas een gewoon verschijnsel noemen, dat zeer vele kinderen, hetzij door eenzijdige leiding, ofschoon goed bedoeld, hetzij door ontoereikende opvoeding, niet worden wat zij hadden kunnen en moeten zijn, of beperkter uitgedrukt: dat

---

[1]) Mirza-Schaffy is een merkwaardig dichter, geboren Pers, wiens liederen door den hoogleeraar Bodenstedt zijn vertaald en verzameld, deze verzameling beleefde in 1881 de honderdste druk.

de wanverhouding tusschen wat zij geworden zijn en wat zij hadden kunnen zijn zeer sterk in 't oog springt.

Deze gebreken in de opvoeding zullen met volle negatieve kracht werken, en daarom later de wrangste vruchten voortbrengen in den kritischen leeftijd en in een drietal jaren, daaraan voorafgaande.

Dit is het tijdperk, waarin het begeervermogen, door een vaste en moreele tucht tot goede gewoonten en deugden gevormd, van het kind een zelfwerkend mensch maakt

Dit is het tijdperk, waarin zwakke karakters met weinig weerstandsvermogen, bij gebrek aan goede leiding totaal te gronde gaan, omdat de tucht en vrijheid, als twee vijanden, zich elkaar 't bezit van het kind zullen betwisten. Eene kortstondige worsteling van twee ongelijke krachten volgt, en de bandelooze vrijheid viert hoogtij, welke zal en moet eindigen met een botsing tegen de zedelijke en maatschappelijke orde En zoo staat het kind voor den strafrechter Ziedaar een beeld van de vreeselijke werkelijkheid, waarbij ik even wensch stil te staan.

Een kind, vaak werkzaam zonder bewustzijn van goed en kwaad, dikwijls zonder kennis van gebod en verbod, en nooit onderworpen aan eene vaste en moreele tucht, wordt veroordeeld tot eene straf, equivalent aan het leed, toegebracht aan de gemeenschap.

Is het kind van een pervers karakter en ziet de beste paedagoog zijne tallooze pogingen tot verbetering schipbreuk lijden, dan is de onttrekking van zulk een individu aan de samenleving een eisch en een plicht.

Heeft het kind echter, zonder bepaald pervers te zijn, zich vergrepen aan de maatschappelijke en zedelijke orde, eensdeels ten gevolge van een zwak karakter met zeer weinig weerstandsvermogen, anderdeels ter oorzake van eene eenzijdige of slappe opvoeding, dan mag wel is waar de straf niet achterwege blijven, doch met verbetering tot doel. Het moet zijn, zooals de Minister van Justitie bij de beraadslagingen over de tuchtscholen het noemde, eene straffende opvoeding en eene opvoedende straf. Die jeugdige delin-

quenten moeten eene tuchtkuur ondergaan, welke een zelfstandig karakter vormt, welke hun weerstandsvermogen vergroot, om hen daarna aan de maatschappij terug te geven, toegerust met eigenschappen, die in den strijd des levens de overwinning behalen.

Waar in de vierde periode van de opvoeding, het begeervermogen niet door eene vaste en moreele tucht tot goede gewoonten en deugden is gevormd, daar heeft de Staat zich den plicht gesteld, nedergelegd in de kinderwetten van den Oud-Minister Cort van der Linden, om het ontbrekende door een verblijf op de *tuchtscholen* aan te vullen.

Bij de aanvraag om de benoodigde gelden voor de oprichting van die, ook nog in andere staten onbekende, instituten was het wetsontwerp vergezeld van zulk eene zaakrijke Memorie van Toelichting, dat de afgevaardigde van Goes, de heer de Savornin-Lohman, den Minister van Justitie schertsend als nummer één op de voordracht plaatste voor directeur van zulk eene inrichting.

De Minister van Justitie verdiende dezen hoogsten lof, want zijne Memorie moet op iedereen den indruk maken, dat zij de vrucht is van een logischen gedachtengang en ruimen blik, gescherpt door ondervinding en eene groote kennis van jeugdige karakters

Daar mijn doel is het nieuwe instituut meer van nabij te bezien, kunnen wij het aantal — gegrond op officieele statistieken — en de kosten — door deskundigen geraamd — laten rusten, wetende dat met de financieele draagkracht streng rekening is gehouden.

Alvorens hiertoe over te gaan, wil ik de cardinale punten van het wetsontwerp en zijne toelichting nog eerst in het licht stellen.

* * *

Deze punten zijn: welke jeugdige delinquenten worden veroordeeld eene opvoedende straf op de tuchtschool te ondergaan, hoe lang is de duur daarvan, en hoe wordt die duur verdeeld?

Tot tuchtschoolstraf worden veroordeeld

1e. Kinderen, die zich schuldig gemaakt hebben aan misdrijf.

Dit aantal mag men zeer klein veronderstellen omdat de meesten, schuldig verklaard aan misdrijf, ter beschikking van de Regeering zullen worden gesteld en zonder toepassing van eenige straf geplaatst worden in een rijksopvoedinggesticht of toevertrouwd aan eene particuliere vereeniging; terwijl er ook enkelen zullen zijn, die of in bijzondere omstandigheden zonder eenige straf aan de ouders worden teruggegeven, of met eene berisping worden gestraft, of veroordeeld tot eene geldboete. Een gering aantal van deze categorie zullen ook nog naar de bepalingen geldende ten aanzien van volwassen personen veroordeeld kunnen worden.

2e. Zij, die schuldig verklaard zijn aan overtreding.

Hoewel zeer vele kinderen zonder of met berisping onmiddellijk aan de ouders teruggegeven zullen worden; een zeer klein gedeelte, die eigen verdiensten hebben, met geldboete zullen worden gestraft en enkele recidivisten ter beschikking van de Regeering gesteld, zullen de gestraften op de tuchtschool het meest tot deze categorie behooren.

3e. Jeugdige personen, die onwillig zijn in 't betalen van boeten, waartoe zij veroordeeld zijn, ofschoon eigen verdiensten bebbende.

Dit aantal zal zeer gering zijn, terwijl reeds uit de qualificatie volgt, dat de nadruk bij deze tuchtscholieren valt op de straf als dwangmiddel tot het betalen der te innen boeten

4e Zonder vonnis, doch op verzoek der ouders, kunnen kinderen, die weerbarstig zijn aan de gewone tucht in huis of op de school, geplaatst worden op de tuchtschool

Dit heeft slechts plaats na rechterlijke beslissing.

Hierbij valt op te merken, dat dit verzoek meestal zal plaats hebben om een rechterlijk vonnis te voorkomen, en dat de ouders ten allen tijde het recht hebben, deze straf te doen ophouden.

De duur is bepaald·

Voor de als ernstig te beschouwen feiten op een maximum van één jaar voor kinderen tusschen den leeftijd van 14 en dien van 18 jaren; op een maximum van zes maanden voor kinderen onder den leeftijd van 14 jaren.

Voor lichtere overtredingen op een maximum van zes maanden voor kinderen van 14 tot 18 jaren, op een maximum van drie maanden voor kinderen onder 14 jaren, terwijl het minimum is gesteld op één maand.

De Memorie van Toelichting verdeelt den duur op de tuchtschool als volgt.

1. Eerste klasse:

Bij aankomst onmiddellijke afzondering in eenvoudig, doch netjes, gemeubileerde chambretten uit een hygienisch en vooral pedagogisch oogpunt Deze duurt naar gelang der omstandigheden langer of korteren tijd, zoodat dit verblijf tot enkele dagen of zelfs tot een etmaal zal kunnen beperkt worden en als regel ten hoogste één maand zal duren. Kort geïnterneerden, voor één maand of minder, brengen als regel hun verblijftijd geheel in deze klasse door.

2. Tweede klasse of Normaal-klasse:

In deze klasse gaan de verpleegden bij ontslag uit de eerste, voor velen de aanvangsklasse, over.

De minimum-verblijftijd is in deze afdeeling drie maanden, met aftrek van den termijn, doorgebracht in de eerste klasse.

Bij bijzonder goede gezindheid en gedrag, kan deze minimum-verblijftijd, naar het oordeel der directie, worden verkort, doch alleen voor die verpleegden, die langer dan tot drie maanden zijn veroordeeld.

Deze tweede klasse wordt gemeenschappelijk verpleegd, ontvangt schoolonderwijs en verricht handenarbeid, terwijl als ontspanning wordt toegestaan: zekere vrijheid van beweging in de recreatie-uren, wandelen op het gestichtsterrein, gezamenlijke lichaamsoefeningen, hoofdelijke- en gemeenschappelijke lectuur.

3 Derde of Beloonингsklasse:

Hierin worden zij geplaatst, die in de tweede van voortgezet goed gedrag en goeden wil hebben blijk gegeven. De verpleegden blijven in deze klasse tot aan hun ontslag, behoudens terugplaatsing, wanneer hun gedrag in deze klasse te wenschen overlaat. Het régime voor deze klasse is gelijk aan dat der normaalklasse, doch voor den handenarbeid kan eenige beloòning worden toegekend, terwijl de wandelingen, indien mogelijk, ook buiten het gestichtsterrein kunnen plaats hebben, en het menu nu en dan een weinig wordt uitgebreid.

4. Vierde of Strafklasse

Deze klasse is ingesteld voor hen. die in de tweede klasse onwil en voortgezet slecht gedrag hebben getoond Deze plaatsing is een exeptioneele maatregel, waarvan de duur onbepaald is, doch niet kan eindigen alvorens tenminste een week in die strafklasse is doorgebracht. Het régime der normaal-klasse geldt ook voor deze verpleegden, met uitzondering van de ontspanning, die beperkt is tot hoofdelijke lectuur, terwijl wandelen op het terrein, gemeenschappelijke lichaamsoefeningen en voorlezen vervallen, en daarvoor strafwerk en verplichte orde oefeningen in den recreatietijd in de plaats treden.

Een strengere behandeling, groote beperking der ontspanning en eene voortgezette onthouding van verschillende voorrechten zullen hier de grondslagen vormen. Recidivisten in de strafklasse met langeren verblijftijd zullen echter in eene afzonderlijke tuchtschool worden verpleegd.

* * *

Mijn doel om den lezer een goed inzicht in de zaak te geven wordt mij gemakkelijk gemaakt, doordat het wetsontwerp en de Memorie van Toelichting in de openbare beraadslagingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal door vakmannen is ontleed, en daarna elk onderdeel gewikt en gewogen, het voor en tegen met argumenten verdedigd. Een principieel debat, dat zelfs met een motie eindigde, ontspon zich over de vraag of nieuw aangekomen tuchtscholieren in den eersten tijd in volstrekte afzondering moesten worden verpleegd, of dat zij onmiddellijk onder de andere scholieren konden worden opgenomen. Zooals boven reeds gezegd is, wordt de eerste klasse gevormd door nieuw aangekomen delinquenten, die onmiddellijk, niet alleen van de overige klassen doch ook van elkander volstrekt afgezonderd worden gehonden.

De heer Hugenholtz, afgevaardigde van Weststellingwerf, die zich geroepen achtte bij de beraadslaging over deze eerste klasse als deskundige op te treden ten aanzien van de al of niet paedagogische waarde der cellulaire afzondering, vond dat deze regeling totaal het doel voorbijstreefde, omdat sufheid en dofheid onherroepelijk de gevolgen zullen zijn, terwijl de paedagogische waarde minder dan nihil, dus negatief, moet zijn.

Wij scharen ons aan de zijde van den Minister van Justitie en den heer De Visser, die juist van tegenovergestelde meening waren, en de afzondering van hoog paedagogisch belang achten voor den tuchtscholier. De redenen voor die meening hoop ik straks te ontvouwen bij mijne beschouwingen over het vier-klassen-systeem aan die inrichtingen.

Dit afzonderingstelsel en nog een ander argument deden den heer Hugenholtz concludeeren, dat deze Minister bij het verblijf in de tuchtschool de straf vooropzette en daarop den

meesten nadruk legde, inplaats van aan de opvoeding de grootste plaats toe te kennen. Het aangevoerde argument, was echter meer gezocht dan steekhoudend, zooals ik zal trachten aan te toonen.

Dit argument steunde hierop, dat de Minister niet een psychiater als directeur wilde benoemen. Even wil ik aanhalen, dat de Minister niet in de eerste plaats een medicus moest hebben Iets positiefs daaromtrent is dus niet beweerd en ik geloof zeker, dat, wanneer zulk een speciale arts zich aanbiedt, die tevens de vereischte eigenschappen voor eene goede directie van een dergelijke inrichting in zich vereenigt, de Minister stellig een sollicitatie van dien kant in ernstige overweging zoude nemen. Doch mist de meest knappe psychiater opvoedkundige bekwaamheden, dan is hij precies zoo ongeschikt voor directeur in deze betrekking, als een officier voor directeur van een krankzinnigengesticht of als een ontvanger der belastingen voor commandant van een pantserdekschip.

Een psychiater zonder meer, die in onzen tijd van zenuwlijden en krankzinnigheid zulk een groot arbeidsveld laat braak liggen, om zijne wetenschap uitsluitend productief te maken voor vijftig gezonde jongens op de tuchtschool — gedegenereerden en zwakhoofdigen komen niet in dergelijke inrichtingen — moet m. i. absoluut als directeur geweerd worden, tenzij het eigenbelang het algemeen belang doodzwijgt. Immers wij hebben hier niet te doen met zieken, zelfs niet met zielszieken. Doch wat mij aangaat, moge men den tuchtscholier een zieke noemen, wanneer dan 't geneesmiddel maar mag en moet heeten als op bladz 6 van de Memorie van Toelichting bij de kinderwetten »Het verblijf gedurende een betrekkelijk korten tijd in een tuchtschool waar het van zijne vrijheid beroofde kind onder voortdurend toezicht en leiding door gestrenge tucht, als onderdeel eener menschkundige, aan den persoon en de omstandigheden zich aanpassende opvoeding, tot het besef der noodzakelijkheid van onderwerping aan de zedelijke en maaschappelijke orde gebracht wordt".

Terwijl in een opvoedingsgesticht de opvoeding der verpleegden van meet af moet beginnen, van meet af het karakter moet vormen, is de tuchtschool daarentegen alleen aangewezen voor de opvoeding in de reeds genoemde vierde periode, d i. om door een vaste en moreele tucht 't begeervermogen te vormen tot goede gewoonten en deugden en van het kind een behoorlijk ontwikkeld en zelfwerkend mensch in de maatschappij te maken.

De zaak is nog al duidelijk. Het hoofd eener school moet zijn een onderwijzer, het hoofd van een hospitaal een geneesheer, de directeur van een tuchtschool iemand, die met succes zijne opleiding heeft genoten aan eene instelling, waarvan de tucht het hoofdfundament is, en waar het hoofdgebouw tot in de uiterste geledingen en kleinste ornamenten één onwrikbaar krachtig geheel vormt, omdat met strenge, hooge en innerlijke tucht is gevoegd. Iemand, die de »*graue*" theorie der tucht door langdurige ondervinding onder alle omstandigheden en voor alle individuen weet aan te passen aan de praktijk, d. i. aan de verbetering, veredeling en vorming van sterke en zelfstandige karakters, is *the right man on the right place.*

Op gevaar af voor eenzijdig te worden gehouden, op gevaar af verdacht te worden van partijdigheid, waar een ambtenaar zijn ambt hooghoudt en verdedigt, is mijne gevestigde opinie dat de »*right man*" zeer goed kan zijn een officier, die de groote vrijwillige tuchtschool — het leger of de vloot — met succes in alle klassen heeft doorloopen, die de tucht heeft liefgekregen om hare groote zedelijke kracht, om hare waarde voor de opvoeding van den wil en om de wonderen, die zij wrocht in het uur des gevaars. Een officier uit het leger, dat zijne proef als vakschool schitterend heeft afgelegd en nog aflegt in de tallooze flinke en vaak onmisbare ambtenaren bij spoorwegen, politie, openbare en andere staatsinstellingen, tot zelfs op de hoogste sporten van de maatschappelijke ladder, die niet voortgekruid doch allen »*self-made-men*" zijn.

Nu heeft de heer Hugenholtz het advies gegeven aan den Minister van Justitie, om geen officier als directeur der tucht-

school te benoemen, omdat deze, hoe hoog staande door ontwikkeling, hoe ruim van blik en hoe warm van hart, alleen let op uiterlijke onderwerping In dat advies is alleen de vrees te ontdekken, dat de tuchtscholier onder leiding van den officier te veel doordrongen zal worden van de onderwerping aan de maatschappelijke en zedelijke orde, d. i. aan de bestaande wetten, die volgens dat kamerlid voor het grootste gedeelte uit den booze zijn. Consequentie en waarheid, begrippen waarmede de uiterste linkerzijde in de Tweede Kamer zoo gaarne schermt, alsof zij meent het monopolie daarvan te bezitten, zouden veeleer den officier als hoofd eener tuchtschool kunnen aanwijzen. De phrase: »De opvoeding van den officier is gebaseerd op uiterlijke tucht en onderwerping", die blijk geeft het leger in 't algemeen en den officier in 't bijzonder zoo weinig innerlijk te kennen, veroordeelt het geheele leger en het bestaansrecht daarvan. »De officier heeft oppervlakte doch geen kern" is eene stelling zoo onwaar, dat dien afgevaardigde in den vervolge het recht toekomt zoo min mogelijk het woord te voeren over militaire eigenschappen. De oprechte dankbaarheid van alle officieren past hier aan Kolonel Verhey, toen hij kort en krachtig het officierskorps verdedigde en van den blaam zuiverde van middeleeuwsche uiterlijke tucht, de tucht der huurlegers.

Hiermede hoop ik het argument van den heer Hugenholtz — ik vrees wel niet in zijne oogen — ontzenuwd te hebben. Mocht mijn bewijs daarvoor wat lang zijn, men bedenke dat de werking en de resultaten van een tuchtschool zullen afhangen van den directeur in de eerste plaats, en het voor en tegen van categorieen van personen, dingende naar die betrekking, grondig moet worden onderzocht, omdat ook hier zeer zeker het gevleugelde woord: »*Le colonel c'est le régiment*" moet toepassing vinden in: »De directeur, dat is de tuchtschool"

Deze antecedenten van ettelijke jaren in de school des levens en der tucht met vrucht werkzaam te zijn geweest zijn echter niet de eenige vereischten voor den directeur eener tuchtschool. Hij moet bovendien iemand zijn van hooge

beschaving en groote intellectueele ontwikkeling, een vertrouwd raadsman in alle omstandigheden voor de andere ambtenaren, en bovenal een »*vir bonus*", een godsdienstig mensch als krachtig voorbeeld voor zijne tuchtscholieren. De leer en het voorbeeld moeten harmonisch samengaan. Het hoofd van een dergelijk instituut moet kalmte van geest bezitten, die bezonnen maakt; moet kunnen bogen op zelfbeheersching en geduld, die de drift binnen de perken houdt. Kalmte, zelbeheersching en geduld, gerugsteund door een vasten wil en tegenwoordigheid van geest, om niet in weekelijkheid te kunnen ontaarden.

Onmisbaar voor den directeur en de andere ambtenaren is het bezit van zeer veel tact, zich vooral uitende in eene werkzame belangstelling, onomkoopbare rechtvaardigheid, vaderlijke bezorgdheid, bevordering van en deelneming aan de ontspanningen, als zijnde zoovele toegangen tot het hart van den tuchtscholier. Nog vlugger zal de toegangsweg zijn afgelegd, nog spoediger zal een volkomen winnen van het kinderhart bereikt zijn, wanneer de opgeruimde geest van alle ambtenaren de kroon zet op al deze eigenschappen

Het belang van de tuchtschool voorop stellende, mag men vorderen, dat de directeur van zulk een instituut een zeldzaam begaafd en bekwaam man is — *rara avis* — of minstens de voorwaarden bezit om hiertoe te kunnen naderen.

Ik wil nu overgaan tot »het afzonderingstelsel".

De heer Hugenholtz beweert: bij dezen Minister, in tegenstelling met den ontwerper der kinderwetten, wordt gedurende het verblijf aan de tuchtschool de straf op den voorgrond geplaatst, terwijl de opvoeding zich moet vergenoegen met den achtergrond, omdat, het cellulaire stelsel eene plaats vindt in de tuchtschool, daar het opsluiten in de cel onmiddellijk begint bij de intrede in deze inrichting.

De afzondering op een tuchtschool gelijk te stellen met celstraf zooals deze afgevaardigde doet, is der waarheid wel iets te veel geweld aandoen, en dan aan die afzondering geen opvoedende kracht toe te kennen, bewijst, dat die afge-

vaardigde zich nog te weinig vermoeid heeft met opvoedkundige vraagstukken, getoetst aan de practijk [1]).

De plaatsing in de tuchtschool is de zwaarste straf op overtredingen gesteld; dat is eene straf, welke aanvangt bij het binnenkomen der inrichting en ophoudt bij het verlaten daarvan. Een summum van waarheid

De plaatsing in een tuchtschool heeft tot doel, door het aanwenden van eene vaste en moreele tucht, van zwakke, sterke en van afhankelijke zelfstandige karakters te maken, dus het doel is opvoeden Deze opvoeding begint, zoodra de tuchtscholier den eersten stap zet in de inrichting en eindigt niet voor en aleer het hek voorgoed achter hem gesloten wordt. Een tweede summum van waarheid.

In normale gevallen (wij laten de onhandelbaren als ongeschikt voor de gewone tuchtschool er buiten) duurt de opvoeding evenlang als de straf, deze zijn dus equivalent. Mag men dan den Minister van Justitie de bedoeling aanwrijven dat de straf domineert? Mag dan een benepen argument als dit: »Een officier zal wel weer directeur van zulk een inrichting worden", die aanwrijving motiveeren!

Waar de tuchtscholen in 't leven geroepen zijn om in de moeilijkste perioden van de opvoeding in te grijpen om de zware taak gedurende dat tijdperk over te nemen van de natuurlijke opvoeders, daar behoeft het nauwelijks betoog, dat opvoeden in die inrichtingen het voornaamste doel en dus hoofdzaak is. Door een partij-bril gezien, is het optisch bedrog: straf op den voorgrond, al het andere op den achtergrond, aannemelijk, doch voor het bloote oog van een onbevooroordeelde is opvoeding het cardinale punt, hoewel de vrijheidsberooving, dus straf, het middel blijft.

Het proefondervindelijk argument der cellulaire afzondering moet bewijzen, dat de straf onverbiddelijk op den voorgrond wordt getrokken, en niet de opvoeding. Dit argument slaat

---

[1]) Eene uitzondering wil ik erkennen in Freeville te New-York, waar de philanthroop George een republiekje van misdadige kinderen heeft opgericht en veel aan 't initiatief van die kinderen, ook in zake regeeren, heeft overgelaten Resultaten of statistieken zijn, helaas, niet bekend

echter alleen op cellulaire gevangenisstraf met den justitiebeambte als eenigen bezoeker, want de vergelijking van de celstraf met de afzondering op de tuchtschool, loopt zeer mank, hoewel een gipsverband van overdrijving en eenzijdigheid moet dienen om dit te verbergen.

Waarin bestaat de afzondering in de tuchtschool en waarom bestaat zij? Ziedaar twee vragen, met welker beantwoording ik mijne korte beschouwingen over het vierklassen-stelsel wil inleiden.

Jeugdige delinquenten, opgenomen in die inrichting, worden voor hoogstens ééne maand volstrekt afgezonderd van al de andere tuchtscholieren en geplaatst in eene chambrette, welke toegang geeft tot eene andere ruimte in de open lucht Aan den voorkant bevindt zich een deur, met glazen pui, waardoor men van binnen naar buiten en omgekeerd alles kan waarnemen. Zulk eene chambrette, eenvoudig doch netjes gemeubileerd, moet elke gedachte aan eene cel buitensluiten. Wanneer men nu aanneemt, dat de afzonderlijke geplaatste scholier per dag, d.i. in de ± 14 daguren, 7 bezoeken ontvangt, welke ongeveer 15 minuten of langer zullen duren, dan is de vergelijking van deze afzondering met celstraf nog al ver gezocht.

De afzondering bestaat en moet bestaan als de voornaamste factor voor de opvoeding, en zeer terecht heeft de Minister dit standpunt niet willen verlaten, waarbij de Tweede Kamer hem in 't gelijk stelde, toen de motie, om het afzonderingsysteem geheel te laten vervallen, met groote meerderheid verworpen werd. Zeer gelukkig, want anders waren de tuchtscholen geworden »*des chateaux en Espagne*", die in tegenstelling met andere luchtkasteelen zeer veel geld zouden kosten.

Het is een opvoedkundig axioma, dat de scholier, dien men wil veredelen in de eerste plaats door zijn opvoeder moet beheerscht worden. Dat beheerschen is onmogelijk zonder een grondige en tactvolle studie van het karakter en het verleden van elk individu. Om te kunnen beheerschen moet de opvoeder de tekorten opsporen, veroorzaakt door eene ontoereikend of eenzijdige opvoeding. Om den tuchtscholier

te beheerschen moeten de toegangen tot diens hart gezocht en moet de juiste snaar getroffen worden, die weerklank vindt in het gemoed van den jeugdigen delinquent. Dit alles vordert afzondering, strenge afzondering, en contact alleen met zijne opvoeders, totdat hij er van doordrongen is, dat hun wil en de zijne niet in strijd mogen zijn, totdat hij met volle bewustzijn en overtuiging begrijpt, wat zedelijk en maatschappelijk goed of slecht is.

In dien tijd van afzondering moet het gebouw opgetrokken van vaste voornemens gegrondvest op de wilskracht tot het goede, geschoord door ontzag, eerbied en achting en vooral liefde voor de opvoeders, en bekroond door een hoopvol blikken in de toekomst.

Is dit zielsproces in handen van superieure menschen, van tactvolle opvoeders, den directeur en de onderwijzers in de eerste plaats, die het kinderhart door en door kennen, en daarin lezen tot in de diepste schuilhoeken, dan duurt bij normale tuchtscholieren, dus geen perverse of onverbeterlijke karakters, dit proces zeer kort. Wie met kinderen heeft omgegaan, d.w z. kinderkarakters heeft bestudeerd, weet dat één woord, ja soms één blik voldoende is, om den duur van het proces te omspannen.

Hard moge deze afzondering schijnen voor de stuurlui aan wal, doch harder is de werkelijkheid op de tuchtschool zonder die afzondering, zoodat aan den scholier de gelegenheid wordt gelaten de schuilhoeken van zijn moeilijk toegankelijk kinderhart te verbergen om met de grootste ondeugd, het huichelen, bezwaard de inrichting te verlaten

In plaats van zegen, is de tuchtschool hem dan tot vloek geworden. Mocht dit overdreven schijnen, dan wijs ik op de talrijke brave hendrikken, die op vele inrichtingen zich in de blakende gunst van de opvoeders mogen verheugen, als voorbeelden worden geprezen, doch voor wie het woord huichelaar veeltijds nog te zacht wordt geacht door medescholieren.

Wil men een kinderhart veredelen, dan moet men het eerst kunnen bestudeeren, en er over heerschen, en dit wordt mogelijk door het afgezonderd te houden, zoodat indrukken diep in-

werken, goede voornemens vasten wortel schieten. Tengevolge daarvan zal de tuchtscholier vasten grond onder de voeten hebben, wanneer hij in de tweede klasse, de zoogenaamde normaalklasse, wordt geplaatst.

Deze tweede klasse, — waar aanraking is met mede-scholieren — is het terrein, waarop, onder voortdurende leiding, goede voornemens vasteren vorm aannemen, en in daden worden omgezet, die groote voldoening schenken In deze kleine maatschappij worden door een vaste en moreele tucht de goede gewoonten tot deugden gevormd. Onder het gezamenlijk leeren, werken, spelen en wandelen, komt dan het kind tot de zelfkennis van zijn willen en kunnen, d. i. van zijn eigen karakter. Onder de andere scholieren opgenomen, komt zijn individualiteit noodzakelijk te voorschijn, en voor zijne opvoeders is de tijd daar van scherp en onophoudelijk waarnemen, omdat het karakter zijne wortels heeft in de individualiteit. Een scherp waarnemer moet de toevallige bestanddeelen daarvan, als gevolg van de omstandigheden, waaronder het kind vroeger verkeerd heeft, dadelijk weten te onderscheiden van datgene, wat men bestendig in het kind opmerkt als tot zijn natuurlijken aard behoorende.

Enkele hoofdpunten wil ik hier aangeven. De opvoeder moet nagaan hoe de tuchtscholier zich houdt bij lof of berisping, belooning of straf, voor zich of voor andere scholieren bestemd Hoe zijne houding is, waar zijne belangen, wenschen of begeerten of handelingen in conflict komen met die der andere jongens. Hoe sterk zijn sympathetisch gevoel is voor zijne medescholieren, en hoe lang dit duurt. Hoe krachtig en duurzaam zijn willen en handelen is, en hoe sterk het gevoel van goed en kwaad, d.i. het geweten, reageert.

Al deze *onbewuste* gemoedseigenschappen van den tuchtscholier moeten, in den omgang met zijn makkers, juist worden waargenomen, om tot de vorming van den *bewusten* geest, d.i. het karakter, te geraken. En hiermede zijn wij gekomen op het gebied der veredeling van het karakter, op het gebied der moreele tucht. Hier treedt de tactvolle leiding op den

voorgrond, die karaktersterkte in zedelijk opzicht te voorschijn moet roepen Hier is de opvoeder alleen leider, en ofschoon hem strenge middelen ten dienste staan (als wetgever en uitvoerder), past hij de zachte toe, door goedheid, kalmte en onwrikbare volharding. De kracht van het voorbeeld op alle plaatsen en in alle omstandigheden moet aanmoedigen en opwekken De wil tot het goede moet een gewoonte worden door aanhoudende oefening.

In dit tweede tijdperk aan de tuchtschool worden dus de gemoedseigenschappen als zoovele wortels van het karakter aan een voortdurend en nauwlettend toezicht onderworpen en door een scherpziend oog waargenomen. Slechte wortels, die voor zich de beste sappen opeischen, moeten worden belet zich verder te ontwikkelen, aan goede wortels moeten versche en krachtige sappen worden toegevoerd, zoodat het voornaamste doel van deze tweede klasse, d.i. veredeling van het karakter, bij normale tuchtscholieren zeker bereikt wordt

Het spreekt van zelf, dat het onderwijs[1]), waaronder ik ook de wandelingen als practisch onderwijs rangschik, het leeuwenaandeel moet hebben in de veredeling van het karakter. Dit onderwijs in handen van menschen met een warm hart en ruimen blik, een groot plichtsbesef, met rijke ervaring en grondige kennis van het kinderhart, theoretisch goed onderlegd en practisch rijp ervaren in de opvoedkunde, moet den normalen tuchtscholier in verband met de hierna te noemen hulpmiddelen, zijn eigen belooning doen zoeken in eene overplaatsing naar de derde klasse, de zoogenaamde beloonningsklasse.

Onder de hulpmiddelen noemen wij als de voornaamste de hoofdelijke en gezamenlijke lectuur, onontbeerlijk geacht door de corypheeen op het gebied der opvoedkunde, en

---

[1]) Godsdienstig onderricht, als hoofdonderdeel van het onderwijs, dient bij den tuchtscholier vooral de hoofdfactor van de opvoeding te zijn, daar dit onderricht altijd min of meer verwaarloosd is Schoenmaker en leest houden mij terug van een oordeel over de wijze, waarop dat moet geschieden, en dit te meer omdat voorloopig jongens van allerlei gezindten de tuchtscholen zullen bevolken

moeilijk te vervangen omdat de tuchtscholier daardoor het leven en de menschen van vele zijden leert kennen Gezamenlijke lectuur voor onderricht en uitspanning door den opvoeder, hoofdelijke alleen voor uitspanning, doch beide ter verruiming van gedachten en voorstellingen en vooral tot aankweek van edele gezindheden. »Das beste ist nur eben gut genug fur die Jugend", geldt in de eerste plaats voor de bibliotheek eener tuchtschool, waar onschadelijke maar nuttelooze boeken juist schadelijk zijn.

De gymnastiek noem ik in de tweede plaats als hulpmiddel, omdat de innerlijke waarde daarvan niet hoog genoeg geschat kan worden. Zij kweekt den lust en den wil om zich in te spannen, en om zwarigheden van allerlei soort en in allerlei omstandigheden te overwinnen. Haar opvoedend karakter schuilt vooral in de eigenschappen, die zij bij den jongeling te voorschijn roept, zooals zelfvertrouwen, moed en tegenwoordigheid van geest, die de onmiskenbare eigenschappen zijn voor de zelfstandigheid van het individu De gymnastische spelen en de gezamenlijke sportoefeningen onder degelijke leiding mogen, naast de onschatbare waarde voor versterking van het lichaam, niet onderschat worden voor de veredeling van het karakter

Als onontbeerlijk voor het gemoedsleven moet op de tuchtschool ook aan het zingen eene plaats ingeruimd worden Het zal in vele gevallen bijdragen om het streven van de opvoeders te verwezenlijken.

Hoewel de instructieve handenarbeid en andere werkzaamheden niet onmiddellijk inwerken op het karakter, zoo zullen de resultaten toch zeker den tuchtscholier brengen tot de kennis van zijn willen en kunnen. Sluimerende eigenschappen als vlijt en volhardingsvermogen kunnen hier opgemerkt worden. Arbeiden zal onder goede leiding een genot worden, omdat de knaap zelf de vruchten daarvan ziet. De werkmeester behoeft geen paedogoog te zijn in de eerste plaats, doch hij mag zich ook niet blind staren op zijn arbeid en op de vorderingen daarin van zijn leerlingen. Hij ook moet het groote doel, d. i. opvoeden, altijd en overal voor oogen

houden, wil hij geen gevaar loopen te neutraliseeren. Tact om met de jongens om te gaan gepaard aan strenge consequentie en rechtvaardigheid mag ook hem niet ontbreken En weet hij door een warm hart het vertrouwen te winnen van zijne leerlingen, dan wordt de arbeid, onder welken vorm ook, in plaats van eene lichamelijke inspanning, eene geestelijke uitspanning, die vorm geeft aan hunne gedachten.

Als van zelf sprekend en daarom hier aan het slot van mijne beschouwingen over de normaal-klasse vermeld, is de onwrikbare eisch, dat van de gegeven reglementen en voorschriften betreffende den inwendigen dienst op de tuchtschool geen haarbreed worde afgeweken, en dat deze met de grootste onpartijdigheid en zonder aanzien des persoons worden toegepast.

Blijvend zal de indruk zijn bij den overgang naar de derde of beloonıngsklasse. Mocht ook een enkele afgevaardigde in een goed opvoedings-systeem beloonıngen overbodig achten, daartegenover staan de uitspraken van groote mannen op dat gebied, die ze voor onmisbaar verklaren. De groote paedagoog Palmer wil beloonıngen toekennen na volbrachten lichamelijken arbeid, of na 't bereiken van een doel, dat ingespannen ijver geeischt heeft. Ook Locke wil niet alle beloonıngen uit de opvoeding bannen, omdat belooning en straf krachtige beweegredenen zijn voor een redelijk schepsel, doch evenals Palmer wil hij de eerste zien toegekend zonder voorafgegane belofte.

Op de tuchtschool zou ik ook de gewone beloonıngen niet geregeld willen zien toepassen, doch deze schenken in meerdere vrijheid, in buitengewone ontspanning, samen zoo nu en dan met eene uitbreiding van het menu. Zoolang de tuchtscholier nog niet volkomen er van doordrongen is, dat een eerlijk flink en standvastig karakter zich zelf beloont, zoolang zullen kunstmatige prikkels aangewend moeten worden.

De verschillende ideeen, neergelegd in de beschouwingen over de normaalklasse, gelden ook in volle kracht voor deze derde klasse. Waar de opvoeder heerlijke resultaten ziet van zijn onvermoeid streven, omdat hij den tuchtscholier in 't

juiste spoor heeft gebracht en een blijvend waarmerk heeft gedrukt in het hart van den leerling, daar moeten de teugels nog altijd met vaste hand bestuurd worden. Wel mogen zij nu en dan iets losser hangen en dan minder gevoeld worden om te beoordeelen, of karakter en wil zelfstandig in 't goede spoor weten te blijven, doch de leiding en de tucht mogen geen enkel oogenblik onderbroken of verwaarloosd worden. Deze moeten nawerken, wanneer de jongeling de deuren der tuchtschool achter zich ziet sluiten, en de opvoeders hem met een gerust geweten aan de maatschappij teruggeven. Die leiding moet nawerken, wanneer de eertijds zwakke jongeling, nu tot man gerijpt, de groote vraagstukken des levens onder de oogen moet zien Die vaste en moreele tucht zal de schutsengel zijn, die in den strijd des levens de zegepalm verschaft. En wanneer de herinnering aan het verblijf op de tuchtschool reeds vervaagd zal zijn, dan moeten toch nog de eigenschappen, daar opgedaan, den oud-leerling den rechten weg wijzen. Met woeker zal dan aan de maatschappij teruggegeven zijn, wat deze eenmaal ten koste legde aan den jeugdigen tuchtscholier

Er rest mij nu nog de vierde klasse te bespreken Over deze strafklasse wil ik zeer kort zijn, omdat eerstens volgens mijne bescheiden meening in zulk een instituut de strafklasse niet thuis behoort, als zeer nadeelig werkende op de geheele inrichting, en tweedens omdat het opvoedingssysteem voor zulke verstokte individuen in figuurlijken zin gesproken zich beperkt tot karwarts en sporen, wijl alleen vrees voor straf dezen den goeden weg doet bewandelen.

Natuurlijk is dit nadeel niet dadelijk te ondervangen, wanneer alle scholen op dezelfde leest zijn geschoeid. Doch de Minister gaf bij de behandeling in de Kamer de toezegging, dat bij gebleken noodzakelijkheid de weerbarstigen van de tuchtschool op een andere dergelijke inrichting met strenger régime zouden vereenigd worden.

Hiermede wil ik mijne beschouwingen eindigen.

Waar het leger in 't algemeen en de officier in 't bijzonder

in 't debat worden gehaald en hun de beschuldiging naar 't hoofd wordt geworpen, dat de tucht bij beiden alleen op het uiterlijke let, daar meen ik, die de eer heb tot het Nederlandsche Leger te behooren, het recht te hebben die beschuldiging terug te werpen op de beschuldigers onder wier alles-belovende vanen tallooze marionetten zijn

Daarbij heb ik mijn wel overdachte meening willen staven, dat de greep van den Minister van Justitie, zooals de heer Schokking de klassenindeeling bestempelde, de eenige en logische greep is binnen de grenzen der finantieele draagkracht, en ik heb de hooge paedagogische waarde van deze klassen-indeeling en de mogelijke resultaten, die onder superieure leiding te verkrijgen zijn, in het licht gesteld

Ontegenzeggelijk is een groote en practische schrede gedaan op het het gebied van het moderne strafrecht. Een eeresaluut daarom aan den Oud-Minister Cort van de Linden, welke die schrede heeft voorbereid en mogelijk gemaakt, en aan den tegenwoordigen Minister Mr. Loeff voor de wijze, waarop, en de richting, waarin, zij gedaan is Instituten zullen verrijzen, die woekerwinst moeten en zullen afwerpen voor de gemeenschap, en waarvan onze kleine natie zich met eere het moederschap zal mogen toekennen voor de beschaafde wereld.

T. C VAN ERP, 1ste Luit. Inf

INDRUKKEN.

VII

HET »AVONDMAAL" VAN LEONARDO DA VINCI.

Milaan, November 1904.

't Is wel een waagstuk, misschien wel een klein heiligschennisje, met m'n zwakke woordjes te willen gaan schrijven over dit pathetische, breed-geniale meesterwerk, dat door alle eeuwen heen deed sidderen van ontroering hen, die met ontzag en eerbied zien kwamen dat waarachtige wonder van menschelijke kunst.

Woorden kunnen niet volledig beschrijven den overweldigenden indruk van deze in enorme afmetingen geschilderde bijbel-tragoedie, de aangrijpende tragoedie van 't laatste Avondmaal. Men zou wel moeten hebben een machtig-warm geluid, een stroom van klanken, breed en rond en vol zang en harmonie, maar toch geweldig en ontzettend, een reuzenmelodie, gepaard aan een koninklijke breedheid van gebaar, vol waardigheid en hooge majesteit.... En dan zou men misschien kunnen weergeven, neen, benaderen, die wondere betoovering, die ons als met ijzeren armen omklemt en ons vasthoudt en ons wegvoert uit onze onmiddelijke omgeving....

Men had me vooruit gewaarschuwd, niet onvoorbereid de beroemde muurschilderij van Leonardo da Vinci te gaan zien.

Men had me geprepareerd op een teleurstelling, als ik ineens, zonder meer, zou geplaatst worden voor dit kunstwerk zonder weerga. En de meeste eerlijke menschen dan ook, ze vragen zich met verwondering en met een beetje verontwaardiging af: Is dat nu mooi? Is dat nu om zoo over te roepen en zoo'n drukte over te maken?

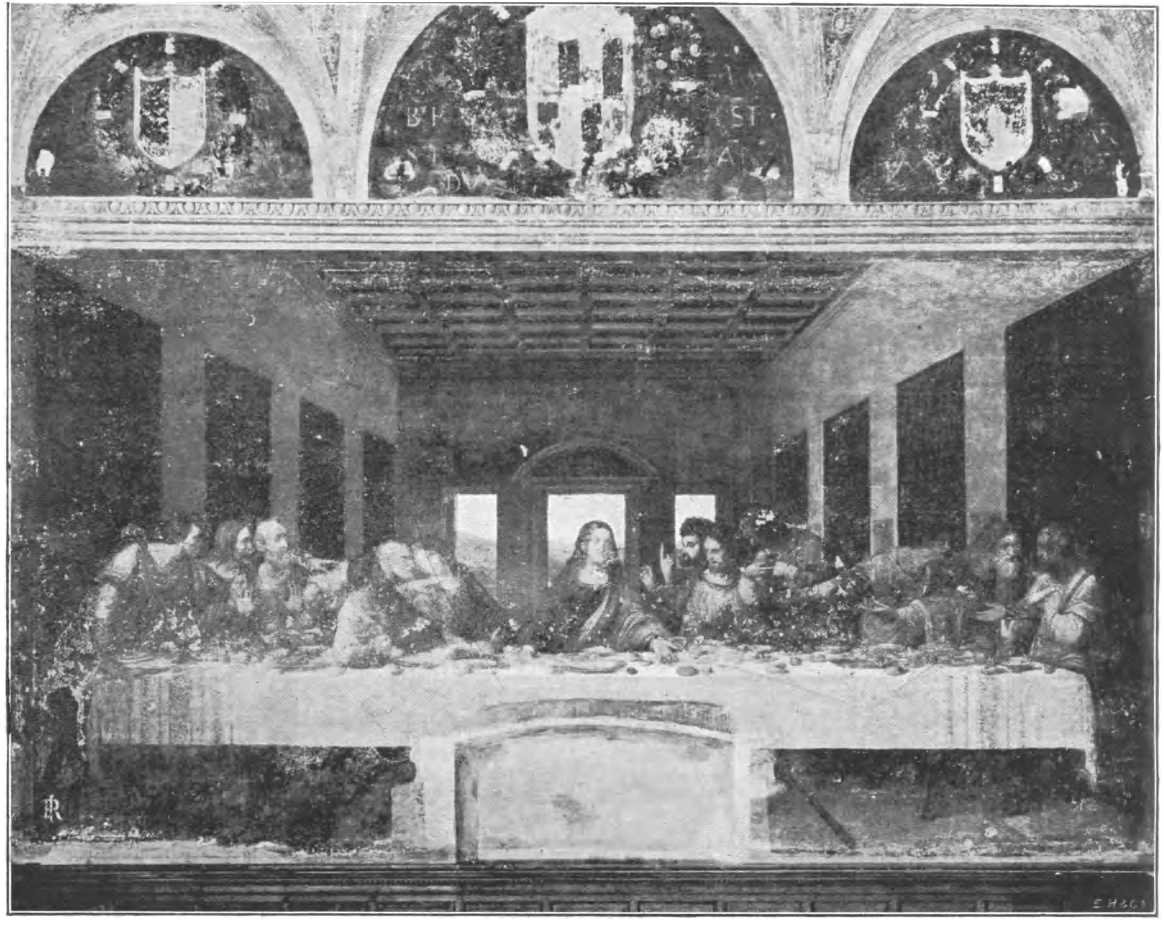

Ter verklaring diene, dat men, zich begevende naar de Santa-Maria-delle-Grazie-kerk, als 't ware een ziekenbezoek maakt, een bezoek aan iemand, dien we zeer goed gekend hebben, toen hij nog jong was vol kleur en leven, met energieke, krachtige, scherpgelijnde gelaatstrekken ... maar die, na een uitterende ziekte van jaren, na veel lijden en ellende en benauwde uren, als een ruine is geworden .. Slechts zij, die zich zijner nog herinneren uit den tijd, toen vuur bliksemde uit zijn nu verflauwde oogen, toen z'n wangen gloeiden van geestdrift, toen z'n lippen trilden onder zijn bezielde woorden, vinden op 't thans uitgeteerde gelaat terug de harmonie zijner intelligente gelaatstrekken en den blik, die sprak van machtig kunnen en machtig willen.

't Avondmaal van Da Vinci is thans een ruine [1]). Bij den verterenden invloed van 't vocht en de geringe duurzaamheid van den steen, waarop 't geschilderd is, voegden zich in de XVII[de] eeuw de gewelddaden van een vandalisme, dat wij in onzen tijd niet meer begrijpen en vergeven kunnen. Om een gemakkelijker communicatie tusschen de eetzaal van 't klooster en de keuken te hebben, liet men een gedeelte van de beschilderde muur uitbreken, waardoor niet alleen de voeten van de Christusfiguur totaal verdwenen, maar ook de heele schildering beschadigd werd Later werd zelfs boven de deur een keizerlijk wapenschild bevestigd, dat den Christus geheel of althans voor 't grootste gedeelte bedekte. Had men toen tenminste maar geen berouw gehad over deze wandaden en alles maar in dien, toen nog niet zoo erg beschadigden, toestand gelaten. Maar nu vond men noodig (van 1726—1770 ongeveer) talrijke, wel is waar niet onbekwame schilders, maar toch geen Da Vinci's, aan 't werk te zetten, om 't kunstwerk te restaureeren. Waartoe zij, vóór ze begonnen over te schilderen, de nog voorhanden zijnde overblijfsels der oorspronkelijke olieverf verwijderden, zoodat hun alleen

[1]) Wij geven hierbij twee reproducties De eerste naar een trouwe photographie van 't origineel in den beschadigden toestand, waarin 't zich thans bevindt, de tweede naar een photo van een zeer consciëntieuse copie, die ons de verschillende figuren helderder en scherper omlijnd vertoont

de teekening overbleef als leiddraad voor hun werk. En toen in 1796 de Franschen Milaan binnentrokken, gebruikten zij 't Refectorium eerst als paardenstal, daarna als bergplaats voor hun hooivoorraad en als gevangenis!!

Ziedaar de lotgevallen van het grootste meesterwerk van Leonardo da Vinci!!

Wanneer men voor 't eerst, onvoorbereid, in 't Refectorium van 't vroegere klooster Santa-Maria-delle-Grazie binnenkomt, zoekt men met onzekeren blik naar Da Vinci's werk, en menigeen blijft voor een der in dezelfde zaal aanwezige copieen en wel meestal voor die van Marco da Oggiono staan En werkelijk, *op 't eerste gezicht* schijnen de copieen 't origineel te overtreffen en wel om de eenvoudige reden, dat men in de copieen iets ziet, dat op een schilderij lijkt, en bij den eersten oogopslag van 't origineel slechts brokstukken schildering op een afgebrokkelde muur bespeurt, geen geheel. En juist daarom is 't zoo gevaarlijk, bij een verblijf van enkele dagen in Milaan, 't Cenacolo Vinciano te gaan bezoeken. Men staat er voor gek en men heeft 't land aan zichzelf, omdat men dat wereldberoemde meesterwerk eigenlijk leelijk en vervelend vindt en niet mee kan doen met al die, met gouden lorgnetten en rood-gebonden Baedekers gewapende, te magere Misses, die van verrukking bij 't zien van zooveel heerlijks, hun gezicht tot in 't pijnlijke vertrekken en harder ratelen dan ooit, op een plaats, waar 't spreken eigenlijk verboden moest zijn.

Wil men 't Avondmaal volkomen genieten, dan heeft men vooreerst tijd, veel tijd noodig. Men doet 't best zich eerst met de onbeschadigde copieen volkomen vertrouwd te maken, 't zij door die zelf te gaan bestudeeren, 'tzij photographieen ervan, 't zij de bekende gravure van Raffael Morghen. (Evenwel wijkt deze laatste in détails hier en daar af). Men moet de voorstelling als 't ware uit 't hoofd kennen, zich figuur voor figuur voor den geest kunnen halen, de plaatsing, de houding van lichaam en hoofd en handen, de uitdrukking

van 't gelaat. En juist daarom zijn de talrijke nog bestaande naschilderingen voor ons van zoo groote waarde, omdat ze ons zóó behulpzaam zijn tot op zekere hoogte 't oorspronkelijke beeld in onzen geest te reconstrueeren [1]).

En, na deze zoo noodige voorbereiding, gun u dan den tijd, dikwijls en lang achtereen uw geheele aandacht enkel en alleen aan dit meesterstuk te wijden, steeds maar ziende en starende naar die wondere schildering, die begint te leven onder onzen blik.

Zie toch eens, de hoofdpersoon, zittend te midden zijner leerlingen, Christus, die zooeven de ontzettende woorden sprak, dat een der twaalf hem schandelijk verraden zou, zie eens op 't zachte gelaat die weemoedige uitdrukking van lijdzame onderworpenheid aan 't vreeselijke, dat nu eenmaal niet anders is, die uitdrukking tevens van smart en hevig lijden reeds om de trouweloosheid van één zijner geliefde apostelen. Christus heeft de schokkende woorden gesproken, en de heele vergadering is aan de hevigste ontroering ten prooi. Enkelen der Apostelen vliegen getroffen op en buigen zich over de tafel en vragen, met ontzetting op 't gelaat, wat de Meester toch bedoelt. Philippus (de derde aan de linkerzijde van Christus) wendt zich innerlijk hevig aangedaan tot den Heiland en wijst, met een bijna smeekende uitdrukking in zijn heele houding, met beide handen op de borst, als wilde hij zeggen, dat in *zijn* hart geen verraad zetelt, wat de onschuldige, bijna nog kinderlijke trekken van dit zachte, fijngevormde gezicht tevens duidelijk doen uitkomen. En Petrus, die eerst naast Judas gezeten heeft, is onmiddelijk strijdvaardig opgesprongen en met 't mes in de vuist, vraagt hij met heftigen ijver en een uitdrukking van hartstochtelijken

---

[1]) In Milaan vindt men deze copieen in Palazzo Brera, in een der kloosters, in 't Ospedale Maggiore ('t groote hospitaal), en in 't Refectorium van Santa-Maria-delle-Grazie zelf Andere, zeer bekende en waardevolle copieen vindt men in 't Louvre te Parijs, in de Londensche Academie en in de Ermitage te St Petersburg. Nagler in zijn *Kunstlerlexicon*, Bd. XX, somt 28 copieen op, verder nog 33 gravuren of lithographieen naar 't geheel en 6 andere naar fragmenten of koppen uit de schilderij.

gramschap op 't gelaat aan Joannes, den vertrouwden des Heeren, wie wel met die droeve woorden gemeend kan zijn. En men begrijpt den angst en de schrik, die den sidderenden Judas aangrijpt bij de geweldige opgewondenheid van den man, die ieder oogenblik bereid is 't zwaard te trekken voor zijn Heer. Hij klemt de zak met zilverlingen krampachtig in de rechterhand vast en maakt met de linker een afwerende beweging als om te protesteeren tegen een beschuldiging, die evenwel nog niemand tegen hem in 't bijzonder gericht heeft Elk gelaat toont de smartelijkste ontsteltenis en is 't spiegelbeeld van 't heftige ziele-drama, dat zich in ieders binnenste afspeelt.

En wat vooral een groote levendigheid aan de heele voorstelling geeft is de houding der handen. Hierin toont Da Vinci een echte Italiaan te zijn, en hierom is dit speciaal Italiaansche kunst. De Italianen toch spreken met de handen nog meer dan met den mond. Zij onderlijnen ieder woord, iedere uitdrukking van eenige beteekenis door een gebaar, door bewegingen van de handen en vaak van 't gansche lichaam. En zoo leven en spreken ook hier de Apostelen door hun zeer expressieve houdingen, door hun beteekenisvol gebarenspel. En door die bewegelijkheid, die met de uitdrukking der gelaatstrekken steeds in de zuiverste harmonie is, wordt de actie, wordt de illusie van werkelijkheid tot een maximum opgevoerd.

't Is evenwel, als zien we 't meesterstuk door een nevel, door een walm, waardoor 't oog slechts met moeite heendringt. En eerst dan ontroert ons de bekoring van deze majestueuse schepping, wanneer onze blik andere dingen ontwaart, dan gezien worden door hen, die om de curiositeit de S. Mariakerk even binnenloopen: wanneer voor onzen geest beginnen te leven de dischgenooten van dat droeve avondmaal, wanneer de schokkende tragiek dier eerste, zoo smartelijke oogenblikken van 't groote bevrijdingswerk in onze ziel doordringt en ons sidderen doet van aandoening en ontzetting

SIMON BOERS

AAN DE ONBEVLEKT-ONTVANGENE.

Dat — Schoone — ik schoon U beelden kon
Als 'k schouwde omhuld U met de zon,
De maan zich krommend voor uw voet;
Rondom, verbleekt der sterren gloed. . .
Dat 'k mocht in milde taalmuziek
Opkleppren met der Kerk lyriek
En zeggen — Zoete — in zaalgen zang
Hoezeer 'k te lieven U verlang;
Of stijgen mocht met de' englendrom
Ten jubellichten hemeldom,
Uw schoon te zien in schitterlicht
Van aangezicht tot aangezicht!

De blanke wolken óver vaart
— Den wierookgeur der biddende aard —
In purpergloed en rozengloor
Der Martlaars palmenzwaaiend koor,
En Vaadren- en Apostelschaar
En Maagden, lelies blank in 't haar.
En aller heemlen heerlijkheid
Der vleuglende Englen heir omreit,
Dat negenvoudig zich ten krans
En aureool breedt in den glans,
Der zonn'ge stralenkern ontvloeid,
Waar Sions Lelie blinkt en bloeit:
In blanke bladen opgegaan,
Met 's Heeren zegepracht belaân,
Godsliefde-omluisterd en bedauwd,

Van duivenwieken blank beschaûwd....
Der kelke zilver, licht-verguld,
Van zoetheên boordevol vervuld,
Beurt schoon zij 't hoofd, wel weeldezwaar
Van geurschats, in Gods glorie klaar....

Er juicht een lied van álom heen
Tot Haar, de zegevierende; — één
Aanroepend handgebaar van al
't Geschaapne tot Haar overal
Stijgt, stijgt!... en 't schalt Haar tegen· »Prijs
U, lof, die 't nieuwe Paradijs
Ontsloot met 's Levens Vrucht — en wekt
Den eeuwgen Daagraad! Onbevlekt,
Aleeuwig maagd genadenrijk,
Gods Bruid en Moeder eeuwiglijk!"

O Gij, die Moeder me en Vorstin
Zijt, wetend, hoe 'k zooveel bemin
U, daar Ge onzeglijk goed en schoon
Zijt, zoete Moeder van Gods Zoon!
Vergeefs, Maria, dat 'k een lied
U zoeke.... 'k vind mijn woorden niet,
Onmachtig sla 'k uw schoonheid ga
En zeg 't de duizend, duizend na:
Gods Moeder, lieve Moeder mijn,
Gezegende, eeuwig maagdlijk-rein,
Ave Maria, ave Maria!

Leuven, 8 December 1904. FELIX RUTTEN.

MOEDER GODS.

Maria's arm ten zetel steunt
Het godd'lijk Wicht, wiens hoofdje leunt
In lief gevlei den boezem aan
Der Moeder-Maagd, wier oogen slaan
Een onvertaalb're liefdeblik
Op Jesus — Hoe gelukkig ik
Bij 't aanzien mij gevoel van hen,
Wien 'k alle goed verschuldigd ben!

Ik nimmer zoeter' schoonheid zag
Dan Jesus' en Maria's lach.
De beste Moeder, 't beste Kind,
Bêi, door elkaar, om 't meest bemind.
O, Kind! o, Moeder! bidt voor mij
Om liefde's vrede en poezij,
Dan zing ik ook mijn leven lang
Der wereld liefde's vredezang

Wychen. fr. MARTIALIS VREESWIJK,
O.F M.

KINDEREN.

Dit heb ik van de wereld wel geweten:
Passie voor kinderoog en kinderlach!
Daar heb ik droom en zang en zomerdag
En kunst en leed en liefde bij vergeten.

Een kind is àl nog hemelrozearoom
En witte erinnering van lelieveeren,
Naklank van harpenzang en sterrensferen-
Muziek, en naschijn van extase-droom.

Als blanke bloemen bloeien de englenkussen
Op 't meerblauw hunner ziel diep-rustig voort.
Om met gezang, van menschen nooit gehoord,
Hun weenend heimweelied in slaap te sussen,

Omzweven englen 't wiegje dag en nacht
Er droomentroost en bloemenzegen spreidend,
Met lach en lied hun aarde-slaap verblijdend,
Doorschemerend met hemelweeldepracht.

En waken ze op in 't jonge morgengloren,
Geloovende engelen in ons te zien·
Meen ik in kus- en stemme-melodiên
Der englen zoeten hemelval te hooren

Daar heb ik droom en zang en zomerdag
En kunst en leed en liefde bij vergeten!
Dit ééne van de wereld heb 'k geweten:
Passie voor kinderoog en kinderlach!

Leuven. FELIX RUTTEN.

'T SNEEUWT.

Grauwgrijs is de lucht.
— Sneeuwen zal 't geducht! —
Van de hemelstreken
Komen met ons spreken
Sterretjes heel fijn.

Zoetjens, doch gestâ,
Nu ook voor en na
Groot're vlokjes vallen,
Boden van de tallen,
Die ontelbaar zijn.

Nêer, weer òp, tòch nêer
Dalen meer, al meer
Uit den grijzen hemel
Vlokken, stargewemel,
Sneeuwdons licht en rein.

Ziet toch! wat gewoel,
Stoeiend gekrioel,
Eindeloos gewarrel,
Rusteloos gedwarrel!
De oogen doen mij pijn

Eind'lijk uitgestoeid,
Eind'lijk doodvermoeid,
Mat aan lijf en leden
Komen zij beneden.
De aarde rustig wacht.

Stil elk vlokje kust
't Plekje, waar het rust.
Dankbaar gaan zij luiken
Veld en boom en struiken
Met hun warme vacht.

Zilver spreidt de maan
Over veld en laan;
IJskristallen spelen,
Flonk'ren als juweelen
In sterheld'ren nacht.

J. J.

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

II.

»SJOFELEN", DOOR HENRI HARTOG.

Hier in *De Katholiek* een boek te bespreken als *Sjofelen*, van Henri Hartog, is een waagstuk. Want dit boek ergert u met gevloek en grove taal; vermeldt dingen, die in een net gezelschap niet worden aangeroerd; teekent toestanden uit de laagste lagen van leven en maatschappij. Hier liggen leelijke wonden en zonden open en bloot: en een schier eindelooze diepte van lichamelijke en geestelijke ellende wordt hier fel en hel belicht

Allereerst dient dan ook gewaarschuwd, dat dit boek niet moet gelezen worden door jeugdigen en ook niet door ouderen, die zichzelven geestelijk onmondig voelen.

»Waarom laat gij dan zulk een boek niet onbesproken?" wordt schijnbaar zeer redelijk mij dadelijk toegevoegd. Omdat dit boek, dunkt mij, is het beste kunstwerk wat op letterkundig gebied in de laatste maanden verscheen; en omdat tegelijkertijd dit boek een treffend bewijs levert, hoe een kunstenaar tot de diepste diepten der menschelijke ellende kán afdalen en over die laagste werkelijkheid het licht der schoonheid kan laten opgaan, als 't hem inderdaad en zonder nevenbedoelingen om kunst te doen is.

Zou nu een kroniekschrijver, die zich hier vrij en frank op zuiver-letterkundig gebied bewegen mag, zulk een boek niet bespreken, vooral als zijn waarschuwing vooruit volle letterkundige ontwikkeling in de lezers eischt, zonder welke het boek ook niet eens genietbaar is?

* * *

Henri Hartog, wiens schetsen hier in een bundel, na zijn dood, verzameld zijn, was in leven een gewoon burger, in hoofd en hart socialist en letterkundige In 1896 begonnen, beeldde hij langzaam aan, zeer stil en bescheiden voortwerkende, in enkele korte schetsen leven, lijden, strijden en zonden van de armste menschen bij voorkeur uit. Zijn grootere schets *Buurtleven,* die meer omvang, uitbreiding en relief heeft dan de andere, mocht de schrijver niet voltooien. Jong, vol onvervulde beloften, stierf hij, midden in zijn stijgende ontwikkeling.

Van die ontwikkeling is dit boek bewijs · tevens van Hartog's weergalooze aanleg en reeds verworven kracht. Welk een beeldingsmacht bezat hij! Welk een heerschappij over woord en klank! Welk een vernuftigheid om onbeduidendheden te schikken en te richten naar een karakterlijn, naar een tragisch punt! Hoe wist hij verrassend en toch zonder gemaaktheid traan en lach in- en door- en om elkaâr te laten spelen, zóó, dat uit nevel en zon geboren wordt dat wonderfijne zilverwaas, dat men zoo heel oneigenaardig humor noemt! Hoe kende Hartog ook de zielen van al zijn droeve en tobbende menschen, hun doen en laten, hun gang en stand, hun taal en woordval, alles, nauwkeurig en angstwekkend juist! En hoe wist hij het uit te zeggen met indringend en al-omvattend woord. Niets ontging dat woord: geen lijntje, geen trekje, geen tintje, geen schaduwspel, hoe snel voorbijgaand ook, geen zonnesprank, hoe vlug òpspringend en wèggeknapt: alles kon dat woord weergeven, alles doen hèrleven. En nog veel sterker komt daardoor de kracht van dat woord uit, wijl het zoo heel eenvoudig, zoo stil-bedaard, zoo flegmatisch bijna, zijn langzamen maar zekeren gang vooruitduwt. Zoo nu en dan schiet het voort in snelle vaart, spat er, electrisch geraakt, uit òp vurige, kleurige vonk, maar meest is dat woord schijnbaar kalm en koel, doch de siddering of rilling van hartstocht beeft er doorheen, en onder den ingehouden toorn verbergt zich een stil-schreiend heimwee en eindeloos-bedroefd medelij.

Want, ja, dat is het treffende van dit boek hoe vol gemeenheid en bittere zonde, ruw en rauw naar het leven

afgebeeld, wekt het met al zijn wraak- en haatroepende ellende op tot barmhartigheid en erbarmen: met al zijn verderf en onzedelijkheid tot zucht en verlangen naar het schoone en het reine· met al zijn aardsch slijk en vuil tot hemelsche visioenen.

O, welk een wonderrijk kunstenaar moet Hartog geweest zijn, welk een echt kunstenaar en welk een edele en groote ziel, die alleen diep te beklagen is, wijl zij niet gevonden heeft:

»De Perle, die verborgen lagh",

en naar wier bezit duikende, zij zooveel van het slijk en de slib, maar helaas! niet den schat erlangen mocht.

* * *

Om al die lofspraken te bewijzen dienen wij uit dit boek aan te halen: en hier ligt alweer de moeilijkheid dezer bespreking. Van het beste en het krachtigste mag hier niets worden overgedrukt, omdat ons leesgezelzchap te verscheiden van leeftijd en draagkracht is. En mij dunkt ook, dat bij verbrokkeling en verdeeling dezer schetsen het ruwe ervan nog ruwer, het platte nog weerzinwekkender, het gemeene voor de verbeelding nog stuitender wordt. Leest men de gansche schets, dan voelt men dat het geenszins om die leelijke dingen te doen was, dat het niet beschreven werd met zucht en verlangen naar het immoreele of het onkiesche, maar dat juist de hevige kleur en scherp-rake lijn dienen moesten om de afschuw en de haat voor al dat lage des te treffender te doen gevoelen [1]). Diep in de ziel van dezen achterbuurt-leven-beschrijver lacht stil maar gedurig een vage

---

[1]) In hoeverre een katholiek kunstenaar leelijke dingen beschrijven of uitbeelden mag, zal schrijver dezes niet durven beslissen, hoewel hij zeker zeggen kan, in hoeverre die beschrijving en uitbeelding niet geoorloofd is En zoo verklaart hij hier nog eens uitdrukkelijk, dat Hartog herhaaldelijk te ver gaat Doch naast die verklaring moet toch ook de zuiver blijkende bedoeling en de treffende kracht dier beschrijvingen worden erkend

herinnering aan onbegrepen hemelsche dingen, misschien nooit werkelijk gezien, doch als in een waas van vluchtige droombeelden uit de verte aangevoeld.

Dat zulks geen veronderstelling is mijner bewonderende fantasie, moge hier toch één lange aanhaling bewijzen. Ik schrijf een der schetsen geheel over. Dat is nu heelemaal rein en voor iedereen te lezen. Ze is de eenigste, waarvan ik dat onvoorwaardelijk durf verzekeren. Maar welk een fijne weelde van zieleadel en kunst wordt hier door al het schijnbaar gewone, ordinaire openbaar. Welk een wondere vereeniging van het stugst-onverzettelijk realisme en het oneindig-week-teêre idealisme. Leest dit — bid ik — met zachtgedempte stem en zeer langzaam.

* * *

SCHIPPERSZOONTJE

Hij lag te slapen in het park, op een bank in de schaduw. Gisteren was het Zaterdag van de Rotterdamsche kermis geweest.

Voorbijgangers, tevreden frisch in de onklamme-niet-daagsche, reinere Zondagskleeren, tuurden open-ongerept in den heeten, jongen dag, voelend lekker de zeldzame, koele windstreelinkjes; sommigen keken terzijde, even sloop in hunne oogen, nauwelijks merkbaar tusschen de ooghaartjes een slipje van ironie. Nog een nablijver, die zijn roes uitslaapt, dachten ze. Was hij nog niet thuis geweest? Lag hij in een uitroezende bedwelming uit de kermis-dronkenschap tot zich zelf te komen? Maar hij sliep zoo rustig, onbevangen als een kind, en zijne kleeren ordelijk geschikt, alles op zijn plaats, waren zindelijk; alleen een paar rozen, ééne groote van wit, groen, oranje en rood papier aan 't bovenste knoopsgat van zijn vest, en een oranje roosje wat lager gaven door het armoedig-kleurig-opgeschikte iets van een-opzettelijk-zoo-gewild-poenige geboemeldheid van luidruchtig-kermishouen aan zijn overigens zoo patent uiterlijk. Hij leek nog jong, ofschoon

hij wel lang was; zijn handen bewroet-vuil, werkbegroeid-vuil, met zwarte nagelrandjes waren heel klein en hingen in hunne kleinheid als iets heel teeders langs zijn beenen; er was ook in de eene zichtbare wang een ronding van nog-ongevormd jongensgezicht; aan zijne voeten had hij zwart-fluweelen pantoffels. Een paar maal zuchtte hij, met een gepoog van opvlindering zijner oogleden, bijna wakker, òp uit de slaapbeneveling, dan echter raakte hij weer weg, zijn hoofd verzakt naar den buitenkant van de bank. Maar de vliegen kwamen hem plagen met koele prikplekjes op zijn gezicht. Toen werd hij wakker, tilde zijn bovenlijf op en zette gelijk zijn beenen op den grond.

Geeuwend bukte hij zich wat voorover en, zijne armen naar elkaar toe, tusschen zijn uit elkaar staande beenen, wreef hij, rekkerig, zijne kleine handen, stijf in elkander. Zijn gezicht was gebrand-bruin als aardappelschillen, en met vlekken, zooals vrouwen wel houen uit eene verlossing; nu, dat hij rechtop zat, was het jongensachtige van zijn gezicht al minder te zien; zijn hoofd was verschipperd door een platbodemige, zwarte pet, met recht-vooruitstekende klep, waarop in het midden twee sierende kwastjes. De pet zat over het achterhoofd en het haar, dat er onder uitkwam, had een kleur als touw En met lichte, grijze oogen, vochtig nog met een lichte besluiering van slaap, keek hij nuchter voor zich. Daar tusschen zware boomen lag een vijver, twee groote eenden dreven op het water en trokken het in kleine plooien achter zich mee Het gladde gazongroen weerkaatste in het water als groene vlammen en de kleine golfjes spoten het zonlicht terug in bundeltjes van fel-wit-lichtende straalpriempjes. De zon doordrenkte tusschen massa's van donkere bladeren op vele plaatsen het gebladerte met warm licht, zoodat het leek, alsof er licht brandde in fijne lichtgroene balonnetjes.

»Bè-je uitgeweest?"

»Nee", zei hij, »alleen gisteravond tot twaalf uren".

En hij werd weer stil, trachtend een eindje sigaar, dat net tusschen zijn lippen kon, een beetje te fatsoeneeren

»Weet u, hoe laat het is?"

»Zoowat kwart over elve". Toen weer een lange poos van stilte.

»Ik dacht bepaald, dat je van nacht uit geweest was, dat je daar zoo lag te slape".

»Nee, ik ben na de schuit weze kijken".

»Wat varen jullie?"

»Van alles, graan, kolen en zoo", zei hij met een luchtig gebaartje van uitleg.

En hij begon te vertellen; zijn stem was egaalheeschig.

Ze woonden niet meer op de schuit. Zijn vader had den kanker aan zijn been. Een groote, zwarte wond. »Zoo groot", wees hij tusschen duim en vinger Hij ging nog wel naar de schuit, maar hij kon er haast niet komme Van alles had-ie al aan dat been gedaan, maar 't gaf niks. Nou was-t-ie bij die kwakzalver op de Hoogstraat.

»Kwakzalver?"

»Ja, die kwakzalver, weet je niet? Die zei, dat-ie 'm misschien wel beter kon maken. Maar tegen kanker hielp toch niks. 't Was eerst zoo'n klein wratje geweest. Toen hadden ze 't afgebonden En pijn.... Vannacht was-t-ie weer 't bed uit geweest en hij had door de kamer loopen kuieren en op straat. Je kon d'r geen van allen in huis door slapen. Nou hadden ze een zaakkie in de Baan, kruidenierswaren en bier en brood. — Maar 't ging niet erg".

»Bè-jij de oudste?"

»Nee, zijn zus, die was tot zoo ver verbrand. Dat kwam, d'r was vuil in de lamp gevallen en z'n moeder, die ziek lag, zei nog· »zijt oe toch verzichtig". »O", zei z'n zus, »'k zel me eigen niet branden". Maar met dat ze 't zei, neemt ze de kap van de lamp. Ze brandt 'r handen en laat de lamp vallen. Allebei d'r beenen waren verbrand. Gaat te water, had 'r vader gezeid. Maar zoo'n meid, ze was zeventien jaar, ze dorst niet. Toen had 'r vader d'r nageloopen, om d'r te water te laten gaan. Maar ze was blijven hangen tusschen twee booten...."

Er steeg een volheid van bewondering in zijne stem toen hij vertelde, hoe z'n zuster naar beneden was gegaan om het

zusje van vier jaar te halen, omdat nog niemand naar de lamp had omgekeken.

»Is ze toen naar 't ziekenhuis gebracht?"

»Ja, maar ze was er maar drie weken geweest. Ze zou d'r dood gegaan zijn D'r kwam d'r geen een levend uit. Ze most 'r in 't bad, dadelijk, toen ze kwam, en toen kreeg ze lappen met groene zeep om d'r beenen, en die werden er later zoo maar afgetrokken. Dat kon ze niet uithouen. Ze waren d'r is geweest, toen was ze weer net in 't bed, en ze ging zoo te keer, dat ze d'r een kussen op t'r hoofd hadden gelegd en in d'r mond een laken voor 't schreeuwen. Ze zou d'r niet meer uit gekomme zijn. Nou beterde ze goed. Ze deeen d'r doeken met koud water om en 't ging goed'.

Hij zei niets meer; hij keek voor zich, net als iemand, die alles verteld heeft, wat 'm bezig houdt. Hij had verteld als een volwassen mensch, en een zeer geringe ongewisheid van jongensvertel verzwakte maar een enkele maal het ernstige, verdiepte spreken, als van een bedaagd man, die in beraden berusting spreekt over ervaren leed.

»Hoe oud bè-je al?"

»Veertien jaar"

In zijn confectiepakje, met lange broek, leek hij ouder.

Hij bleef nog een poosje zitten. Toen ging hij heen. »Kom, ik ga na huis", en onbedoeld-stug zei hij onbeholpen groetend·

»Nou" —

»Bonjour".

Zijn eene schouder was al hooger dan de andere, door het duwen tegen den haak Het werkleven was al begonnen hem te misvormen. Hij droeg zijn rozen als een gewoon deel van zijne kleeren, zonder pronkplezier.

Er kwam een gymnasiast, gaaf van leden door de zorgzaam geleide groei van zijn jongeheerenlijf.

»Wat is dat voor een sjappie"?

»O, een schippersjongen".

»Hij is mooi met zijn rozen, hè".

»Ja, erg mooi".

* * *

Natuurlijk dit boek is niet volmaakt, maar in bovenstaand schetsje vindt men Hartog's fouten niet. Van zijn grootst gebrek, nl. om de handelende personen voor zich zelven te laten denken wat eigenlijk Hartog over hen en hun toestand mediteert, zonder genoeg te letten op de draagkracht van vermogens en de kleur van omgeving, — van dat gebrek is dit schetsje geheel vrij. Hier is alles zoo objectief mogelijk gezien en wéérgegeven, maar tegelijk »doordrenkt" van een niet te omschrijven téér medelij, dat hier wel een tweelingszuster der poezie heeten mag. Zulk een kunst uit te leggen en begrijpelijk te maken, is onmogelijk. Maar wel kan even worden heengewezen naar enkele treffende détails: als het aandoenlijke dier papieren rozen; de fijne mengeling van het zeer onbehagelijke en het zeer delicate in de beschrijving van gelaat en handen; de kinderlijke rustvoldoening, die in dat wakker-worden ligt uitgezegd; die lichtende verideali-zeering, welke aan heel het schetsje tot stralenden achtergrond dient: de parkvijver met gras in de zon

* * *

Dit boek, ten slotte, is een treffend bewijs, hoe de richting met *De Nieuwe Gids* in onze letterkunde gekomen, niettegenstaande velerlei verdwaling en verwending, weer krachtig zich bewegen gaat langs de groote baan, door Kloos en v. Deyssel aangewezen En tevens hoe mannen, met zulke hevige tendenzen als Hartog, zich als kunstenaar aan die tendenzen weten te ontworstelen juist door de kunst.

Deze Hartog was in leven en in werken een socialist, en niet bespiegelend alleen, maar met woord en daad. Hij had een vurige, strijdbare natuur, en wist het zwaard met zekere juistheid en sierlijke zwaai te hanteeren, zooals blijkt uit de verdediging van v. Deyssel, die hij tegen Jkvr. Anna de Savornin Lohman ondernam. Hij had een levensideaal, een gewetenswet, die, hoe ook door ons als valsch erkend, hem leidde en aanzette tot daden, volgens hem, van recht en zede. Hij wilde zijn een strijdend volger en uittrekkend soldaat.

Zoo werpt hij zich midden in de gelederen. Om de schrikbare overmacht en tyrannie van het kapitalisme ten toon te stellen, wil hij als schrijver — want schrijven kan hij en als schrijver zal hij meestrijden en overwinnen — uitbeelden de ijsbare verwildering en verontzedelijking van het arme volk en de kwijnende burgerij. In de diepte van zijn ziel brandt het vuur, dat verdelgen zal en verreinen. . . .

Ziedaar de genesis van zijn schetsen Aangedreven wordt hij tot schrijven en tot den aard en de soort van schrijven door zijn idee, zijn wet, zijn beginsel Maar hier houdt de heerschappij van die dingen op, en neemt een sterker macht hem in bezit. de schoonheid, die hem uit de bedompte, met vuile dampen bezwangerde atmosferen van achterbuurten en krotten omhoog doet wieken op vleugelen van rhythme en klank naar regionen, waar door schoonheid het heilige overwint. Al die leelijke, grauwe, ruwe dingen worden door de bezieling van die onzichtbare, ongrijpbare, onzegbare Muze als 't ware kleine verbindingen en bouwen langzamerhand sporten, die, in droomgezicht, reiken tot den hemel, en waarlangs tot het slijk der aardsche ellenden en zonden de Engelen neerdalen van muziek en poezie. Zóó droomt, eenmaal door de bezieling van de Muze geraakt, deze Jacob enkel van Engelen en hemellicht, en denkt niet meer aan Esau, den vijandigen broeder· het kapitalisme.

A. M J. I. Binnewiertz, Pr.

NIEUWE UITGAVEN.

Beginselen der Staathuishoudkunde, door Mr T DE VRIES. I *Inleidend gedeelte* — 's Gravenhage 1904 T. C B ten Hagen Prijs *f* 2 50

Mochten wij de vorige maand in dit tijdschrift met vreugde de verschijning begroeten van het eerste katholieke handboek over sociologie in ons vaderland, het strekt ons thans niet minder tot vreugde, in deze aflevering het eerste deel van een dergelijk werk te mogen aankondigen, dat van anti-revolutionaire zijde verschenen is, en dat van dien kant ook het eerste is in onze moedertaal. Wij doen dat met blijdschap; want het verschijnen van twee zulke werken bijna terzelfder tijde toont duidelijk het streven over de geheele christelijke linie, om van geloovig standpunt de zoo jonge wetenschappen van sociologie en economie met ernst te bestudeeren. Ongetwijfeld een bemoedigend verschijnsel.

De schrijver van dit nieuwe werk, dat in zijn geheel uit drie deelen zal bestaan, is Mr T. de Vries, een leerling der Vrije Universiteit. Het eerste, thans verschenen, deel is getiteld: *Inleidend gedeelte*, en bevat ruim 200 bladzijden. Het tweede deel zal volgens het plan van den schrijver de *Geschiedenis der staathuishoudkunde* behandelen en veel omvangrijker worden, terwijl het derde deel het eigenlijke anti-revolutionaire *Systeem van economie* zal ontwikkelen overeenkomstig de hoofdlijnen, die reeds in het thans verschenen eerste deel worden aangegeven.

Juist omdat reeds dit eerste deel de hoofdlijnen bevat ook voor het derde deel, is het op zich zelf van groot belang voor ieder, die de verschillende denkrichtingen, ook op het gebied der staathuishoudkunde, wil leeren kennen. Alle rich-

tingen zijn in dit opzicht de Calvinistische sinds lang vooruit, zooals de schrijver zegt in de voorrede. Welnu, naar hetgeen hij in dit eerste deel geleverd heeft, mogen wij de gegronde verwachting koesteren, dat hij een systeem zal uitwerken, dat door ieder, die belang stelt in staathuishoudkunde, dient gelezen te worden. Zijne uiteenzettingen over den naam staathuishoudkunde (§ 8 tot § 10), over het object dier wetenschap (§ 11 tot § 16), over haar organisch verband met de andere wetenschappen (§ 17 en § 18), en over de indeeling der staathuishoudkunde (§ 19 tot § 22) getuigen, over het algemeen genomen, van veel studie, en verdienen onze belangstelling. Merkwaardig vooral zijn de paragrafen over de indeeling der staathuishoudkunde. Wij zien hem daar breken met de tot nog toe vrij algemeene indeeling, die door de liberale school werd ingevoerd, n.l. voortbrenging, verdeeling en verbruik der economische goederen; terwijl hij voorslaat om een nieuwe indeeling te maken, die ontleend is aan de rechtswetenschap, waaraan de staathuishoudkunde nauw verwant is. Het eerste deel handelt dan over den mensch als economisch persoon, het tweede over zaken, n l. de economische zaken, die 's menschen behoefte bevredigen, en het derde over verbintenissen, nl. over het ruilverkeer en alles wat daarmee samenhangt, ter bevrediging van stoffelijke behoeften.

Wat betreft zijn uiteenzettingen over het object der staathuishoudkunde, daarin geeft hij echter jammerlijk blijk van groote onkunde, wat betreft de opvatting der Katholieken [1]). Volgens hem zou de Katholieke Kerk »aan de staathuishoudkunde haar eigen ideaal rooven om haar te maken tot een ancilla der Kerk, tot een wetenschap van het geestelijk welzijn der menschen in hun verband met hun stoffelijke behoeften" (blz. 153). De Katholiek zou krachtens zijn beginsel tot eigen object der economie moeten nemen »niet de stoffelijke behoeften van den mensch, maar de geestelijke welvaart, voor zoover die staat onder invloed van stoffelijke behoeften"

---

1) Zie § 16 (blz 146—161).

(l. c.) — Het tevreden zijn met elke economische verhouding, het gebonden blijven onder de geestelijke leiding der moederkerk onder alle economische verwikkelingen" wordt voor den Katholiek hoofdzaak (blz. 152). — Bovendien zou door de Katholieken alle niet-roomsche economie, ook al staat zij op positief-christelijk standpunt, in haar waarde miskend worden, »terwijl alle Roomsche economie onder leiding wordt gesteld der institutaire Kerk" (blz. 151). »Vandaar dat Roomsche schrijvers over economie wel groote verdiensten hebben in het weerleggen van dwalingen van ongeloof en revolutie, maar ondanks deze groote verdiensten toch aan de staathuishoudkunde haar zelfstandig karakter rooven" (blz. 153)

Nu geeft de schrijver al aanstonds toe, dat bij verschillende katholieke sociologen anders gesproken wordt en wel degelijk andere stellingen worden verkondigd, die de economische verhoudingen niet alleen raken, maar ook regelen. Toch is de fout, waarop hij wees, volgens zijn oordeel cardinaal, en betreft heel de opvatting en hoofdgedachte der economie. Want volgens de eigenlijke katholieke leer zou aan het burgerlijk en maatschappelijk leven buiten de Kerk zijn zelfstandig ideaal worden ontzegd, en het zwaartepunt van alle actie, ook voor alles, wat tot voorziening in stoffelijke behoeften wordt verricht, verlegd worden naar de buiten de economische actie staande autoriteit der Kerk.

Mr de Vries begaat hier verschillende fouten Vooreerst heeft de Kerk nimmer geleerd, dat de burgerlijke maatschappij niet een zelfstandige is, die in oorsprong, karakter en doel niet een eigen bestaan heeft. Uit verschillende uitspraken van vroegere pausen, en uit de encyclieken van Leo XIII [1]) blijkt vlakaf het tegendeel. De Kerk is echter ook eene zelfstandige maatschappij, en wel een van hoogere orde. Daarom eischt zij terecht, dat de Staat niets bevele of verrichte, wat met hare leer en voorschriften in strijd is Maar dat is geheel iets ander dan de voorstelling van Mr. de Vries, dat door de Kerk aan het burgerlijk leven het zelfstandig ideaal wordt ontzegd, als niet »in dat leven

---

[1]) *Diuturnum illud* (1881), *Immortale Dei* (1885).

alles op gezag en onder leiding der Kerk geschiedt". — Ten tweede, alle wetenschappen hebben volgens de Roomsche leer haar eigen zelfstandigheid; alleen is het noodig, maar dat geeft ook de Calvinist toe, dat de wetenschap geen stellingen verdedige, die in strijd zijn met de Openbaring De Kerk beschouwt dan ook niet als object der economie het geestelijk welzijn der menschen in verband met hun stoffelijke behoeften, maar rechtstreeks de stoffelijke behoeften, bij welker nastreving echter het geestelijk welzijn natuurlijk niet uit het oog mag verloren worden. Daarom behoeft de katholieke socioloog zich volstrekt niet te beperken tot het bestrijden van ongeloof, maar behandelt hij ook jure suo economische quaesties, waardoor de stoffelijke welvaart en de staathuishoudkundige wetenschap rechtstreeks worden vooruit gebracht. Dat men echter bij dit alles het hoogere doel nooit mag vergeten, komt hiermee niet in tegenspraak. Erkent Mr de Vries het niet zelf, als hij zegt (zie blz 11)· »dat het menschelijk samenleven ook in die vraagstukken, die gemeenlijk tot de staathuishoudkunde gerekend worden, niet ten volle wordt verstaan, indien met den Christus, met Zijne Kerk, met Zijne heerschappij geen rekening wordt gehouden". — Hoe hij verder de bewering wil rechtvaardigen, dat de Kerk alle niet-roomsche economie in hare waarde miskent, verklaar ik gaarne niet te kunnen begrijpen. — En ten slotte, dat de Kerk vóór alles tevredenheid zou prediken met elke economische verhouding, — welk man, die een blik geslagen heeft in de historie en in onze hedendaagsche beweging, zal zoo iets durven beweren? Heeft niet de Kerk steeds er naar gestreefd den minderen man op te heffen? En gaat ook thans niet de beweging der werklieden naar betere levensvoorwaarden uit juist van de hoogste kerkelijke autoriteiten?

Nog hebben wij niet gesproken over de zeven eerste hoofdstukken, waarin behalve over het belang (§ 1), ook gehandeld wordt over het uitgangspunt en de methode der staathuishoudkunde. Om de ernstige bedenkingen, die wij tegen deze hoofdstukken hebben, bewaarden wij de bespreking daarvan tot het laatst. Wij gaan stilzwijgend voorbij, dat de schrijver

de volkswelvaart en de staathuishoudkundige wetenschap wil noemen een vrucht der »gemeene gratie" (zie § 3). Dat klinkt niet vreemd in den mond van een Calvinistisch schrijver; en het sticht trouwens ook geen verwarring, als men weet, wat er mee bedoeld wordt Maar wij wilden vooreerst de aandacht vestigen op de ter loops neergeschreven bewering (blz. 13), als zou de Kerk op gezag van St. Augustinus leeren, dat het huwelijk eerst na den zondeval zou zijn ingesteld. De Kerk heeft zoo iets nooit geleerd, en de H. Augustinus evenmin. Integendeel, in zijn werk *De Civitate Dei* (Lib. 14, cap 26) zegt hij zeer duidelijk, dat vóór den zondenval wel degelijk de generatio prolis plaats kon hebben. Vergelijk hierbij *De Genesi ad litteram* (Lib. 9, cap. 4). En de H. Thomas haalt zelfs de woorden van St. Augustinus uit *De Civitate Dei* aan, wanneer hij wil aantoonen, dat de eerste menschen in den staat van onschuld kinderen konden voortbrengen [1]).

Maar het is voornamelijk tegen § 6 (blz. 47—56), dat wij de grootste bedenkingen hebben. Dit hoofdstuk handelt over de methode, die men bij de beoefening der wetenschap, in casu bij de staathuishoudkunde, volgen moet. En dan vervalt de schrijver in dezelfde fout, die tegenwoordig aan meerdere protestantsche schrijvers schijnt eigen te zijn, n.l. dat hij zich plaatst op het standpunt der Neocriticisten. Volgens hem toch zijn onze oordeelen niet gegrond op de objectieve klaarblijkelijkheid der waarheid, maar spruiten zij voort uit verschillende omstandigheden, die het leven van den mensch bepalen. Niet alleen het verstand, maar ook de wil en het gemoed, en de omstandigheden, waarin iemand is opgevoed en gevormd, *dwingen* den mensch bij het nasporen der waarheid. De zekerheid dus, die de Christen heeft, berust niet op het inzien der waarheid zelve, maar op zijn innerlijk bewustzijn der subjectieve waarheid, zonder dat hij in staat is die zekerheid aan ongeloovigen mede te deelen En omgekeerd kan ook de ongeloovige voor zijn bewustzijn zekerheid hebben,

---

[1]) *Summa theol* I, Qu. 98, art 2 in c.

dat zijn axioma's waar zijn en dus zijn wetenschap de ware is, zonder dat hij aan eenig Christen ooit die zekerheid kan mededeelen (blz 48).

Zietdaar de geheele wetenschap op zeer losse schroeven gezet Wanneer wij immers niet meer de waarheid zelve in hare objectieve klaarblijkelijkheid zien, doch slechts subjectieve overtuiging daarvan bezitten, dan komt men op het voetspoor van Kant terecht in een subjectivisme, dat wel is waar alle twijfelzucht wil verwerpen, doch daartoe practisch onmogelijk kan geraken omdat men in zichzelven de zekerheid wil zoeken, die men in de dingen zelve niet meent te kunnen vinden. Dan is voor alle menschelijk weten een zeker geloof (Vernunftglaube of gemoedsovertuiging) noodzakelijk Dit erkent dan ook de schrijver op blz 47, waar hij zegt, dat men zonder gelooven geen stap kan doen op het terrein van eenige wetenschap Deze bewering is echter lijnrecht in strijd met de waarheid De Christen gaat bij zijn wettenschappelijk onderzoek niet uit van zijne dogma's. Met het natuurlijke licht zijner rede kan hij de waarheid achterhalen En al is het waar, dat de goddelijke openbaring bij dat onderzoek »een lamp is op ons pad en een licht voor onzen voet", waardoor wij meermalen voor afdwalingen gevrijwaard worden, iedere wetenschap, en dus ook de staathuishoudkunde, volgt haar eigen weg en begint niet met dogma's. Evenmin kan men van de wetenschap der ongeloovigen zeggen, dat zij uitgaat van het geloof aan axioma's of aan hypothesen. Wel is het niet te ontkennen, dat men moeielijk spreken kan van »Voraussetzunglose Wissenschaft", evenwel, die »Voraussetzungen", die axioma's of die hypothesen worden niet aangenomen krachtens geloof, krachtens een blinden subjectieven overtuigingsgrond, maar omdat men werkelijk meent in te zien, dat die hypothesen wetenschappelijke waarschijnlijkheid bevatten, terwijl de werkelijk wetenschappelijke axioma's onmiddellijke zekerheid geven. Tegen deze dwaling meenden wij te moeten waarschuwen, om het gevaar, dat daarin voor de wetenschap gelegen is

Warmond J. D. J. AENGENENT.

W DE VEER, S J. *Lezingen en Toespraken.* Amsterdam, C. L van Langenhuysen, 1905 (*f* 1 25)

Van den koninklijk-priesterlijken Machabeer Simon hebben de Heilige Bladen ons bewaard de bezielende toespraak, waarmee hij het neergeslagen volk tegen Tryphon ten strijde roept. Van die toespraak zegt de gewijde schrijver: »De geest des volks ontvlamde bij het hooren dezer woorden" (I Mach XIII : 7).

Dát moet de vrucht zijn van elke lezing of toespraak tot het volk. En dit bereikt de katheder-redenaar gemakkelijker dan de predikant, wijl voor hem de keuze der rede-stoffen ruimer, de vorm der rede vrijer en haar duur minder beperkt is.

Zulke Machabeer-redenen zijn er inderdaad onder de *Lezingen* van Pater de Veer. Hiermee is iets van haar inhoud, nog niets van haar vorm en stijl gezegd.

Voor hem, die meent den gloedvollen retraite-leider te zullen hooren, vallen deze lezingen tegen. Dat is zoo bevreemdend niet. Scherp karakterverschil is er tusschen redenen, die een gewijd spreker richt tot zijn »Geliefde Christenen", en toespraken, die gepeperd zijn met: »Mannen Broeders", en lezingen, wier woordenvloed telkens stuit tegen: »Mijne Heeren".

De verscheiden rede vraagt ook een verscheiden redenaar, een verscheiden talent Evenmin als iedere spreker een redenaar is, evenmin kan elk redenaars-talent zich kleeden en bewegen in elken rede-vorm.

Zonder nu aan de verdienste dezer lezingen tekort te willen doen, schrijf ik eenvoudig als mijn bevinding neer, dat de wijde plooien van dit rede-kleed voor het talent van pater De Veer niet de meest gunstige schijnen te zijn.

In plaats van wijd in den ronde of ver in de hoogte uit te vliegen, gaan zijn gevleugelde gedachten ons stap voor stap voorbij De spreker blijft te veel bij zijn hoorders in de laagte, in plaats van hunne gedachten breeder uit te kringen en tot al hooger hoogten op te voeren 't Is toch het doel

van elke volks-lezing het enge gedachten-kringetje der hoorders te verwijden, hen te leeren zien, verder, dieper en hooger.

Zijne rede betoogt, redeneert, verklaart langs de rails, waarover de gewijde rede rollen moet. Langs die rails zien wij sprekers volzinnen niet als »metalen tenten op bliksemende wielen" voortrennen; maar als de zware goederentrein, die krakend, maar zeker, zijn vrachtige wagens voortwielt, rollen zijn volgeladen perioden ons tegen Te dikwerf staat sprekers woorden-trein stil, om vreemde vrachten in te laden. Op het gracelijke der beweging komt het daarbij minder aan.

De eerste lezing geeft in een dertigtal wijd-bedrukte, mild gelineeerde bladzijden het volledige Gods-bewijs. Ware deze dankbare stof niet beter over meerdere lezingen verdeeld? Zou elk onderdeel der bewijs-voering niet dieper in hart en geheugen der hoorders zijn ingedrongen, wanneer het niet enkel breed aangegeven, maar geheel uitgezegd was?

De Staat zonder godsdienst is een treffende schilderij, waarin wij, reeds vooruit, toekomstige gestalten meenen te ontdekken

Christus en de werkman is troostend, bezielend, verheffend. Daarbij zeker hebben luide toejuichingen den begaafden spreker de blijde ontroering zijner hoorders vertolkt. Reeds de indeeling treft: I. Christus' rechtmatig koningschap over den werkman betwist; II. De werkman vóór Christus' tijd jammerlijk in slavernij vernederd, III. De werkman in Christus en door Christus geeerd en verlost, IV. De werkman door Christus hoog geadeld.

De eerste gedachte, die na deze lezing uit zooveel arbeiders-zielen oprees zal wel niet geweest zijn· »Wat een prachtige rede, wat een mooi talent!" maar: »Wat heeft Christus mij lief: ja, het is goed, dat wij hier zijn, hier in Christus' Kerk". De zwoegende, tobbende arbeider zag zijn Getsemane verhelderd in den licht-schemer van den Thabor, en gevoelde zich dicht bij den Christus. Wij prijzen den spreker, wiens rede den redenaar doet vergeten, om des te dieper de uitgesproken waarheid in de opene harten in te slaan. Hier vooral aan pater De Veer onze eerbiedige hulde!

In zijne vierde lezing, die meer een opwekkende toespraak is, bespreekt hij vurig, schildert hij levendig den heldenmoed, uit geloof en liefde geboren, tegenover het pseudo-heroïsme eener waanzinnige goddeloosheid.

Geloof en wetenschap geeselt de hooghartige vrijdenkers, die geloof en wetenschap als een monsterverbond belachen en meenen in denken vrij te zijn. Dag-helder bewijst hun de spreker, dat zij noch vrij, noch denkers zijn.

Lacordaire beeldt Frankrijk's grooten conferencier ten voeten uit. Het is goed gedacht van den schrijver met nadruk te wijzen op de ongewone deugd van dezen groot-redenaar, wiens redenen even zoovele triumfen voor God zijn. Schoon worden belicht Lacordaire's stille nederigheid en boetende kruis-liefde. Op blz. 164 genieten wij Lacordaire's onjuiste exegese van Jes. XI: 10. Hieronymus' overzetting »Erit sepulchrum eius gloriosum" is de verklarende vertaling van »Erit requies eius gloria". De samenhang der geheele rede vordert, dat wij door »requies" verstaan, niet Christus' graf, maar zijne rustige woonplaats, die heerlijk is, verheerlijkt wordt door de volken, die van alle zijden ter aanbidding toestroomen.

Ten slotte rijst nog eens voor ons op, in zijne geestdriftige liefde voor Christus' Kerk, de princeps et maximus in Israel, Dr. Schaepman. Zijn liefde voor de Kerk vlamde ver naar buiten in zijn belijdenis-moed; openbaarde zich liefelijk in zijn kinderlijke gehechtheid aan Rome en zijn Paus. Deze liefde gaf hem Gedeons-kracht om Hollands katholieken, zijn volk, tegen allen tegenstand in »op te voeren uit hunne vernedering van sloot-, dijk- en greppelkinderen en heen te leiden naar en in den burg van Staat." Nooit mogen de hoorders en lezers van Pater De Veer's *Toespraken* vergeten deze waarheid: »Wat is toch in dezen priester het aantrekkingspunt geweest, waardoor hij het hart van gansch Nederland veroverde? Dat is geweest... zijne goddelijke geestdrift voor wat edel is en groot en schoon... voor de Kerk van Jezus Christus"

Van harte wenschen wij deze mooi-eenvoudige lezingen in de handen van velen.

De blanke omslag, het zware papier, de kloeke letter, dragen waardig spreker's heldere gedachten en Machabeer-taal.

Moordrecht. TH. J. VAN NOORD.

Le fils de l'esprit Roman social Par YVES LE QUERDEC [G FONSEGRIVE] Paris, V Lecoffre, 1905. Prix 3 fr. 50

Dezen roman, die zich als socialen roman aanmeldt, kan ik als kunstwerk niet roemen, en toch wensch ik het boek ter lezing aan te bevelen. Dit eischt eenige woorden tot verklaring.

Wie deze verdichting van 607 bladzijden alleen om kunstgenieting of als uitspanningslectuur ter hand neemt, zal bedrogen uitkomen en klagen, dat hij erin geloopen is; lang vóór het einde laat hij het boek slippen.

De roman is hier *vorm* en niet de eigenlijke *zaak*. Dat ligt niet noodzakelijk in den aard van den socialen roman, die zeer goed bestaanbaar is als wezenlijke kunst. Ook ben ik volstrekt niet van meening, dat elke strekking — of naar uitheemsche zede *Tendenz* — uiteraard aan de kunst vreemd is en vreemd moet blijven, op straffe van haar minderwaardig te maken.

Tendenz is een van die groote slagwoorden, waarover dag in dag uit zonder einde kan gestreden worden met lijnrecht tegenovergestelde beweringen, die allebei waar zijn, omdat zij wel hetzelfde woord, maar andere denkbeelden en een andere werkelijkheid betreffen Eenig juist onderscheid ziet men bij zulke twisten zelden maken. Dan is 't ook te spoedig uit Veel handiger is het telkens flink van leer te trekken.

Toch scheelt het *alles,* of een romanschrijver — want over dezen kunstenaar spreken we hier — een vooruit door hem beraamde strekking aan de uit te beelden werkelijkheid opdringt en haar om wille van die strekking pasklaar maakt, verwringt en vervalscht, dan wel of een zuiver en volledig door hem uitgebeelde werkelijkheid zelve haar eigen strekking, haar geestige beteekenis, in klare helderheid aan den dag brengt.

In het eerste geval is de strekking het eigenlijke, en de plastiek moet daarvoor dan het bewijs-materiaal leveren, maar wordt meestal een meer of minder volkomen, wat beter of wat slechter aangekleede leugen. In het andere geval zien we de werkelijkheid in haar volle wezen en beduiding aanschouwelijk gemaakt, zooals zij inderdaad is, niet voor stoffelijke oogen alleen, maar voor de ziel, voor geest en gemoed, vooral voor de ziel van den hooger begaafde en dieper voelende, van den kunstenaar

Eerst dat is kunst in den vollen zin. Maar het scheppend vermogen daartoe is slechts weinigen gegeven. In alle kunsten blijft het volwaardige te allen tijde uitzondering. De middelmaat — dat is de groote menigte ook der romanschrijvers — beweegt zich tusschen twee uitersten: van den éénen kant scherp waargenomen en handig weergegeven kleinigheden, beuzelingen zonder strekking of beteekenis, nugae; van den anderen kant welbedoelende en edele, soms verheven strekkingen, die aan een gebrekkige of geheel valsche plastiek een schijn van leven pogen in te blazen. Maar, wel te verstaan, tot zulke uitersten komt het alleen in het ergste geval: de platgetreden wegen liggen daartusschen in.

Evenwel in den roman, die hier besproken wordt, is het gebrek niet eigenlijk valsche plastiek. De schrijver tracht veeleer een stuk werkelijkheid te geven in zijn volle waarheid. En wel deze: de machteloosheid der Fransche katholieken tegenover een betrekkelijk kleine partij, die hen knevelt, met instemming of althans met toelating der meerderheid. Maar de fout — onder het opzicht van kunst altoos — is, dunkt mij, deze: dat het den schrijver eigenlijk niet, althans niet voornamelijk, om kunstuitbeelding te doen is.

Hij vergenoegt zich niet, als kunstenaar de werkelijkheid in hare plastiek voor zichzelve te laten spreken, maar hij wil stellingen verdedigen, oorzaken opsporen, gevolgen aanwijzen, geneesmiddelen aan de hand doen. Dientengevolge wordt in dezen roman zonder eenige terughouding betoogd en geredeneerd en gestelseld uit den treure. En waar de dialoog een nog te storende onderbreking zou worden, daar neemt

de schrijver den vorm van ingelaschte brieven te baat, waarvan enkele omvangrijke en volledige verhandelingen zijn vele bladzijden lang.

Vandaar dat de roman hier voornamelijk *vorm* is, die aantrekkelijk moet maken, en niet de eigenlijke *zaak*. 't Is een middel *pour dorer la pilulle*. Deze manier is tegenwoordig, bepaaldelijk in Engeland, zeer gebruikelijk en wordt daar tot allerlei doeleinden aangewend. Dames inzonderheid meenen op die wijze de wereld onderste-boven te kunnen keeren. Dat de kunst daarbij het loodje moet leggen, is overduidelijk, dunkt me *Kunst om wille van den vorm alleen* vind ik voor mij als kunstbeginsel ergerlijker dan den zwartbefaamden zondenbok *l'art pour l'art,* die nog maar altoos door met alle ongerechtigheden wordt beladen en zich telkens weer met luide verontwaardiging hoort uitdrijven naar de woestijn. Kon dit zoenoffer niet voor goed daar blijven, zou ik vragen.

* * *

Nadat ik hiermede mijn literair geweten heb gerustgesteld en tevens getracht heb uit een Gordiaansch verhaspeld kluwen een paar rechte draden te trekken, kan ik zonder verder bezwaar een boek, dat als roman geen echte en volle kunst is, toch ter lezing aanbevelen aan katholieke lezers, die met deelneming den treurigen loop der zaken in Frankrijk volgen.

De schrijver, die onder denzelfden schuilnaam Yves le Querdec ook uitgaf· *Lettres d'un curé de campagne* (bekroond door de Académie française), *Lettres d'un curé de canton* en *Le journal d'un Evêque*, is George Fonsegrive, stichter van *La quinzaine* — waar ook deze roman het eerst bij gedeelten verscheen — en schrijver van *Le catholicisme et la vie de l'esprit* met nog een twaalftal andere werken, die allen veel opgang hebben gemaakt en . veel bestrijding hebben gevonden. Een bewijs, dat de lezer in geen geval van Fonsegrive opgewarmde banaliteiten heeft te wachten.

Aan genoemden roman is eveneens reeds uitbundige lof en verbitterde afkeuring ten deel gevallen. 't Is ook vrij gemakkelijk uit den samenhang het een en ander uit te lichten,

dat, afzonderlijk en in ongunstig licht gesteld, op onberaden wijze verdacht kan worden gemaakt. Maar laat iemand het heele boek lezen. Ongetwijfeld zal hij er stof tot nadenken vinden en erkennen, dat zeer dikwerf diepe waarheid op den bodem ligt, waarbij ieder zooveel voorbehoud kan maken als hij zelf wenschelijk vindt.

Het is toch een al te naieve voorstelling, dat hetgeen wij thans in Frankrijk zien geschieden en zien toelaten eenvoudig weg en geheel te verklaren is als eene uitbarsting van fellen haat, aangehitst door de machten der boosheid. Laat deze factor zooveel gelden als ge wilt; maar zulk een uitbarsting zou niet mogelijk zijn, zou niet zulk een ontredderd verweer tegenover zich vinden, wanneer van de andere zijde goed beleid en tijdig overleg gelijken tred hadden gehouden met den goeden wil van zeer velen om »Frankrijk te redden", ieder op zijn eigen manier. 't Is waar, aanrandingen van de Kerk, ook zonder aanleiding uit boosaardigen haat, zien wij herhaaldelijk in de geschiedenis. Maar 't is hier toch een eigenaardig geval.

In Frankrijk is de invloed der katholieken in de eerste jaren na 1870 overwegend geweest in den Staat[1]) Jaren achtereen hadden zij het onderwijs voor het grootste gedeelte in handen[2]) En wat is het resultaat? Niet enkel dat zij nu sedert jaar en dag gekneveld worden; dat kan telkens en overal gebeuren, waar tijdelijk macht boven recht gaat. Maar dat de zeer groote meerderheid, voorzoover uit de verkiezingen blijkt, die knevelarij bedaard aanziet en laat gebeuren. Hoe is dat mogelijk, vragen wij ons met droeve verbazing? Waar zijn de ridderlijke verdedigers, die werden grootgebracht?

---

1) De bijzonderheden daarvan kan men lezen in *La campagne monarchique d'octobre 1873*, een gedocumenteerd verslag van Charles Chesnelong, die de gevolmachtigde was van het »Comité des neuf" en alzoo van de meerderheid der Nationale Vergadering 't Is een merkwaardig »témoignage sur un point d'histoire", een streng geschiedverhaal, spannender dan menige roman, en echt-tragisch aan het einde (vooral p 486—491) Uitgever Plon et Nourrit, 1895

2) Merkwaardig is hetgeen Dr. P A Helmei daaromtrent zegt in een zaakrijke beschouwing over *Die Lage in Frankreich* (zie *Hochland*, Nov 1904, S. 212)

Het zou dwaas zijn, het antwoord op zoo ingrijpende vragen te verwachten van een roman. Maar de lezer zal er toch eenige inlichting vinden, die de moeite van het lezen waard is [1]). En dat is ook voor ons wel van eenig belang, al verschillen de toestanden hemelsbreed. Wij kunnen er voor 't minst uit zien wat wij niet moeten doen en hoe wij het niet moeten aanleggen. Bepaaldelijk kunnen wij ons laten waarschuwen tegen vertoon zonder degelijkheid. Vertoon b.v. van uiterst heftige en steile rhetoriek in naam van *de* katholieken en van de *katholieke partij* ten beste gegeven, terwijl in het eind blijkt, dat deze voorvechters nagenoeg niemand

---

1) Bij den roman hooren eigenlijk tei verduidelijking de artikels, die Fonsegrive onder zijn eigen naam schrijft in *La quinzaine* Een daarvan zag ik met ingenomenheid aangehaald in het *Katholiek Sociaal Weekblad* van 29 Oct 1904, bl 522 *De toestand in Frankrijk* — Belangstellenden kan ik verdei nog aanbevelen niet *Frankreichs Versundigungen an Kirche und Christenheit 843—1904* dat is een eenzijdig hatelijke beschuldiging weer van een gemaskerde, die zich Franko-Germanus noemt, maar wel Ch Bota, *La grande faute des catholiques de France* (Paris, Perrin, 1904) Ondanks den luidruchtigen titel is dat boek een zeei bedaarde uiteenzetting, eerst van al de maatregelen, die sedeit 1878 tot 1904 tegen de katholieken doorgedreven zijn, en vervolgens van de tegenweer, die zij in datzelfde tijdperk hebben geboden Daar vindt men ook opgeteld de pogingen tot organisatie en vereeniging, die achtereenvolgens mislukt zijn *comite des treize, parti catholique, union catholique* in 1885 (p 255—267), *union de la France chretienne* in 1892 (p 268—278), *fédération electorale* in 1898 (p 325—336), de beraamde maar reeds vooruit afgezegde vergadering van 1901 (p 344) Daarna besluit de schrijver met een warme aanbeveling van de *Alliance liberale populaire*, die thans door J Piou woidt beproefd (p 345 vv) — Maar in de *Universite catholique* van 15 Nov 1904 komt de bekende Abbé Delfour met principieele bezwaren tegen deze *Alliance* in het veld en stelt haar hetzelfde lot, dat hare voorgangers trof, in het vooruitzicht Wel een bewijs van diepgaande verschillen — Zullen wij daarom aan het katholieke Frankrijk wanhopen? Zeer zeker niet Wie (l c. p 173 vv) het eerste hoofdstuk van Bota's *Defense catholique* leest *Le devouement des catholiques aux oeuvres*, zal tot andere gedachten komen Doch er is eene schifting en herzetting gaande, die bezorgdheid mag wekken maar geenszins zonder goede verwachting is — En dan moet, naar de snedige opmerking van Bota, ook wel onderscheiden worden tusschen *servir l'Église*, en *se servir de l'Église* 't Zal waar zijn! En vergeet niet, dat zooals Prof v d Vlugt onlangs in onze Tweede Kamer in herinnering bracht, de ambtenaarswereld van 200 000 onder het keizerrijk gekiommen was tot 527 000 ambtenaren in 1894 reeds. (*Hand* bl. 456).

achter zich hadden, die hun heftigheid deelde of billijkte [1]). Al is in ons goede vaderland geen spoor daarvan te bekennen, des te zachter kunnen wij er ons in spiegelen.

* * *

Om nu iets van de kern dezer vrucht te laten zien: Norbert de Péchanval, de hoofdpersoon van den roman — de held, als ge aan dien ouden titel hecht — vertegenwoordigt een bij uitstek practisch katholicisme tegenover het parade-katholicisme van anderen, die zich steunpilaren van de »goede zaak" achten, omdat zij in het openbaar met meer of minder vertoon en drukte ervoor opkomen, maar overigens volslagen wereldlingen zijn. De naam »fils de l'esprit" is te verklaren uit den raad, dien Norbert van zijn vaderlijken vriend den Pastoor van St. Julien — voor de lezers der andere werken van Yves de Querdec geen onbekende — bij 't begin van zijn loopbaan ontving. Die goede raad is het overschrijven waard·

»C'est la mentalité même, c'est l'esprit qu'il faut changer, les chrétiens ne sont pas des fils de la matière, des organes de forces brutes, ils doivent être des fils de l'Esprit. Ce n'est pas par la force et par le sabre que le christianisme a triomphé de l'empire romain, qu'il a dompté les barbares, c'est par l'ascendant de la force morale, par la vitalité nouvelle infusée aux âmes, par le prestige de la sainteté et par les bienfaits de la vertu Le Dieu du christianisme n'est pas un despote dont la puissance courbe devant lui le dos des hommes, c'est un Père dont l'amour et l'adoration pénètrent les hommes et font plier les genoux tandis que la tête regarde le ciel...."

Dat woord is voor Norbert beslissend geweest: het heeft vaste richting aan zijn geest gegeven en zijn streven bepaald. Hoe hij volgens die beginselen, doch geheel naar eigen

---

[1]) Wat mij in het zoo zakelijke relaas van Ch Bota (l c) verwondert is, dat hij wel vermeldt, hoeveel scherper de aanvallen zijn geworden sedert de *affaire Dreyfus* (p 59), maar de verklaring enkel en alleen zoekt in de daardoor ontstane coalitie van wraakzuchtigen, zonder met één enkel woord er van te gewagen, dat de buitengewone heftigheid, waarmede tegen den beschuldigde en zijn verdedigers partij werd getrokken, menigeen vervreemd heeft van eene actie, die meende zich op zulke wijze te moeten uiten, 't is goed dit te onthouden.

inzicht, handelend, in velerlei moeilijkheden wordt verwikkeld · met zijn eigen vader, Vicomte de Péchanval, met zijn partij- en standgenooten, met de zich noemende vertegenwoordigers van de »grands intérêts religieux et conservateurs"; en welk een invloed hij zich in weerwil daarvan langzamerhand verwerft, moge de lezer in het boek zelf nagaan. Want dat is het wezenlijke van de zaak

En meen niet, dat ik u wil overhalen om iets te lezen, dat taai-taai-vervelend is. Bij lange niet! Al kan de roman als geheel den toets niet doorstaan van zuivere en belanglooze kunst, en al moeten sommige bladzijden doorgeworsteld worden, vergoeding daarvoor ontvangt ge in menig kranig uitgebeiteld karakter en in vele tafereelen, die tintelen van levende waarheid, met vaardige kunst aanschouwelijk gemaakt.

Een paar voorbeelden. Ziehier al dadelijk op de tweede bladzij de uitbeelding van de schare, die op weg is naar de »Salle de Romans" te Parijs, waar een groote vergadering van verweer zal gehouden worden met. redevoeringen à panache ·

»Cette foule ressemblait moins à celle que l'on est accoutumé de voir aux abords des salles de spectacle qu'à celle que l'on voit sortir des vêpres, un soir où il n'y a pas eu grand sermon Même discrétion dans les costumes, mêmes voix atténuées et comme assourdies, mêmes attitudes de bonhomie simple, avec quelques silhouettes un peu frustes comme de petits employés ou d'ouvriers endimanchés, quelques autres, beaucoup d'autres fines élégantes. Un grand nombre de femmes et de jeunes filles appartenant à cette bonne bourgeoisie élevée dans les couvents, beaucoup d'ecclésiastiques. Le grand monde paraissait aussi peu représenté que la classe sociale inférieure. Et il circulait à travers cette foule comme un courant de décision et de bonne humeur."

Is dat niet keurig geteekend, met sobere trekken en toch in levende eigenaardigheid? En de redevoeringen zelven, die gehouden worden, zult ge niet minder karakteristiek vinden

Een der best geciseleerde karakters is Madame la Comtesse de Xandré. Door geboorte en fortuin boven allen uitstekend, geestig en heerschzuchtig, oprecht vroom, even boordevol van goede bedoelingen als van al de verouderde aanspraken der »toonaangevende en leidende klassen", is deze oude dame

op haar kasteel te Briselaine en in haar salon een der groote middelpunten van actie voor de goede zaak Dat haar rusteloos ijveren het tegenovergestelde uitwerkt van hetgeen zij beoogt, komt geen oogenblik bij de welmeenende burggravin op. Zij maakt zich impopulair in den meest volstrekten zin. Zelfs haar onuitputtelijke liefdadigheid, niet enkel in gaven maar ook in persoonlijke toewijding, is niet in staat haar bemind te maken. Daarvoor zijn haar liefdegaven te stereotiep vergezeld van raadgeving en vermaan uit de hoogte; zij kan niet laten aan de menschen met klem van redenen te beduiden, hoe zij eigenlijk hun huisgezin moeten inrichten en wat de goede zaak van hen vordert Het gevolg is jammerlijk. Haar geregeld op den voorgrond treden bij iedere ramp, hoe goed ook bedoeld, is oorzaak, dat zij in het eind zelve een bijna onheilspellenden, althans aan onheil verbonden, indruk maakt op de landlieden. En haar bemoeizucht is voor de mindere menschen, die haar nauwelijks durven tegenspreken in haar bijzijn, zóó ondragelijk, dat bij verkiezingen eene aanbeveling, die van het kasteel uitgaat, voor de boeren een alles-overwegende reden is om hun stem aan den tegen-candidaat te geven Dat is *hun* man; daar zijn ze in geen geval af te brengen.

Zulk eene persoonlijkheid had gemakkelijk caricatuur kunnen worden. Maar dat is juist het echte en artistieke van de teekening, dat deze in merg en been oude en verouderde aristocrate u tot het eind eerbiedwaardig en zelfs sympathiek blijft. Een karakter uit één stuk, maar zonder kleinheid.

Merkwaardig ook, hoe de schrijver partij weet te trekken van één tafereel om u verschillende indrukken te bezorgen Als voorbeeld kies ik het uitgelezen déjeuner, dat gegeven wordt in *La Grange*, het heerenhuis van het aanzienlijke landgoed, dat Norbert van zijn vader in eigen beheer heeft verkregen De Vicomte wil met een keurige feestlijkheid zijn zoon bij de nabuurschap inleiden, zooals dat voegt voor iemand van zijn stand

Al wat aanzienlijk en voornaam is in den omtrek behoort tot de genoodigden. Natuurlijk ook loopt de buurt uit, de

mindere man, om de deftige rijtuigen, de puffende auto's, en den nagebootsten Engelschen mail-coach met zijn vierspan en lustigen hoornblazer te zien aanrijden. Zoo staan we eerst midden onder de »kleine luyden" en hooren hun meestal goedmoedig schertsende, soms socialistisch nijdige, maar altoos rake commentaren op de welbekende buurtgrootheden. Van de wijze, waarop soms de »goede beginselen" beleefd worden in de wereld *ou l'on s'amuse*, blijken zij volkomen op de hoogte en aarzelen niet het hunne ervan te denken en te zeggen ook, met naam en toenaam

Dan volgt het feestmaal zelf. Met echt franschen geest en handigheid bedient de schrijver zich van enkele hier en daar vluchtig opgevangen tafelgesprekken, van een discussie, waarmede eenige der aanzienlijkste gasten de algemeene aandacht boeien, en van een paar feestdronken om de meeste genoodigden en hunne dames kort en scherp te karakteriseeren en tegelijk het geheele verloop aanschouwelijk te maken

Onderwijl beijvert zich rondom de feesttafel aanhoudend een talrijk dienstpersoneel, uiterst correct, schijnbaar zonder eenige nevengedachte buiten hun dienstwerk, maar toch, onwillekeurig zelfs, allerlei indrukken opnemend, die niet meer uitgewischt worden maar zich in lager sfeer voortplanten

Ziedaar nu een stuk werkelijkheid met woorden *en haut relief* uitgebeeld! Terecht draagt dit hoofdstuk den titel: *La société de Briselaine*: de verschillende lagen zijn in één tafereel opgenomen Nog een paar andere gastgelegenheden, in eenvoudiger trant, getuigen van dezelfde voor een romanschrijver benijdenswaardige virtuositeit.

Niet minder levend van waarheid zijn de twee verkiezingshoofdstukken *Élections municipales* en *Élections législatives*: verkiezingen met alles, wat naar hedendaagsche zede daaraan vast is *au grand complet*. De kiezers-bewerking, zooals die tegenwoordig — met verschil zeker bij verschillende partijen maar toch met velerlei trekken van sprekende gelijkenis — in praktijk wordt gebracht, levert gereede stof voor satire, maar zij is eenmaal een eisch des tijds en van overwegenden

ernst om de gevolgen. Dat verkeerde tactiek daarbij alles bederven kan, weet in onze dagen de eenvoudigste. Maar de vermelde hoofdstukken zijn wel in staat om iemand aan het nadenken te brengen, wat nu eigenlijk de goede tactiek is en of de schijn ook hier niet gemakkelijk bedriegt. In alle geval echter is de handelwijze, die Norbert meent te moeten volgen, slechts door zeer buitengewone omstandigheden verklaarbaar, en niemand zal wel de onnoozelheid hebben er een algemeene aanbeveling in te gaan zoeken.

Over de ingelaschte brieven sprak ik reeds met weinig ingenomenheid, onder het opzicht van kunst. Maar de lezer moet ze niet overslaan. Alleen moet hij er een ernstig oogenblikje voor nemen. Er staan voortreffelijke dingen in. Bijv. de machteloosheid van de »charité chrétienne", die zich tot aalmoes en weldadigheid bepaalt, om op sociaal gebied iets uit te richten (p. 370 vv.). En dan maak ik een uitzondering, ook wat kunst betreft, voor den brief van den Pastoor van Briselaine (p. 399). Dat is een meesterstuk van waardigheid, aan oprechte nederigheid gepaard, en van zieleadel· die brief is een karakter-openbaring en geen verhandeling en daarom uitstekend op zijn plaats in den roman

Een zeer dun en gewoon draadje liefdesgeschiedenis — we zijn in Frankrijk — ontbreekt wel niet, maar is van te weinig invloed om er veel melding van te maken. Doch ik meen al genoeg te hebben gezegd om den lezer nieuwsgierig te maken Nogmaals echter, wanneer hij enkel uitspanningslectuur verlangt, neme hij liever wat anders.

* * *

Eer wij nu in goede vriendschap scheiden, nog een kleine waarschuwing. Ik durf het boek — niet den roman, die ik als kunstwerk in zijn geheel van slecht gehalte acht — maar het boek ter lezing aanbevelen aan katholieken, die rechtstreeks of zijdelings op sociaal gebied werkzaam zijn. Maar

ik wil niet elken volzin, die er gedrukt staat, onderteekenen of waarborgen. En ik meen zeer stellig, dat het boek niet geschikt is om vertaald te worden Daarvoor verschillen onze toestanden te veel. Het eischt een verstandig en ontwikkeld lezer, die geen vertaling uit het Fransch noodig heeft, een vertaling, waarbij meestal juist het hier zoo eigenaardig Fransche verdwijnt In geen geval ook zou ik mij in eenig twistgeschrijf omtrent dit werk willen mengen. Fonsegrive is, zoo al geen *semeur d'idées*, dan toch een *remueur d'idées*. Zijn boek is er een om te lezen en over na te denken maar niet om over te twisten.

A M. C. VAN COOTH

Wandelingen op Nederlandsch Taalgebied, bijdragen tot taalzuivering door A C MEIJER pr — De Nederlandsche boekhandel, Antwerpen, 1904

De Eerw. Heer Meijer zal een goed werk doen met zijn *Wandelingen*. 't Is een boek tot onderrichting van alle welgezinde Vlamingen Het wijst op gebreken in schrijven en zeggen en — 't mooiste — het verbetert ze tevens. En dat is noodig voor velen, die het wel goed bedoelen met het Vlaamsch, doch er ellendig-weinig van maken Ik ken Belgische Brabanters, die voor heel ontwikkeld doorgaan en wier woordenboek slechts vijf en twintig kantjes schijnt te bevatten, voor de helft bovendien nog gevuld met de verschillende beteekenissen van het woord »ding". Noord-Nederlanders krijgen hier een aardigen kijk op de spannen alledaagsche bokken, die in Zuid-Nederlandsche gesprekken en kranten plegen te loopen De heer Meijer heeft jarenlang zijn sprekend volk naar den mond gekeken, en wat er verkeerds uitkwam staat hier te lezen met de verbetering er neven Hij heeft het tegen de Gallicismen bij het gebruik der lidwoorden en voornaamwoorden, tegen verkeerde bijvoegl. naamwoorden; tegen onmogelijke deelwoorden, tegen averechtsche wederkeerige werkwoorden; tegen fransch-riekende woordschikking en voorzetsels. Hij striemt op de rare gewoonte om namen van

Vlaamsche steden en straten in 't Fransch te vertalen; om Fransche namen te geven aan de kinderen; om het Latijn op z'n Fransch uit te spreken.

't Is allemaal raak. Maar.... dat schelden op 't onschuldige koppelteeken! Zoudt u denken, Eerwaarde Heer, dat het verwaarloozen van dit dingske u niets kost in dezen zin: »Elk over het hoofd zien, elk niet in acht nemen dier eigenaardigè bijzonderheden is een Gallicisme"?[1]) Ik had er liever 'n paar streepkes aan gewaagd.

En staat »sleepaspergies"[2]) nu zoo mooi? En »zelfliefde?"[3]) Kan men ook niet spreken van *ver*papieren, evengoed als van »*ver*nachten"? Waarom noemt u nou de jongeren »taalverkrachters"? Kom, kom, de jongeren zijn de roem van uw eigen land! Laat die kunstenaars maar stillekes gerust met hun kunst Zie, Eerw. Heer, toen ik uw boosheid tegen die mannen las, dacht ik. 1° Mijnheer Meijer leest van modernen niets, dan hetgeen *zijn* tijdschrift als lekkerbeetjes van »modernisme" gelieft op te brengen; 2° hij heeft Hooft en Vondel nooit echt bezig gezien in hun taalkundige smidse, 3° u zegt op bldz. 20: »*Bestendige duurzaamheid* duurzaamheid is geen duurzaamheid zoo zij niet bestendig is, het adjectief geeft geen andere hoedanigheid aan het substantief; *het is goed voor dichters*" Wat weet u weinig van dichters! 4° u schrijft op bldz. 157: »*Na dit alles moet ik voor mij verklaren, dat ik niet de minste passie gevoel voor klankenpassie, ten minste, ik ben er my niet van bewust*". Maar, waarom oordeelt u dan jongeren, wanneer zij 't hebben over *klankenpassie*? Dan ware ik liever bij m'n leest, »de taalzaken" gebleven. Dat werk ging u goed. En, openhartig, ik zou niet graag aan de jongelui mijner klasse uw voorrede geven als proeve van stijl.

't Is een nuttig prijsboek voor Belgische onderwijsgestichten.

Uden. H. LINNEBANK, O. S. Cr

---

[1]) Bl. 3, [2]) Bl 25. [3]) Bl 50

Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde met eene Bloemlezing uit schrijvers van vóór de 19e eeuw door W. VAN NEYLEN, *Leer aar aan 't Collège te Geel* Tweede, herziene uitgave Prijs voor België frs 3.00, voor Nederland fl 1 65 Uitgave van J H Taymans te Lier en H G. van Alfen te Amsterdam

Het is meer dan eens erkend, dat bij de studie van de Nederlandsche Letterkunde vaak de verkeerde weg wordt gevolgd. Allerlei levensbijzonderheden van dichters en schrijvers, welke menigmaal niets te maken hebben met hun letterkundige werken, worden gememoriseerd; de jaartallen van hun geboorte en overlijden komen er soms nog bij, dan leert men wat titels van grootere en kleinere gedichten, van romans c. d., netjes geplaatst onder de namen der schrijvers, men neemt kennis van eenig fragment — en *dàt* wil men dan studie der letterkunde noemen. Of wel de hoofdbron, soms de eenige bron, voor de letterkundige kennis (?) is een vaktijdschrift. Hierin worden in de rubriek »Letterkunde" geraamten gegeven, ontledingen gemaakt, theorieen neergeschreven, alles tot hulp en ter handreiking van student of candidaat. Een en ander wordt zoo goed en zoo kwaad als het kan ingepompt en men »waagt" het voor de Letterkunde.

Toets ik hier donker, de bewijzen zijn aanwezig in de klachten over het geringe succes in dit vak aan zoo menige onderwijsinrichting, aanwezig in de klachten van de examen-commissies voor de hoofdakte. Waar ligt de schuld? Op de eerste plaats in de eischen zelf Op vele inrichtingen van onderwijs staat Letterkunde op het leerplan, maar de tijd er voor bestemd is klein, gevolg: nog geen half werk In het programma voor het Hoofdonderwijzersexamen staat b.v. »De Nederlandsche Taal *b.* Eenige kennis van de voornaamste voortbrengselen der Nederl. Letterkunde, vooral van lateren tijd" Deze vage eisch leidt vooral tot zeer gebrekkige studie van de letterkunde. Dat »voornaamste voortbrengselen van de Nederlandsche Letterkunde" is zoo rekbaar en omvat veel, dat de candidaat slechts hier en daar wat kan uitnemen, en dat weinige wordt dan nog zeer onvolkomen

verwerkt De adspirant-hoofdonderwijzer steunt op hetgeen hij uit zijn handboek of zijn vaktijdschrift memoriseeren kan. Van een grondig bestudeeren, zij het ook slechts van eenige werken, is geen sprake: de student heeft aan nog heel wat andere vakken te doen, de candidaat voor de hoofdakte kan geen tijd vinden om zijn »Letterkunde" eenigszins tot haar recht te laten komen. Hoeveel beter ware het, weinig te behandelen doch goed. Is elke africhterij verkeerd, ik geloof dat ieder gaarne zal onderschrijven, dat die nergens zoo verkeerd is als bij de letterkunde. Dit vak vooral wordt door de examens bedorven Letterkunde eischt een geheel hoofd, eischt liefde; dwang van een examen, welk dan ook, werkt hier storend. De uren in den studietijd aan de letterkunde besteed acht ik alleen in zooverre nuttig, dat zij aanleiding kunnen geven tot verlangen naar meer, tot liefde voor taal en letteren, tot liefde, die later, in meer rustige perioden van studie, wekt tot grondiger beoefenen van het goede en heerlijke, dat onze vroegere dichters en prozaschrijvers hebben nagelaten en die van onzen tijd ons aanbieden.

Met het oog op *dit* nut kan een handboek goede diensten doen op onze inrichtingen van onderwijs, waar letterkunde onder de vakken behoort. Die goede diensten zullen ongetwijfeld bewezen worden door de hierboven aangekondigde *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*. De heer W. van Neylen heeft hier een flink stuk werk geleverd, voor welks degelijkheid mede pleit, dat binnen vier jaren een tweede druk noodig was.

De verdiensten van dit werk zijn m. i. onder meer:

1. Vrij goede volledigheid in een betrekkelijk klein bestek.

2. De methodische indeeling. In een korte inleiding wordt in eenige hoofdtrekken de ontwikkeling van het Oud-Nederlandsch aangegeven Het geheele werk loopt over drie tijdvakken: I. Middeleeuwsche Letteren (12e—16e eeuw); II. Letteren der 17e en 18e eeuw; III. Letteren der 19e eeuw. Elk tijdvak is in hoofdstukken verdeeld naar den aard der letterkundige voortbrengselen, naar bepaalde scholen of

naar eenige groep van schrijvers In II en III worden Noord-Nederland en Zuid-Nederland afzonderlijk behandeld.

3. In de Bijlagen bij de Tijdvakken I en II wordt een werkelijk goede bloemlezing aangeboden, goede hulp hierbij vindt men in een woordenlijst achter in het boek. Voor Tijdvak III wordt geen bloemlezing gegeven De schrijver zal van de gedachte zijn uitgegaan, dat hier een fragment geen noemenswaardig nut kan doen en dat de letterkundige voortbrengselen van dit tijdvak in de volledige werken van een schrijver meer onder het bereik liggen van den beoefenaar. Hierin vinden we een aansporing om aan de bron zelf te gaan putten.

4. Bij de taalverbroedering van Noord- en Zuid-Nederland, die tot wisseling van de schatten uit beider letterkunde voert, is het goed, dat Noord en Zuid, Zuid en Noord elkaar ook leeren kennen in de historie van hun letteren

5. Last not least· waar noodig, waarschuwt de samensteller openlijk voor de werken van sommige schrijvers Hiervoor afzonderlijk een eere-saluut aan Professor van Neylen.

Het geheele werk door vermeldt de schrijver met consciëntieuse eerlijkheid de bronnen, waaruit hij geput heeft, bronnen goede en vele. Door deze vermelding wordt het vooral den docent gemakkelijk gemaakt, wiens leerlingen dit handboek gebruiken.

Schrijver en uitgever zij een flink debiet toegewenscht.

Hoorn L P MIDDENDORP.

Derde Jaarverslag (MCMIII—MCMIV) *van den Katholieken Kunstkring onder de bescherming van den H. Benedictus, »De Violier", uitgebracht door den 1en Secretaris in de algemeene vergadering op 3 Juli 1904* Uitgegeven te Amsterdam in MCMIV bij C L van Langenhuysen In den handel *f* 2 50

Wie zonder zwarten bril van nurkschheid, — een zwarte bril toch verdoft zelfs zonneglanzen, — dit keurig boek beschouwen gaat, zal zich evenals wij inwendig blij voelen worden

Buitenop, de groote Benedictus van Nursia met zijn emblemen, als Beschermer van »De Violier", de gezegende Heilige, die in zijn kruis de spreuke voert:

»Crux sancta sit mihi lux,
Non draco sit mihi dux".

Beziet het boek rondom, van binnen en van buiten.

Wat vroolijk, wat net, wat mooi.

Correct zijn de verhoudingen van den bouw, stijlvol zoo'n drukproeve; juist ligt het git-schitterende letterblok, zorgvol gemeten, in het zilver-blanke encadrement van het fijne kunstdruk papier; rijk die bundel reproducties.

Keurig!

Klein maar gewichtig is de lijst van eereleden, flink die der nijveren en welgevuld die van de belangstellenden.

Het bestuur vormen eenige actieve mannen, die met genoegen op dit laatste vereenigings jaar moge terug zien en vrede kunnen nemen met de tamelijk voordeelig sluitende rekening.

Dit derde jaarverslag bevat, behalve het bondige relaas van den eersten Secretaris Jan Kalf (waarin o.m. de voordrachten, voor en door de leden gehouden, worden herdacht) en de rekening van den Penningmeester A. J Joling, een rythmisch geschreven, geïllustreerd verslag door Jan Stuyt, van den tocht der leden naar Hoorn, met een kort opstel over de prachtige Misgewaden, toebehoorend aan de parochiekerk dezer stad, door L J Boogmans Pr

Voorts de inleiding van een blijkbaar zeer merkwaardige voordracht door C. R. de Klerk, getiteld *Leekengedachten over gewijde litteratuur*, de beknopte inhoud der voordrachten van pastoor J A. van Schaik over de *Hervorming der kerkmuziek*, en van Jos Cuypers over *Verluchtingskunst*, waarbij dan behoort de bovengemelde reproductiengroep in lichtdruk, een waarlijk precieuze gift

De uitgever C. L. van Langenhuysen heeft van zijn kant alle zorgen besteed, om dit jaarverslag zeer fraai den belangstellenden aan te bieden.

En zoo is het geworden wat *Het Handelsblad* van 5 November ll noemde· »een goede aanbeveling voor het kunstminnend genootschap, dat het deed verschijnen". 't Is alles soliede werk

Kort moet ons opstel zijn, kort zal het wezen. Een paar woorden nog.

Er worden somtijds door zekere critici, strijders die hun vendel versteken, t'blazoen dekken, t'vizier dichthouden en zwijgen over hun geheimzinnig leven en zwijgen over hun naam, uitvallen gedaan tegen de kunstenaars van onzen tijd, die zich vormen in groepen, als zouden deze broederbonden eenzijdigheid verwekken in de kunst, en dooden het leven van anderen aard, kunst van anderen bloei.

Welnu, wat er ook van gezegd worde en door wien: »De Violier" houdt hare werkzaamheid en tendenzen niet beperkt tot de geringe omgeving van een bekrompen eenheidsbegrip; haar doel, hetwelk onlangs nog, in een circulaire aan de kunstlievende standen, op de eerste plaats werd uitgezet is· Bij te dragen tot verheffing der cultuur onder Nederlands Katholieken en de Christelijke beginselen te doen doordringen in de veelzijdige kunstbeoefening van onzen tijd.

En daartoe zijn de meest verschillende krachten, talenten, richtingen in eenheid samengekomen.

Laat maar eens het oog gaan over de gelederen der medewerkers. Vergelijk de letterkundigen Leo Balet, A. M. J I. Binnewiertz, A M. C van Cooth, C. R. de Klerk, Marie Koenen enz enz., de kunstbeschouwers P. M. Nieuwbarn en A. H. W. Kaag, de schilders, bouwkundigen, musici enz. enz. en het eerste antwoord zal zijn: »Wat een verscheidenheid van persoon en richting!"

Zie het programma van het verleden en van het loopend jaar· wat een groote verscheidenheid van geleverd of te leveren werk!

Wij nemen C. R. de Klerk's woorden over, bijna zonder wijzigen en beamen zijn zegging· »Dames en Heeren, zóó veelzijdige arbeid en belangstelling bij hen, die eerelid, werkend of belangstellend lid zijn van dezen kring, in zóó

korten tijd. .. doet mij »De Violier" liefhebben als een concentratie van krachten, die de katholieke cultuur ten goede moet komen — als een periodiek van schoonheid-dienende daden, met een uitnemende redactie".

Daarom is het een rechtmatige verwachting van de Violieren dat hun streven gesteund worde door alle katholieken die mede leven voor het groote doel.

Moge de kennismaking van velen met dit schoone jaarverslag hen vele begunstigers bezorgen. Dat »De Violier" vol levenskracht zijn bloesems hoog opheffe en ver uitdrage, *ut in omnibus glorificetur Deus*, zooals de H. Patroon dit placht te zeggen.

Leimuiden, 10 Nov. 1904 [1]). JOS VAN VEEN, Pr.

Modern A B. C voor Katholieken. Korte antwoorden op de moderne opwerpingen tegen de Katholieke Kerk, door X. BRORS, *vrij vertaald door Pater* B VAN KESTEREN, O. C — 's-Hertogenbosch, Mosmans Zoon, 1904 Prijs *f* 0.45, geb *f* 0 75.

Het oorspronkelijk werkje, in het Duitsch geschreven door F. X. Brors, S. J., had een debiet van 120,000 exemplaren. Geen geringe aanbeveling, ook al neemt men de uitgebreidheid van het Duitsche taalgebied in aanmerking.

Pater van Kesteren, Ord. Carm., heeft het voor ons land vrij vertaald en bewerkt op zóódanige wijze, dat in taal en stijl de Duitsche herkomst nauwelijks wordt verraden en het meer pasklaar is voor Nederlandsche lezers.

Het bevat korte antwoorden op de moderne opwerpingen tegen de Katholieke Kerk. Die opwerpingen worden naar alphabetische volgorde behandeld: dat is vooral de groote verdienste van dit apologetisch werkje. Het is een navolging in het klein van J. B. Jaugey, *Dictionnaire Apologétique de la Foi Catholique*

---

1) Moge de heer v R deze onze regelen niet beschouwen als een toespeling op zijn schrijven in *De Maasbode* van 20 Nov 1904; zij waren toen reeds geschreven.

Overigens moet ik het zeggen, dat de opwerpingen somwijlen niet helder en duidelijk genoeg worden voorgesteld, en dat ook de antwoorden dikwijls veel korter konden zijn. Meer ineengedrongen en daarbij toch zakelijk, zouden zij gemakkelijker onthouden worden, om bij voorkomende gelegenheid meer doeltreffend te worden gebruikt. Dan ook wordt hier en daar te veel bewering gesteld tegenover bewering, zonder grondige bewijzen. En antwoorden, die niet afdoende en bevredigend zijn, loopen gevaar bij den lezer meer kwaad dan goed te doen. Dit wapenhuis bevat menig wapen, dat moeilijk te hanteeren of onbruikbaar is

Het boekje, hoe goed in zich, zouden we beter wenschen

A. J. R.

Ueber Besessenheitswahn bei geistigen Erkrankungszustanden Von B HEYNE *Anstaltsgeistlicher der Provinzialheilanstalt Munster i W Mit 13 in den Text gedruckten Figuren* Paderborn, F Schoningh, 1904 M 1 20

Dit werkje, van kerkelijke »Druckerlaubnis" voorzien, is No. XIV eener aanbevelenswaardige reeks, die den titel draagt· *Seelsorgen-Praxis*. Met een enkel woord wensch ik het, bepaaldelijk aan hen, die met zielzorg belast zijn, aan te bevelen.

Met zekerheid weten wij uit het Evangelie en uit de leer van de Kerk, dat *bezetenheid* niet altoos *waan* is maar werkelijk bestaan kan en bestaat. Van den anderen kant waarschuwt ons uitdrukkelijk het *Rituale Romanum*, waar het over duiveluitdrijving (Tit X· *De exorcisandis obsessis a daemone*) handelt· »Vooral moet hij [de priester] niet gemakkelijk gelooven, dat iemand door den duivel bezeten is, maar zich vergewissen van die teekenen, waardoor een bezetene onderscheiden wordt van hen, die aan zwartgalligheid of aan eenige ziekte lijden" [1]).

---

1) C I » in primis ne facile credat, aliquem a daemonio obsessum esse, sed nota habeat ea signa, quibus obsessus dignoscitur ab iis, qui vel atra bile vel morbo aliquo laborant"

Tusschen deze twee polen — zeker wel en zeker niet — ligt een ruim gebied, dat slechts met groote behoedzaamheid te betreden is Want het is een grensgebied tusschen twee werelden: de zichtbare, stoffelijke, en de onzichtbare, geestelijke Door onze ziel staan wij in verband met de wereld der geesten (goede en kwade, leert ons de openbaring) maar die ziel is hier op aarde niet alleen aan het lichaam gebonden doch ook voor haar normale werking afhankelijk van de normale gesteltenis des lichaams. Beide zijn tot één levende eenheid verbonden in den mensch. En zoo staan wij als menschen aan allerlei invloeden — stoffelijke en geestelijke, natuurlijke en bovennatuurlijke — bloot, die wij slechts met moeite ontleden en veelal in het geheel niet doorgronden of nauwkeurig uiteenrafelen.

Klaarblijkelijk echter moet de afhankelijkheid, die ons aan onze zintuigen bindt, dit ten gevolge hebben, dat ons verkeer met de bovenzinnelijke geestenwereld uiteraard aan onzekerheid en velerlei misvatting onderhevig is Wat wij er van weten, weten wij door de openbaring. Maar ook deze geeft alleen algemeene aanwijzingen. Voor bijzondere gevallen verschaft zij geen inlichting

De lichamelijke aandoeningen nu, die met geestesstoringen van lichter of zwaarder aard in verband staan, zijn gedurende de laatste jaren een voorwerp van zeer ijverige nasporing en studie geweest voor deskundigen. Ontegensprekelijk is de wetenschap daaromtrent zeer sterk vooruitgegaan, al blijft dan ook veel raadselachtigs op dit gebied inheemsch. Ook de methode van onderzoek is veranderd. Hysterie in haar altoos-wisselende verschijnselen, hallucinatie, suggestie, autosuggestie, hypnose hebben nieuwe banen en vergezichten geopend.

Zooveel te meer is thans voorzichtigheid geraden. De geschiedenis leert ons wat heillooze gevolgen anders te duchten zijn. De heksenprocessen, waaromtrent katholieken en protestanten elkander niets te verwijten hebben, leveren daarvoor de treurige bewijzen Van die noodzakelijke voorzichtigheid doordrongen, behandelt de schrijver in boven-

genoemd werkje uitsluitend de »Besessenheits*wahn*" als gevolg van lichamelijke ziektetoestanden, die op den geest en zijn voorstellingen terugwerken. 't Bedoelt volstrekt niet een volledige verhandeling te zijn, maar is hoofdzakelijk een waarschuwing tot behoedzaamheid in het licht der nieuwere onderzoekingen.

Uit dit oogpunt moet het werkje ook gelezen worden. Anders zou de schrijver den schijn kunnen hebben wat te veel tot ontkenning over te hellen. Maar voor de praktijk geldt het: *in dubiis abstine.* En daarom neemt de schrijver in de aangehaalde voorbeelden — en er zijn treffende onder — nooit bezetenheid aan, zoolang deze niet strikt en volkomen bewezen is. Dat is nog geen stellige ontkenning of overdreven naturalisme, maar voorzichtigheid. En juist daarom zal het werkje, wien het aangaat, van nut kunnen zijn. Zij zullen er niet zoozeer theoretische inlichting, maar practische leiding in vinden. C.

REPLIEK

op een recensie van *Sint Dominicus in de Kunst.*

In het voorgaande nummer van dit tijdschrift werd een bespreking geplaatst, welke eenige beschouwingen aanbracht over mijn jongste werk. *St. Dominicus in de Kunst;* te zamen vormen deze de resultante van het »wikken en wegen, nazien en zoeken, schatten en peinzen" des Eerw Heeren Jos van Veen.

Om de eigen aardige gemakkelijkheid, waarmee hier uitspraken aangeboden werden en bemerkingen geformuleerd, meenden wij ons niet van eenige terechtwijziging te kunnen ontslaan.

Wij beamen den Schrijver ten volle, waar hij zich meent te kunnen rekenen onder de kunstlievende massa van hen, »die er iets aan doen", evenwel zou het ons minder bezwaarlijk geweest zijn, zoo wij in dezen een meer bevoegd vakman van professie aan het woord hadden gevonden Het zou ons de zeer onaangename taak hebben bespaard om over eigen arbeid te spreken met betrekking tot eenige beweringen, welke een steeds voorop geplaatste meening moeten schragen, dat er namelijk niet immer voldoende zorg aan deze inspannende kunststudie werd besteed. Dat ik hier die krachtig naar voren geduwde beweringen over een werk van langdurige voorbereiding en zeer nauwgezetten arbeid ga behandelen, meen ik mijn goed recht te zijn en tevens ridderplicht tegenover den uitgever en de vele kunstvrienden, welke de geheele oplaag in een paar weken hebben uitgeput.

Vooreerst het standpunt! De S. meent, dat het »boek zijn prijs en den roem, dien het heeft ingeoogst, volkomen waard zijn"; van dit werk dan, laat hij het eigenlijke wezen bijkans

onbesproken en »gaat er ernstig voor zitten" om rustig »te wikken en te wegen, na te zien enz.", met het uitgedrukt doel om eens uitsluitend de mogelijke leemten op te sporen. De plaats ontbreekt mij hier, om mijne meening te zeggen over soortgelijke kritiekbehandeling. Ziehier, hetgeen de S. dan opspoort·

a »Pater Kronenburg's manier dwingt ons meer eerbied af. Deze auteur van *Maria's Heerlijkheid in Nederland* gaat persoonlijk groote reizen doen om de stukken te bezien". Hier wordt met onbegrijpelijke lichtvaardigheid, *sans gêne* meegedeeld, dat ik dit *niet* deed Schoon ik mij bij mijne studien meende te kunnen onthouden van te spreken over mijne persoonlijke kunstreizen en ontmoetingen, wil ik thans den S. wel verzekeren, dat er onder de tientallen van kunstwerken, door mij uit de talrijke buitenlandsche musea genoemd, er bijna geen enkel is, dat ik niet *ter plaatse* heb bestudeerd.

De vlugge en vluchtige bespreker gaat voort·

b. Dat ik *wellicht* niet volledig ben geweest in het citeeren van *alle* buitenlandsche Dominicus-voorstellingen. Hij ziet er zijn Londenschen catalogus op na en vindt eenige nummers met de onbepaalde aanduiding. »Madonna met Heiligen" *Wellicht* nu, dat onder die »Heiligen", zoo gist de S., nog wel een Dominicus verborgen kan zijn! Een dergelijken arbeid onderneemt hij voor andere musea en vindt eveneens soortgelijke, hem niet verder inlichtende betitelingen. Geen Dominicus-beeltenissen dan vindend, roept de S. klagend uit· »Niet overal »vischt" men even gelukkig" De geheele basis der vooropgestelde onvolledigheid — waarvan de mogelijkheid door mij trouwens niet ontkend wordt — berust dan op een ongemotiveerd »wellicht". De S. houde mij de opmerking ten goede, dat een dergelijk, onwetenschappelijk uit »visschen" gaan, misschien den strijdlustigen, maar zeker den zeer jeugdigen beoordeelaar teekenen, welke jacht maakt op het *mogelijk* ontbrekende; de ernstige kunstman zou liever het aanwezige als winst hebben aanvaard en, waar het kon, door aanvulling gesteund.

c Van de talrijke, in de verschillende Europeesche musea

verstrooide schilderingen, geef ik vaak het museum, immer de plaats aan. De S. wil, dat er buiten den titel van het stuk nog eens, b.v op deze wijs, zou zijn geciteerd. »N°. 569 Londen, National Gallery, (afdeeling Trafalgar Square)". Zoo de S. zelf eens een gelijksoortige studie mocht ondernemen, zal hij de overtuiging verkrijgen, dat een dergelijke noodelooze uitstalling bij het behandelen van *dozijnen* van meesterstukken, den tekst eenvoudigweg onleesbaar maakt. Daarbij wilde nu iemand — het geval blijft altijd denkbaar — een foto b.v. naar een, op die wijs, door mij genoemd werk bezitten, dan is de bovengenoemde aanwijzing voor ieder zaakkundig kunsthandelaar meer dan voldoende.

d. Voor den *vakman* gaf ik aan den voet der pagina's de literatuur van het behandelde Deze werd gewoonlijk zeer overvloedig vermeld, soms om den belangstellende op het wetenschappelijk materiaal opmerkzaam te maken, soms om mijne meeningen te bazeeren; ik citeerde dan plaats en jaartal van uitgave. De S. maakt het tot een grief, dat niet tevens hoofdstuk en bladzijde genoemd werden. Om ruimte te sparen — vaak hoog noodig voor meer wetenschappelijke mededeelingen — liet ik dit opzettelijk na, in de overtuiging, dat de zeer weinigen, welke zich voor een dergelijke detailstudie zullen gaan zetten, wel genoegzaam bekend zullen zijn met de uitvoerig registreerende vakliteratuur, om onmiddellijk ter plaatse te kunnen naslaan. Soms ook — het is nog zwaardere grief — citeerde ik alleen de namen der schrijvers. De Eerw. heer Van Veen had bij nauwkeuriger studie kunnen opmerken, dat in zulk een geval, het bedoelde werk van dien auteur immer te voren uitvoerig was aangegeven.

Ten overvloede zij nog bijgevoegd, dat ik hierbij de gewone wijze van literatuur-citeeren veler bekende, moderne kunsthistorici slechts te volgen had; ook dit had den S. bekend kunnen zijn.

e. Verder zeg ik ergens, dat het aandeel van de Kerk in de oudere richtingen der schilderkunst nog te behandelen valt. De S. meent hierop, in verwondering, te moeten vragen: »Dat begrepen wij eenvoudig niet; — Sebastiaan Brunner

dan met zijn *Kunstgenosse der Klosterzelle?*" Ik antwoord: dat ik dit boekje op *die* plaats niet citeer, *wél* één pagina later, waar het ook thuis behoorde; en ook, dat het werkje (in 1863 uitgegeven) als wetenschappelijke bron op zeer vele bladzijden tevens revisie zou behoeven; dit kon ook aan den S. zijn gebleken!

f. Omgekeerd, mocht ik bij de literatuur-opgaaf over de Beuroner-kunst een brochure van *Silva* weer *niet* vernoemen, daar die auteur, dikwerf ten onrechte, geen onverdeelde bewonderaar is der Benediktijner kunst. Ik deed het evenwel toch, wijl die schrijver in elk geval een bijdrage gaf tot de geringe Beuroner-literatuur.

g Meer polemisch dan waarheidslievend wordt Jan Kalf in het debat gebracht Bij *soortgelijk* werk namelijk schonk deze mij de eer van groote waardeering; slechts over een paar kleine opstellen, in periodieken geplaatst, drukte hij zich met meer voorbehoud uit. De zaak had te weinig beteekenis om te beantwoorden en eerst bij het verschijnen eener brochure van mijne hand over geheel andere materie, ontstond tusschen ons een pennestrijd. In het voorbijgaan zij hier nog eens met nadruk opgemerkt, dat het zich mengen in of steeds in herinnering houden van eventueel, kortstondig meeningsverschil tusschen verschillende schrijvers, mij weinig voordeelig schijnt voor de zeer gewenschte samenwerking der intellektueele krachten onderling, waaraan onze katholieke literatuur blijkbaar nog immer behoefte vertoont.

h. De laatste twee bladzijden — onder stilistisch opzicht de beste — bevatten een stijlproeve — ook in dien besproken, Londenschen Kataloog reeds beschreven — over een stuk van Filippino Lippi. Het doel is te betoogen, dat ik ook dit werk in reproduktie had moeten geven. Mijn technicus zou er zich evenwel tegen verklaren om mechanische moeilijkheden!

i. Ten slotte en dan ben ik gereed: »dat de weergegeven stukken een al te uitsluitend kerkelijk karakter hebben" en ook nog, dat »de kloosterlijke liefde voor den Ordestichter overal, wellicht te veel, uitkomt". Dergelijke, alweer ongestaafde beweringen schijnen mij, in verband met het *aange-*

kondigde doel en karakter mijner kunststudie, te zeer van subjektieven aard om objektief te worden weerlegd.

j. Met het bovenstaande hoop ik genoegzame opmerkzaamheid aan het stukje van den Eerw. heer Van Veen te hebben gewijd en heb nog slechts te memoreeren, dat gezegde bezwaren aan de katholieke literatuur werden aangeboden als een »opbouwende kritiek"!

Nijmegen p. M. C. NIEUWBARN, O. P.,
S. Theol Lect.

WEDERWOORD VAN DEN RECENSENT.

Ofschoon wij den welbekenden auteur liever zonder voorbehoud hadden geprezen, zoo mochten wij dat toch niet doen, gelijk blijken zal, wanneer iemand na deze opmerkingen van den geachten Dominicaan nog eens zijn aandacht wijden wil aan wat wij schreven blz 517—527, daarbij zoo mogelijk het besproken werk ter hand neemt; en eventjes inzage neemt van de volgende noten op Pater Nieuwbarn's puntjes.

Ad *a*). Over de verhouding van s'Schrijvers studie en *Sint Dominicus i. d. kunst* weten wij alleen wat hij zelf schreef, blz. 6· »De eerste aanwijzingen voor het fond dezer studien moesten dan geput uit de katalogen der meeste binnen- en buitenlandsche musea en uit de meer uitvoerige handboeken over kunst-historie, uit verzamelwerken, zoowel als uit particuliere gegevens en onderzoekingen. Vrij uitvoerig bleek ons daarna de détail-litteratuur aanwezig te zijn· voor den belangstellende citeerden wij haar steeds aan den voet van den tekst".

Ad *b*). Vgl onze recensie blz. 523—524.

Ad *c*). Vgl. t. a. p. blz. 522 onderaan.

Vervolgens zegt niemand, dat de plaatsaanwijzing enz. *tusschen* den tekst moet staan (vgl. 525, noot 1).

Is ook de aanwijzing voldoende ingeval de schilderstukken verplaatst worden, of verhuizen?

Ad *d*) Ruimte sparen had kunnen geschieden door de Rozenkrans-bespreking in te korten, door over het niet-gekende

uiterlijk van den H. Dominicus minder veel onzekere meeningen uit te werken, en door andere zaken — sapienti sat! — die wel belangwekkend maar niet *hujus loci* zijn, weg te laten.

Als men *hetzelfde* werk van een schrijver citeert, dan waarschuwt men toch door achter den naam *l. c* of *t. a p.* te plaatsen.

Het allermodernste op dat gebied Giorgio Vasari: *Die Lebensbeschreibungen der beruhmtesten Architecten, Bildhauer und Maler* (Deutsch von C. Jaeschke, Strassburg 1904), citeert boeken en schilderijen juist zooals door mij wordt verlangd, dat is mij, boven alles wat schrijver hieromtrent beweert, bekend. Ook *The Gospels in Art* citeert veel getrouwer dan Pater Nieuwbarn; geheel juist zelfs, daar men de *afbeelding* voor een nog betere aanwijzing dan het nummer kan nemen.

Ad *e*). Dat Sebastiaan Brunner l.c een revisie verdient als uitgegeven in 1863, neemt zijn bestaan niet weg, evenmin als het buitengewoon veel goede en soliede, wat als fond der revisie behouden moet blijven. Om den weg te weten in het labyrinth der oude kunstgeschiedenis kan men hem niet missen en mag hij ook niet geignoreerd worden Wie dat beweert kent Brunner niet.

Ad *f*). Pater Nieuwbarn mag *niet* vernoemen *Silva*, omdat *wat hij ervan zegt* blijk geeft, dat schrijver 't boek niet kent noch in- noch uitwendig. Als het toevallig goed was uitgekomen, dan was er niets op gezegd, nu het echter toevallig nog al misloopt, mocht een protestje toch niet uitblijven.

Ad *g*) Aangenomen! Geachte Schrijver, wij zijn het eens met u en met den joligen Brederôo:

»Vrienden mogen kijven,
Maar moeten altoos vrienden blijven!"

Ad. *h*) Het aangehaalde stuk van Philippino Lippi staat in mijn cataloog *niet* beschreven 't Was een voorbeeld, hoe ook nog andere zaken ter keuze stonden. — Pardon! wat den technicus betreft

Ad *i*). Die beweringen worden gestaafd door het werk zelf· lees b.v. om en nabij de »Vera Effigies", de »Domi-

nicanes" enz, en beschouw den geïllustreerden aanhang. 't Verschil tusschen kunst van kerkelijk of algemeen karakter is nu juist niet zoo buitengewoon subjectief.

Ad *j*). Onze eerste overtuiging blijft dus gehandhaafd dat het werk leemten heeft. Die aan te wijzen hebben wij als onzen plicht beschouwd en onze regelen den naam gegeven wat zij bedoelden te zijn: »Een opbouwende kritiek".

Moge ook in een tweede oplaag de namenlijst achteraan niet ontbreken. En laat ik ten slotte aan de volgende uitgave nog grooter succes en een nog grootere oplaag toewenschen, dan de eerste verschijning heeft gehad.

Scheveningen. JOS. VAN VEEN, Pr.

SUPPLEMENT-REGISTER.

Om de Januari-aflevering niet te vertragen, laten wij het beloofde *Supplement-Register* wachten tot Februari. De bijzondere soort letter, daarvoor benoodigd, heeft voor de zetting meer dan ééne maand tijd noodig.

GELOOF AAN DE ONSTERFELIJKHEID DER ZIEL TEN TIJDE DER AARTSVADERS.

Onsterfelijkheid der ziel, ziedaar eene leer van de hoogste en ingrijpendste beteekenis. Het is eene leer, die immer en overal door den mensch werd erkend. Gelijk door de natuur ons het gevoelen eigen is, zegt Cicero, dat er goden zijn, zoo meenen wij naar de overeenstemming aller volkeren, dat de zielen blijven bestaan [1]).

Onsterfelijkheid der ziel heeft haren grond in het wezen zelf der ziel. Want zij is een geest, onstoffelijk en onverdeelbaar, begaafd met verstand en vrijen wil, bedeeld met een eigen, zelfstandig leven, en daarom is zij op zich zelve onbederfelijk en blijft zij voortleven, indien God haar niet vernietigt [2])

Onsterfelijkheid der ziel openbaart zich in het streven van den mensch naar de kennis der hoogste waarheid en naar het bezit der volkomene gelukzaligheid Het onverzadigbare verlangen naar het hoogste goed zou God te vergeefs in 's menschen geest gelegd hebben, indien geen beter leven bestond, waar die ingeschapene zucht der ziel bevrediging zou vinden Ons hart is rusteloos, o God, roept Augustinus uit, totdat het ruste in U [3]).

Onsterfelijkheid der ziel is eindelijk de eisch der goddelijke voorzienigheid en gerechtigheid in het beheer dezer wereld. Zij is het vertrouwen en de hoop der deugdzamen, de schrik der goddeloozen, de bekrachtiging der zedelijke orde. Wanneer men het ongeluk der deugd en den voorspoed der misdaad

1) Cicero *Quest Tusc* I, 16,
2) Vergelijk den H Thomas *Contr. gentiles* II 55.
3) S August *Confess* I, 1

aanschouwt, schrijft Cuvier [1]), is eene andere orde van dingen in een toekomstig leven eene diep gevoelde behoefte; want men ziet niet, dat de Maker der natuur eenig ander deel der wereld aan een dergelijke wanorde heeft onderworpen [2]).

Deze waarheid, die de rede ons reeds zoo overtuigend leert, wordt in het helderste licht geplaatst door het geloof. Geheel de geschiedenis van de schepping, van den zondeval, van de verlossing, geheel de openbaring van het Oude en het Nieuwe Verbond wijst ons op een eeuwig leven en op de onsterfelijkheid der ziel. In den aanvang spreekt de H. Schrift omtrent dit leerstuk, gelijk ook omtrent andere leerstukken, op meer ingewikkelde en bedekte wijze; maar hoe meer wij tot het brand- en middelpunt der openbaring, tot Jesus, Gods menschgeworden Zoon, tot het Licht der wereld naderen, hoe helderder deze waarheid ons tegenstraalt, en hoe meer de nevelen, die haar aan ons oog onttrokken, verdwijnen. De ongeloovigen, zooals Voltaire, Salvador, Cohen, Renan en anderen, hebben misbruik gemaakt van deze mindere duidelijkheid der oudere boeken van de H. Schrift, en beweerd, dat de aartsvaders de onsterfelijkheid der ziel niet hebben erkend. Dit deed mij besluiten om in deze dagen, waarin de twijfelzucht elk voorwendsel aangrijpt, dit punt meer in het bijzonder te behandelen. Daarom wil ik in dit artikel aandachtig nagaan, welke aanwijzingen aangaande de onsterfelijkheid der ziel de oudste boeken der H. Schrift ons opleveren.

* * *

Het zou al zeer bevreemdend zijn, dat alle volkeren, en vooral Egyptenaren, Phenicіers en Assyriers, waaronder de Israelieten hebben gewoond, een leven aan gene zijde van het graf hebben erkend, en de Israelieten alleen van dat geloof aan de onsterfelijkheid der ziel verstoken zouden zijn

---

1) *Histoire des mammifères*

2) Zie dit historisch, metaphysisch, teleologisch en moreel bewijs verder ontwikkeld bij Auguste Nicolas *Etudes philosophiques sur le Christianisme* T I, p 125—157.

geweest Want aangaande de eerstgenoemden schrijft George Rawlinson in zijne geschiedenis van Egypte [1]). »Het leven der ziel na den dood, haar vonnis in de andere wereld en hare veroordeeling volgens hare verdiensten tot gelukzaligheid of tot lijden maakten ongetwijfeld een deel uit van den godsdienst des volks en van dien der meer ingewijden. Algemeen werd geloofd, dat de ziel onmiddellijk na den dood afdaalde in de benedenwereld en werd gevoerd naar het gerechtshof der Waarheid (of der twee Waarheden), waar zij werd geoordeeld in tegenwoordigheid van Osiris en van twee en veertig geesten, heeren der waarheid en rechters der dooden. Anabis de godin over het wegen, bracht een paar weegschalen te voorschijn, plaatste in de eene weegschaal de figuur of het zinnebeeld der waarheid, en zette in de andere eene vaas, die de goede werken van den overledene bevatte Thot stond er bij met een schrijfbordje, waarop hij den uitslag aanteekende. Volgens dat de balans naar de eene of andere zijde oversloeg, velde Osiris het vonnis Hadden de goede werken de overhand, dan werd het der gelukzalige ziel toegestaan over te stappen in het bootjen der Zon, en werd zij door goede geesten naar *Aahlhu* (Elysium), de rustplaatsen van vrede en het verblijf van Osiris, gevoerd". Indien integendeel de goede werken ongenoegzaam waren, en men het oordeel niet doorstond, dan werd de ongelukkige ziel volgens hare verdiensten veroordeeld om een reeks van zielsverhuizingen in meer of min onreine dieren te ondergaan. Dit geloof vindt men opgeteekend in *het boek des doods*, dat in de graven werd neêrgelegd. Vigouroux [2]) geeft eene afbeelding van het bovenvermelde tafereel des gerechts na den dood Zulke gedenkteekenen en papyrussen, zegt hij, zijn over geheel Egypte verspreid en worden aangetroffen in de groote musea's van Europa. Algemeen wordt dan ook aangenomen, dat de Egyptenaren geloofden aan het voortleven

---

[1]) G Rawlinson, *History of ancient Egypt* T. I, C. 10: *Opinions concerning*: *Soul.*

[2]) Vigouroux, *Dictionnaire de la bible* Art. AME.

der ziel na den dood. Kan men nu wel aannemen, dat Moses, die aan het Egyptische hof was opgevoed en deze leer van een ander leven gewis kende, ze niet zou hebben afgekeurd, indien hij ze als eene dwaling beschouwd had.

De Phenicıers erkenden evenzeer het voortleven der ziel na het overlijden. M. Joseph Halevy heeft het aangetoond in de akademie der opschriften en schoone letteren te Parijs in het jaar 1873 door een opschrift van Eschmunasar, koning van Sidon. Volgens zijne vertaling bevat het deze woorden »Ik ben weggevoerd vóór mijn tijd naar het midden van hen, die van het daglicht gescheiden zijn. Bij mijne verheffing was ik godsdienstig, zoon der onsterfelijkheid" Een weinig verder drukt de overledene de hoop uit, dat de God, tot welken hij zijne bede richtte, »hem het Astareth der heerlijke goden zou doen zien". Op een andere plaats drukt hij dezelfde hoop nogmaals nagenoeg op dezelfde wijze uit: »Hij zal mij met Astarte de heerlijke hemelen doen bewonen". M. Halevy leidde hieruit af, dat de Pheniciers in de zevende eeuw voor Christus (en dus ook vroeger) de onsterfelijkheid der ziel erkenden. M. Derembourg en Renan, leden der akademie, bestreden de gevolgtrekkingen, die hij hier uit maakte, vooral ten aanzien van de overtuiging der Hebreeuwen. Doch M. Halevy handhaafde zijne meening in eene memorie, die hij voorlas in de akademie Ook M. Oppert voert dit opschrift aan [1])

Veel meer echter dan de Phenicıers komen de Assyriers en de Chaldeers in aanmerking tegenover de Hebreeuwen. Abraham, de vader der Hebreeuwen was uit Ur in Chaldea afkomstig. Evenals de Israelieten erkenden de Assyriers een *scheol* of onderwereld als verblijf der zielen na den dood. Delitsch zelf voert opschriften aan, die dit getuigen. Vigouroux bewijst hetzelfde uit twee gedenkteekenen, het eene door M. Fox Talbot, het andere door M. Chad Boscawen uit het

---

[1]) Zie *Revue des questions historiques* 1873, 28 livraison, p. 436. Vigouroux *La bible et les découvertes*, III, p 117. *Journal officiel de Mars* 1873, *Compte rendu de la séance de l'academie des inscriptions.*

spijkerschrift vertaald, die van de opname eens konings in het verblijf der hemelen bij de Assyrische goden spreken. Om kort te zijn wijs ik nog slechts op het gedicht, waarin de nederdaling der godin Isthar in den Aral of de onderwereld wordt beschreven. De Aral is een onderaardsch verblijf, schier als de scheol van het boek Job. Hij is gesloten met zeven poorten, en die daar binnen gaat, keert er niet weder uit. Isthar, de godin des levens, doet zich door den wachter achtereenvolgens die poorten openen. Deze opent ze haar op bevel van Allat, de godin, die daar heerscht, doch berooft haar achtereenvolgens van al hare versierselen en houdt haar gevangen. Door het toedoen der hoogere goden moet Allat echter haar vrijlaten en nu verlaat zij, na uit de flesch der verrijzenis gedronken en al hare versierselen hernomen te hebben weder den kerker [1]). Algemeen wordt door de Assyriologen het geloof van de Assyriers aan een ander leven aangenomen.

Na dus de leer der onsterfelijkheid bij Egyptenaren, Phenicïers en Chaldeers gevonden te hebben, ligt het voor de hand, dat ze bij de Israelieten, die reeds van den beginne zoozeer met hen in aanraking zijn geweest, in den aartsvaderlijken tijd niet zal ontbroken hebben. Dit zullen wij thans nader onderzoeken.

* * *

De zichtbare wereld was geschapen, geordend, versierd, volgens het eerste boek van Moses. God had de aarde, de zee, de zon, maan en sterren, de levenlooze wezens, en tevens boomen en planten, vogelen en visschen en dieren, die hier op aarde leven, voortgebracht. Het trotsche paleis met al zijne pracht was opgetrokken; maar de koning, die het zou bewonen ontbrak Toen sprak God: laat ons den mensch maken naar ons beeld en gelijkenis... ...En God schiep den

---

[1]) Zie George Smith: *Assyrian Discoveries* (London, 1875), p 220 Vigouroux, *La bible et les découvertes*, III, p 122—132

mensch naar zijn beeld; naar het beeld van God schiep Hij hem [1]).

Wij staan hier voor het verhevenste en schoonste van Gods zichtbare werken. Dit blijkt uit alles. Bij de schepping der dingen klimt God van het minder volmaakte tot het volmaaktere op, en de laatste en voornaamste plaats wordt toegekend aan den mensch, het meesterstuk, dat ze moet bekronen. De schepping des menschen volgt afzonderlijk na die der dieren, en de mensch wordt gesteld, om deze door verstand en macht te beheerschen. Bij al het overige had God slechts gesproken: *het worde* en het werd. Hij had geboden, en het was geschapen. Maar, wanneer Hij den mensch in het aanzijn gaat roepen, laat Hij gevoelen, dat het hier een veel verhevener wezen, een geheel bizonder werk van zijne Wijsheid en Macht, het meesterstuk van de zichtbare wereld geldt.

De Goddelijke Personen beleggen als het ware een raad, en vestigen het oog op hetgeen de mensch volgens zijn wezen en zijne bestemming moet worden. God drukt die geheel bijzondere beraadslaging zijner wijsheid, waarvan wij bij de schepping van al het overige niets bespeuren, met bijzonderen nadruk uit en zegt: „laten Wij den mensch scheppen naar ons beeld en gelijkenis" [2]). En als nu zijne Goddelijke Wijsheid haar verheven plan heeft gevormd, stellen Gods Almacht en grenzelooze Liefde zich aan het werk om het te verwezenlijken. Het lichaam van Adam wordt genomen en gemaakt uit het slijk der aarde, en hierdoor blijkt, hoe dit het minder edele deel des menschen is. Aan den anderen kant wordt dit lichaam door God met bijzondere zorg en als met eigene hand gevormd, wijl het met eene redelijke ziel tot ééne zelfstandige natuur moet vereenigd worden en er ééne persoonlijkheid meê moest uitmaken „En God blies in zijn aangezicht den adem des levens en zoo werd de mensch tot levend wezen" [3]). De geest dus of de adem des levens,

---

1) Gen I . 26—27
2) Gen. I 27
3) Gen II : 7

gelijk hij wordt genoemd, komt rechtstreeks van God voort, is onzichtbaar als Hij, en maakt den mensch, terwijl hij zijn lichaam bezielt, tot een levend wezen. De mensch bestaat dus uit lichaam en ziel. Die ziel wordt onderscheiden van de ziel der dieren, wijl zij alleen op bijzondere wijze en rechtstreeks aan het lichaam wordt ingestort, en wijl zij, gelijk uit het geheele verhaal blijkt, begaafd is met verstand en vrijen wil. Zij is dus geest en heeft geestelijke vermogens, terwijl de ziel of het levensbeginsel der dieren daarvan verstoken is en slechts zinnelijke vermogens bezit Nog duidelijker wordt ons dit, wanneer wij dit scheppingsverhaal vergelijken met de woorden van het boek Ecclesiastes. »En dat het stof terugkeere tot zijne aarde, waaruit het werd genomen, en de geest terugga tot God, die hem heeft geschapen [1])

Op die wijze dus schiep God den mensch, en Hij schiep hem, gelijk de schriftuur zegt, naar zijn *beeld en gelijkenis* of, wat hierdoor te kennen gegeven wordt, naar *zijn hoogst gelijkend beeld.*

Waardoor nu is de mensch het hoogst gelijkend beeld van God? Hij is het door zijne ziel. Want zeker is het, dat aan de dieren, die stoffelijk en sterfelijk zijn, door Moses niet wordt toegekend het beeld en de gelijkenis van God te zijn. Alleen van den mensch, die door God na al het overige, met bijzondere beraadslaging en met geheel eenigen toeleg werd geschapen. wordt gezegd, dat hij het hoogst gelijkend beeld van God is. En indien alleen de mensch dit is, dan

---

1) Eccles XII · 7 De ziel wordt volgens het Hebreeuwsch in de schriftuur verschillend genoemd. Zij heet *nephesch* ziel of levensbeginsel van *naphasch*, ademen, leven Het woord wordt gebruikt van den menschelijken persoon voor zooverre hij leeft, gevoelt, verstand heeft en vrijen wil, het woord wordt vooral gebruikt van het levensbeginsel, dus ook der dieren, dat leeft en gevoelt. De ziel wordt genoemd *ruschmat hajm*, adem des levens, van *rascham* ademen. Het komt niet slechts voor van den mensch (Gen. II : 7), maar ook van de dieren (Gen. VII 22) De ziel wordt eindelijk genoemd *ruach* Dit woord beteekent eigenlijk *wind*, van den wortel *ruach* waaien. Het beteekent over het algemeen, wanneer het van den mensch gezegd wordt, *geest* of ziel, voorzooverre deze vooral verstand heeft en vrijen wil, en wordt dan vertaald *spiritus* Van het levensbeginsel der dieren wordt *ruach* niet gebruikt; slechts een enkele maal wordt het van den levensadem der dieren gebezigd

is hij het niet door zijn stoffelijk en sterfelijk lichaam, dat hem met de dieren gemeen is. Neen, hij is het door zijne ziel, die begaafd is met verstand en vrijen wil, waardoor hij heerscht over de dieren, en die door God rechtstreeks en op geheel bijzondere wijze aan het lichaam werd ingestort.

Want gelijk God een onstoffelijke, onzichtbare, onverdeelbare, levende geest is; zoo is de ziel onstoffelijk en van het lichaam onderscheiden, onzichtbaar als Gods adem, leven hebbend en leven mededeelend, geheel onverdeelbaar, door God aan het lichaam ingestort. Gelijk God het verstand bezit, waardoor Hij de waarheid en zich zelven kent, zoo is ook de ziel begaafd met de rede, waardoor zij God, de meest verschillende waarheden en zich zelve erkent Gelijk God een vrijen wil heeft en macht, waardoor Hij heerscht over de gansche schepping, zoo heeft de ziel des menschen een vrijen wil en macht, waardoor zij het gebied voert over de dieren en hare zichtbare omgeving. Eindelijk gelijk God een onsterfelijk leven bezit en eeuwig gelukkig is, zoo is ook de ziel des menschen onsterfelijk en geroepen om immer gelukkig te zijn. Is dus de mensch door zijne redelijke ziel het hoogst gelijkende beeld van God, omdat deze een geest is, dan ligt hierin opgesloten dat de ziel des menschen onsterfelijk is.

De HH. Vaders, wanneer zij de besprokene schriftuurwoorden verklaren, zeggen, dat Gods beeld gevonden wordt in den geheelen mensch [1]). Op de eerste plaats is het uitgedrukt in zijne redelijke en onsterfelijke ziel, die geroepen is om evenals God door de kennis van de hoogste waarheid

---

1) Zie hunne getuigenissen hieromtrent uitvoerig behandeld door Petavius: *De sex dierum opificio*, II, 4 Vergelijk ook den H. Thomas *Summa*, P I, Q 93, art. 1, 2, 3 enz. Calmet maakt hier de volgende opmerking Grotius beweert, dat men de leer van de onsterfelijkheid der ziel niet uit den tekst van het scheppingsverhaal kan afleiden, wijl daar slechts spraak is van het dierlijke leven Hij voert verschillende schriftuurplaatsen aan, waar de lichamelijke dood wordt voorgesteld door het zinnebeeld van den adem des levens, dien God van den mensch terugneemt. God zegt van alle dieren zonder onderscheid (Gen VI 27) alle vleesch, waarin de adem des levens is Maar met dit gevoelen, zegt Calmet zijn de vaders in strijd, die opmerken, dat God door den adem

en de liefde van het hoogste goed immer gelukkig te zijn. Buitendien is de mensch op ondergeschikte wijze ook Gods beeld en gelijkenis naar het lichaam, in zooverre het met de ziel één natuur en zelfstandigen persoon uitmaakt, uitwendig door gelaat, gebaar en spraak uitdrukt, wat in het verstand en den vrijen wil der ziel omgaat, en geroepen is om het onsterfelijk leven en geluk der ziel te deelen.

Deze toelichting, dat wij de woorden: God schiep den mensch naar Zijn beeld en gelijkenis, ook van 's menschen onsterfelijkheid moeten verstaan, wordt ten volle bevestigd door deze woorden van het boek der wijsheid »God heeft den mensch onsterfelijk geschapen en hem gemaakt naar het beeld zijner gelijkenis" [1]).

Wijl dus de mensch naar het beeld en de gelijkenis van God is geschapen, wordt daardoor reeds op de eerste bladzijde der Schriftuur de onsterfelijkheid des menschen geleerd. Deze leer wordt dan ook door Moses en andere schrijvers stilzwijgend vooropgesteld bij hetgeen zij later mededeelen Wij zien het al dadelijk bij het verhaal van den zondeval des menschen, waaraan wij een ander bewijs voor diezelfde leer gaan ontleenen.

* * *

Nadat God den mensch met zooveel zorg en liefde naar zijn beeld en gelijkenis had geschapen, plaatste Hij hem in een allerschoonsten en hoogst aangenamen lusthof. Al de boomen en al wat in dat paradijs was, stelde de Heer ter beschikking van den mensch; slechts één uitzondering maakte Hij hierop. »Eet van al de boomen in het paradijs",

---

zijns monds aan den mensch een geest heeft medegedeeld, daar Hij hem een levensbeginsel heeft ingestort, begaafd met verstand en vrijen wil, die ontbreken aan de redelooze dieren Wijl het dus een geest is, die onderscheiden wordt van het stof en onmiddellijk van God voortkomt, is hij als zoodanig het beeld van God en aan geen bederf of dood onderhevig In dien zin zegt ook het boek Eccles XII 7 »En het stof keere wederom tot zijne aarde, waaruit het genomen was, en de geest ga terug tot God, die hem geschonken heeft"

[1]) Sap II 22—24

zegde God, »maar van den boom der kennis van goed en kwaad moogt gij niet eten; *want op den dag dat gij er van eet, zult gij den dood sterven*" [1]).

Maar de mensch werd ongehoorzaam aan dit goddelijke en gestrenge gebod van zijnen Heer; en de vreeselijke bedreiging, waarmede God het bekrachtigd had, ging in vervulling. Had de mensch niet gezondigd, dan had de boom des levens hem ook naar het lichaam de onsterfelijkheid kunnen verleenen en hem aan den dood kunnen onttrekken Maar thans klonk het vonnis: »In het zweet van uw aangezicht zult gij uw brood eten, totdat gij terugkeert tot de aarde, waaruit gij genomen zijt. *Want gij zijt stof en tot stof zult gij wederkeeren*" [2]). God belette den mensch zijne hand uit te strekken naar den boom des levens, er van te nemen en te eten en eeuwig te leven. God verjoeg den mensch uit het paradijs en plaatste aan den ingang een engel met een vlammend zwaard om den weg af te sluiten tot den boom des levens [3]).

Zoo werd het lichaam des menschen voor immer aan den dood onderworpen »Door éénen mensch — zegt de H. Paulus — is de zonde in de wereld gekomen en door de zonde de dood en zoo is de dood op alle menschen overgegaan, wijl allen in hem gezondigd hebben" [4]).

Zóó was de straf ten aanzien van het lichaam, dat uit het stof genomen was en tot het stof zou wederkeeren. Maar hoe hebben wij te denken ten opzichte der ziel? God zegt niet, dat zij zal ophòuden te bestaan en haar natuurlijk leven zal verliezen. Zij is niet uit het stof genomen; zij is een geest, rechtstreeks door God geschapen. God geeft duidelijk te kennen, dat die ziel blijft voortleven, en de schuld en de straf dier schuld heeft te dragen. Maar God heeft medelijden met den mensch. De helleslang heeft den mensch tot zonde

---

1) Gen II · 16—17.
2) Gen III , 19
3) Gen III : 23—24.
4) Rom V 12

verleid, hem ongelukkig gemaakt en hem den dood des lichaams op den hals gehaald. God daarentegen belooft een Verlosser, die de helleslang den kop zal verpletten, haar werk zal ongedaan maken, door den mensch van de zonde te bevrijden en hem alzoo in zijn geluk en in de vriendschap met God te herstellen »Omdat gij dit gedaan hebt — zegt God — zijt gij gevloekt... En ik zal vijandschap stellen tusschen u en de vrouw, tusschen uw zaad en haar zaad en dit zal u den kop verpletten en gij zult zijnen hiel belagen" [1])

Deze woorden worden algemeen en met volle recht verstaan van de Vrouw bij uitstek, de onbevlekte Maagd Maria en van haar zaad of haar Goddelijken Zoon J. C., en worden verklaard van de overwinning, die de Verlosser door zijn zoendood aan het kruis over den duivel zal behalen. Welnu, dit proto-evangelium, gelijk het wordt genoemd, deze toegezegde Verlossing heeft geen zin, tenzij de ziel des menschen onsterfelijk is Slechts door het geloof aan die onsterfelijkheid konden onze eerste ouders en al de volgende geslachten voor de komst van den Christus hoop, troost, bemoediging en redding putten uit deze toekomstige verlossing. De toezegging van een Verlosser des ganschen menschdoms wijst uit den aard der zaak op een ander leven, waar al de afgestorvenen deel kunnen nemen aan de heerlijke vruchten, die er uit voort zullen vloeien.

De toegezegde Zoon der onbevlekte en maagdelijke Moeder zal *den kop der helleslang verpletten*, dat is gelijk de uitdrukking te kennen geeft, haar volkomen overwinnen. Zulke volkomen overwinning sluit in zich, dat al het onheil door haar aangebracht, verijdeld worde en de mensch in zijn oorspronkelijken toestand hersteld worde. Zij besluit in zich, niet slechts, dat de ziel des menschen van hare zondeschuld verlost worde, maar ook dat de dood des lichaams, die den mensch tot straf was opgelegd, door het wedergegeven leven vervangen zal worden Deze belofte zal letterlijk vervuld worden. De Verlosser zal zegepralen door de zonde uit te delgen en den vorst dezer

---

[1]) Gen III 15, volgens het Hebreeuwsch

wereld uit te werpen [1]). Hij zal zegepralen, door het lichaam aan den dood te onttrekken en voor immer te doen herleven.

De H Paulus kondigt het duidelijk aan als hij zegt: »Door éénen mensch is de dood, en door éénen mensch de opstanding der dooden. En gelijk allen in Adam sterven, zoo zullen allen in Christus levend gemaakt worden.... De laatste vijand echter, die verdelgd wordt, is de dood. Hij heeft alles aan zijne voeten onderworpen. Wanneer het sterfelijke de onsterfelijkheid heeft aangedaan, dan zal vervuld worden het woord, dat geschreven staat: verslonden is de dood in de zegepraal O dood, waar is uwe overwinning?" [2]).

Door de belofte van het paradijs wordt dus de onsterfelijkheid der ziel boven allen twijfel verheven en zelfs de verrijzenis des lichaams aangekondigd. Stilzwijgend wordt dit bekrachtigd door de *zegeningen*, welke over alle volkeren der aarde zullen verspreid worden, door dienzelfden nakomeling, die uit Abraham, Isaak en Jakob zal voortspruiten en hun herhaaldelijk is toegezegd [3])

* * *

Indien de zielen blijven voortleven na den dood, dan is het zeer natuurlijk, dat er ook reeds dadelijk in de boeken van Moses en ten tijde der aartsvaders sprake is van de plaats, waar die zielen heengingen en waar zij verbleven. Die plaats is de veel besprokene *scheol*. Wat beteekent dit woord? De H Augustinus waarschuwt ons reeds, deze vraag niet te beslissen, vooraleer oplettend al de plaatsen der schriftuur nagegaan te hebben, waar het woord voorkomt [4]).

---

1) Joan XII · 31, XIV 30, XVI · 11

2) I Cor XV 21—26.

3) Aan Abraham Gen. XII 13, XVIII . 17—18, XII . 16—18, aan Isaak Gen. XXVI 3—5, aan Jakob XXVIII 14. Vergelijk hiermede Luc I 68—73; Hand. III 25—26 en Gal. III 6—9 en 16—19, waardoor de beloften aan de aartsvaders gedaan, worden opgehelderd

4) S. Aug. in Heptat ad Gen. XXXVII 35 en XLII 38

Dit woord wordt vijf en zestig maal gelezen in de boeken van het Oude Verbond De vulgaat vertaalt het immer door onderwereld of hel (*inferi* of *infernus*), doch geeft het nimmer terug door graf of dood [1]). De Syrische vertaling heeft immer sioel. De Grieksche vertaling der zeventig geeft het twee en zestig maal weder door Hades of onderwereld, en tweemaal door dood als afgeleide beteekenis, en laat het een enkele maal weg, waar het in het Hebreeuwsch voorkomt.

Gelijk algemeen wordt aangenomen, is het woord afgeleid van een wortel, die hol maken beteekent [2]) Gesenius geeft het weder door *eene onderaardsche plaats, waar de zielen wonen.* Deze plaats stelde men zich voor zeer diep te zijn [3]) en men daalde er in af [4]). Ook was zij duister [5]) en zeer ruim [6]). In deze plaats leefden de zielen der dooden. Jakob toen hij ontroostbaar was over Joseph, zegde tot zijne zonen: »Ik zal afdalen tot mijn zoon in den scheol" of de onderwereld [7]). Daar hij meende, dat Joseph door een wreed dier verscheurd was, kan men hier niet denken aan eene vereeniging met hem in het graf

Allen sterven en allen worden verzameld in den scheol of de onderwereld. De Rabbijnen onderscheiden een scheol voor de goeden en de slechten, en terecht maakt men dit op uit de H Schrift Zoo zingt de Psalmzanger ten aanzien van de goeden · »Gij hebt mijne ziel uit de onderwereld. (scheol) gevoerd" [8]); en elders · »God zal mijn ziel uit de hand der hel verlossen" [9]) Christus zegt van zich zelven bij

---

1) *Graf* heet in het Hebreeuwsch *kebel dood* wordt vooral genoemd *mawet* of *moot*

2) *Scheol* heeft tot wortel schahal *hol zijn* Zie Furst Ook het Duitsche Holle is verwant aan hol

3) Job XI 8, Deuter XXXII 22, Num XVI 32

4) Gen. XXXVII 35

5) Job X 21—22.

6) Hab II 5

7) Gen XXXVII 35c

8) Ps XXIX 4

9) Ps XLVIII 16

David: »Gij zult mijne ziel niet laten in den scheol" [1]). »God, wanneer Hij mij opneemt, — zegt nogmaals de psalmzanger [2]) — zal mijne ziel uit de macht van den scheol redden".

Er was ook een scheol voor de slechten. »Dat de goddeloozen beschaamd en nedergevoerd worden ter helle" [3]) »Zij (de bedorvenen) worden als schapen geperkt in den scheol; de dood geleidt hen daarheen [4]). Zoo spreekt het Boek der Spreuken ten aanzien der goddeloozen van »de diepten van den scheol" of van de hel [5]). »Er is een vuur ontstoken in mijn toorn, zegt God, en het zal branden tot in den diepsten scheol" [6]). De diepste scheol, waar het vuur van God's wraak de goddeloozen straft, wijst op een hoogeren of minder diepen scheol, als verblijf der goeden.

De scheol der goeden beantwoordt dan ook aan de plaats, die door Christus in de parabel van den rijken vrek *de schoot van Abraham* [7]) en door de godgeleerden de *limbus patrum* wordt genoemd; terwijl de scheol der slechten niet anders is dan de hel, waar de vrek volgens dezelfde parabel uitriep: »ik word gefolterd in deze vlam" [8]) en waar hij door eene onoverkomelijke kloof van Abraham was gescheiden.

Ziedaar dus de scheol der Hebreeuwen, de plaats, waar de zielen volgens hen voortleefden na den dood. Zij was aan de aartsvaders bekend, daar zij verscheidene malen in de boeken van Moses en in het boek Job wordt genoemd. Hierdoor blijkt dus, dat zij geloofden aan de onsterfelijkheid der ziel.

Dit geloof beantwoordde volkomen aan den toestand, die door den zondeval van Adam voor het menschdom geschapen was. Die zonde had voor allen den dood des lichaams ten

---

1) Ps. XV · 10

2) Ps. XL VIII 16.

3) Ps. XXXI : 18

4) Ps XLVIII 15

5) Prov IX 18 Dat deze diepten allerdiepst gedacht werden, leert ons Job, als hij zegt, dat God hooger is dan de hemel, en dieper dan de scheol Job XI 8

6) Deuteron XXXII 22 volgens het Hebreeuwsch.

7) Luc XVI 22

8) Luc XI 24

gevolge, terwijl op de ziel, die voortleefde, de schuld dier zonde bleef kleven. Vandaar daalde de ziel af in eene plaats, waar zij onder den druk en de herinnering harer schuld moest blijven, totdat de beloofde Verlosser haar zou bevrijden. Die plaats was de scheol, welke ons voorgesteld wordt als gevangenis. Hij heeft zijne poorten[1]) en zijne grendelen[2]) en is het huis van alle levenden[3]). Doch in die gevangenis was alle hoop niet uitgesloten De Verlosser, die beloofd was, zou er in afdalen[4]) en vandaar de gevangenen heenvoeren[5]). Zoo spreken ook de kerkvaders · Christus, zegt de H. Augustinus, heeft de poorten der hel en hare ijzeren grendelen verbrijzeld en alle de rechtvaardigen, die door de erfzonde geboeid gevangen waren, bevrijd[6]). Wijl voor de komst van den Middelaar tusschen God en de menschen, zegt de H. Gregorius de Groote, iedere mensch ofschoon hij een rein en braaf leven had geleid, tot den kerker der hel afdaalde, is het aan geen twijfel onderhevig, dat de mensch, die door eigen schuld gevallen was, door eigen toedoen niet kon terugkeeren tot de rust van het paradijs[7]). Iets verder zegt hij: de Middelaar tusschen God en de menschen heeft ze (die zielen), terwijl Hij medelijdend daar afdaalde, tot de vreugde van het paradijs teruggevoerd[8])

* * *

Abraham en zijne afstammelingen kenden dus den scheol als de plaats waar de zielen voortleefden na den dood. Van daar was sterven volgens hen *gaan tot zijne vaderen, vereenigd worden met zijn volk.* Deze opmerkelijke spreekwijzen komen

---

1) Isaias XII 5
2) Job XVII 16 in het Hebreeuwsch.
3) Job XXX 12 Eccles XII 5
4) Eph IV 9
5) Eph IV 8 Vergelijk Osee XIII 14, Zach IX 2, Col. 15, en I Petr. III : 19.
6) St Aug. *Serm de Resurr* V, 2
7) St. Greg M in c 12 v. 13 in cap 14 Job
8) T a p 14

herhaaldelijk voor in den Pentateuch Zoo zegt God tot Abraham: gij zult in vrede gaan tot uwe vaderen[1]). Later, na de vermelding van zijn dood, wordt van hem gezegd: en hij is vereenigd met zijn volk. Dat kan niet wijzen op eene lichamelijke vereeniging. Want ware dit het geval, dan zou vereenigd worden met zijn volk hetzelfde zijn als begraven worden in hetzelfde graf of in dezelfde plaats met zijn vaderen. Doch dit wordt niet verwezenlijkt in Abraham, die noch in zijn vaderland noch bij Thare en zijne voorvaderen, maar in de spelonk Machpela te Hebron begraven is Wij kunnen derhalve de uitdrukkingen *gaan tot zijne vaderen, vereenigd worden met zijn volk* niet anders verstaan, dan dat de aartsvader vereenigd werd naar de ziel met de zielen zijner vaderen en van zijn volk Dezelfde uitdrukking lezen wij bij Ismaels dood[3]); toch is Ismael weder niet bij Abraham noch bij zijn volk maar geheel in den vreemde begraven. Ook van Jakob wordt eerst gezegd, dat hij stierf en onmiddellijk daarna, dat hij vereenigd werd met zijne volkeren[4]). Eerst zeventig dagen later wordt hij door zijn zoon Joseph begraven te Hebron. Hier wordt dus het vereenigd worden met zijne vaderen onderscheiden van het sterven en begraven worden, en gewezen op het vereenigd worden met de zijnen in een ander leven. Dezelfde uitdrukking keert terug bij Aaron[5]), die sterft en begraven wordt op de eenzame kruin van den berg Hor Evenzoo wordt zij gebezigd van Moses[6]), die stierf op Nebo en wiens graf onbekend is[7]) Door deze spreekwijzen beleden dus de aartsvaders hun geloof aan de onsterfelijkheid der ziel, en haar heengaan naar den scheol, de verzamelplaats hunner vaderen.

Daar nu Abraham de gemeenschappelijke vader der Israe-

---

1) Gen XV 15
2) Gen. XXV 8
3) Gen. XXV 17
4) Gen. XLIX 32
5) Num. XX 24
6) Deuter XXXII 50
7) Deuter XXXIV 6

lieten was, werd de plaats van den scheol, waar de zielen der rechtvaardigen met hem vereenigd werden, door hen de schoot van Abraham genoemd [1]). Ook Christus geeft haar deze benaming in de gelijkenis van den rijken vrek.

Dachten de Hebreeuwen, dat zij na hun dood naar de ziel vereenigd werden met hunne vaderen in Abraham's schoot, dan beschouwden zij hun tijdelijk leven hier op aarde als *eene vreemdelingschap*. Dit blijkt uit het woord van Jakob aan Pharao, aan wien hij door zijn zoon Joseph was voorgesteld. Toen deze hem vroeg, hoe oud hij was, antwoordde hij. *de dagen mijner vreemdelingschap* zijn honderd en dertig jaren; zij zijn weinigen en vol leed, en zij bereiken de dagen niet, gedurende welke mijne vaderen *vreemdeling waren* [2]). Jakob noemt zijn leven op aarde *eene vreemdelingschap;* het is hem dus niet het gansche, noch het eigenlijke leven. Het is hem het verblijf in eene voorbijgaande ballingschap, waarin hij als balling gedurig uitziet naar het vaderland. Tot dat vaderland keert de rechtvaardige weder, wanneer hij door den dood in het verblijf zijner rechtvaardige vaderen wordt opgenomen Daar mag hij zich verblijden, door den toegezegden Verlosser den liefderijken en innigen omgang met God zijn Koning en Vader weder te zullen bezitten, dien hij bij den zondeval en de verdrijving uit het paradijs verloren had Door zich dus als pelgrims op aarde te beschouwen en te verlangen naar het verhoopte vaderland, openbaarden de aartsvaders hun geloof aan de onsterfelijkheid der ziel.

In denzelfden zin smeekte later David. »Hoor mijn gebed, o Heer, en mijn gesmeek! Luister naar mijne tranen! Want ik ben een vreemdeling bij U, een pelgrim als al mijne vaders" [3]) »Ten lofzang waren mij uwe verordeningen in het oord van mijne vreemdelingschap" [4]), zegt hij elders.

De H. Paulus op zijne beurt licht deze uitdrukking toe en

---

1) Thalmud. Kidduschim 42, 1, 2
2) Gen. XLVII 8, 9
3) Ps. XXXVIII 13
4) Ps CXVIII 54
CXXVII 2 en 3

bevestigt, dat de aartsvaders daardoor hun geloof aan de onsterfelijkheid der ziel te kennen gaven · »In geloof stierven deze allen [Abraham, Isaak en Jakob], terwijl zij de beloften [dat is. de door God beloofde goederen] niet hadden ontvangen, maar die van verre gezien en begroet, en beleden hadden, dat zij vreemdelingen en reizigers waren op aarde [1]). Want zij die dit zeggen, geven te kennen, dat zij een vaderland zoeken [en dus hier op aarde buiten hun vaderland vertoeven]. Indien zij immers gedacht hadden aan dat [vaderland], waarvan zij waren uitgegaan [Mesopotamie], zij zouden voorzeker den tijd gehad hebben om [daarheen] terug te keeren. Maar nu verlangen zij naar een beter, dat is · naar een hemelsch [vaderland]. Daarom [om dit geloof en deze hoop] schaamt God zich niet hun God genoemd te worden, want Hij heeft hun eene stede bereid" [2]). Dit denkbeeld drukt ook Paulus zelf uit, als hij later in denzelfden brief zegt: »Wij hebben hier geen blijvende stede, maar zoeken de toekomstige" [3]).

* * *

Behalve uit deze plaatsen blijkt ook het geloof der Hebreeuwen aan de onsterfelijkheid der ziel uit eene plaats van het tweede boek van Moses, die Christus zelf aanhaalt

God verscheen aan Moses in den vlammenden doornbosch. Hij had de zuchten en beden gehoord van Israel, dat door de Egyptenaren op vreeselijke wijze werd verdrukt. Hij was den bond gedachtig, dien Hij met Abraham, Isaak en Jakob had gesloten [4]) en Hij zond nu Moses om Israel uit zijne ellende en Egypte's slavernij te verlossen. Daarom sprak Hij, terwijl Hij hem zond »Ik ben de God uws Vaders, de God van Abraham, de God van Isaak, de God van Jakob" [5]).

Deze zelfde woorden nu gebruikte Jesus, om de Sadduceen,

---

1) Vergelijk Gen XXIII 4, XXVIII 4 en XLVII 9
2) Hebr XI 13—16
3) Hebr XIII 14
4) Exod II 24
5) Exod III 6

die de opstanding van den mensch en de onsterfelijkheid zijner ziel loochenden, te beschamen en te weêrleggen. »Gij dwaalt — zeide hij — en verstaat noch de Schrift, noch de kracht Gods Want in de verrijzenis zal men noch huwen noch uitgehuwd worden; maar zij zullen zijn als de engelen Gods in den hemel. Wat echter de opstanding der dooden betreft, hebt gij niet gelezen wat God tot u gesproken heeft, als Hij zegt· Ik ben de God van Abraham, en de God van Isaak, en de God van Jakob? Niet een God van dooden is Hij; maar van levenden. En toen de scharen dit hoorden, verbaasden zij zich over zijne leer" [1]).

Opmerkenswaardig is het, dat Christus tegenover de Sadduceen de leer van de opstanding en van de onsterfelijkheid der ziel aantoont uit de oudste boeken der H. Schrift, uit de boeken van Moses [2]). De volksmenigte echter begreep Hem volkomen, en bewonderde zijne wederlegging van de Sadduceen, die voor ons bij een eersten oogslag duister zou kunnen schijnen. Laten wij dus er eenigzins dieper in doordringen.

Vooreerst moeten wij aannemen, dat de afgestorvene aartsvaders naar de ziel voortleefden, daar de Oneindig Waarachtige zegt: »Ik *ben* de God van Abraham, de God van Isaak, de God van Jakob" Waren de aartsvaders dood naar lichaam en ziel, dan zou Hij gezegd hebben· Ik *was* de God van Abraham, de God van Isaak, de God van Jakob.

Buitendien heeft God volgens het bericht van het boek der schepping met Abraham enz. een plechtigen en immerdurenden bond gesloten. God nu door te spreken uit den vlammenden doornbosch· »Ik ben de God van Abraham, de God van Isaak, de God van Jakob" geeft te kennen, dat Hij dien bond jegens

---

1) Matth XXII 29—33 Vgl Luc XX t 34—38

2) De H Hieronimus vraagt, waarom de Heer zich niet op duidelijker getuigenis van het Oude Testament beroept en hij meent de reden daarin te vinden, dat de Sadduceen slechts den Pentateuch aanvaardden en de profeten verwierpen. Velen zegt Knabenbaur, volgen dit zijn gevoelen, doch de nieuweren nemen terecht zulks niet aan Desniettemin bevat deze meening iets waars, in zooverre de Sadduceen den Pentateuch als volledigeren en volmaakteren regel en richtsnoer voor geloof en zeden beschouwden. Daar zij nu hier de leer der verrijzenis niet vonden, dachten zij, dat zij ook bij de profeten moest ontbreken.

hen wil gestand doen door Israel uit Egypte's verdrukking en slavernij te verlossen Daar men nu zijn bond gestand doet jegens levenden en niet jegens hen, die niet meer bestaan of dood zijn naar ziel en lichaam, veronderstelt God, dat Abraham, Isaak en Jakob, die hij daartoe met namen noemt, tot de levenden en niet tot de dooden behooren.

Verder wijzen de namen Abraham, Isaak en Jakob op menschelijke personen, die niet slechts eene ziel maar ook een lichaam hebben, zonder hetwelk de ziel eene onvolledige persoon is. Door zich dus God van Abraham, Isaak en Jakob te noemen, spreekt Hij van den ganschen mensch en laat Hij gevoelen, dat Hij de God is van de zulken, wier lichamen en zielen, gelijk het voor de zonde was, weder zullen vereenigd worden, en eene volledige menschelijke persoonlijkheid zullen uitmaken [1]).

Zie hier hoe Knabenbaur deze woorden des Heeren uiteenzet· »Ik ben de God van Abraham, de God van Isaak en de God van Jakob". Door dat woord getuigt God hun Beschermer, Verdediger, Heer, Weldoener, Vergelder, in 't kort voor hen alle Goed en het hoogste Goed te zijn. Nu is God (terwijl Hij zich mededeelt, goederen schenkt, zijne beloften houdt) geen God van dooden maar van levenden. Derhalve volgt er onmiddellijk uit, dat Abraham bestaat en leeft, en daar God door dien naam zich den God van Israels volk verklaart, dat ook zij, die reeds uit het volk overleden zijn, bestaan en leven... Al dadelijk dus wordt geleerd en volgt het, dat na den dood der lichamen de zielen blijven leven... Ook de verrijzenis zelve wordt bewezen. Want de Sadduceen loochenden alleen daarom de verrijzenis, wijl zij ontkenden, dat na den dood de ziel bleef voortbestaan. ...Ook aan de namen zelf van Abraham enz. wordt een

---

1) Maldonatus maakt hier de opmerking, dat niet slechts bij de Joden maar ook bij bijna alle wijsgeeren deze twee vraagstukken, het eene van de onfelijkheid dezer zielen en het andere van de verrijzenis der lichamen zoo innig vereenigd en verbonden waren, dat zij voor een en hetzelfde vraagstuk gehouden werden. Ook zoo dachten de Joden, zegt Knabenbaur en hij wijst ten dien opzichte naar II Macch XII : 43—46.

bewijs ontleend, want de ziel van Abraham is, eigenlijk gesproken, niet Abraham zelf, maar een deel van hem Der halve, opdat God in den vollen zin de God zij van Abraham, die leeft, wordt het leven vereischt van de geheele saamgestelde natuur; derhalve ligt hierin de belofte der verrijzenis opgesloten" [1]).

Wanneer God dus uit den vlammenden doornstruik tot Moses zegt: »Ik ben de God van Abraham, de God van Isaak, de God van Jakob", dan verkondigt Hij daardoor volgens de verklaring van J. C. zelven de onsterfelijkheid der ziel en de verrijzenis der dooden.

* * *

Nog een getuige uit den aartsvaderlijken tijd moeten wij hooren, namelijk den grooten lijder Job. Want op de meest waarschijnlijke gronden brengen wij hem tot op dezen tijd terug. Zoo zegt Kaulen: het tijdstip, waarin Job leefde, kan volgens verschillende aanwijzingen van zijn boek slechts dat der aartsvaders zijn. Daarop wijst reeds het strenge monotheisme, waarop hij zich als zijne hoofdovertuiging beroemt; na den aartsvaderlijken tijd vindt men dit niet meer dan binnen den kring van het theokratische volk. Tot dezen tijd voert ons mede zijn optreden als vader der familie, daar hij gansch volgens de wijze der Hebreeuwsche patriarchen niet slechts als de oppermachtige heer der familie, maar ook als priester verschijnt en voor zich en de zijnen offers opdraagt. Ook het algeheele stilzwijgen aangaande de Mosaische wet, de aard der taal en het gezag van Origenes, den H. Ephrem en anderen bevestigen evenzeer dit gevoelen.

Op aangrijpende wijze wordt ons in dezen aartsvaderlijken tijd de toestand geschilderd van een lijdenden rechtvaardige, die tot de diepste ellende van dit tijdelijke leven is vervallen; alle goederen, die hij bezat, heeft hij verloren; zijne kinderen zijn hem ontrukt; hij is ten prooi aan eene afzichtelijke ziekte;

---

1) Zie ook Allioli te dezer plaatse.

hij is door iedereen verlaten; zijne eigene echtgenoote bespot hem; zijne vrienden verwijten hem zijne schuld; hier op aarde heeft hij niets in vooruitzicht dan de dood. Is het te verwonderen, dat hij, wanneer hij begint te spreken, uitbarst in klachten, en om de vreeselijkheid van zijn lijden en de bange vooruitzichten hier op aarde den wensch uit, den dag zijner geboorte niet te hebben gezien. Wanneer zijne vrienden hem in dat lijden nog sarren door grievende verwijten en beleedigende beschuldigingen, geeft hij zich echter niet over aan wanhoop, noch lastert hij God, gelijk men gansch ten onrechte heeft beweerd. Wel houdt hij vol, dat zijn geweten hem geen schuld verwijt; wel weet hij niet te verklaren, waarom God hem, den schuldelooze, zoo zware smart overzendt; maar toch blijft hij vasthouden aan Gods Macht, aan de Wijsheid van Zijn bestuur, aan Gods Rechtvaardigheid. En zoo dringt van lieverlede in zijn gemoed een zeker vermoeden, een stille wensch en eindelijk het vaste vertrouwen, dat door Gods toedoen eens aan zijn lijden een einde zal komen. God is alwetend en voor zijn blik is de diepte van den scheol niet verborgen [1]) Gods macht kan de schaduwe des doods plaatsen in het licht [2]). Dit heb ik geleden, roept hij uit, zonder ongerechtigheid mijner hand, terwijl rein was mijn gebed tot God. O aarde! bedek mijn bloed niet en laat mijn geschrei geen plaats vinden in u, om er verborgen te zijn. Want zie! in den hemel is mijn getuige en in den hooge Hij, die mij kent! Mijne vrienden zijn mijne bespotters, maar tot God traant mijn oog [3]).

Eindelijk terwijl niets op aarde hem troost, en zelfs zijne vrienden hem sarren en beleedigen, zoekt hij alleen zijne uitkomst bij den Almachtigen, Alwetenden en Rechtvaardigen God. En terwijl hij nu door zijn levendig geloof het oog op God vestigt als zijn toekomstigen Rechter, en zijn vertrouwen daardoor in vervoering geraakt, roept hij uit: [4])

---

1) Job XXVI 6.
2) Job XII 22
3) Job XVI 18—22
4) De vertaling die hier volgt, is volgens den Hebreeuwschen tekst.

Wie zal mij geven, dat mijne woorden worden opgeschreven!
Wie zal mij geven, dat zij worden opgeteekend in een boek!
Dat zij met een stalen stift gegrift worden in het lood!
Dat zij voor immer [1]) worden uitgehouwen in een steen!
Ik toch weet, dat mijn Verlosser [2]) leeft [3]).
En dat Hij in het einde [4]) zal staan boven [5]) het stof [6]).
En daarna [7]) zal dit (geraamte) weder omgeven [8]) worden met mijne huid.
En uit [9]) mijn vleesch zal ik mijn God aanschouwen.
Ik zelf, ik zal Hem zien,
En mijne oogen zullen Hem aanschouwen en geen ander [10])
Deze hoop smacht in mijn boezem,
Waarom zegt gij dus: laten wij hem vervolgen
En een grondslag [11]) zoeken voor onze twistwoorden tegen hem?
Vlucht dus voor het aangezicht des zwaards.
Want een wreker der euveldaden is het zwaard
En weet, dat er een gerecht zal zijn.

---

1) In 't Hebreeuwsch staat *lahad* voor eeuwig, dat is ter immerdurende gedachtenis Op vier verschillende wijzen verlangt Job dat zijne woorden vereeuwigd worden door geschrift, door een boek, door het graveeren in het lood, door het uithouwen in een steen

2) In het Hebreeuwsch *Goali* van Goel, Verlosser met het suffix. Het woord is afkomstig van gahal *verlossen*, *bevrijden*

3) *Leeft*, dat is *blijft leven, niet sterft.*

4) *Acharon* de laatste, in het einde

5) *Hal* beteekent boven

6) *Haphar* stof, als alles tot stof vergaan is

7) *Achar* wordt gebruikt als bijwoord en beteekent *daarna;* of als voorzetsel en beteekent *na* Knabenbaur vat het hier op in de eerste beteekenis en handhaaft mijns inziens zijne opvatting op goede gronden Ook W. Smits vertaalt zoo Renan vat het op als voorzetsel en ook anderen.

8) *Nikphoe* van *nakaf*, dat gewoonlijk de beteekenis heeft van rondgaan, rondraaien, omheen gaan of in het passief omgeven worden In dien zin komt het voor in het boek Job I· 5 en XIX·6 en XIX 26 Achttien keeren wordt het in dien zin gelezen, zegt Knabenbaur *Nakaf* beteekent ook, doch zeldzaam *vermorzelen verbrijzelen* Slechts driemaal wordt het met deze beteekenis aangetroffen, zegt hij Van daar vertaalt Hieronimus *circumdabor* pelle mea Terecht keurt daarom le Hir de vertaling af *nadat mijne huid vernield zal zijn*, gelijk Renan het wedergeeft.

9) Het voorzetsel *min* kan *uit* en kan *zonder* beteekenen Wanneer men hier *zonder* zou vertalen krijgt men tautologie en komt men in strijd met het volgende *mijne oogen zullen Hem zien*

10) *En geen ander*. Eigenlijk staat er *geen vreemde* Vandaar hecht er Knabenbaur den zin aan *en niet als een vreemde*, een van Hem verwijderde

11) Er staat *woortel des woords*. Woortel is ook een grondslag en *woord* is hier het twistwoord Vandaar vatten het velen op als een grondslag voor onzen twist

Ziedaar de letterlijke vertaling van den oorspronkelijken tekst, woord voor woord als het ware nagegaan. Wanneer wij ze vergelijken met de overzetting van den H. Hieronimus in de vulgaat, dan bevinden wij, dat deze de waarheden, hier verkondigd, in hoofdzaak getrouw heeft weêrgegeven. Ziehier zijne vertaling:

Wie zal mij geven, dat mijne woorden worden opgeschreven!
Wie zal mij geven, dat mijne woorden worden opgeteekend in een boek!
Dat zij met een stalen stift worden gegrift in het lood!
Of door een beitel uitgehouwen in den steen!
Ik weet, dat mijn Verlosser leeft.
En dat ik ten jongsten dage uit de aarde zal verrijzen,
En weder zal ik omgeven worden met mijne huid,
En in mijn vleesch zal ik mijn God aanschouwen
Ik zelf zal Hem zien.
En mijne oogen zullen Hem aanschouwen en geen ander!
Deze mijne hoop is neergelegd in mijn boezem,
Waarom dus zegt gij thans: laten wij hem vervolgen?
En een gegrond woord tegen hem uitvinden?
Vlucht dus voor het aanschijn des zwaards!
Want een wreker der ongerechtigheden is het zwaard,
En weet, dat er een oordeel is.

Ongeloovigen willen in deze schriftuurwoorden, niets zien dan de hoop van Job op zijn lichamelijk herstel. Dit is echter geheel en al in strijd met den letterlijken zin, gelijk hij met gegronde redenen is vastgesteld. Dit stemt niet overeen met de beteekenis, die de eeuwenoude vertalingen er aan hechten [1]) Dit rijmt ook niet met den inhoud van Jobs voorgaande en volgende redenen. Indien Job hier slechts de hoop uitdrukt van eene lichamelijke genezing, waarom laat hij dan een uitroep voorafgaan als deze? »Wie zal mij geven, dat mijne woorden worden opgeschreven. Wie zal mij geven, dat zij worden opgeteekend in een boek. Dat zij met een ijzeren stift gegrift worden in het lood Of voor eeuwig uitgehouwen

---

1) Ook de oude vertalingen, de Grieksche der zeventig, de Grieksche van Theodotion, het Chaldeeuwsche Targum, en de Syrische overzetting erkennen in deze woorden van Job de opstanding des vleesches

in den steen Terecht zegt Muré: »Jobs wensch, dat zijne woorden ter eeuwiger gedachtenis mogen bewaard blijven, wordt eene ongerijmdheid, als hij de verwezenlijking zijner hoop slechts op aarde verwacht".

Neen! Job verwachtte op aarde niets dan den dood. Tot de verrotting heb ik gezegd: *gij zijt mijn vader*, zoo spreekt hij, en tot de wormen: *gij zijt mijne moeder en mijne zuster* [1]). Zijne verwachting betreft een ander leven Hier op aarde hebben al zijne bloedverwanten, zijne vrienden hem verlaten en zich van hem afgewend [2]), alsof hij een zondaar was, die door zijne misdrijven zulke straffen had verdiend. Dit echter weet hij, dat een hem niet verlaat. God, van wiens Alwetendheid en Gerechtigheid hij zich steeds bewust heeft verklaard, is de Verdediger en Bevrijder zijner onschuld, die God, zijn Goel of Verlosser, leeft en bestaat immer. In het einde, wanneer alles tot stof vergaan is, zal Hij boven het stof opstaan, om hem en allen recht te laten wedervaren [3]). En dan zal dit [4]), zijn geraamte, met zijne huid omkleed worden en uit zijn vleesch zal hij zijn God aanschouwen. Ja, tot zijn troost en genot hoopt hij Hem te zullen zien, niet als een aan God vreemde of van Hem verwijderde, maar als een dienaar, die Hem eigen is en om zijne onschuld recht verwacht. Vertrouwend en smachtend hoopt hij zulks. Zijn God en Verlosser toch zal, wanneer Hij in het einde boven het stof zal optreden, oordeelen tusschen hem en zijne beschuldigers.

Het is duidelijk Job erkent hier de onsterfelijkheid der ziel; hij belijdt, dat die ziel met het lichaam vereenigd zal worden, en dat de verrezen mensch God zal aanschouwen. Hij heeft het vaste vertrouwen, dat God aan het einde der tijden bij het oordeel in het licht zal plaatsen, dat men hem valschelijk beschuldigt

Deze waarheden worden wel is waar rechtstreeks alleen ten opzichte van Jobs persoon uitgesproken, doch zijdelings

---

1) Job XVII 14
2) Job XIX 13—19
3) Vergelijk Job XIX 25 met vers 29
4) Dit, in 't Heebreeuwsch *soht.*

betreffen zij alle menschen. Ook spreekt Job aan het einde van een oordeel, dat alle euveldaden zal treffen. Deze waarheden eindelijk, door Job ten opzichte van zich zelven uitgesproken, geven antwoord op het groote en algemeene vraagstuk, dat in het geheele boek behandeld wordt, waarom niet slechts het lijden der zondaars maar ook dat der rechtvaardigen gedurende dit aardsche leven door God wordt gewild [1]).

Het volle besef van deze waarheden, die Job van nu af levendig voor den geest staan, sterkt en troost hem bij zijn lijden. »Van af dit oogenblik tot aan het einde van het boek", zegt Sanctius, »spreekt Job anders dan aanvankelijk Want, ofschoon zijn uitwendig lijden niet minder was geworden, treurt en klaagt hij niet meer, alsof hij het slechts noode verduurde, dat hij zoo hevig gekweld werd. De zekere hoop toch op de verrijzenis had aan de ziel van den lijder sterkte geschonken".

Niemand na Christus, zegt de H. Hieronimus, heeft zoo duidelijk als deze vóór Christus over de verrijzenis gesproken

* * *

Wij hebben ons vergenoegd met deze weinige bewijsgronden voor de onsterfelijkheid der ziel en de verrijzenis der lichamen, ontleend aan de oudste boeken der H. Schriftuur. Indien men het aangehaalde wel overweegt, zal men zien, dat de Israelieten reeds in den aartsvaderlijken tijd veel meer dan Egyptenaren, Pheniciers, Assyriers en andere aangrenzende volkeren de onsterfelijkheid der ziel en de verrijzenis der

---

[1]) Zie over deze schriftuurplaats *Job*, auctore Wilhelmo Smits (Antverpiæ 1751) en zijne aanteekeningen op deze plaats, Vigouroux, *La bible et les découvertes*, waar hij opkomt tegen de valsche beweringen van Renan en Derembourg; Dr Fr Schmid, *Der Unsterblichkeits und Auferstehungsglaube in der Bibel;* en vooral J Knabenbaur S. J. *Comm in libr. Job*, Laatstgenoemde zegt bl 247. »Deze verzen worden terecht *martyria Jobi* genoemd. Want zij drukken zijne hoogst zekere hoop uit op een God, die de Verlosser en Vergelder der onschuld is", en bl 248 voegt hij er aan toe: »Derhalve verkondigt Job datgene, waartoe hij reeds XXIV . 13 en XVI 18 een eersten stap en toenadering had gesteld, dat God namelijk in een ander leven na den dood de Vergelder is van den geheelen mensch naar ziel en lichaam. Dit blijkt duidelijk uit de woorden zelve"

lichamen erkenden Hierbij sluiten zich de volgende boeken des bijbels volkomen aan. Wanneer wij ze doorloopen en vooral de voorspellingen der profeten aangaande Christus en het doel zijner komst raadplegen, wordt deze leer steeds volledıger, duidelijker en uitdrukkelijker. Eindelijk verschijnt de toegezegde Verlosser der wereld Hij, Eerstgeborene uit de dooden, plaatst die leer door het feit zijner heerlijke opstandıng, door de toezeggıng van de eeuwige belooning des hemels en van de eeuwige straf der hel, en door de aankondiging van de verrijzenis der dooden en van het algemeene wereldgericht in het schitterendste licht voor al de volgende geslachten. Zoo beantwoorden de laatste bladzijden der H. Schrift in het boek van Joannes' openbaring aan haren eersten aanvang in het boek der schepping, en straalt het ons van de belofte des Verlossers tot aan de verwezenlijking zijner komst steeds helderder tegen, dat 's menschen ziel onsterfelijk is, dat 's menschen lichaam aan het einde der tijden weder met haar vereenigd zal worden, om na het wereldgericht eene eeuwige belooning of eeuwige straf te erlangen.

De leer van de onsterfelijkheid der ziel staat dus vast en zeker; en hoe groote weldaad is dit! Welk een heilzamen invloed oefent die leer uit op het geheele leven van het menschdom? Onsterfelijkheid der ziel is een teugel voor de ongerechtigheid, een wapen tegen de zonde, eene kracht tegen de bekoringen, eene gedurige oproeping om op te staan uit den val! Onsterfelijkheid der ziel is eene aansporıng tot deugd, een prikkel tot verdiensten Zij bezielt ons als de Macchabeen met verachting van de zinnelijke lusten, met toewijding aan onzen plicht, met heldhaftigheid tot in den dood. Onsterfelijkheid der ziel en opstanding des lichaams boezemen ons eerbied in voor ons zelven en ook eerbied voor anderen; zorg en offervaardigheid en ijver voor ons eeuwig lot en ook zorg en offervaardigheid en ijver voor het eeuwig lot van anderen. Onsterfelijkheid der ziel is troost voor den bedroefde hier op aarde, hoop voor den verdrukte, bemoediging voor den strijdende, verheffing voor den vernederde en rijkdom voor den arme. En wanneer gij tranen

stort op het graf van een vriend, van een zoon, van een echtgenoote, van eene moeder, wordt dan uwe droefenis niet verlicht, door die vaste overtuiging, dat zij een beter leven zijn ingegaan? En wordt er dan geen verzachtende balsem uitgestort in de pijnlijke wonde uwer minnende ziel door de zoete hoop, dat gij die dierbaren in de eeuwige zaligheid zult wedervinden? Onsterfelijkheid der ziel, haar besef vervult ons met dankbaarheid jegens onzen Schepper, met innige liefde voor onzen Verlosser, met een vurig verlangen en biddende hoop, eeuwig in God het oneindige goed te mogen bezitten. Onsterfelijkheid der ziel en opstanding des lichaams; dat heerlijke geloof doet den Christen den God loven, die door deze onuitsprekelijke gave hem tot zijn wederbeeld en gelijkenis heeft gemaakt, en doet hem juichen met de Kerk. »Aan den onsterfelijken en onzichtbaren Koning der eeuwen, aan God alleen, zij eer en glorie in de eeuwen der eeuwen!"

F J P. G. VAN ETTEN, O. E. S. A.

HET RAADSEL DES LEVENS.

(Vervolg van Dl CXXV, bl. 397).

III PRIKKELS, GROEI, ENERGIE.

Met de stofwisseling, die wij in ons laatste artikel bespraken, hangen nauw samen: de werking der prikkels, de groei, de energie Wij hebben dus te onderzoeken of zich deze drie zaken tot eene mechanistische verklaring leenen

»Men heeft — zegt Verworn [1]) — aan die levensverschijnselen, welke plaats hebben, wanneer alle levensvoorwaarden blijvend en zonder verandering aanwezig zijn, den naam van *spontane levensverschijnselen* gegeven; en die, welke wij waarnemen, wanneer andere invloeden werkzaam zijn, *prikkel-verschijnselen* (Reizerscheinungen) genoemd". Volgens deze bepaling is de voeding en de groei onder normale en standvastige omstandigheden een spontaan levensverschijnsel en de woekervegetatie, welke ten gevolge van den steek der galwesp op de eikenbladeren ontstaat, een prikkelverschijnsel. Verworn erkent, dat het moeilijk is deze verdeeling vol te houden, wijl de normale levensvoorwaarden — noemen wij slechts: licht, lucht, voedsel, temperatuur — nooit, althans in de vrije natuur, constant zijn, maar steeds schommelen om het gulden midden, dat voor het levend wezen in kwestie het optimum is, en zich zoo ver van dat midden kunnen verwijderen (vorst, droogte) dat zij doodelijk werken. Bij deze schommelingen zijn dan de *veranderingen* van de omgeving als *prikkels* werkzaam.

---

[1]) *Allgemeine Physiologie*, S 365

Van daar dat anderen er de voorkeur aan geven kortweg alles, wat er in het organisme gebeurt, als eene terugwerking op veranderingen der omstandigheden, waarin het wezen leeft, te beschouwen.

»Den invloed, dien de van buiten op de levende cel inwerkende factoren op het vitale proces hebben, oefenen zij uit door »prikkels". . . . . De terugwerking op den prikkel noemt men reactie. De som der reacties, d.i. hunne resultante, is de uiting van het physiologische leven . . . Onder prikkel wordt dus verstaan eene verandering in de uitwendige levensvoorwaarden der cel — resp. organisme — waardoor verandering in deze wordt teweeggebracht" [1]).

Wij hebben geen plan, alle prikkelbaarheden, alle tropismen en alle taktismen te bespreken, noch willen den invloed der prikkels: warmte, zuurstof, licht, electriciteit enz. afzonderlijk onderzoeken, maar bepalen ons, in aansluiting met ons vorig opstel, tot twee soorten: diegene, welke middellijk, en diegene, welke onmiddellijk op de stofwisseling werken.

Tot de eerste soort rekenen wij die prikkels, welke primair eene beweging veroorzaken; de beweging, die energie verbruikt, gaat gepaard met eene omzetting van spanningsenergie in bewegings-energie Slijtage, ontleding, de-assimilatie, katabole, of hoe men het noemen wil, is daarvan het gevolg, en herstel, assimilatie, anabole is noodig om het bewegingsvermogen weer op peil te brengen.

Een druk op de zenuw der kuitspier (musculus gastrocnemius) van den kikvorsch veroorzaakt samentrekking dezer spier. Ziedaar een voorbeeld. De kinetische energie dezer beweging was als potentieele energie in de rustende spier aanwezig, maar om deze bewegings-energie te doen vrij worden, heeft er in de cellen der spier eene verandering plaats gegrepen. Al is 't nu geen uitgemaakte zaak, welke verandering onmiddellijk bij de energie-omzetting behoort, zeker is het toch, dat eene spier, die van eene krachtsinspanning weer tot haar vorige werkkracht wil terugkeeren, rust en voedsel noodig

---

1) A. Vrijens, *Eenige beschouwingen omtrent de Algemeene Therapie*, blz. 59

heeft. Met de krachtsontwikkeling gaat dus een verbruik — eene deassimilatie — gepaard en het herstel vordert nieuwe assimilatie

Of men hier aan de voor de hand liggende opvatting houdt, dat nl de werking van de zenuw op de spier primair de beweging, maar ten koste van scheikundige of physische veranderingen van het spierweefsel, veroorzaakt, — of wel meent, dat de ontleding van de bestanddeelen der spiercellen, als eene der naaste oorzaken van de beweging, rechtstreeks door den zenuwprikkel ontstaat, doet hier niets ter zake

De wisselwerking tusschen prikkel en reactie kan niet mechanisch verklaard worden.

De samentrekbaarheid der spier onder den invloed der zenuw — eene eigenschap, die in het levend wezen bestaat, maar na den dood weldra ophoudt, volgt de wetten der mechanica niet in zoover zij is eene reactie op den prikkel. Er is namelijk tusschen actie en reactie geene verhouding, die aan de eischen der mechanica beantwoordt. Legt men de losgeprepareerde zenuw der kuitspier van den kikvorsch op een glazen tafeltje en laat men een scherpkantig platinaschaaltje (v-vormig van doorsnede) daarop rusten, dan kan men, door van eene hoogte = 1 cM. een gewicht van 10 gram te laten vallen, eene energie van 10 gramcentimeter op de zenuw laten werken. Heeft men aan het andere einde der spier een gewicht van 100 gram vastgemaakt, dan zal men waarnemen, dat bij de contractie der spier dit gewicht één centimeter wordt opgeheven, d.w z dat aldaar een arbeid verricht wordt = 100 gramcentimeter, of tienmaal zooveel als aan het zenuweinde van dezen transformator Rekent men nu daarbij nog, dat van de energie, aan de zenuw ten koste gelegd, zeker niet alles op de spiercellen wordt overgebracht, dan is het duidelijk, dat wij wel in 't algemeen van actie en reactie mogen spreken, maar niet in mechanischen zin., De ongelijkheid is daarvoor te groot. Wil men hier eene vergelijking uit de mechanica, dan kan men aan de valmachine van Atwood denken of aan eene opgewonden penduleveer. Bij de valmachine moet het steuntafeltje, waarop het gewicht rust, worden weggenomen

(prikkel) maar dan valt het gewicht door de eigen zwaarte (reactie) — of door het overwichtje, indien men een toestel heeft, waarbij twee gelijke gewichten bewogen worden.

Juister is het beeld der penduleveer, die men in elkander rolt en met een dun draadje omwindt. Een zeer geringe druk met den scherpen kant van een mes (prikkel) is dan voldoende om de veer te doen ontspannen (reactie). Maar ook hier wordt, evenals bij de spier, eene veel grootere kracht ontwikkeld dan die van den prikkel.

Men heeft andere voorbeelden uit de physica of de chemie ter vergelijking aangehaald. »In de levende stof — zegt Pekelharing — schuilen krachten van bijzonderen aard. De met zuurstof geladen levende stof is te beschouwen als eene explosieve verbinding" [1]). Ook Verworn noemt de levende stof »ontplofbaar" en vergelijkt de werking der prikkels met die van een kleinen stoot op eene hoeveelheid nitroglycerine [2]). Deze vergelijking heeft echter meer betrekking op de voorstelling, welke men zich van de scheikundige werkingen maakt, dan dat zij op het plotselinge der krachtsontwikkeling ten gevolge van een prikkel toepasselijk is. Explosief van aard zijn lang niet alle reacties, velen gaan langzamer dan dynamiet en ook langzamer dan de losgelaten penduleveer.

De prikkel is dus niet in den vollen mechanischen zin oorzaak, maar veeleer aanleiding, noodzakelijke voorwaarde en hoogstens gedeeltelijke oorzaak [3]); de reactie is de verandering van de in de spier opgehoopte potentieele energie, van de spanning, die er in de spier heerscht, in kinetische energie, in beweging.

We komen dus bij deze soort van prikkels van zelf terug tot de stofwisseling, waardoor juist de voorraad spanningsenergie van het organisme wordt vermeerderd, en tot de in ons vorig artikel besproken onverklaarbaarheid der stofwisseling op bloot mechanische wijze.

---

1) Vrijens, t a. p. blz 47.

2) *Allgemeine Physiologie*, S 371

3) Dit laatste zou kunnen gelden voor de spiercontracties, die in sterkte evenredig aangroeien met de intensiteit van den prikkel

Er komt echter hier eene kleine onverklaarbaarheid bij. Wil men de valmachine een tweede maal laten werken, of de proef met de veer herhalen, dan moet men de gewichten weer in de juiste stelling brengen, de veer weer opwinden, en voor beide de beletselen (tafeltje en draadje) weer plaatsen Maar de spier is een instrument, dat zelf de gewichten weer omhoog haalt of de veer weer opwindt en in de combinatie: spier en zenuw komt ook »die Hemmung", de rem, vanzelf terecht.

In de doode spier kan men het spel van prikkel en reactie nog eenige malen herhalen, maar terwijl bij de levende spier het regeneratie-vermogen niet afneemt, wanneer men het dier tijd en voedsel gunt, houdt na den dood het reactievermogen spoedig op en komt aldus de dood weer getuigen van de eigenaardigheid van het leven.

Deze soort prikkels zijn veeleer een bewijs ten gunste der vitalistische opvatting van het leven.

De vraag blijft echter, of de prikkels der andere soort, die meer rechtstreeks met de voeding in verband staan, ten voordeele der mechanische theorie getuigen

Zij zijn, zooals men algemeen aanneemt, tweevoudig. Er zijn prikkels, welke de stofwisseling bevorderen, er zijn er andere, welke ze vertragen.

De landman, die ons zegt, dat het een groeizaam weertje is, of klaagt, dat wegens koude of droogte het graan niet wil wassen, kent den invloed der levensvoorwaarden praktisch even goed als de geleerde, die de snelle ontwikkeling eener reinkultuur van bakterien bij verhooging van temperatuur waarneemt, al weet de landman niet, dat in het laboratorium en in de geneeskundige praxis opwekkende en kalmeerende middelen de assimilatie, hetzij in het algemeen, hetzij plaatselijk, kunnen aanzetten of verlangzamen, en al heeft hij geen begrip van de wetenschappelijke beteekenis van het woord prikkel.

Hij weet evenzeer, dat er grenzen zijn, die niet kunnen overschreden worden, zonder dat het organisme sterft en het geheele vermogen om op groeizaam weer te reageeren verliest Hij zal wellicht verwonderd zijn, dat in een handboek

over physiologie alles zoo heel anders uitgedrukt wordt, maar zijn gezond verstand zal hem toch zeggen, dat de beweging, die versneld en vertraagd moet worden, er toch eerst dient *te zijn*. Wij gelooven niet, dat de wetenschap tot een ander besluit kan komen — het assimilatievermogen moet er zijn, eer het kan aangezet of gehinderd worden, de vitale eigenschap, de gevoeligheid voor prikkels, is vóór de prikkels aanwezig.

Nu zou men kunnen zeggen — en dit is feitelijk gezegd — elke prikkel werkt primair op de de-assimilatie en secundair op de assimilatie. Ware dit zoo, en daarbij tevens de werking der prikkels eene zuiver-mechanische, dan zou de ontleding, welke rechtstreeks het *gevolg* is van den prikkel en de *oorzaak* van den volgenden opbouw, gedurende al den tijd, dat eene cel groeit en toeneemt, een gevolg voortbrengen grooter dan de oorzaak. 't Is waar, en wij denken er niet aan het te ontkennen, ook de levende cel blijft gebonden aan de natuurwetten en ook zij kan geen gevolg voortbrengen grooter dan de oorzaak, maar het schijnt, dat zij de keuze heeft om tot haar eigen bestwil het spel van stof en kracht te leiden en te besturen, terwijl ze bij dezen, haar eigen arbeid, door prikkels slechts opgewekt of neergedrukt kan worden

Het is, dunkt ons, juister bij de stofwisseling, de voeding, den groei, van spontane levensverschijnselen dan van terugwerking op prikkels te spreken.

Want niemand zal gelooven, dat alle leven ophoudt, wanneer men kunstmatig de gewone levensvoorwaarden op dezelfde hoogte houdt en dus alle prikkels van deze soort op nonactiviteit stelt, en daarenboven komt de proefneming bevestigen, dat het leven tot op zekere hoogte onafhankelijk van de prikkels is Bij deze proeven blijkt tevens, dat, hoe eenvoudiger bewerktuigd een wezen is, hoe beter het de prikkels kan ontberen.

Volgens J. Muller en Pfluger kunnen kikvorschen het in eene zuurstofvrije omgeving (waterstof- of stikstofatmosfeer) minstens een uur of twaalf zoo uithouden, dat zij duidelijk teekens van leven geven, en zoo zelfs, dat na 22—24 uren

het leven niet uitgebluscht is Schildpadden houden het onder olie 24—36 uren uit, en 't is nog de vraag of het ontbreken van den prikkel der zuurstof dan wel de vergiftige werking van het koolzuur ze doodt. Want goudvisschen blijven in uitgekookt (zuurstofvrij) water ongeveer anderhalf uur leven, maar sterven na eenige minuten, wanneer men koolzuur in de vloeistof brengt Zooals Kuhne in 1898 ontdekte, zijn de cellen der characeeen een der beste voorbeelden van eene taaie en onafhankelijke levensvatbaarheid bij nagenoeg volkomen afsluiting van de buitenwereld Men kan haar tegelijk zuurstof en koolzuur onthouden, ze weken lang van het licht berooven en gedurende eenige dagen, door ze onder olie te bewaren, haar zelfs het water onttrekken. Zoolang niet de voorraad van het lichaam der cel geheel is opgeteerd, blijven deze elementaire-organismen niet slechts levensvatbaar, maar ook levend en in levendige animale werkzaamheid [1])

Al behoort dus het vermogen op prikkels te reageeren tot de eigenschappen van het leven en al zijn de woorden van Bichat· »Le principe de la réaction est celui de la vie" en van Claude Bernard »Toute manifestation vitale est une manifestation de l'irritabilité" tot op zekere hoogte waar en juist, het leven is niet eene eenvoudige mechanische reactie op prikkels.

De proef van Kuhne, die wij zooeven bespraken, brengt ons op eene eigenschap, die wij buiten het domein des levens niet aantreffen. Er is geene machine bekend, die haar eigen materiaal verteert om aan het loopen te kunnen blijven Het levend wezen doet dit wel Niet alleen zijn er in de levende wezens reserve-stoffen, welke opgeteerd worden, wanneer er geen gelegenheid is om voedsel van buiten op te nemen, maar bij gebrek aan reserve-stoffen teert het leven van de eigen zelfstandigheid des levenden lichaams. Dit is wederom niets vreemds, in gewone taal zegt men, dat wie lang vasten moet, mager wordt en slap, hetgeen daarop neerkomt, dat

---

[1]) Zie Neumeister *Betrachtungen u d Wesen der Lebenserscheinungen*, S 58.

o a. de spierzelfstandigheid verbruikt wordt om de noodzakelijkste levensfuncties te onderhouden. Loopt de levende machine dan ook met minder forschen gang, ze staat voorloopig nog niet stil. Hoe lang de verschillende levende wezens het vasten kunnen uithouden, doet hier minder ter zake; het feit alleen is voldoende. Als curiosum zij hier het voorbeeld aangehaald van een reuzenslang, python reticulatus, die op 17 Nov 1899 in Parijs aankwam en aldaar alle voedsel weigerde tot zij 20 April 1902 stierf. Haar gewicht was van 75 K G. tot 27 gedaald

De stofwisseling staat onder den invloed van een zelfwerkenden regulator: »de inwendige zelfregeling (Selbststeuerung)", zooals Verworn ze noemt, en deze zelfregeling is wederom eene typische eigenschap van het leven.

Het voorbeeld, dat hierbij aangehaald wordt, heeft wel is waar betrekking op het levend individu als geheel, maar ten slotte zijn het toch weer de laatste samenstellende deeltjes, de cellen, waaraan de arbeid der zelfregeling moet toevertrouwd zijn. De volwassen mensch heeft, meent Voit, ongeveer 118 gram eiwit noodig, eene hoeveelheid, die een vast gewicht aan stikstof bevat. Wordt meer eiwit — en dus meer stikstof — gebruikt, dan zorgt het organisme zelf, dat de overtollige hoeveelheid in de urine wordt verwijderd. En dit is niet een eenvoudig onverwerkt doorzenden van het te veel, maar hiermee zijn eene reeks scheikundige processen gemoeid; de vergelijking met eene machine, die automatisch de overtollige brandstof b v. óf niet opneemt óf terugschuift gaat dus niet op.

De reeks der verschijnselen, die met de stofwisseling samenhangen, is nog op verre na niet uitgeput. Voor ons doel is het echter niet noodig ze allen te bespreken. Wijden wij nog een enkel woord aan de beperking van den groei en de energie Over beide kunnen wij kort zijn.

De groei der organismen, van de kleinste tot de grootste, is op dubbele wijze beperkt: wat de grootte en wat den duur

aangaat. Deze laatste hoort bij het raadsel van den dood en zal later, hopen wij, ter sprake komen.

De eerste wil niets anders zeggen, dan dit: de grootte van elk organisme heeft eene grens. »Geen enkele cel groeit totdat zij de afmetingen van een palmboom of van een olifant bereikt", zegt M Benedikt [1]). »Evenmin bereikt eene mug de grootte van een kameel en wordt het schip der woestijn zoo hoog als een ceder En verder: wanneer men de betrekkelijke verhoudingen der afmetingen bij verschillende individuen van denzelfden ouderdom bestudeert, dan vindt men, dat elk deel eene bovenste en benedenste mathematische grens heeft. Deze grenswaarden zijn het onveranderlijke, de schommelingen tusschen deze grenswaarden vormen het oneindige gebied van het individueele" [2])

De levenlooze natuur kent noch deze beperking in grootte, noch deze grenswaarden Het mikroskopische kwartskristalletje en de reuzen-bergkristallen zijn individuen van dezelfde soort. In de kristallen kent men geene grenswaarden, of tenminste geene andere schommelingen dan in grootte. De hoeken der kristallen hebben een constante waarde, de verhoudingen der assen van eenzelfde kristal zijn vast. Deze verhoudingen en deze waarden veranderen niet, wanneer, door aanlegging van buiten, uit een klein kristal een groot ontstaat Nu moge het waar zijn, dat »de volstrekte grootte van een deel [der levende individuen] de schommelingen van andere deelen aanmerkelijk beperkt" [3]), 't blijft niettemin duidelijk, dat de groei van het levend individu behalve de physische wetten ook nog andere wetten kent, dat er dus in het leven iets is, dat het physisch onbepaalde, de grootte, beperkt en de betrekkelijke grootte der deelen regelt.

Dat iets oefent eene richtende en ordenende heerschappij uit en staat dus eene sport hooger dan de wezens der anorganische natuur.

---

1) *Das biomechanische Denken in der Medicin*, S 8
2) Ibid S 40
3) Ibid

De energie, waarover de levende wezens beschikken, kunnen wij, althans wat de grootte, de absolute waarde, betreft, geheel aan de mechanica overlaten; wij kunnen gerustelijk beweren: het organisme schept geen energie, maar ontvangt ze en geeft ze uit. Een voorbeeld vooreerst om de zaak duidelijk te maken.

Ieder weet, dat verbranding warmte levert en dat deze warmte beweging kan veroorzaken en arbeid kan verrichten. De geheele voorraad energie, welke door het verbranden der steenkolen beschikbaar wordt, vindt men in den vorm van verrichten arbeid, verwarming der machinedeelen, warmte van den afgewerkten stoom, verwarming der omgeving enz. terug. De kinetische energie, de warmte nl., die bij de vereeniging van de zuurstof der lucht met de bestanddeelen der steenkool schijnt te ontstaan, is als potentieele energie in de steenkool en de zuurstof aanwezig geweest. Na de verbranding is de geheele voorraad kinetische energie weer in anderen vorm of vormen aanwezig. Wanneer het stoomwerktuig gediend heeft om b.v. lasten te hijschen, is een gedeelte als potentieele energie in den last, die op hooger niveau is gebracht en die, neervallend, weer zijne potentieele energie in bewegings-energie kan omzetten; een ander deel is b.v. als bewegings- of kinetische energie in de verwarmde lucht aanwezig

Bij de hoogere levende wezens · de dieren, den mensch, hebben er in het geheele lichaam verbrandingsprocessen plaats De zuurstof der lucht, die door de ademhaling binnendringt, verbindt zich met de bestanddeelen van de cellen en daardoor ontstaat warmte, welke in beweging (der ledematen b v.) kan omgezet worden. Dit is slechts een voorbeeld Er zijn nl. verschillende vormen van potentieele energie, waaraan de bewegings-energie haar ontstaan kan danken Welke energieen (licht, warmte, scheikundige energie der voedingsstoffen) medewerken, en in welke mate, aan den voorraad arbeidsvermogen van een levend lichaam, en welke vormveranderingen de potentieele energie ondergaat, eer zij als bewegings-energie naar buiten merkbaar wordt of innerlijk dienst moet doen, weet men niet.

Ook het proefondervindelijk en afdoend bewijs, dat de wet van het behoud van arbeidsvermogen in de levende wereld geldt, laat nog altijd op zich wachten. Toch behoeven wij de organismen geenszins als uitzonderingen op die wet te beschouwen. Maar terwijl de wet voor hen hare geldigheid blijft behouden, blijken zij op tweevoudige wijze wederom die wet zelf eenigermate te beheerschen, de toepassing der wet in hunne macht te hebben. »De cel is . . een levend, geen eenvoudig physisch, geen dood werktuig, dat de geheele energie, die het ontvangen heeft, wederom volledig teruggeeft Als levend werktuig bezit zij de eigenschap om energieen, die haar geleverd zijn, op te bergen, te enmagasineeren, en om deze onregelmatig af te geven, naar gelang zij daartoe aangezocht worden door prikkels" [1]). Het opbergen gebeurt bij de voeding en den groei, behalve de levering, den aanvoer van buiten, komt hierbij nog eene zelfstandige opname te pas en een zelfstandig verwerken en vervormen om de geleverde energieen in een houdbaren en gecondenseerden vorm te brengen. De afgifte van energieen, om 't even of dit gebeurt naar aanleiding van prikkels of niet, heeft tijdens het leven altijd plaats in verband met het nut van het organisme De energie-machine werkt vooral ten eigen bate.

Daarenboven is er in de levende wezens iets, dat die vormverandering der energie, welke met naar buiten merkbare beweging gepaard gaat, beheerscht met eene des te grootere volkomenheid als het wezen een hoogeren trap van leven heeft.

De plant groeit, en zij doet het met eene aanmerkelijke kracht, getuige b.v. de wortel, die zich naar beneden krommend in het aardrijk doordringt, en de stengel, die de aarde oplicht en ter zijde schuift — maar de richtingen dier beweging zijn bepaald door de plant zelf, die haar vasten vorm van bladeren en stengel heeft Voor het dier voegt zich eene nieuwe heerschappij bij deze. De kraai, die opvliegt en met langzamen vleugelslag naar 't nest vliegt; en de kraai, die van hetzelfde punt opgejaagd wordt en denzelfden weg snel aflegt,

---

[1]) Vrijens, t a p bl 46.

zet dezelfde hoeveelheid potentieele energie in bewegingsenergie om, maar die omzetting is haar eigen werk en hangt samen met eene zinnelijk waargenomen nuttigheid.

De mensch heeft het in vele gevallen in zijne macht volgens vrije keuze potentieele energie in beweging al of niet te doen overgaan.

Deze beschouwingen intusschen behooren minder tot ons onderwerp van heden.

In alle geval zijn er in het spel der energieen bij de levende wezens eigenaardigheden genoeg, die buiten het terrein der zuivere mechanica vallen en die iets meer eischen ter verklaring dan de wetten der levenlooze stof.

Roermond J. M. L. KEULLER.

MARIA II VAN ENGELAND, PRINSES VAN ORANJE.

EEN KARAKTERSCHETS

(Vervolg van bladz 13)

II. PRINSES VAN ORANJE

Maria, prinses van Oranje staat nu aan het begin van een nieuw leven Haar geliefd Engeland heeft zij verlaten voor een geheel onbekend land, waar alles haar vreemd is: taal, godsdienst, menschen, zeden en gewoonten. Zij was toen 16 jaar en volgens alle tijdgenooten zeer schoon, levendig, en levenslustig, hartelijk, goedig, vriendelijk tegen iedereen, godsdienstig en beter ontwikkeld dan de meeste prinsessen uit die dagen. Overigens was haar ziel nog blank papier, waarop het leven zijn letters moest schrijven — of wel witte was, dat door de omstandigheden, maar het meest van allen door haar heer en meester, moest gekneed worden naar zijn welgevallen

Haar heer en meester!

Dit was Willem van Oranje zeker, meer dan eenig ander man het zou geweest zijn Uiterlijk maakte de fijn gebouwde, ranke prinses met haar edel, open gelaat naast hem, het Hollandsche monster of Caliban, zooals de Engelschen hem niet zonder overdrijving noemden, wel eenigszins den indruk van het paar uit het sprookje »La Belle et la bête", innerlijk voelde zij zich echter met veel ontzag zijn mindere

Hoog zag zij op tegen den bruidegom, die haar toegewezen was. Zij had van hem reeds sedert jaren gehoord als van den redder van Europa, den voorvechter der protestantsche belangen, het bolwerk tegen Rome en Lodewijk XIV.

Zij wist, dat men zijn staatsmanswijsheid en krijgskundige talenten bewonderde; zij wist, welk een machtige geest het onaanzienlijke, zwakke, ziekelijke lichaam beheerschte, als het ware vergeestelijkte, en dat hij onder zijn koele manieren en stille terughoudendheid een ziel van vuur en vlammen gevangen hield. Zij herinnerde zich ook, hoe diep ongelukkig en eenzaam zijn jeugd was geweest, hoe hij zijn vader in 't geheel niet, zijn moeder slechts kort gekend had, hoe hij onder benijders en hovelingen was opgegroeid, hoe hij reeds vroeg had moeten leeren veinzen en zwijgen — en langzamerhand ontvonkte in haar ziel het verlangen hem alles te vergoeden, zijn trouwe hulp en steun te zijn, de vrouw, naar wie hij verlangd had, op wie hij rekenen kon in alle oogenblikken van zijn leven, die hem in niets zou tegenstreven of belemmeren.

't Is niet waarschijnlijk, dat Maria zich hiervan ten volle bewust was, toen zij al schreiend haar vaderland verliet, maar 't is toch wel denkbaar, hoe zij, nadat de eerste heftige smart over het verlaten van haar jong paradijs bedaard was, zich begon vast te klampen aan alles, wat de toekomst haar goeds en aantrekkelijks toewuifde.

Dat zij met een zoo goed als onbekenden gemaal naar een vreemd land trok, was het lot van alle prinsessen; haar tante, Karel's echtgenoot, en haar stiefmoeder waren uit nog verder afgelegen landen gekomen zonder ooit haar bruidegom te hebben gezien Haar man was haar volle neef, zij hadden vele familiebetrekkingen en familiebelangen gemeen; een smalle strook zee scheidde beide landen alleen. Zij had veel over Holland gehoord, waar haar ouders zoo lang woonden, gedurende hun ballingschap. Zij mocht haar eigen hofdames medebrengen. Hoewel van een andere sekte, bleef zij in protestantsche omgeving. In het land van haar echtgenoot vond zij dezelfde antipathie tegen Rome, als in haar anglicaansche omgeving Neen, haar lot was lang zoo hard niet als van andere prinsessen

Bovendien liet zij niet veel liefs achter; zij had behoefte aan hartelijkheid en liefde, maar men had haar met geweld vervreemd van haar katholieke familie, waardoor zij haar

vader en zijn vrouw met zeker wantrouwen aanzag. De anglicaansche meesters hadden haar van jongs af ingeprent, dat de geloofsverandering van haar vader een groote ramp was geweest voor Engeland en dat het juk van Rome niet te ontkomen zou zijn, wanneer Jacobus koning werd. Van dat juk had zij natuurlijk allerlei vreeselijke dingen gehoord en zij schrikte er voor terug.

In haar man zag zij de eenige, die de wereld daarvan kon verlossen. Haar zuster, met haar één in geloof, was echter te onbeduidend, te koel, en te egoïstisch om zich bijzonder aan haar te hechten Terwijl Maria troosteloos was over het feit, dat zij van Anna geen afscheid mocht nemen, en allerlei maatregelen beraamde om het zusje niet te schokken en te bedroeven door haar onvermoed vertrek, nam de herstellende het heel kalm op en toonde volstrekt geen droefheid, dat zij Maria niet nog vóór 't laatst had mogen omhelzen.

't Was dus een tamelijk leeg hart, dat zij haar bruidegom aanbood; het duurde niet lang of het zou de tempel worden, waarin hij als eenige afgod oppermachtig zetelde.

't Is misschien het beste bewijs voor Maria's ongewoon karakter, helderen geest en groot hart, dat zij als 16-jarig kind alle uiterlijkheden over het hoofd zag en de innerlijke waarde en buitengewone gaven van haar echtgenoot leerde waardeeren, terwijl *deze* toch niet van het soort waren, dat meestal op een meisje van haar leeftijd indruk pleegt te maken.

Langzamerhand leerde zij zien door zijn oogen, oordeelen met zijn verstand, handelen in zijn geest. Haar wil ging geheel in den zijne op, en toch was zij een persoonlijkheid, geen »doetje", zooals het familiaire woord luidt, als haar zuster Anna.

Hoe heeft Willem haar veroverd, die bovendien door haar eigen recht — het jonge broertje was kort na de geboorte overleden — nog aanstaande koningin was? Deze verovering is misschien nog grooter werk geweest dan zijn schitterendste veldslagen Maar geheel alleen komt hem daarvan de eer niet toe Verschillende omstandigheden hebben daartoe bijgedragen en hij zelf . heeft niet altijd met hen samengewerkt.

Inderdaad de strijd tusschen deze Katharina en Petruchio, is wel waard nader bezien te worden.

Zoo kwamen zij dan in Holland aan en begaven zich naar Honselaarsdijk in afwachting, dat de voorbereidingen tot den plechtigen intocht in 's Gravenhage gereed zouden zijn.

De prins schijnt toen nog tamelijk uit de hoogte te hebben neergezien op zijn jonge vrouw. Hij vond haar zeker in de trots van zijn 28 jaar nog een echt kind, geschikt om met poppen te spelen. Haar hofdames Elizabeth en Anna Villiers, in haar meerdere levenswijsheid trokken hem meer aan. De eerste, die knap van figuur, zeer geestig en scherpzinnig maar leelijk van gezicht was — zij keek scheel als een dragonder, zoo beschreef haar Deken Swift — heeft tot haar laatsten dag Maria gekweld en vernederd, de tweede trouwde later 's prinsen vriend en gunsteling Bentinck en heulde met haar zuster.

Maria zag deze oplettendheden van haar anders zoo stuggen man met leede oogen aan, maar in haar nederigheid beschuldigde zij zichzelf, dat zij niet geestiger, niet onbevangener genoeg jegens hem kon zijn en liet hem niets van haar gekwetste gevoelens merken.

Den 14en December werd het jonge paar met groote eer ingehaald. Vierentwintig jonge meisjes gingen langs de prinselijke koets, zingende en bloemen strooiend Bij het stadhuis stond een eereboog; 's avonds werd vuurwerk afgestoken: o. a. de voorstelling van Sint George te paard, Jupiter en Mars, leeuwen, draken, deviezen ter eere van het jonge paar enz.

Aangenaam schijnt Maria's leven niet geweest te zijn gedurende de eerste jaren van haar verblijf in Holland. Meest woonde zij in het paleis Ten Bosch.

In Engeland ergerden zich haar geestelijke leidslieden zeer over haar bijwonen van de calvinistische godsdienstoefeningen en over haar hervallen in de zondige gewoonte van des Zondags kaart te spelen, maar de prinses had niet veel beter te doen. Jong en levenslustig als zij was, gewoon aan de schitterende feesten en het opgewekte hofleven van Enge-

land is 't te begrijpen, dat zij het Hollandsche eentonig vond. Bovendien behandelde Willem haar nog steeds met een koelheid, die hij niet aan haar hofdames betoonde.

Geen wonder, dat haar gezondheid er onder begon te lijden en dat zij het volgende jaar leed aan een hevigen aanval van galkoorts.

De Engelsche geestelijkheid kreeg gedaan, dat haar een kapelaan werd gezonden in de persoon van Dr. Hooper; de prins, die volstrekt geen anglicaansche neigingen had, liet het toe, maar gaf zijn vrouw als tegengift boeken van rechtzinnige theologen om haar tot zijn zienswijze te bekeeren

Maria bleef nog lang sukkelen aan anderdaagsche koorts. dit werkte met haar andere verdrietelijkheden slecht op haar gestel, en haar vader Jacobus, wiens hart steeds aan zijn oudste bleef hangen, zond haar tot afleiding zijn vrouw en dochter Anna te logeeren.

Dit bezoek viel zeer in den smaak van de prinses en zelfs van den prins, die de incognito reizende vorstinnen met veel onderscheiding en hartelijkheid ontving. De arme Maria was dol van blijdschap bij het terugzien van haar zusje en ook met haar stiefmoeder stond zij op zeer vriendschappelijken voet. Willem, hoewel anders tamelijk zuinig van aard, schijnt zich zeer beminnelijk en royaal te hebben betoond tegenover zijn schoonmoeder en schoonzuster; tenminste Jacobus van York schreef na beider terugkeer een hartelijken brief van dank voor de betoonde gastvrijheid aan zijn »zoon van Oranje".

Het volgende jaar werd Jacobus om godsdienstige redenen uit Engeland verbannen en nam met zijn vrouw en kinderen de wijk naar Brussel. Hij bezocht toen ook zijn dochter, die zeer aangedaan was en hevig schreide bij de ontmoeting

Alle brieven uit dien tijd, zoowel van den Hertog en Hertogin van York als van Maria zijn bekoorlijk van kinderlijke teederheid en liefde De prins werd Oranje(appel) genoemd en de prinses Citroen Alle brieven van de stiefmoeder Maria Beatrice beginnen met... »Mijn lieve Citroen!"

Nog eens bezocht de vader zijn dochter, dezen keer vergezeld door zijn vrouw en schoonmoeder, de hertogin van Modena, en prinses Anna. De prins en prinses deden hen uitgeleide tot Maassluis, Maria stortte bittere tranen bij het afscheid, weinig vermoedend, dat zij haar vader nooit meer zou terugzien.

Na deze bezoeken werd Maria's leven steeds eenzamer en droever; Elizabeth Villiers regeerde in haar plaats, zij was slechts in naam meesteres in het huis van haar echtgenoot. De hofdames gaven veel aanstoot door haar vrij optreden en coquetteeren met de Hollandsche heeren Anna Villiers was reeds met Bentinck getrouwd en Mary Wroth werd zeer slecht behandeld door Van Zuijlestein, halven oom van den prins. Na vele onaangenaamheden, was Dr Hooper vertrokken en vervangen door Dr. Ken, een zeer verstandig, echt christelijk man, die de prinses wist te steunen en op te beuren in haar moeielijke omstandigheden.

Terwijl de prins voor eenige dagen in Amsterdam was, slaagde de prinses er in, bijgestaan door haar aalmoezenier, Zuylenstein te bewegen, het onrecht aan Mary Wroth gepleegd goed te maken door een huwelijk. Dr. Ken zegende het dadelijk in, maar liep daardoor de ongenade op van den prins, die bij 't hooren van het feit woedend werd. Ken wilde naar Engeland terug. Alleen Maria's tranen brachten hem van dit voornemen af, en de prins, die niet gaarne had, dat de zaak in Engeland ruchtbaar werd, haalde Ken over zijn vertrek uit te stellen en berustte in het huwelijk.

De Engelschen klaagden echter zeer over het treurige leven, dat hun geliefde prinses in Holland moest leiden. Haar jeugd en schoonheid verkwijnden in de sombere hofatmosfeer van haar echtgenoot, die reeds druk bezig was de publieke opinie in Engeland te bewerken om bij het overlijden van zijn oom, in plaats van zijn schoonvader den troon te bestijgen.

Maria voelde zich het gelukkigste, als zij buiten vertoefde in het huis te Dieren en later in Apeldoorn, waar zij den eersten steen legde voor het paleis Het Loo. Het was haar grootste vermaak den bouw en de inrichting van het slot te

volgen en den aanleg der tuinen te beschikken, dit gaf haar eenige afleiding en belangstelling in het leven, dat anders eentonig voorbijging en veel verdriet met zich bracht.

Prinses Anna huwde intusschen tot Willem's groote verontwaardiging met prins George van Denemarken Het was echter niet zoozeer de persoon van den bruidegom als wel het huwelijk zelf, dat hem hoogst onaangenaam was. Hij had weinig op met zijn schoonzuster, en nu zijn vrouw zwak en ziekelijk was, bestond er veel kans, dat hij alle rechten op den Engelschen troon, wanneer Maria mocht overlijden, zou verliezen.

Op een goeden morgen werd de nieuwe Engelsche kapelaan Dr. Cowell weggezonden door den prins, de aanleiding tot dit geval ligt nog in het duister. 't Schijnt dat de prins een brief in cijferschrift van den predikant in handen kreeg, zich meester maakte van den sleutel hierop (hoe?) en zooals de meeste luisteraars aan den wand niet bepaald aangename dingen over zichzelf vernam. De brief was gericht aan Laurence Hyde, Maria's oom van moederszijde, en bevatte bijzonderheden over haar treurig leven en haar neerslachtigheid, waartoe zij alle reden had. Zonder zich over de onbescheidenheid (!), welke hem de correspondentie in handen had gespeeld te verontschuldigen, hield Willem opruiming van alle Engelschen, die hem minder vertrouwbaar toeschenen

Doch ook anderen hadden de nonchalance opgemerkt, waarmede hij zijn vrouw behandelde

Zoo beschrijft de Fransche gezant d'Avaux in brieven aan zijn hof aldus Maria's leven·

> »Van dat zij 's morgens opstaat tot acht uur 's avonds als zij naar bed gaat, verlaat de prinses haar kamer niet. 's Zomers mag zij zoowat eens in de acht dagen wandelen Niemand mag haar kamer binnentreden, zelfs haar hofdames niet, waarvan zij er slechts vier bezit, maar zij heeft verscheidene Hollandsche kamervrouwen die altijd op wacht bij haar zijn en bevel hebben haar nooit te verlaten"

De Franschman overdrijft misschien wat, toch leek Maria's leven tamelijk veel op gevangenschap Zij maakte intus-

schen gebruik van haar vrijen tijd om haar opvoeding te voltooien. Zij las veel, borduurde en nam teekenlessen van haar dwerg-meester Gibbon, die haar naar Holland gevolgd was.

Wat kon de bedoeling zijn van den prins, zijn mooie, jonge vrouw tot zulk een vreugdeloos leven te veroordeelen? Hij had haar verbitterd door zijn ontrouw, vernederd door zijn onverschilligheid, en veroordeeld tot een eenzaamheid, waartoe ook wel zijn drukkende geldnood hem verplichtte. Niets had zij meer dan de herinneringen aan haar zonnige jeugd, aan het vroolijke, dichterlijke hof van haar koninklijken oom, aan de liefde en teederheid van haar ouders en zuster. Ook deze moest zij opgeven, dan eerst was zij de zijne met lijf en ziel, met hart en geest.

De groote diplomaat had zijn gedrag tegenover zijn vrouw misschien even scherpzinnig berekend als zijn houding tegenover de kabinetten van Europa. Maria moest hem in alles onderdanig zijn, niet alleen in schijn, maar werkelijk in alle oprechtheid van haar karakter. Hij dwong haar naar de preeken te luisteren van Jurrieu, die een boek geschreven had vol van de schandelijkste beschuldigingen tegen haar vader. Eenige dagen later, op den sterfdag van beider grootvader Karel I, dien Maria volgens het vrome gebruik in haar ouderlijk huis altijd vastend en biddend doorbracht, kwam hij onverwacht in haar kamer, dwong haar de rouwkleeren uit te trekken en met hem in 't openbaar te eten »De prinses — schrijft de Fransche gezant — liet alle gerechten voorbijgaan en at niets". 's Avonds beval de prins haar hem te vergezellen naar de komedie, waar hij in maanden niet geweest was, en ondanks haar smeekingen en tranen moest zij gehoorzamen.

Dit was de laatste strijd: Petruchio had de feeks — hoewel de lieve Maria alles behalve op een feeks geleek, als Shakespeare's Katharina — getemd. Zij had haar meester gevonden en zijn macht erkend, nu moest zij kiezen òf den man, dien zij ondanks alles liefhad, verlaten dan wel zijn wil doen in alles, wat hij van haar verlangde.

Nu hij zeker was van haar onderwerping, veranderde Willem van gedrag; hij schonk haar meer vrijheid en richtte feesten

aan, waarop zij als vorstin kon schitteren. Aanleiding daartoe was het verblijf van den Hertog van Monmouth, onwettigen zoon van Karel II, in den Haag

De partij, die Jacobus van York had doen verbannen, leed de nederlaag en op zijn beurt moest nu Monmouth — die de wettigheid van zijn aanspraken op den Engelschen troon trachtte te bewijzen om als troonopvolger te worden erkend — den weg der verbanning inslaan.

Tot groote verwondering van d'Avaux, den Franschen gezant ontving Willem hem zeer hartelijk, en hij, die zijn vrouw nauwelijks het gezelschap van een man, zelfs van geen vrouw gunde, verzocht Monmouth bij haar te dineeren en droeg hem op Maria boerendansen te leeren. Zoodra de vijvers in het Bosch of de Vijverberg bevroren waren, zag men de prinses en den hertog samen schaatsen rijden Dit echt nationaal vermaak wekte de verontwaardiging van den Franschman op, en hij schreef aan zijn hof, dat de prinses zich belachelijk maakte door in korte rokken met staal onder de voeten over het ijs te glijden. De kwaadsprekende hertogin van Orléans briefde dadelijk aan haar nicht, de keurvorstin van Hannover, over, dat Maria met haar neef flirtte. 't Is mogelijk, dat zij op bevel van haar man handelde, die zijne redenen had Monmouth tot vriend te houden, maar even zeker is 't, dat zij aan dit bevel met groote blijdschap gehoorzaamde en zich gevleid voelde door de galanterie van Monmouth, die zich een volmaakt cavalier wist te toonen. Zij herademde als een in vrijheid gesteld vogeltje. Zij genoot in Monmouth's gezelschap, die haar zooveel van Engeland wist te vertellen, en haar jong bloed stroomde levendiger bij de lichaamsoefeningen, welke zij nu maken mocht in het frissche, heldere winterweer Met haar man reed zij in arresleden; zij maskerde zich zelfs voor de carnavalsfeesten; bals en partijen volgden elkander op; en de prinses, die men anders nergens zag, verscheen nu overal aan de zijde van Monmouth. De prins liet het niet alleen toe maar bevorderde hun verkeer, danste zelfs mede, in één woord het hof was van aanschijn veranderd

Toen Maria's vader, de hertog van York, hoorde, dat men

Monmouth met zooveel eer behandelde en zelfs oogluikend zijn losbandigheden toeliet, achtte hij het noodig zijn dochter ernstig over deze houding te berispen. Maria schreide over den brief haars vaders, maar antwoordde, dat de prins haar meester was en dat zij hem gehoorzamen moest Zij voegde er niet bij hoe gaarne!

In 1685, te midden van de carnavalsfeesten, barstte als een in de feestzaal geworpen bom het bericht los, dat Koning Karel II plotseling overleden was en dat de Hertog van York als Jacobus II hem ongehinderd had kunnen opvolgen

Nog dienzelfden nacht verdween Monmouth na een lang onderhoud met zijn neef. Bekend is het, dat hij zich van den troon trachtte meester te maken, dat de poging mislukte en dat Jacobus met een strengheid, door velen overdreven wreed genoemd, den opstandeling ter dood liet brengen. Anderen beweren echter, dat Jacobus niet anders kon handelen tegen den lasteraar, die hem in zijn proclamatie den moordenaar en den vergiftiger van Karel II noemde.

Maria trok zich zijn treurig lot zeer aan Was het uit sympathie voor haar geloofsgenooten of wel uit genegenheid voor haar knappen neef? — zooals de hertogin van Orleans het wilde doen voorkomen. Zeker is het dat zij van dien tijd den ouden, hartelijken toon tegenover haar vader niet meer kon vinden en zij hem waarschijnlijk nooit Monmouth's dood vergaf.

Met de anglicaansche kerk had zij onder den invloed van haar man en Monmouth zoo goed als gebroken Haar sympathien waren zeer calvinistisch, en zij lokte van haar vader een polemiek over geloofszaken uit, door hem te vragen, waarom hij zijn godsdienst verlaten had. Jacobus antwoordde, haar dat de eerste aanleiding tot zijn bekeering was het zien van groote deugden en godsvrucht in katholieken en de hulp, die zij in hun godsdienst vonden, om hun hartstochten te overwinnen en een echt christelijk leven te leiden. Als men weet, dat Jacobus tot zelfs in zijn tweede huwelijk aan betreurenswaardige zwakheden toegaf, die hij echter bitter betreurde, is het te begrijpen, dat de behoefte aan vaster steun en leiding dan de anglicaansche kerk geven kon, hem

er toe dreef de leer der katholieke kerk nader te bestudeeren en eindelijk te omhelzen.

Maria echter met haar van nature goeden aanleg, waarbij zich zooals meestal zekere zelfvoldaanheid en ingenomenheid met haar eigen beginselen en levensbeschouwing voegde, kende deze behoefte niet, en terwijl haar vader de noodzakelijkheid aantoonde van het onfeilbare leerambt der Kerk, bleef zij aandringen op de verplichting van elk Christen om in den Bijbel zijn eigen godsdienst te zoeken

De controvers leidde tot niets; in schijn bleven vader en dochter vriendschappelijk correspondeeren; ook aan den prins van Oranje schreef Jacobus altijd even trouw, en zijn brieven waren steeds geadresseerd aan »Mijn zoon van Oranje", maar er heerschte toch zekere gedwongenheid en stijfheid van weerskanten

De tijden werden steeds troebeler, zooals altijd werd de godsdienstige zaak gecompliceerd door de staatkundige. Godsdienst werd door de politiek dan eens tot middel, dan weer tot doel en het meest tot voorwendsel gebruikt om allerlei oogmerken te bereiken, die alles behalve godsdienstig waren

De positie van Jacobus II was op zich zelf reeds zeer moeilijk: hij als katholiek stond aan het hoofd der anglicaansche kerk. Deze omstandigheid vereischte oneindig veel tact, en dat was het juist, waaraan het hem ondanks zijn vele goede eigenschappen ontbrak. Bovendien werd zijn taak bemoeilijkt door slechte raadslieden, en de politiek van zijn neef, den gehaten koning van Frankrijk, die zich de vijandschap van alle protestanten en zelfs de afkeuring van den Paus op den hals had gehaald door de herroeping van het Edict van Nantes.

De prins van Oranje, de groote tegenstander van Lodewijk XIV, had zich altijd voorgedaan als beschermer van den protestantschen godsdienst. Hij was te goed diplomaat om niet zijn eigen voordeel te doen met de ontevredenheid in Engeland en trachtte ze onderhands aan te wakkeren.

't Is onze taak niet deze ingewikkelde geschiedenis nader te behandelen. De rol, door Maria gespeeld, en de gevoelens,

die haar hierbij bezielden, komen alleen in aanmerking voor deze studie

Maria ging thans geheel op in haar man en in zijn plannen Hij had nu een andere houding tegenover haar aangenomen; niet meer behandelde hij haar als kind maar nam haar als vertrouwde van zijn verreikende berekeningen, zijn bedoelingen en zijn hoop.

De hofprediker Burnet schrijft zichzelf een groot aandeel toe in deze veranderingen. Volgens hem was de minder hartelijke verhouding tusschen man en vrouw een gevolg van Willem's onzekerheid over de verhouding, die tusschen hen zou heerschen als zij eenmaal koningin van Engeland mocht worden. Prins-gemaal was een eerepost, waarin hij zich nooit kon voegen. Hij wilde aan zijn vrouw den voorrang niet geven. Nooit was er tusschen hen over dit punt gesproken. Burnet brak het ijs en polste Maria voorzichtig; zonder aarzelen verklaarde zij nooit iets anders te willen dan haar man in alles onderworpen te zijn Zij vertrouwde hem ten volle en liet hem gaarne de leiding over van alle zaken, want niemand kon hem meer bewonderen dan zij. Mocht zij eens koningin worden, dan was het slechts om hem tot koning te maken en zijn eerste onderdaan te zijn.

Hoe mooi gearrangeerd dit verhaal van den praatzuchtigen, met zich zelf ingenomen Burnet moge zijn, het is niet aan te nemen, dat een scherpe menschenkenner als Willem III eerst door Burnet's overbrengen van Maria's woorden tot de overtuiging kwam van hare volgzaamheid. Zijn geheele toeleg van 't eerste oogenblik van hun huwelijk is veeleer geweest Maria het bewustzijn te geven van zijn superioriteit en haar te doen gevoelen, dat zij niets was zonder hem. De groote verandering in zijn houding tegenover Maria dagteekent, niet van dit gesprek, maar van 30 Januari 1684, toen hij haar dwong op den rouwdag harer familie feestkleederen aan te trekken, in 't publiek te dineeren en naar de komedie te gaan.

Van toen af is Maria gaan begrijpen, dat men zich in wettige banden het meeste vrij voelt. Zij had gekozen tusschen haar vader en haar echtgenoot, en eerlijk als zij in den grond

harer ziel was, bleef zij aan haar keuze onder alle omstandigheden trouw en volgde haar man overal, waar hij haar heenvoerde.

Een eigenaardig licht op het karakter van Maria werpt ook de verhouding van haar zuster Anna tot haar vriendin Sarah Churchhill (later de beroemde of beruchte Lady Marlborough). Deze flinke, resolute, gewetenlooze vrouw — door Maria innig gehaat en gewantrouwd — beheerschte de zwakke, gemakzuchtige Anna geheel en al, eerst toen zij nog aan het hof van haar vader en zuster vertoefde, later zelfs toen zij koningin was geworden. Sarah bracht haar meesteres tot alles wat zij wenschte

Maria was ontegensprekelijk veel hooger begaafd en ontwikkeld dan Anna, maar de zucht om zich te laten beinvloeden schijnt bij haar toch ook bestaan te hebben Beide zusters bezaten het zwakke karakter, aan de meeste Stuarts eigen, een zwakheid zich dikwijls uitend in stijfhoofdigheid. Anna trotseerde later den toorn van haar zuster en zwager, deed afstand van alle eerbewijzingen, aan haar rang verschuldigd, liever dan van haar vriendin te scheiden.

Deze stijfhoofdigheid, veel gelijkend op sterkte van karakter, bestaat toch uit zwakheid. Misschien kwam Maria's volgzaamheid tegenover haar man uit dienzelfden karaktertrek voort. Misschien gold echter bij haar grooter intelligentie de stelregel slechts verstandigen laten zich leiden Dat blinde liefde en hartstocht alleen haar bezielden jegens Willem III is moeilijk aan te nemen. Die liefde had te zware schokken doorstaan, zoo Willem haar boven allen had liefgehad en vertrouwd — zooals Fruin en Macaulay willen doen gelooven — zou zij te verklaren zijn geweest, maar levenslang kwelde hij haar door zijn voorkeur aan Elizabeth Villiers gegeven. Een karakter als dat van Maria moet zich hierin niet licht hebben kunnen troosten, hoe gewend men toen ook was aan dergelijke verhoudingen en hoe geneigd ze met toegevende oogen aan te zien. Vooral moet dit haar diep hebben gegriefd, omdat Elisabeth haar hofdame was, zich zeer onbeschaamd tegenover haar meesteres gedroeg en zich niet ontzag, sterk op

Willem's steun, haar te plagen en te trotseeren. 't Pleit niet voor Willem, dat hij dit toeliet, maar ook niet voor Maria, dat zij deze vernedering zoo geduldig verdroeg. Haar stiefmoeder wist in zulk geval heel anders tegenover haar man op te treden en zijn eerbied en liefde af te dwingen.

Het zwijgen of heenglijden van Macaulay en Fruin, deze twee groote vrienden van Willem III, over deze zijne zwakheid spreekt boekdeelen.

Een duifje zonder gal was de lieve, zachte Maria van Oranje echter niet; zij was een vurige protestante en papenhaatster. De gedachte, dat Engeland voortaan door katholieken zou geregeerd worden, dat katholieken er dezelfde rechten zouden hebben als anglicanen was haar ondragelijk. Haar vader bracht het protestantisme in gevaar — haar man wilde het redden dus koos zij zijn partij, die zoo geheel met haar eigen overtuiging en sympathieen overeenkwam.

Met haar zuster Anna hield zij een drukke correspondentie. Interessant voor de beoordeeling van beider karakters is het te lezen, hoe Anna haar zuster alles overbrieft, wat vader en stiefmoeder in een slecht daglicht kan stellen. Niet alleen wat zij verkeerd doen, maar wat Anna denkt, dat zij zullen zeggen of doen, maakt zij hun tot grief.

De koningin is verbazend trotsch en wraakzuchtig, vertelt zij. Tegen haar persoonlijk is zij wel zeer lief en vriendelijk van toon, maar daar meent zij niets van. Haar vader zegt haar niets van haar godsdienst, maar hij zal haar zeker trachten te bekeeren, nu en dan verwacht zij het — 't gebeurt niet — maar 't zal wel komen — vast rekent zij er op. De arme Jacobus verloor land en troon, zonder dat Anna ooit last heeft gehad van zijn proselietenmanie. Op Sunderland, den overlooper — eerst Jacobus' slechte geest, later trouwe hoveling van Willem, Maria en Anna — is de prinses ook bijzonder gebeten en spaart hem geen beleediging, geen verdachtmaking. 't blaadje zou omkeeren, toen hij hare partij diende

Ergerlijk in de hoogste mate wordt de correspondentie, als de koningin Maria Beatrice hoop heeft haren man een kind te schenken

De koninklijke familie van Engeland was niet gelukkig met haar kroost Van de acht kinderen van Jacobus en Anna Hyde bleven alleen Maria en Anna leven. Geen der kinderen van zijn tweede huwelijk bracht het verder dan tot vijf jaar. Ook de babies van Anna en George van Denemarken sterven dadelijk na hun geboorte of in de eerste maanden.

De koningin was nog jong, even dertig, haar gezondheid had iets te wenschen overgelaten, maar een badkuur in Bath deed haar goed, zoodat er dus niets verwonderlijks was in het feit, dat zij zich weder in belangwekkende omstandigheden bevond

Voor de dochters en den schoonzoon — de goede, dikke, gulzige George van Denemarken rekende niet mee — was dit een ontzettende slag Reeds dadelijk beweerden zij, dat het een leugen was, en men een kind wilde onderschuiven. De brieven van Anna zijn vol van de leelijkste insinuatien, de laagste vermoedens en de walgelijkste onderstellingen »Niemand zal gelooven dat het haar kind is tenzij het een meisje is", zegt zij, blijkbaar vergetend, dat het toch ook wel een jongen kon zijn.

Is het kind er eenmaal, dan bemoeit Maria er zich mede en stelt Anna een reeks van zeventien vragen aangaande de bevalling van haar tweede moeder, zoo verregaande onkiesch, dat de gravin van Bentinck, die in 1880 Maria's brieven uitgaf[1]), er de ergste drie van heeft weggelaten evenals de door Anna daarop gegeven antwoorden Wat overblijft is kras genoeg. 't Is wel te denken, dat zij door Willem III aan zijn vrouw zijn opgegeven Anna's antwoorden geven blijk, dat zij tot haar leedwezen weinig reden heeft aan de echtheid van den kleinen prins te twijfelen

> »Alles wat zij mij zegt [de vroedvrouw, Mrs. Dawson, een anglicaansche, die ook reeds de eerste hertogin van York in zulke gevallen bijstond] schijnt zeer verwon-

1) *Lettres de Madame d'Angleterre, gouvern de Guillaume III, collection de documents authentiques medits, conservés aux archives des comtes d'Aldenbourg et du Bn de Heeckeren de Wassenaar* (Uitgave van Machteld v Bentinck)

derlijk en als er geen bedrog in 't spel is, waarom heeft men zich dan niet de minste moeite gegeven om de menschen te overtuigen"

't Was in het belang van den prins en zijn gemalin aan het bestaan van een kleinen troonopvolger te twijfelen; hierdoor kon Maria haar rechten blijven behouden. Weldra was het dan ook in heel Europa bekend, dat er voor den prins van Wales in de kapel van zijn zuster en zwager niet gebeden werd.

De gebeurtenissen volgden elkander snel op, de toestand van Jacobus werd steeds benauwder, en Willem wist het juiste oogenblik te kiezen om zich naar Engeland in te schepen en het bedreigde protestantisme ter hulp te komen, ten koste van zijn eigen geluk en gemoedrust, beweert Fruin, die met beminnelijke goede trouw hem gaarne een martelaarskroon wil opzetten.

Hoe Maria's gevoelens in dezen tijd zijn, heeft zij zelf ons bewaard in een soort van bespiegeling over het verloopen jaar, zoo weten wij, wat zij in dezen tijd van crisis heeft gedacht en gevoeld òf willen denken en voelen.

De toon van het geheele stuk is vroom en zalvend — dezelfde toon, die menschen bijzonder met zich ingenomen aanslaan, wanneer zij zich verbeelden, dat de goede God niet beter kan doen dan het met hen eens te zijn, en als zij hun eigen wil doorzetten, vast overtuigd, dat het ook de Zijne zal wezen.

Zoo vindt zij het heel mooi van zichzelf, dat zij weerstand heeft geboden aan de pogingen haars vaders — door haar uitgelokt — om haar tot de paapsche dwalingen over te halen Zij bewondert zichzelf, omdat zij de conferentie door hem voorgesteld met een Pater Jesuiet heeft afgeslagen. Dan heeft zij het over de aanstaande komst van het kind haars vaders; na eerst aanleiding gezocht te hebben tot wantrouwen in te spoedige aankondiging van het feit, schrijft zij·

»Ik zeg mijn God dank, dat dit bericht mij op geenerlei wijze ontroert. God gaf mij een tevreden hart en geen andere eerzucht dan die van mijn Schepper te dienen en mijn eer onbevlekt te bewaren Wat het den Heer

behaagd heeft mij te geven is mij genoeg en in den stand, waarin ik nu ben, kan ik hem beter dienen dan indien ik op hooger plaats stond, zoodat, met betrekking tot mij zelf, ik evenals de koning zelf, zou wenschen, dat hij een zoon kreeg. Maar terwijl ik zoo onverschillig was voor mij zelf, bevond ik, dat ik het niet langer mocht zijn omdat het belang van het protestantsche geloof er van afhangt, zoodat ieder, die het goede wenscht, noodzakelijk beangst moet zijn door de gedachte aan een paapschen troonopvolger. Dat onttrok mij dus aan de zoete en geruststellende kalmte, die ik genoot, en leerde mij, hoe ik wenschen moest tot den troon te geraken".

Men ziet hoe gemakkelijk Maria partij kiest en zich weet te schikken in haar lot Geen zweem van strijd of onzekerheid, geen gedachte aan haar kinderplicht Twee dingen alleen gaan haar ter harte de kerk en — of moeten wij de volgorde omkeeren? — haar man·

»Behalve het belang der kerk, brengt de liefde, dien ik den prins toedraag er mij toe, hem alles toe te wenschen wat hij verdient En hoewel ik het betreur hem slechts drie kronen te kunnen brengen, is het de liefde niet, die mij verblindt Neen, ik kan wel zijn fouten zien, maar ik zeg dit, omdat ik ook zijn verdiensten ken"

Blind was zij zeker niet voor zijn gebreken, in een harer brieven aan zuster Anna beklaagt zij zich dezer dagen heftig over Willem en zijne vriendin Elisabeth Dat hij haar ontrouw was, kon zij des noods verdragen, maar niet dat haar dienares zich in 't openbaar er op beroemde en haar dus tot een voorwerp maakte van medelijden en beklag. Alles was er haar aan gelegen tegenover Engeland te verschijnen als de gelukkige, hooggeeerde echtgenoot van den prins van Oranje en niet als de bedrogen, vernederde vrouw. Zij stortte haar hart uit tegen de eenige zuster; Anna was verontwaardigd over deze beleedigingen, en onverstandig als altijd, viel zij uit tegen Bentinck, Willem's boezemvriend en Elisabeth's zwager, en gaf hem de opdracht Elizabeth om haar brutaliteit tegenover de prinses van Oranje te berispen. Natuurlijk bracht Ben-

tinck deze inmenging van Anna in zijn huiselijk leven aan den prins over, en deze vergaf haar de schoonzusterlijke bemoeierij nooit.

't Ligt dus voor de hand, dat zij opging in de plannen van haar man, zoodat deze niets afkeerwekkends voor haar hadden; zij vond het denkbeeld koningin van Engeland te worden hoe langer hoe meer aantrekkelijk Zij wilde voor haar onnatuurlijke daad verontschuldiging vinden en daarom moest zij haar vader schuldig houden aan een laag bedrog. Zij zelve is 't, die haar man voorstelt niet meer voor den kleinen prins te laten bidden, en als hij uit politiek het toch laat doen, dan schrijft zij er over tamelijk verward.

> »Ik beken, dat het tegen mijn gevoelen was, schuldig te zijn aan eenige veinzerij tegenover God, maar de prins overtuigde mij, dat de koning mij daarover op stellige wijze zou schrijven, zoodat ik hem niet evenals zijn gezant op een dwaalspoor kon brengen (luy donner le biais). Ik bedacht dus, dat, wanneer ik eenmaal toegaf hem als zoon des konings te erkennen, wij hem beiden moesten steunen Den koning ons wantrouwen te toonen voor 't oogenblik, zou ons ongeluk zijn. Ik stond dus toe, dat men voor eenigen tijd zou bidden, juist lang genoeg om mij een leugen te besparen, toen ik den koning meldde, dat men voor het kind bad. [Een zelfbedrog niet vrij van onoprechtheid.]
>
> »Maar helaas! hoe langer hoe meer werd het mij duidelijk, dat het vermoeden waarheid was

't Kan zijn dat de prinses te goeder trouw is en haar vader tot zoo'n slechte daad van bedrog in staat acht, maar dan moet toch erkend worden, dat aan haar godzalige woorden een bijsmaakje is femelachtige zelfbedriegerij. Zoo zij werkelijk den ontzettenden strijd had gestreden tusschen kinderliefde aan den eenen kant, vrouw- en godsdienstplicht aan den anderen, zou haar dagboek heel andere kreten van smart en wanhoop hebben doen hooren. Men had daarin haar hart kunnen zien door de botsing van die tegenstrijdige plichten tot bloedens verwond en verscheurd, men had haar in de stilte van haar bidkapel voor Gods voeten onder tranen en snikken hooren

smeeken om een straal van Boven, die de afgronden harer ziel verlichtte en haar den weg aanwees, welken God haar te gaan noopte, om eindelijk, als het haar duidelijk was geworden wat plicht eischte, ten doode bedroefd en strijdensmoe voort te wankelen over welk pad dan ook.

Dat Maria haar man verkoos boven haar vader, dat zij hem gehoorzaam was en meende door haar godsdienst te redden een Gode gevallig werk te doen, niemand mag haar dit verwijten, zelfs verdient zij hiervoor lof Dat zij 't deed in koelen bloede, zonder dat het haar blijkbaar ter harte ging, kon zij wellicht niet helpen, daar het kindergevoel jegens den paapschen vader niet sterk was Maar dat zij niets liever wenschte dan in haar gevoelens voorwendsel of verschooning te vinden om hem te bedriegen en op een dwaalspoor te leiden, dit kan de geschiedenis haar niet vergeven. Zij zelf heeft het ons verraden in hare zeer kalme uitingen over hetgeen zij voelen moet en hoogst waarschijnlijk niet eens voelt Zij verheugt zich in haar nieuwe rol van verdedigster des geloofs en stelt zich met blijkbare ingenomenheid — zij de kleindochter van Maria Stuart — koningin Elisabeth als toonbeeld voor Zij, die zoo mooi en bevallig van uiterlijk is, voelt zich zelfs gevleid, als men in haar portret een gelijkenis met de leelijke maagdelijke koningin wil vinden

In plaats dus haar vader deelgenoot te maken van den bitteren tweestrijd, dien zij voeren moet, en waarvan men in de geschiedenis geen tweede voorbeeld kan vinden — of men moet teruggaan tot Tullia, de vrouw van Tarquinius en de dochter van Servius Tullius — gaat Maria voort haar vader lieve, maar onbeduidende brieven te schrijven om hem door misleiding gerust te stellen Als hij achterdocht koestert en haar vraagt, waartoe de oorlogsvoorbereidselen dienen, die haar man met zulk een ijver onderneemt, en waarom hij op reis gaat, antwoordt zij den 2den September 1688, dat de reis van den prins naar Minden slechts diende om de Duitsche vorsten te bewegen zich tegen Frankrijk te verbinden Van alle kanten werd Jacobus gewaarschuwd tegen de plannen van zijn »zoon van Oranje" doch hij vertrouwde op de woorden zijner dochter,

die hem verzekerde, dat haar man volstrekt geen vijandige bedoelingen tegen hem in het schild voerde.

Koningin Maria Beatrice schreef den 28sten September aan hare stiefdochter :

> »Ik ben zeer in de war en weet niet wat te zeggen, als er over niets anders gesproken wordt dan dat de prins van Oranje met een leger hierheen zal overkomen. Dit is reeds sedert lang gezegd en door velen geloofd, maar ik verklaar u, dat ik het tot nu toe nooit heb geloofd, tot voor zeer onlangs, nu er geen mogelijkheid meer is daaraan te twijfelen. Het tweede gedeelte van het nieuws zal ik nooit aannemen, dat is, dat gij met hem over zult komen, want daarvoor ken ik u te goed Ik geloof niet, dat gij zulk een gedachte zoudt kunnen koesteren tegen den slechtste der vaders; nog minder tegen hem, die altijd zoo vriendelijk jegens u geweest is, en die, geloof ik, u meer heeft liefgehad dan één van zijn kinderen".

Ja, Maria was zijn eerstgeborene, zijn oogappel, het kind der bruid zijner jeugd, die hij ondanks alle tegenkantingen tot zijn hertogin had verheven. Hij was trotsch op haar schoonheid, haar verstand en lieftalligheid. Zijn tweede vrouw, die hem zoo innig en trouw aanhing, voelde met het instinct der liefde, dat de oudste dochter hem boven alles ging — en dan zoo'n tegennatuurlijk gedrag van haar te moeten verwachten — neen! zij kon het evenmin gelooven als de liefhebbende, bedrogen vader.

Wanneer er geen mogelijkheid meer is tot twijfelen aan de aanstaande overkomst van den prins, wil Jacobus maar niet gelooven aan leugens bij zijne dochter en meent tegen beter weten in, dat zij onkundig is gehouden van het besluit door haar man genomen.

Herhaaldelijk schrijft hij 't haar in deze bange dagen·

> »Ik hoop, dat het voor *u* een even groote verrassing zal zijn als 't voor mij was, toen ik het 't eerste hoorde".

Hij is oud en gebroken door zorg en verdriet, van alle kanten omringt hem verraad Tegen zijn dochter Anna is hij

gewaarschuwd maar ook haar ontrouw kan hij niet aannemen. Voor haar toonde hij zich steeds een even goede, milde vader — neen! hij kan niet gelooven dat beiden hem valsch behandelen zullen en hij hoopt tegen alle hope in. Den 9den October schrijft hij Maria zijn laatsten brief

> »Ik had geen brief van u met den laatsten post, wat mij, zooals gij ziet, niet belet u nu te schrijven, zeker niet wetende, wat u verhinderde het te doen. Ik geloof gaarne, dat gij verlegen zijt hoe mij te schrijven, nu het onrechtvaardige plan van den prins van Oranje om mij te overvallen zoo openbaar wordt. En ofschoon ik weet, dat gij een goede vrouw zijt en het ook moet zijn, zoo wil ik om dezelfde reden gelooven, dat gij steeds een goede dochter zult zijn voor uw vader, die u steeds zoo teeder heeft liefgehad en die niet het minste deed om er u aan te doen twijfelen. Ik zal niets meer zeggen en denken, dat gij al dezen tijd slecht op uw gemak zijt door het belang, dat gij stelt in uw man en in uw vader. Gij zult mij altijd vriendelijk gezind jegens u vinden, als gij het wenscht!"

Neen, Maria wenschte het niet; nergens blijkt dat zij in iets partij koos voor den vader. Terwijl zij zijn achterdocht trachtte te bestrijden en onbekendheid voorwendde met de besluiten van den prins, onderhield zij een drukke correspondentie met de Engelsche vrienden. Zij had uit voorzorg geleerd met de linkerhand te schrijven, opdat geen harer brieven ooit tegen haar getuigen kon Zij was in deze dagen slechts vervuld van angst over het leven van haar man, die de herfststormen zou gaan trotseeren voor zijn grootsch doel. Haar afscheid van hem had onder vele tranen en teedere woorden plaats Zij schrijft:

> »Hij zeide mij, dat, zoo het Gode beliefde, dat ik hem niet weerzag — woorden die mij het hart doorboorden en een rilling aanjaagden, die ik op het oogenblik, nu ik dit schrijf, nog gevoel — als dit gebeuren moest zeide hij, kunt gij niet nalaten te hertrouwen. Hadden zijn eerste woorden mij bitter bedroefd,

deze ontzetten, en troffen mij zoo, dat het mij was, als werd mijn hart vaneen gereten. »Gij begrijpt", vervolgde hij, »dat het in geen geval met een papist mag wezen." Hijzelf kon de woorden niet zonder tranen uitbrengen, en gedurende deze gansche samenspraak toonde hij mij een teederheid, die ik niet inniger had kunnen wenschen en mijn leven lang niet vergeten zal. Maar ik was zoo ontsteld door zijn toespraak, dat ik niet wist wat te antwoorden. Hij verzekerde mij, dat alleen zijn zorg voor den godsdienst hem zoo deed spreken".

Maria geloofde dit met alle innigheid, evenals haar vereerder en bewonderaar Prof. Fruin het over 300 jaar ook zou doen. De edele man meet blijkbaar ieder naar den maatstaf hem door zijn eigen rechtschapen gemoed geleverd Daarom is hij ook zoo diep getroffen en gesticht door de woorden van den prins bij zijn afscheid van de Staten, waaruit zulk een diep gevoel sprak over de reinheid zijner bedoelingen en een weemoed, die — men vergeve de uitdrukking — door krokodillentranen besproeid schijnt.

»Aan God den Heer Almachtig, den Kenner aller harten, was het bekend, dat hij den tocht niet ondernam uit glorie, ambitie of eenig particulier voordeel, maar alleen tot behoud van het protestantisme, thans zeer zwaarlijk bedreigd en tevens tot behoud van de vrijheid en gerechtigheid eener natie, die de Nederlanden in hun eerste ongelegenheid zoo krachtig had bijgestaan In vast vertrouwen op den Almachtigen God durfde hij zijn opzet gaan uitvoeren".

Dat zijn vrome, zoetsappige woorden zulk een diepen indruk maakten op Maria, valt niet te verwonderen, als de scherpzinnige historicus ze na zoovele historische en karakteristieke nasporingen zonder eenige illuzie voor zuivere gouden munt in ontvangst neemt

»Ik herinner mij alles niet meer, wat hij mij zeide Mijn ontroering deed mij verward antwoorden, maar ik verzekerde hem, dat ik nooit iemand anders had liefgehad dan hem, en nooit een ander kon liefhebben. Bovendien, nu ik zoovele jaren gehuwd was geweest,

zonder dat het Gode behaagd had mij te zegenen met een kind, gevoelde ik, dat dit reeds mij beletten zou ooit te denken aan wat hij mij voorstelde. Ik zeide hem, dat ik hoopte hem niet te overleven, maar zoo dat gebeuren moest, dat ik dan, nu het God niet beliefd had mij een kind van hem te schenken, geen kind begeerde, zelfs niet van een engel! O mijn God! als ik door dezen hartstocht zondigde, gelijk ik vrees, vergeef mij dan, bid ik U. Doch geprezen zij Uw naam, dat ik althans dit tegen U erkend heb".

En nu teekent zich Maria's karakter duidelijker voor ons af; zij zelf heeft het verraden in deze haar zelfbespiegelingen.

Maria was een goede, vrome, hartelijke vrouw, maar die het zelf heel goed wist en het voor zich zelf ook weten wilde, die behoefte had in haar omgeving daarvoor door te gaan en dus veel deed om in de oogen van hen, voor wie zij een engel wilde zijn, die karaktertrekken te doen uitkomen.

Haar man en de Hollanders, wien zij haar hart gegeven had, trokken haar nu het meest aan. Zij was gesteld op hun goed oordeel en hun sympathie. Vandaar dat zij alles in 't werk stelde om hun goede meening te winnen en te behouden. Dat viel haar het gemakkelijkst; goedheid is dikwijls niets anders dan een andere naam voor gemakzucht Men is dikwijls goed, alleen omdat men het zoo gemakkelijk vindt Door zich te verzetten komt men in moeilijkheden, maakt men zich gehaat, terwijl door zich op te dringen, dat men den wil Gods doet, zijn man gehoorzaamt, zijn godsdienst redt, zijn eigen wenschen opoffert, zich zelf een aureool opzet en bewondering en instemming wekt.

Wij willen volstrekt niet Maria's oprechtheid in twijfel trekken, wij weten dat zij een vurige protestante en felle Rome-haatster was, en dat zij haar man liefhad, op de manier der Duitsche vrouwen — welke niet precies die is van onze moderne feministen Maar bij het lezen van haar meditatien, hindert en verveelt het den onpartijdigen lezer, die streng objectief oordeelen wil over haar karakter en zich niet wil laten verleiden door een parti-pris van sympathie of antipathie, haar telkens God te hooren aanroepen, danken en loven

en prijzen, omdat Hij . . . haar wil en dien van den prins doet. Onophoudelijk cijfert zij zich weg en poseert zelfs in eigen oogen voor Zijn werktuig en Zijn bevoorrechte dienares. Van den traditioneelen God van Oranje is zij een vurig vereerster, haar bladzijden zijn nat van tranen — maar die tranen lijken veel op die, welke Willems stem deden trillen bij zijn afscheid aan de Staten.

Wij moeten bekennen, dat er zooveel reden niet was om te zuchten over het droevige lot van den stadhouder, die er op uitging voor zich zelf en zijne gemalin een kroon te veroveren in een land, waar hij niets te maken had, op zijn schoonvader, die tegelijk zijn oom was. In elk geval, zoo het vaststond, dat de kleine prins een ondergeschoven kind was, kon Willem pas na den dood van Jacobus zijn rechten op den Engelschen troon doen gelden, nooit gedurende diens leven.

Maria jammert en zucht over de gevaren, waarin haar man verkeert, en niemand zal haar hiertoe het recht betwisten, doch het zou haar beter hebben gestaan, in plaats van telkens God tot bondgenoot en Zijn wil tot voorwendsel te nemen, nu en dan een woord van medelijden uit te spreken met den ouden, zieken, van alle kanten bedrogen en verraden vader.

Was het ook Gods wil, dat zij hem tot het laatste trachtte te misleiden? Hoe gaarne zouden wij in haar vrome overdenkingen gehoord hebben, dat zij deze leugenbrieven verontschuldigde, maar Maria schreef om zich zelf te bedriegen en haar geweten in rust te wiegen.

Het teedere afscheid van Maria en Willem was niet voor goed; een hevige storm stak op, dadelijk nadat de vloot in zee was en de prins moest terugkeeren naar den Briel, waar Maria ten tweeden male afscheid van hem nam. Den tijd van spanning tusschen zijn vertrek en aankomst in Engeland en verderen tocht naar Londen bracht Maria al biddend door; vier malen per dag ging zij naar de openbare gebeden, die in de Haagsche kerken waren voorgeschreven.

Niet alleen met bidden maar ook met daden stond zij haar man in zijn onderneming bij. Zij zorgde er voor, dat de graaf van Sunderland — die een gemakkelijk naar de grillen

van den wind te draaien huikje had, en eerst door zijn bekeering tot den katholieken godsdienst Jacobus' vertrouwen had gewonnen, maar hem nu in den steek liet en naar den Haag vluchtte, ter aanbidding van de opkomende zon — zij zorgde er dan voor, dat hij nu weer van de paepsche dolingen gezuiverd werd, om een vurig aanhanger van Calvijn te worden Tot belooning vroeg haar de herbekeerde weer in genade te worden aangenomen

Ondertusschen had Willem overwonnen Jacobus en zijn gezin waren naar Frankrijk gevlucht. Onverantwoordelijk was zeker het heengaan van den koning Maar toen na de oudste dochter verloren te hebben ook de jongste hem verliet en openlijk partij koos voor zijn vijand, scheen alles hem onverschillig te worden Hij ruimde zonder noemenswaardigen tegenstand de plaats aan Willem, die nu weldra als koning van Engeland zou worden uitgeroepen.

Hoe Maria zich gevoelde in deze dagen, vertelt zij ons weer zelf:

»Ofschoon ik langen tijd zonder tijding van den prins bleef, wat mij zeer onaangenaam was, had ik echter, dank zij God, den troost van ieder te vernemen, vrienden en vijanden, het goede succes van de zaak, en hoewel ik volgens elke menschelijke reden in een vreeselijke ongerustheid moest zijn, verkeerde ik echter, door de hulp van God, in een soort van kalmte, die mij zelf verraste en mij deed gelooven, dat het een bewijs van sufheid was Maar geprezen zij God! hoe meer ik mijzelf onderzoek, hoe meer redenen ik heb mijn Schepper te bedanken voor de oneindige goedheden jegens mij, door mij, zooals ik het doe, een last te zwaar voor vleesch en bloed te doen dragen, het is mijn vertrouwen in God, dat het mij zoo gemakkelijk maakt. Eindelijk had ik brieven van den prins, die mij zijn wonderbaar succes bevestigden. Men erkende in alles en openlijk de hand Gods en ik begon een goed uiteinde te hopen"

De goede, liefhebbende Maria neemt alles dus zeer gemakkelijk op, en als zij bericht krijgt naar Engeland te moeten vertrekken, zegt zij wel met verdriet dit land te verlaten, waar zij zooveel geestelijk en tijdelijk geluk heeft gekend,

maar dadelijk troost zij zich weer door de vrees te zondigen als zij er haar hart te veel aan hecht en God te bidden haar de noodige onderwerping te geven. Wie nu niet gesticht is, is moeilijk te voldoen!

Willem was echter niet in al te best humeur. De Engelschen vonden het goed en wel dat hij opgetreden was als hersteller en wreker van het onrecht, hun door Jacobus aangedaan, en als beschermer van hun belangen, maar zij vergaten geen oogenblik, dat hij zijn recht daartoe enkel ontleende aan zijn huwelijk met Maria. Zij was hun koningin en hij niet meer dan prins-gemaal. Maar hij wilde zich in geen geval met een aan zijn vrouw ondergeschikte positie vergenoegen. Eindelijk werd, nadat Maria uitdrukkelijk verklaard had in niets tegen zijn wil te handelen, vastgesteld, dat zij vereenigd zouden regeeren.

Vele Engelschen, vooral jonge, waren met deze schikking niet bijster ingenomen; zij droegen de jonge, schoone koningin een ridderlijke vereering toe, vooral omdat zij een echte Engelsche van geboorte en afkomst was. Maar den Hollandschen koning moesten zij, hoe ongaarne, op den koop toe er bij nemen.

(Slot volgt.) M. S.

DRIE SONNETTEN.

I. PLOEGER.

De breede flanken schuimend nat van zweet,
Stampt stijfgepoot het zwoegend akkerpaard
De moegedragen, dorverdrogende aard
Tot zand en stof, — en trekt gedwee, — hoe heet

De zon ook brandt — den plompen ploeg, en weet
Van rust noch duur, — 't vinnig op 't lijf vergaard
Gediert gestadig slaand met korten staart
En neergebogen kop, waar 't trekt en treedt.

Waar 't ploegend lastdier diep de voren groef,
Loopt zwijgend, sterkgebouwd en zwaargeschoeid
In blauwen kiel de jonge boer die ment;

Trekt met een ruk de trenzen op, en wendt
Behendig 't span en spoort het onvermoeid;
Wijl 't mulle veld rookt onder voet en hoef

II. ZAAIER.

Den witten zaaierschoot ter deeg gevuld
En 't harte licht van vroolijke gedachten
Gaat hij den weg, waar — kind — hem de ouders brachten
Naar de' akker hem verknocht door dure schuld

Van dank. Een oogenblik van stil betrachten,
Wijl de ochtend zacht de jonge lucht verguldt.
En 't veld ligt zwijgend-strak nog mistomhuld
Beloftevol op 't winterzaad te wachten

Dan, met een kruis begint hij 't kloeke werk.
Vooraf een milde greep in de' overvloed:
't Is »voor Ons Heer" en 't vooglenvolk van 't zwerk.

Dan schrijdt hij met gelijken tred, vol moed
En kracht, met breeden armzwaai trotsch en sterk
Over zijn veld, den daagraad tegemoet!

III. MAAIER.

De zon brandt gloeiend in des mans gezicht.
Hij sleurt in hooggerezen oceaan
Van rustig rijpend zomergouden graan
De forschomspannen blinkend breede zicht,

En schrijdt wijl 't ruischend voor zijn voeten zwicht
Al voort, en veegt zich 't voorhoofd af in 't slaan,
En houdt niet op al zwoegend voort te gaan,
Tot heel het goudveld roerloos voor hem ligt.

Dan strekt hij lang de leden uit en rust
In 't verschgespreide bed van 't gouden veld,
Terwijl de zon hem warm de slapen kust,

En gouden sproken in zijn oor vertelt;
En gouden droomen trekken door zijn rust
Met klinglende muziek van gouden geld.

Leuven. FELIX RUTTEN

NIEUWE UITGAVEN.

Fr M P DE MUNNYNCK O. P. *Praelectiones de Dei existentia.* — Lovanii, Typis A Uytspruyst-Dieudonné, 1904 Pretium · *f* 1 20

Het hierboven aangekondigde werk van den welbekenden Leuvenschen Dominikaan verdient de beste aanbeveling voor allen, die zich willen zetten tot een ernstige en alzijdige overweging en ontleding der vijf bekende Thomistische Godsbewijzen. Als commentaar op de *Summa Theol.* I, qu 2 geschreven, houdt dit werk rekening met de moeilijkheden, welke de geestesstroomingen der latere tijden hebben opgeworpen, en geeft die verklaringen, welke de latere wetenschap tot goed begrip der aangegeven bewijsgronden noodzakelijk vereischt. Onnoodig is het over de voortreffelijke systematiek en de philosophische scherpte en zaakkundigheid, waarvan de verhandeling haast op iedere bladzijde getuigt, uit te weiden, hoezeer het boek van P. de Munnynck dit ook verdient. Liever wil ik in het kort den inhoud vermelden, mede om de gelegenheid te hebben mijnerzijds enkele opmerkingen daaraan toe te voegen.

De inleidende questiuncula stellen de vraag, of het wel de taak van den godgeleerde is het bewijs voor Gods bestaan te leveren. Het wijsgeer-geweten van den schrijver doet hem op goede gronden de argumenten van Buonpensière, die voor oorlof pleiten, afwijzen. Maar zou het niet nuttig zijn, nu de vraag toch eenmaal werd gesteld, nader in te gaan op den grond, waarop voor velen dit bewijs een »theologisch" karakter in den strikten zin bezit?

Ik geloof, dat het misverstand van het bekende woord »Theologia habet ipsum Deum ut subjectum" de bron van

deze wetenschappelijke verwarring is. Met dezelfde algemeenheid kan men gerust beweren. de theologie handelt behalve over God ook over zijn schepselen, zóó om maar één enkel voorbeeld te noemen over de ziel, haar bestaan en eigenschappen. Moet nu behalve de Theodicee ook de Psychologie in de godgeleerdheid worden opgelost? Het gevaar dat ook de Criteriologie in het oog van sommigen haar zelfstandig bestaan zal verliezen — want de godgeleerde moet inderdaad over den geloofsakt handelen — is heusch niet denkbeeldig. Ik wil maar zeggen, dat de vraag — nu zij eenmaal wordt opgezet — niet zonder nut meer volledig kon zijn behandeld

Als de Sancta Theologia, hier bedoeld, eens uitdrukkelijk zoó werd genoemd, en haar object *formeel*, d i God en zijn schepselen gekend uit de Openbaring, was aangegeven, dan zoude niemand op het besluit »hanc questionem esse praemittendam theologiae viatoris" iets hebben aan te merken, ook niet hij, die met de redenen door Cajetanus voorgesteld, niet geheel kan instemmen

Na een artikel over de kennis van Gods bestaan als »onmiddellijk oordeel", worden de bekende argumenten a priori of liever a simultaneo besproken. Daarin wordt ook uitvoerig het argument van Pater Lepidi behandeld, en als geldig bewijs verdedigd Nog geen bespreking kwam mij onder de oogen, welke P. de Munnynck hierin bijviel. Wat mij betreft, onvoorwaardelijk moet ik mij bij deze kritiek aansluiten. Het is mij niet duidelijk, welk ander verschil er tusschen Leibnitz en Lepidi bestaat, dan dat de eerste meer de uiterlijke de tweede meer de innerlijke mogelijkheid van het Oneindig Wezen op den voorgrond stelt Maar is dit in casu niet idem per idem? Zeker het Oneindig Wezen is geen gedachteding, maar een ding op zich, een realiteit. Maar voor ons, dat ontkent noch Lepidi noch schrijver onze, is dit Wezen aanvankelijk slechts eene *mogelijke* realiteit; deze nu bestaat op zich nergens anders dan in de gedachte. Om nu het besluit tot de werkelijkheid of actualiteit van dat Wezen te rechtvaardigen, beroept P de Munnynck zich op de objectiviteit van ons gedachteleven (p 20). Maar wordt daarmee niet een logisch

bedenkelijke sprong gewaagd? Immers de objectiviteit in ons denkleven is tweevoudig vooreerst die van het oordeel, waarin de betrekking der termen ons blijkt, en deze berust op de vergelijking van den inhoud der ideeen Vervolgens beteekent de objectiviteit ook objectieve-realiteit of de uitdrukking der extramentale werkelijkheid. Nu is het objectieve mogelijkheids-idee eigenlijk een mogelijkheidsoordeel, dat wel de vereenigbaarheid van begrippen op grond van der ideeen inhoud uitspreekt, maar over hun vereeniging in een ding der extramentale werkelijkheid niets zegt. Het is dan onzen schrijver, mijns inziens, alleen mogelijk tot zijn besluit omtrent de werkelijkheid van het Oneindige te komen, door de objectiviteit verdekt en onwettig als objectieve realiteit te verstaan — Elders (p 57 en 75) meent onze schrijver in het 4de Thomistisch bewijs, als Henologisch Godsbewijs bekend, denzelfden overgang door een ieder als wettig erkend te zien Maar mijns inziens grootelijks ten onrechte. Want daar wordt juist datgene gedaan, waar in het argument van Lepidi, evenzeer als in alle argumenten a priori of a simultaneo, wordt verzuimd. Zeker de kennis der beperkte volmaaktheden in de schepselen brengt ons aanvankelijk slechts tot het *idee* van het Summum Ens. Dat echter dit idee objectieve realiteit, m a. w. een extramentale werkelijkheid bezit, wordt *vervolgens bewezen* door de toepassing van het oorzakelijkheidsbeginsel op de volmaaktheid der eindige dingen Hierbij wordt dan, eigenaardig aan dit argument, meer in het bijzonder de *realiteits*-verhouding van gevolg en oorzaak in het oog gevat. Alle oorzakelijke invloed is gegrond en geevenredigd aan de *realiteit* der oorzaak (oorzaken), welke immers in betrekking tot het voortgebrachte »jam in actu" wezen moet. Nu geeft een opklimming langs eene rij van eindige of onvolmaakte oorzaken, ook al gaat men voort in 't oneindige, nooit eene voldoende verklaring van de werkelijke bestaansvolmaaktheden der wereldsche dingen Alleen de actus purus als werkelijke oorzaak kan zulk een verklaring geven.

Volgen nu in het werk de behandeling van het Ontologisme, van de aanschouwing der mystieke godgeleerden, en

het Traditionalisme. Daarna wordt de uiteenzetting der vijf Godsbewijzen van S Thomas gegeven, en in eene afzonderlijke afdeeling de praemissen dier bewijzen één voor één verklaard, voor zoover noodig bewezen, en de logische samenhang van het vijftal aangeduid. Eindelijk worden de in die bewijzen gebruikte gronden tegenover de opwerpingen der nieuwere wetenschap gerechtvaardigd. Met een beknopte bespreking van een aantal andere gebruikelijke godsbewijzen en van het atheisme wordt de verhandeling besloten.

Er valt in ieder dezer afdeelingen heelwat voortreffelijks aan te wijzen, bovenal schijnt mij de confrontatie der oude bewijzen met de moderne opwerpingen allergelukkigst Een paar opmerkingen echter zijn, geloof ik, niet overbodig.

Allereerst de uitlegging (p. 53 en 54) van de bekende zinsnede »Non datur progressus in infinitum in moventibus subordinatis" P de Munnynck geeft, als ik mij niet vergis, de voorkeur aan de verklaring van Cajetanus, die in de aangehaalde woorden de onmogelijkheid eener eindelooze reeks of veelheid bij opvolgende en afhankelijke oorzaken wil uitgesproken zien De aangevoerde grond is het bekende: »Infinitum pertransiri nequit".

Dit beginsel kan hier niets anders beteekenen dan dat men, gegeven een eindelooze veelheid, nooit tot een oorzaak kan opklimmen, welke de eerste in de rij of opeenvolging zou zijn. Maar wat bewijst dit? Het is juist de vraag, of er wel zulk eene oorzaak behoeft te zijn? Zeker als men opzet, dat de werking alleen van een oorzaak, welke »de eerste in de rij" is, kan uitgaan, dan is de redeneering in zooverre gewettigd, dat er, gegeven een werking, ook *zulk een* eerste oorzaak moet aan te wijzen zijn. Maar hoe staat het met de waarheid van die praemisse? En is daarmede het vraagstuk niet te voren beslist? En dan nog, gegeven de juistheid ervan, wie zegt, dat die eerste oorzaak in de rij, recht heeft op den naam van God? Men zal zeggen maar die eerste oorzaak kan toch geen eindige of afhankelijke zijn. Opperbest! Maar is dan niet deze laatste voortgang het eigenlijk godsbewijs? En doen wij niet beter het zoeken naar »de eerste oorzaak in de rij", te meer wijl zij toch

niet met zekerheid te vinden is, als nutteloos geheel op te geven?

Pater Sertillanges volgt mijns inziens hier den eenig waren weg, door in het bewijs alleen het wezen der eindige oorzakelijkheid, d. i. hare afhankelijkheid van andere oorzaken, op te nemen De onvoldoende verklaring der werkelijkheid door een reeks van *uitsluitend afhankelijke* oorzaken, ook al wordt haar aantal in het oneindige vermenigvuldigd, de onbestaanbaarheid van die reeks zelve, als zij niet *gegrond* is (van beginnen en opvolging is geen sprake) op een onveranderlijke en onafhankelijke oorzaak, ziedaar het zuivere causaliteitsbewijs. Zóó ook wordt aan het bewijs geen onbewijsbare meening ten grondslag gelegd De woorden van S. Thomas schijnen mij dan ook dezen en geen anderen zin te hebben, mits men woorden als »primum", »prior", »medium" niet van opvolging, maar, zooals het in causaliteitsvragen noodzakelijk is, van »natuurvoorrang" (prioritas naturae) verstaat Vooral het »unum vel plura", ter qualificatie van de causa media of prior, is in de reden, welke S. Thomas aanvoert, veelzeggend. Met welk recht en nut wordt dat »plura" beperkt? De aangevoerde reden toch is, dunkt mij, zeer duidelijk het »middellijk" karakter der tusschenoorzaken, of deze één of velen en, voegen wij erbij, oneindig velen zijn, beteekent daarin niets.

Ten slotte is de schrijver over het godsbewijs, aan de overeenstemming der volken ontleend, kwalijk te spreken Hoewel in het algemeen volstrekt geen bewonderaar van deze bewijsvoering, zou ik voor mij in casu toch een minder hard oordeel willen uitspreken. Ik geloof echter hierop niet verder te moeten ingaan. Want de bespreking zal voor velen al lang genoeg, zoo niet erger zijn. En in ieder geval is tot beoordeeling gezette studie van de verhandeling zelve noodig. En dat zij die overwaardig is, wil ik gaarne getuigen

J TH. BEYSENS.

La typographie a Bruxelles au début du XXe siècle, par le Père J LAURENT-M PERQUY — Bruxelles, Oscar Schepens et Cie. Prix 10 fl , relié 12 fr

Het boek, dat onder bovenstaanden titel in het vorig jaar in Belgie is verschenen, is een boek van zeer hooge sociale waarde. De schrijver, behoorende tot de orde der Dominicanen, en lector in de theologie, behaalde ermede den graad van doctor in de »sciences politiques et sociales" aan de universiteit van Leuven.

De titel alleen zou niet velen er toe brengen, om het werk te beschouwen als een bijdrage tot de sociale en economische litteratuur. En toch, op dat gebied is het een werk van den eersten rang, niet op de eerste plaats onder het opzicht van sociale en economische principepen — want deze worden er niet ex professo in behandeld — maar vooral onder het opzicht van practischen arbeid

Het komt mij dan ook werkelijk voor, dat het van groot belang is de aandacht van allen, die zich met de arbeidersquaestie inlaten, op dit boek te vestigen, daar het tot model kan dienen voor dengene, die op een bepaald-omschreven sociaal gebied een ernstige studie wil beginnen.

De schrijver levert ons hier eene monographie over den toestand der typographen te Brussel in onze dagen. Aanleiding tot het schrijven ervan vond hij in de staking, die den 24sten Maart 1900 door het bestuur der *Association libre des compositeurs et imprimeurs typographes de Bruxelles* werd uitgeschreven.

Zijn werk is verdeeld in drie deelen Het eerste deel (p 1—75) bevat een hoogst interessante beschrijving van de tegenwoordige techniek van het bedrijf; het tweede (p 77—250) geeft ons een zeer uitvoerig en belangwekkend overzicht van de organisatie van het bedrijf sedert den oorsprong tot op onze dagen [1]); het derde en grootste deel (p 251—474) is gewijd aan de beschrijving van de organisatie der arbeiders in het bedrijf.

---

[1]) De typographie werd te Brussel ingevoerd ongeveer in 1476 door de Broeders van het gemeene leven, (pag 80)

Wat is nu het bijzondere van dit boek? Mijns inziens is dit hierin gelegen, dat de schrijver een voorbeeld heeft gegeven, hoe speciaal-studien moeten worden ingericht, welke methode daarbij moet worden gevolgd

Ziehier, hoe hij helder en scherp zijne meening hieromtrent aangeeft: »Pour se prononcer à bon escient sur la legitimité et l'opportunité des revendications ouvrières, pour apprécier en toute équité l'action syndicale, on doit tenir compte des transformations techniques et des exigences de l'industrie. .. On ne peut se contenter de théories et d'appréciations toutes faites, pour juger sainement les choses, il faut les avoir attentivement observées et considérées dans leur réalite concrète Jamais on n'attachera trop d'importance à l'observation directe". Welnu, die meening heeft de schrijver in praktijk gebracht, en daardoor geleerd, hoe noodig het is, tot in alle bijzonderheden op de hoogte te zijn van den toestand van een bedrijf, alvorens een oordeel te kunnen vormen over de eischen van patroons of arbeiders. De uitgebreide onderzoekingen, die de schrijver zich heeft willen getroosten, om een uitspraak te kunnen doen in de staking der typographen te Brussel, dwingen in de hoogste mate onze bewondering af. Reeds het eerste deel, dat handelt over de techniek van het bedrijf, getuigt van diepe en grondige studie. Maar hij achtte dit deel volstrekt noodig als introductie voor den lezer, »afin qu'il puisse lire avec fruit la partie économique et sociale et porter un jugement éclairé sur des questions différentes, mais non pas indépendantes". Het kan immers gemakkelijk gebeuren, dat men zich een verkeerd oordeel vormt over de rechtmatigheid of onrechtmatigheid van sommige eischen, hetzij van patroons hetzij van werklieden, als men niet volledig bekend is met de toestanden in het vak. Enquêtes zijn dus noodig; en daarbij staat op den voorgrond, dat zij moeten gehouden worden met de grootste onpartijdigheid. Welnu van zulk een ernstigen onderzoekingsarbeid heeft pater Perquy een heerlijk model gegeven

Zijn dergelijke onderzoekingen van den eenen kant noozakelijk, om een juist oordeel te kunnen uitspreken, van den anderen

kant zijn zij evenzeer noodig om de waarheid niet langer verborgen te houden Het komt immers voor, dat men opzettelijk den sluier, die de feiten bedekt houdt, niet wil wegnemen, om aldus gemakkelijk en ongestoord te kunnen voortleven. De geleerde Dominicaan laakt die streving ten sterkste »On ne s'était pas borné à négliger les faits Il fut de tradition de les masquer au besoin, de voiler sans scrupule tout ce qui semblait gênant ou compromettant pour les doctrines et les institutions dont on se constituait le défenseur. Ce lâche opportunisme est passé de mode". Daartegenover acht hij het een gebiedenden plicht, om eerlijk de feiten te onderzoeken »Nous considérons comme un impérieux devoir de rechercher loyalement et sans arrière-pensée les vérités qui se dégagent des faits. La conquête de toute parcelle de vérité est un acheminement vers le triomphe de la vérité intégrale, notre suprême idéal" Uit deze woorden spreekt begeestering, en een heilige liefde voor de waarheid. Die liefde tintelt trouwens door het geheele boek.

Wij eindigen dan ook onze aankondiging van dit werk met een warme aanbeveling Jammer, dat de prijs nog al hoog is, gebrocheerd, tien francs, gebonden twaalf francs. Doch in aanmerking genomen den omvang en de fraaie afwerking van het boek, komt het mij voor, dat het volstrekt niet te duur is. In ieder geval zal het voor iemand, die een monographie wil schrijven op sociaal-economisch gebied, een onbetaalbaar model zijn

Warmond J D J. AENGENENT

Grondwet voor de katholieke sociale actie van PAUS PIUS X toegelicht voor den katholieken werkman uit het Evangelie en PAUS LEO'S encyclieken door fr ROMUALDUS PEETERS O F M. *S Theol Lector* — Cuyck, J J. van Lindert, 1904 Prijs 10 cts, bij getallen minder

Een keurig boekje heeft Pater R. Peeters, theologie-professor te Weert, ons bezorgd onder bovenstaanden titel. Het *Motu proprio* van 18 Dec. 1903, hetwelk door Pius X zelf genoemd

werd de »Grondwet voor de katholieke sociale actie", wordt hier met zijn 19 artikelen uiteengezet en verklaard in acht hoofdstukken

Die »grondwet" bevat nl voorschriften over acht verschillende zaken. de maatschappij en hare samenleving, het recht van eigendom, de plichten der rechtvaardigheid, de liefdadigheid, de bonden, de christelijke democratie, de onderdanigheid aan de Kerk, en de eendracht bij de christelijke actie. Pater Peeters weet op klare wijze die punten toe te lichten. Hij doet dat door bij elk de leer van het Evangelie, daarop betrekking hebbende, duidelijk uiteen te zetten, en tevens door aan de drie encyclieken van Leo XIII, die de sociale quaestie raken [1]), en de Instructie der Congregatie van 27 Jan. 1902 vele verklarende aanhalingen te ontleenen

Dit boekje (62 bladzijden groot), dat voor den matigen prijs van 10 cents door den uitgever J. J. van Lindert te Cuyck a/d Maas is uitgegeven, is een ware goudmijn voor iederen katholieken werkman, voor wien het — zooals de schrijver zegt — op de eerste en voornaamste plaats bestemd is. Hij zal daarin vinden eene glasheldere uiteenzetting van de leidende beginselen, die hij bij zijne sociale actie steeds voor oogen moet houden, en een schat van toelichtingen uit de bronnen, boven vermeld.

Een ruime verspreiding van dit degelijke en hoogst nuttige werkje hoop en verwacht ik dan ook van ganscher harte, vooral onder de werklieden, wien men in onzen tijd zooveel onder de oogen tracht te brengen dat zoo uiterst verderfelijk voor hen is. Dit boekje zal hun kracht geven en sterken. Maar ook voor anderen, bijv. voor inleiders van besprekingen op vergaderingen, zal dit boekje zeer dienstig kunnen zijn. Ook denzulken raad ik het bijzonder aan. De koop zal hen niet berouwen; want men vindt daarin veel bijeen, waarnaar men anders korter of langer tijd moet zoeken.

Warmond. J D. J. AENGENENT

---

[1]) *Quod Apostolici muneris* (1878), *Rerum novarum* (1891), en *Graves de communi re* (1901)

TEKSTVERBETERING.

In het leven van Eusebius van Alexandrie, beschreven door den monnik Joannes, komt een lofrede voor op den H. Cyrillus van Alexandrie, in welke een zinstorende fout wordt gevonden.

Wij lezen daar n.l. aldus: (Migne *S. G.* 86*a*, p. 301)

Οὗτος ἦν Κύριλλος ὁ κατὰ τοῦ ἀθλίου Νεστορίου αἱρετικοῦ πολλὰ ἀγωνισάμενος· οὗτος ὁμιλήσας κατὰ τῆς αἱρέσεως αὐτοῦ, ἔπεισεν τὸν βασιλέα καθελεῖν τὸν κακόφρονα, καλῶς κηρύξας τὴν πίστιν τῆς ἁγίας Τριάδος· οὗτος ἦν Κύριλλος ὁ καλοκήρυξ τῆς ἁγίας Θεοτόκου Μαρίας· ὅθεν καὶ σὺν αὐτῇ αὐλίζεται ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ.

Dit vinden wij in Migne op de volgende wijze vertaald· »Idem fuit hic Cyrillus qui tam fortiter miseri Nestorii haeresim repugnavit Idem, debellata haeresi, regi suasit ut insanum interficeret, fidem sanctæ Trinitatis egregie professus Idem Cyrillus sanctam Dei Genitricem Mariam inclyte prædicavit, quamobrem cum ea simul in coelorum regno celebratur".

Nu ziet iedereen, dat het nog al vreemd is, in een lofrede, als een eervol feit te vermelden, dat men iemands *dood* heeft gevorderd, en al wil men nu den H Cyrillus graag veel leelijks aanwrijven, dat heeft toch zeker deze lofredenaar niet bedoeld In plaats van *dood*, *afzetting* te vertalen strookt evenmin met het verband als met de geschiedenis der feiten. Buitendien sleept de toevoeging καλῶς κηρύξας wonderlijk achteraan.

Ik zou gaarne de plaats aldus lezen

Οὗτος ἦν Κύριλλος ὁ κατὰ τοῦ ἀθλίου Νεστορίου αἱρετικοῦ πολλὰ ἀγωνισάμενος· οὗτος ὁμιλήσας κατὰ τῆς αἱρέσεως αὐτοῦ,

ἔπεισεν τὸν βασιλέα κατελεεῖν τὸν κακόφρονα· καλῶς κηρύξας τὴν πίστιν τῆς ἁγίας Τριάδος· οὗτος ἦν Κύριλλος ὁ καλοκήρυξ τῆς ἁγίας Θεοτόκου Μαρίας· ὅθεν καὶ σὺν αὐτῇ αὐλιζεται ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ.

En aldus vertalen·

»Deze Cyrillus was het, die den zwaren strijd heeft gestreden tegen den ongelukkigen ketter Nestorius; hij heeft, na tegen zijn ketterij te hebben gepredikt, den keizer overreed met den verdwaasde medelijden te hebben, door zijn lofwaardige verkondiging van het geloofspunt der H. Drievuldigheid was deze Cyrillus de lofverkondiger van de H. Moeder Gods Maria, waarom hij dan ook met haar troont in het koninkrijk der hemelen"

Dr L. J. SICKING.

UIT DEN OOSTERSCHEN TUIN IN EIGEN GAARDE.

Wie eenigen tijd van onze vaderlandsche Flora zijn studie heeft gemaakt, ontmoet overal kennissen en vrienden, in den regel zelfs daar het meest, waar het gezelschap der menschen schaarscher wordt of verdwijnt. Langs de akkers, op de eenzame veldwegen, tusschen 't kreupelhout en in de heide noemen planten en boomen hem hunne namen en verhalen in eigen taal van hun verschillend levenslot. Hier klaagt er een met geknotte ledematen over schending door menschenhand of dierentand, daar kwijnt er een weg, overwoekerd door een machtiger nabuur, die hem lucht en licht beneemt, sommige groeien frisch en kleurig het lieve zonlicht te gemoet, andere verschrompelen en verkankeren ten gevolge van het gif, door een nauwelijks zichtbaar insect in de teerste levensorganen uitgestort Onze botanicus kan u den sluipmoordenaar misschien met name noemen. Zeker zijn er onder de planten, de kinderen der vrije natuur, voor hem geen onbekenden; hunne namen, meer nog, hun geheelen burgerlijken stand met naaste en verwijderde familie heeft hij in 't hoofd.

Maar daarmee is nog niet gezegd, dat hij vertrouwd is met geheel zijn planten-omgeving. Nauwelijks heeft hij den voet gezet in onze tuinen, onze sierlijk aangelegde lustparken, of hij bevindt zich als in een nieuwe wereld. De bonte menschenmassa, zich verdringend langs de kaden onzer grootste handelshavens, kan moeilijk grooter verscheidenheid van uitheemsche rassen en typen vertoonen dan de parken en houtpartijen in een siertuin, zelfs van tamelijk bescheiden omvang Sommige planten kan men haar vreemde afkomst duidelijk aanzien, al heeft Neerlands nevelachtige hemel haar groeikracht gestuit,

al hebben ze daarbij haar oorspronkelijken weelderigen groei gedeeltelijk ingeboet Enkele slechts — dit is opmerkelijk — voelen zich volkomen thuis in haar nieuw vaderland, dat eerder gunstig dan nadeelig op haar ontwikkeling schijnt te werken. Men denke slechts aan de tulpen en hyacinthen.

Niet alle vreemdelingen kenmerken zich door dezelfde eigenaardigheden Voor ons doel zullen wij die uitlanders gemakshalve in twee groepen verdeelen. Tot de eerste groep brengen wij die individuen, welke duidelijk verwantschap met onze reeds bekende vrienden uit de »Nederlandsche schoolflora" schijnen te vertoonen, en in de wandeling voor hun broertjes of zusjes kunnen doorgaan. Met hen kan, wie wil, zelf gemakkelijk kennis maken

Niet zoo gemakkelijk met de andere groep. Hierin vinden we sterk gekarakteriseerde vreemdelingen. Niet alleen hebben ze met het eigenaardig uiterlijk een eigen levenswijs en eigen levensbehoeften uit den vreemde meegebracht, maar willen die ook liefst zooveel mogelijk behouden. Ten onzent, in de Noordelijk gematigde luchtstreek, was het b.v. van oudsher een algemeen gebruik, dat gedurende de winterrust alleen de naaldboomen hun groen gewaad niet aflegden Hoeveel ander wintergroen ontmoeten we thans niet overal, dat zich aan 's lands wijs niet stoort!

Willen we te midden van deze »burgers uit den vreemde" eenige oogenblikken rondwandelen? Vandaag zullen we ons beperken bij herinneringen aan den Oosterschen tuin van vroeger eeuwen, en natuurlijk het meest letten op die individuen, wier gelijken wij bezitten op eigen erf, in eigen hof. Nadere kennismaking ontdekt ons misschien menige, tot nu toe onbekende bijzonderheid; onze weetlust zal er wèl bij varen.

»Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci", beweert Horatius· »Wie 't aangename huwde aan 't nuttige, behaalt den eersten prijs". Nu moge in onze pleiziertuinen het aangename overheerschen, men vindt er toch ook het nuttige. Alleen dient opgemerkt, dat in onze gouwen volstrekt niet van oudsher het nuttige in gelijke mate aanwezig was als

thans. Zelfs onder onze meest verspreide vruchtboomen moeten we bij eenig nadenken vreemdelingen erkennen. Waarom zouden ze anders zoo'n bijzondere zorg eischen? Laat een boomgaard gedurende eenige geslachten aan zijn lot over, en hij biedt u niet meer de *groote*, *saprijke*, *smakelijke* vruchten van voorheen In de jongere stammen keert de wilde natuur terug; mettertijd zullen de meeste zelfs bezwijken in den strijd om het bestaan tegen onze inheemsche gewassen Een zelfde verwildering staat in gelijke omstandigheden onze parken te wachten.

Zelfs onze appel- en pereboomen waren oorspronkelijk aan deze landen vreemd. Misschien is de wilde appelboom hier inheemsch — hij komt althans verwilderd bij ons voor - maar zeker leende niet hij zijn stam of takken, om de griffel van meer edelen aard te ontvangen Volgens den Duitschen botanist Engler kwamen onze veredelde fruitboomen over de Alpen tot ons en zouden ze ontstaan zijn niet uit ééne, maar uit verschillende soorten. Tot veredeling van de appelboomen zouden drie [1]), van de pereboomen vier [2]) soorten hebben samengewerkt, wier vaderland in Perzie moet gezocht worden Zelfs de naam »appel" zou eerst aan Virgilius vers (*Aen* VII, 740)

»En waar van zijn trans 't ooftdragend *Abella* op neerziet"

ontleend en dus naar de Italiaansche stad Abella, thans Avella-Vecchia, genoemd zijn.

Denzelfden weg ongeveer volgde de kerseboom van de Zuidkust der Zwarte Zee Uit de stad Cerasus, waarvan in »kers" de naam nog goed hoorbaar is, bracht hem de Romeinsche veldheer Lucullus, de overwinnaar van Mithridates, naar Italie. Verder volgde hij de Romeinsche beschaving over de Alpen naar Gallie.

Van onze perziken [3]) wijst eveneens de naam reeds het moederland aan. Ongeveer 50 jaar na Christus kwamen zij

---

1) *Pirus pumila* (uit de Kaukasuslanden), *Pirus dasyphylla* en *Pirus prunifolia*

2) *Pirus Achras, Pirus Persica, Pirus cordata* en *Pirus elaeagrifolia*

3) *Amygdalus Persica*

uit *Perzie* naar Italie. De kriekskes [1]) en pruimen [2]), waarvan de bij ons gekweekte soorten meestal bastaarden of varieteiten zijn, werden hoogstwaarschijnlijk op gelijke wijze door Klein-Azie geschonken. Daarentegen kunnen de noteboom [3]) en tamme kastanje [4]) hun goed recht van inboorlingen handhaven, alhoewel veel er voor pleit, dat de omstreken van de Zwarte en Caspische Zee hun moederland zijn.

Zeer opmerkelijk is, dat de boom en de naam der abrikozen een verschillenden weg volgden Wat de plant betreft, haar brachten, wellicht voor den tweeden keer, de kruistochten naar Italie, waar ze voorloopig den naam *damasco* aannam [5]). Vandaar uit was verdere verspreiding gemakkelijk. Toen de Romeinen haar vroeger in Armenie leerden kennen, noemden zij de vrucht, die bij Plinius *Armenische pruim* heet [6]): *praecox*, d i *de vroeg rijpe*. Bij de Grieksche schrijvers veranderde deze naam weer in πρωικόκκιον. Na de onderwerping der Grieken door de Arabieren ging de naam nog verder zwerven. Met bijvoeging van het lidwoord spraken in navolging der Grieken de Arabieren van *al-barkok*. Door Syrie, Egypte, langs de noordkust van Afrika kwam de naam in Spanje en Portugal. Hier was de gedaante weldra *albricoque* of *alboquorque*, dáár *albarcoque* of *alvarcoque*, ook wel in beide landen *albercoque*. In Frankrijk sprak men uit *abricot*, terwijl ondertusschen ook in Italie een nieuwe naam in zwang kwam, nl. *albercoco* of *albicocca*, die blijkbaar met den Spaanschen een gemeenschappelijken oorsprong heeft Eindelijk in Holland, dat de vrucht en wellicht ook de plant over Frankrijk ontving, werd abrikoos uitgesproken Zonder twijfel is nog in deze benaming de letter *a* het Arabisch lidwoord, en *brikoos* het Latijnsche *praecox* [7]). Hoe ook de planten zwerven kunnen!

---

1) *Prunus insititia.*
2) *Prunus domestica*
3) *Juglans regia*
4) *Castanea vulgaris*
5) Zie Lavisse et Ramband, *Histoire Générale* II, p 347
6) *Prunum Armeniacum*, zoo is heden de wetenschappelijke naam nog
7) Zie Dozy's *Oosterlingen*, blz. 1.

De kweeperen herinneren ons aan de gouden appels der Hesperiden. Haar moederland moet wel dicht bij Griekenland liggen. Hera kreeg ze immers bij haar huwelijk ten geschenke van Gaia. De wetenschappelijke naam *Pirus Cydonia* of *Cydonia vulgaris*[1]) verwijst ons naar Cydonia, een oude stad op Creta.

Behalve vele andere kwamen ook uit het Oosten de zwarte en witte moerbezieboom, van welker vruchten reeds de Romeinen genoten. Voor zijden kleederen, die zij in 't verre Oosten gingen koopen, betaalden zij schatten gouds, maar ze vermoedden niet eens, dat de zijderups gevoed door hun moerbezieboom, gemakkelijk en goedkooper die fijne stoffen had kunnen leveren Eindelijk onder Justiniaan brachten twee Byzantijnsche monniken ook den zijdeworm naar Europa. Spoedig nam nu de zijdecultuur zoozeer in omvang toe, dat Justiniaan er een staatsmonopolie van maakte. Zijn schatkist vond er ruime baten bij[2]). Eerst door de Arabieren echter werd de zijde-industrie in Spanje en op Sicilie tot bloei gebracht. Weer eeuwen later — zoo wisselvallig is 's menschen bedrijf - kon Hendrik IV zich nog voor Frankrijk verdienstelijk maken, door den zijdeworm opnieuw uit het Oosten te laten halen.

Moeilijker is te zeggen, in welk jaar of zelfs in welke eeuw de overige vruchtboomen deze streken bereikten. Ongetwijfeld dankt het Westen ze aan de Romeinsche beschaving, maar hoe kwamen ze in de Noordelijke landen? Tusschen Caesar of Drusus en Karel den Groote liggen nog acht eeuwen en .. de volksverhuizingen. In die »Sturm- und Drangperiode," kon, nog minder dan ons inheemsch hout, een Oostersche of Zuid-Europeesche plant hier vrucht zetten en de vrucht behoorlijk ontwikkelen. Alleen de kloostergaarden der Benedictijnen hebben de Romeinsche tuinbouwkunst voor algeheelen ondergang behoed. Met de monniken-geloofsverkondigers verspreidden zich wetenschap en kunst maar ook leliën en

---

1) *Morus nigra, Morus alba*

2) Procopius, III, 140.

rozen en fijn ooft vanuit Monte Cassino over het Noorden van Europa.

Het moge ongelooflijk schijnen, zeker toch is, dat de Turken, die wij ons moeilijk anders dan brandend en verwoestend kunnen voorstellen, een groot aandeel hebben aan de versiering onzer tuinen. De prachtigste bloemen, heesters, en boomen van zijn Midden-Aziatische bakermat bracht de Turk mee naar zijn nieuw Klein-Aziatisch en Europeesch vaderland Over Weenen, of ook wel over Venetie, dat eeuwenlang het handelsmonopolie in den Levant had, reisde de Turksche Flora naar het Westen.

We noemen in 't voorbijgaan de overbekende wilde- of paardekastanje [1]), door den gezant van Ferdinand I bij Soliman II, nl. Busbeck, uit Perzie overgebracht [2]). Haar naam zou ze danken aan de gewoonte der Turken, om er hun paarden mee te voeren als voorbehoedmiddel tegen den hoest Paardenkenners zullen wel weten of 't middel »probatum" is.

Vervolgens het Athaea-boompje [3]), waarmee de Turk het geslacht *Hibiscus* uit de familie der Malvaceeen onze gaarden binnenleidde. 't Is er bijna geen vreemdeling meer; een matige winterkoude kan het reeds verdragen. Door zijn rijke

---

1) *Aesculus hippocastanus*, zijn vaderland is tot nog toe onbekend.

2) Èn om zijn vele verdiensten èn omdat hij Vlaming—Nederlander was, trede dit interessant personnage even naar voren. Busbeck of eigenlijk Ogier Ghislen van Busbeck — dit dorpje aan de Lijs verhief later aartshertog Albrecht om 's mans nagedachtenis te eeren tot een baronie — werd in 1522 te Commines in Vlaanderen geboren Na een breed wetenschappelijke opleiding aan de hoogescholen van Leuven, Parijs, Venetie, Bologna, Padua, werd hij in 1555 gezant van Ferdinand I, koning van Bohemen en Hongarije later keizer, aan het hof van Soliman II Ondanks de tegenwerking van den Franschen gezant gelukte het hem eerst een wapenstilstand van 6 maanden, daarna van 8 jaar, eindelijk in 1562 den vrede met Soliman II tot stand te brengen Niet alleen groot als staatsman maar ook als geleerde en met fijne opmerkingsgave bedeeld, bracht hij een opschrift, zij het dan onvolmaakt, van het *Monumentum Ancyranum* naar Weenen Ondertusschen wist hij zich tot bij de honderd Grieksche handschriften te verschaffen, bewaarde door zijn woordenlijst de overblijfselen der Krim-Gotische-taal voor de wetenschap en voerde vele zeldzame planten en dieren naar Europa

3) *Hibiscus Syriacus*.

en veelkleurige bloemen heeft de tot 3 M. hooge struik zichzelf en zijn talrijke nakomelingschap een eereplaats verzekerd.

Eindelijk de sering, op dezelfde wijze in het N.-W. Europa zoo al niet ingevoerd, toch verspreid. De gewone sering is wellicht in Z.-O.Europa inheemsch, maar bijna even veelvuldig komt in onze tuinen de Chineesche [1]) en Perzische sering [2]) en *Syringa Emodi* van het Himàlaya-gebergte voor. Weer was het de verdienstelijke Busbeck die de Perzische sering uit Stamboel herwaarts bracht.

Maar van alle Turksche landverhuizers winnen het de knol- of bolgewassen verreweg in belangrijkheid, althans voor Holland.

Met groote zorg en algemeen erkend succes kweeken onze bloemisten een aantal soorten en varieteiten van de keizerskroon [3]). Haar bebladerde bloemenstengel, haar sierlijk afhangende bloemen, haar groote honiggroefjes, die op schitterende parelen gelijken, haar bloeiwijze, welke doet denken aan een andere uitheemsche plant, de Peruaansche ananas, dat alles trekt onze aandacht. Ook zij is afkomstig uit Perzie en reisde in 1570 over Constantinopel naar Europa.

Niet minder bekend is de Aziatische ranonkel [4]), de lievelinge van Sultan Mahomed IV in het midden der 17de eeuw. Uit alle deelen des rijks bracht hij verschillende exemplaren naar zijne residentie over. Vandaar verspreidde zij zich over Italie, Duitschland en Holland. Met recht mogen we zeggen: in de ontwikkeling van deze bloem heeft de cultuur meesterstukken geleverd. Neen, de beschermheer Mahomed zou in het nakroost de stamouders niet meer herkennen, zoozeer heeft de kunst haar kleuren- en bloemenrijkdom weten te verhoogen.

Geen bloem kan echter halen bij de tulp, Hollands aloude roem en tevens bron van rijke inkomsten, al werden die ook verkregen door een onzinnigen en bespottelijken 17de eeuwschen bloemenhandel. Haar naam dankt ze aan den »Dulbend" of

1) *Syringa Chinensis*
2) *Syringa Persica.*
3) *Fritillaria imperialis*
4) *Ranunculus Asiaticus*

»Tulband" der Perzen en de reeds meer genoemde Busbeck zou in 1562 het eerste exemplaar naar Praag hebben gebracht.

De eerste tulp echter, die in Holland verbouwd werd en daarom voor ons een eervolle vermelding verdient, was *Tulipa Gesneriana* [1]). Een weinig later kwam *Tulipa suaveolens* in cultuur. Wat kunst en winstbejag daaruit ontwikkelden, kunnen in de lente Haarlems velden leeren 't Gaat alle beschrijving te boven.

Langs een anderen weg was ondertusschen een mededingster van de tulp opgedaagd, eveneens een geschenk der Turken, de hyacinth Zij bereikte van Bagdad en Aleppo uit ons vaderland over Venetie. Onder sommige opzichten staat zij achter bij haar voorgangster. ze telt waarschijnlijk minder soorten; ook de aangekweekte typen zijn minder in aantal, de kleur is over 't algemeen minder fijn geteekend Nochtans reeds in 1767 hadden reeds te Haarlem — en dat geeft ons weer een goeden kijk op de macht der cultuur — tusschen de 1700 à 1800 hyacinthen ter onderscheiding een eigen naam gekregen.

Onder andere opzichten kan tegenwoordig de hyacinth dingen naar den eersten prijs. Ze wint het zeker in bloemenrijkdom; de oorspronkelijke blauwe hyacinth [2]) haalt reeds wellicht evenveel punten in verscheidenheid van kleur Wie van beide den voorrang verdienen in sierlijke vormen, moge onbeslist blijven. Maar in vroegtijdigen bloei streeft weer de Romeinsche hyacinth [3]) de vroeg bloeiende *Tulipa suaveolens* ter zijde

Alle opgenoemde Oosterlingen — van vele andere als narcissen enz willen we niet meer spreken uit vrees voor eentonigheid — behooren ongetwijfeld tot de gunstelingen der fortuin. Zij hebben hun voordeel gedaan met het reizen Dankbaar voor de goede zorg, die ze overal mochten ondervinden, hebben ze het ver gebracht in het nieuwe vaderland. Als nu de

---

[1]) De naam herinnert ons aan Koenraad Gesner, bij de Duitschers de »Vader der Natuurlijke Historie" en de »Duitsche Plinius" genoemd Geb 1516, gest 1565

[2]) *Hyacinthus orientalis.*

[3]) *Hyacinthus praecox*

bevoorrechte of veelbelovende individuen onzer parken, omdat ze zelf een uiterst zorgvuldige opvoeding genoten, maar niet met minachting gaan neerzien op hunne nog in 't wild levende natuur- of stamgenooten.

Zoolang zulk »anthropomorphisme" alleen bestaat in de weelderige phantasie van dezen of genen dichter, nemen we er vrede mee. Anders zouden we ons tot Flora's kinderen wenden en hen tot bescheidenheid vermanen. Wij moeten toch bedenken, dat ze zelf niet lang de menschelijke hulp kunnen ontberen, om zich in hun stand te handhaven. Dat bewijzen voldoende de voorzichtige zorgen van boomkweekers en bloemisten Van tijd tot tijd moeten zij de afgeleefde fruitboomen een kunstmatige verjongingskuur laten ondergaan. Daartoe worden de loten van den edelen stam op een jonge, levenskrachtige, liefst wilde heester geent. Nieuw bloed, nieuw leven als 't ware, moet hun ingestort Bij zuiver natuurlijke voortteling ware anders reeds het eerst geslacht ontadeld.

Hierbij sluit zich vanzelf de andere vraag aan, of die troetelkinderen der natuur wel zich zelf ontwikkeld hebben. Ook dezen weg leidt ons naar den Oosterschen tuin. Boven allen twijfel toch verheven is, dat de Romeinen, wier beschaving vanaf de wording tot den hoogsten bloei men tamelijk wel kan nagaan, de kunst van enten en oculeeren niet zelf vonden, maar uit het Oosten ontvingen. Ofschoon Cato Major in zijn boek over den landbouw reeds opteekende »Eo modo quodvis genus arborum facere poteris". d.i. »Op deze wijze kan men elke boomsoort verkrijgen die men wil", zingt nog Virgilius, *als van een merkwaardig, ongewoon verschijnsel:*

> »De boom begint eerlang zijn meien
> En tacken hemelhoogh geluckig uit te spreien,
> En staet *verwondert* om dat, *tegens zynen aert*
> De stam *dit nieuwe loof* en *vreemde vruchten* baert" [1]).

Meer ernstig toeschouwer dezer cultuur is Plinius de Oude. Hij verwondert zich niet meer over zulke nieuwigheden,

[1]) *Georgicon*, II 69—73 Vondels *Lantgedichten*, v 121—124.

maar de ernstige Romein maakt zich bezorgd voor de toekomst. In zijn vrees als zou mettertijd de ontaarding van het menschelijk geslacht volgen op zulke »ontaarding" van planten en dieren, zuchtte hij: »Niets vreemders kan meer worden uitgedacht. Reeds lang zelfs is geen nieuwe appelsoort meer te vinden [1]) Het gaat toch niet aan om alle entloten dooreen te haspelen (neque omnia insita misceri fas est)".

»Het daghet in het Oosten" moet blijkbaar ook waar zijn voor de plantencultuur. Oudtijds stond deze kunst te Babylon in hooge eere; zij werd er vlijtig beoefend. *Talrijke* aldaar gevonden tafels met botanische namen in spijkerschrift getuigen het nog.

Als Ritter in zijn *Erdkunde* (S. 771) de Nabataeers, een volksstam ten Oosten van Babylon, de eerste tuinbouwkundigen, de eerste kweekers noemt, en Victor Hehn in *Kulturpflanzen* de olijf en de dadelpalm aanwijst als de uitverkorenen, die het eerst 's menschen veredelende zorg mochten ondervinden, dan beweren ze wellicht meer dan ze bewijzen kunnen. Is hun bedoeling, dat we in Babylonie, bij de Syriers en bij de Ciliciers de oudste sporen van enten en oculeeren ontdekken, dan hebben we er geen bezwaar tegen Eerst na de veroveringen der Romeinen in Azie drong die kunst door naar Italie en het Westen van Europa.

Wat eigenlijk het plan, het motief van een Oosterschen tuin was, daarop is nog geen antwoord gegeven. Wel was de provincie Babylonie oudtijds om haar vruchtbaarheid geroemd [2]) Wat dat betreft was er voor weelderigen plantengroei geen beletsel Wel omgaven uitgestrekte lustwaranden de paleizen en zomerverblijven der Perzische koningen te Babylon, Suza, Ecbatana, Persepolis Een merkwaardige plaats onder dit opzicht vinden we in het boek Esther (I, 5). Hier noodigt koning Assuerus het geheele volk, mannen, vrouwen en kinderen, der stad Susa uit tot een gastmaal van zeven dagen,

---

1) Plinius kende reeds ongeveer 43 peren, 29 appels, 10 pruimen, 8 kersen.
2) Zie bijv. Herodotus, I, 192.

nog wel in de *voorhoven* zijner lustgaarden. Hoe groot bijgevolg zoo'n pleiziertuin zelf moet geweest zijn laat zich gissen. De ondergeschikte vorsten of satrapen deden natuurlijk hun best, om in dezen den Grooten Koning na te streven. Maar ondanks dat alles, een teekening of voldoende gegevens om een juist denkbeeld van Oostersche buitenplaatsen of parken te vormen hebben ook de opgravingen der vorige eeuw niet aan 't licht gebracht.

Alleen van de „hangende tuinen" te Babylon, welke de Grieksche schrijvers bij vergissing aan Semiramis toekenden en waarvan ze alleen den naam voor 't nageslacht bewaarden, werd in den laatsten tijd een reconstructie mogelijk Ze geeft natuurlijk niet het model, maar althans iets van een Oosterschen tuin.

Kolossale pilaren, 6,3 M dik, op een stevig aangelegden onderbouw rustend, schraagden een reusachtig terras, waarvan drie randen vrij bleven voor beplanting. Op het eerste verhief zich op gelijke wijze nog een tweede, een derde en vierde terras, elk kleiner dan het vorige. Het vierde en laatste, 78 M hoog droeg nog een zomerpaleis des konings en bovendien de noodige gebouwen en machinerieen, om van onder de pyramide het water van den Euphraat ter besproeiing van den tuin naar boven te brengen Aan de vierde zijde, waar beplanting ontbrak, sloot een steile muur het geheele bouwwerk af.

Dit geschenkje van koning Nabuchodonosor aan zijn Medische echtgenoote, was waarlijk koninklijk Bloemen, sierhout, palmen, en wat de Oostersche Flora voortreffelijks bood, werd op de opeenvolgende terrassen gekweekt en deze »hangende tuinen" moeten wel de nieuwe koningin hebben behoed voor het heimwee naar de Medische bergen, haar vaderland

Dat aan dezen en andere Oostersche tuinen, ook wat beplanting betreft, geen moeite en onkosten werden gespaard, daartoe blijft ons borg de eigenaardige opvatting van Oeconomie bij de Oostersche koningen. Zij alleen waren vrij, al hun onderdanen slaaf Over de stoffelijke goederen van hun uitgestrekt rijk, over de arbeidskracht der onderdanen beschikten ze naar hun koninklijken willekeur.

Wat de Perzische koningen gedaan hadden, deed ook later, althans voor Babylons tuinen, Alexander de Groote, de stichter van het Macedonische rijk Harpalus, 's konings schatbewaarder tijdens de expeditie naar de Indus, liet de wellicht verwaarloosde „hangende tuinen" weer opknappen en versieren met uitheemsche, vooral Grieksche gewassen. Doch dat verhuizen is van geen beteekenis, vergeleken bij de groote plantenverhuizingen onzer drie laatste eeuwen

Volgens sommigen vinden we nog een *nabootsing* van den Oosterschen tuin in de parken der Romeinen Zeker maakten Oostersche slaven bij hen zich verdienstelijk voor de tuinbouwkunst Zij alleen kenden het veredelen der gewassen. Nieuwe vormen wisten ze door enten en oculeeren te bewaren

In Dietsche taal late Vondel ons hooren, wat — let wel — het model was voor een tuin van den Romeinschen dichter, *die het landleven beminde:*

»Want mij gedenckt, hoe, bij de torens van Tarent,
Daer langs Galezus met zijn bruinen waterzegen
Het goudgeel gras besprengt, ick bij geval bejegen
Een van Cilicie [1]), die, grijs, wat lants bezat
Dat onbeploeghbaer was en daer geen vee in tradt
Te weide, geene ranck de muskadel wou draegen.
Dees grijze nietemin pluckte, onder doornehaegen
En distels, hier ter stê, zijn warmoes, ijzerkruit,
Oock witte lelien en mankop, dat er spruit,
En was in zijnen zin een koning, op die wijze
Hij deckte, 's avonts spa, met ongekochte spijze
Den disch, zoo menighmael hij t' huis quam afgeslooft.
De lent broght roozen voort, de herfsttijt weeligh ooft.
Wanneer de rotsen in den kouden winter borsten,
Het water in den stroom bevroos met harden korsten,
Dan sneet hij beereklauw [2]) en riep den zomer in
En westenwint, te traegh gereet naar zijnen zin" [3]).

[1]) *Corycus*, was een stad in Cilicie Nemen we aan, dat de Corycische grijs een *vrijgelaten tuinder der Romeinen was*, dan wordt het schier »onoverkomelijk" bezwaar, waarom Vergilius juist den tuin van een Corycischen man uitkiest, gemakkelijk weggenomen Oosterische slaven waren vaak de tuinders der Romeinen

[2]) Vondel heeft *acanthum* vertaald Andere lezingen geven *hyacinthum*, wat dan niet een hyacinth, maar waarschijnlijk een soort gladiool of zwaardlelie beduidt

[3]) Vergilius, *Georgicon*, VI, 126—149, Vondel, *Lantgedichten*, IV, 172—188

»Dat is klein-burgerlijk", brandt ons reeds op de lippen. »Dat is kortzichtige bekrompenheid, en dat nog wel bij den Mantuaanschen zanger 't Is of we Poot hooren neurien:

„Hoe genoeglijk rolt het leven
Des gerusten landmans heen" enz.

't Zij volmondig erkend: heel hoog stelt Vergilius zijn ideaal van een schilderachtig landverblijf nog niet. Meer smaak en echten kunstzin vinden we in den aanleg der kostbare Romeinsche landgoederen aan zee of op een heuvelachtig terrein, vanwaar men zich in de meest verschillende vergezichten kan verlustigen.

Op de Toscaansche villa van Plinius den Jongere — een voorbeeld van een volmaakt schoon landschap voor een Romein, volgens Friedlaender[1]) — kon men de wijdsche vlakte, zich tusschen de Apennijnen als een amphitheater verheffend, rustig overschouwen. In de verte daalden dichte bosschen van de bergtoppen af. Daartusschen strekten zich achtereenvolgens graanvelden, wijnbergen en weilanden in frisch groen en bloemenpracht langzaam naderend uit tot aan de Tiber en tal van beekjes, die aan den bodem vruchtbaarheid schonken en blij en rustig leven aan de geheele omgeving Laat men het oog hier weiden over de landstreek, zegt Plinius[2]), dan zal men wanen te aanschouwen als 't ware een naar de hoogste schoonheid geschilderd tafereel. In zulk een wonderbaar geordende verscheidenheid verlustigt zich ons oog, werwaarts het zich ook wendt.

't Zou ons te ver voeren meer beschrijvingen van Romeinsche landgoederen aan te halen. Wie de kroon spant in sierlijken aanleg, in beplanting en stoffeering van parken en luxe-tuinen, Rome of Babylon, moet onbeslist blijven Waarschijnlijk overwint Rome in 't eerste, Babylon in 't laatste.

---

1) Friedlaender, *Sittengeschichte Roms*, Band II, S 182

2) Plinius, *Epistolae* L V Epist 6 Het aangehaalde gedeelte is ook bij Kleutgen, *Ars dicendi*, te vinden

Maar vergelijken we *onze* tuinen met die der oudheid, dan is spoedig ons oordeel gevormd. Onze meest bescheiden tuinen gerieven de keuken veel beter; onze parken winnen het ver in sierlijkheid van aanleg en verscheidenheid van beplanting

In kunstigen aanleg stonden de Oostersche parken bij de onze zeer zeker ver ten achter Doch men zij daarom voor den »Oosterschen tuin" in zijn oordeel niet onbillijk. Behoorlijk ontwikkeld gevoel voor natuurschoon vinden we bij de oude volken *nergens*. Ook bij onze Grieksche en Romeinsche schrijvers zoekt men tevergeefs naar sporen van dat *bezielen der natuur*, van dat *meeleven met de natuur*, van *die ontvankelijkheid voor licht- en schaduwspel*, waarmede onze kunst haar voordeel doet.

En onze Oostersche tuin thans? Reeds lang zijn de rollen gewisseld. Het Oosten is niet meer de voorlichter van het Westen De beschaving beweegt zich thans in tegengestelde richting. Van den alouden bloei der landen aan Euphraat en Tigris is nauwelijks nog iets te bespeuren. De vlakte van Mesopotamie, zelfs het land van Sennaar gelijkt het grootste gedeelte des jaars op een woestenij, »omdat het gras verdord, alle kruid weggestorven en alle groen is bezweken"[1]), of op een »zee-woestijn"[2]) met uitgestrekte poelen en staande wateren. Slechts op enkele plaatsen langs de rivieren is *nog* het Bijbelsche woord toepasselijk· »Verblijden zullen zich de verlaten en ontoegankelijke landstreken; opspringen van vreugde zal de eenzaamheid . . ., de roem van den Libanon en de heerlijkheid van den Carmel zal men haar toekennen"[3]).

A. Haans

---

[1]) Isaias, XV, 6
[2]) Isaias, XXI, 1
[3]) Isaias, XXXV, 1

MARIA II VAN ENGELAND, PRINSES VAN ORANJE.

EEN KARAKTERSCHETS

(Vervolg en slot van blz. 145)

III. KONINGIN VAN ENGELAND.

Den 12den Februari 1688 landde Maria II, koningin van Engeland, prinses van Oranje, in Greenwich, waar zij door haar echtgenoot en zuster feestelijk ontvangen werd. Stralend van schoonheid, schitterend in koninklijk gewaad, vol diamanten en paarlen, verscheen zij het Engelsche volk. Aan de zijde van haar mede-koning vaarde zij in de statieboot haars vaders naar Whitehall, het paleis nog zoo kort geleden door hem bewoond Er is maar één stem onder de tijdgenooten over haar houding op dezen gedenkwaardigen dag

Zij betrad Whitehall blijde, lachend als ging zij ter bruiloft, en hoe had zij geweend en gezucht 13 jaar geleden, toen zij als jonge bruid dit paleis verliet!

Haar houding ergerde echter het Engelsche volk Zoo had men zich de dochter niet voorgesteld, die den troon ging innemen, vanwaar zij haar eigen vader had verjaagd Zelfs haar vrienden en aanhangers hadden haar stemming gaarne anders gewenscht en trachtten haar te verschoonen, met te zeggen, dat zij een rol speelde en vreugde huichelde om haar eigen droefheid te verbergen.

Dan moet erkend worden, dat zij haar rol *te* goed speelde en een uitstekende tooneelspeelster in haar verloren ging, want in Whitehall gekomen, doorliep zij vroolijk en opgewekt alle kamers, lichtte de beddespreien op, opende de laden en kasten, sliep in het bed van haar stiefmoeder, Maria Beatrice,

nam bezit van alles wat haar toebehoord had, zette zich dadelijk aan de speeltafel, in een woord gedroeg zich als een vrouw luchthartig van zin en van weinig gevoel. Burnet, zelf, haar groote vriend en lofredenaar, was er door geschokt en waagde het haar een opmerking te maken over haar gedrag en te vragen, hoe het kwam, dat zij de groote verandering in haars vaders lot zoo weinig ter harte nam

Zij antwoordde, dat zij het in haar ziel zeer levendig voelde, maar dat de brieven van haren echtgenoot haar tot die opgeruimdheid verplichtten, waarin zij misschien een weinig te ver was gegaan, omdat zij bevelen gehoorzaamde.

Wie echter Maria's eigen brieven of zelfbespiegelingen gelezen heeft begrijpt, dat het lot van vader, moeder en broertje haar weinig bezighield, en dat het toch zeker niet uit gehoorzaamheid was, dat zij den volgenden dag in morgenkleeding het paleis doorkruiste om alles te onderzoeken wat het nieuwe huis bevatte

Daags na hun intocht werden Willem en Maria als koning en koningin van Engeland, Frankrijk en Ierland geproclameerd en den 11den April in de Westminster-Abdij gekroond.

Juist toen zij hun kroningsgewaden hadden aangetrokken, ontvingen de vorsten het bericht, dat Jacobus in Ierland was aangekomen en van het eiland vreedzaam bezit genomen had Bovendien werd Maria een brief van haar vader ter hand gesteld, waarin hij haar mededeelde, dat alles, wat zij tot nu toe gedaan had, in gehoorzaamheid aan haar man kon geweest zijn, hij had haar in zijn vaderlijke liefde verschoond, zooveel hij kon; maar zoo zij zich nu in haar eigen recht liet kronen, terwijl hij en de prins van Wales nog leefden, zou haar de vloek treffen van den beleedigden vader en de straf van God, die den kinderen had geboden hun ouders te eeren.

't Schijnt, dat deze vloek nog meer indruk maakte op Willem dan op Maria, hij verklaarde ten minste uitdrukkelijk, dat hij alles had gedaan op haar raad en met haar goedkeuring en trachtte daardoor zijn eigen gedrag te vergoêlijken De tijding van Jacobus' inval wierp een sluier over de feestelijk-

heid; toch viel het ieder op, hoe gelukkig Hunne Majesteiten en vooral Maria schenen

Zij zag er prachtig uit in haar koningsmantel, gevoerd met hermelijn; op haar dikke, donkere lokken rustte een gouden band, rijk versierd met edelgesteenten. Haar hooge gestalte scheen nog statiger door haar echt vorstelijken gang en het gemak, waarmede zij de zware kleederen droeg, zoo verschillend van den kleinen ineengedrongen man, die al hoestend en kuchend naast haar ging. Misschien nooit bezielde machtiger geest zulk een onaanzienlijk, nietig lichaam, gebukt onder den overstelpenden last der kroningssieraden.

De beide koningen droegen dezelfde kronen, scepters en statiezwaarden, hetgeen iets zeer nieuws was. Burnet, die pas benoemd was tot bisschop van Salisbury, hield de feestpreek, een doorloopende smaadrede op Jacobus en verheerlijking van het nieuwe koningspaar. Te zamen legden zij den kroningseed af, woord voor woord elkander nazeggend en kusten tegelijk den Bijbel. Zij droegen toen het zwaard tusschen elkander, en het moet een dwaas gezicht geweest zijn den kleinen man en de groote vrouw, met het wapen tusschen hen, naar het altaar te zien schrijden om het daar te offeren.

De aartsbisschop van Cantorbury, de edele Sancroft, had geweigerd het paar te kronen, en nu moest Compton, de vroegere leermeester der koningin, de plechtigheid verrichten

Daags daarna werden Willem en Maria als koning en koningin van Schotland in Whitehall ingehuldigd · het was in dezelfde zaal, waar haar grootvader Karel I ter dood was veroordeeld

En nu begon voor de echtgenooten het leven van koning en koningin De geschiedenis verhaalt, hoe Willem, na eerst zijn schoonvader in Ierland te hebben overwonnen, zijn regeering op vaste grondslagen vestigde, gedurende zijn afwezigheid nam Maria het koningschap alleen waar. Zij gaf in haar bestuur bewijzen van groote scherpzinnigheid en echte staatsmanswijsheid; niet ten onrechte zag zij zich gaarne met Elisabeth vergeleken: zij had thans gelegenheid haar groote talenten

te toonen, want bijna onoverkomelijk waren de zwarigheden, waartegen zij te worstelen had.

De partijen woelden om haar troon; de Jacobieten verafschuwden haar als een ontaarde, gevoellooze dochter. *Mary the daughter* werd zij in hun smaadschriften en spotzangen minachtend genoemd. De Anglikaansche geestelijken, waartoe in dien tijd vele eminente mannen behoorden, zagen in haar en haar man Calvinisten, bijna even ver van hen staande als de katholieke vorsten, en moesten dulden, dat op de zetels, door hen verlaten, nulliteiten of mannen van twijfelachtige reputatie, aan wie het koningspaar verplichting had, werden verheven.

De vrienden, die hen binnen hadden gehaald, eischten belooningen; noch geld noch eereplaatsen schenen hun ooit voldoende toe; zij streden onophoudelijk, wierpen elkaar zoowel als den vorsten allerlei liefelijke verwijtingen naar het hoofd. Om strijd beroemden zij zich het grootste verraad te hebben gepleegd en het recht te hebben op de meeste dankbaarheid. De republikeinen duldden met tegenzin het koningschap der kleinkinderen van Karel I.

Dan heerschte er bovendien de grootste naijver tusschen Hollanders en Engelschen; 't kon niet anders, of beide volken, die zoo lang elkander beoorloogd hadden, gaven zich weinig moeite om in vreedzame eendracht te huizen. De koning en koningin bevoorrechtten de Hollanders te veel, klaagden de Engelschen, en de Hollanders konden zich in Engeland en in deze onsympathieke atmosfeer niet goed wennen. Tusschen al deze vrienden en vijanden moest Maria den vrede bewaren, hier geven, daar nemen, en dat terwijl haar echtgenoot afwezig was en zij in duizend angsten en vreezen sidderde voor zijn kostbaar leven. De grootste zorg gaf haar nog haar eenige zuster. Anna, die nu tot troonopvolgster was verheven, verkeerde in voortdurenden geldnood. Zij stond geheel onder den druk van den hertog en hertogin van Marlbourough, die onverzadelijke geldbeurzen bezaten en het geluk niet hadden in den smaak van Willem en Maria te vallen, waarnaar zij het trouwens ook niet maakten. Met recht verweet Maria hun een slechten invloed op haar zuster uit te oefenen, zelfs

brachten zij Anna zoo ver, dat zij haar vader een brief schreef, om vergiffenis te vragen.

Langen tijd bleef het tusschen de zusters bij onaangename tooneelen, totdat Maria eindelijk in haar verontwaardiging Anna gebood te kiezen tusschen haar en hare vriendin. Anna, die niet zonder Lady Marlborough leven kon, weigerde deze te ontslaan. Nu werden haar alle koninklijke eerbewijzen ontnomen, haar wacht werd ingetrokken, zij moest haar paleis verlaten, en zelfs toen zij doodziek neerlag, kwam Maria haar bezoeken alleen om van hare zwakheid partij te trekken en haar tot het wegzenden harer vriendin te bewegen.

In het optreden van Maria tegenover haar zuster is niets te bespeuren van de lieftallige zachtheid, welke haar lofredenaars zoo gaarne in haar prijzen. Alweer was Anna's kindje, na slechts even geleefd te hebben, gestorven; de koningin, die reeds lang op voet van oorlog met haar stond, kwam de kamer binnen en zonder naar den toestand der zielsbedroefde en doodzieke zuster te vragen, zonder haar hand te drukken of haar sympathie te betuigen ging zij voor haar bed zitten en begon dadelijk op gebiedenden toon te zeggen: »Ik heb den eersten stap gedaan om bij u te komen; ik verwacht nu, dat gij den volgenden zult doen door lady Marlborough weg te zenden" Met bevende lippen antwoordde de prinses, dat zij steeds Hare Majesteit had gehoorzaamd, behalve in deze zaak, die naar zij hoopte, der koningin eens even onredelijk zou toeschijnen als 't haar nu deed Zonder een woord te zeggen stond de koningin op en ging de kamer uit, zij had haar zuster voor het laatst gesproken

Evenals Maria haar Caliban — gelijk Anna haar zwager 't liefst noemde — niets weigeren kon en hem in alles ter wille was, zoo hing Anna haar vriendin aan en offerde haar alles op

Hoe Maria zich gevoelde, terwijl zij met vaste hand het roer van den Staat hield, blijkt uit haar brieven aan haar man en aan de Hollandsche vriendinnen, vooral aan mevrouw Van Wassenaar Obdam.

Telkens komt zij terug op de gelukkige jaren in Holland doorgebracht en herdenkt de heerlijke wandelingen gemaakt in de omstreken van Dieren, welks kasteel zij verre verkiest boven Hampton Court met zijn 4 à 500 kamers. Alles, wat van Holland komt, is haar dierbaar. Zij vraagt naar al hun belangen, niets is haar onverschillig. Van zich zelf geeft zij weinig in deze brieven, men komt er geen duim verder mede voor de kennis van haar karakter.

Aan de keurvorstin van Hannover moet zij iets zeggen over de ongelukken van haar vader, daar deze er over geschreven schijnt te hebben; maar dit klinkt tamelijk koel· »Wees billijk jegens mij en geloof, dat al het geluk der wereld geen geneesmiddel kan aanbrengen voor iets, wat mij van zoo nabij aangaat. Maar het schijnt mij toe, dat er onvermijdelijke rampen zijn, die men met geduld moet dragen, en ik heb altijd geweten, dat de glorie van God en het algemeene welzijn moeten gesteld worden boven alle andere beweegredenen, en dat in deze wereld ieder zijn kruis moet dragen. Het mijne is niet licht, maar men moet zich onderwerpen aan den wil Gods".

Toen na de kroning haar zuster Anna de nieuwe koningin vroeg, of zij de kroon niet zwaar had gevonden, antwoordde zij. »Een kroon is zoo zwaar niet als het schijnt".

Haar kruis scheen dan ook zwaarder dan het was

Terwijl haar man in Ierland oorloogde tegen haar vader, schreef zij hem de teederste liefdesbrieven. Macaulay, die wel eens meer beweerde dan hij bewijzen kon, verwijt Maria ongeletterdheid naar aanleiding van een foutief inschrift in haar koningsbijbel. Haar orthographie liet inderdaad veel te wenschen over, maar de stijl in haar dagelijksche brieven aan den koning is levendig, geestig en zakelijk. Waar zij over staatszaken spreekt — terwijl zij in deze weinig zijn raad vraagt en eenvoudig haar eigen inzicht volgt — is zij flink en doortastend Haar brieven zijn fraaie voorbeelden van het Engelsch uit die dagen; zij weet wat zij te zeggen heeft en zegt het goed, in die brieven vindt men niets van het zemelachtig verwarde uit haar zelf bespiegelingen.

Alleen komt het den koelen lezer voor, dat zij veel te veel om Willem's liefdesbetuigingen bedelt en hem te veel herhaalt, dat zij hem liefheeft, hem mist en naar zijn terugkeer verlangt, en vooral hoeveel moeite het haar kost zich in 't publiek goed te houden om de onrust en 't verdriet, die haar verteren, niet te doen blijken aan onverschilligen.

Deze komedie speelde zij dan zeker ook even goed als vroeger. Terwijl zij alleen regeerde en vader en echtgenoot aan de Boyne den beslissenden veldslag voerden, ging zij veel naar den schouwburg en naar de winkels en »Indische huizen" — een soort van restaurants — gaf bals en recepties en verscheen er altijd met een vroolijk, opgewekt, zonnig gelaat.

Haar gezondheid was nu uitstekend, zoo zelfs dat zij haar mooie slankheid verloor en zeer zwaar en dik werd, zooals men uit hare portretten als koningin zien kan. Daar zij lang van gestalte was, stond die corpulentie haar goed. Men ziet haar afgebeeld met een rond gezicht en dubbele kin, het donkere haar hoog opgemaakt met een nog hooger kroon van kant daarboven, waarvan twee brides bevallig neerhangen Zij toont een fraai besneden, vriendelijk gezicht In werkelijkheid had zij in de laatste jaren van haar jong leven een hoogroode kleur en scheen zeer volbloedig. Zij was evenals haar moeder, zuster en ooms van den kant der Hydes zeer gevoelig voor goed eten en drinken en leefde niet zeer hygienisch.

Wonderlijk genoeg worden Maria's zachtheid, lieftalligheid, vrome zin en echtelijke liefde steeds hoog geprezen; weinigen echter loven haar groote talenten als regentes, juist met die eigenschappen minder in harmonie; want de *schijn* daarvan moge een regeerende vorstin ter hulp komen, in werkelijkheid moeten zij haar eerder in haar plannen belemmeren. Zij ontzag zich niet de samenzweerders streng te straffen, zonder aanzien des persoons; haar eigen ooms Clarendon en Hyde werden door haar naar den Tower gezonden; zij teekende doodvonnissen en liet de pijnbank werken om politieke misdadigers hun geheimen af te persen, zette bisschoppen af en stelde anderen aan.

Dr. Hooper, de vriend en aalmoezenier van koningin Maria had geen hoog denkbeeld van Willems bekwaamheden, nog minder van zijn karakter en godsdienstige beginselen, maar van Maria zeide hij, dat het aan haar bekwaamheid en talenten te danken was, zoo hij zijn troon behield. Weinigen geloofden hem eerst, maar nadat zij de koningin gedurende eenige maanden aan het bestuur hadden gezien, moesten zij hem gelijk geven.

Dat Maria de groote eigenschap bezat, aan weinige regeerende vrouwen eigen, de genegenheden van haar hart ten offer te kunnen brengen aan de noodzakelijkheid der staatsbelangen, bewees zij gedurig. Behalve met haar vader, brak zij met haar zuster, zwager en ooms van moeders zijde, zoodra zij het in het belang van den Staat achtte.

De onderstelling is dus niet gewaagd, dat Maria wel verre van in de regeeringstaak een kwelling te vinden, zich juist als regentes op haar plaats gevoelde, omdat zij daar alle gelegenheid vond haar talenten te ontplooien en arbeid te verrichten geheel in overeenstemmig met haar begaafdheid en neigingen. Heeft zij wellicht daarom vooral haar man zoo goed begrepen en gewaardeerd, omdat zij opging in zijn staatkunde en van ganscher harte sympathiseerde met zijn plannen? Die zachte, lieve, volgzame Maria, blindelings haar echtgenoot aanhangend en hartstochtelijk liefhebbend, behoort tot de legende. Maria was een vrouw met een wil en groot verstand en wellicht oppervlakkige gevoelens, die goed vond, dat haar man haar een kroon veroverde, omdat zij zich zelf in staat en waardig vond die met hem te dragen.

Zij liet hem op het slagveld de rechten van die kroon verdedigen of in Holland zijn eigen land regeeren, maar Engeland behoorde haar toe door recht van geboorte, en zij vond er een voldoening en een vreugde in er de heerschappij te voeren.

Hoe gelukkig zij zich gevoelde, toen haar vader in den slag bij de Boyne door Willem overwonnen was, blijkt uit haar jubelbrief aan haar echtgenoot:

»Hoe ik dezen brief zal beginnen, weet ik niet, of hoe ik ooit God danken zal voor zijn barmhartigheden; inderdaad zij zijn te groot, als wij onze verdiensten aanzien, maar zooals gij zegt. het is zijn eigen werk en daar het voor de glorie is van zijn grooten Naam hebben wij geen reden om te vreezen dat Hij niet zal voltooien wat Hij begonnen heeft Wat mij betreft, mijn hart is zoo vol blijdschap en erkentelijkheid jegens dien grooten God, die U bewaard heeft en U zulk een overwinning schonk, dat ik niet in staat ben het uit te drukken. Gister was ik buiten mijzelf van smart, nu ben ik 't bijna van vreugde, zoodat ik niet zeggen kan wat ik te zeggen heb aan brenger, die ongeduldig is om terug te keeren. Ik hoop in God, van middag in staat te zijn veel meer te zeggen, nu kan ik het niet".

Als zij 's middags den brief voortzet, verzoekt zij hem zorg te dragen voor de kerk van Ierland, die de slechtste is van het Christendom. De zorg voor de katholieke, door Willem zoo wreed mishandelde, Ieren en hun zaligheid houdt haar trouwens dikwijls bezig; ook hoopt zij, dat hij meer aan godsdienstige zaken zal denken, nu God hem zoo gezegend heeft, en ten slotte gewaardigt zij zich even zorg te toonen voor den overwonneling, haar eigen vader:

»Ik was bezorgd te weten wat er van den vorigen [zij schrijft *late*, dat ook *wijlen* beteekent] koning geworden was en durfde het niet vragen, maar toen lord Nottingham kwam, waagde ik het te doen en had de voldoening te hooren, dat hij veilig was. Ik weet, dat het niet noodig is u te verzoeken zorg voor hem te dragen, want ik vertrouw, dat gij het doen zult om uw zelfswille. Maar voeg dit bij uw vriendelijkheid om mijnentwille· laten de menschen weten, hoe gij niet wilt, dat zijn persoon eenig letsel bekome. Vergeef mij dit".

Dit is alles wat de dochter voelt voor den vader die haar nooit leed heeft gedaan en wiens oogappel zij was. Het pleit zeker niet voor het hart van hem, aan wien zij dit zoo natuurlijke verzoek richt, dat zij er nog vergiffenis voor vraagt. Macaulay verheft haar kinderlijke liefde naar aanleiding

van deze bezorgdheid voor een vader, die het volgens hem niet verdiende.

Uit dankbaarheid voor de schitterende overwinning gaf Maria een hofbal, dat bij velen ergernis wekte

Behalve alle moeilijkheden met de verschillende elementen, die zij regeeren moest, was een der grootste, waarmede Maria te rekenen had, de angst haar man jaloersch te maken. Willem zou, zelfs van haar, niet de minste poging geduld hebben, die hem in zijn koninklijke rechten verkortte. Velen zouden niets liever gewenscht hebben dan dat Maria zich onafhankelijk had gemaakt, maar zij wist met groote tact en fijngevoeligheid ook deze klip te omzeilen en geen oogenblik zijn vertrouwen te verliezen.

Wanneer de koning in Engeland was, bemoeide zij zich niets met staatszaken, maar hield zich alleen bezig met naai- en knoopwerk; vele franjes, tamelijk grof en leelijk van uitvoering, bevinden zich nog in het bezit van Engelsche aristocraten als staaltjes van Maria's handwerkkunst.

De vereenigde vorsten hadden te weinig geld en te weinig tijd om zich veel met kunst en literatuur te bemoeien De grootste inrichting, die Engeland aan Maria te danken heeft, is die van het hospitaal te Greenwich voor oude en verminkte zeelieden bestemd; zij stond dit paleis af tot het schoone doel, en na haar dood voltooide Willem de inrichting

Na een zesjarige regeering werd de koningin, die er den laatsten tijd gedrukt uitzag, den 19den December 1694, ongesteld. Zij nam tegen den raad van haar geneesheer een zeer sterk geneesmiddel in, dat haar voorbijgaande verlichting gaf, maar haar volbloedig gestel geen goed deed. Des avonds voelde zij zich weer erger en scheen een voorgevoel te hebben van haar naderenden dood. Den geheelen nacht bleef zij op en verbrandde papieren, die compromitteerend konden worden voor haar eigen nagedachtenis of voor de eer van nog levenden. Ook schreef zij een brief aan haar man, over Elisabeth Villiers: de eerste klacht misschien, dien zij tegen hem durfde uiten, over de vernedering haar sints zoovele jaren aangedaan; want de verhouding was in Engeland

voort blijven duren, en Willem begiftigde, tot Maria's bitter verdriet en ergernis, Elizabeth's familie met verbeurd verklaarde groote bezittingen in Ierland. Zij schreef op het adres, dat hij den brief slechts openen mocht na haar dood en sloot hem in een ebbenhouten schrijfcassette weg.

Den volgenden dag was zij hard ziek; eerst dacht men, dat het mazelen waren en niemand zag haar toestand zeer ernstig in Na drie dagen echter bleken het pokken te zijn en vond men reden tot groote ongerustheid

Prinses Anna lag ook ziek in haar paleis. De beide zusters leefden reeds sints eenige jaren in oneenigheid, maar toen zij van haar bedienden hoorde, dat de koningin ziek was, zond Anna een harer hofdames met de boodschap, dat zij zeer bezorgd was over die ziekte en dat, zoo Hare Majesteit haar gelukkig wilde maken met haar te veroorloven haar te verplegen, zij, ondanks haar toestand, elk gevaar zou trotseeren

't Eenige antwoord, dat Anna op haar vriendelijkheid ontving, was een boodschap, dat de koning den volgenden dag antwoord zou zenden Dit antwoord scheen echter niet te komen, want na bestendig hopen en vreezen zond Anna eenige dagen later een andere dame naar Kensington-palace met bevel tot elken prijs de koningin te zien en te spreken. Aan deze lady gelukte het in de ziekenkamer te dringen en aan de koningin te zeggen, hoezeer haar zuster ongerust was over hare ziekte.

Maria was reeds stervend en bracht met moeite een »Dank u" uit. Dit was het eenige teeken van verzoening en 't eenige antwoord, dat Anna op haar vriendelijke toenadering ontving.

Het lijden der koningin was vreeselijk; zij was bedekt met schrikkelijke builen. Een vurige karbonkel gloeide juist op haar hart, zij was bijna altijd bewusteloos en brandend van hevige koortsen. Toen alle hoop verloren was, werd deze treurmare aan den koning gebracht. Hij was wanhopend en gaf aan zijn droefheid toe met een heftigheid, waartoe niemand hem, anders zoo kalm en beredeneerd, ooit in staat had geacht.

Dadelijk liet hij zijn veldbed in haar kamer brengen om

nacht en dag bij haar te zijn. Als een bewijs, hoe diep getroffen hij was door haar treurigen toestand, haalt een ooggetuige aan, dat hij, die anders zoo gesteld was op goed eten, in die vreeselijke dagen niets gebruikte.

Hij verstikte met geweld zijn 'asthmatischen kuch, zoodat de koningin, even tot bewustzijn komend, vroeg, waar de koning was, daar zij hem niet hoorde hoesten.

De nieuwe aartsbisschop van Cantorbury, Dr. Tenison, pas door de koningin tot die waardigheid geroepen nadat zijn voorganger in haar tegenwoordigheid door een beroerte was getroffen, vond het noodig den koning te zeggen, dat zij de laatste troostmiddelen harer kerk moest ontvangen en men haar dus met haar gevaar moest in kennis stellen.

De koning gaf zijn toestemming, er bijvoegend, dat hoe ook 't gevolg mocht zijn van de mededeeling, hij niet wilde, dat zij bedrogen zou worden in zulk een belangrijke zaak De zieke toonde geen ontroering en antwoordde, dat niets haar gemoed bezwaarde en dat zij zich aan God onderwierp; alleen verzocht zij na haar dood de cassette aan den koning te geven

Daags vóórdat zij stierf, ontving zij het Avondmaal en bereidde zich door gebed vóór tot sterven. Burnet, die haar lijkrede uitsprak en haar laatste oogenblikken beschreef, zegt niets van een teeder afscheid van haar man, noch van een verzoening met haar zuster. Ook blijkt niet, dat zij nog aan haar diep verongelijkten vader dacht; meestal lag zij zonder bewustzijn

Op het laatst alleen scheen haar geest af te dwalen en zag zij spooksels rondom haar bed rondwaren. Zij vroeg den aartsbisschop alleen te mogen spreken, en de kamer werd ontruimd. De Jacobieten meenden, dat zij hem toen haar wroeging beleed over de wijze, waarop zij haar vader had behandeld, maar Dr Tenison verhaalde later zelf, dat zij hem verzocht had achter een schutsel te kijken, waar de dokter een paapsche ziekenverpleegster verborgen had. Dit was natuurlijk niets dan ijlen, en als men zich herinnert, dat de bisschop haar later openlijk prees, omdat zij haar plicht jegens

haren vader had opgeofferd voor het welzijn van haar godsdienst en haar land en dat, zoo zij iets berispenswaardigs had gedaan, het geweest was op raad van de geleerdste mannen der kerk, die er verantwoordelijk voor waren en niet zij, is het onwaarschijnlijk, dat zij hem haar berouw heeft beleden

Den 28sten December 's nachts meldde men Willem, dat haar einde nabij was Hij viel drie malen in zwijm en men vreesde, dat hij eerder zoude sterven dan zij. Koningin Maria stierf, pas 33 jaar oud, in het zesde jaar harer regeering.

Haar dood werd door haar aanhangers zeer betreurd; doch de Jacobieten juichten, en vloekten haar nagedachtenis.

Haar vader sloot zich in zijn vertrekken op en beweende zijne dochter in stilte, maar hij nam geen rouw voor haar aan en verzocht Lodewijk XIV te verbieden, dat iemand aan zijn hof, zelfs de familieleden van den prins van Oranje, om haar zouden rouwen Saint Simon noemt dit een kleingeestige wraak, waarover velen glimlachten.

Tenison gaf Willem haar schrijfcassette met den laatsten brief en nam de vrijheid hem zijne verhouding tot Elisabeth Villiers scherp te verwijten. De koning nam zijn vrijmoedigheid goed op en beloofde zijn leven te beteren Werkelijk brak hij zijn betrekkingen met haar af en liet haar trouwen met den graaf van Orkney. Later echter herwon zij weder haar oude macht op hem.

Toch betreurde hij zijn overleden vrouw en mede-regentes oprecht. Hij verzoende zich met Anna, gaf haar alle vroegere eerbewijzen terug Anna, die feitelijk nu koningin was, achtte het niet geraden haar aanspraken te doen gelden en vergenoegde zich met troonopvolgster te blijven, zoolang Willem leefde.

Met groote praal werd Maria in Westminster-abdij begraven. Burnet sprak haar lijkrede uit, die zeer middelmatig was en zich alleen door zekere huiselijkheid onderscheidde Het is wel te verwonderen, dat Willem geen monument voor haar liet oprichten Greenwich had hij er zeker voor bestemd, dat hij deed voltooien en haar de eer gaf van de oprichting.

Toen hij in 1702 stierf, vond men om zijn pols een armband,

gevlochten uit het haar van de vrouw, die hem in alle opzichten een trouwe gezellin, een steun en hulp was geweest, die haar vader verried en blijde diens troon innam ter wille van hem ongetwijfeld, maar ook omdat zij voor zich zelve overtuigd was daarmede God en haar vaderland te dienen en tevens . . haar eigen geheimen wenschen vervuld zag.

Sympathieker ware deze Maria Stuart zeker geweest zóó de diadeem van Engeland nooit op die wijze op haar hoofd had gerust, of zóó zij dien ten minste had gedragen als ware hij haar een doornenkroon geweest.

M. S.

INDRUKKEN.

VIII

't Zingende Milaan.

Milaan is evenals iedere metropole een stad van wreedheid, waar dag aan dag, uur aan uur gestreden wordt de tragische struggle for life, waar men vecht om 't bestaan met een van wanhoop bonzend hart, met tranen in de moede oogen en . . . met 'n onverschillig, quasi-kalmtevreden glimlachje op 't gelaat. Hier wordt werkelijk geleden, zooals zij, die 't leven niet kennen, denken, dat alleen geleden wordt in overdreven romans en tooneelstukken Hier speelt zich af 't drama der ongelukkigen, die zich voelen terugdrijven van hun met zooveel moeite veroverd plaatsje, of ook van hen, die zelfs nooit iets hebben kunnen bereiken Hier wordt door menigeen gelachen en geschertst met vrienden en vooral met tegenstanders, met mededingers, met vijanden, zoolang hij is in de Galleria, op 't domplein; en dan later in 'n stille straat of in 't dakkamertje, waar hij vol schaamte z'n ellende en z'n armoede verbergt, snikt hij 't uit: »Ik kan niet meer, God, ik kan niet meer... "

En vooral wordt hier geleden dat tragische, psychisch misschien nog wel 't verschrikkelijkste lijden, dat men zich denken kan, van hen, die al hun mooie illusie's zien vervliegen, die hun jonge leven zien voorbijgaan met wachten, al maar wachten op iets, waarop ze zoo vurig gehoopt en zoo vast gerekend hadden en dat maar niet komt . . ; dat lijden van hen, die zoo naief waren zich door hun fantastische droomen, hun overspannen visioenen te laten leiden en dan in de koude harde werkelijkheid plotseling, geheel ontnuchterd ontwaken.

Zij, op wie ik vooral 't oog heb, zijn de »Bohémiens", die legioenen beginnende kunstenaars, voor 't grootste gedeelte zangers, die Milaan overstroomen en van deze muziek-stad-bij-uitnemendheid komen eischen geluk, roem, geld ...

Milaan is voor hen een verleidelijke lokvogel, een Sirene, een El Dorado, 't beloofde land. En zoo menigeen in 't naburige provinciestadje of dorp, daar in kleinen kring een beroemdheidje om z'n mooi, warm tenoorgeluid, om z'n krachtige basstem, leest aan den gezelligen huiselijken haard, bij z'n kleintje koffie in 't café of in de societeit, van de triumphen door Tamagno, door Caruso, door De Marchi hier behaald in 't Teatro Lirico, Teatro Dal Verme, Teatro Della Scala: »Aan 't einde van 't tweede bedrijf werd Tamagno genoopt, zich twaalfmaal aan 't juichende, jubelende publiek te vertoonen. Men zwaaide met zakdoeken, programma's, hoeden.... En ten slotte dreunde door onze opera-zaal één geweldig geluid, als een reuzen-orkaan: de naam van onzen heerlijken, eenigen operazanger, geestdriftig gejubeld door 2000 enthousiasten: Tamagno! Tamagno!"

Z'n bloed begint sneller te stroomen, z'n wangen gloeien, en even moet hij de courant neerleggen, zoo beven z'n handen van opwinding.

Waarom zou hij, X. of Y., nog langer op 't kantoor van papa dag in dag uit zich plagen met die droge registers en facturen en zakenbrieven. Zegt niet iedereen, dat hij 'n zeldzame stem heeft? Waarom zou niet ook hij z'n geluk beproeven?

Er wordt over gesproken met de vrienden bij 'n grokkie en nog een grokkie en nog een grokkie... men windt zich erover op, hoe heerlijk 't is, de kunst te dienen, te leven voor de kunst en voor haar alleen, en 't einde is de algemeene kreet: »A Milano, a Milano", zooals de Parijzenaars bij de oorlogsverklaring in '70 op de boulevards juichten: »A Berlin, a Berlin". Met welk doel? Maar! Om 't te veroveren natuurlijk. Met welke uitkomst?.. Schwamm d'ruber, zou de Duitscher zeggen .. althans . in een ander geval!

En dan bij z'n komst in Milaan, zet de theateragent 'm al

heel spoedig koel en duidelijk den tegenwoordigen toestand uiteen »Slechte tijd, meneer, slechte tijd! De klad in alle zaken, maar vooral in de onze. Veel te veel zangers in Milaan, veel te veel. Maar ik zal aan u denken. Welke aanbevelingen? Geen? Waar gestudeerd? Maestro Bossi? Onbekend. Zooals ik u zeg, ik zal aan u denken"

En nu beginnen voor onzen jongen zanger die ellendige dagen, weken, maanden van wachten, almaar wachten. Hij huurt zich een kamer in een bescheiden pension of, als hij geld heeft, in een meer chique, echt artisten-pension en begint een luguber werk: 't begraven, langzaam begraven van z'n juichende illusie's, 't steentje voor steentje met pijnlijke zekerheid afbreken van z'n zoo heerlijk luchtkasteel, en dan elken dag met tranen in de oogen maar zitten kijken naar dat afbrokkelende gebouw, dat eens zoo mooi was.. en elken dag zich meer inwerken in de gedachte, dat 't maar al en al moeilijker en eindelijk totaal onmogelijk worden zal, dat instortende paleis weer op te bouwen..

En geregeld kunt ge 'm nu zien in de Galleria, met z'n groote slappe artistenhoed en de wijde fantastische pelerinejas, wachtend op »scrittura" [1]), samen met z'n lotgenooten die hij al spoedig kent van aanzien, steeds dezelfde typen, allen met een zekere uitdrukking van moeheid en moedeloosheid op 't gelaat Wachten op iets, dat maar nooit komt, is zoo'n vermoeiend, uitputtend werk. ..

Ik ken 't zoogenaamd »Vie de Bohème" in Parijs niet uit eigen ervaring. Maar leest men de beschrijvingen van Murger en andere romanciers, ziet men de zoo zwierige en tevens zoo stemmingsvolle teekeningen en schilderijen van Balestrieri — dien genialen kleuren-componist, die met z'n Beethoven en z'n andere rijke, warme, temperamentvolle voorstellingen uit 't moderne artistenleven in een paar jaar de wereld veroverde — dan krijgt men den indruk, als ware 't type van

---

[1]) »Scrittura' is de technische term voor 't contract, waarbij 'n zanger zich voor een of ander theater verbindt »Engagement" zouden wij zeggen Deze contracten worden steeds in de Galleria aangegaan, waar op bepaalde uren zangers, impressario's, agenten enz. zich rendez-vous geven

den Parijschen Bohémien: de vroolijke, jolige, zich om de materieele zorgen van 't bestaan niet veel bekommerende lucht-hart-treurt-niet, met een leege beurs en een edel hart door 't leven huppelend, met iets mooi-ridderlijks in zijn principes, met wat romantisch-onpractische ideeen, een goeie, joviale, ronde kerel (rond hier vooral in figuurlijken zin te nemen), die geen grooter genot kent dan op te treden voor de verdrukte onschuld en te fungeeren als verdediger en helper van hen, die »erin zitten"; die feest viert, als hij geld heeft, en werkt als 't op is; die met zijn manuscript 'n vuurtje aanlegt om z'n verkleumde handen te warmen; die met z'n huisbaas aan den rol gaat om 'm gunstig te stemmen tegen den tijd, dat de huur vervalt; die z'n overjas verkoopt om zich zoo 't geld te verschaffen voor z'n avondeten, daar hij z'n laatsten franc aan een arm kind gaf, dat op 'n stoep zat te huilen van den honger....

Maar ik geef u op deze typen geen garantie! Ik ken ze slechts indirect, van hooren zeggen.

Den Bohémien, vooral den muziek-Bohémien hier in Milaan ken ik echter persoonlijk en van zeer nabij. Helaas! Want hij is niet altijd een àl te opwekkend gezelschap. De »gewone menschen" hier zijn joliger en geestiger! 't Is zoo droevig, die ontevreden verhalen, die klachten, telkens en telkens weer te moeten aanhooren. »Hoe die en die d'r gekomen is, natuurlijk door protectie van familie. Verbeeld je, zoo'n stem, als 'n stoomfluit! Succes? Succès d'estime! anders niet, een claque van vriendjes en nog eens vriendjes! Maar hij is er, scrittura voor Lirico en waarschijnlijk 't volgende jaar voor de Scala! Bah *Ik* zou d'r zóó niet *willen* komen". — En eigenlijk nòg droeviger is 't, als er een met 'n verheugd gezicht, met 'n van opwinding trillende stem je weer, voor de zooveelste maal komt vertellen, 's middags aan tafel in 't Pension, dat hij »*waarschijnlijk*" over 'n maand de *Lohengrin* zal zingen in een of andere provincie-stad: »Maar 't nog aan niemand zeggen, hoor, daar 't natuurlijk nog niet zeker is. . de theater-agent vond de stem heel mooi en voordracht en houding... alles heel goed... maar moest eerst nog anderen

hooren . " — Want een paar dagen later komt dan meestal de reactie »Een ander is geengageerd voor de *Lohengrin*..." en er brokkelt weer een steentje af van 't luchtkasteel en m'n zanger ziet er weer wat bleeker uit en spreekt aan tafel weinig en scheldt op Pompilia en op de directrice en klaagt, dat hij zich moe voelt .. »bepaald van 't weer, dat aan 't veranderen is" ... Ik evenwel geloof dat het 't droevige wachten is, dat 'm zoo moe maakt en zoo bleek. ..

Wreede school des levens!

De Bohémien in Milaan heeft niets van 't type van Murger en Balestrieri! Er zitten er hier in mijn Pension steeds tien à vijftien, zangers en zangeressen, te wachten op scrittura en... elkaar af te breken. Jovialiteit, collegialiteit is ver te zoeken. De Italiaansche beginneling-artist is geen jolige losbol, geen guitige grappenmaker. Hij is somber, melancholiek. Langzaam, met afgemeten passen voortschrijdende, ernstig voor zich uitstarend, maakt hij 's middags de pantoffelparade in de Corso Vittorio Emanuele mee. Alleen z'n lange haren en fladderdas verraden den kunstenaar of den would-be-kunstenaar. En in de café's ziet men hem 's avonds met z'n vrienden geregeld aan 'tzelfde hoektafeltje hun ééne glas Menta met Sels drinken, waarmee ze 't, tot grooten wanhoop van den kellner, den heelen avond doen (vanwege de goedkoopte); troepjes afgetobde, ziekelijk-uitziende jongens, die hier zijn gekomen, om zich als uitzonderings-menschen te laten bewonderen, te laten bewierooken, die zich gemeen waanden, opgewarmd als ze waren door vriendjes en kennissen in hun kleine-stads- of dorps-kringetjes, en die zich nu in de nog romantischere en nog meer hun bedorven verbeelding verhittende sfeer van miskende genieen opgenomen achten.

Een theater-agent, met wien ik hier in kennis kwam, maakte me vaak op de verschillende typen attent en vertelde me dan de droeve geschiedenis van hen en van hun familie.

Zoo ziet men o a steeds 's avonds in Café Biffi een langen, mageren, jongen man, die, omringd door zijn stupiede bewonderaars en z'n ongelukkige lotgenooten, daar z'n bizarre theorieen over kunst, speciaal over muziek uitschreeuwt, uit-

schreeuwt in den meest werkelijken zin van 't woord, alles afkeurend, 't met niemand eens zijnde Zooals mijn theateragent mij vertelde, was hij vroeger beambte bij een bank, had reeds een aardig salaris en goede vooruitzichten later z'n positie te verbeteren. Maar, wat noodlottig voor hem was, hij had ook een tamelijke stem en veel liefde, aanleg en geheugen voor muziek. Op 't kantoor neuriede hij steeds de Lucia, zijn lievelingsopera En gehoor gevende aan de raadgevingen en opwarmerijen van domme vrienden, kantoorklerken, die van de theatertoestanden in Italie natuurlijk niet 't minste benul hadden, verliet hij z'n voor hem te prozaische, alledaagsche werkkring om zich »geheel aan de muziek te wijden". Dat »zich geheel aan de muziek wijden" bestaat thans hierin, dat hij z'n Lucia niet meer op 't kantoor, maar in de Galleria neuriet, dat hij z'n epatante leerstellingen over kunst niet meer 's morgens op 't bureau, maar 's avonds in 't café tot z'n vrienden uitschreeuwt. En een andere, meer belangrijke en meer droevige verandering is nog, dat z'n vader nu, in plaats van dadelijk naar huis te komen na z'n gewone werkuren, zich naar enkele der groote winkels haast, waar hij thans de boeken volgens de regelen der kunst in orde houdt en 's avonds op pieterig copieerwerk z'n oogen zit te bederven .. om de 1500 Lire, die z'n zoon vroeger inbracht, en die o! zoo noodig zijn, voor zoover 't mogelijk is, door den opbrengst van zijn werk te vervangen. Arme oude vader, die zich aftobt en afjakkert en met z'n moede oogen, die branden van 't staren op 't onleesbare manuscript, half in de nacht over z'n werk indut, terwijl de zoon aan ieder, die stom of geduldig genoeg is om 'm aan te hooren, z'n middelmatigheid en z'n domme oppervlakkigheid in 't gezicht praat.

Er is ook steeds een jonge man met bleeke ingevallen wangen en lange fladderharen en een vreemde starende uitdrukking in z'n schitterende oogen. Ik zie niet graag lang naar 'm. Ik zou ook niet graag lang met 'm alleen zijn. Hij maakt op mij den indruk van een krankzinnige, zooals hij daar in z'n hoek zit, al maar starende, starende, onbeweeglijk. Men ziet 'm nooit een courant lezen, hij spreekt

weinig, heeft zelden gezelschap. Nu en dan komt hij met een jong meisje, dat evenals hij iets vreemds, iets griezeligs heeft in de wijze, waarop ze al maar voor zich uitkijkt, en tevens iets droevigs, iets weemoedigs. Men zei me, dat 't z'n zuster is, een pianiste, die voor een enkele Lire per uur de zangers en zangeressen bij 't instudeeren hunner opera's begeleidt. Als ze samen zijn, spreekt hij langzaam tot haar, met een zachte, muzikaal-deinende stem over muziek, nu en dan over literatuur. En wat hij zegt is, evenals 't timbre van zijn stem zacht, aangenaam om te hooren: nooit een hard, wreed oordeel, nooit onbeschaafde, ruwe uitdrukkingen. En steeds staart hij voor zich uit op één punt, als zag hij daar iets in de verte, iets, dat hij niet uit 't oog wil verliezen, ook al spreekt hij over andere dingen. Misschien ziet z'n geestesoog wel zoo'n mooi heerlijk visioen, dat hij had, vóór hij naar Milaan kwam, z'n visioen van geluk en roem, van roem vooral. .. Arme, arme droomer!

Eén is er, die moedeloos en terneergeslagen zich bij de andere levens-schipbreukelingen voegt en altijd klaagt en moppert over alles, over 't weer, over de consumptie, over de bediening Hij heeft een mooie, volle bariton. Z'n moeder is naaister, en z'n beide zusters zijn winkelmeisjes. Men verschafte hem gedurende eenigen tijd 't noodige geld om te studeeren, en mijn agent engageerde hem voor een klein theater, niet ver van Milaan Den middag vóór zijn debuut echter had z'n zuster, teringlijdster, 'n hevige bloedspuwing en de arme jongen was 's avonds zoo van streek, dat hij gedurende een heele acte geweldig detoneerde en midden in de voornaamste aria bleef steken. Dat gaf natuurlijk een theaterkabaal, en thans is 't 'm voorloopig onmogelijk een engagement te krijgen.

En nog veel meer vertelde de theateragent mij. Maar 't is alles zoo droevig en 't is één eentonig drama van arme, zich afwerkende, zich ontberingen getroostende familie's, zich aftobbende vaders en moeders en hun mislukte of mislukkende

kinderen, mislukkende, 't zij door gebrek aan talent, 't zij door gemis aan de noodige energie, 't zij vooral tengevolge van de omstandigheden en wel in de eerste plaats van de enorme concurrentie, 't overvoerd zijn van de artistenmarkt

Arme idealisten! arme levens-schipbreukelingen!

En om hen heen jaagt voort 't bruischende leven der groote stad, wordt onafgebroken voortgezet de geweldige strijd om 't bestaan. En zoo graag zouden ook zij mee willen doen aan die wilde jacht, zoo graag zouden ook zij de emotie's willen ondervinden van 't erop of eronder, hun krachten willen beproeven in den levenskamp met althans een kans om de zege te behalen

Maar hun droevig lot is afwachten, almaar wachten....

SIMON BOERS.

REGEN-NACHT.

Stilsuiselende lamp in zacht-
Verwarmde winteravond-kamer.
Verlangenloos, al aangenamer
Naar 't loopt te stormen door den nacht·

Daar droomend liggen, naar 't geplas
Des regens steeds op straat te luistren
En weeekreunend vensterglas,
Waar spoken ver langs henenduistren,

Naar 't luien van een klok, die laat
Haar klank de stormen òver stroomen.
Stil naast je zit met lach-gelaat
Een sprookje fluisterzacht te droomen.

Leuven. FELIX RUTTEN.

GIJ SLAAPT ZOO STIL EN GERUSTE.

Gij slaapt zoo stil en geruste
  En ducht geen kwaad,
Nu de uiterste hemelkuste
  In vlammen staat!

De sombere noodweer-geruchten
  Varen mij aan,
Die de aarde in de sidderende luchten
  Met huivring slaan.

't Omknelt me als een nijpende ketting,
  De angst voor den dood. . .
Mijn ziel is één kreet van ontzetting
  En stervensnood,

Nu de uiterste hemelkuste
  In vlammen staat. . . .
Gij slaapt zoo stil en geruste
  En ducht geen kwaad.

Leuven. FELIX RUTTEN.

WINTER.

't Is winter en het leven is
Gestorven met zijn rozen
En loover door het zongemis,
De velden zijn bevrozen

Geen botte nu naar buiten schiet
Haar blad- en bloesemspruiten
Noch vogelen hun lijzig lied
Bij winter-weder fluiten

Mijn harte laat geen luttel lieds,
Geen wilde wijze hooren,
't Is stille en kille en anders niets,
Mijn leven ligt bevroren.

En toch er meesmuilt iet of wat,
Daar binnen, diep daar binnen·
De ziele zit aan 's levens rad
Haar ademweb te spinnen.

Licht ademhaalt in sluimerslaap
Het afgesloofde leven,
Als in een moe-gespeelde knaap
Bij 't rusten de âam blijft streven

Als lieve Lente leeft in lied
En bloesem, blad en zonne,
Herleeft de luste en ik geniet
Weer zingensweelde en wonne.

Wychen. FR. MARTIALIS VREESWIJK, O F. M.

NIEUWE UITGAVEN.

Biblische Studien Band IX, Heft 4 *Exegetisches zur Inspirationsfrage. Mit besonderer Rücksicht auf das Alte Testament Von* FRANZ VON HUMMELAUER S J (X. u 130) Herder, Freiburg im Br 1904 M 3

De moderne Bijbelvragen exegetisch toe te lichten, om zóó tot een juister inzicht in het wezen en de eigenschappen der inspiratie te geraken, is het doel dezer belangrijke aflevering der *Biblische Studien*. P. von H. legt ons de resultaten voor, die hij zich door ernstige studie heeft verworven. De moderne vragen zijn. Van welken *letterkundigen* aard zijn de Bijbelboeken? In hoeverre bezit het woord van God zuiver *menschelijke* waarde? Hoe *ontstonden* die heilige boeken? En zóó valt het boekje in drie deelen

Gulweg erkent de geleerde Jesuiet in vroegere jaren met te beperkten horizont gearbeid te hebben. Nu hij zijn blik ruimer veld heeft kunnen gunnen, vooral over »französischen Arbeiten", hebben de nieuwe meeningen bij hem de oude verdrongen. In dit boekje heeft hij »vieles Brauchbare zusammengelesen" (S. V—VI) De Schrijver bespreekt vooral het Oude Testament.

Aan het *letterkundig* karakter der Heilige Boeken, meer bijzonder der boeken, die geschiedenis bevatten, worden een vijftigtal pagina's (S. 1—49) gewijd. Uitgaande van het algemeen erkend beginsel, dat de geschiedenis des Bijbels begrepen moet worden in den geest des schrijvers, wordt de volgende canon tot leiddraad genomen van het in te stellen onderzoek (S 48). »So oft den Angaben einer inspirierten Erzahlung schwere Bedenken im Wege stehen, soll der Exeget

auch die Frage in ernste Erwagung ziehen, ob es nicht statthaft sei, die Erzahlung einer andern literarischen Art als der streng historischen zuzuweisen". Als exegeet komt nu de Schrijver tot de volgende besluiten:

1° Alle geschiedenis van den Bijbel is *godsdienstige* geschiedenis: zulke geschiedenis is niet zoozeer op volledigheid, tijdsorde, belangelooze nauwkeurigheid bedacht, als wel op stichting van den lezer.

2° Alle geschiedenis van den Bijbel is *oude* geschiedenis, geschreven naar oude zeden· zulke geschiedenis kende geen bronnenstudie, zij was meer te goeder trouw, meer dichterlijk

3° Sommige geschiedenis van den Bijbel is slechts *volksoverlevering* Eeuwen lang van geslacht tot geslacht overgeleverd, is de oudste geschiedenis van het menschdom niet zuiver geschiedkundig gebleven, sagen en legenden van ethischen aard zijn in den loop der tijden om haren kern heengegroeid zulke geschiedenis bevat het *geheele* Boek der Scheppıng.

4°. Andere geschiedenis van den Bijbel is *vrij verhaal.* Zij is »die historische Novelle, der historische Roman" (S. 37). deze letterkundige soort erkennen velen in de boeken Ruth, Judith, Esther, Tobias, hiertoe behoort ook de Joodsche *Midrasch*. zij bevat minder historischen grond en meer godsdienstige of zedelijke strekking: men denkt aan den proloog en epiloog van Job, aan Abrahams offer

5°. Andere geschiedenis van den Bijbel is *profetisch en apocalyptisch verhaal.* In de voorspellingen moet men het gehalte onderscheiden van deszelfs symbolische inkleeding: deze symbolische inkleeding behoefde geen werkelijkheid te worden.

Zóó is dan ook P. v. H, lid der bijbelcommissie, geheel tot de nieuwere denkbeelden toegetreden, en dit terzelfder tijd, dat zijn Belgische ordebroeder, P. Delattre — onlangs door Z. H. naar Rome geroepen om aan de Gregoriana den leerstoel der H Schrift te bezetten — de »nouvelle école d'exégèse" in zijn *Autour de la question biblique* (Liége, H. Dessain), onder het motto: »Rien n'est si hardi que d'être conservateur!" meende te moeten bestrijden.

Vrijmoedig en bescheiden mag men altijd zeggen wat men meent Weldu dan. De Bijbel bevat tweeerlei geschiedenis: ééne, die Gods voorzienigheid en wijsheid in de voorbereiding van het groot verlossingswerk aan den dag wil leggen, eene andere, die tot deugd en heiligheid wil vormen. En zóó is alle Bijbelsche geschiedenis godsdienstig. Die geschiedenis werd door God geboekt »humano more": zooals menschen schrijven, menschen van den ouden tijd, uit bronnen van dien ouden tijd. Laat dan vrij die oude tijden tot hun recht komen, zooveel het blijkt uit die oude geschriften of uit andere geloofwaardige bescheiden; maar laat vooral God volmaakt zijn doel bereiken in zijne onvolmaakte menschen.

Op ééne conclusie van P. v. H. wenschen wij nader in te gaan. Is het dan werkelijk waar, dat aan de historische opvatting der Genesis-verhalen »schwere Bedenken im Wege stehen"? Kunnen zij bezwaarlijk anders worden verklaard dan als legenden met historische kern?

P. v H. beroept zich voor zijne nieuwe exegese: 1°. op de tien *Toledoth* of opschriften van Genesis: geen andere geschiedenis draagt zulk een opschrift, de geschiedenis van Genesis moet dan wel eene eigenaardige zijn; 2°. »auf den *negativen Grund*, dasz eine spezielle gottliche Providenz, welche den Uebergang der Urgeschichte in Volkstradition wahrend der ganzen Epoche vor Moses sistiert hatte, nicht ohne Beweis behauptet werden darf"; 3°. »im Anschlusz an diese Grunde, nicht als selbstandiger Grund, liesze sich dann auch die *Verwandtschaft der Erzahlungen Gen. Kap. 1—11 mit den Traditionen anderer Volker* geltend machen" (S. 32)

Maar doet dan het woord *Toledoth* niet juist aan werkelijkheid denken? Wat beteekent dat woord bij Matth I, 1? Neemt dan de Schrijver zelf niet aan, dat de godsdienstige waarheden in de Paradijs-historie »uns vollstandig gewahrleistet" zijn (S. 31)? Uit welke bronnen zouden die geput zijn? Weet men wel, wanneer de schrijfkunst is begonnen hare hulp te bieden aan de traditie? Bestond in Abrahams dagen niet de eeredienst van den Allerhoogste in Salem? Waarom zouden de heidensche fabelen niet ontaarde traditie

zijn van de geschiedenis der Genesis-verhalen? Neen, de verhalen van Genesis zijn te bepaald, te plastisch om legenden te zijn. Zie eens die getallen van Gen. V en XI! Men verzuime toch niet het onderscheid te bewaren, dat tusschen de twee scheppingsverhalen en de volgende geschiedverhalen bestaat. Eerst met Adam en Eva begint de geschiedenis. Het wonderbare in die geschiedenis wekt bij ons geen »schwere Bedenken".

Het tweede gedeelte van dit werkje (S. 50—98) behandelt het bloot *menschelyke* in het geinspireerde woord des Bijbels

Punt van uitgang is de leer der Kerk, zoo duidelijk uitgesproken door Paus Leo XIII in de encycliek *Providentissimus*. Wat leert God ons in den Bijbel? »Saluti profutura": zaken die ter zaligheid dienen Hoe leert God die? »Humano more" · gelijk menschen (leeren), »vulgari sermone": in gangbare taal

Derhalve, zoo besluit de schrijver, worden de *profane* wetenschappen in den Bijbel niet rechtstreeks onderwezen. De hagiografen schrijven overeenkomstig de geldende meening van dien tijd. Slechts zijdelings wordt een enkele maal eene profane waarheid van Godswege gesanctioneerd of verworpen: dan namelijk, wanneer die door de geloofsleer des Bijbels noodzakelijk wordt verondersteld of teniet gedaan

Behoort ook de *geschiedenis*, voor zoover die niet rechtstreeks ter zaligheid dient, tot deze niet-gesanctioneerde leer des Bijbels? Verhalen de hagiografen hunne feiten, zooals die schenen in hun tijd, zooals de bronnen die vermeldden?

P. v. H. beantwoordt deze vraag bevestigend en beroept zich vooral op Paus Leo's woorden: »Haec ipsa deinde ad cognatas disciplinas, ad historiam praesertim, juvabit transferri": »Ditzelfde zal men goed doen vervolgens op de aanverwante vakken, vooral op de geschiedenis, toe te passen". P. Delattre (t. p. pag. 13—35) wijst dat beroep beslist van de hand met het oog op wat de Paus onmiddellijk volgen laat Met even veel recht kan echter P v. H. zijn citaat verklaren met het oog op wat voorafgaat.

Op vasteren bodem bevindt zich de Duitsche Jesuiet, waar

hij aantoont, dat de gewijde schrijvers zelven hunne geschiedenis aanbieden als geschiedenis ontleend aan de Joodsche annalen, aan menschelijke bronnen, en dat zij bijgevolg — en de H. Geest in hen — die geschiedenis namen, gelijk ze geschreven stond of overgeleverd werd. Die geschiedenis oordeelden zij geschikt voor hun doel, en dit bekrachtigde de inspiratie in hen.

Maar er gaat van de inspiratie meer zijdelingsche goedkeuring en sanctie uit over de geschiedenis dan over de dingen van anderen profanen aard. Op de feiten der geschiedenis berust veelal de ter zaligheid dienende leer, die in den Bijbel wordt voorgehouden. Hier komt v. H. tot deze conclusies (S. 70): »a) Sie ist vollstandig irrtumslos in ihrem religiosen Gehalte im weitesten Sinne; b) sie ist allgemein irrtumslos in ihrem historischen Gehalte.. , c) dabei sind kleinere Unrichtigkeiten nicht ausgeschlossen, die aber der dieser Geschichte eigentumlichen Wahrheit keinen Eintrag tun".

En het onderscheid tusschen profaan en heilig wordt nog verder doorgevoerd tot in de uiterste consequentie Ook op *letterkundig* gebied zijn de hagiografen kinderen van hun tijd. In het citeeren van andere Bijbelplaatsen kiezen zij niet noodzakelijk de kritisch nauwkeurige lezing; in het typisch [*allegorisch* wordt zeker bedoeld?] verklaren van sommige teksten volgen zij de gebruikelijke methode; in het toeschrijven van boeken aan menschelijke auteurs volgen zij de gangbare meening.

Mogen wij, zoo vraagt hij, deze afdaling Gods tot het onvolmaakte in den mensch ook *dwaling* noemen? Zoo ja, dan is haar vonnis reeds geveld in de zoo menigmaal ons door de Kerk op het hart gedrukte leer: dwaling kan niet samengaan met het woord van God. P. v. H. ontkent dit dan beslist. »Die Inspiration ist eine bewunderungswurdige *Herablassung* Gottes zum Menschen . die Feder, mit der Gott schreibt, ist blosz eine Feder, aber Gott ergreift sie, und was sie schreibt ist Gottes Wort... Es ist im Grunde nicht der Schriftsteller... es ist Gott, der sich zu ihm und durch ihn zu seinen Zeit-

genossen herablaszt. Wie er ist, ein Kind seiner Zeit und seines Volkes, mit seiner ganzen Individualitat, mit deren Begrenztheit und Mangeln wird er in den Kreis des Gottlichen hineingezogen [1]). Es gibt hier nur eine Beschrankung: das direkt Widergottliche bleibt ausgeschlossen und das Widergottliche im *Wort* ist die *Unwahrheit*" (S. 95). En hij besluit (S. 96) »*Die Kirche*, so scheint uns, *steht jetzt am Ende jener Entwicklung, welche mit der Galileifrage in Sturm und Drang ihren Anfang genommen hat*".

Het derde gedeelte van dit werkje (S. 99—129) houdt ons voor, wat de ouderen, H Vaders en Exegeten, dachten van de leer omtrent den schrijver der Heilige Boeken, en tracht die leer nauwkeuriger te bepalen.

De ouden hebben zich weinig ingelaten met de vragen naar den menschelijken auteur, naar de pen, waarmede God geschreven had die vragen waren geen theologische vragen, zij lieten die onbehandeld uit beginsel Hier is een consensus unanimis, een algemeen gevoelen. Dan moet het ook een vraagstuk zijn van geen theologisch belang of een boek één of meer bewerkers heeft gehad; of een latere hand heeft aangevuld; wanneer en hoe een boek geschreven is, welke geschiedenis een boek heeft beleefd. Deze vragen zijn vragen vooral der letterkundige kritiek.

Uitzondering maakt schrijver (S. 120) »Nun ist es uber jeden Zweifel erhoben, dasz, wenn ein inspirierter Schriftsteller etwas uber sich selbst oder uber einen andern inspirierten Schriftsteller behauptet, seine Behauptung Gottes Wort ist". Hij denkt hier aan Lucas (Handel. I, 1) en de Apostolische brieven. Hier had ook als uitzondering mogen vermeld worden, dat geen boek geschreven of geen aanvulling aangebracht kan zijn na den dood van den laatsten Apostel. Met hem werd het pand des geloofs afgesloten en hield alle Bijbelschrift op

---

[1]) Vgl P Grannan. *Questions d'Ecriture Sainte* Paris 1903 (aus dem Englischen ubersetzt)

Niemand, die belangstelt in de Bijbelvragen van onzen tijd, mag dit boekje ongelezen laten. Het is zeer leerzaam, echt degelijk en duidelijk. Het zal veel bijdragen tot verzoening der strijdende partijen [1]).

fr. R. PEETERS, O F. M.

Geschiedenis van het Oude Verbond Tweede herziene druk, door FR MAG F. J. P G VAN EITEN, O. E S. AUG — Amsterdam, Bekker, 1903—1904

Dit boek van 666 bladzijden bestaat uit twee deelen, zóó nochtans, dat de pagineering doorloopt. In het afdrukken schijnt nog al wat vertraging ontstaan te zijn, althans de titelpagina geeft 1903 en de goedkeuring is van Mei 1904. De druk is frisch, aangenaam, aanbevelenswaardig alleszins. Bekker kan concurreeren met de beste drukkers van ons land.

Op het titelblad ontbreekt m. i één woordje, dat karakteristiek is voor het geheele boek. De titel had moeten luiden: *Gewijde* geschiedenis van het Oude Verbond. In onze dagen immers wordt nog eene andere geschiedenis van het Oude Verbond gevraagd eene *kritische*, naar de gegevens der jongere bijbelkritiek. Nu is het wel waar, dat de verdienstelijke Schrijver die kritische geschiedenis niet heeft willen leveren, maar dat neemt niet weg, dat voorzichtigheidshalve en duidelijkheidshalve de titel zulks wel mocht beduiden.

Als gewijde geschiedenis — en zulke toch wordt ons in den Bijbel geboden, en zulke ook wordt door een ieder geliefd — als gewijde geschiedenis moet dit boek van den Hoogeerw. P. van Etten, den schrijver van het welbekende *Leven van Jesus*, aan allen welkom zijn. Wie kon ons die hoog

---

[1]) Met genoegen zagen we in de zoo juist verschenen vertaling van *Het Boek der Rechters (Biblia Sacra,* Dl. II, bl 120—124), dat ook Pastoor Sloet het zijne bijdraagt — een geheel *persoonlijke* bijdrage — om die verzoening te bespoedigen Fiat, fiat

dichterlijke en rijk leerzame, die heilige en heiligende geschiedenis der voorbereiding van den Christus beter beschrijven, passend voor een ieder, voor den gevoeligen jongeling evenzeer als voor den gespierden man, wie beter dan hij, die doordrongen is van de geheimen van het leven van Jesus. De geschiedenis toch van het volk, waarvan gezongen wordt: »Niet aan ieder volk heeft God gelijkerwijs gedaan" (Ps. CXLVII, 20), moet overeenkomstig Gods inzichten gelezen kunnen worden en overwogen, opdat de lezer gesticht en onderricht worde in gerechtigheid.

Gods wijsheid heeft zich een tempel gebouwd in Zijn onwaardig volk, waarin Christus werd voorafgebeeld; Zijne almacht heeft zich een Paradijs geschapen, doorgeurd van Christus' goeden geur: dat is de gewijde geschiedenis Zij is een kunstwerk Gods. Heilige, hooge kunst. »Gij doet wel met daarop acht te geven, als op eene lamp, die schijnt in eene duistere plaats, totdat de dag aanbreke en de morgenster opga in uwe harten" Werden deze woorden van den Prins der Apostelen (II Petr. I, 19) in onze kunstlievende dagen maar wat meer behartigd! De gewijde geschiedenis van P van Etten zal niet teleurstellen.

Ook de jongste ontdekkingen op Assyriologisch en Aegyptiologisch gebied, voor zoover zij in aanraking komen met de geschiedenis des Bijbels, zijn gretig aangewend om voor onze heilige geschiedenis te getuigen. De Koningen van Assur en Tanis brengen hunne geschenken aan.

Gebruik makende van het recht van kritiek, zou ik aan willen merken, dat de Schrijver hier en daar, b.v. waar de menschelijke oorsprong der heilige boeken ter sprake komt, eene meer gereserveerde houding had aan moeten nemen. Zoo ook gaat het b.v niet meer, om op gezag van Onzen Heer (Joan. V, 46) den mosaischen oorsprong van geheel den Pentateuch te willen aandienen. Maar wenschen wij den Schrijver liever goed debiet met zijn verdienstvollen arbeid.

fr. R. PEETERS O. F. M.

Algemeene Zielkunde, door J TH BEIJSENS, *Hoogleeraar aan het Groot-Seminarie te Warmond Eerste Deel Inleiding Kennis in het algemeen. Het zinnelijk kenleven* (Met alphabetische inhoudslijst) 246 blz Amsterdam. C L van Langenhuysen, 1905

Ziehier den inhoud van dit werk

De *Algemeene Inleiding* (blz. 1—10) geeft de bepaling der zielkunde, hare bronnen en de te volgen methode aan.

Tot de *Dynamilogie* of *Vermogensleer* voert ons eene bijzondere inleiding, die de verdeeling schetst der psychische werkingen, de beteekenis der vermogenstheorie, de met »vermogen" verwante begrippen van hebbelijkheid, vaardigheid, aanleg en talent, en het verband aanwijst, dat de bespreking dezer dingen met den strijd over het bestaan der ziel heeft (blz. 11—31).

De *Eerste afdeeling* der dynamilogie· »Het psychisch kenleven in het algemeen", is de rechtvaardiging en rationeele verklaring van het aloude: Iedere kenakt wordt voltrokken door middel van een beeld van het gekende in het kennend subject (blz. 31—47) De *Tweede afdeeling:* »Het zinnelijk kenleven" schetst ons anatomisch physiologisch het proces der uitwendige zinnelijke waarneming onder qualitatief en quantitatief opzicht; gevoelstoon en zetel der zintuigelijke waarneming, de opvoeding der zintuigen; verder uitvoerig de innerlijke zinnen met hunne belangwekkende verschijnselen (blz 48—283).

Wij hebben in dit boek geene bladzijde aangetroffen, waaraan wij onze toestemming meenden te moeten ontzeggen. Wij hebben het met groot genoegen gelezen en beschouwen het als eene der schoonste uitingen der *philosophia perennis* omtrent eene der gewichtigste vraagstukken. De wijze, waarop Prof. Beijsens deze moeielijke stoffen uiteenzet, is zóó natuurlijk, zijne bewijsvoering vloeit zóó gemakkelijk voort, dat men gedwongen is zijn meesterschap over de stof te erkennen, al zou men ook in eenige punten van zijne meening afwijken. Het oude en het nieuwe over deze stof is in zijn bezit over-

gegaan, en door hem verrijkt weergegeven in geheel zelfstandigen vorm Ziedaar den indruk, dien de lezing van zijn boek bij ons heeft achtergelaten; en hadden wij vroeger gelegenheid te wijzen op de verdiensten van Prof. Beijsens door zijne behandeling dezer stoffen in de moedertaal, dit werk schijnt ons onder dit opzicht nog boven zijne vorige uitgaven te staan Wel ontkennen wij niet, dat *sommige* bladzijden wat meer doorzichtig, wat lichter van bouw konden zijn en zoo den lezer meer aanstonds duidelijk; maar wij geven toe, dat ook de schatting van genoegzame duidelijkheid aan eene soort »irradiatie van gevoelstoon" (blz. 155 n.) onderhevig, m. a. w dikwijls subjectief is.

J. L JANSEN, C. SS. R.

Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden, door P ALBERS, S J Tweede Deel — Nijmegen, L C. G Malberg, 1904.

Wie bij de jaarwisseling het *credit* en *debet* der katholieke pers in Nederland over 1904 opmaakt, heeft aan de *creditzijde* gelukkig veel te boeken, wat wel de moeite waard is Onder de rubriek »wetenschappelijke werken" komen belangrijke posten voor, waartusschen het tweede deel van P. Albers *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie in de Nederlanden* een voorname plaats inneemt Dit boek brengt het eindcijfer der totaal-som flink de hoogte in.

Nu de Schrijver zijn werk voltooid heeft en wij het in zijn geheel kunnen overzien, staat het vóór ons, zooals 't bedoelde te zijn: een waarlijk grootsch gedenkteeken, waarheen de opvolgende geslachten met dankbare vreugde en rechtmatigen trots zullen opzien, om daarop te lezèn van den moeitevollen kamp en de zegenrijke overwinning der vaderen.

Pater Albers is in dit tweede deel aan zijn plan en opzet trouw gebleven aan de meest authentieke, grootendeels nog niet bewerkte bronnen ontleent hij het uitvoerig verhaal van wat onmiddellijk aan het herstel der kerkelijke organisatie

voorafging, hoe de wederinvoering van de hierarchie plaats had, hoe de nieuwe bestuursvorm zich in de bestaande toestanden inwerkte en ten laatste voor goed bevestigd was. Ook in dit deel doet de Schrijver zijn verhaal zooveel mogelijk in de eigen woorden der archiefstukken.

Wanneer iemand een boek van bijna 700 bladzijden, eene geschiedenis behandelend, die in hoofdzaak binnen een tijdruimte van ongeveer zes jaren afspeelt, ter hand neemt, bekruipt hem licht een heimelijke vrees, dat hij een langdradig en daarom vervelend verhaal zal moeten dóórworstelen. Maar in alle oprechtheid moet ik verklaren, dat bij de lezing van dit boek genoemde vrees, zoo zij bij mij al bestaan heeft, weldra geweken was. Niet alleen zonder verveling, maar met groote belangstelling en genoegen heb ik het tot het einde toe gelezen, ja zelfs het heeft mij op menige plaats geboeid. Doordat, naarmate het kritieke oogenblik nadert, de moeilijkheden, die aan het herstel der hierarchie in den weg staan, zich opeenhoopen, en telkens wat na veel strijd en veel overleg gewonnen is en slechts op voltooiing wacht, in één slag weer dreigt verloren te gaan, wordt de lezer voortdurend in spanning gehouden Kort na '48 wordt onder gelukkige voorteekenen het schip op stapel gezet; maar terwijl de bouwers ijverig voortwerken, rijzen er van verschillende kanten zooveel bezwaren, dat het te water laten telkens voor onbepaalden tijd schijnt te moeten verschoven worden Nauwelijks echter drijft het nieuwe vaartuig, spoediger dan velen verwacht hadden, in zijn element, of daar breekt de woedende Aprilstorm los, en de nieuwe bodem dreigt door de wild opgejaagde baren te worden verzwolgen. Is daarna de storm geluwd, dan nog loopt de kiel gevaar van te stooten op de blinde klippen der diplomatie en de verraderlijke mijnen der politiek. Zie, den wisselenden loop dezer gebeurtenissen, gelijk P. Albers ze ons te zien geeft, te volgen, is een boeiend genot. Dit genot wordt niet weinig verhoogd, doordat wij vele interessante bijzonderheden, die tot heden niet bekend waren, leeren kennen en alle in 't half duister gehouden zaken volkomen belicht zien. Hierbij komt alweer sterk

uit, dat de diplomatie van Rome het licht niet behoeft te vreezen Het ontdekken der volle waarheid staat gelijk met haar de eerekroon op het hoofd te zetten. Het valt moeilijk aangaande de diplomatenkunst der andere partij hetzelfde te zeggen.

Dit alles maakt, dat het tweede deel der *Geschiedenis van het Herstel der Hierarchie* zoo mogelijk met nog meer belangstelling en voldoening gelezen wordt dan het eerste deel, en dat men den Schrijver gaarne vergeeft, wanneer hij misschien hier en daar in wat al te minutieuse bijzonderheden afdaalt. Wij wenschen van harte, dat dit boek veel koopers en nog meer lezers moge vinden.

Hageveld, December 1904. H. J. M TASKIN

Het huwelijk in de Katholieke Kerk, een woord tot verloofden en jonggehuwden, door P BUISSINK, pr — Amsterdam, H G van Alfen, 1904 Prijs 30 cts

Het Duitsche werkje, waarvan ons hier een getrouwe vertaling wordt aangeboden [1]), is geschreven als bruidsonderricht bij het aangaan des huwelijks. Tegen de vertaling van dit boekje bestonden niet de verschillende bezwaren, om welke Dr A. C M Schaepman eene Nederlandsche uitgave zou betreuren· van het veel en verschillend besproken boek *Die Ehe* (Ludwig Auer, Donauworth, 1904) en dientengevolge de verspreiding daarvan onder onze leeken niet zou willen aanraden.

In dit boekje vindt men geen overdreven Aufklarung op sexueel gebied. Het is een pastoraal-theologische behandeling van het huwelijk, de medische zijde ervan blijft onbesproken. Natuurlijk brengt de aard van het onderwerp mede, dat het

---

[1]) *Der kirchliche Brautunterricht von Dr Ludwig Heinrich Krick* 3e Aufl Kempten, J Kosel, 1904

ook bij die wijze van behandeling nog niet geschikt is om aan kinderen in handen te worden gegeven.

Den vertaler dank voor de vertaling van dit uiterst praktische, hoogst nuttige boekje.

Wat te zeggen van zijn vertaalwerk? Op meer dan eene plaats verraadt zich de Duitsche herkomst door verscheidene germanismen. Eéne vraag· was de vertaler zelf zich hiervan zóó bewust, dat hij het onnoodig achtte op den omslag te vermelden, dat zijn boekje vertaald is?

Niettegenstaande dat zonderling verzuim, wenschen wij het toch een ruime verspreiding toe.

Amsterdam. J RUIJTER, Pr.

Elementa philosophiae scholasticae, auctore Dr S REINSTADLER 2 volumina 12° (XLVIII et 900 p.). M. 6, a dorsis corio ligata M. 8,80 Editio altera, ab auctore recognita — Friburgi Brisgoviae, Herder, MCMIV

De eerste uitgave van Dr. Reinstadler's philosophie werd reeds in dit maandschrift (1901, bl. 454 vv. en 1902, bl. 223 vv.) besproken, en over het algemeen zeer gunstig beoordeeld. Na deze waardebepaling behoeft de tweede, door den schrijver herziene editie geen verdere aanbeveling.

De *leer* is, naar inhoud en omvang, nagenoeg dezelfde gebleven. Ietwat breedvoeriger en volledіger is o.a de verhandeling over de uitgebreidheid en de krachten der lichamen, de zelfwording en het ontstaan der soorten bij de organische wezens, den vrijen wil en de substantialiteit der menschelijke ziel, den ontologischen grondslag der mogelijkheden, de wonderen, het sociale vraagstuk.

Wat den *vorm* betreft, wijkt de tweede uitgave hoofdzakelijk hierin van de eerste af, dat de methodologie niet meer een afzonderlijk deel der logica uitmaakt De noodzakelijkste en gewichtigste leerpunten aangaande de wetenschappelijke methode heeft de schrijver in andere verwante hoofdstukken der logica en der criteriologie ingelascht.

Vervolgens treedt de critica niet meer als een onderdeel der redeneerkunde op, maar naast deze, als een op zich zelf staande verhandeling. En terecht. Een meer onafhankelijke en eervolle plaats komt, vooral in den tegenwoordigen tijd, een periode van scepticisme en »Ignoranzphilosophie", toe aan dat gedeelte der wijsbegeerte, dat het bestaan der rationeele zekerheid aantoont, de grondslagen blootlegt, waarop deze steunt, de bronnen aanwijst, waaruit de zekere kennis der zinnelijke en bovenzinnelijke waarheden geput, en de middelen, waardoor ze dient verkregen te worden; dat tevens tegen agnosticisme en twijfelzucht de deugdelijkheid dezer middelen verdedigt.

De boven vermelde wijzigingen verhoogen ongetwijfeld de waarde en voortreffelijkheid van dit leerboek, dat wel niet *de* beste, maar toch een zeer goede, practische, en alleszins aanbevelingswaardige handleiding is bij de studie van de philosophie, de koninginne der wetenschappen

Rolduc. Dr. L. H. v. Th.

Annuarium der Roomsch-Katholieke Studenten in Nederland Anno Domini MCMIV-V — Leiden G. F. Théonville Prijs: *f* 1.75, geb. *f* 2.25

Het kostelijke versje, waarmee W. B. Huddleston-Slater het *Mengelwerk* van *Annuarium III* opent, mag, in zijn leuke raakheid, meer dan één opschrift dragen. De »ikjes", waarvan hij spreekt, behoeft men niet uitsluitend »onder dichtertjes" te zoeken. Geen nood echter, dat de »ikjes" en »ikken" van dit *Annuarium* dood getrapt zullen worden of zelfs al te »vinnige tikjes" zullen krijgen. En wie, volgens het verlangen der Redactie, »een stuggen borstel" ter hand neemt of een »zije-hoed-schuiertje" en vlekken uitwrijft of spatjes wegveegt, met de woorden: »die vlekken en spatjes moeten weg; ze ontsieren den jas, dien ik anders meer dan gewoon mooi vind", loopt geen gevaar, dat een collega van het edel

borstelgilde die woorden verder zal vertellen in den hoogst eigenaardigen vorm: »hij vindt evenals ik, dat de heele jas een misbaksel is". Het borstelgilde is een muziekkorps geworden, welks leden met eene even zeldzame als roerende eenstemmigheid de loftrompet bespelen

Den borstel in den zak en de trompet onder den arm kom ik vrijwel achteraan. Of mijn streek dezelfde zal zijn als die der anderen en mijn speeltuig hetzelfde thema zal laten hooren, weet ik niet, ik heb de gewoonte, niet dan van verre — of ook wel in 't geheel niet — naar de streken te kijken en naar soortgelijke fanfares te luisteren, vanwege de subjectiviteit, ziet u. Dit belet me niet later de notenbladen der gildebroeders op te slaan en de sporen van hun poetswerktuig op jas of broek eens na te zien.

Men is nooit te oud om te leeren borstelen of blazen, maar vóór dat ik aan 't werk ga — dat niet. De objektieve behandeling van den jas en de verklanking van het geschuier door de trompet zou schade lijden, wanneer de subjectiviteit van een ander met de mijne verhaspeld raakte [1]). Intusschen, de tonen waren forsch genoeg om, zij het dan uit de verte, een jubel-ouverture en een feestmarsch te herkennen — unisono altijd.

De Redactie van 't *Annuarium* zal zuur kijken bij dit mijn luchthartig gesnap over een werk, dat zoo ernstig is Zij heeft gelijk, en daarom seria serio.

* * *

Dit *Annuarium* draagt m. i. een eigen merkteeken, of liever, het merkteeken, dat ook zijne beide voorgangers droegen, staat hier beter ingebeiteld en dieper ingegrift.

Het besef namelijk, dat elke katholieke actie, wil zij ten volle vruchtbaar zijn en duurzaam blijven, dient te wezen de

---

1) Duidelijker ware het — zal iemand meenen — hier met de schrijvers van het *Annuarium* te zeggen wanneer de subjectieviteit van een ander de mijne »beinvloedde"

naar buiten werkende overvloed van de kracht des innerlijken katholieken levens, wordt in dit *Annuarium* nu eens met heiligen ernst onomwonden uitgesproken, dan weder met bijna even groote duidelijkheid tusschen de regels neergeschreven. De woorden, die ons dit zeggen, komen op zoo volkomen ongezochte wijze aan den dag, dat zij niet anders kunnen zijn dan de uiting van hetgeen »op des harten grond leit" en »naar de keel welt", om met Vader Vondel te spreken De schrijver van *De Retraite* zegt het ons namens zijne mede-retraitanten; 't legt den schrijver van *Over de Godheid van Christus* aan het slot zijner inleiding eene bede op de lippen, men hoort het smeekend in *Tentatio*, 't straalt ons warm tegen uit *Over Schoonheidstheorieen*, 't juicht in *De achthonderdjarige*; 't jubelt en bidt, 't weeklaagt en lofzingt in *Het Te Deum*. En 't staat er zoo herhaaldelijk, dat 't wel de uiting moet zijn van hetgeen de R.-K studenten erkennen met hun geest en willen in hun hart onder den invloed van de genade Gods. Het doen uit overtuiging — de eigen studenten-actie der laatste jaren, het openlijk getuigen in de beide *Annuaria* — draagt de vruchten reeds dier eigenaardige psycho-theologische wisselwerking tusschen de daad en de overtuiging, waarbij de daad uit de overtuiging ontspruit en de daad de overtuiging sterkt

Dat is het eigen cachet van dit *Annuarium*.

Spreken we nu over de bijdragen

Over de hospitanten — is drie niet te veel? — wil ik kort zijn, ze zijn voor mij hors concours, toch meen ik in het artikel van Dr Brom, met wien ik overigens geheel eens ben, en die het terrein, waarop het leekenapostolaat zich moet bewegen, scherp afbakent, en de leiding, waaraan dit werk zich niet mag onttrekken, duidelijk aangeeft, eene kleine tegenspraak te moeten aanwijzen Niet tusschen Dr. Brom en Dr Brom, maar tusschen Dr. Brom en Mgr. Ireland; en Dr Brom heeft gelijk. Er »bestaat wel degelijk, zegt Dr Brom, eene roomsche solidariteit wier grondslag »de gemeenschap der Heiligen" is. Maar uit die gemeenschap der Heiligen

volgt, dat Mgr. Ireland ongelijk heeft, als hij zegt: »Voor de bedeesde en angstvallige deugd der kluizenaars van Thebe is thans de tijd niet". »Minder de tijd" toegegeven; »niet de tijd" nego.

Daarom begrijp ik ook niet, waarom Dr. Vullings in zijn pleidooi voor »het goed recht der kloosterorden" »met voorzichtige beradenheid" wil oordeelen »over de orden, de enkele, die nog overbleven, welke uitsluitend een bespiegelend of boetvaardig leven leiden".

De bedeesde verdediging dier orden, die dan volgt, zegt de waarheid, maar niet half kordaat genoeg. »...Doch ook zekere utiliteits-menschen onder ons, die in alles om tastbare resultaten vragen en de waarde van geestelijke goederen zoo licht onderschatten, zijn wel eens ongevoelig voor de maatschappelijke zegeningen die Godgewijde zielen over hun medemenschen kunnen aftrekken" Een engelsch priester, die in eene fabriekstad van den morgen tot den avond en dikwijls tot laat in den nacht volop werk had, zei mij eens »Wij komen niet genoeg vooruit, en weet ge waarom? Ons mankeeren contemplatieve orden, die voor ons bidden en voor ons boete doen". De contemplatieve orden zijn niet alleen hoogst nuttig maar noodig, en deze thesis mag men vastberaden uitspreken zonder vrees van onvoorzichtig te zijn.

Dit brengt mij op iets anders, dat m. i. in het opstel van Dr. V. scherper gezegd had moeten worden Het volgen der evangelische raden behoort tot het wezen der »heiligheid" van de Kerk. Er moeten en er zullen dus ook in de Kerk altijd menschen zijn, die in onthouding, in armoede en in gehoorzaamheid leven — en hierin ligt de grondslag van het goed *recht* der kloosterorden, meer dan in sommige andere nuttigheden. De vorm: kluizenaar eremiet, lid eener orde of eener congregatie — kan veranderen, maar ook die vormen hebben recht van bestaan, wijl zij onder het gezag der Kerk, het hoogste ressort in deze, metterdaad doen leven, zooals Christus wil, dat er door sommigen in de Heilige Kerk geleefd worde.

Beide aanmerkingen, die ik, om der wille van de zaak, meen niet te moeten achterhouden, beletten mij niet, en niemand overigens, de bijdragen van Dr Brom en van Dr. Vullings met ingenomenheid als goed en deugdelijk werk te begroeten.

Hetzelfde kan ik van het korte maar zakelijke opstel van P. Ermann *Apologie en Apologetiek* zeggen. Voor de waarde van het oordeel over de apologetische werken uitgesproken is de naam van P. Ermann voldoende borg; voor zoover mijn kennis van eenige der genoemde boeken reikt, kan ik niet anders dan met P. Ermann's oordeel geheel overeenstemmen.

* * *

Van den eigenlijken inhoud der *Annuaria* zijn voor mij de verslagen en de kroniek der retraite het voornaamste deel.

De overige bijdragen zijn het werk van personen — de verslagen leeren wat de R.-K Studenten doen. En 't is druk geweest in de Studenten-Vereenigingen van 't jaar. Druk gewerkt door de studenten zelf en voor de studenten door vreemde sprekers of lezers, er is druk gefeestvierd, hier uit ruimer, daar uit minder ruime beurs, maar overal »mit hurrio und heisassa!" en in Utrecht zeker met Herr Quintilius Va-a-ro. Er is veel gedebatteerd en er is een reglement gemaakt — een arbeid, die, niet het minst wegens de langdurige besprekingen, eene voorbereiding leek tot latere parlementaire werkzaamheden En wat een verscheidenheid van onderwerpen!

»Was dem Erdensohne
Das wechslende Verhangniss bringt,
Das schlagt an die metallne Krone,
Die es erbaulich weiter klingt",

zingt Schiller van *Die Glocke.* Zoo is 't ook met onze R.-K. S. V. Elke theorie, die geboren wordt of ter ruste gaat in de wetenschappelijke wereld, wordt daar in- en uitgeluid, en wie weten wil welke vraagstukken voor ons katholieken aan de orde van den dag zijn, leze die verslagen.

Hij leze ze en zette zich dan rustig neer, steke een sigaar op en stare in de rookwolkjes. Dan krijgen die rookwolkjes vorm en leven, en hij ziet voor zich een ruime goed verlichte zaal met groepjes rookende en druk pratende jongelui, die weldra in ordelijke vergadering neergezeten om lange tafels, luisteren, het woord vragen, opponeeren, inlichtingen wenschen, weer het woord wenschen, letten op den presidentieelen hamerslag — soms ook niet en beboet worden — opstaan om nog niet naar huis te gaan. Hij ziet ze aan de feesttafel· opgewektheid, gloeiende speeches, liederen, bene poti et pransi, meer liederen en meer speeches. Het fiere roomsche »Credo Pugno" met het middeleeuwsch.

»Den wijn die wil gedroncken sijn
Met eenen blijden moet,
Teghen die doot en is gheen boet,
Daer en mach helpen gelt noch goet,
Wijnken, en nu gaet in!"

een liedeken, dat met zijne, ons vreemd voorkomende, mengeling van ascetische bespiegeling en opwekking tot een vroolijken dronk, slechts mogelijk is in eene maatschappij, »die in het merg harer beenderen van christelijke beginselen doortrokken is", zooals Everts zegt.

En is de verslagen-lezer dan met die uitbeelding der werkelijkheid tot het summum van drukte gekomen, dan leze hij plots daarna het heerlijke opstel over *De Retraite*. De stilte van het Bagijnhof na de woelige drukte van de Kalverstraat — maar met dezelfde personen. De stilte — maar met orgeltoon en zang en wierookgeur komend uit de kerk.

Tegenstelling? Neen! verklaring èn van het fiere devies èn van de ongedwongen, niet uitspattende en gepaste feestvreugde.

* * *

Een drietal zeer ernstige en nog al lijvige stukken vorderen al onze aandacht

J. Schmutzer geeft ons het vervolg en slot van *De Evolutiehypothese*, eene degelijke echt wetenschappelijke studie over

Darwinisme en Evolutie. De schrijver blijkt èn de zaak èn de litteratuur over het vak meester te zijn. Daarbij is de sympathie voor de roomsche wetenschap een gelukkige aanleiding voor hem geweest, om de juistere wetenschappelijke meening der veelgesmade middeleeuwen in het licht te plaatsen tegen de valsche opvattingen der renaissance »Multa en multum" beide, maar de zorg om het lange opstel niet nog langer te maken heeft den schrijver, die blijkens de inleiding en het slot een goede pen heeft, wel hier en daar te veel in te weinig woorden doen zeggen. Daardoor wordt het hier en daar »Coquis nom convivis".

Van de hand van E H. M Beekman is een pleidooi contra Harnack c.s. *Over de Godheid van Christus*, een pleidooi opgesteld met een helder denkend hoofd en een warm hart. De schrijver zegt, dat hij ons niets nieuws zal mededeelen; dat hetgeen hij gaat zeggen »reeds honderd duizende malen door andere, veel bekwamere menschen" vóór hem gezegd is. Dit moge zoo zijn, maar hij geeft ons veel nieuws te genieten· een student aan de Polytechnische School goed op de hoogte van dit onderwerp, zeer belezen, duidelijk en helder uiteenzettend en bewijzend de oude waarheid tegen een nieuwen dwaalgeest — is dat niet nieuw, verblijdend nieuw? Zal zijn opstel, dat, wat den vorm betreft, ook voor anderen nieuw is, niet geheel en al weldoende nieuw zijn voor sommige lezers van het *Annuarium* buiten den kring der R.-K. studenten? Eene vraag. heeft schrijver de messianiteit van al de op bl 320—22 aangehaalde teksten voldoende onderzocht, door eigen onderzoek of door navraag? Ik zou de vraag niet stellen, indien de degelijkheid zijner studie niet verdiende, dat men ook op een kleine tekortkoming de aandacht vestigde.

't Is een heele durf van W. Berger *Over schoonheidstheorieen* te schrijven. Wat is er al geredeneerd over het wezen der schoonheid, wat al bepalingen zijn van dat woord niet reeds gegeven, door den een als de juiste geprezen, door anderen als onvoldoende of onvolledig ter zijde geschoven. W. Berger tracht langs historischen weg te geraken tot de wetenschappelijke

kennis van wat schoonheid is. Hij deelt ons de theorieen der oude wijsgeeren mede — maar ordenend en schiftend, »Omnia probate, quod bonum est tenete" is daarbij zijn zinspreuk. Dan komen de christelijke philosophen aan de beurt en met name de H. Thomas. Aan den Engel der School ontleent hij dan wat er tot het wezen der schoonheid behoort, om daarna dit begrip duidelijk te maken en nader toe te lichten. Dat Dante, de zanger der scholastieke theologie, en Vondel hierbij niet vergeten worden, zal elken lezer verheugen. Dat bij alle degelijkheid en voldoende geestdrift voor het schoone — waargenomen door de zintuigen en dan erkend in den geest, die de »informatio" verstandelijk ziet en zich in de schouwing van de orde en regelmaat, de eenheid in de verscheidenheid, den glans van het ware en de uitstraling van het innerlijk goede verheugt — dat, zeg ik bij alle degelijkheid en geestdrift de schrijver een enkele maal niet groeit tot de volle hoogte van zijn onderwerp . . . wie 't kwalijk nemen wil, beginne met 't eerst beter te doen. Ik voor mij schouw gaarne het vergezicht, dat hij opent, ver, ver door het geschapen schoon tot de scheppende ongeschapen schoonheid gezien in het licht der heerlijkheid.

* * *

De verslagen — om ook van den vorm een woordje te zeggen — zijn goed en lezen prettig. Het leidsche wiebelt en wemelt in het begin te veel. Waarschijnlijk ging het mechanisme van de films niet al te best of danste het licht *De Retraite* vind ik onder elk opzicht · inhoud, vorm, taal, stemming — een keurig stuk.

Zeer sympathiek, zoowel wegens het onderwerp als wegens de behandeling, is mij *Een Achthonderdjarige* Rolduc's wapen is echter niet »De Onbevlekte Ontvangenis" maar »De Boodschap".

Het *Te Deum* heeft mij een hoog genot geschonken Ik vind daarin twee dingen · eene waardeering van het *Te Deum* van Pastoor van Schaik en een lyrische subjectieve vertolking

van den nagalm van het *Te Deum* in de herinnering van den schrijver.

De waardeering gaat schuil in een paar eenvoudige volzinnen: »De geloovige [vindt als middelpunt eener kerk] het brandpunt van het gebouw, dat is Gods tabernakel", — »De bewondering en het genot over [het *Te Deum*] moge ons verlichten en verwarmen, er brandt van binnen een veel heiliger gevoel van aanbidding Dat het *Te Deum* weet te leeren en te streelen zou ijdel zijn, wanneer het niet deed knielen". — »We hebben onder het hooren niet gedacht, onze gedachten waren in die van den maker weggewaaid; we lieten ons varen op zijn geest, die van den Heiligen Geest werd verheven". — Een katholiek kunstenaar, die dat bereikt met de toonzetting van den tekst onzer gewijde gezangen, die aanbidt en looft, smeekt en juicht tot den God van 't tabernakel, en anderen met zijn geest mee doet bidden en loven — mag tevreden zijn, hij heeft zijn doel ten volle bereikt

Wanneer daarenboven de herinnering aan zijn werk nog tot zulke heerlijke — zij het dan erg subjectief getinte — nabetrachtingen aanleiding geeft, dan mag hij dubbel dankbaar zijn, wijl zijn priesterlijk werk niet met het wegsterven van 't laatste akkoord ophoudt vruchtbaar te zijn.

Voor de lyrische ontboezeming over het *Te Deum* — muziek en woorden — heb ik niets dan lof; daar is het onderwerp den schrijver en de schrijver het onderwerp meester, daar pakt de schrijver den lezer en neemt en dwingt hem mee. Het ongewone der lyrische beeldspraak is daar natuurlijk en waar Niet aldus, dunkt mij, enkele gedeelten der inleiding Het zeer juiste beeld »brandpunt", van het tabernakel gebruikt, heeft den schrijver naar meer punten doen zoeken en zoo is het »zwaartepunt der gewelven" »het passerpunt van den maker" »de zenuwknoop zijner aandoeningen" te voorschijn gekomen. Eveneens vind ik de twee alinea s »de verhouding der krachten" en »de toon van het orgel" min of meer gezocht.

De ci-devant »kleine jongen" is flink gegroeid, maar

vollen wasdom heeft hij nog niet bereikt, tot zijn volle kracht is hij nog niet gekomen. Geen nood echter, hij komt er weldra [1]).

Rijper, zich zelven beter beheerschend, wellicht met minder schuimende opborreling, is het talent van den schrijver der *Retraite*, die ons, als bijschrift bij het portret, eene keurige schets van den studentenvriend, Mgr Dr. A Janssen, heeft geleverd

En nu de poezie en de humor. — Pardon ik vergeet nog *Moderne Vrouwendienst*. 't Zal druk worden in de winkelstraten onzer steden. Ik zie de nichtjes en niet-nichtjes al in de weer om »scarfs" enz. te koopen voor onze jongelui, die op meer »tijdmatige" wetenschappelijke »combatjes" uitgaan. Ofschoon ik meer houd van den geest, die het *Roelantslied* bezielt dan van die er door den *Lancelot* waait, en ik Lancelot — met en zonder den rooden mouw van Lavaine — niet erg goed zetten kan, staat mij dit goed geschreven stukje wel aan Zoo opgevat, kan de vrouwendienst niet dan bevorderlijk zijn aan veel goeds. Met jeugdig en ontvankelijk gemoed en op zijne wijze zegt ons de schrijver, wat de geestige Windhorst zoo herhaaldelijk op de katholiekendagen beweerde.

Aan poezie geeft ons het *Annuarium* vooreerst twee sonnetten-kransen. Ik zeg »vooreerst" omdat sonnetten thans *het* genre zijn, al moet ik bekennen, dat ik niet best vat, hoe het komt dat, wanneer het subjectivisme van Piet zich in verzen uit en het subjectivisme van Jan ook tot dichten overslaat, elk van beiden — en meer anderen met hen — tot het maken van sonnetten komt, zonder dat men aan heel iets anders dan subjectivisme, aan mode, navolging b.v. zou mogen denken.

---

1) Ik kan van mijn opstel geen »prijsuitdeeling op een kostschool" maken en heb dus geen eersten prijs en ook geen tweeden of derden tot mijne beschikking

Pst! Ik hoor Sainte Beuve al waarschuwen:

»Ne lis pas des sonnets, o critique moqueur!
Par amour autrefois en fit le grand Shakspeare,
C'est sur ce luth heureux que Pétrarque soupire,
Et que le Tasse aux fers soulage un peu son coeur" enz.

Ik zet dan maar de sonnetten voorop. *Voor de liefste* en *Tentatio* zijn zonder twijfel goede sonnetten, al zou Boileau met zijn peuterige regels komen aanzetten en hier of daar een streep plaatsen Rijker inhoud in *Tentatio*, meer klank in *Voor de liefste*

Dageraad is een goudmuziekale schildering in verzen, die in golvende zinnen — men leze 't maar eens hardop — de natuur getrouw weergeeft en in den rijzenden dageraad — en ook dit is natuurlijk — weer zijn liefde ziet Wellicht is de dageraad, vooral de opkomende zon, een beetje *te* natuurlijk wemelend voor de oogen, maar blijde begroeten wij onder dat goudgewemel een nieuwen dichternaam, die mede in zijn opgang is.

Een tegenhanger van *Dageraad* is *Nacht*, een niet onverdienstelijk duitsch versje, eene borduring op een stramien, dat in Duitschland meer gebruikt wordt. De zanger heeft 's avonds bij zijn lief onder 't venster gestaan en zal 's morgens te paard voorbijkomen Omgekeerd gaat dat ook.

Mandoline bevalt me minder, althans de twee eerste strofen om de »thee met teer gedamp" en de «glanzende kast", die met zijn houten lijf in zijn kleine hol »zielevol" wordt. En de twee laatste strofen doen aan een bal champêtre op de Piazza di San Marco en aan het Palazzo ducale denken — maar zij zeggen zoo weinig.

Losser van toon, ongedwongener van houding, frisscher dan menig ander versje — niet van het *Annuarium*, maar in 't algemeen — zijn de stukjes *Nu giert de stormwind* en *Wie danst er zoo losjes*. 't Laatstgenoemde bevalt mij 't best, maar in beide tintelt jong leven, jonge niet-conventioneele, zelfs niet modern-conventioneele, goede kunst

De humor is, tot mijn innigen spijt, slechts door twee

stukken vertegenwoordigd. Is er dan werkelijk gevaar, dat die dood gaat?

Zeker! honderd maal liever overvloed van ernstige stukken, dan would-be humor of flauwe aardigheden — maar zijn er dan zoo weinigen die pittig-geestig kunnen zijn of kunnen schrijven? En nogmaals herhaal ik 't met volle overtuiging: de ernstige wetenschappelijke bijdragen moeten het jaarboek op peil houden en bewaren voor appelflauwtes, die, als ze periodiek worden, doodelijk zijn, en ik zal de redactie dankbaar zijn, wanneer ze weinig beteekenende liflaffige stukjes onbarmhartig ter zijde schuift om een ernstig, zelfs ietwat *te* ernstig stuk op te nemen. Maar?

Goddank is het weinige dat *Annuarium* biedt, van 't beste soort. Over *Dichtertjes* sprak ik reeds. *Punt en Komma* door Rshi is niet minder goed. Ik heb een heele dol met dien naam gehad om te weten wie zich daaronder verschool; ik heb hem van achter naar voor gelezen en alle mogelijke permutaties met de letters geprobeerd ($4 \times 3 \times 2 \times 1$), maar ik zag den naam des zieners niet. Zijn opstel is net een vuurpijl, die in slangenlijn opstijgt en boven in een vonkelenden regen van veelkleurige sterren uiteenspat. De sterrenvonken vallen neer — ze dooven voor dezen keer niet uit daarboven — en komen hier en daar op handen of hoofden terecht, zonder erg pijn te doen. Maar de richting van den pijl, die naar boven schiet, is niet best te bepalen. Die ten noorden staan projecteeren de richtingslijn zijner vaart op het horizontale vlak naar het zuiden en omgekeerd. Wie denkt echter aan zooiets, als hij een mooien vuurpijl ziet opgaan.

Vivat sequens annuarium!

Roermond. J. M. L. KEULLER

Durchgekampft Roman von M L VON HUITEN STOLZENBERG — J. P Bachem, Koln, 1904 Prijs *f* 1.95.

De *Kolnische Volkszeitung* beleefde moeilijke tijden, toen zij den roman *Durchgekampft* als feuilleton plaatste. Reeds gedurende de verschijning merkten haar talrijke lezers op, dat

het geen kinder- zelfs geen meisjeslectuur was, die het uitnemende katholieke blad hun dezen keer durfde voorzetten. Er werd gewaarschuwd, geklaagd, gehoond, met opzegging van abonnement gedreigd, maar van den anderen kant ook ontving de redactie bewijzen van groote sympathie, instemming en bewondering De oude strijd ontbrandde· Wat mogen katholieken lezen? Is 't geoorloofd door 't schilderen van het kwaad het goede in heller licht te plaatsen? Is een roman *per se* af te keuren, als hij niet aan Jootje en Miesje of aan Piet en Theo in handen mag gegeven worden? Is de katholieke romanschrijver veroordeeld de diepe conflicten, die thans meer dan ooit in het werkelijke leven voorkomen, de groote problemen van onzen tijd steeds te vermijden om zich alleen met de meest oppervlakkige toestanden bezig te houden, zoodat de geheele bellettristiek *nur aus dem erziehenden Gesichtswinkel* beschouwd wordt? Dit is echter het water-en-melk-genre in eere houden, het stiekempjes loopen naar leesbibliotheken bevorderen, het is moedwillig eenige snaren van de viool doen springen om alleen laffe deuntjes op de ééne overgeblevene te spelen, zegt de andere partij.

De redactie liet de zaak in rondvraag gaan en geeft in haar artikel, dat den roman vóórafgaat: *Die Behandlung tiefer Konflicte*, het resultaat van haar onderzoek uit. Op twee na keuren allen het standpunt der redactie goed en geven toe dat de katholieke schrijvers niet moeten vreezen dieper door te dringen in het practische, moderne leven Wij meenen onlangs in *Strekkingskunst* genoeg deze zaak besproken te hebben en bepalen ons alleen met uit de vele brieven — geestelijken, doktoren, moeders, leeraars en leeraressen, schrijfsters, journalisten, zeiden hun meening — een aardige vergelijking aan te halen »Iedere huismoeder weet, dat de broodtrommel niet ongesloten in de kinderkamer mag staan en de honigpot nog minder, en toch zijn brood en honig zeer nuttige en zelfs noodzakelijke voedingsmiddelen voor groot en klein, als ze ter rechter tijd en met mate door vader en moeder worden uitgedeeld. .. Zoo moet ook de geestesspijze ter rechter tijd en met mate worden genoten. Maar hoe dikwijls zwerven

in menige familie, waar de sleutel der etenskast zorgvuldig verborgen is, boeken, kranten en tijdschriften overal rond, zooals zij in huis worden gebracht".

Voor bakvischjes is *Durchgekampft* zeker geen lectuur, maar voor huwbare meisjes zien wij er volstrekt geen bezwaar in, nog minder dan in *Pequeñeces (Aristocraten van Madrid)* van den Jesuietenpater Coloma. Licht en donker zijn hier veel gelijker verdeeld, hetgeen uit de »fabel" blijken zal.

Deze is de geschiedenis van een ongelukkig huwelijk en zijn gevolgen. Kurt von Brodeck, de afstammeling van een oud-adellijk geslacht, en Irma, een »schwarze Germanin", dochter van een gedoopten joodschen bankier, leven in en voor »die Gesellschaft" (een onvertaalbaar woord: »de wereld" komt er misschien 't meest bij). Als het te erg gaat met Irma, wil Kurt remmen, maar dan ontsnapt zij hem op helaas! meer en meer gebruikelijke wijze, laat man en kind in den steek en maakt Kurt tot onbestorven weduwnaar. Hij leert een allerliefst sympathiek meisje kennen en krijgt haar onwillekeurig lief; zij, niet wetend, dat hij nog getrouwd is, heeft hem reeds dadelijk haar hart gegeven. En dit is het conflict Onkatholieken hadden eenvoudig de wettige scheiding ter hulp genomen en waren samen gelukkig of... ongelukkig geworden. Kurt en Bertha echter denken hier niet eens aan Zoodra hij besef krijgt van zijn liefde en zij van het treurig feit, dat hij gebonden is, redeneeren zij niet over de mogelijkheid om aan hun plicht te ontkomen. 't Mag eenvoudig niet en dus scheuren zij moedig harten en levens van elkaar. Kurt gaat zelfs zoo ver Bertha een vergoeding te geven voor wat hij haar zelf niet kan schenken in den persoon van zijn vriend Osten. Had hij 't maar niet gedaan, want juist als Bertha na lange aarzeling met dezen getrouwd is, maakt Irma's dood Kurt vrij Geen klacht ontvalt hem echter over dezen treurigen samenloop van omstandigheden, hij sleept zijn eenzaam leven voort, totdat de schrijfster hem jong laat sterven. Bertha en Osten in hun harmonisch huwelijk hebben dus alle reden zich geluk te wenschen over het lot, dat hen samen bracht Kurt daarentegen is er het offer van,

doch niet het onschuldige, want in zijn jeugd werd hij de dolle Kurt genoemd, geraakte in geldnood, besloot daarom het meisje, dat hem lief had, teleur te stellen en zich met Irma, de rijke coquette, zoo goed als zonder liefde te verbinden. De straf was zwaar maar niet onverdiend Robert Osten echter de flinke »man", voor wien elke vrouw trotsch en gelukkig zou zijn zich te buigen, verdient alle sympathie. In diens karakterteekening is de schrijfster bijzonder gelukkig geweest tot in de kleinste bijzonderheden is hij af Geen *Tugendheld*, maar een krachtig braaf mensch. En dat de schrijfster hem toch aantrekkelijk wist te maken, aantrekkelijker zelfs dan de zoogenaamde meer romantische held Kurt, is geen alledaagsche verdienste. Mooi gezien is 't ook van haar in Kurt vooral den gevoelsmensch te teekenen, die als een veer in den wind op den adem zijner stemmingen zou fladderen, als hij niet uit een lichtzinnige jeugd zijn principes had gered. De kracht, die hij niet van binnen bezat, werd hem van buiten gegeven, en in dit opzicht is ook zijn karakter goed geteekend. Zeldzame gave in een vrouw Freiin von Hutten heeft getoond mannen minstens evengoed als haar seksegenooten te kunnen boetseeren.

En nu het conflict. Eigenaardig is het, dat wat men noemt de katholieke atmosfeer, in dezen katholieken roman ontbreekt. Men weet, dat de personen katholiek zijn, meer niet. Zij handelen ook als goede of slechte katholieken, maar er komt geen godsdienstplechtigheid — behalve in de trouwkapel — geen priester, geen non in vóór; eens werpt Kurt in een beslissend moment de oogen op een kruisbeeld. Toch is hun geheele leven en denken doortrokken van katholiek gevoel en beginselen. Daartegenover is de wereldsche lucht bijzonder trouw en uitvoerig weergegeven. Zonder den ernstigen achtergrond zou men soms meenen een roman in den trant van *Aus einer kleinen Garnison* te lezen. De grootwereldlijke klatsch is tot in de kleinste bijzonderheden afgeluisterd, het moderne gedoe zoo aanschouwelijk voorgesteld als men maar wenschen kan, misschien te aanschouwelijk, en daardoor begrijpen wij de scrupules en verwarring van eenvoudigen, die zich in zoo'n

omgeving niet thuis voelen. De geraffineerde flirtations — onze hollandsche taal heeft voor die dingen gelukkig geen geschikte termen — van Irma, haar listen om haar gevaarlijken omgang met den Rus Salinsky voort te zetten, vormen een allesbehalve stichtelijk beeld en geven aanleiding tot de groote vraag, waarover moralisten en artisten uit een zoo verschillend oogpunt oordeelen: in hoeverre is het geoorloofd en noodig 't kwaad uitvoerig te schilderen om het contrast levendiger te maken? Is het niet juist de schildering van zulke uit het volle menschenleven gegrepen bijzonderheden, welke de *Aristocraten* van Coloma zoo boeiend maakt, en die nu ook het eerste gedeelte van *Durchgekampft* vult? Currità en Irma met haar ondeugende invallen vertoonen zich aan den lezer stellig met meer relief dan de eenvoudige Bertha. Het zou dus alleen zijn om deze te uitvoerige en — hoewel de schrijfster genoeg toont het kwade af te keuren — met veel talent en charme geteekende tafereelen, dat het boek wellicht niet ongevaarlijk kan genoemd worden voor sommigen. Maar niet om het conflict zelf, dat sober, rein en hoog is gehouden. Ieder kind, zoo juist de eerste schoenen ontwassen, weet helaas, dat er gescheiden mannen en vrouwen zijn en dat deze niet mogen hertrouwen; en zijn ze iets verder, dan begrijpen ze ook, dat deze hun hart niet altijd in hun macht hebben.

Het is dus 't eerste deel, Irma's rit naar den afgrond, waartegen men bedenkingen kan hebben. De voorbereiding tot het conflict is te lang, het boek is reeds meer dan half uit, als Bertha en met haar het conflict op het tooneel komt Wat al te spoedig — literair maar niet in werkelijkheid, want haar aarzeling om Osten te huwen duurt een paar jaar — brengt zij haar liefde van den eenen op den anderen man over.

Fijn psychologisch zijn vele trekjes, o. a de vlucht van Irma, haar twijfel om van haar kind afscheid te nemen of niet, en hoe zij het eindelijk niet doet; de wijze, waarop Brodeck haar vlucht aan Robert mededeelt; maar vooral de ontdekking van zijne liefde tot Bertha, al is 't wel wat vreemd, dat de wereldwijze man daarover zoolang in 't onzekere bleef

Het is Kerstavond bij heerlijken maneschijn · de jonge, eenzame vader verhaalt zijn zoontje een kerstsprookje, dat hij zich nog van zijne vrome moeder herinnert. . van het kruis, dat verborgen tusschen de kerstgeschenken ligt en met het kind opgroeit. »O moeder", zucht hij, »weet u, hoe groot mijn kruis werd". En dan ziet hij 't plotseling in zijn vollen omvang, dan weet hij wat hij verlangt en wat hij steeds zal ontberen.

Nu komt een gesprek tusschen hem en Bertha vol ingehouden hartstocht en aandoening zonder dat één woord van liefde tusschen hen wordt uitgesproken, voelt de lezer, hoe in elken volzin, schijnbaar koel en onverschillig, hun intens gevoel trilt.

Moderner ware het zeker geweest, als de schrijfster, die ons Irma in haar glorie zoo lang vertoonde, haar ons ook deed zien in haar vernedering in plaats van het door Kurt *en passant* te laten vertellen.

De stijl der Freiin is voor een Duitsche bijzonder vloeiend, helder, lichtend, dank haar korte volzinnen Een mooi gebruik maakt zij van natuurbeschrijvingen, die een rol meespelen in de gevoelens en levensomstandigheden der personen. Heerlijk schittert de lente op Bertha's huwelijksmorgen, en op den somberen herfstdag, als alles Kurt zoo somber en droevig lijkt, ontmoet hij Bertha, dan breekt een heldere zonnestraal door den avondhemel, die beiden in laten gloed omhult

Haar compositie lijdt, zooals wij reeds aantoonden, aan onevenredigheid, hier wordt te veel, daar te weinig gegeven.

Wij hooren dat een Hollandsche vertaling van dit boek in bewerking is en meenen alle reden te hebben er ons over te verheugen.

M. S

Twee Boefjes Een schoolgeschiedenis, door HANS ESCHELBACH *Vertaling van* I I G WAHIEN — Leiden, J W van Leeuwen, 1904 Prijs 60 cents

»Joelend en juichend trokken de jongens van een der groote lagere scholen in de arbeiderswijk gelegen reeds om drie uur

naar huis". De schrijver laat het bij dezen klodder verf, strijk uit, strijk uit, ge kunt er een Jan Steen van maken. Ziet die bende jongens, groote, kleine, met moeite zich naar buiten wringend, maar dan vrij, uitgelaten en springend als een koe naar de voorjaarswei; ziet ze elkander trekken en plukharen, over den grond, eenigen met 'r schriften. Stoffeer het met eene gestarde spiegelruit, omgeschopte emmers, uitgetrokken belknoppen, 'n schutting, die in brand staat.

Lezers, gij zijt ook jong geweest en dan hebt gij bewondering, onbegrensde bewondering voor 's lands wetten, die zooveel vrijheid gunnen en begunstigen, maar gij zijt goedhartig en voelt meelij met 't publiek, dat er de last van heeft en de moeders, die zooveel langer met die lievertjes zijn opgescheept en waagt de veronderstelling, daar moeten voor dat vervroegd-naar-huis-gaan ernstige redenen zijn geweest. Dat was zoo. »Er was vandaag vergadering van de leeraren; de bestoven opgezette ooievaar, boven *op* de kast *met* hulpmiddelen *bij* het onderwijs *in* de vergaderzaal, keek zeer ernstig neer op den rector en de zes leeraren, die zoo juist plaats namen".

Wij vernamen niet, of dat ernstig kijken een kuur was van het beest voor dezen keer of dat de ooievaar het bijgehouden had uit den tijd, toen hij nog niet bestoven en opgezet was, maar op zijn rooien poot in den plas er de groengele kikkers peurde. 't Doet overigens niet ter zake. Daar is niemand van de aanwezigen, die het opmerkt of het zich aantrekt. De vergadering — zooals gezegd — bestaat uit zeven personen, den rector, het hoofd der school, en zes leeraren, van 'n lagere school weet-u.

De eerste is Schulze. Hij zal, terwijl de rector aan het woord is, een of twee keer 'n uitroep doen. Ook zal hij naar de klok kijken, daar hij nog les te geven heeft. De tweede is Peters. Hij zal 'n uitroep doen en verder zijn mond houden De derde — Hinkel — zal ook wat zeggen, en daar hij secretaris is, spreekt 't van zelf, dat hij van verbazing den inktkoker ter zijde schuift. Wirbel — de vierde — zegt niets, maar op verzoek van het schoolhoofd zal hij een ander personage binnen brengen, dat den titel

voert van schoolsergeant en wiens taak 't is de spijbelende jongens op te vangen en naar school te brengen De vijfde — Stark — zegt niets en doet niets. Later verneemt men, dat hij de gelukkige bezitter is van een korten rooden baard en bij winderig weer drie lucifers noodig heeft om zijn sigaar aan te krijgen De zesde wacht even, ik wou zeggen, Schulze kon Peters en Peters kon Hinkel heeten en wat Schulze zegt, kon Peters gezegd hebben. Geen van deze personen bezit een zweem van individualiteit Gij zoudt ze niet kennen, als ge ze op straat tegenkwaamt, ja 't zou te bezien staan, of ze d'r eigen wel terugkenden, wanneer men hun dit verhaal als een spiegel voorhield. »Zwijgende Broers" zijn het ook niet, die kunnen den toeschouwers behagen door hun houding, hun gebaar, hun oogopslag, door heel dat ondankbare, maar moeilijke en onmisbare meegespeel; wij zien er niets van, daar de schrijver ze niet teekent, hij trekt als 't tijd is aan 't touw en . . een der marionetten vliegt naar voren. De zesde dan is de onderwijzer Konigsdorf. Zijn lievelingsvak of dat van den auteur — wat vrij wel op hetzelfde neerkomt — schijnt paedagogie. Hij is ontzettend paedogogisch Van het begin tot het einde een paedagogische klapper-man. Hij is de held van het verhaal, meer dan de twee boefjes, zoodat het even goed heeten kon: »De onderwijzer Konigsdorf aan het werk", oftewel »Practische wenken (in een romantischen vorm) ten behoeve van allen, die belang stellen in opvoedkunde". Maar er staat nu eenmaal *Twee Boefjes* op de kaft en dus voor den draad er mee

Het hoofd der school, aan wien in dit verhaal de weidsche naam van rector wordt toegekend, deelt de vergadering mede, dat hij wil spreken over twee scholieren, de gebroeders Pieter en Joseph Merk, die bij mijnheer Konigsdorf in de klas zitten. Dat zijn de boefjes Aanstonds wordt hun doopceel gelicht. Sedert zes weken zijn ze niet op school en, wat nog gekker is, niet meer thuis geweest Deze mededeeling brengt — als te begrijpen is — de toehoorders in verbazing. »Er ontstond een beweging in de kleine vergadering »Dat is warempel sterk!" zei de heer Schulze.

»Zeker is het dat, mijneheeren De geheele schooltucht krijgt een klap in 't aangezicht en voert tot toestanden, die eenvoudig onhoudbaar zijn. — [Voert de schooltucht tot toestanden, die enz, waar is hier het onderwerp? Ik denk onwillekeurig aan die prijsraadsels: geteekend 'n jager, gevraagd, waar is het vinkie? of 'n paard, waar is de ruiter?] — De oudste deugniet heeft een mijner leerlingen een gat in 't hoofd geworpen, toen deze hem met geweld hier wilde brengen. Beide jongens rooken, aan de deuren van fruit- en groentenhandelaars, waar appelen, bokkingen, sinaasappelen en dergelijke zaken liggen uitgestald, plegen zij straatroverij, in het voorbijgaan kapen zij uit de manden, wat hun maar in handen komt, en waar zij den nacht doorbrengen, dat mag de lieve hemel weten Onlangs heeft een politieagent de jongens 's nachts om twee uur in een koetspoort aangetroffen, waar zij op de harde steenen sliepen. Zij gaven verkeerde namen op, zeiden, dat hun ouders dood waren, en toen de agent ze naar 't weeshuis wilde brengen [de klokke twee uur!] en hij daar zou aanschellen, ontsnapten zij hem en gingen ijlings aan den haal".

Deze vertelling, waarvan het cohaesievermogen ongeveer is als van droog zand, gaat nog eenigen tijd zoo door. De vader van de jongens is een dronkaard, die vrouw en kinderen verlaten heeft enz. Gij hebt genoeg gehoord om de boerjes — de oudste is acht, de jongste zeven jaar — voor een probleem te houden, waar een psychiater voor staan zou en te besluiten, dat de makkers van Olivier Twist heilige boontjes waren, bij dezen vergeleken. Gelukkig ook voor den prater, dat hij geen Linnebank onder zijn gehoor had. Tien tegen een, had hij bij den tweeden zin er al van langs gekregen. Hij heeft 't over de boefjes. »Zij bespotten de andere scholieren, en lachen hen uit, die hun zeggen, dat zij *wegens het zonder voorkennis uit de school blijven* op de lijst van vrijwillig schoolverzuim kwamen". Wat 'n Hollandsch? Wanneer de man eindelijk uitgeredeneerd is, komt de schoolsergeant binnen. Signalement· »Een oude snorrebaard met ontelbare rimpels, zoogenaamde kraaiepooten, om de oogen. Ook zonder zijn met zorg geborstelde uniform zag men terstond, dat hij

vroeger soldaat moest zijn geweest Hij straalde thans letterlijk van zekerheid de overwinning te behalen". Verder heeft deze oude snorrebaard »'n grijze snorrebaard", »roode behaarde handen", en »een onmiskenbaar Saksisch dialect" (waar men in de vertaling natuurlijk niets van bemerkt).

Hij krijgt zijn consignes; »Ga dan vroeg op 't pad en breng de bengels goed- of kwaadschiks, desnoods geholpen door een politieagent, hier", en vertrekt. De rector weer aan het redeneeren, nu over de straf, welke men de jongens zal geven zoo gauw men ze te pakken heeft hij is voor een geduchte straf, eene kastijding aan den lijve en vraagt of de andere heeren het met hem eens zijn. Onderwijzer Konigsdorf vraagt en krijgt het woord. Voor ge naar hem luistert, let nog even op het ietwat zonderlinge doen van den rector. »De rector schoof zijn stoel van het oppereinde der lange tafel achteruit, sloeg zijne beenen over elkaar, hield zijn hoofd op zijde en bekeek zijne nagels, altemaal teekenen, dat de zaak hem een bijzonder belang inboezemde". Onder zooveel belangstelling verhaalt Konigsdorf, dat hij inlichtingen gewonnen heeft, dat hem daaruit blijkt, dat niet de vader — ofschoon werkelijk aan den drank — de hoofdschuldige is, maar de moeder, die het met den commensaal houdt, 't huisraad verkocht heeft en nu ergens met hem zit. Hij is niet voor hardheid. Hardheid zal tegenover deze jongens, die geen thuis hebben en eigenlijk buiten hun schuld zoo geworden zijn, niet zooveel uithalen als zachtheid. Van zachtheid heeft hij de beste resultaten in zijn kortstondigen loopbaan gehad. Hij vraagt verlof, dat men 't zaakje aan hem zal overlaten, wat hem na eenige discussie gegeven wordt. De vergadering is afgeloopen De schrijver trekt aan de verschillende touwtjes en de marionetten verdwijnen. Toch het verdwijnen van den marionet Hinkel is te grappig om niet even mee te deelen. »Wel moge 't je bekomen!" zeide hij en kilometerde met zijne in 't oog loopende groote, binnenwaarts gerichte voeten weg Hij liep zoo rechtop, alsof hij een bezemsteel had ingeslikt en zwaaide met beide handen, als moest hij de lucht aan beide zijden met roeispanen doorklieven".

Den volgenden dag... de school is begonnen, de boefjes zijn d'r niet en komen d'r niet. De schoolsergeant rapporteert, dat hij ze wel had, maar niet heeft kunnen houden. Den derden dag... geen nieuws. Den vierden dag eindelijk worden ze onder een volksoploop, waarvan de ingredienten grootendeels uit melkmeisjes, bakkersjongens en oude vrouwen bestaan, binnen het schoollokaal gebracht, waar de schoolbeamte in zijn kwaadheid den oudste van de twee met 'n stuk touw 'n slag geeft. Een tweede wordt voorkomen door den onderwijzer die het touw afneemt en den man wegstuurt. De deur wordt gesloten, en nu zien wij Konigsdorf volgens alle regelen der kunst tegenover de boefjes te werk gaan. Hij is kwaad, erg kwaad, hij zou ze wel, ik weet niet... en ze verdienden 't... maar als je kwaad bent — zie je — dan moet je niets doen en daarom doet hij niets, maar wacht, tot hij weer kalm is. Eindelijk — gelukkig hè? — is hij 't. »Pieter", zeide hij, »raap dat touw op". De jongen, die misschien wel eens gehoord heeft van stilte, die aan den storm voorafgaat, en niet anders denkt, of hij zal peut krijgen, hoort zich het bevel toeroepen, dat touw te nemen en het in de kachel te gooien, wat hij dadelijk doet; maar die verrassing grijpt hem zoo aan, dat »uit zijn oogen onophoudelijk welden tranen, welsprekende, doch stille tranen". Als bijzonderheid wordt nog vermeld, dat hij al die tranen, waarschijnlijk omdat hij geen zakdoek had, geen enkele maal afwischte. De zedepreek, welke nu volgt, mist, zoo voorbereid, haar uitwerking niet. Het einde, dat wel eenigszins herinnert aan de trouwformule der huwelijksinzegening, is wezenlijk treffend.

»Zie mij eens aan, Pieter, en jij Joseph, kijk mij in de oogen! Wanneer jullie mij van ganscher harte stellig en heilig belooft, nooit zoo iets meer te doen, scheld ik jelui de straf kwijt, die je maar al te zeer verdiend hebt. Wil jelui dat?"

»Toen barstten de jongens in bitter weenen uit".

»Als jelui dus wilt, geef me dan de hand, trouw en eerlijk!"

»Ik wil!"

»Ik wil!"

»De onderwijzer stond met de twee jongens hand in hand, *oog in oog*.

»Ik vertrouw jelui· je zult mij niet bedriegen!"

»Waarachtig niet!"

Zoo zijn de boefjes dan weer terecht en 't verhaal is nog pas op de helft. Maar de tweede helft is even interessant. Zoo b.v de gebeurtenissen op den avond van dien dag. Konigsdorf heeft de jongens mee naar z'n huis genomen en ze zoo lang op een dakkamertje geïnstalleerd Daarna gaat hij er op uit om hun vader op te snorren, maar vindt hem niet. Doch na verloop van een half uur komt de man zelf bij hem. Opgewonden en half beschonken, is hij lang niet beleefd tegenover den onderwijzer; doet — met zijn hand op de piano slaande — eerst nog het borstbeeld van Beethoven in gruizelementen naar beneden komen, maar begint dan spoedig te kalmeeren, krijgt óók een zedepreek (daaronder een raak antwoord aan de ouders, die om den leerplicht moesten zitten en daarvoor den onderwijzer aansprakelijk stelden), eveneens met 't beste gevolg; zal op 't lest nog bij zijn kinderen gebracht worden; maar als hij op de laatste tree — onvoorzichtig genoeg — hun namen noemt, gaan de boefjes, uit schrik voor hun vader, van wien ze al menig pak slaag hebben opgeloopen, aan den haal en vluchten 't dakraampje uit, de goot in. Ofschoon de afstand van trap tot deur niet zoo groot is, hebben zij daar nog juist tijd voor, doordat »de handen van den onderwijzer dermate trilden van zenuwachtigheid, dat hij eerst na geruimen tijd in staat was de deur te openen". Ook gaat het licht nog uit, en daar zijn drie lucifers noodig om het weer aan te steken Zonder ongelukken worden nu de lastige jongens van het dak gehaald en bij hun vader gebracht, waarna de verzoening volgt. Typisch is 't avondgebed, wat de onderwijzer met zijn beschermelingen bidt. Konigsdorf bracht de kinderen naar hunne kamer en bad met hen:

»Bescherm met Uwe Vaderhand
Degenen, die mij zijn verwant.
Schenk rust aan het bedrukte hart,
Sluit 't oog, verduisterd door de smart!"

Het zal u genoegen doen te vernemen, dat de twee boefjes op 't einde van het verhaal braaf zijn, de een nog braver dan de andere; dat ook hun vader, nadat zijn vrouw door een electrische tram overreden is, braaf wordt en later knecht op een hoenderfokkerij, dat onderwijzer Konigsdorf het verder brengt dan al zijn collega's, iets, wat men van 'n man met zijn paedagogische gaven kon verwachten.

Ik zou u nog graag van ieder der boefjes het portretje geven — voor gedachtenis. Ik heb slechts weinige trekjes gevonden en ben een beetje bang, dat 't 'n carricatuur is, maar gij kent mijn goede bedoeling. Petten hebben zij niet op, hun broeken daarentegen zijn veel te lang, hun schoenen te groot en vol gaten Beide kinderen hebben bleeke gezichten.

De oudste — om ons tot hem te bepalen, van den jongste vonden wij niets meer — heeft een smalle borst, waaruit een diepe zucht komt, en een smal bleek gezicht, doch met fijne trekken, dat een vastberaden, tartende uitdrukking kan aannemen. Datzelfde gelaat ziet er bij tijden oud en vaal uit. Van den neus tot aan den mond en van dezen tot aan den kin liep een scherpe, diepe lijn, die getuigde van lijden, en de ruggegraat van den jongenheer heeft de eigenschap — wie denkt niet aan koord en koordedanser? — dat er een koude huivering over kan loopen

Nog eenige losse bemerkingen. Hoe vindt men dit stijlbloempje?

»De man in het dakraampje kermde zóó luide, dat het haast een onderdrukte kreet leek"

Of dit? »Lieden, die, zoo eigenmachtig, pogen tegen den stroom in te zwemmen, laten geen leemte achter als zij heengaan".

Ook wordt in dit verhaal veel van sneeuw *gesproken.*

bl. 7. »Bij dit sneeuwweer", zegt de rector.

bl. 25. »Er was een koude wind opgestoken, die de sneeuwvlokken deed ronddwarrelen"

bl. 26 »Hij moest voortdurend aan de kinderen denken, die thans buiten in den sneeuwstorm zwierven".

bl. 34. 'n Heele verhandeling· »'s Nachts sneeuwde het groote vlokken en de kinderen maakten den volgenden morgen sneeuwballen, die van dooiwater sijpelden In het schoollokaal was het werkelijk lekker, zoo natkoud het buiten was, waar klompen sneeuw van de daken gleden en het sneeuwwater door het dichtste schoeisel drong".

bl. 36 »Een natte sneeuwbal vloog nog de gang in en barstte tegen den wand als een granaat"

bl. 38. »Laarzen, waaruit het sneeuwwater sijpelde".

bl. 47. »Er ligt buiten sneeuw"

bl. 63. »Waren op het besneeuwde dak geklauterd".

ib. »De natte sneeuw gleed naar beneden".

ib »Hij greep in de sneeuw, de sneeuw gleed onder zijne handen weg".

Daar wordt van sneeuw gesproken, als 'n kalender, die 't voorspelt of 'n kronijk, die er aanteekening van houdt.

Maar ik moet zién de lucht — grauwgrijs — met hier en daar 'n plek koud blauw, van rood doorsprieteld. Ik moet zién vallen de vlokjes — wit — weifelend eerst op gewaai van wind, dwarrelende dan dik, dikker, vlokjes — licht — maar zóó zwaar vallend, dat de aarde op schijnt te rijzen om dien val te breken — 'n voet hoog ligt het nu — belletjes tingelen — moeizaam gaat het paard met de zware kar krakende achteraan — hu, hu, de voerman — rood kletst de zweep op den kouden rug — sleedjes glijden — rustig rinkelrammelen de arren — rooie kapers en zwarte mutsen steken af tegen den sneeuwgrond — uit frisch-rooie handen komen de ronde ballen — àfvliegt 'n kaper, blond meisjeshaar golft op den wind.

Alles wordt stil, doodstil en donker

Uit den wolkenkrans spreidt de maan haar blauwig licht over de witte velden .

C N.

Freule Lucie, door Mevr ABBINK, BSSE VAN VOORST TOT VOORST — Leiden, J W van Leeuwen, Prijs *f* 1 75, geb *f* 2 25

Het verschijnen van een oorspronkelijken roman bij een katholieken uitgever is nog steeds een kleine gebeurtenis. Geen wonder dus, dat *Freule Lucie* met veel belangstelling ontvangen werd en men het keurig uitgevoerde boekje met den mooien titel en den deftigen goedklinkenden naam der schrijfster, verlangend ter hand nam, zich afvragend of nu eindelijk *de* katholieke roman, zooals een der jongeren zich aardig uitdrukte, »met één klap op tafel was gevallen".

Na de eerste bladzijde van *Lucie* te hebben gelezen, wisten wij reeds, dat dit vurig verlangde moment nog niet was aangebroken, hoezeer Mevrouw Abbink ook tracht haar personen midden in den grooten strijd onzer dagen te plaatsen.

Helder heeft het de schrijfster blijkbaar niet voor oogen gestaan wat zij wilde teekenen. Een modern nest, zonder gave des onderscheids allerlei moderne stokpaardjes berijdend, tegenover een zusje, waarin het »ewig Weibliche" zijn hoogste deuntje fluit. dit gegeven kon iets goeds worden, hoewel 't moeielijk scheen de tendenz er niet dik op te leggen. Nu, hieraan heeft het zeker niet ontbroken. Nog zou men deze desnoods op den koop toe kunnen nemen, als de verhoudingen zuiver gesteld waren geweest, maar ook hieraan ontbreekt het. Lucie is een alleronaangenaamst mengsel van allerlei onhebbelijkheden, die niets met ouderwetsch of modern te maken hebben Zij smacht naar het huwelijk en ontziet geen middelen, hoe slecht ook, om een rijken man te »vangen". Zij is lui, trotsch, ziet op het volk neer. Wie nu maar eenigszins moderne meisjes uit leven of boeken kent, weet, dat deze heel andere idealen najagen. 't Eenige, waarin zij zich *would-be*-modern toont, is haar cigaretten rooken, met de beenen over elkaar zitten, haar moeder en zuster overbluffen met allerlei ongare theorieen, waarin zij op wonderlijke wijze nieuw en oud dooreen mengt

Eveline, 't zusje, daarentegen tracht zich nuttig te maken, zet hare oudere zuster op haar plaats, als deze zeer achter-

lijke begrippen verkondigt over adel en voornaamheid, toont zich eigenlijk veel meer een kind van den nieuwen tijd, ten minste in de goede beteekenis des woords, dan de dwaze Lucie, die ten slotte niets anders blijkt te zijn dan een meer dan half krankzinnige malloot.

Alles in dezen roman is opzettelijk; de familie van Schwarzenberg is hoog adellijk — in onzen democratischen tijd nog een herinnering aan *Gartenlaube*-literatuur — maar arm; dan komt er een tamelijk ingewikkelde familiehistorie bij, uitloopend in een testament, zoo onmogelijk als zeker geen Hollandsch notaris ooit maakte; pas met de verschijning van Edgar begint de geschiedenis te loopen.

Edgar dan is de Amerikaansche neef, die met een van zijn volle nichtjes moet trouwen om oom's erfenis met haar te deelen Nu zou men denken: een flinke man, volbloed Amerikaan, als Edgar, die alle adellijke pré's heeft opgegeven, om zichzelf daarginds een goede positie te scheppen, zou er hartelijk voor bedankten zich door zoo'n dwaas testament te laten beinvloeden, hij had het onterfde nichtje een mooien bruidschat gegeven of, het kost toch niets in een roman, had de heele erfenis tusschen de meisjes verdeeld en was zijn gang gegaan. Maar neen hij komt bij tante en de dochters, vindt Lucie natuurlijk ongemetbaar en krijgt Eveline lief. Lucie stelt zich hoe langer hoe doller aan. Er komt een scène met een eilandje, waarin zich Lucie niet van den mooisten kant laat zien. Als men op het tooneel een rustbank ziet staan, weet men tamelijk zeker, dat een der actrices daarop flauw zal vallen evenzoo voorspelt dat eilandje in 't begin ook al wat. Nu wordt zij door Edgar ongenadig gestraft, in een klooster gezonden, bekeert zich daar en sterft een zeer stichtenden dood.

Mevr Abbink moet een beetje meer de menschen in haar omgeving bekijken van buiten en van binnen. Dat deze een aanzienlijke met fijn beschaafde manieren is, doet er niet toe baronnen en graven blijven toch menschen, even-goed het bestudeeren waard als polderjongens en fabrieksmeisjes uit het geliefkoosd milieu van de meeste hedendaagsche

schrijvers. Ook moet zij haar dialoog wat losser en natuurlijker maken. Zij kan wel aardig vertellen en soms weet zij ook goed een visie te geven b.v. de meisjes, als zij in den tuin wandelen, Lucie in haar late schoonheid, Eveline in jonge frischheid.

Lucie is wellicht een eersteling van een zeer jeugdige schrijfster, en daarom zij haar, in verwachting van beter, veel vergeven!

M. S.

Vreugden van Holland, door G F HASPELS
Tweede druk Amsterdam, P. N van Kampen.

Dat van de *Vreugden* een tweede druk noodzakelijk is gebleken, pleit zeker wel voor dit boek met zijne vele korte stukjes, die allen er mogen wezen, hoewel zij in waarde en belang tamelijk verschillen.

In de eerste — grootste — novelle *De Liefde der Eerwaarde*, komen de mooiste zeestukken vóór, waarmede deze Mesdag in woorden ons pleegt te verrassen, o a het veel aangehaalde: »Het was een stil gespeel op gouden harpen" enz.

Dan ook *Urk*, dat echt Hollandsche Zuiderzee-reisje, helaas! nu juist na de laatste zeeramp zoo actueel.

In *Dillenburg* gaat 's schrijvers Oranjelievend protestantsch hart open. Dat hij in zijn geestdrift soms niet te helder ziet, mogen wij hem niet te zwaar aanrekenen, evenmin als dat hij later Fra Angelico's engelen minder goed schijnt te verstaan. Nergens is deze een beetje opgewonden en drukke schrijver minder goed op streek dan in dien *Engelenzang*, Een hedendaagsche Hollandsche dominé en de middeleeuwsche monnik-schilder ook, wat 'n afstand!

Overigens mooi, goed, flink proza en fraaie uitvoering!

M. S

VIJFENTWINTIG JAAR.

LETTERKUNDIGE REVUE.

Een Pic-Nic in Proza Derde veel vermeerderde druk 2 dln Amsterdam, S L v Looy, 1904

Verzen van Noord- en Zuid-Nederlandsche Dichters, bijeengebracht door POL DE MONT, 1875—1904 Tweede herziene druk van *Sedert Potgieters Dood* Zwolle, W E J Tjeenk Willink, 1904

Dichters van dezen tijd Gedichten bijeengebracht door MR J N VAN HALL Vijfde, herziene druk Amsterdam, P H v Kampen en Zoon

Van Onzen Tijd Proza en Poezie uit Noord en Zuid, bijeengebracht door JAAK BOONEN *Met voorwoord van* H LINNEBANK, O S C *en inleiding door* A M J I BINNEWIERTZ De Vlaamsche Boekhandel, L J Krijn, Brussel, 1905.

Zonnestralen, Keur van Proza en Poezie, bijeengebracht voor lagere en middelbare scholen door JOS M REYNDERS Twee bundels Tilburg, R K Jongensweeshuis, Amsterdam, F. H J Bekker.

I.

Een bloemlezing samen te stellen, schijnt gemakkelijk werk, doch wie zelf zulk een arbeid heeft willen voorbereiden, weet hoe veel moeilijkheden zich voordoen Tenminste wanneer hij aan zulk een bloemlezing een plan en een vooruit-bepaalde richting ten grondslag legt, wanneer hij zich een doel voorstelt, voor wie en waartoe de gekozen stukken worden verzameld. Dan is er meer noodig dan enkel litteraire kennis

en gekuischte smaak· dan moeten er kritische gaven aanwezig zijn van de fijnste soort; daarenboven kunstenaarsgevoel, dat van kunstuitingen de diepste intensiteit weet te peilen; kunstenaarskracht tevens om de essentieele gedeelten op te beuren en in het licht te brengen, zonder verkreukeling of verminking, zonder iets te schaden aan dat oneindig-brooze en teere schoone

Mij dunkt de verzamelaars der bovengenoemde bloemlezingen, behalve die der *Zonnestralen*, hebben het zich zeer gemakkelijk gemaakt. Zij hebben zich wel vooruit begrensd tot een bepaald tijdvak — het nieuwste — maar verder gingen blijkbaar hun plannen en doeleinden niet. Of heeft de heer Jaak Boonen zich inderdaad rekenschap gegeven, dat hij een bloemlezing samenstelde voor katholieken? Is daarvoor voldoende, dat er in dezen bundel niets wordt gevonden, dat dadelijk en vinnig indruist tegen geloof en zeden? Of moest in zulk een bloemlezing ook niet gewezen worden op het eigenaardige karakter van schrijvers en werken, zoo dit karakter voor geloof en zeden een gevaarlijken ondergrond heeft? Is dan een biografietje voldoende als b. v. het volgende over Kloos·

»In 1859 werd hij te Amsterdam geboren. Hij studeerde op de de H B S Later legde hij zich op de klassieke letteren toe Na een kort verblijf te Brussel, vestigde hij zich weer in Amsterdam

Hij richtte er met Verwey, Van Eeden en anderen *De Nieuwe Gids* op in 1886, dien hij thans nog bestuurt.

Zijne woonplaats is 's Gravenhage. Zijne werken zijn Verzen, Nieuwe Verzen en een bundel critieken: Veertien jaar Litteratuurgeschiedenis 1880—1893"

't Zijn slechts vragen Kritiek is volstrekt de bedoeling niet, wijl deze valt buiten het kader van dit artikel Temeer wijl het gebrek, waarop hier gewezen wordt, toch weer eenigszins wordt weggenomen door voorwoord en inleiding, die laatstgenoemde bloemlezing duidelijk met een katholiek merk stempelen

Daarenboven de opmerking raakt niet rechtstreeks de litteraire waarde dezer bloemlezing, die, dunkt me, niet de minste is tusschen hare zusters, al zijn deze ook netter opge-

schikt en keuriger gekleed. Mogen de biografieen van Pol de Mont juister en zaakrijker wezen, zijn keuze is veel benauwder, zonder kieschkeuriger te zijn, veel hooghartiger en daarom ook veel partijdiger dan die van Jaak Boonen. Deze heeft rond en eerlijk, als een echte Vlaming, iedereen, dien hij dichter dacht, — en hij dacht ruim en breed — vrijmoedig en gulhartig de hand gereikt, zonder er op te letten, wat voor kleur die dichter droeg, wat voor richting hij volgde. Maar die deftig-letterkundige heer Pol de Mont kon zijn gesoigneerd-letterkundige vingeren misschien eenigszins bezoedelen, naar 't schijnt, als ze in aanraking kwamen met dichters, die katholiek zetten voor hun naam en hun werk en zoo schitteren wij — katholieke modernen — in deze bloemlezing door onze spoorlooze afwezigheid Ja Gezelle is er!.. is er *thans* in deze tweede uitgave, want bij de eerste was deze dichter nog niet ontdekt! Maar juist doordat Gezelle er *alleen* is, wordt de uitzondering voor de anderen nog grievender.

Mr J N. van Hall en de onbekende verzamelaar van *Een Pu-Nic in proza*, die het zich nog gemakkelijker maken dan Jaak Boonen en Pol de Mont en zonder bio- of bibliografie, zonder eenige aanwijzing of kritiek, zonder eenige inleiding of verantwoording, zoo maar achter elkaar af laten drukken wat zij persoonlijk mooi en klankrijk vinden, beiden zijn van dezelfde meening als Pol de Mont, en negeeren den wel kleinen, maar toch krachtigen kring onzer katholieke modernen geheel. Zelfs Eduard Brom, wiens verzen nog in vorige uitgaven van *Dichters van dezen tijd* waren opgenomen, is in de laatste verdwenen Want zegt Mr. v Hall in zijn voorwoordje· »Van de levende dichters heb ik thans enkel opgenomen hen, die, door telkens nieuw werk, hun rang bleven handhaven".. . Voor Eduard Brom en de anderen. die thuis zijn gelaten, wel aangenaam om aldus door Mr v Hall te worden gevonnisd! En wel beleefd van zulk een fijngevoelig poeetenkeurder!

Wij beklagen ons. En vrijmoedig vragen wij aan beide verzamelaars om bij een volgende uitgave toch ook eens

kennis te nemen van onze katholieke litteratuur, die, hoe begrensd nog in haar omvang, diep-krachtig leeft en werkt Met volle recht verzoeken wij tenminste opname voor verzen van De Klerk, voor een enkele novelle van Marie Koenen, voor proza van Maria Viola, welke drie toch minstens even zuiver en gedegen werk leverden als b.v. Pol de Mont en Cyriel Buysse, die in deze bloemlezingen worden geduld.

Zonnestralen is meer een leesboek voor katholieke scholen dan wel een bloemlezing. Het geeft geen overzicht van een tijdvak door karakteristieke bijdragen van bepaald genoemde schrijvers. Noch letterkundig noch wetenschappelijk mogen wij hooge eischen stellen, en naar volledigheid van schrijvers en richtingen mag niet worden gevraagd. Maar des te treffender wordt dan bij zulk een bescheidene uitgave de bijzondere zorg, die aan keuze en bewerking is gewijd. Deze verzamelaar blijkt een zeer geestrijk en begaafd letterkundige te zijn, die veel beter dan bovengenoemden geschikt schijnt om een bloemlezing uit te geven, beantwoordend aan de raming welke een ernstig-wetenschappelijk en niet-oppervlakkig-gevoelig mensch voor zulk een boek maakt. Want deze verzamelaar kent de zeer moeilijke kunst om verzen uit te leggen, uiteen te zetten, afzonderlijke deelen ervan te belichten, hun verband duidelijk te maken; hij maakt u de kracht van beeld, klank en rhythme met een enkele — nooit schoolmeesterachtige, wèl vaak meesterlijke — aanwijzing voelbaar Hij bewondert met warmte, beoordeelt karig maar juist, en bevit nimmer.

Uit deze korte aanteekeningen blijkt voldoende, dat we, al hebben we er vijf, nog niet bezitten de ééne bloemlezing, die in het bijzonder ons, katholieken, kan voldoen. Spoedig moge zij komen, of liever: Jaak Boonen voege, in een volgende uitgave van zijn verdienstelijk boek, bij de reeds zoo vaak goede keuze, wat ruimer kritiek, of Jos M. Reijnders, de verzamelaar van *Zonnestralen*, volge in zijn derden bundel, die zekerlijk moet komen, een breeder, vooral systematischer methode in het kiezen der fragmenten. Kritiek en compositie zijn hem vertrouwd

Daar ik intusschen, het goede werk, dat komt, hoopvol afwacht en naar best vermogen voorbereiden wil, geven mij deze bloemlezingen een geschikte gelegenheid om het nieuwste tijdvak onzer letteren te overzien De rijke letterkundige oogst van vijfentwintig jaren, hier binnengehaald, ligt voor me Ik heb slechts te trachten in te deelen en te rangschikken Mijn artikel wil dus worden een historische en kritische proeve, die in breede trekken een schets poogt te zijn van de letterkundige vruchtbaarheid en beweging der laatste vijfentwintig jaren in Holland [1]).

II.

Dat omstreeks 1870 in onze Nederlandsche Letteren malaise heerschte, behoeft, dunkt me, geen betoog. Ter inleiding mijner *Moderne Poetiek* werden genoegzame bewijzen daarvoor gegeven Wie het nog betwijfelen wil, bladere slechts even de literarische kritieken en fantasieen van Busken Huet door, en vinde er van onze dichterlijke armoede een voortdurende getuigenis. Of hij luistere nogmaals naar de bittere en snijdende jammerklachten, die Potgieter herhaaldelijk b.v. in de brieven aan Busken Huet over onze kwijnende letterkunde aanheft En wie er nog stelliger van overtuigd wil worden, leze in de zoozeer geprezen *Beknopte Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* het oordeel van W. v Neylen, een man, die, zoodra hij de nieuwe richting bespreekt, door zijn beproefde onpartijdigheid in den steek wordt gelaten, maar toch nadrukkelijk voorop moet verklaren »Het is een onloochenbaar feit, dat het laatste tiental jaren van Jong-Holland II (1870—1880) niet rijk aan dichters is, tevens dat de letterkundige critiek, vooral in onze middelmatige tijdschriften, in eene verzameling gemeenplaatsen ontaardde".

---

[1]) Van de Vlaamsche Beweging in haar tallooze uitingen en vertakkingen wordt hier geheel en al gezwegen; ook daarom, wijl deze bloemlezingen aan een, die van verre staat, niet genoegzaam licht verschaffen Wie daarvan meer wil weten, kan, met oordeel van onderscheid altoos, raadplegen *Vlaamsche Oogst, Proza en Poezie van hedendaagsche Zuid-Nederlandsche schrijvers*, bijeengebracht door Ad Herkenrath Amsterdam, S L v Looy, 1904 Prijs *f* 1 50

Wanneer men bij deze uitspraak bemerkt, dat zij gestaafd is door het gezag van den in *Nieuwe-Gids*-kritiek eveneens partijdigen Evers, dan is, dunkt me, verdere bewijsvoering overbodig.

In de jaren '70 waren er bijna geen dichters, en wie dien naam verdienden, luisterden naar andere stemmen dan die der Muze, zooals Schaepman, die zich spoedig verlokken liet door de vleiende Sirene der politiek; of hadden geen invloed genoeg om de poezie vooruit te brengen: getuige Marcellus Emants, met zijn mislukte *Banier*. We hadden verder tallooze nazingers van Da Costa en van Heine, maar door dat nadeunen werd de toestand nog bedenkelijker. onze letterkunde raakte bezwaard met telkens stijgende schuldenlasten eener alles drukkende rhetorica, en het failliet onzer poezie scheen nabij.

De tijdsomstandigheden werkten niet mede tot herleving. Er was geen algemeene welvaart, en zwaar drukte overheerschıng van het kapitaal en de machine. En die twee hebben nooit iets van poezie willen weten. Gevoel is bij zulk een overheerschıng uit den dwaze: verstand alles! Gevoel is zwakheid, fantasie gevaarlijk, maar de wetenschap is kracht en veiligheid.

Die begrippen en opvattingen vindt men in de litteratuur dier dagen terug. Wat men kunst noemde, was niets meer dan fotografie der werkelijkheid, en poezie werd nog enkel geduld, zoo zij nuttigheid of deugd bevorderen wou. De kritiek werd een meten en passen van maten en rijmen, alsof een vers een legkaart ware van voeten en regels Toen, als blije dageraad van een nieuwen dag, ontwikkelde zich, krachtig en fier, de jongere Haagsche Schilderschool, die onder aanvoering van Bosboom en Mesdag en met geniale werkers als Mauve en Maris het oude kunstenaarsrecht van persoonlijk gevoel vooruitzetten en handhaafden

In breedere kringen drong die frissche tocht van nieuw, jong leven door Die lentewind kreeg een oogenblik gelegenheid lustig en luchtig te blazen in de dapper wapperende *Banier*, die Marcellus Emants ontplooien dorst voor den

nieuwen litterairen veldtocht, welke echter bij gemis aan soldaten en aan geestdriftige toejuichers spoedig moest gestaakt.

De rechte en echte helden waren toen ten dage zich nog aan 't oefenen. In Amsterdam had zich langzaam aan een kring van jonge mannen gevormd, meest leerlingen van W Doorenbos, in wien het besef en begrip eener nieuwe kunstrichting rijp en vruchtbaar was, en die dat besef en begrip neerzaaide en vastzette in de geesten zijner jongeren In het weekblad *De Amsterdammer* openbaarden zich allereerst de gisting en woeling dier jeugdige hervormers. Doch als straks *De Amsterdammer* een anderen weg uitgaat, verzamelen zij hun krachten bijeen en richtten in 1885 op: een nieuw tweemaandelijksch tijdschrift, dat zij in tegenstelling met *De Gids*, die oud van jaren en oud van harte bleek, met den uitdagenden titel noemden van *De Nieuwe Gids*.

III.

Toch dagteekent het eerste openbaar en treffend optreden der nieuwe richting reeds van 1878, toen n. l. Jacques Perk met zijn eerste verzen in *De Spectator* uitkwam Het beteekenisvolle feit wordt echter pas opgemerkt in 1882, toen na Perks vroegen dood zijn bundeltje *Gedichten* werd uitgegeven, voorop een onbeduidende voorrede van Vosmaer en een allergewichtigste inleiding van W. Kloos Die inleiding was het manifest van den krijgstocht tegen de oude traditie, en die bundel verzen de eerste uitval Krachtig werd in beide het onloochenbare beginsel van alle ware woordkunst uitgesproken en toegelicht: vorm en inhoud één: onafscheidelijk is de band, die in een vers gedachte en klank verbindt. Gedachte alleen maakt een vers nooit tot een vers, doch het eigenlijke, het wezen van ieder gedicht moet worden gezocht en gevonden in het gevoel, in de aandoening, door de gedachte gewekt en vertolkt in rhythme en klank.

Dat beginsel werkte voort en doordeesemde de jonge geesten En toen *De Nieuwe Gids* was opgericht, begon van alle zijden het nieuw beslag het oude baksel onzer litteratuur

te doordringen Ons Hollandsch publiek moest weer beter besef krijgen van poezie; moest afstand doen van alle pomperijen en ijdelheden der rhetoriek, moest weer eigen gevoel kunnen doorschouwen en vaststellen en voor die echtgevoelde aandoeningen weer eigen beelden vinden, eigen klanken.

Die taak trachtte *De Nieuwe Gids* te volbrengen op dubbele wijze. hij gaf verzen, die goed waren en deugdelijk; hij gaf kritieken, die in hun rechte hielden den troffel om op te bouwen, in hun linke het zwaard om het vijandlijke neer te slaan.

Dat die kritieken het zwaard meer gebruikten dan den troffel, lag in den aard der zaak. Dit gaat altoos met iedere jonge beweging, bij iedere nieuwe richting. *De Gids* werd aanvankelijk niet ten onrechte de blauwe beul genoemd, en Braga kon bij Potgieters kritisch tijdschrift weligen oogst vinden voor zijn uitbundige spotternij.

Intusschen aangenaam waren voor de gegadigden die kritieken niet. Van Deyssel met zijn scherp-vlijmenden spot op allerlei suffe en slappe beroemdheden als Cath. v. Rees, Verwey met zijn hooghartig en koud afbreken van Bilderdijk en Beets, v. Eeden met zijn sarcastische boutade aan Flanor en zijn *Grassprietjes,* stekelig voor iedereen; Netscher en v d. Goes, maar bovenal en altoos, gedurig en onophoudelijk Willem Kloos in zijn litteraire kronieken, geeselden en sloegen neer, onbarmhartig en zonder eenig medelij. Doch wie — na 14 jaren — aandachtig en genegen de verzamelde kronieken van dezen W. Kloos, het voorbeeld en den hoofdman der jongeren, overlas, moest toch verwonderd staan over het voortdurend streven om, behoudens enkele uitspattingen van persoonlijken wrevel, in al zijn vechterijen en aftakelingen toch altoos, waar lenigen en heelen van pas kwam, de geslagen wonden te genezen met den balsem der hope, en de misslagen en afdwalingen te brengen tot ware kunst. Zoo zijn deze — toen in 1885 zóózeer gesmade doch ook gevreesde — kronieken ten slotte gebleken een wel gepassioneerde, maar toch kernvolle handleiding te zijn van de beginselen, die onze nieuwe woordkunst schragen en

bouwen. En wie de rechte kennis van onze moderne litteratuur wil verkrijgen, zal in dit boek van Kloos [1]) moeten zoeken en leeren. Wijl er tevens klaar en geleidelijk de historie dier jonge letteren in haar eerste periode staat beschreven, zijn die twee bundels wel de beste bron voor jonge studeerenden Doch laten jeugdige handen die boeken niet al te onafhankelijk gebruiken! Langs deze bladzijden, vaak de waarheid lasterend, den godsdienst bespottend, de heiligste deugd verachtend, moet hen rondleiden een gids, die de draagkracht zijns leerlings kennende, met keurige wijsheid weet te kiezen en niet enkel zakelijk, doch bovenal welsprekend de dwalingen van dezen genialen Kloos vermag te weerleggen.

IV.

De verzen van Jacques Perk zijn de eerste oogst geweest, die onze modernen mochten binnenhalen. Hier heerschte het moderne subjectivisme, hier blonk in jonge frischheid een schittering van nieuwe beelden en rhythmen, hier voelde men de treffende overeenstemming, neen, de schijnbaar onbewuste samensmelting van gevoel en woord Doch omdat èn de stoffe van *Mathilde* zoo Dantesk was, èn de vormen der sonnetten zoo in-doorwerkt, kalm en zonder eenige gewildheid; omdat de verzamelaars al de minder-goede jeugd-verzen hadden geweerd; vooral omdat Vosmaer's naam een veilige waarborg scheen te wezen tegen ongewone poezie, werd de krachtige en vèr-dragende beteekenis van Perk's verzen slechts door enkelen erkend, en kon zelfs een Joan Bohl, de verstokte rhetorist, nog hulde brengen aan dezen dichter der nieuwere tijden

In deze eerste dagen der jonge beweging is ook de figuur van Helène Swarth een beduidenisvolle Met haar tallooze bundels, die altoos klagende zingen van intiem zieleleed en

---

[1]) De twee bundels *Veertien Jaar-Litteratuur-Geschiedenis* maken nu de twee eerste deelen uit van een nieuwe reeks boeken, die W Kloos onder den titel *Nieuwere Litteratuur-Geschiedenis* bij S J v Looy te Amsterdam uitgeeft

liefdeteleurstelling, heeft zij als het ware de geesten gewoon gemaakt aan een subjectivisme, dat echter hier bij deze dichteresse noch sterk bleek noch diep en met de jaren al meer en meer verliep in een ijdel gedoe van steeds belang-wekkend-willen-blijven Wat echter de groote verdienste van Helène Swarth blijft, is dat zij in bijna Oostersche weelde aan ons nuchter en koud volk heeft gegeven een schat, een overvloed van beelden, wier rijke verscheidenheid echter des te meer betreuren doet de duldelooze herhalingen, waarin tegenwoordig deze dichteresse zich langzamerhand verdrinkt.

De eigenlijke moderne dichters der eerste periode zijn v Eeden, Verwey, Kloos en Gorter.

Frederik v. Eeden heeft meer den naam van een modern dichter gehad dan de daad. De onbarmhartige kritiek, die reeds spoedig hem werd toegemeten door Alb. Verwey en die — kort geleden — nog eens bitter scherp en spottend door v Deyssel is herhaald, moge wellicht in alle bijzonderheden niet zijn verdiend, in hoofdzaak blijkt zij juist Fred. v Eeden is een moderne rhetorist en een tendentieuze kunstenaar. Veel meer predikant eener vrije gemeente dan dichter En alzoo gevangen in allerlei valsch-vrome banden, die omstrikken en verpletten het echt-natuurlijk gevoel. Verwey wees reeds met harden nadruk er op, welk een misbruik v Eeden maakt van het woord · God. Akelig vaag zweven hem zoodanige heilige woorden en beelden rond, en hij, niets van hun wezen kunnende grijpen, vat hun schim en hun gedaante, en zonder kracht en kern wordt zijn poezie. In *Ellen* kwam die ijdele wijsheidsdoenerij niet zoo duidelijk uit, en in *De kleine Johannes* bracht zij eenigermate bekoring en verfraaiing aan, maar naakt en arm werd zij door *Johannes Viator* onthuld! En de tragedies, die later volgden, mislukten in hun geheel allen, enkel en alleen door dat ergerlijk-tendentieuse gescharrel Later, toen v. Eeden ouder was en zijn zoogenaamde wijsheid in zijn leven had trachten te vertolken, welke vertolking hem schijnbaar goed was gelukt, werd, wat in zijn jeugd gedeeltelijk gemaaktheid was en aanstellerij, hem ernst en wezenlijkheid, en de kalme liefde voor zijn ideaal geeft aan de verzen in *De Passielooze*

Lelie verzameld een zekere rustige schoonheid van rhythme en klank, welke schoonheid ten slotte toch overeenstemt met het dichterlijk vermogen van v. Eeden, die volgens Kloos geen »zwaar lyricus" is

Albert Verwey is veel oorspronkelijker, veel zuiverder, veel Hollandscher ook dan v. Eeden Doch zijn dichterfiguur naar juistheid teekenen is allermoeilijkst, daarom vooral, wijl het zulk een omslachtig werk vordert. Reeds in 1889 schreef W. Kloos, dat Verwey door negen staten was gegaan, eer hij kwam tot de openbaring van zijn allerdiepst ik. En na 1889 is de physionomie van den dichter weer telkens veranderd. En aldoor blijkt zijn vermogen veelzijdiger. Verwey doet in lyriek, in epiek, in dramatiek en van elke soort leverde hij bijna meesterstukken. Bijna, want in al zijn werk is en blijft altijd iets onrustigs, iets zwervends, iets zoekends. Verwey is waarlijk de man van het ideaal, dat hem telkens opnieuw in een zijner openbaringen bevredigt, totdat een nog niet ontdekte straal zijne nooit zonneverzadigde ziel verrukt en weer wegvoert van de straks beminde Daarenboven Verwey wil — wel op andere wijze dan v. Eeden — maatschappelijk werker zijn, en zoo trekken hem de vragen van den dag af van zijn zoeken naar schoonheid. Hij voelt dat, en tracht die twee· schoonheid en maatschappelijk leven te vereenigen. Doch wijl hij van Christendom niet weten wil, grijpen zijn levensplannen bezijden, en kan het door Verwey saamgekoppelde huwelijk nooit geven rust, vreugde en bevrediging

Verwey is meester over de taal, wat reeds bij het begin van zijn optreden bleek uit zijn vertalingen van Marlowe. En aldoor wordt — behoudens enkele opzettelijke vreemdheden — zijn vers krachtiger en meer gedegen. Daar zit Potgieteriaansch merg in.

Verwey's fantasie openbaart zich noch wild noch woest Bijna altoos bezonken en rustig geworden, weeft zij stil voort en laat geen enkelen draad glippen.

Heel anders is Willem Kloos, de geweldige, de hartstochtelijke dichter der nieuweren. Zijn eerst beteekenisvol optreden in *De Nieuwe Gids* was zijn meesterwerk en de

openbaring van zijn volle kracht en heftig genie. De sonnetten *Van Kind tot God*, waren van zulk een machtig-doordringende poezie, dat zij veel meer dan Perks ingehouden, stil-hartstochtelijke verzen de geesten der jongeren hebben gewonnen voor de nieuwe beginselen. Deze sonnetten waren een zoogenaamd heldendicht van de zich door liefdesmart en levenswanhoop, door geestesopstandigheid en hartenoproer bewust geworden mensch, die zich met verwaten trots een god gelijk waant in hooge zielerust, in volkomen kennis van zijn genie, in onbeschrijfelijke geesteskalmte, vol verachting voor wat wriemelt aan zijn voet, vol lach en spot voor het gegons rond zijn straks nog arm geteisterd hoofd

In dien toon, een majestatischen, klinken voortdurend Kloos' sonnetten op; welker koninklijke klank straks des te fierder wordt, als de nooit te verloochenen menschelijkheid den dichter klagen doet van dat kleine aardeleed en die vergankelijke menschenliefde. In *Okeanos*, een episch fragment, klinkt die godentoon al overweldigend uit, en draagt in onvergelijkelijke rhythmen naar voren de koningspracht van deze wel oververmetele maar toch geniale dichterziel.

Kloos heeft die eerste triumfen nimmer overtroffen en later na de treurige dagen van 1894, toen hij zoozeer zijn beschamende menschelijkheid ondervinden moest, heeft hij zich nooit meer tot de oude hoogte verheven. Even mocht hij stijgen na zijn cyclus *Liefde*, doch sinds hij in telkens meer geforceerde verbeeldingen die liefde ging verhonderdvoudigen, vertoonde hij te veel het praatzieke gebrek des naderenden ouderdoms om nog onder de dichters van den dag te worden gerekend. Zoo wreekt zich — geen wonder bij onze gevallen menschennatuur! — de te sterk en te hoog opgedreven geesteskracht.

Een zelfde treurige neerslag heeft, dunkt me, verlamd en gebroken den meest modernen aller nieuwere dichters· Herman Gorter De zanger van *Mei* heeft tegenwoordig de poezie den rug toegekeerd en is een heftig voorman geworden in het socialistisch leger, nadat hij in de voorrede van *De School der Poezie* zijn jeugdverzen had veroordeeld. Wat hij laatst voor

nieuws uitgaf met den titel *Verzen* ervoor, is niets anders dan wat langzaam-versmeulend vuur van den ouden hartstocht der jeugd, zoo nu en dan opsprankelend maar snel uitdoovend in de vaste omknelling van het dorre prozaische socialisme

Tot zulk een verzwakking moest Gorters poezie komen, wijl zij was de uiterste overspanning en opjaging van subjectivisme Want voor den dichter Gorter bestond alleen zijn eigen ziel en al wat daarbuiten was en leefde bestond voor haar en in haar. Een wereld was die ziel· een wereld van liefde, schoonheid en leven en die wereld buiten zich scheppen, dat was Gorters dichten. Weergeven die gansche ziel, opgegolfd of neergeduwd door wat op haar woelde en werkte, dat was Gorters poezie Van heel die bewogene ikheid geluid maken, van al haar aandoeningen, haar hopen, weenen, lachen, leven en sterven, klank en rhythme maken, ziedaar Gorters wèlbewuste zangersgave Zijn taal scheen onbegrijpelijk, zijn beelden onnatuurlijk, zijn rhythme bandeloos, zijn woord onhollandsch, maar dat alles was schijn Wie deze ziel slechts even mocht doorschouwen, wist, hoe Gorters taal, beeld, rhythme en klank, zuivere en nauwkeurige weergave waren en waarheidjuiste vertolking, en stond bij gespannen overweging veler geheimen en bij het al dieper indringen binnen de grenzen van dit dichtergebied, versteld van de vergezichten, die deze poezie opende voor het naar nieuwe schoonheid hunkerende geslacht

V

Naast deze weinige dichters stond een breede schare prozaisten. Zij zijn echter van verschillenden aard Men vindt onder hen allerlei strooming en richting vertegenwoordigd en vaak bij denzelfden auteur uiteenloopende kunstkarakters Wel het meest merkwaardig voorbeeld van wonderbare mengeling is Lodewijk van Deyssel Als polemicus begonnen, openbaart hij dadelijk reeds een dubbele persoonlijkheid een kalme, stil voortdringende, bedaard voortredeneerende debater in den, daarom toch niet gewonnen, tooneelstrijd met

Dr Schaepman, een geweldig-fantastisch, hoog-hartstochtelijk, sarcastisch-spottend strijder in zijn aftakeling van Frans Netscher. In zijn eersten tijd houdt die laatste toon het sterkst aan. vooral in zijn vinnige kritieken op de middelmatigheden der toenmalige Hollandsche litteratuur Doch tegelijk wordt hij in zijn romantische werken deels een in zedeschildering en karakterteekening altoos raak-doend meester en in het zorgvuldig-teer uiteen leggen van zieledingen een delicaat artist. En telkens weer vaart door die werken een hoog-lyrische aandrang, die dan toch altoos samengaat met het ongemeen vermogen om fijn en nauwkeurig uiteen te zetten wat, dicht en grof, in ziel en leven ligt vastgebonden [1]).

Straks in de levensbeschrijving van J. Alberdingk Thijm, die hij onder de initialen A J de wereld inzond, schijnt dat lyrische weer overwonnen en treedt de immer stemmige ontleder meer naar voren Doch in *Blank en Geel*, dat hij onder denzelfden schuilnaam uitgaf, geeft dat ziele-uiteenzetten langzaam weer gelegenheid aan v. Deyssel's teêre dichtvisioenen zich te openbaren. Hier stijgt het proza zachtjes aan tot een wonder-innige melodie, des te aangrijpender wijl v. Deysel zich hier gansch verhult achter zijn heldin Van verbergen echter houdt v Deyssel niet. Luid-uit jubelt dat lyrisme weer op in zijn *Apokalypsos* en springt tusschen dorre zandstreken van strenge kritiek en ontleding hier en daar verfrisschend als zilver water omhoog. In de laatste jaren echter is de afscheiding van die dubbele persoonlijkheid duidelijker dan vroeger te zien· zijn kritiek is doorgaans een model van nauwkeurige, vast-door-redeneerende, zorgvuldig-uiteen-zettende beoordeeling. Zoo o. a. zijn meesterlijk vonnis over *Stille Wegen*, zijn juiste kenschetsing van Jac v. Looy's *Feesten* In den allerlaatsten tijd gebruikt hij korte aanteekeningen, waarin altoos treft het gepunctueerde, scherp-ingegrifte oordeel. En aldoor schijnt zijn wijsgeerige zin zich krachtiger te ontwikkelen en wil v. Deyssel al dieper doordringen tot het

---

[1]) Iedereen begrijpt, dat ik hier en later over moderne auteurs met lof sprekende, enkel hun kunstkracht, niet de moreele waarde hunner werken aanwijs

wezen der dingen. En alzoo moeten wel, dunkt me, die door nauwkeurigheid haast-zenuwachtig-makende beschrijvingen worden verklaard, waarmeê hij het gaan en staan, eten en drinken, slapen en ontwaken, wandelen en handelen van zekeren kleinen Adriaan als een heel kriebelig mozaiek uit- en in-elkaar zet Hij houdt echter voor zijn nooit verloochend lyrisme — waarlangs met de jaren, door velerlei wijsheidleering en levenservaring, een waasje van zich-verheffend stoicisme streek — altoos baan open. Dat lyrisme is echter ietwat onpersoonlijk geworden: hij laat liever anderen voor zich zelven spreken, en zoo schrijft hij nu eens fragmenten *Uit het leven van Frank Rozelaar*, waarin meer het teedere en het zachte, dan weer de *Heroïesch-individualistische dagboekbladen van een tuintjesarige*, waarin meer het dwaas-spottende en het geweldig-hartstochtelijke van zijn lyrisch temperament uitkomt. Doch soms vermengen zich de beide stroomingen van zijn kunstenaarswezen tot een wonderbare eenheid saam, en lacht heel de genadevolle schoonheid van deze dichterziel verrukkelijk en bekorend in schetsen als b.v. *Myn bezoek aan Thijs Maris*

Van Deyssel is de grootmeester van ons modern hollandsch proza geworden, niet zoozeer door zijn vorm als wel om zijn richting In hem toch zijn de twee toenmaals heerschende stroomingen vereenigd het naturalisme en het impressionisme In zijn werk vindt men van beide kunstsoorten voorbeelden te over. Zoo is hij een voorganger geweest en had hij dadelijk volgers, die deels — als Netscher, v. Groeningen en Coenen en later ook na weinige dichterjaren Marcellus Emants — meer den dichterlijken ontleder toeneigden, deels — als Ary Prins, v. Looy en eenigszins van verre ook Aletrino — meer met den ontledenden dichter overeenstemden Deze beduidende prozaisten kunnen echter niet zoo vormelijk juist en systematisch worden ingedeeld en geschikt, wijl altoos realisme en lyrisme bij iederen echten kunstenaar, hoe onnaspeurlijk ook en hoe verdoken, toch met elkaar meenvloeien en samensmelten

Louis Couperus staat meer onafhankelijk, hoewel, dunkt me, niet sterker of steviger tusschen deze schrijvers in Hij dwaalt telkens weer een ander pad op en ondergaat tel-

kens een nieuwe metamorfoze. De roman, dien hij met genoemden titel schreef, moge volgens zijn motto geen autobiografie willen zijn, hij geeft toch een allergetrouwste schildering van Couperus' verwisselingen Begonnen met verzen, zwaar rhetorisch van gewilde Oostersche weelde, keert Couperus in zijn roman *Eline Vere* tot het werkelijke leven terug en verheft zich straks in *Extaze* tot een werkelijk krachtig, hoezeer ook fatalistisch, dichter om dadelijk weer in zijn zoogenaamde koningsromans te dalen tot de meest banale romantiek. Straks gaat hij rondzwerven in de sprookjeswereld, waar hij zijn verzwakte fantasie versterkt en zijn langzaam aan gemaniereerde taal lenig maakt en soepel, om ten slotte, terugkeerend tot het gewone leven van Eline Vere, nu wat exotischer, wat bereisder, wat pikanter, de groote en kleine zielen van allerlei zenuwzwakken en hartstocht-bezetenen afzonderlijk uiteen te nemen, in elkaar te zetten, ze te laten leven, lieven en sterven, verschillende soorten aan elkaar koppelend en verbindend, en hen aldus, onbewust en ongewild (want meest zijn zij allen willoos) een drama te doen spelen, dat veelal zijn einde vindt in halve onderwerping of woeste opstandigheid tegen een immer-dwingend noodlot

L. Couperus is altoos tendentieus gebleven, altoos een prediker van het fatalisme. Zoo is hij nooit geweest een zuiver kunstenaar en behoort hij slechts ten deele bij de moderne school, die als eerst en voornaamst beginsel dient het »kunst om de kunst".

VI.

Dit beginsel: »kunst om de kunst", werd in de eerste jaren der *Nieuwe Gids*-beweging met kracht en macht door tallooze jongeren aangehangen en in hun werken gevolgd. Natuurlijk er waren dweepers, zooals er altoos zullen zijn, en deze, gelijk b.v. een Theo Reeder, dienden voor de verklaarde vijanden der beweging als stormram op het steeds hechter opwaarts rijzende gebouw onzer nieuwe letterkunde Er waren dan ook kloeke en gedegen werklui: scherpzinnige critici als Boeken en Eiens, welke laatste tevens een allerfijnst beschrijver

bleek, beeld- en klankrijke prozaisten als Jan Veth en Delang, dichters vol talent en belofte als J. Winkler Prins en F. L. Hemkes. En wie er zwaklijk ook niet heel en al mee konden met de krijgstocht der nieuweren — als Van der Goes, Marie Boddaert, Edw. Koster e a — schreven toch beter en zuiverder dan de litteratoren van vóór '80.

Zoo ging langzaam maar zeker de goede kunstrichting vooruit. En Kloos kon na eenige jaren reeds trotsch doch naar waarheid getuigen »De generatie van '80, zij staat thans daar, gekomen tot haar vollen, mannelijken wasdom, als een breede schaar van rustige willers en kunnende werkers, die, ieder voor zich, naar zijne eigene kracht, het hunne hebben gedaan Zij zijn nog niet oud en in geen eeuwigheid verouderd, maar reeds komt het jongste geslacht hun-achter-op, een geslacht, dat misschien doet, waar *wij* van droomden, maar in alle gevalle een geslacht, dat er mag zijn".

»Misschien" — de twijfeling teekent Inderdaad was Kloos al te optimistisch. Want het jongste geslacht, dat volgde, is een anderen weg uitgegaan, tegen de leuze in: »kunst om de kunst", den hoofdaanvoerder W. Kloos met enkele getrouwen alleen latend Ja zelfs in de gelederen der *Nieuwe-Gids*-mannen kwam scheiding en scheuring. Ik bedoel nu niet die persoonlijke twisterijen, welke in 1894 de uittreding van v. Deyssel en Verwey uit de *Nieuwe Gids* ten gevolge hadden[1]). Die dingen vielen samen met, of liever ze vervroegden de oplossing, welke noodzakelijk komen moest. Want daar was over vele jongeren een nieuwe geest vaardig geworden, die zich, dunkt me, het hartstochtelijkst en dichterlijkst uitte in Verwey's *De Natuurlijke Aarde*, waar luide reeds werd gedecreteerd:

»Ik wil het tot alle menschen
Zeggen· gelijk zijn wij.
Verbloeien zal, verflensen
De gelijklooze maatschappij".

De nood en de last der tijden had de geesten op doen schrikken uit hun individualistische droomen over schoonheid

[1]) Men herinnere zich de scheld-sonnetten van Kloos en de dwaze woordbuitelingen van zekeren P Tideman, toenmaals mederedacteur van de *N Gids*

en leven. Het medelijden met de schare ontwaakte. Frederik van Eeden had reeds van den beginne zich ten halve tot dat maatschappelijke heengewend, zooals blijkt uit enkele brokjes zijner *Kleine Johannes* en uit zijn tooneelwerk. Van der Goes keert zich al heel spoedig van de litteratuur af en geeft zich gansch over aan de sociologie. Gorter veroordeelt openbaar en scherp zijn jeugdpoezie, en 't is hier wel juist op zijn plaats om die korte, maar veelzeggende voorrede van *De School der Poezie* bijna geheel over te schrijven :

»De Nederlandsche poezie van na 1880, welke kiemen voor een hoogere zij ook in zich moge dragen, was burgerlijke poezie. Zij sprak gedachten en gevoelens der heerschende, maar ondergaande, klasse uit Zij nam haar voorbeeld in de Engelsche poezie van het begin dezer eeuw, die de verheerlijking was van de overwinning der burgerij door de Fransche omwenteling, en van de jeugdige hoop op nieuwe ontwikkeling dezer klasse Zij was, als alle burgerlijke poezie, voor een deel valsch, pseudo-klassiek, pseudo-renaissance, ja pseudo-wat niet? Zij ging alleen in zelfverheerlijking en zelfverblinding, in het alles op het spel zetten ter wille van impressie, ontroering en hartstocht, en in het niet kennen dan deze alleen, in vereenzaming, verder dan eenige burgerlijke poezie nog ooit gegaan was. De Nederlandsche poezie kende dus haar eigen tijd niet, wiens idealen niet meer de burgerlijke zijn, en moest, na een korten bloei, vroeg sterven".

En later :

»Niet de aandoening alleen, noch ook het oppervlakkig gezicht der wereld, maar de wetten zelve, waarnaar deze zich bewegen, als deze kennis door haar gevonden en gevoeld werd, dan geloof ik, dat de poezie eerst zou stijgen tot die hoogte, waarop wij allen hopen, dat zij komen zal'.

Deze terugkeer tot het maatschappelijke leven, deze herleving van het gemeenschapsgevoel bracht noodzakelijk het tendentieus element weer opnieuw in de kunst. En daar stonden Willem Kloos en zijn weinige getrouwen fier tegenover en hielden en houden nog vast aan de oude leuze. Verwey en zelfs v. Deyssel, die nog eenige jaren te voren zoo krachtig tegen Van der Goes het intrinsiek-onmogelijke van een socia-

listische kunst had bewezen, schenen den drang van dat maatschappelijke niet te kunnen weerstaan, en richten het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* op, dat zich aandiende als te willen zijn »Een verdediging van het goed recht van álle gezindten" en in welks voorrede geschreven werd:

»Ja, ook de Staat moet veranderd, opdat ons levensbeeld gelijk aan ons leven, en ons leven weer gelijk zij aan ons levensbeeld. En onder de Staten, de groote gemeenschap, de Maatschappij".

Verwey heeft getracht dat program getrouw te blijven, maar v. Deyssel heeft zich er ten slotte al heel weinig om bekommerd, en is puur individualist gebleven èn in kritiek èn in compositie En zeker wel zal het aan v Deyssel te danken zijn, dat het tijdschrift, naast velerlei soorten van proletarische kunst, toch maand aan maand zuiver kunstwerk bracht, dat uit zijn oorsprong en aard heel weinig strookt met al wat in het genoemde prospectus over gelijkheid en algemeene menschelijkheid werd verkondigd [1]).

VI.

Terzelfder tijd openbaart zich allerlei scheiding en scheuring tusschen vroegere geestverwanten. En toch schijnt er krachtig litterair leven te kiemen. Nieuwe maand- en weekbladen worden opgericht. Maar ze voeren de oud-redacteuren van *De Nieuwe Gids* al verder en verder van elkaar. *De Kroniek* neemt Tak aan tot haar leider. En in de kunstwereld valt Alb Verwey scherp en onverhuld Frederik van Eeden aan en bewijst, dat deze hoog-geprezen dichter van *Ellen* en deze toegejuichte wijsgeer van *Johannes Viator* niets anders is dan een leugenachtig rhetoricus. Frans Netscher zegt intusschen

[1]) Bij 't begin van dit jaar 1905 kwam het verschil, dat in beginsel tusschen Verwey en v Deyssel bestond, openbaar te voorschijn Verwey trad uit de redactie van *De XXe Eeuw* en richtte een eigen tijdschrift op *De Beweging*, wier inleiding weer op nieuwe wijs het oude ideaal bezong Van Deyssel gaf in een prospectus van *De XXe Eeuw* zeer duidelijk te kennen, dat het hem voornamelijk om letterkunde te doen is

al zijn vroegere wenschen en idealen vaarwel en vergenoegt zich met zijn oud ambacht alweer ter hand te nemen: hij wordt de beschaafde en philosofeerende reporter der *Hollandsche Revue*.

Sinds dien wordt de *Arbeid* opgericht met het kennelijk doel de *Nieuwe-Gids*-richting te bestrijden. De hoofdredacteur Ed Verburgh voelt echter enkel uit de verte de wind-strooming der nieuwe tijden en kan zijn stemming slechts vaag en zwevend onder woorden brengen. Wat Verburgh moraal noemde, is een schim en een nevel. .. Veel bepaalder doel streefde tenminste Scharten na, die in eindelooze herhalingen de sonnetten van Kloos ging beduimelen, alsof verzen reken-sommen waren, die op een half cijfertje moeten uitkomen.

Ondertusschen bleef W. Kloos stil en eenzaam voortwerken in zijn *Nieuwe Gids* die nu, met Boeken als mederedacteur, voortging op het oude pad, en tamelijk streng, hoewel niet zeer krachtig, de vroegere idealen nastreefde en verwerkelijkte. Er waren na de zeven vette de zeven magere jaren gekomen. Van groote dichters, die de eerste helden evenaarden, werd niet gehoord Boutens was een der besten; doch hoe oorspronkelijk in details, in zijn geheel is hij een meer beschaafde, meer verfijnde navolger van Gorter. Schepers met zijn *Bragi* staat verre boven de gemaakt-mooie *Eva* van Lapidoth, maar is met zijn vertoon van epiek het lief-zacht lyrisme, dat zijn eigenlijk kunnen is, voorbijgestreefd. Veel hooger uit gaat Henriette van der Schalk die in haar eerste sonnetten, met hun ongewone, haast te eenvoudige, rhythmen, een kracht van gevoel en een diepte van liefde verbergt als wel zeldzaam van een Hollandsche dichteresse werd ervaren Hoe jammer toch, dat deze begenadigde kunstenaresse mee voortholt op den weg van het socialisme, dat door aard en beweging onvermijdelijk voert tot verderf en verkrachting aller poezie

Prozaschrijvers van groote beteekenis staan in deze dagen niet op. De Meester — later vooral in zijn *Deemoed* een sterk-beeldend en dichterlijk auteur blijkend — is nog in zijn leerjaren. Leerjaren heeft Borel tot eigen scha nooit doorgemaakt Want dadelijk, kant en klaar, bood hij zich aan als

compleet modern schrijver, en dadelijk werd hij door den ouden *Gids*, die modern wou gaan doen, met open armen als zoodanig ontvangen. Of Borel echter een echt kunstenaar is, valt somtijds te hopen, doch meestal te betwijfelen. Hij herhaalt zich telkens, en al wat na zijn eersteling volgde, bleek van hetzelfde baksel te zijn, in een nieuwen vorm en met een ander etiket opgediend Slechts hier en daar in beschrijvingen van stille, vervagende, mijmeringwekkende natuur, komt Borel verdienstelijk uit. Doch van karakterteekening kent hij niets, en hypersentimenteel is hij altoos.

Veel sterker is Robbers, die heel ons burgerlijk modern leven in zijn diepsten aard zorgvuldig en gevoelig wist uit een te zetten Verre staat hij boven Jeanne Reyneke van Stuwe, die van dat leven alleen de oppervlakte geeft, waarlijk niet de meest aanlokkende. En ook overtreft hij Maria Marx Koning, die haar zoogenaamd wijsgeerige tendenzen te dwingerig naar voren dringt en in haar vage en ijle sprookjeswereld al te veel offeren moet aan rhetorische banaliteit om in staat te zijn zuiver en echt werk te leveren Daarenboven is de arbeid van beide schrijfsters zeer verscheiden van richting, zóódat men, niet anders wetende, moeilijk uit haar voortbrengselen zou kunnen raden, dat zij behooren willen tot de moderne richting

Van deze twee schrijfsters wint het, dunkt me, verre én in mannelijk talent, én in bewust streven, én in stevige beelding M. Antink, die echter, na haar huwelijk met den al te mysterieusen dichter van *Voorhal*, Carel Scharten, zeer zelden meer als novelliste uitkomt, maar met haar echtgenoot in de zeer wisselende rij van letterkundige *Gids*-chroniqueurs een vaste plaats schijnt verworven te hebben. Zij beiden zijn nu de rechters in ons letterkundig Israel. Meest rechtvaardig — behalve als het katholieken geldt [1]) — geven zij wel tamelijk prettig geschrevene maar meest zeer burgelijk geziene overzichten, welker kleur en kracht telkens wisselen, en wisselen moeten, wijl zij hun

[1]) 't Is ergerlijk te lezen hoe deze overzichtschrijvers met laatdunkendheid, welke duidelijk steunt op onwetendheid, over Maria Viola spreken, die minstens, wat kunstgevoeligheid betreft, verre boven hen beiden staat

litteraire oogen blijkbaar telkens wapenen met een anderen bril Zij behooren alzoo juist in het kader van *De Gids*, wier redactie wonderbaarlijk de kunst verstaat, om, niettegenstaande dat conservatieven *(Onze Eeuw)* en vooruitstrevenden *(Groot-Nederland)* het tijdschrift beurt op beurt vaarwel zeggen, toch getrouw te blijven aan de — niet door Potgieter gekozene, noch door Busken Huet beoefende — liefhebberij om het ieder naar den zin te maken.

VII

De partijen scheiden zich al meer en meer, en telkens komt beginsel tegenover beginsel krachtiger uit. Hier en daar zwerven er enkele schrijvers tusschen door, die noch kunstkrachtig genoeg blijken te zijn om het oude ideaal van *De Nieuwe Gids* na te streven noch voldoende teerhartig om meê te doen met socialistische kunst. Critici als van Nouhuijs, die vroeger zich als een gevoelig novellist en dramatist kennen deed, bewandelden sinds met telkens angstwekkender zorg den in burgerlijke praktijk altoos te prijzen en aan te raden middenweg. En Mr. van Loghem, die onder den liefelijken schuilnaam »Fiore della Neve" gaarne nogal pikante romannetjes schrijft met een tintje moraal er overlangs, geeft naar alle zijden, rechts en links, wuifhandjes en lachknikjes, zonder echter ooit te veel van dien breeden weg der litteraire neutraliteit af te dwalen. Alzoo is zijn kritiek over het algemeen smakelijk en meestal rechtvaardig; indien men de korte karakteristieke schetsjes, die hij maandelijks in *Nederland* over schrijvers en boeken geeft, kritiek noemen kan. Enkel wanneer de glunder-frissche Guido Gezelle de litteraire boudoir van dezen heer Mr. v Loghem komt binnen jubelen, wendt de geparfumeerde mondaine litterator zich griezelig ontdaan af en openbaart hij heel even den waren aard dier allerbevalligste neutraliteit

Kloeker en flinker gaat Anna de Savornin Lohman haar eigen weg, niet tusschen de partijen door, doch er verre van af. Haar novellen zijn zuiver tendentieus en willen volstrekt niet

louter kunst geven. Deze auteur schrijft enkel omdat zij behoefte heeft haar strijd, haar smart, haar streven aan anderen te openbaren, niet om er woordkunst van te maken, doch om er voor zichzelve en voor anderen levenswijsheid en zielekracht uit te scheppen Haar eerste boeken. *Miserere*, *Vragensmoede* enz zijn op geen enkele bladzijde van groote, zelfs niet van goede kunst, maar toch winnen die eerstelingen het verre in beeldende beschrijving en gevoelige zegging van haar latere novellen, wier slordige compositie en horkerige taal nog sterker doen uitkomen het onwerkelijke en het sentimenteele hunner met veel klem als waar betuigde levenstoestanden. Deze schrijfster verloopt en verslijt Haar bundeltjes *Vrouwenliefde in de literatuur* en *Over boeken* en *schrijvers* toonen duidelijk, dat de Savornin Lohman wijs deed om redactrice te worden van een meisjesblad, dat juist genoeg draagkracht bezit voor het weinigje geest en gevoel, dat in de zoo hooghartige schrijfster overbleef.

De ontwikkeling onzer litteratuur ligt op dit oogenblik naar het schijnt, in de handen van kunstenaars als Heyermans en Quérido, die, bevrijd zich wanend van elk wijsgeerig stelsel, en los van welke kunstrichting ook, toch met een breede rij schrijvers, verschillend van aanleg, werkrichting en temperament, maar zwaklijk en van verre verbonden door hetzelfde ideaal, de overwinning trachten te verwerven voor een zoogenaamde proletarische kunst.

Verschillende toestanden en strevingen in het maatschappelijk leven hebben daarheen gestuurd. Bruusk en brutaal heeft toen op onzen litterairen weg zich *De Jonge Gids* opgesteld, en met een ongeneerdheid, in Holland voorheen nooit gedurfd of geduld, hebben Heyermans en de zijnen zich opgeworpen als hervormers onzer, volgens hen, door de invidualistische aristocratie der *Nieuwegidsers* bedorven letterkunde Gebroken hebben zij met de leuze »l'art pour l'art", zelfs »kunst boven alles" is bij hen niet geldend meer Zij willen niet kunst geven · werken willen zij voor de armen en misdeelden. Geen artisten wenschen zij te zijn, doch menschen, die werken voor de maatschappij Want artisten, meenen zij, plaatsen zich buiten de wereld,

de maatschappij en het leven, artisten willen de schoonheid, niet de waarheid, de poezie, niet de werkelijkheid En dat moet toch het einde van werken en streven zijn de waarheid!

Zoo bazuinde men uit; maar van die theorieen bleef al heel weinig over, toen men ze praktisch ging verwerken Daar had b.v Heyermans zelf een te gevoelig, een te tintelend temperament voor en een te groote dichtergave. Waar haar de voordeur bleef gesloten, sloop de schoonheid de achterdeur binnen en bleek een te trouwe zuster der waarheid om niet eensgezind met deze saam te wonen. en de poezie bleek toch te almogend om niet straks de werkelijkheid in haar vaste, toch nimmer knellende boeien gevangen te kunnen vastleggen.

Intusschen, eer het zoover kwam, hebben de heeren der nieuwere richting zich aan allerlei grove en ruwe uitspattingen op litterair en ook op moreel gebied schuldig gemaakt. Vooral Heyermans staat herhaaldelijk schuldig aan schandelijke onteering van het reinste, het edelste, het heiligste, al erkennen wij hem menigmaal ook als een begenadigd kind der Muze in de overvloedige weelde zijner verbeelding en de ontroerende teerheid van zijn gevoel. Zijn groote romans zijn in hun geheel onleesbaar, zoowel volgens litteraire als moreele opvatting; zijn kleine schetsen, welke als *Falklandjes* in eindelooze reeks week aan week verschijnen moeten uit hun aard en bedoeling vaak banaal-oppervlakkig en burgerlijkgevoelig blijven; zijn tooneelwerk, dat nog in den laatsten tijd rechtmatige verontwaardiging heeft gewekt in katholieke kringen, wil noch verheven noch verheffend zijn, maar grijpt aan en ontroert, en zonder het leven volkomen en onpartijdig te verbeelden, is het toch vaak levende en levendige dramatiek.

Heyermans echter is nog steeds zoekende, hij wordt telkens afgeleid naar rechts en links door zijn tweeslachtig ideaal, welke dubbelheid te verzoenen en te verbinden hem, naar het schijnt, tothiertoe moeilijk gelukt

Wellicht door zulk een mislukking afgeschrikt, zijn van Hulzen en Hartog weer den ouden weg gegaan en gaven kunst om de kunst zelve, hoewel zij tot stof kozen de

meest dorre, droeve, vunzige levens en personen, die ter wereld kunnen worden gevonden of verbeeld. En bij de aanraking van zooveel vervelends en ellendigs heeft ook hun kunst — hoe ook fijn en juist van beelding, krachtig en forsch van compositie — toch een verstrompeld en bedroefd-eentonig aanzien gekregen.

Te bloedrijk en te woelig-verscheiden staat tegenover deze kunst in flagrante tegenstelling de schrijverij van J Quérido, die met oneindig meer genie, met veel woester verbeeldinggeweld, met overstelpend-wilde taaluitbarsting datgeue te bereiken tracht, waarnaar Heyermans streeft. een proletarische kunst Bereikt heeft Quérido dat ideaal nog in geenen deele, en altoos blijft zijn werk proefneming, die, dunkt me, niet veel verder kwam, door zijn laatsten roman *Zegepraal*, waar de auteur zich in geestesrichting verschillend, in kunstkracht lager, in ongebondenheid van compositie wilder toont dan nog kort geleden

Of met alles voor oogen, wat in de jongste vijfentwintig jaar op letterkundig gebied werd gewerkt, de uitspraak van L. v Deyssel gewettigd is »De Nederlandsche Letterkunde beleeft sinds jaren een bloeitijdperk, dat allengs zijn hoogtepunt schijnt te naderen" zullen we niet beslissen Maar wel meenen we, dat, indien het lot onzer letterkunde enkel in de hand onzer allernieuwste auteurs ware toevertrouwd, zij dat hoogtepunt nog eerdaags niet bereiken zou. Want, wat proza betreft, noch de meer aristocratische schrijvers als b v Augusta de Wit, noch de meer proletarische als de werkers der jongste generatie, die het maandschrift *Het Leven* oprichten, zullen de echte groote kunst hooger brengen, wijl beiden mank gaan aan genialiteit, de eersten aan te weinig, de anderen aan te veel . . . En, wat de poezie aangaat, noch Reddingius die, zuiver nazinger van Perk, te overvloedig aardige beelden doch te weinig gevoelde werkelijkheden geeft; noch Giza Ritschl, die zonder het eindloos-verwisselend, toch immer immens-diepe gevoel van Gorter, diens geniaal-weelderige rhytme-overgangen tracht na te bootsen met veel kleiner, veel zwakker, veel sentimenteeler emoties; noch Adama van Scheltema, krachtigste der drie, wien het echter nog niet

helder is geworden naar welken kant hij zijn episch-lyrisch talent zal uitzenden, en die nog al te zeer bevangen blijft in socialistische tendenzen van de laagste soort: geen van deze dichters zal, dunkt me, vooreerst onze Hollandsche dichtkunst hooger kunnen doen stijgen dan ze inderdaad stijgen mocht door de onsterfelijke zangen van Gorter en Kloos.

VIII.

Wie thans de welwillende goedheid hebbe om na deze bladzijden de inleiding te lezen, welke ik schrijven mocht voor de bloemlezing van Jaak Boonen, begrijpt dadelijk, dat bij al mijn bewondering voor onze moderne litteratuur, ik volstrekt niet blind of gevoelloos ben voor zooveel, dat in die letterkunde ons geloovig verstand en christelijk gevoel moet pijnigen en kwetsen.

Wat ik nu in die inleiding kort, maar ik hoop, klaar, onomwonden en, denk ik, met scherpe woorden heb aangegeven, is geweest de drijfveer, die de jongeren onder ons Christenen heeft vereenigd. Terwijl deze jongeren aan den eenen kant begrepen en gevoelden, hoe de moderne richting, waar zij zuiver letterkundig bleef, ook door katholieken gerust gevolgd kan worden, moesten zij toch, waar het diepste wezen der kunst door die richting werd aangetast en beleedigd, zoo krachtig mogelijk hun geloof en Christendom vooruit zetten ook op letterkundig gebied Zoo moest er noodzakelijk komen een christelijke, en wat voor ons dat christelijke insloot een katholieke letterkunde[1])

Daarmee bedoelde men volstrekt niet een letterkunde, die enkel bestaan zou uit voortbrengselen van zuiver-religieusen aard. Er was waarlijk genoeg in en buiten Ilion gezondigd door te groote lankmoedigheid jegens stichtende en stichtelijke poezie om — zelfs afgezien van het onredelijke en het onmogelijke

---

[1]) Tot deze laatste bepalen wij ons wijl in de kringen onzer andersdenkende broeders nog lang niet de beweging zoo levendig is als als bij ons Wij brengen echter in het voorbijgaan hulde aan het streven van mannen als die van *Ons Tijdschrift* en willen gaarne de eere geven, die aan Haspels, als geloovig kunstenaar, toekomt

van zulk een eisch — door de rhetorische gevaren, altoos er aan verbonden, te worden afgeschrikt. Neen! het terrein dier katholieke letterkunde is evengoed als van de niet-geloovige het leven, in zijn vollen omvang, en geen enkele stoffe, geen enkel onderwerp is er, of de katholieke dichter kan het bezingen. Want door de wijding en de bezieling van zijn geloof wordt het ongewijde gewijd, het onbezielde bezield: het doopsel zijner katholiciteit zal als ieder doopsel reinigen en versieren en herscheppen.

Onder een katholieke letterkunde verstaan we dus eene letterkunde, welker voortbrengselen zich niet bepalen tot religieuse onderwerpen, maar welker programma eensluidend is met het volle levensprogram. Doch ieder werkstuk, dat wordt afgeleverd, is doorgeurd van het leven der genade: men moet kunnen weten, dat het een katholiek is, die dit lied zingt, die dat proza schrijft, niet altoos in het oog springend, volstrekt nooit als tendenz bedoeld, niet van de oppervlakte uitstralend, maar meest in de diepten verdoken, doch zóó, dat ieder dichter, terugziend op wat hij levenslang zong, getuigen kan, dat hij katholiek bleef in alles, en nooit een enkel lied een wanklank is geweest in zijn roomsch credo, zóó, dat hij gerust als Thijm den vrede verwachten mag van den dood, »met het lijkgewaad des roomschen strijders om". Wie dus wil een katholieke letterkunde, wil letterkundigen, die goed katholiek zijn, met woord, in daad, in waarheid: die hun roomschheid niet verbergen, wijl zij haar niet verbergen kunnen, daar die roomschheid is de adem hunner ziel en het merg van hun gebeente, de polsslag van al hun leven en werken, zingen en dichten, van iedere openbaring des geestes en des harten.

Bij dit alles echter is niet te vergeten, dat het om letterkunde eigenlijk gaat. Daar werd in de jaren 1870—'80 door onze katholieke dichters en schrijvers wel wat al te luchtig de hand mee gelicht. Als er slechts krachtig werd getuigd voor het geloof, kon er met de letterkundigheid wel wat door de vingers worden gezien. Of liever het katholieke moest vaak als maatstaf dienen voor het dichterlijke, en werd tegen-

over andere in hun aard grootere en betere kunstwerken als overwegend gewicht op de schaal der kunstkritiek geworpen. Schaepman had nimmer, volgens mijn meening, dat groote succes als dichter behaald, dat hij zelfs boven Thijm van geloofsgenooten ontving, indien zijn lied niet zoo strijdbaar en vurig gezongen was voor den Paus.

Niet doorgedrongen was in onze kringen het besef van zuiver-letterkundig werk. Tendenz, polemiek, gelegenheidsjubel uit plicht, uit spel of voor nut, dat alles heeft rechtsstreeks met letterkunde niets van doen Dan pas levert men iets, dat op kunst aanspraak kan maken, als men het schoone vertolkt, verklankt, en het schoone om de schoonheid zelve

Hoe dit alles bedoeld werd door onze jongeren, is hier en daar en overal overvloedig besproken, uitgelegd, tegengesproken en verdedigd. Of die jongeren nu gelijk hebben of niet, kunnen wij, de geschiedenis onzer hèrlevende katholieke litteratuur schetsend, gelukkig ter zijde laten · wij volstaan met enkel het feit vast te stellen, dat de bovenbeschreven opvatting van letterkunde in onze kringen tot een welbewuste overtuiging werd door den sterken aandrang der *Nieuwe-Gids*-beweging Men is daarenboven gaan begrijpen, dat er voor ons katholieken niet alleen door het verdedigen der waarheid, maar ook door het verbreiden der schoonheid een apostolaat te vervullen valt en menschezielen kunnen gewonnen worden. Ook gevoelde men levendiger het smadelijke, dat, terwijl wij, katholieken, uit onze leerstukken, onze liturgie, onze heiligenlevens en zooveel meer — waarlijk toch de rijke schatkamers van de hoogste en edelste poezie — naar vollen lust putten konden, al die heerlijkheden weggesloten en verborgen bleven voor ons zelven en voor anderen. En zoo is langzamerhand in ons Holland gaan groeien en beginnen te bloeien een katholieke letterkunde.

Die groei en bloei te beschrijven, ware van heel deze studie wel mijn gemakkelijkst en tevens mijn liefste werk. Maar onpartijdig zou wellicht de beschrijving niet zijn Wie durft zich vermeten, over harte-dingen schrijvend, onpartijdig te blijven ?

Veel liever verwijzen wij naar de bloemlezingen van Jaak Boonen en Jos Reijnders Wij eindigen hier bescheiden deze revue met Potgieter's bede

»De Maart der Noordsche streken
Pleegt willig 't graan te weeken
Vertrouwd aan de open voor, —
Stelle ons, in 't wortelvatten
Der uitgezaaide schatten,
De toekomst niet te loor!

Geen sleurzucht der gewente
(Het zij onze eerste rente)
Verstikk' verbeetringslust;
Wat sluimerende krachten
Alleen den wekker wachten,
Worde ieder zich bewust!"

Maar wij houden tevens fier vast aan Potgieters profetie·

»Voor niemand is 't verborgen:
Ons heden draagt ons morgen
Ontkiemende in den schoot".

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr.

ALFREDO TROMBETTI.

EEN TAALGENIE.

Zondag 23 Januari gingen wij, Milaneezen en vreemdelingen, in grooten getale op naar de zaal der Esposizione Permanente, waar om drie uur namiddags prof. Alfredo Trombetti, de man, wiens naam in den laatsten tijd een ware zegetocht maakte in de wereld der taalgeleerden, een lezing houden zou over zijn nieuwe theorieen op 't gebied der vergelijkende philologie.

't Was waarlijk de fine-fleur van 't intellectueele en mondaine Milaan, die zich in groot toilet langs de Via Principe Umberto naar de vergaderzaal begaf de heeren in smoking of gekleede jas, de dames in kleurig, kostbaar visite- of avondtoilet. En men kon 't den bezoekers aan hun uiterlijk bijna aanzien, dat ze gekomen waren met verschillende intentie's, gedreven door verschillende beweegredenen. Daar waren vooreerst enkele oude, grijze professoren, over hun gouden bril heen 't publiek monsterend of met geleerde gezichten over de leer van Trombetti discuteerende: o a. de professoren Bognetti en Guarneri, prof. Ascoli en prof. Monaci, met zenuwachtige vroolijkheid en druk doende vriendelijkheid, ostentatief in 't rond groetend en handjes gevend Zij waren misschien de eenigen, die gekomen waren werkelijk om 't onderwerp, bepaald om de nieuwe theorieen uit den mond van den auteur zelf te hooren. Enkelen vervolgens waren daar, omdat »tout Milan" erheen ging, zooals men hier gaat naar opera en comedie, om zich te vertoonen en gezien te worden. Enkelen ook om hun nieuwsgierigheid naar dat wereldwonder, naar dien geleerde, die de meest uitheemsche talen bestudeerd had, die van barbiersjongen professor was geworden aan een

der beroemdste universiteiten van Italie, de hooge school van Bologna, te bevredigen.

Maar de meesten waren gekomen om in Trombetti te huldigen den man, die den roem van Italie in de wetenschap weer deed opleven, den man, wiens naam met die van Guiseppe Mezzofanti, Luigi Galvani, Marconi e. a. de glorie van 't wetenschappelijke Italie verkondigt tot in de uithoeken der wereld. Men kwam huldigen in hem 't genie, dat verbonden met energieke wilskracht, met onverdroten ijver, met hardnekkigen, onvermoeiden arbeid zelfs onder de moeilijkste en meest ongunstige maatschappelijke omstandigheden, den zoon eens touwwerkers, den kappersbediende tot een der beroemste philologen van de gansche wereld deed worden.

Er trilde een heerlijke stroom van enthousiasme door de zaal, op 't oogenblik, dat Trombetti het podium betrad, en t publiek als één man opstond om hem een lange, warme ovatie te brengen. 't Was de geestdrift voor 't grootsche, geniale, gepersonifieerd in dezen eenvoudigen, soberen geleerde.

Men heeft in den laatsten tijd veel de namen genoemd der groote, befaamde Amerikaansche milliardairs en verhaalt de meest minutieuse bijzonderheden van hun particulier leven, aantoonende in hun biografieen, hoe zij, van geringe afkomst vaak, door hun arbeid en speculatie's hun millioenen en milliarden bijeen vergaarden.

Voor mij hebben die milliardairs niets, dat mijn geestdrift doet ontvlammen. Wanneer men met juistheid analyseert 't ontstaan dier phenomenale rijkdommen, komt men tot de conclusie, dat steeds een gunstige gril van het toeval, een gelukkig-uitgevallen speculatie er groot aandeel in had. En juist dat is 't, wat voor mij aan die geschiedenissen als *Van krantenjongen tot milliardair; Van loopknecht tot goudkoning; Van winkelbediende tot spoorweg-koning* alle opvoedende kracht, alle moreel-inspiratie-vermogen ontneemt. Natuurlijk hebben ook *zij* moeten arbeiden, zeker, maar de spil, waarom bij hen toch steeds alles draait, is iets, dat theoretisch, moraal-critisch beschouwd, waardeloos is of zelfs absoluut

afgekeurd moet worden; hun enorme speculatie's, in dit speciale geval gelukkig uitgevallen, hadden evengoed tot hun ondergang kunnen leiden.

De geschiedenis van Trombetti zou men kunnen betitelen: *Van barbiersjongen tot philologieprofessor.* Trombetti echter speculeerde niet, volgde slechts den drang van zijn genie, en door zijn gigantesken arbeid, met enorme inspanningen, leidend 't leven van een in streng ascetisme steeds voortwerkenden kloostergeleerde, bereikte hij op 38-jarigen leeftijd de eerste plaats onder de philologen van 't tegenwoordige Europa.

De geschiedenis van zulke mannen heeft waarachtige opvoedende kracht. Ze doet ons zien, hoe door onverdroten vlijt en ijver, we hetgeen we in ons hebben, kunnen geldig maken, ook dan, wanneer de omstandigheden ons niet juist altijd gunstig zijn. Ze leert ons, dat zich moedig midden in den levensstrijd werpen eerst 't ware levensgenot is; dat hoe meer moeilijkheden er te overwinnen zijn, des te grootscher 't leven, des te glorieuzer ons bestaan wordt.

Hun biografie is 't epos van den arbeid; van den arbeid, die is »inspanning om over hindernissen te zegevieren, strijd tegen voorkomende moeilijkheden", die volbracht wordt »met de vermoeidheid in de leden, het zweet op het voorhoofd" (Pater v Meurs). Hun levensbeschrijving roept ons toe: dat 't eenige recept om iets te worden, maar dan ook een recept, dat onfeilbaar is, hierin bestaat: geweldig te werken, te woekeren met elke minuut. En iedere episode van hun leven doordringt ons meer van de waarheid der Italiaansche kernspreuk: »Volére è potére. La volonté c'est la force. Willen is kunnen".

Alfredo Trombetti, opspoorder en ontdekker van nooit vermoede banden en verwantschapsbetrekkingen tusschen verschillenden taalstammen, was de zoon van arme ouders.

Niet alleen ontbrak hem aanvankelijk elke ondersteuning en aanmoediging, maar bovendien moest hij in de eerste jaren, dat hij zich aan zijn geliefkoosde studien kon wijden, van de geringe geldelijke hulpmiddelen, waarover hij kon beschikken,

nog mededeelen aan zijn ouderlijke familie en spoedig ook zijn eigen gezin, dat in korten tijd zeer talrijk werd, ermede onderhouden Toch is hij rustig en welgemoed gebleven, heeft hij zijn tevreden blijmoedigheid behouden. En dat in een tijd, als de onze, waarin allen hun gerechte en ongerechtvaardigde klachten ten hemel verheffen!

Z'n vader, Antonio Trombetti, was een touwslager.

De kleine Alfredo bezocht tot zijn 14de jaar de lagere school. Reeds vroeg openbaarde zich bij hem de hartstocht voor talenstudie. Zonder meester leerde hij Fransch, voldoende om een niet te moeilijk boek te kunnen lezen, en uit een spraakkunst, aan een boekenstalletje voor 20 centimes gekocht, studeerde hij wat Duitsch Vaak zocht hij 't gezelschap op van eenige Spaansche Paters in 't klooster San Giuseppe (te Bologna), van wie hij hun taal leerde; sloot vriendschap met een rondreizenden Perzischen koopman, bij wien hij wat Perzisch opdeed, terwijl de pastoor van de San-Sigismondo-parochie hem de eerste beginselen van 't Latijn onderwees, dat hij noodig had, om de Hebreeuwsche grammatica van Bellarmino te kunnen bestudeeren, daar deze in 't Latijn geschreven was.

Z'n vader had tegen dit alles slechts één bezwaar — een zeer practisch bezwaar: de kleine Alfredo verbruikte een ongehoord aantal kaarsen om tot laat in den avond z'n studien voort te zetten

Onze jeugdige philoloog voelde zich gelukkig, als men hem maar rustig bij z'n boeken liet Maar niet lang mocht dat geluk duren kort na z'n 15den verjaardag verloor hij z'n vader en Alfredo moest thans meehelpen, den kost te verdienen En in plaats van z'n vrijen tijd te kunnen besteden aan bezoeken bij de Spaansche Paters en aan wandelingen met z'n Perzischen vriend, den marskramer, moest hij bij een barbier in de Via San Felice de messen aanzetten, water koken, scheerbekkens schoonmaken, de klanten inzeepen en 's Zondags, als 't druk was, mee scheren en snijden.

Blijkbaar had hij voor deze, zeker nog niet zoo gemakkelijke karreweitjes, niet 't zelfde talent als voor de vergelijkende

taalstudie. Want als kappersjongen voldeed hij maar matig, zooals hij zelf thans graag toegeeft. 't Was hem niet beschoren een befaamd barbier te worden.

Spoedig echter braken er betere en gelukkiger dagen voor hem aan. Hij werd »ontdekt". Deze »ontdekking" had hij indirect aan een schacheraar in oude boeken aan de Via Barberia (zonderlinge combinatie) te denken, zekeren Guidi. De kleine Alfredo ging dikwijls in zijn vrijen tijd bij dezen Guidi aan zijn boekenstalletje snuffelen en praten. Op zekeren dag vond hij 'n Arabische grammatica. Z'n hart popelde. Maar .... de grammatica kostte 30 soldi (Fr. 1 50) en Trombetti had slechts 25 centimes Hij bood toen z'n 25 centimes voor 't facsimile van een Arabischen brief van Abd-El-Kader. Guidi, 'n goeie ziel, die veel van den jongen inzeeper hield, had 'n royale bui, gaf 'm 't facsimile voor z'n 25 centimes en voegde er de grammatica cadeau bij.

Denzelfden dag kwam de befaamde Latinist Teodorico Landoni aan 't zelfde boekenstalletje snuffelen, en Guidi vertelde van dien wonderlijken barbiersjongen, die zich 't brood uit den mond spaarde, om allerlei uitheemsche spraakkunsten en woordenboeken aan te schaffen.

Ziedaar Trombetti ontdekt. Landoni sprak over hem met Prof. Gino Rocchi, en deze wendde zich tot den beroemden Prof. Giosue Carducci, den grootsten stylist van 't moderne Italie, en tot Prof. Gandino. Men kwam overeen, Trombetti een studiebeurs te bezorgen. Maar alvorens de daartoe noodige maatregelen te nemen, wilde men zekerheid hebben, dat men hier werkelijk met een klein taal-genie te doen had

Den 18 April 1883 — Trombetti was toen 17 jaar oud — kwamen daartoe ten huize van Prof Rocchi, bijeen de Professoren Carducci, Gandino, en Landoni, voor wie kalm en zeker van zijn zaak onze barbiersjongen in zijn beste zwarte pak verscheen. Men liet hem Latijnsche, Grieksche, Duitsche en Engelsche teksten lezen, vertalen en verklaren, en hij antwoordde bereid en onvervaard op de hem gestelde vragen over de etymologie van verschillende woorden, toonende op de hoogte te zijn van de laatste vorderingen der philologische

wetenschap. En hij verliet de kamer, tevreden over zich zelf en zijn hooggeleerde examinatoren verbluft achterlatend.

Weinige dagen later werd een artikel gepubliceerd, een soort getuigschrift, opgesteld door Rocchi en Landoni, bevestigd en mede onderteekend door Gandino en Carducci, getiteld *Un giovine poliglotto* [1]), waarin aan de zeldzame talenten van den jongen Trombetti recht werd gedaan. En de gemeenteraad gaf toen den jeugdigen geleerde een subsidie, dat hem in staat stelde den barbierswinkel voor 't gymnasium en daarna voor de hoogeschool te verwisselen

Als merkwaardigheid dient vermeld, dat, toen hij eenmaal aan de academie de lessen volgde, men tweemaal dreigde hem z'n studiebeurs te ontnemen, daar hij zoo vaak, op de colleges opgeroepen om te respondeeren, als afwezig genoteerd werd. Hij vond, dat hij, thuis in die uren zelfstandig studeerende, veel verder kwam, dan wanneer hij geregeld de lezingen der professoren bijwoonde, terwijl hij zich thuis bovendien met talen kon bezighouden, waarvan z'n professoren zelfs de beginselen niet kenden.

Den 23 Juni 1891 promoveerde hij cum laude tot doctor in de letteren op een dissertatie · *Progressi degli studi linguistici* [2]), welke bekroond werd Denzelfden dag werd zijn eerste dochtertje Ida geboren, daar hij in z'n derde studiejaar een jeugdige fabrieksarbeidster Virginia Patelli gehuwd had, die hij reeds vanaf zijn 17de jaar kende en liefhad. Behalve dit dochtertje heeft Trombetti nog zes kinderen gehad, van wie er sedert één gestorven is.

Dadelijk na zijn promotie werd hij benoemd tot leeraar aan 't gymnasium te Cefalù (Palermo), waar hij zich, den koning te rijk, vergezeld van zijn vrouw en zijn moeder, die hij tevens bij zich in huis had genomen, terstond heen begaf

Te Cefalù studeerde hij verder grondig Russisch, en in '93 benoemd tot leeraar, aan 't gymnasium di Santa Maria te Capua schreef hij in 't Duitsch een werk over vergelijkende taalstudie

---

1) Een jeugdige poliglot

2) *De vorderingen der linguistische studien*

gepubliceerd in Duitschland. Datzelfde jaar verwisselde hij 't gymnasium te Capua voor 't lyceum te Cuneo.

Te Cuneo zette Trombetti met hart en ziel zijn geliefkoosde taalvorschingen voort. In een brief aan den beroemden taalkundige Hugo Schuchardt, professor aan de universiteit te Gratz, gepubliceerd in de *Giornale della Società Asiatica Italiana*, heeft Trombetti helder en in allen eenvoud uiteengezet, welke de wetenschappelijke theorien waren, die hij verdedigen wilde in zijn magistraal werk: »'t Hoogste doel van de glottologische studien — schreef hij — moet zijn de genealogische classificatie der talen en zoo mogelijk 't opsporen der bewijsgronden voor de monogenesis — den gemeenschappelijken oorsprong — van alle taal".

Na met ijver en nauwgezetheid zijn plichten als leeraar volbracht te hebben, wijdde Trombetti zijn heele werkkracht aan dezen reusachtigen arbeid, opgezet enkel en alleen ten dienste van de wetenschap. Want toen men hem aanried, mede te dingen naar den koninklijken prijs van 10.000 Lire van de »Accademia dei Lincei", was zijn werk al een goed stuk gevorderd.

Reeds langen tijd was hij bezig geweest, 't noodige materiaal bijeen te verzamelen. In 't begin van 1901 begon hij dit te ordenen en te schrijven. Hij stond vroeg in den morgen op en begaf zich meestal niet vóór twee uur 's nachts te ruste. Zijn eenige afleiding in die tijden van gigantesken arbeid was de muziek, zijn vrouw en kinderen, van wie hij dol veel houdt, en van tijd tot tijd een lange wandeling in de bergen.

In 't begin van 1903 ontving de Accademia dei Lincei de vier folianten manuscript van Trombetti, met een bijgevoegd schrijven, waarin hij verklaarde, te willen mededingen naar den koninklijken prijs voor philologie.

Deze vier folio-deelen, eigenhandig door Trombetti geschreven, met 'n duidelijke, sierlijke calligraphie, bevatten slechts een gedeelte van zijn werk, waarvan de stoute opzet gelijken tred houdt met de diepzinnigheid der analysen en met de geniale gemakkelijkheid der synthesen [1]).

[1]) De titel is. *I nessi genealogici fra le lingue De genealogische banden tusschen de verschillende talen*

Ter verklaring van de leer, verdedigd door Trombetti, in 't kort 't volgende.

Trombetti is monogenist D.w.z. in tegenstelling met de poligenisten, wier meest beroemde vertegenwoordigers waren Pott, prof Schleichler en Fr Muller, verdedigt hij de opvatting, dat alle ideomen, alle gesproken talen van één enkel moeder-ideoom, een enkele moedertaal afstammen.

»Ik wil u echter vóór alles doordringen hiervan — schreef hij aan de Koninklijke Vereeniging van Wetenschappen te Napels — dat ik slechts door de noodzakelijkheid der feiten, als noodwendig resultaat mijner onderzoekingen, gevoerd ben tot een besliste verdediging van 't monogenisme, de theorie van den gemeenschappelijken oorsprong aller talen. Aanvankelijk had ik mij een veel begrensder taak gedacht. Mijn punt van uitgang was 't opsporen der betrekkingen van verwantschap tusschen de Arisch-Semitische en de Indo-Europeesche taalstammen, verwantschap, die in 't algemeen niet erkend wordt. Maar gedrongen, mijn nasporingen uit te strekken tot alle taalgroepen der wereld, heb ik, te voren nooit vermoede aanwijzingen gevonden, die weldra tot besliste bewijzen werden voor de leer der monogenesis Maar let wel, ik zette mij aan 't werk zonder vooroordeel, zonder een vooraf reeds aangenomen beginsel, bereid iedere conclusie, die mijn studien noodzakelijk zouden opleveren, welke dan ook, aan te nemen"

Dit was de onpartijdigheid van den man der wetenschap.

Om zijn stelling te bewijzen, verdeelde hij de ideomen van de heele wereld in drie of vier groepen, tamelijk wel geografisch belijnd, vervolgens toonde hij de verwantschap aan, die er bestaat tusschen deze groote groepen, verwantschap niet alleen ten aanzien van de in iedere taal voorkomende woorden, maar vooral ook ten aanzien van hun spraakkunst, en uit deze overeenkomsten en analogieen leidde hij de waarschijnlijkheid van hun gemeenschappelijken oorsprong af

Wanneer men bedenkt, dat Trombetti geen analogie als bewezen aanneemt dan na ze aan een lang onderzoek onderworpen te hebben, kan men zich voorstellen, wat een arbeid z'n kolossaal werk hem gekost moet hebben

Na dit reuzenwerk bleef hem over, de tegenwerpingen der poligenisten te weerleggen. De hoofdtegenwerping was, dat deze zoogenaamde teekenen van verwantschap volstrekt niet de afstamming van één gemeenschappelijk moederideoom bewijzen, maar veeleer de tegenwoordigheid in ieder ideoom van een neiging tot bepaalde klanken en wijzen om zich uit te drukken. die *hierom* aan allen gemeen zijn, omdat ze samenhangen met de physische en psychische vorming van den mensch, die in beginsel bij alle rassen dezelfde is.

Trombetti toonde nu aan, dat deze bewering geen argument tegen, maar veeleer ten gunste van zijne stellingen zou zijn; immers juist de betrekkelijke eenheid van psychischen aanleg versterkt de opvatting, dat 't heele werk van de geleidelijke ontwikkeling der verschillende talen slechts mogelijk is geweest in één richting en volgens zekere eenvormige neigingen [1]).

De commissie, die over de ingezonden werken moest oordeelen, was samengesteld uit de senatoren Graziadio Ascoli

---

1) In z'n lezing, te Milaan op Zondag 23 Januari gehouden, begaf zich Trombetti in zijn peroratie na zijn beschouwingen van analitischen aard op 't gebied der synthesen en toonde 't belang aan, dat de vergelijkende taalstudie heeft, zoowel voor de ontwikkeling der historische en philosophische wetenschappen, als voor de versterking der oudste moraal-philosophische leerstellingen, voor de versterking tegelijkertijd van de idee der algemeene broederschap en van 't patriotisme Aan de ééne zijde toch is de gemeenschappelijke oorsprong der talen tevens 't meest saillante bewijs voor den gemeenschappelijken oorsprong van alle volksstammen van één moederstam en zóò van één menschenpaar En van den anderen kant toonen de enorme afwijkingen en veranderingen, die deze oorspronkelijk gemeenschappelijke taal onderging in den loop der groote voor-historische en historische volksverhuizingen aan, dat steeds de lotsverwisselingen tusschen ras en ras, stam en stam, volk en volk verschillen te weeg brachten, die zich onuitwischbaar afdrukten in dat zoo teere en buigzame werktuig, om gedachten en gemoedsaandoeningen te uiten de taal. Deze eigenaardige verschillen te miskennen, ware een niet te verdedigen historische en praktische fout, en vandaar dan ook, dat naast de rechten van de cosmopolitische broederschapsidee, de monogenistische richting der vergelijkende taalstudie tevens de rechten van een krachtig patriotisch nationalisme wel degelijk erkent

en Comparetti, professor F. D'Ovidio en Hugo Schuchardt, professor aan de universiteit te Graz

De mededingers waren zeven in getal.

Aangezien prof Schuchardt niet in Italie kon komen, werden hem de manuscripten opgezonden, nadat de Italiaansche commissie ze bestudeerd en beoordeeld had Rapporteur der commissie was Graziadio Ascoli.

En zoowel 't rapport der jury in Italie als de ingezonden beoordeeling van professor Schuchardt waren een en al enthousiasme, een en al bewondering voor dit geniale reuzenwerk. Schuchardt zei o a in zijn referendum, geen woorden te vinden, om zijn bewondering te uiten voor 't meesterschap van den jeugdigen Italiaanschen philoloog over de talen van den Caucasus, die tot nu toe een der meest gecompliceerde problemen der linguistiek opleverden.

't Votum der commissie kon geen twijfel meer overlaten. En de koninklijke prijs werd met algemeene stemmen aan Trombetti toegekend.

Op den dag der plechtige, openbare uitreiking der bekroning, waarbij de Koning en de Koningin persoonlijk tegenwoordig waren — Zondag den 5 Juni 1904 — verscheen Trombetti, eenvoudig als hij is, in zijn donker fantasie-pak en met z'n zwarte strikdasje, zooals hij met den trein was aangekomen. En de Koning onderhield zich langen tijd met hem, hem prijzende en hem aanmoedigende voor de toekomst.

Na 't verkrijgen van deze hoogste onderscheiding vertoefde Trombetti eenige dagen te Rome en begaf zich daarna naar Cuneo, verlangend z'n vrouw en z'n kinderen terug te zien. Evenwel verwittigde hij zelfs hen niet van zijn komst, om zoo eventueele ovatie's van zijne medeburgers te vermijden. Hij was dan ook zeer verwonderd op 't stationsplein een groote menigte te vinden, die hem met luide toejuichingen ontving. Een zijner vrienden had n l. zoo spoedig mogelijk naar Cuneo getelegrafeerd. Ook de burgemeester en eenige gemeenteraadsleden waren aanwezig, die in hun rijtuigen de beide oudste kindertjes van Trombetti meegebracht hadden. Deze laatste wilde thans volgens zijn gewoonte langs de

buitenwegen zich naar zijn even buiten de stad gelegen woning begeven, maar men drong hem met de autoriteiten in een der rijtuigen plaats te nemen en de hoofdstraten te volgen, waar huis aan huis de vlaggen wapperden en hem door de dicht opeengedrongen menschenmassa een ware ovatie gebracht werd. Aan zijn huis aangekomen, moest de geleerde zich aan 't venster vertoonen en sprak hij diepbewogen de juichende menigte eenige woorden van warmen dank toe.

Den 11den Juni daarop (1904) volgde reeds zijn benoeming tot professor in de semitische philologie en in de vergelijkende taalstudie te Bologna

Ziehier de geschiedenis van een Italiaanschen self-made-man. Van hem, die jong nog, door groote wilskracht en bewonderenswaardig volhouden, na een voortdurenden strijd vele jaren lang, te midden van de meest harde noodzakelijkheden des levens, gekomen is tot de hooge plaats, die hij thans inneemt

Zijn arbeid, zijn studie, zijn wetenschap is voor hem zijn leven, is voor hem alles.

Thans definitief in zijn nieuwe woning te Bologna geïnstalleerd, heeft hij eenigen tijd moeten besteden om zijn reusachtige bibliotheek in orde te brengen en zijn omvangrijke correspondentie van de laatste maanden, de gelukwenschen en huldigingsbrieven uit alle deelen der wereld, voor zoover 't hem mogelijk is, te beantwoorden

Maar weer nieuwe onderzoekingen en navorschingen op taalkundig gebied zijn reeds op handen. Een wetenschappelijk genootschap in Amerika heeft hem 't bruikleen toegezegd van een groote collectie linguistische werken o.a. met belangwekkende gegevens over de taal der Patagoniers.

»En een heele kist met boeken is reeds onderweg", verklaart hij zelf, stralend van voldoening.

Aan de universiteit te Bologna hoopt Trombetti aan de jonge studenten die geestdrift, die gevoelens van enthousiasme

voor de studie in te boezemen, die *hem* steeds bezield en gesteund hebben, om zijn bewonderenswaardig werk tot een goed einde te voeren: »a fare qualche cosa", om »iets" tot stand te brengen, zooals hij 't in zijn bescheidenheid uitdrukt. En die geestdrift, die gevoelens van enthousiasme, wie zou ze beter kunnen doen trillen in jonge harten, wie beter dan *hij*, jong nog van jaren en van geest, *hij*, overtuigd, dat in onze tijden, hoezeer men ook 't tegendeel beweert, voor hem, die met waarachtigen ernst en wil zich aan iets wijdt, 't succes niet uitblijft; wie beter eindelijk dan hij, innig er van doordrongen, dat de wetenschap, die tot onderwerp heeft 't ware, gepaard aan het schoone en 't goede, en die zich verheft van 't reeele tot de poezie van 't ideeele, bestemd is om beter en gelukkiger te maken allen, die zich stellen in haren dienst?

Milaan, Januari '05. SIMON BOERS.

DE THRYMSKVITHA.

VERTAALD UIT HET OUD-IJSLANDSCH

---

1. Toornig was dan Vingthor, als hij ontwaakte
en zijn hamer miste;
den baard begon hij te schudden, het hoofd begon hij
[te zwaaien,
hij maakte zich gereed, de zoon van Jord, om rond
[zich heen te grijpen.

2. En deze woorden sprak hij het allereerst·
»Hoor gij nu, Loki, wat ik nu spreek,
wat niemand weet, op aarde nergens
noch boven in den hemel· de Ase is bestolen van zijn
[hamer!"

3. Zij gingen naar de fraaie woning van Freyia,
en deze woorden sprak hij het allereerst·
»Wilt gij mij, Freyia, het vleugelgewaad leenen,
of ik misschien mijn hamer vinden kon?"

Freyia sprak·

4. »Ik zou het u geven, zelfs wanneer het van goud was,
en het u uitleveren, zelfs wanneer het was van zilver".

5 Daar vloog Loki, het vleugelgewaad ruischte,
tot hij binnenkwam de reuzenwereld:
Thrym zat op den heuvel, de Thursenvorst,
voor zijn honden draaide hij goudbanden.

Thrym sprak

6. »Wat is er met de Asen, wat is er met de Alfen?
Waarom zijt gij alleen gekomen naar de reuzenwereld?"

Loki sprak:

»Slecht is het met de Asen, slecht is het met de Alfen!
hebt gij Hlorridi's hamer verborgen?"

Thrym sprak:

7 »Ik heb Hlorridi's hamer verborgen
acht rasten onder de aarde;
hem haalt geen man thuis,
wanneer hij niet tot mij voert Freyia als vrouw".

8. Daar vloog Loki, het vleugelgewaad ruischte,
tot hij binnenkwam de Asenwereld;
hij ontmoette Thor midden op het erf,
en deze woorden sprak hij het allereerst:

9. »Hebt gij een boodschap die de moeite waard is?
zeg maar in de lucht de lange tijding!
dikwijls ontgaat den zittende het verhaal,
en brengt de liggende een leugen voor den dag"

Loki sprak.

10 »Ik heb een tijding, die de moeite waard is:
Thrym heeft uw hamer, de Thursenvorst;
hem haalt geen man thuis,
wanneer hij niet tot hem voert Freyia als vrouw".

11 Zij gingen naar de fraaie woning van Freyia,
en deze woorden sprak hij het allereerst.
»Bind u om, Freyia, het bruidslinnen,
wij tweeen zullen gaan naar de reuzenwereld"

12. Toornig werd dan Freyia en zij snoof,
de geheele zaal der Asen beefde daarvan,
lossprong het groote halssieraad van Brisinge.
»Gij weet dat ik de manziekste zou heeten,
Wanneer ik met u ging naar de reuzenwereld"

13. Aanstonds waren de Asen allen op de Thingplaats,
en de Asinnen allen bij de bespreking,
en hierover beraadslaagden de machtige goden,
hoe zij Hlorridi's hamer zouden zoeken

14. Toen sprak dit Heimdall, de wijste der Asen —
hij kende goed de toekomst, zooals de Vanen weleer —:
»Binden we dan Thor om het bruidslinnen,
Hij drage het groote halssieraad van Brisinge!

15. Laten we van onderen bij hem rinkelen de sleutels
en vrouwengewaden over de knie vallen,
maar op de borst breede steenen,
en sluieren wij sierlijk het hoofd op!"

16. Toen sprak dit Thor, de sterke Ase:
»Mij zullen de Asen vrouwelijk noemen,
wanneer ik mij binden laat met het bruidslinnen".

17. Toen sprak dit Loki, Laufey's zoon:
»Zwijg gij, Thor, met deze woorden!
aanstonds zullen de reuzen Asgard bewonen,
wanneer gij niet uw hamer u thuishaalt".

18. Zij bonden Thor dan met het bruidslinnen
en met het groote halssieraad van Brisinge

19. Zij lieten van onderen bij hem rinkelen de sleutels
en vrouwengewaden over de knie vallen,
maar op de borst breede steenen,
en sierlijk sluierden zij het hoofd op.

20 Toen sprak dit Loki, Laufey's zoon:
»Ik zal ook met u zijn, o maagd,
wij tweeen zullen gaan naar de reuzenwereld".

21 Aanstonds werden de bokken huiswaarts gedreven,
snel vastgemaakt aan de strengen, zij moesten goed [loopen;
de bergen barstten, de aarde stond in volle vlam,
Odins zoon reed naar de reuzenwereld

22. Toen sprak dit Thrym, de Thursenvorst:
»Staat op, reuzen, en bestrooit de banken!
brengt mij nu Freyia als gemalin,
Njord's dochter, uit Noatun!

23. Er gaan hier naar het erf goudgehoornde koeien,
ossen heelemaal zwart, den reus ten pleziere;
een menigte heb ik van kleinoodien, een menigte heb [ik van halssieraden,
alleen Freyia schijnt mij te ontbreken".

24. Men was daar te zamen gekomen vroeg in den avond,
en voor de reuzen werd bier aangebracht;
een heelen os at hij, acht zalmen,
hij dronk, de echtgenoot van Sif, drie tonnen meede.

25. Toen sprak dit Thrym, de Thursenvorst:
»Waar zaagt gij bruiden scherper bijten?
ik zag nooit bruiden breeder bijten,
noch een meisje meer meede drinken".

26. Zij zat daarbij de alwijze maagd,
die een antwoord vond op het woord van den reus
»Zij at niet Freyia acht nachten,
zoo verlangend was zij naar de reuzenwereld".

27. Hij boog zich onder den linnen sluier, belust om haar te kussen,
maar hij sprong terug de heele lengte van de zaal:
»Waarom zijn verschrikkelijk de oogen van Freyia?
er schijnt uit die oogen vuur te branden".

28. Zij zat daarbij de alwijze maagd,
die een antwoord vond op het woord van den reus:
»Zij sliep niet, Freyia, acht nachten,
zoo verlangend was zij naar de reuzenwereld".

29. Binnen kwam de ongelukkige zuster der reuzen,
die om een bruidsgeschenk bidden durfde:
»Ontdoe uw armen van die roode ringen,
wanneer gij winnen wilt mijn genegenheid".

30. Toen sprak dit Thrym, de Thursenvorst:
»Brengt binnen den hamer, door de bruid te wijden,
legt Miolnir op de knie van het meisje,
wijdt ons tezamen met de (zegenende) hand van Var".

31. Het hart lachte Hlorridi in de borst,
toen hij, de hardvochtige, den hamer ontdekte,
Thrym doodde hij het eerst, den Thursenvorst,
en het geheele reuzengeslacht versloeg hij.

32. Hij doodde de oude zuster der reuzen,
die om het bruidsgeschenk had gebeden;
een slag kreeg zij inplaats van munten,
en een houw met den hamer inplaats van veel ringen.

Zoo kwam Odins zoon weer aan den hamer.

* * *

Het had niet veel moeite gekost om dit heerlijke lied uit de Edda in mooi-glad Hollandsch te moderniseeren, maar ik heb getracht om het eigenaardige karakter van de oud-ijslandsche taal, zooals bij voorbeeld de ruwe kracht van den zinbouw — met het zoover mogelijk naar voren dringen van het werkwoord — de knoestige kortheid in die soberte van woorden, zooveel als het kon, in de vertaling te laten voelen. Slechts daar heb ik mij wat meer vrijheid veroorloofd, waar

het goede verstaan er onder lijden zou. Een enkel voorbeeld In 9—1 lezen we in het oorspronkelijke · »Hefir thu orindi sem erfithi? Hebt gij een boodschap als moeite?" En eveneens 10—1 · »Hefi ek erfithi ok orindi : ik heb moeite en boodschap"; wat zóó vertaald voor enkelen misschien niet aanstonds duidelijk zou kunnen zijn

Kunst is een manifestatie van het leven, maar wanneer we ooit uit een enkel kunstwerk konden voelen het algemeene levensbegrijpen van de eeuw, waaruit het geworden is, dan kunnen we dit uit de *Thrymskvitha.*

Die schonkige, door wind en koude en zeewater getaande Noren, die hun vaderland hadden verlaten, omdat daar hun woeste vrijheid bedreigd werd, en toen rustig en lustig naar IJsland waren gestevend, zij konden hun goden niet anders verbeelden dan zooals zij in dat gedicht voor ons levend gemaakt worden In alles voel je de adoratie van de kracht en het leven, de alles aandurvende en geen tegenspraak verwachtende beslistheid, de onverweekte harde mannelijkheid van dat stugge zeevolk, met een mannenwil even sterk als hun rotsen, waar de stormgolven tegen verspatteren.

Is dat niet teekenend dat ontwaken van Thor (of Vingthor of Hlorridi, zoon van Odin en Jord, echtgenoot van Sif) en de gewichtigheid waarmee hij aan Loki gaat zeggen wat voor vreeselijks 'er gebeurd is? En dan »de Ase is bestolen van zijn hamer". O, als het anders niet was, daar wist Loki wel raad op, »zij gingen naar Freyia", om van haar het kleed te leenen, waar je mee vliegen kon, en aanstonds was Loki al op reis naar de reuzenwereld. En hij vond Thrym, luierend en droomend in 't zonnetje à la Horatius? kan je begrijpen, boven op een heuvel, bezig met halsbanden te draaien voor zijn honden Thrym vroeg wat er aan de hand was en zonder eenige verontschuldigende beleefdheden neemt Loki hem in 't verhoor, zoo maar op den man af: »Hebt gij Hlorridi's hamer verborgen?" De Thursenvorst denkt er niet om er langs heen te draaien, en brutaalweg: »Ik heb Hlorridi's hamer verborgen", en zegt er meteen de plaats bij, waar dat geduchte wapen is, en de voorwaarde, waarop hij het kan terugkrijgen

Loki naar huis, boodschapt het aan Thor, en toen deze gehoord had waar het om te doen was, gingen ze met hun tweetjes naar Freyia en brengen haar het huwelijksaanzoek van Thrym in alles behalve complimenteuze bewoordingen over: »Bind u om, Freyia het bruidslinnen" enz Freyia wordt woest, ze snoof, dat de heele zaal er van beefde. Dus geen zin, ook goed! Dan moet Thor er maar aan gelooven, hij zou zich als Freyia verkleeden en zoo naar de reuzen trekken. En als hij het waagt eventjes tegen te pruttelen, vermaant Loki: »Zwijg, Thor, met die woorden" enz. Thor gaat op reis met zijn gewonen bokkenspan, waarmee hij over de wolken rijdt als het dondert. Bij zijn aankomst groot feest bij de reuzen. Thor laat zich niet onbetuigd, doet het souper geweldige eer aan. — Prachtig geteekend is de houding van Thrym en Thor, met een fijn ironisch tintje, want die oude Noren waren zoo heel bang niet voor hun goden, die zij alleen maar eerbiedigden om hun kracht. —

Eindelijk wordt de hamer Miolnir gebracht. »Het hart lachte Hlorridi in de borst, toen hij zijn hamer ontdekte", en dan volgt daarachter als iets heelemaal niet bizonders, — zooals wij zouden zeggen toen draaide hij zich om —: »Thrym doodde hij het eerst". En dan tot slot zoo laconisch mogelijk, of het de gewoonste zaak van de wereld was geweest »Zoo kwam Odins zoon weer aan den hamer".

Mag ik nog even uw aandacht vestigen op schitterende stukjes plastiek als:

»Thrym zat op den heuvel, de Thursenvorst,
voor zijn honden draaide hij goudbanden"

en dan in 15 die beschrijving van zoo'n Noorsche bruid met de rinkelende sleutels aan haar gordel, het lange kleed en het hooge hoofdtooisel,

en dan die reis, misschien wel de mooiste regels van het heele lied:

»Aanstonds werden de bokken huiswaarts gedreven,
snel vastgemaakt aan de strengen, zij moesten goed loopen;

de bergen barstten, de aarde stond in volle vlam,
Odins zoon reed naar de reuzenwereld"

Maar je kunt aan 't citeeren blijven.

Nu zou ik mijn welwillende lezers alleen nog willen verzoeken de *Thrymskvitha* nog eens heel langzaam over te lezen

Leiden, Maart 1905 LEO BALET.

AMERIKAANSCHE LANDVERHUIZERS IN ONZE FLORA.

Vele landgenooten der Yankee's, pronkend en pralend, geurend of kleurend in onze tuinen en parken, hebben een heel stuk cultuurgeschiedenis doorleefd.

Sommigen maakten naam en deden van zich spreken over de geheele wereld, omdat de geleerden, de naturalisten, hen uitkozen tot voorwerp van hun wetenschappelijk onderzoek. Reeds werden boekdeelen vol geschreven over één dezer, nl. *Oenothera Lamarckiana* [1]).

Anderen verminderden de kwelling of stilden de pijn der lijdende menschheid.

Bij het sterk toenemen van de bevolking der aarde — zij steeg van ongeveer één milliard in 1800 tot 1½ milliard in 1900 — speelden weer anderen een voorname rol in de huishouding der menschelijke maatschappij. De landbouw moest dienvolgens wel een groote verandering ondergaan.

Zelfs de kerkelijke kunst deed haar voordeel met de planten uit het westen.

Derhalve hebben vele Amerikaansche landverhuizers in onze Flora heel wat wetenswaardigs te vertellen; zij doen meer dan onze parken en tuinen bevolken.

Nochtans aarzelt misschien menigeen te luisteren naar dit onbeduidende volkje des velds. »Het leven wekt meer onze sympathie — zoo redeneert men — en het leven is ook volmaakter, waar de vlinder hooger en lager over gras en struiken dwaalt of andere insecten honig puren uit kleurige bloemen. En de keerende zwaluw, die de aankomst der lente boodschapt, en

---

1) Zie hierover meer. *Studien* Dl. LXIII bl 29. vv.

het stomme dier, dat het leven waagt voor zijn meester, komen zij 's menschen wezensvolmaaktheid niet méér nabij? Of moet ons voorloopig niet geheel in beslag nemen de volmaakste levensaard op deze wereld, het menschelijk leven, waarin ken- en begeervermogens zich boven de stof verheffen en hun glanspunt bereiken in zelfbewustheid? Hier is de verscheidenheid in levensverrichtingen schier eindeloos en moeten de hoogere belangen ons bezighouden".

Niettegenstaande dat alles mogen de laagste levende wezens gerust voor eenige oogenblikken onze aandacht vragen.

I.

Na de ontdekking van Amerika en verdere nieuwe landen werd voor vele kinderen van Flora het moederland te eng. Geholpen door het gemakkelijke verkeer, dat zich langzamerhand ontwikkelde, volgde een gestadig wisselen van woonplaats en een vermenging van Europeesche en Amerikaansche plantensoorten, reeds in de 16de eeuw begint een echte plantenverhuizing naar Europa en omgekeerd van Europa naar de koloniën.

Voor onze tuinen en parken kon een nieuw tijdperk aanvangen. Naast de oude Aziatische en Europeesche cultuur plaatsten nieuwe werelddeelen hunne nog onbekende schatten Wat Flora, waar ter wereld ook, aan kleur en geur en edele vormen voortreffelijks bezat, vinden we thans ten onzent in kunstige sierlijke groepen bijeen.

Reeds zoover hebben de sierplanten — niet zonder menschelijke hulp — het gebracht, dat afzonderlijke tentoonstellingen van tulpen, hyacinthen, narcissen, zwaardlelies, orchideeën enz. duizenden toeschouwers tot zich kunnen trekken.

Onze parken, waar meer in 't oog springende, bijna opzichtelijke verscheidenheid moet heerschen, zijn bijna geworden een wereldtentoonstelling uit het geheele plantenrijk der aarde.

Daarvan zijn verschillende oorzaken op te geven. Weetgierigheid om de opeenvolgende stadien van den groei, om overeenkomst en verschil tusschen uitheemsche en inheemsche

gewassen te leeren kennen, verder een zekere mate van nieuwsgierigheid, brachten de eerste uitlanders naar Europa. Zoo kweekte de botanische tuin van Parijs reeds in 1636 vijftig houtgewassen uit Canada en Virginie. Dat getal was in 1670 al tot 80 gestegen, waaronder de thans algemeen verspreide Robinia [1]), de wilde wingerd [2]), en de azijnboom [3]). Twee verwanten van den laatste kwamen wat later uit Noord-Amerika, nl. de giftige- [4]) en de gladde-pruikenboom [5]). De Robinia's danken haar naam aan Jean Robin, die in 't begin der 17de eeuw ze reeds te Parijs uit zaad gewonnen had.

Doch de wetenschap had slechts weinig deel aan hetgeen weldra volgde. Reeds in 1787 telde Von Burgsdorf onder het in Duitschland *gekweekte sierhout* alleen 89 inheemsche soorten, ingevoerde daarentegen: 57 uit Zuid-Europa en West-Azie, 17 uit Oost-Azie en 142 uit Noord-Amerika [6])

In dien tijd nog meer dan thans stond de smaak onder den invloed van het nieuwe: meer gezocht dan de Europeesche waren de Amerikaansche; hooger eer genoten de Oost-Aziatische; de laatste nieuwe snufjes leverden nog langen tijd Japan en Mandsjoerije.

Den grooten stoot aan den uitgebreiden invoer van vreemde planten gaf het verlangen: de weeldrig ingerichte kasteelen met niet minder prachtige wandelparken te omgeven. Voor dat doel liet bijv. Fouquet, de oud-minister van Lodewijk XIV, drie dorpen aankoopen Het geheele terrein werd herschapen in een lusthof, dien men voor den schoonsten van geheel Europa hield Zelfs de koninklijke kasteelen en warandes te Fontainebleau en St. Germain konden daarmede niet vergeleken worden.

In de tweede helft der 18de eeuw kwam *meer algemeen* de kunst zich vereenigen met de reeds heerschende weelde.

---

1) *Robinia pseudacacia.*
2) *Ampelopsis quinquefolia*
3) *Rhus typhina*
4) *Rhus toxicodendron.*
5) *Rhus glabra.*
6) *Jahrbuch der Naturwissenschaften*, 1902, S 136

De zoogenaamde Fransche tuinen verloren in aanzien, ofschoon het nog lang duurde, eer ze vooral uit de omliggende landen verdwenen — en de Engelsche tuinen vielen in den smaak. Beide noemde de taal des tijds onder de luxeartikelen met den teekenenden naam van »folies". Natuurlijk om de ongelooflijke geldsommen, die ze verslonden. Voor zijne Folie-Méréville gaf de hofbankier Joseph de la Borde niet minder dan 30 millioen francs uit [1]). Welk gedeelte daarvan aan de beplanting werd besteed, vinden we niet vermeld, wel dat de natuur der Alpen met hun bosschen en watervallen hier was nagebootst.

De voorbeelden door de *Franschen in dien tijd* gegeven vonden — dat spreekt van zelf — navolging elders bij de hoogere standen en stedelijke regeeringen. In de zoogenaamde Fransche tuinen met hun rechte lanen, netjes geharkte paden en eenvoudig-symmetrische beplanting konden de verschillende partijen van een gezelschap zonder veel berekening „elkaar zoo behaaglijk ontmoeten", beweerde Goethe Het gezegde teekent den dichter, maar verraadt ook nog het eigenaardig gevoel voor natuurschoon der ouden, dat tot dien tijd voortbestond. Algemeen was men gevormd door de litteratuur van Romeinen en Grieken. Zoo licht vond men mooi wat aan dezen behaagd had Vandaar hoofdzakelijk de voorliefde nog der zestiende, zeventiende en achttiende eeuw voor *rustige, liefelijke, schaduwrijke vruchtbare landschappen*, waarin dan „de kabbelende beekjes en frissche wateren" onzer dichters niet mochten ontbreken Maar voor den onuitputtelijken levensrijkdom van watervallen, voor ruwe, ontzagwekkende rotsen, voor knoestige, grillig getakte dennen, voor donkere maagdelijke wouden, voor eenzame, onzekere voetpaden ons leidend tusschen de scherpste contrasten van berg en meer of beek, van bosschen, weiden en velden, voor dat alles voelde men nog zoo weinig Heelemaal onbekend tot dan toe was de nauwe verbinding, het innig samenleven onzer ziel met de natuur, waardoor vanaf de teerste aandoeningen tot de meest

---

[1]) Men lette erop, dat het geld in dien tijd veel meer waarde had dan thans

titanische gevoelens, al onze stemmingen, hare uitbeelding vinden in de tafereelen rondom ons. En dan de spelingen van licht over een groenende weide, over het lenteloover van het kreupelhout daarachter, nog verder door de hoogere boomen beurtelings in vollen glans dan weer in de slagschaduw of halfschaduw? Doch langere bespreking van dit punt voert ons te ver

Het gevolg van dit alles was, dat, om slechts één voorbeeld te noemen, in dien tijd niemand Jozef Israels „Verlangen" zou hebben verstaan.

Dat verschil tusschen 't vroegere en het huidige gevoel voor natuurschoon onderkennen we gemakkelijk ook in den aanleg der Fransche en Engelsche tuinen. De eerste, die wel haar grootsten triomf vierden in de scheppingen van Lenotre voor den Roi-Soleil te Versailles, Fontainebleau, St. Cloud, St Germain, waren nochtans reeds vroeger in Italie, te Florence aangelegd — het spreekt van zelf — zoo getrouw mogelijk naar de voorschriften en naar de modellen der Romeinsche landgoederen. Uit het bloeitijdperk der Italiaansche renaissance kwamen ze over naar Frankrijk

Zij hadden over 't algemeen iets huiselijks. Zij waren een „buiten", waar men toch onder alle opzichten tehuis moest kunnen zijn Uit de verte treft ons aanstonds een op terrassen hoog opgetrokken kasteel of villa, waarmede het geheele park in 't rond een geheel vormt, of waarvan het als 't ware een voortzetting is. Naar den hoofdingang van 't gebouw leidt een rechte laan aan weerszijden met hooge boomen beplant. Misschien moet op 't end de bezoeker nog even uitwijken voor een breed grasperk, rijk met mozaiek van veelkleurige bloemen, steenen of schelpen versierd, alsof een oostersch tapijt ware neergelegd vóór het kasteel Hetzij de vreemdeling rechts of links houdt, in beide gevallen wijst hem een opklimmende reeks oranjeboompjes den weg naar de trap Een oude bekende op het landgoed slaat bij zijn aankomst liever een zijpad in, om nog even van 't park te genieten

De lijnrechte wegen kruisen elkaar rechthoekig, vormen op sommige punten een ster, maar loopen op vele plaatsen langs

begroeid latwerk of onder hoogere of lagere berceau's door, als evenveel verschillende gangen tusschen vierkante of althans hoekige vertrekken onder den blooten hemel. Steenen of marmeren rustbanken, vazen, zuilen, beelden, herinneren hem overal, dat hij niet in de vrije natuur maar thuis op een landgoed zich bevindt. Trouwens de ontspanningsgebouwen hier en daar op de kruispunten der wegen doen eerder aan een stad dan een landschap denken

Een tweede kenmerk der Fransche tuinen was, dat niet zoozeer de natuur zelf, als wel het kunstmatige in de natuur ons moet trekken. Perken en houtpartijen, randen en hagen, alles had van den bouwmeester nog een nieuwen vorm gekregen. Nergens kon men stilstaan of een of meer punten in de verte moesten ons oog boeien Natuurlijk beloerden ons overal personen uit de godenwereld als bosch- veld- en water-goden en godinnen.

De navolging van het kunstmatige der Romeinen ging onder Lodewijk XV zelfs zoover, dat men den bladerkroon van heesters en struikgewas weer in ongekende vormen wrong. Wanstaltige dierfiguren, pyramiden, spitse en afgeknotte kegels, kogelvormen en lettertypen zonder eenige beteekenis ontmoette men overal. Elke haag, elke plant werd met onverbiddelijke gestrengheid geschoren en gekapt

Gelukkig bracht de kunst der negentiende eeuw reactie, althans in beginsel, want smakelooze misvorming treffen we op 't platte land *nog* allerwege aan Men liet de boomen weer groeien, gelijk ze wilden.

In Engeland ontstond de reactie tegen de Renaissance ongeveer een kleine eeuw vroeger De Engelsche tuinen moesten blijven het Engelsche bosch. Hier moest ons behagen niet de kunst in de natuur, maar de natuur door de kunst. De Engelsche vrije natuur met haar heuvels en dalen, met haar boomen, heesters en kruiden, met haar verscheidenheid in tinten en lijnen van bloemen, bladeren en twijgen, dat alles moest tot in de kleinste en fijnste onderdeelen worden nagebootst in 't Engelsche park voor zoover de beperkte ruimte het toeliet.

Een rijke versiering eischten de Fransche, naar aangename, afwisseling tot in elke houtpartij streefden de Engelsche tuinen Welnu voor rijke variatie stelden geheel nieuwe werelddeelen hun plantenrijk open.

II

Ofschoon de vestiging van vreemdelingen, waarover we thans spreken, voor ons vaderland zeer wenschelijk was — de verscheidenheid in onze parken kon er slechts bij winnen — gebeurde het toch, dat enkele uitlanders van lieverlede in de volksgunst daalden. Naarmate er nieuwe aanvoer kwam, werden sommige planten het gemeengoed van iedereen b.v. de geraniums; andere werden geheel en al uit de deftige tuinen verstooten, zooals de groote zonnebloem. Van zeer vele vreemdelingen kan men letterlijk zeggen, dat ze bij ons verdwaalden. Wij treffen ze aan verwaarloosd en verlaten langs akkers en weiden, zooals de anjelier, de winterbloem, de akker-nigelle enz.

Intusschen is thans het aantal uitheemsche gewassen ook hier te lande ongelooflijk hoog gestegen. De tuinen in Duitschland [1]), waarnaar wij de onze gemakkelijk kunnen beoordeelen, tellen op 't oogenblik alleen aan houtgewassen ongeveer 110 Midden-Europeesche, 127 Zuid-Europeesche, of West-Aziatische, 207 Oost-Aziatische en 286 Noord-Amerikaansche soorten, terwijl er in die streken nauwelijks 150 inheemsche bestaan. We behoeven slechts rond te zien langs wandelingen en spoorbanen. Overal merken we individuen uit de plantenwereld op, die bij onze voorouders voor zeldzaamheden golden of geheel onbekend waren.

En dan in onze parken! Beschouw slechts even het eerste bloemperk, dat ge ontmoet. In dat kleine figuurtje daar kunt ge licht vereenigd vinden de aster, de herfstsering, de nemophila, de ijzerhard en de zinnia En dat niet alleen thans, nu men gaarne ook in één en hetzelfde perk „un beau désordre"

---

[1]) *Jahrbuch der Naturwissenschaften*, t a. p.

laat bewonderen, maar ook vroeger toen de verschillende bloemsoorten van één perk daar nog gewoonlijk hun afzonderlijk terreintje hadden. Welnu dat gansche bloemengezelschap daar voor u bestaat geheel en al uit vreemdelingen, louter Noord-Amerikanen van oorsprong Nog niet zoo heel lang geleden vertoonde de sierlijke-zinnia [1]) zich nog niet buiten Mexico's grenzen. Over een grooter gebied waren de Nemophila's [2]), de herfstseringen [3]), de ijzerhard [4]) en de asters vertegenwoordigd De herfstseringen nl trof men ook aan in Azie, de genoemde ijzerhard in alle tropische en gematigde streken van Noord-Amerika.

Op andere perken vindt ge weer vreemdelingen uit andere werelddeelen, uit Noord en Zuid, uit Oost en West. Onwillekeurig komt te midden van al die nationaliteiten de gedachte op mag dan de Hollandsche Flora hier niet verschijnen? Worden dan hare gaven nog altijd als onkruid weggeworpen?

Het kost geen moeite om tien vreemdelingen tegen een inboorling aan te wijzen, bijv nog alleen uit Noord-Amerika: minstens vijf algemeen verspreide ahornsoorten, de Amerikaansche- en de witte-linde, velerlei kleiner sierhout als twee soorten jasmijn, het radijsboompje of sneeuwbes [5]) met witte bloempjes en in den herfst witte vruchten ter grootte van een radijsje, de algemeen bekende *Weigelia* of beter *Diervilla lonicera;* de *Ptelea trifoliata* met zijn schermvormige pluimen. de specerijstruik [6]), de groenblijvende Berberis [7]), vele soorten spiraea's, dan nog de zonnebloem [8]), *balliopsis tinctoria*; de Canadeesche guldenroede [9]), de zomer-fijnstraal [10]),

---

1) *Zinnia elegans*

2) *Nemophila insignis*

3) *Phlox paniculata* d i de gewone- en *Phlox Drummundi* d i de eenjarige herfstsering

4) *Verbena aubletia*

5) *Symphoricarpus racemosus.*

6) *Calycanthus floridus*

7) *Mahonia aquifolium*

8) *Helianthus annuus*

9) *Solidago Canadensis.*

10) *Stenactis annua*

de purperwinde [1]), het kruiskruid *Petasites*, de banadeesche akelei [2]), zeker vijf soorten *mimulus*, de welbekende zeer eigenaardige Pijpekop [3]) enz. enz

Californie in 't bizonder schonk ons o. a. *Clarkia elegans* en *Clarkia pulchella*, en uit tropisch Amerika ontvingen we nog de teere maar sierlijke Gaillardia's en Gesneria's, de krachtiger altijd groene Yucca's, waarvan de twee meest bekende [4]) in de grasperken onzer tuinen een prachtig effect maken. Aan haar fiere stengels van bijna 1 M. lengte ontwikkelen zich groote klokvormige bloemen, bij de eene in geelachtig, bij de andere in ietwat groenachtig witte kleur.

Geen wonder, dat bij zoo'n menigte landverhuizers sommiger papieren in de war zijn geraakt; de volksmond althans wijst hun een verkeerd moederland aan. Zoo schijnen èn de breed groeiende èn de rechtopstaande Afrikaantjes of fluweeltjes [5]) niet Afrika maar Mexico, de Oost-Indische kers [6]) niet Oost-Indie maar Zuid-Amerika en uit onze moestuinen de Turksche boonen [7]) eveneens niet Turkije maar Noord-Amerika tot moederland te hebben. Kan dit ons verwonderen, als dezelfde onzekerheid bestaat omtrent de herkomst van sommige volksstammen? Men lette eens op de wazige lijnen en vage teekening der landkaarten die ons de volksverhuizingen moeten verduidelijken

III

Ook Zuid-Amerika zond zijne vertegenwoordigers naar onze parken. Zij zijn minder in aantal, maar niet minder algemeen verspreid, noch minder bekend. In welke tuinen kan niet iedereen terstond aanwijzen de rijk bloeiende Petunia's [8]) en

---

1) *Convolvulus purpureus*
2) *Aquilegia Canadensis*
3) *Aristolochia sipho.*
4) *Yucca filamentosa* en *Yucca flaccida*
5) *Tagetes patula* en *Tagetes erecta*
6) *Tropaeolum majus*
7) *Phaseolus multiflorus.*
8) *Petunia nyctaginiflora*, d i. gestreepte-, en *Petunia violacea*, d. i Violette-Petunia

Portulaca's [1]), of de veelkleurige Salpiglossen en het schoentjeskruid of geel mutsje [2]), die alle daartoe behooren. Uitheemsche gewassen noemen we aanstonds de Caladiums, veel op Arumskelken gelijkend, de Cactussen en de thans overal gekweekte Begonia's. Hoelang ze ook al, bizonder de voorlaatste, mogen verhuisd zijn naar ons Noorden, toch hebben ze zich onder al haar kunstmatige gedaanteverwisselingen nog slechts weinig aan het nieuwe klimaat kunnen wennen. Een omzichtige behandeling en des winters een tamelijke verwarming eischen ze nog altijd. 't Kan ons weer niet bevreemden, als we bedenken, dat zoowel de Caladiums als de Begonia's in hare drie groepen — blad- bloem- en bolbegonia's — en de Cactussen met hare niet minder dan 800 soorten, eigenlijk thuis hooren in tropisch Amerika, waar het natuurlijk ettelijke graden warmer is dan in onze best beschutte lustgaarden. Doch wie zal zeggen, welke ontwikkeling en acclimatisatie de Flora der toekomst haar nog voorbeschikt?

Men meene nu niet, dat de rij Amerikaansche vreemdelingen hiermede gesloten is. Nog onafzienbaar ver strekt zij zich uit.

Zouden zij, individuen uit het plantenrijk, de voorboden zijn van de beschaving des geestes, die volgen zal? Men wil immers, dat alle beschaving haar uitgangspunt nam in het Oosten, door de eeuwen heen langzaam zich verplaatste naar het Westen of Amerika, om vandaar uit ten tweeden male Europa voor te lichten. Reeds nu kunnen wij, Europeanen, al heel wat leeren van het nieuwe werelddeel

Inderdaad hebben sommige Amerikaansche planten meer invloed gehad op het maatschappelijk leven, dan men denken zou. Als voorbeeld kan dienen de tabaksplant of *Nicotiana Tabacum* Den wetenschappelijken naam ontving ze van Jean Nicot, die ze op haar reis naar onze landen reeds te Lissabon ontmoette en vandaar naar Frankrijk bracht.

Op de korte wandeling door onze parken of warandes hebben we er allicht de een of andere type van opgemerkt,

---

[1]) *Portulaca grandiflora* met hare varieteiten

[2]) *Calceolaria scabiosifolia*

want zij wordt niet alleen verbouwd op het veld, maar ook gekweekt als sierplant. Tot heil of tot ongeluk van het menschdom, mag nog een open vraag heeten; want we zouden zeker althans tegenspraak hooren, als we met de meeste Hollanders niets dan lof van haar vertelden ...

Mag ik in 't voorbijgaan den lezer even voorstellen: Herr Victor Hehn, die in zijn tijd heel veel aan botanie en bij wijlen ook een beetje aan Jezuietenhaat deed. De overigens zeer verdienstelijke en zeer wetenschappelijke man, had als aanbidder.... van den »Vooruitgang" een doodelijken haat tegen de tabaksplant, wijl het rooken de gezondheid zou benadeelen en zoo de ontwikkeling van het menschelijk geslacht zou belemmeren. Na een lange Philippica tegen de tabak, troost hij zich heel eigenaardig aldus. »Europa had die straf [de tabak] aan Zuid-Amerika verdiend".. om zijn wreedheid en gouddorst, meent ge? — Leelijk mis, hoor! .. »want het had daarheen de Jezuieten gezonden" zegt Victor Hehn! — Zoo onwetenschappelijk kunnen wetenschappelijke mannen soms zijn, als anti-clericalisme hen heeft bevangen

Wie onbevangen oordeelt, kan aan de tabak als verbruiksplant voor ons Hollanders en voor menig ander volk groote maatschappelijke beteekenis niet ontkennen. Al geraakt snuif in onbruik, tabak, sigaren met den aankleve van dien nemen als handels- of luxe-artikelen een voorname plaats in Onnoodig te zeggen, dat daarom mettertijd ook in andere gewesten, zelfs in Holland, tabakscultuur werd beproefd en dikwijls met goed gevolg.

Wat Victor Hehn vergeet te vermelden en wat in zijn werk *Kulturpflanzen* toch zeker minder misplaatst zou zijn, is, dat de Jezuieten voor een andere Amerikaansche plant de carrière openden

Ten tijde dat Ignatius' volgelingen hunne bekende »reducties" onder de Indianen organiseerden, verspreidden ordeleden te Rome en vandaar over Europa — geen vergif dezen keer, maar — een geneesmiddel tegen de koorts, dat weldra naar hen »pulvis Jesuiticus", Jezuieten-poeder, heette. 't Werd

vervaardigd uit den bast van boomen, later onder zeer verschillende benamingen in de systematiek gerangschikt. Eén hunner, nl *Cinchona Calysaya* — 10° Z B en 70° ten W. van Greenwich ligt het moederland — bleek door het gebruik de beste te zijn

't Genoemde geneesmiddel, later gezuiverd en verbeterd tot ons kinapoeder, moest nog deelen in 't lot zijner beschermheeren, voordat Holland zich zijner aantrok. 't Had met tegenspoed te kampen, deels omdat minder deugdelijke kinabast met den echten werd verwisseld, deels omdat de wetenschap er het brandmerk van »huismiddel" op drukte.

Over kinaboomen, over hun groeiplaats en diagnose, over bereiding en chemische samenstelling van het poeder, werden, ook door Hollanders, niet weinig boekdeelen volgeschreven, waarvan althans dit het gevolg was, dat de geleerden zich moesten gewonnen geven en aan kinine of kina-alcaloïden werkelijk koortsverdrijvende kracht toekennen.

Edoch . de Cascarilleros der Indianen hadden zoolang onbezorgd de bijl gehanteerd, als de vraag naar kinine aanhield Er dreigde thans gevaar, dat de beste soort, de Calysaya-boomen, van 't aardrijk zouden verdwijnen, zoo slecht was voor aanplanting gezorgd. Hieraan althans hadden de Jezuieten geen schuld, reeds lang waren zij verjaagd uit hunne bloeiende missies.

Er moest raad geschaft Om kort te zijn, onze regeering was de eerste, die, zoo al niet in Holland, dan toch op eigen gebied een kina-cultuur vestigde. Sinds 1850 bestaan kinaplantages in Indie, maar tot hoogen bloei brachten zij het langen tijd niet Eerst onlangs werd de fortuin haar gunstiger Zelfs neemt op 't oogenblik het aantal tuinen voortdurend toe, vooral in de omstreken van Bandong Hier heeft men reeds een kina-fabriek gebouwd en — naar hetgeen ik van bevoegde zijde hoor — den laatsten tijd met veel winst gewerkt. Men ziet het, de Amerikaansche kina-boom is ons, Hollanders, dienstbaar op zijne wijs. Zoo goed als vele zijner landgenooten mag hij er zijn nog vele jaren.

Één Peruaansche plant was een aanwinst voor onze kerke-

lijke kunst. Wij moeten ze van nabij beschouwen. Ten onzent vinden we haar zelden in d'open lucht, wel in plantenhuis en broeikas. Doch in de muurschildering onzer kerken, tusschen de Bijbelsche bloemen, heesters en boomen, die men daar behoort te vinden, ziet men ze thans schier overal.

»De Passiebloem, gelijk haar staat
Het voegt, in grijsgroen rouwgewaad.
't Is of heur bloem een boeksken is
Vol printen, die in beeltenis
Verklaren 's Heeren leed en dood.
De bloemkroon, blank of bloedensrood,
Verbeeldt Zijn spotkleed. 'n Ronde haag
Van naalden, fel gescherpt, omlaag
Gebogen... 't beeld der doornekroon
Wat wreede pijn, wat lage hoon!
De geeselroeden ziet ge staan
Op 't volgend blad, gereed te slaan
Het God'lijk Lijf... De kleine kluis
Der vrucht beurt hoog omhoog het kruis·
Drie stempels op een spitsen knop,
Drie nagels met hun breeden kop

De Passiebloem in 't nieuw klimaat
Ze fluistert zachtjes, waar ze staat,
In 't rond met sprakeloozen mond
Den Christusdood. — Hoelang verstond
Niet één heur tale in 't gansche land
Van Peru, voor er 't kruis, geplant
Langs d'Amazone, kennen deed,
Wat God uit menschenliefde leed?
Sinds werd ge ons lief, o lijdensbloem,
Met wingerdrank en wingerdgroen.
't Is of uw bloem een boeksken is
Met printen vol beteekenis.
Och, draag uw bloempjes hoog in top!
Och, sla ons vaak uw boeksken op!
Zoo blijft ge ons lief met droef gelaat,
Gewijde bloem, in rouwgewaad

Hiermede staan wij nog aan het begin der lange rij Zuid-Amerikanen. Wat zich daar kronkelt en wentelt over den grond, of, waar 't een steunsel aantrof, moeizaam de zwakke leden

opbeurt, hoort tot de welbekende, geelroode tomaten [1]) Een plaatsje in den siertuin verdienen ze door de pracht der kleurige vruchten Overigens hooren ze in de moestuinen thuis — vooral in Westland schijnen ze in haar element te zijn — waar zelfs de meest ongeletterde tuinder ze met de aardappelplant onder één geslacht brengt in de systematiek In de economie van minder belang dan deze, zijn de tomaten toch een gezochte vrucht voor onze zuidelijke buren Meer dan eens toonde er een tomaten-tentoonstelling, wat de vrucht te danken heeft aan de cultuur, maar tevens wat een lustige bedrijvigheid zij opwekt in den tuinbouw.

Doch uit vreeze van te langdradig te worden, stappen we ijlings voort langs den plataan [2]), den trompetboom [3]), den Weymouthpijn [4]), den tulpeboom [5]), de populier [6]); we groeten even het veel nederiger, maar weelderig in hemelsblauwe bloempjes bloeiende *Lobelia Erinus L.*, die op de randen zoo vaak den overgang van het groene gras tot de anders te scherp afstekende kleuren van het perk aangenaam maakt, het nietige maar om zijn kostelijke geur algemeen gezochte plantje *Heliotropium Peruvianum*; de een of andere *Capsicum* van de ± 30 soorten die er in Tropisch Amerika bloeien enz. enz.

Een oogenblik moeten we halt houden bij het groepje naaldboomen dáár voor ons. Ongetwijfeld vinden we er *Segnoia gigantea* [7]) Hij komt niet uit Zuid-Amerika, maar uit Californie in Noord-Amerika. Ginds in het Mariposa en Calavera-woud is de bakermat van dit reuzenvolk, waarvan we hier slechts eenige kleine kleuters onder de oogen hebben Hoe jammer onder menig opzicht, dat wij, menschen van één dag, tegenover die eeuwenheugende patriarchen van

---

1) *Platanus occidentalis*, *Platanus orientalis* is eveneens een vreemdeling maar tamt uit Azie

2) *Bignonia catalpa*

3) *Pinus strobus*

4) *Liriodendron fulipiferum*

5) *Populus dilatata.*

6) Hij wordt ook wel *Wellingtonia gigantea* genoemd en door den volksmond Mammoetpijnboom.

7) *Solanum lycopersicum.*

het plantenrijk, niet wat meer eerbied hebben voor de oudheid: de een na den ander moest vallen als slachtoffer van de onverzadelijke zucht naar dollars In het eerstgenoemde bosch van Californie kunnen we nog slechts 90 à 100 zulke boomen, echte reuzen der bergen, aantreffen, die alle meer dan 60 M hoogte halen. »De oude Hercules" in het Calaverawoud aldaar bereikte een hoogte van 107 M. Naar zijn jaarringen schatte men zijn ouderdom op 5000—9000 jaar. Zonder twijfel behoort hij tot de aartsvaders uit het geslacht der Sequoia's. Bij de drukte van ons tegenwoordige leven zal het nog jeugdige kroost in onze parken wel niet zoo'n Methusalems-ouderdom bereiken [1]).

Terwijl we nog even uitrusten in de schaduw en het oog laten weiden over de omgeving, een enkel woord over een plant, waarvan we de herkomst niet onvermeld mogen laten. Haar algemeen bekenden naam Fuksia ontving ze van den kruidkundige Leonard Fucks († 1566). Jammer dat hare ontwikkeling in de verschillende stadien helaas, niet meer is na te gaan. Nog betrekkelijk kort, ruim 100 jaar, in de cultuur, is zij wellicht reeds een der meest verspreide sierplanten. Toen ze eenmaal de aandacht der bloemisten tot zich trok, had ze weldra naam gemaakt. En jegens haar was de volksgunst niet grillig veranderlijk, want nog altijd prijkt en praalt ze zoowel in de deftigste kringen als in de bescheiden tuintjes en woningen der kleine luiden. In 't wild treft men hare oorspronkelijke vormen nog aan in Noord- en Zuid-Amerika, doch ook in Australie.

IV

Wij zouden de »Amerikaansche landverhuizers in onze Flora", ook al zijn sommige wat indringerig van aard, toch meenen

---

[1]) Interessant zijn de bizonderheden over genoemde wouden en boomen in *Petermanns Mitteilungen* (1902, S 20 vv.) en *Stimmen aus Mariaalaach* (1902, S 581). Overbodig er bij te voegen, dat *Sequoia gigantea* tot de hoogste boomen der wereld behoort Alleen *Eucalyptus amygdalina* in Australie overtreft hem gewoonlijk nog Vindt men bij sommige schrijvers nog hoogere boomen, dan kan men dat gerust als een gevolg hunner voorliefde voor groote cijfers beschouwen

onrecht te doen, zoo we datgene verzwegen, waarin zij zich 't meest verdienstelijk maakten.

Er bestaat een noodzakelijke samenhang zoowel van dienstbaarheid als van strijd tusschen de levenlooze stof, het plantenrijk, de dieren en de menschelijke wezens De dienstbaarheid aan den koning der schepping is velerlei.

De voornaamste wet, waardoor de planten hem zijn ondergeschikt is wel deze de bladgroenkorrels moeten, onder medewerking van het zonlicht, uit de levenlooze stof de organische vervaardigen. Van de onderhouding dier wet hangt ons leven af. Het arbeidsvermogen der gassen, dat later beweegkracht kan brengen aan de spieren van hoogere wezens tot volmaaktere levensverrichtingen, wordt vooral op deze wijze vastgelegd en bruikbaar gemaakt. In burgerlijke taal gezegd: aldus voorzien de planten in ons levensonderhoud.

Maar ofschoon van oudsher alle planten, krachtens een noodzakelijken drang naar eigen volkomenheid, daardoor juist immer trouw bleven in dienstbaarheid, werden ze toch niet te allen tijde op gelijken prijs gesteld of met dezelfde gretigheid gezocht. Niet alle behaagden altijd evenzeer aan haar meester, zelfs niet aan den vegetarier.

Ook in 't plantenrijk ontstonden grootheden van den eersten, tweeden, derden rang enz Rijken gingen te gronde en nieuwe rijken werden gesticht. Dit zou in 't oog springen, als wij kaarten, gelijk ze tegenwoordig bestaan, zoowel voor de uitgestrektheid van plantengroepen als voor het gebied van afzonderlijke soorten, konden vergelijken met dergelijke kaarten van vroegere tijden.

Vooral twee Amerikaansche geslachten hebben zich onderscheiden. In de laatste drie eeuwen veroverden zij voor zich een gebied — si licitum magnis componere parva — grooter dan Perzen, Macedoniers of Romeinen ooit aan zich onderwierpen.

Het eene is *Zea Mays L.* Oorspronkelijk alleen heerschend in tropisch Amerika en vooral Mexico, waar het voor veelzijdige dienstbaarheid ook een zekere vereering genoot, verschaft thans de mais voedsel en velerlei gerief aan een

groot gedeelte der bevolking in Amerika, Europa, Azie en Afrika.

Het tweede geslacht: *Solanum Auberosum L.* de aardappel, drong nog verder door, al kostte het meer moeite en al duurde het langer tijd eer hij zijne veroveringen voltooide. Ondanks den rusteloozen ijver van mannen als Walter Raleigh en Parmentier werd deze voedingsplant op 't eind der achttiende eeuw nog slechts door de kleine luiden en den minderen man gewaardeerd in Spanje, Duitschland en Frankrijk. Op 't oogenblik echter schijnt geen Europeaan de aardappelplant meer te kunnen ontberen, en sinds jaren heeft zij zich gevestigd in een groot gedeelte van Australie

Voor Holland is *Solanum tuberosum* van veel meer beteekenis dan *Zea mays.* Deze met zijn krachtigen groei, die aan de tropen herinnert, met zijn breed golvende bladeren, zijn slanke pluim van mannelijken bloesem en zijn van weelderige korrels zwangere aren, vinden we bij ons gewoonlijk alleen als een zeldzaamheid, meer nog als een botanische aardigheid in een verloren hoekje. Niet zoo bij de zuidelijke volken. Tot met stengel en bladeren of bladvezels bewijst hij haar dienst als dek-riet, als vlecht- en bindtuig

Maar de aardappel heeft ten onzent het voedingssysteem geheel omgezet Neem thans deze voedingsplant bij uitnemendheid weg uit onzen klei- en zandgrond, en Hollands welvaart is in een harer gevoeligste deelen getroffen De aardappelbouw verschaft er aan vele handen werk en neemt een groot gedeelte der akkers in beslag. Als handelswaar verzekert hetzelfde product een goed bestaan aan menigen middenstander. Voor rijk en arm is dit Amerikaansch gewas onmisbaar als voedingsmiddel

Maar valt uit de steeds verdere verbreiding dezer twee plantensoorten — wij noemden slechts deze twee als duidelijke voorbeelden — niet iets meer te leeren? Nu we toch eenmaal aan 't economiseeren zijn, mogen we de volgende punten wel even in 't licht stellen.

Niet alleen wat men onkruid noemt maar ook de nuttige gewassen, grootheden van den eersten rang als ge wilt,

leven met elkaar in strijd, trachten elkaar te verdringen. De strijd om het bestaan verschilt hier alleen in zooverre, dat een landman of tuinder de leiding van den strijd op zich neemt. Daarom verschilt ook de krijgskans. Niet de sterkste maar de nuttigste gewassen zullen thans overwinnen.

Reeds nu zien we op nauwkeurige plantenkaarten, dat meer en meer juist die planten op elken bouwgrond overheerschend worden, welke er het best en het gemakkelijkst gedijen. Waar de mais b. v. onder dit opzicht in het voordeel was, heeft hij op zijn weg het negerkoren (sorghum, doerrha) bijna geheel verdrongen.

Zelfs onze graansoorten, de rogge en tarwe, worden bevochten door hunne uitheemsche naamgenooten Op vele plaatsen van ons land kan men van inlandsche soorten met moeite, en dan nog slechts bij uitzondering, hoogstens datgene verkrijgen, wat de *alma mater*, de voedende aarde, elders bijna van zelf ruimschoots oplevert

Vervolgens bereiken thans beide producten, inlandsche en buitenlandsche, tegelijkertijd de wereldmarkt Het graan van slechter bodem is er bij de algemeene concurrentie weer in de minderheid

Zoo kan 't gebeuren, dat de »vreemdelingen" als 't ware over de geheele linie zegevieren Voor de »inlanders" blijft dan niets over dan een verstandige terugtocht

De eerste les, die de Amerikanen onzen landbouw geven, is derhalve deze: *Wilt gij uwen oogst ter markt rijden*, let dan bij de keuze van uw zaad meer dan voorheen op de gesteldheid van den akker. Plattelandsche vasthoudendheid wordt anders uw ondergang. Wellicht kan geen bescherming van den Staat de malaise weren.

Maar al werd *onze* graanbouw bij de tegenwoordige economie vrijwel overbodig, daarom mogen we nog niet leven als in luilekkerland.

»Het lant lagh ongeploeght
En onge-eght, alleen met zijn gewas vernoeght,
Broght nootdruft voort van zelf" [1]).

---

1) Ovidius, *Metamorph.* I, 101, vertaald in Vondel's *Herscheppinghen*

Zoo dachten Romeinsche dichters over de *aetas aurea*. Die gulden eeuw, zoo zij ooit bestond, is voorbij en keert niet meer terug Neen, niet van zelf en niet alleen dekt de *alma mater*, de voedende aarde, voor ons de tafel. Altijd, en vooral nu in de laatste eeuw de bevolking der aarde zoo sterk toenam, moet er voor nijvere handen werks genoeg overblijven in den veldbouw.

De planten groeien en bloeien en dragen vruchten gelijk voorheen 't Komt er slechts op aan: naar welke veldvruchten is de meeste vraag, welke zijn 't meest winstgevend in ons land, in onzen tijd.

Onder dit opzicht kan de aardappelplant een tweede les geven.

Met de vermeerdering en verbetering der vervoermiddelen hield door een toevalligen samenloop de opeenhooping der bevolking in groote steden gelijken tred. Steden met 1 millioen inwoners of meer, bestonden er nog niet in 1800. Thans tellen wij ze reeds bij tientallen. Ook de overige steden verdubbelden tot drie- viermaal haar zielenaantal.

Dat moest wel een ommekeer in den landbouw brengen. Op 't oogenblik reeds zouden nauwkeurige plantenkaarten de omgeving der steden met een aparte kleur moeten merken ter aanwijzing van den *groentenbouw*. De ondervinding bewees dat dáár zulke cultuur het meest winstgevend was.

De reden daarvan is licht te vatten. Versche veldvruchten zijn uiteraard minder geschikt voor den buitenlandschen handel. Zij eischen gewoonlijk spoedig verbruik. Zelfs al is ook in deze waar invoer van buiten noodzakelijk, omdat de onmiddelijke omgeving niet het noodige kan schaffen, dan is de tuinder in 't eigen land nog sterk tegen concurrentie van elders. Minstens kan hij onkosten van vervoer besparen en tot zijn winst rekenen.

Dat hij derhalve toezie, met welke veldvruchten hij voordeeliger de markt kan bereiken, om ze met grooter winst te verlaten. Om ons tot de uitlanders te bepalen, de voorspoed der aardappelteelt sinds 1800 kan tot leerrijk voorbeeld dienen.

Verre van 't vaderland leeft al dat volkje van verschillenden rang en stand en nationalitelt er lustig op los. Het is ons onderdanıng en dienstbaar op verschillende wijs, maar 't heeft aan ons ook verplichting

Wij schonken het niet alleen een herbergzaam oord, maar zorgden ook, dat het zich kon ontwikkelen vrij en blij zelfs in den vreemde

Sinds lang is Cato of Virgilius niet meer de leidsman in 't kweeken van teere plantjes. Men behoeft niet meer op hun raad den akker te laten braak liggen, noch ter afwisseling een omzichtige keuze te doen uit de vruchten, die men er telen wil Herstel van vruchtbaarheid, wat volgens hen eerst na langdurige rust kon intreden, geeft thans kunstbemesting veel beter op één dag. Ook in kunstmatige besproeiing heeft men 't ver gebracht. De balans en de anlyse hebben aangetoond, wat de planten behoeven voor den bouw van haar organisme Op vele plaatsen is dienvolgens de extensieve cultuur door de intensieve vervangen.

Wie zal berekenen, wat op deze wijze onze moeder de aarde aan voedingsstoffen voor 't menschelijk geslacht kan opleveren?

Maastricht. A Haans

GEZAG OF GEBRUIKSEIGENDOM?

OVER DE ONDERLINGE VERHOUDING VAN PATROONS EN LOONARBEIDERS.

Eene der vele wetenschappelijke vraagstukken, die met het maatschappelijk vraagstuk samenhangen, betreft de verhouding, waarin arbeiderspatroons, als leiders hunner ondernemingen rechtskundig en wel natuurrechtelijk staan tot hunne loonarbeiders.

En ofschoon de vraag wellicht geen rechtstreekschen invloed heeft op de gedragslijn van betrokkenen, acht ik haar toch geenszins ontbloot van belang; wijl beginselvragen, en deze is er eene, vooral wanneer zij de brandende vraag van den dag aangaan, en deze mag tot de kern zelf daarvan gerekend worden, steeds belangrijk zijn.

Bovendien komt het in ons vraagstuk er op aan, scherp te onderscheiden tusschen gezag en iets, dat met gezag veel overeenkomst heeft, en door zoodanige scherpe onderscheiding moet noodzakelijk de aard van het gezag met zijne ware hoogheid en eerbiedwaardigheid klaar in het licht treden, wat zonder twijfel voor den verschuldigden eerbied jegens het gezag, eene zoo dringende behoefte van onzen tijd, bevorderlijk kan wezen. Doch het belang van ons vraagstuk moge uit de behandeling zelve blijken.

Wat nu tot ons optreden de naaste aanleiding gaf? Ziehier in zijn veelgeprezen en veel te prijzen boek *Sociologische Beginselen* spreekt de Eerw. Pater Bruin S. J aldus: »Het arbeidscontract brengt patroon en arbeiders in eene verhouding, waarvan de wederzijdsche rechten en plichten staan omschreven in het 4de gebod. Zoolang het contract geldt,

ontmoeten zij elkander als overste en onderdaan. De patroon voert het gezag, d. i. oefent het recht uit van gebieden, de arbeider vervult daartegenover den plicht van gehoorzaamheid" (Hoofdstuk X, § 4, no 170) Met die woorden en met de bewijsvoering er op volgende kan ik niet instemmen eene geheel andere meening ben ik toegedaan, en de redenen daarvoor acht ik deugdelijk genoeg om bescheiden en met den eerbied, aan de groote verdiensten van mijn tegenstander verschuldigd, in dit tijdschrift te worden openbaar gemaakt

Gaan wij thans over tot eenige verklaringen, dienende om den lezer een juist begrip der vraag te geven. Zij zijn ontleend aan bovengenoemde *Sociologische Beginselen*, want geen ander boek, hoe uitvoerig ook, spreidt zooveel licht over de grondwaarheden, waardoor de studie van ons vraagstuk moet geleid worden.

I De Vraag.

De verhouding tusschen patroon en arbeiders ontstaat door eene overeenkomst, die aldus kan worden omschreven de overeenkomst tusschen een arbeider en een werkgever, waarbij de arbeider tegen loon zijne arbeidskracht, geheel of voor een gedeelte, voor zekeren tijd ter beschikking stelt van den werkgever.

Onmiddellijk voorwerp dezer overeenkomst is het loon (ik veronderstel een rechtvaardig loon) van den éénen en de arbeidskracht van den anderen kant De arbeidskracht, waarover de werkgever of patroon rechtstreeks te beschikken krijgt, is een deel van den persoon des arbeiders. Daarom wordt ook de persoon zelf des arbeiders eenigszins van den patroon afhankelijk. Ook de persoon zelf des arbeiders komt, ten opzichte zijner arbeidskracht en wat zijne arbeidskracht aangaat, ter beschikking van den patroon te staan. Wie dus niet rechtstreeks *zijne arbeidskracht* aan iemand anders ter beschikking stelt, kan niet geacht worden de door ons omschreven overeenkomst aan te gaan. Buiten onze beschouwing blijft daarom een arbeider, die slechts het

verrichten van ééne of enkele *handelingen* op zich neemt, zooals het brengen eener boodschap, het dragen van een pakje. Zulke handelingen toch kunnen voor iemand anders verricht worden, zonder dat deze beschikke over de arbeidskracht van den arbeider Buiten bespreking blijft ook hij, die aanneemt voor een ander een bepaald *werk* te voltooien, hetzij groot, zooals het bouwen van een huis, of klein, zooals het maken van een paar schoenen. Een aannemer toch kan geheel zelfstandig, zonder van iemands beschikking af te hangen, zijn werk afmaken en leveren Niet slechts op ééne of enkele *handelingen*, niet alleen op de levering van een bepaald *werk*, maar op de *arbeidskracht* zelve (geheel of gedeeltelijk) van den arbeider krijgt de werkgever recht door het arbeidscontract.

De verplichtingen, welke uit de arbeidsovereenkomst onmiddellijk voortvloeien, zijn voor den arbeider, dat hij zijne arbeidskracht ter beschikking stelt of ten gebruike geeft aan den patroon; en voor dezen, dat hij voor het gebruik dier arbeidskracht een loon uitbetaalt. De arbeidskracht komt echter niet zóó volkomen ter beschikking van den patroon te staan als het loon komt ter beschikking van den arbeider. zijn loon krijgt de arbeider in vollen eigendom. Bij de uitbetaling wordt hij eigenaar van zijn verdiend loon. De arbeidskracht evenwel en door haar de persoon des arbeiders, van wien zij deel uitmaakt, komt slechts, wat het gebruik, den gebruikseigendom, het dominium utile aangaat, in de macht van den werkgever, de werkgever krijgt, zonder van die arbeidskracht eigenaar te worden, het strikte recht om haar te gebruiken en er het nut van te genieten (Bruin, *Soc. Beg.* bl. 146). Daarom heeft de arbeidsovereenkomst veel gelijkenis met het huurcontract, daarom zegt men ook, dat de arbeider zich en zijne arbeidskracht verhuurt. Wat bij het huurcontract gebeurt met eene zaak, heeft bij de arbeidsovereenkomst plaats met de arbeidskracht. Gelijk bij het huurcontract slechts het gebruik eener zaak, niet de eigendom tegen een huurprijs wordt afgestaan, zoo wordt ook bij de arbeidsovereenkomst niet de eigendom, maar

slechts het gebruik, de gebruikseigendom tegen loon overgedaan.

Arbeiders, die zich door bovenbeschreven overeenkomst beschikbaar stellen, heeten loonarbeiders Zij werken voor eene vaste, *aan geen risico onderhevige* vergoeding, niet *met risico* voor een evenredig aandeel in de winst. Over loonarbeiders spreken wij

De gegeven verklaringen hebben ons tot onze vraag gebracht. Deze dan is de volgende · Aangenomen, dat aan den patroon de leiding zijner onderneming en der arbeiders aan zijne onderneming toekomt, *met welk soort van recht* oefent hij die leiding uit? Is het misschien een gezagsrecht, zooals op ernstige gronden velen beweren? Heeft de patroon eigenlijk gezegd gezag over zijne arbeiders, zoodat hij in volle waarheid hun overste is en zij zijne onderdanen? Of is zijn recht op de leiding een recht van anderen aard? En zoo ja, *welkdanig* recht is het dan? Op dit laatste gedeelte der vraag geven de tegenstanders van het patroonsgezag geen genoegzaam bepaald antwoord

Doch ten onrechte heeft men den strijd der geleerden om de gestelde vraag te kunnen beantwoorden, als een lis de nomine, een strijd om den naam, niet om de zaak, willen aanmerken. Ten onrechte zeg ik Want dat de één aan den patroon gezag toekent, de andere niet, komt geenszins voort uit een louter verschil van beteekenis, gehecht aan het woord, gezag, patroon, arbeider of dergelijke, maar uit een werkelijk verschil van inzicht in de zaak, d. i in de verhouding zelve, waarin patroon en arbeiders tot elkander staan. Navolgende regelen zullen dat, hoop ik, nog duidelijker maken.

II. Het Antwoord.

Schrijver dezes sluit zich aan bij hen, die in de leiding, het leidersrecht van den patroon over zijne arbeiders geen gezagsrecht erkennen Hij ziet in die leiding niets anders dan één en denzelfden gebruikseigendom, één en hetzelfde dominium utile, dat de patroon bij overeenkomst op de arbeids-

kracht en daardoor op den persoon zelf des arbeiders, verkregen heeft. Mijne meening omvat dus twee stellingen, die ik ieder afzonderlijk zal trachten te bewijzen. Eerste stelling: de leiding van den patroon over zijne loonarbeiders is geen gezagsrecht. Tweede stelling: die leiding is niets anders dan de gebruikseigendom, dien de patroon heeft op de arbeidskracht en door haar op den persoon zelf van den arbeider. Gelijkheid, volmaakte gelijkheid van patroon en arbeider, die de socialisten voorstaan, blijft, zooals men ziet, ook in mijne meening buitengesloten. Of de arbeider van het gezag des patroons afhangt of van diens gebruikseigendom (wel te verstaan altijd binnen de grenzen der overeenkomst), in elk geval staat zijn persoon onder dien van den patroon, in elk geval is er tusschen hun tweeen ongelijkheid. Doch een patroon, die zich zelf gezag toekent, zal dunkt mij veel gemakkelijker toegeven aan de bekoring om de grenzen van het contract te buiten te gaan, om met het belang der onderneming als zijn doel voor oogen, de bepalingen van het contract te veronachtzamen En om die reden kom ik tegen het patroonsgezag ook in naam der »vrijheid van den arbeidenden stand" op, zooals eveneens Ds. Talma deed in eene verdienstelijke brochure onder pas genoemden titel uitgegeven, waarin hij zijne ontkenning wel is waar voor mij niet geheel bevredigend bewijst, maar toch de aanvallen zijner tegenstanders met veel scherpzinnigheid schitterend afslaat.

A. Geen eigenlijk gezag.

Om deze stelling goed te vatten, moet men weten, wat in onze vraag door gezag verstaan wordt, en daartoe moet men een blik slaan op het wezen eener maatschappij.

Eene maatschappij dan is eene standvastige vereeniging van menschen, die in onderlinge samenwerking een gemeenschappelijk doel nastreven (Bruin, bl. 96) Een staat bijvoorbeeld is eene maatschappij, wijl zijne burgers een gemeenschappelijk doel hebben, het openbaar welzijn, dat doel door samenwerking met elkander nastreven en door den band van dat gemeen-

schappelijk doel en van die samenwerking blijvend met elkander vereenigd zijn, d. i eene standvastige vereeniging vormen Daar de menschen evenwel niet van zelf standvastig samenwerken tot een gemeenschappelijk doel, is er in iedere maatschappij een beginsel noodig, dat hen in hun algemeen, hun maatschappelijk belang *leidt* en *doet* samenwerken. Dat beginsel is het gezag.

Men zou dus het gezag kunnen bepalen als het leidend beginsel eener maatschappij. Waar geene of geen eigenlijk gezegde maatschappij is, is ook geen of geen eigenlijk gezegd gezag En het doel, waarop dat leidend beginsel krachtens zijn wezen aanstuurt, is het doel der maatschappij zelve, een gemeenschappelijk goed van al degenen, die de maatschappij uitmaken, niet het bijzonder goed van een of meerdere harer leden Wat slechts aanstuurt op bijzondere doeleinden, kan geen eigenlijk gezag zijn.

Meer uitvoerig luidt de bepaling van het gezag aldus.

Gezag is het recht om de leden eener maatschappij door verplichtende verordeningen op het gemeenschappelijk doel te richten (Vgl Bruin, bl. 100)

Welnu, zoo redeneer ik, het recht van den patroon, ook beschouwd als leider zijner arbeiders, is niet zulk een recht het richt de arbeiders niet op een gemeenschappelijk doel, maar slechts op het bijzonder doel, op het bijzonder belang van hem zelven, den patroon.

Bijgevolg is het recht van den patroon, beschouwd als leider zijner arbeiders, geen gezag.

Ik zeide: het recht van den patroon, beschouwd als leider zijner arbeiders, richt hen niet op een gemeenschappelijk doel, maar slechts op het bijzonder doel, het bijzonder belang van hem, den patroon zelven. Zulks kan en moet bewezen worden. De patroon als leider richt de werkkrachten zijner arbeiders op niets anders dan op het voortbrengen van een economisch goed, welks voortbrenging het eigenaardig, het onmiddellijk doel der onderneming is. Want voor geen ander onmiddellijk doel is er samenwerking zijner arbeiders, en om samenwerking te verkrijgen, is er leiding noodig. Eene suiker-

fabriek bijvoorbeeld heeft tot eigenaardig, tot onmiddellijk doel suiker voort te brengen, en op dat doel richt de directeur alle krachten, aan de fabriek werkzaam.

Welnu de voortbrenging van dat economisch goed, is geenszins een gemeenschappelijk doel, maar slechts het bijzonder doel, van den patroon. Immers voor den patroon alleen wordt dat economisch goed voortgebracht, aan den patroon alleen behoort dat voortbrengsel in vollen eigendom toe Den arbeiders als loonarbeiders wordt het gebruik hunner arbeids-, het gebruik hunner voortbrengingskracht strikt vergoed door uitbetaling van het overeengekomen rechtvaardig loon »Het product" — aldus Pater Bruin in zijn meermalen genoemd werk (bl. 287) sprekende over het product van loonarbeiders — behoort geheel en al aan den patroon, die de arbeidskracht zelve tot zijne beschikking heeft ontvangen". Insgelijks Lehmkuhl: »Auf den nach Billigkeit vereinbarten Lohn aus dem Eigenthum des Arbeitgebers hat er strengen Rechtsanspruch; aber die Erzeugnisse seiner Arbeit gehen voll und ganz in das Eigenthum des Herrn uber" (*Arbeitsvertrag*, S 18). Het is dus duidelijk de patroon richt als leider de werkkrachten zijner arbeiders niet op een gemeenschappelijk doel, maar slechts op een bijzonder doel van hem zelven, en wettig was ook mijne gevolgtrekking· dus is het recht van den patroon, beschouwd als leider zijner arbeiders, geen gezag.

Misschien zal men meenen, dat ik door slechts het bijzonder doel, het bijzonder belang van den patroon, aan te wijzen als datgene, waarop hij al zijne arbeiders richt, het verband ophef, waardoor de belangen van patroon en arbeiders na het sluiten der overeenkomst samenhangen, als zou die samenhang zekere gemeenschap van doel met zich meebrengen. Doch geenszins. Het verband tusschen gezegde belangen als onmiddellijk gevolg van het arbeidscontract, bestaat hierin, dat de patroon verplicht is, als vergoeding zijner beschikking over den arbeider, aan dezen loon uit te betalen, en aan die verplichting kan de patroon voldoen zonder met die beschikking en leiding andere dan zijn eigen belangen en bijzondere

doeleinden op het oog te hebben Integendeel, juist wijl hij het gebruik en de leiding der arbeidskracht vergoedt aan den arbeider door loon, heeft hij recht om die kracht in zijn eigen belang te gebruiken, tot zijn eigen bijzonder doel te leiden.

Men zal volhouden en zeggen: contractanten, en dat zijn patroon en arbeiders, moeten van weerszijde hetzelfde willen en dus *eenzelfde*, een *gemeenschappelijk* doel hebben, want elk contract bestaat in eene overeenkomst *ook van den wil* der overeenkomenden Maar ook dat houdt geen steek. Contractanten moeten hetzelfde willen, zeer zeker; maar zij behoeven niet steeds hetzelfde als *doel* te willen, niet steeds *eenzelfde* of *gemeenschappelijk doel* te hebben. Ruilcontractanten kunnen zeer goed *ieder een bijzonder* doel hebben. Bij den koop en verkoop van een paard voor *f* 500 bijv. willen kooper en verkooper, dat het paard eigendom van den kooper, en de *f* 500 eigendom van den verkooper worden. Ziedaar hunne overeenkomst. Maar de kooper wil zijn *f* 500 slechts kwijt wezen om het paard in zijn bezit te krijgen; het bezit van het paard is zijn doel En de verkooper wil zijn paard slechts kwijt wezen om de *f* 500 in zijn bezit te krijgen, het bezit van *f* 500 is zijn doel Zij hebben dus ieder een verschillend, een *bijzonder* doel Zij willen hetzelfde, maar *inverso ordine*, in omgekeerde rangorde. Wat voor den ééne, den kooper bijv *doel* is in het bezit te komen van het paard, is voor den andere, den verkooper, *middel:* zijn paard kwijt te worden Dat middel is slechts om het doel gewild. Op zich zelf genomen, is het als *last*, *onus* bepaald ongewild Ziedaar hun verschil in hunne overeenkomst zelve Zoo ook patroon en arbeider. Zij willen beiden, dat de arbeidskracht het gebruikseigendom van den patroon, en een loon het volle eigendom van den arbeider worde, maar dat gebruikseigendom alleen is doel, bijzonder doel van den patroon, dat volle eigendom alleen, doel, bijzonder doel van den arbeider.

Nog kan men aandringen en zeggen· patroon en arbeiders streven naar de gemeenschappelijke voortbrenging van een

zelfde product. Al is dus dat product bijzonder eigendom van den patroon, die voortbrenging toch is gemeenschappelijk, hun gemeenschappelijk doel. Maar ik antwoord: die voortbrenging of arbeid is evenals de arbeidskracht, waarvan zij uitgaat, privaat gebruikseigendom van den patroon en dus niet gemeenschappelijk. De arbeider heeft ze aan den patroon *afgestaan.* Hij krijgt er immers zijn loon *tot vergoeding* voor.

Ook kan uit het huurcontract, waardoor dienstboden zich onder het wezenlijk gezag van hun huisheer stellen, niets tegen bovenstaande redeneering afgeleid worden. Dienstboden immers staan daarom alleen onder het gezag van hun huisheer, wijl zij als leden tot het huisgezin, dat eene maatschappij is en een gemeenschappelijk doel heeft, toetreden en als leden dier maatschappij ook aan haar gemeenschappelijk doel, de voordeelen van het familieleven, een evenredig aandeel hebben; die gemeenschap van doel echter ontbreekt aan patroon en arbeiders.

Men zegt: »De persoon des arbeiders zelf wordt [op de fabriek] in werking gesteld. Maar de redelijke mensch is geen machine Over hem wordt beschikt door bevelen, en gehoorzamen. Gehoorzamen nu veronderstelt gezag" Aldus ongeveer Pater Bruin (*Social. Begins.* no. 170, bl. 310). Doch ik antwoord: de redelijke mensch is zeer zeker geen machine, maar toch wordt over hem ook nog anders beschikt dan door bevelen en gehoorzamen. Over hem wordt, zonder hem tot machine te verlagen, ook beschikt, door dat de één tegen loon de arbeidskracht van een ander *leidt tot zijn eigen bijzonder doel,* en de ander zich aldus *laat leiden;* en zulk een leiden is geen *gezaghebbend* bevelen, en zulk een laten leiden is geen eigenlijk gezegd gehoorzamen; dat is slechts, wat Leo XIII noemt: »eerlijk en trouw den arbeid, waartoe men zich verbonden heeft, verrichten: quod pactum operae sit, id integre et fideliter reddere" (Encycl *Rerum Novarum*).

Men beweert, dat patroon en arbeiders onderling samenwerken, als één zedelijke, maatschappelijke persoon, dat zij eene ware maatschappij vormen, welke zonder gezag onbestaanbaar is en dat de drager van dat gezag alleen de patroon

kan wezen. Vergelijk P Bruin l. c. Maar ook daarop valt, mijns inziens, afdoende te antwoorden Patroon en arbeiders werken samen tot het doel der onderneming, wat geen gemeenschappelijk doel is, maar slechts het bijzonder doel van den patroon, wij bewezen het hierboven, en daarom kunnen zij geen eigenlijk gezegden maatschappelijken persoon vormen, want zulk een persoon moet een maatschappelijk, d. i. gemeenschappelijk doel hebben. De eenheid, die zij niettemin door hunne onderlinge verhoudingen (rechtsverhoudingen) en door hunne onderlinge samenwerking uitmaken, is *de persoon zelf van den patroon,* in zoover deze tegen loon de krachten en personen zijner arbeiders aan zich en zijn belang heeft verbonden, met de gehuurde personen zijner arbeiders zijn bijzonder belang en doel nastreeft, en op die wijze *zich en zijnen persoon zedelijk heeft uitgebreid* Eene maatschappij echter vormt een zedelijk lichaam, een zedelijken persoon, die met geen der personen, die lid zijn van haar, mag vereenzelvigd worden, ook niet met den persoon van haren leider en gezaghebber. Die maatschappij en haar belang (het gemeenschappelijk belang) staan, ceteris paribus, verheven boven de bijzondere personen en belangen harer leden, den leider zelven niet uitgezonderd. De hoogheid en eerbiedwaardigheid van dien leider en gezaghebber komt juist daarvandaan, dat hij niet voor zich of voor eenig lid der maatschappij in het bijzonder, maar voor een hooger wezen, voor de maatschappij optreedt en zorg draagt; »curam communitatis habet", zegt zoo dikwijls de H. Thomas Hij vertegenwoordigt daarom een hooger wezen, dan hij zelf is.

B Maar gebruikseigendom.

Indien ik bewezen heb, naar ik vertrouw, dat de leiding van den patroon geen gezag is, blijft ons nog over op te helderen, wat het dan wel is. Welnu *het recht van den patroon, beschouwd als leider zijner arbeiders, is,* onzes inziens, *niets anders, dan de gebruikseigendom,* dien hij op de arbeidskracht en door haar op den persoon van den arbeider verkregen

heeft. Door de leiding zijner arbeiders maakt de patroon slechts gebruik van zijn recht als *hun gebruikseigenaar, wat betreft hunne arbeidskracht.* Doch tot voorkoming van misverstand, of, zoo het reeds mocht ontstaan zijn, tot wegneming daarvan merk ik nogmaals op: dat het recht van den patroon, beschouwd als leider, op zijne arbeiders — zij het gebruikseigendom of iets anders — zich niet buiten de grenzen van het contract uitstrekt. De vraag handelt niet over de meerdere of mindere *uitgestrektheid* van de rechten des patroons en de ondergeschiktheid der arbeiders, maar alleen over *de soort, den aard* dier rechten en ondergeschiktheid. Daarom zeide ik reeds in den aanvang, dat de vraag wellicht geen rechtstreekschen invloed op de gedragslijn van patroon of arbeiders heeft, al zit er zijdelings ook nog zooveel voor de praktijk aan vast. Zij is rechtstreeks zuiver wetenschappelijk. Aan de vele plichten van rechtvaardigheid en van bijzondere liefde, die in betrekking tot het loon, het leven, de gezondheid, de eer, de zedelijkheid, den godsdienst, kortom het welzijn van den arbeider op den patroon rusten, wordt niet het minst geraakt. Wij zullen trouwens onze zienswijze trachten te bewijzen, en in verband met al het gezegde der voorgaande paragraaf kan dat bewijs kort wezen. Ziehier.

De gebruikseigendom, dien de patroon bij contract verkrijgt op de arbeidskracht en door haar op den persoon des arbeiders, is het recht om die arbeidskracht, dien persoon overeenkomstig het contract te gebruiken en er het nut van te genieten (Bruin, bl. 146, n. 85); en omgekeerd, het recht om die arbeidskracht, dien persoon te gebruiken en er het nut van te genieten is niets anders dan de gebruikseigendom, dien bij contract de patroon heeft verkregen.

Welnu de leiding van den patroon is slechts eene wijze om de arbeidskracht te gebruiken, eene wijze om er het nut van te genieten; de patroon doet in zijn recht als leider niets anders dan volgens contract de arbeidskracht, den persoon der arbeiders gebruiken en nut er van trachten te genieten. De gevolgtrekking is noodzakelijk: *dus* is ook het recht van den patroon, beschouwd als leider zijner arbeiders,

zijn leidersrecht, niets anders dan de gebruikseigendom, dien hij op de arbeidskracht en door haar op den persoon des arbeiders verkregen heeft

Ik zeide de leiding van den patroon is slechts eene wijze om de arbeidskracht te gebruiken, eene wijze om er het nut van te genieten Inderdaad. Die leiding toch richt de arbeidskracht, den persoon des arbeiders rechtstreeks op het bijzonder doel, het eigen voordeel van den patroon, en zulk eene leiding is niets anders dan eene wijze om die arbeidskracht te gebruiken, eene manier om, zonder het contract te buiten te gaan, nut van die arbeidskracht te genieten, eene wijze en manier hierin bestaande, dat hij den arbeider gebruikt tot een doel, een eigen doel, dat slechts door samenwerking van arbeiders kan bereikt worden; dat hij van den arbeider een nut geniet of tracht te genieten, dat slechts door vereeniging van arbeiders kan genoten worden

Door de opvatting van den patroon-leider als een gebruikseigenaar vervallen de moeilijkheden, die zich om het niet gemeenschappelijk doel, waarop de patroon aanstuurt, verzetten tegen het aannemen van een gezagsrecht Een leider, wiens recht om te leiden gebruikseigendom is. mag op zijn eigen bijzonder doel als leider aansturen.

TH B. T. H.

PROCESSIE- OF »OMMEGANCKS"-SPELEN TE DELFT IN DE XVDE EN XVIDE EEUW.

Naast het mysterie-spel ontwikkelde zich in de latere middeleeuwen het processie-spel; een spel, dat te Amsterdam [1]), 's Hertogenbosch [2]) en Delft, tijdens de processie, plaats had.

Delft, 's Heeren Govert's oude veste, zag om het midden der XVde eeuw tot dat der XVIde haar hoogsten bloei door laken-handel en verzending van »leckere" bieren naar de Rijnstreken, uit Delftshaven naar de landen van »Over-zee". De kasten der burgers waren »volgepropt met goud". De »slagregen van goud en zilver," die onder de Bourgondische vorsten, de machtige Hertogen van het Westen, over Holland en Vlaanderen viel, had ook Delft geraakt. Vervlogen zijn die tijden, maar toch hebben zij een blijvenden stempel gedrukt op sommige monumenten. Hoe ook aangerand en ruw geschonden door de woeste hand der beeldstormers in hun dronken overmoed, en hoe ook verweerd door den tand des tijds, toch draagt nog heden de noordelijke zijde der oude Sint-Hippo-

---

1) Walich Sywaertsz *Roomsche mysterien ontdekt* (Amsterdam 1804) noemt ons op bl 46 in de processie van het H. Sakrament van Mirakel te Amsterdam »Sint-Joris, die te paerde rijdt, voor welcken een grooten draeck voortgetoghen werd, die hij met zijn lance steeckt". Vroeger is de geloofwaardigheid van Sywaertsz in twijfel getrokken, dit gaat thans niet meer, omdat zijn berichten blijken overeen te stemmen met die van anderen, wier getuigenis volkomen vertrouwbaar is.

2) J H. Gallée *Bydrage tot de geschiedenis der dramatische vertooningen in de Nederlanden gedurende de Middeleeuwen* (Academisch proefschrift, Haarlem A. C. Kruseman, 1873)

lytus-kerk [1]) het onuitwischbaar kenmerk dier glorieuze tijden toen het zonnelicht zich spiegelde in het blanke harnas, kleuren spreidde over de gilde-vanen, uit de gebrandschilderde glazen in veelvoudig kleurenspel de heiligen-beelden naar voren bracht; toen de dom-heeren in kappen van goud- of zilverbrocaat — de zoomen met breede randen, waarop in keurig naaldwerk als levende heiligen-beelden waren afgemaald, de schelpen met geborduurde tafereelen uit Schrift of heiligen-levens — »staetig en de prelaetig" in de ommegangen voorttraden.

Als andere Duitsche en sommige Fransche steden [2]), had ook Delft in die lichtende tijden haar processie-spel

De archivalia dezer stad, voorzoover zij tot ons gekomen zijn, bieden ons omtrent dit spel slechts sobere berichten, maar hoe sober ook, toch geven zij stof, die te verwerken valt. Omdat de processie-spelen in dien tijd onderling veel overeenkomst hadden, kan een vrij juist beeld der Delftsche processie-spelen geschetst worden, al zullen de fijnste lijnen nog te trekken overblijven.

Doch eerst een woord over de processie-spelen.

* * *

Het processie-spel is gegroeid uit het mysterie-spel [3]). Van daaruit in de processien overgegaan, vindt het dus ook zijn grond

---

[1]) De Sint-Hippolytus-kerk te Delft vertegenwoordigt in hare constructien de verschillende perioden der gothiek, van de vroeg tot de laat gothiek Om de verschillende tijdperken open te leggen, wordt door architect J H Tonnaer te Delft en ondergeteekende een studie over de constructie dezer kerk bewerkt.

[2]) Marius Sepet *Origines catholiques du théatre moderne* (Paris P Lethielleux, 1901) Volgens de beste bronnen is dit werk geschreven Hij noemt ons (p 345 en 346) Aix en Draguignan.

[3]) De grond-vorm van mysterie, in samenvoeging met spel, is *misterre* en met mysterium (geheimenis). In een privilegie van Koning Karel VI van Frankrijk, in 't jaar 1402, wordt *misterre* het eerst aangetroffen *Misterre*, afgeleid van *ministerium* beteekent eene handeling volgens een bepaald voorschrift, een dienstwerk, ook kunstwerk. Wetzer und Welte's *Kirchenlexicon*, Bd XI, 1464 *Bydrage voor 't Bisdom Haarlem* (Dl XXXVIII, 314) nemen het begrip mysterie-spel te eng, het omvat meer dan een »feest-geheimenis"

in de symboliek der liturgie. Eerst had het slechts plaats tijdens de processie. Maar wegens de uitbreiding dezer spelen, werden zij later op vele plaatsen buiten de processie gesteld [1]). Gegroeid uit het mysterie-spel is het processie-spel vooral te beschouwen als een vrucht der latere middeleeuwen Met het laatst der XIV^{de} eeuw zocht de levendige wensch naar uitbeelding zich in alle takken der kunst uit te spreken [2]). De portieken der kathedralen, de hooge koorgestoelten werden rijk gebeeldhouwd, de arend, als lessenaar, droeg het koorboek met zijn fijn gepenseelde teekeningen, in goud en frissche kleuren het te vieren hoogtij afmalend, de reliek-schrijnen gaven beelden in bas- en haut-relief; de altaren sloegen hun triptieken open met voorstellingen, warm van kleur; de deftige kanunniken, de hooge Heeren en Vrouwen werden dikwijls ten lijve uit gebeeldhouwd op hunne graven; zelfs gothieke troonhemels overhuifden soms hun monumenten Deze geest ging zich ook uiten in de processie: het doel der processie moest uitgesproken worden. De instelling van den H. Sakramentsdag met de theophorische processie bood vooral een ruim veld aan tot uitbeelding en levendige voorstelling.

Beweegbare tooneelen, tableaux vivants op rollende wagens, bracht men in de processies; ook groepen, waarvan de »personagien" rollen in de hand of boven hun hoofd droegen, die »de bediedenis" aangaven, zag men in den stoet. Ook het volk zelf gaf godsdienstige voorstellingen bijv. op de markten of van balkons [3]).

De costumeering der »personagien" was geheel overeenkomstig de gebruikelijke kleederdracht, gelijk wij nog heden op de schilderijen uit dien tijd aanschouwen [4]); rijk was in

---

1) J H Gallée t a p 88 Wetzer und Welte's *Kirchenlexicon*, Bd. I, 1467.

2) J Janssen *Geschichte des deutsches Volkes*, I, 292

3) J H Gallée, t. a. p 82 Dr W. J A. Jonckbloet. *Geschiedenis der Nederlandsche letteren*, II, 344 H J. E. Endepols *Het decoratief en de opvoering van het Middel-Nederlandsche drama. Academisch proefschrift*, bl. 17 (Amsterdam 1903).

4) Dr. H. J. E. Endepols, t. a. p 14.

ons land de uitstalling onder de regeering der Bourgondische vorsten, Philips den Goede en Karel den Stoute [1]).

* * *

Aan een drietal processie-spelen, één onder den invloed der Duitsche kunst, twee andere onder die der Renaissance, wijden wij een korte bespreking, om het processie-spel in het volle licht te zien.

In 1391 werd te Innsbruck in Tyrol een H. Sakramentsspel gehouden Het was gedoopt: *Ludus utilis ad devotionem simplicium die Corporis Christi vel infra octavam de fide catholica: een nuttig spel over het katholiek geloof op Sakramentsdag of onder het oktaaf tot stichting der geloovigen.* Er bestaat verschil van gevoelen· was dit spel wel een waar processesie-spel? zoo vraagt men Wij laten deze vraag in het midden, zeker is dit spel van Innsbruck een model geweest voor andere processie-spelen in de Duitsche landen. Hiernaar ook heeft zich het bekende *Kunselauer-Frohnleichnamsspil* gevormd. Te Kunselau hadden in 1479 zinvolle voorstellingen plaats tijdens de processie

De processie werd naar gewoonte geopend door het kruis en levieten in witte kleederen Langs den weg der processie waren rustplaatsen (stationes), waar zij stil hield Op houten stellages werden tableaux vivants gegeven; de *rector processionis* gaf daarbij verklaringen voor het volk Geheel de katholieke leer werd voorgesteld en door den rector verklaard, te beginnen met de leer over den val der Engelen. Doch niet geheel de leer tijdens de processie; bij de eerste statie slechts de beelden van den val der Engelen, de schepping, den zondeval, den broedermoord van Kain, dan volgen Noe, Abraham, het offer van Isaac en van Melchisedech; bij de tweede statie in levende beelden· Moses, Josue, David en Goliath en Salomon's rechtspraak, dan wordt

---

[1]) Dr W J F Nuyens *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen Volks* (Dl VI, 142 vv)

een redetwist gehouden tusschen de Barmhartigheid en Rechtvaardigheid over s'menschen val en verlossing; nu volgen de Messiaansche profeten: Isaias, Jeremias en Daniel; daarna de Kribbe met de Herders, de aanbidding der Wijzen, bij de derde statie worden eenige trekken van Christus uit de H. Evangelien, en kort, met symbolen, de lijdensgeschiedenis voorgesteld. Tot zoover de voorstellingen tijdens de processie. Na afloop had men nog andere tableaux vivants uit levenslegenden van heiligen en ten laatste het laatste oordeel, ingeleid door de tien dwaze en wijze maagden. Ook werd er een dialoog gehouden tusschen den *rector processionis* en de *synagoog* Hier zal het recht levendig zijn toegegaan. Het geheel werd gesloten door een preek van den Paus zelf; want de predikant was als paus gekleed Deze preek kan plaats gehad hebben tijdens de namiddagoefening in de kerk, want met een godsdienst-oefening sloot het feest [1])

Dit Duitsche processie-spel was geheel vrij van heidenschen invloed, slechts opgesteld om het volk te stichten en te leeren. Naar dit voorbeeld der Duitschers hebben wij in hoofdzaak onze processie-spelen te Deventer, Alkmaar, 's Hertogenbosch en Delft op te vatten. Onder de Bourgondische vorsten zal het spel hier te lande echter niet zoo zuiver en rein kerkelijk geweest zijn als in de Rijn-streken en Tyrol. Al hebben ongetwijfeld ook in ons land *sotternien*, den luchtigen geest der Middeleeuwen zoo eigen, zich in de spelen gemengd, de schoonheid van een op zich zelf edel en verheven spel blijft, al wordt de geest wel door sotternien te veel van het ernstige afgetrokken.

* * *

Het processie-spel heeft echter niet enkel onder den invloed der Duitsche kunst gestaan, maar ook onder dien der Renaissance, de christelijke en de heidensche.

Als vrucht der christelijke Renaissance aanschouwen we

---

[1]) Marius Sepet, t. a p. 344 vv Wetzer und Welte's *Kirchenlexicon*, Bd X, 1466

de wonderschoone processie met hare spelen in 1462 te Viterbo in Italie [1]) Voor zijn jicht-aandoeningen gebruikte Pius II in den zomer van 1462 aldaar de baden; de H. Sakramentsdag werd door hem medegevierd. Van San-Francisco tot de Dom waren alle wegen geeffend en de huizen met tapijten en bloemen gesierd. Ontzaggelijke uitgaven deed het H. College voor deze feestviering; de kardinalen wedijverden met elkaar om de schoonste voorstellingen te doen plaats hebben Torquemada stelde door levende personen het laatste avondmaal voor, plaatste een standbeeld van den H Thomas van Aquino, den grooten leeraar van 't H. Sakrament, daarnaast. Borgia bouwde een fontein, waaruit stralen van wijn opsprongen, en liet het H Sakrament begroeten door twee engelen, als toespeling op het »frumentum electorum, vinum germinans virgines" [2]). Bessarion liet zelfs door een geheel engelen-koor, het H. Sakrament huldigen als · »Panis angelorum factus cibus viatorum" [3]). Ook zag men een kamp, waar menschen met leeuwen en beeren streden: de beschaving door den godsdienst, de veredeling van den Christen door het H. Sakrament Op de markt te Viterbo werd het H. Graf afgebeeld, zoodra Paus Pius II met het Hoogwaardig Sakrament het marktplein naderde, verrees Christus uit het graf: keurige symboliek Na zijn verrijzenis begaf Hij zich naar het volk en verkondigde hun in de volkstaal de Verlossing der wereld door Hem bewerkt In deze processie bewoog zich het spel uitsluitend rondom het H. Sakrament. Ook hier hadden na de processie andere geestelijke spelen plaats. Deze processie, vrij sober met hare voorstellingen of spelen, die niet te veel tegelijkertijd omvatte, is een der schoonste triomfen der christelijke Renaissance, een *Disputa* in tableaux vivants.

Niet sober, maar weelderig in spel en voorstelling, schitterend rijk waren weleer de geestelijke spelen op den H.

---

1) Pastor, *Geschichte du Papste,* II, 191 vv.

2) »Het brood der uitverkorenen, de wijn, die de maagden kweekt" (Zacharias IX, 17)

3) »Het brood der Engelen, spijs der stervelingen geworden".

Sakramentsdag te Aix in Provence Ofschoon één hoofdgedachte aan de spelen van koning René ten grondslag ligt: de zegepraal van het katholiek geloof over Heiden- en Jodendom, is toch het geheel te woelig, de heidensche Renaissance met haar »pompeuse" godenwereld komt *geheel* ten tooneele. Soberder echter zijn de eigenlijke processie-spelen tijdens de processie. Voor twaalven trok de processie uit en hield eenige tusschenspelen (*entremets, interludia*); deze sloten zich mee aan bij het processie-spel van Kunselau. Een naief tooneel vormde hier de strijd om het bezit van een zieltje tusschen de booze geesten en den H. Schutsengel. Het zieltje werd eenvoudig en teekenend voorgesteld Een jeugdige knaap, in een linnen bovenkleed, met korte broek zonder kousen, de armen tot aan de ellebogen bloot, droeg in zijn rechterhand een licht te hanteeren kruis Gods H. Engel hielp het hem dragen Beschermend stelde zich telkens de Engel tusschen het kind en de machten der hel. Aan hem bleef eindelijk ook de overwinning. De verslagen arme duivels begaven zich daarna onder het volk en bedelden om een drinkgeld; uit medelijden wordt het hun ook geschonken [1]).

Evenals in bouw- beeld- en schilderkunst hadden ook de duivels rollen in de spelen, zelfs tijdens de processies [2]). Omdat het volkomen overeenstemt met den geest der middeleeuwen, vertrouwen wij ook de berichten van Walich Sywaertz [3]), die ons omtrent de mirakel-processie te Amsterdam schrijft· »Duivels, in bonte kleederen gehuld, droegen schrikkelijke grijnzen en pekstokken en liepen heen en weder om het volk op een afstand te houden". De duivel had tijdens de middeleeuwen in kunst en spel een vernederende, soms zelfs een belachelijke rol te vervullen; de vorst der wereld was door Christus overwonnen; eerst na het ontstaan der Hervorming kreeg de duivel

---

[1]) *Stimmen aus Maria-Laach* (Band VII, 1874) *Die Frohnleichnamsspiele des Konigs Rene* (P W Kreiten S J) 84, 217, 325

[2]) J Janssen, t a p 294 Vgl de aangehaalde *Stimmen,* vooral 325 vv., Dr Endepols, t a p. 77

[3]) Walich Sywaertz, t. a p. 46—47.

een eervolle plaats op het tooneel; hij had weder triomfen behaald [1])

Beschouwen wij thans de Delftsche processie-spelen.

* * *

Twee Delftsche processie-spelen zijn ons bekend, het eene van *O. L Vrouwe ven Jesse*; het andere van den *H. Sakramentsdag* Over beide thans.

De processie van O. L Vrouwe van Jesse had haar oorsprong in een mirakel: de genezing van de blinde Machtelt uit 's-Gravenhage in 1327 tijdens de opheffing in de H. Mis aan het altaar van O L. Vrouwe v Jesse [2]). Uit eene processie van dank ontsproten, moest deze later in een mirakel-processie overgaan; dit sloot zich geheel aan bij den geest der XV^{de} eeuw, die Gods werken in het volle licht zocht te stellen. Onder een tweevoudig opzicht als Lieve-Vrouweprocessie en tevens als mirakel-processie zullen wij dus den »ommeganck" v O. L V. v. Jesse te beschouwen hebben

In de eerste jaren na de genezing van Machtelt was de jaarlijksche processie, die gehouden werd op den Zondag na »Sinte Odulphus confessoors-dach" (den 12^{en} Juni) vrij eenvoudig, maar weldra nam zij in luister toe. Uit een bul van Paus Bonifacius IX, in 1399, als een antwoord op het verzoek der Delvenaren om geestelijke gunsten [3]), zien wij, dat niet slechts uit de omstreken van Delft, maar zelfs van ver afgelegen streken de pelgrims op dien Zondag naar Delft kwamen, waar het genadebeeld met »*uitwendige en scoenre processien*" werd rondgedragen De luister moest toenemen door het gunstbewijs des Pausen, die aflaten en wel voor

---

1) J Jansen, t a p VI, 349 vv *Die Teufel auf der Buhne*

2) Th v Bleiswyck I, 144 *Bydrage v 't Bisdom Haarlem*, Dl. XXII, 393, Dl XXVII, 283

3) Th v. Bleiswyck, I, 147 Ten tijde van Van Bleiswyck, die na de Hervorming (1667) kerkmeester v. St. Hipp was, berustte het origineel nog op de rekenkamer der kerkmeesters, thans is dit noch in het archief der kerk noch op het stadhuis te Delft te vinden.

die tijden aanzienlijke, aan den Delftschen »ommeganck" verleende: een aflaat van twee jaar en twee carenen van poenitentie [1]). Deze woorden carenen van poenitentie zijn ontleend aan de oude kerkelijke boetetucht als een boete van veertig dagen vasten op water en brood.

Of op dezen Zondag vóór 1400 spelen ter eere van O L. Vrouwe zijn gehouden, is niet bekend; wel volgt uit de archivalia, dat zij sinds 1400 zijn geschied. In de *Bijdr. v 't Bisdom Haarlem* (Dl. XXII, 395) worden ons twee rekeningen, klaarblijkelijk uit het oude archief der Sint Hippolytenkerk [2]) medegedeeld.

Deze bewijzen, dat er sinds dien tijd waarlijk spelen ter eere v. O. L Vrouwe zijn gehouden. Wij wijden eerst onze aandacht aan de opschriften dezer rekeningen. Het opschrift der eerste rekening uit 1400 luidt: *Dat spel van Yesse;* dat der tweede uit 1438: *Tote spul van Yesse.* Wij vragen: wat beteekenen *spil* en *spul*? en antwoorden. in de Duitsche landen was spil of spul de algemeene naam, om dramatische voorstellingen aan te duiden [3]). Doch niet slechts de titel geeft hier bewijs, de posten, die op deze rekeningen staan, spreken eveneens voor het plaats gehad hebben van spelen.

De rekening van 1400 zegt: »clergen van sproken te scriven, III gr.". Sproken werden dus geschreven voor het spel van Jesse. Deze sproken waren de verzen, die door de personagien van het spel werden opgezegd [4]). De rekening van 1438 zegt: »aan Jacob ceel gegeven ien ℔ (*f* 7.50)". Wat is hier *ceel?* Dit zijn de perkament of papierrollen, waaruit de spelers leerden [5]). Aan een spel en wel aan een vrij groot spel, om de kosten der rollen, moeten wij denken. Ook vermeldt deze rekening, zonder opgave. een post: »de IIII boden van het spiel te bieden". Vier boden gingen dus de

1) v. Bleiswyck, 147

2) *Bydr. v 't Bisd Haarlem,* Dl. XXII, 390—392.

3) *Kirchenlexicon,* Bd XI, 1466. Wij deelen hierom niet het gevoelen van den schrijver in *Bydr v 't Bisd. Haarlem,* Dl XXVIII 304, maar denken bij »spil en spul" aan ware spelen

4) Dr. Endepols, 15

5) In *Bydr* (Dl XXVIII, 318) wordt het woord «ceel" verklaard

stad in, om het spel aan te kondigen. Het gegevene zij voldoende, om aan te toonen, dat er werkelijk bij het jaarlijksche feest ter eere v. O. L. V van Jesse spelen geweest zijn.

Nu komt de vraag, wanneer hadden deze spelen plaats? Wij antwoorden: niet *voor* of *na* de processie, maar *tijdens* de processie In het algemeen willen wij eerst opmerken, dat spel en processie dikwerf een geheel vormden, dit zagen wij te Kunselau in Duitschland, te Viterbo in Italie, te Aix in Frankrijk. Al gingen de spelen soms de processie vooraf of volgden zij ook wel de processie, toch was de heerschende gewoonte vooral in Duitschland gedurende de XV^{de} eeuw: spel onder de processie [1]). Het groote spel van Jesse te Delft doet ons daarom van zelf denken aan spelen onder de processie.

Ook de archivalia doen ons hiertoe besluiten. Een ordinantie uit 1450 [2]) over de te houden processie v. O L V. van Jesse begint met: »In den eersten als die Processie van den Gilden en *van den spele* gheleden (voorbijgegaan) is", hierna volgt de verdere regeling van de processie, die uitsluitend kerkelijk was. Wij behoeven in den aangehaalden tekst slechts op de woorden zelve te letten Er staat: de processie *van den spele* niet van de *spelers* (leden van de Kamer van Rethorica of de »gesellen") Stond er: de processie van de *spelers*, men zou, ofschoon moeilijk, nog kunnen denken aan bloote figuranten tot opluistering der processie; nu niet. De *processie van den spele* kan moeilijk iets anders zeggen dan de samenstelling van den optocht, en de regeling van de laatste toebereidingen voor het spel of de spelen, die aanstonds gehouden zouden worden Deze processie *van den spele*, volgende op de processie der gilden, sloot zich blijkens dezelfde ordinantie onmiddellijk aan bij het uitsluitend kerkelijk gedeelte der processie; waaruit wij het besluit trekken, dat ook hier spel en processie een geheel vormde; m. a w. dat er tijdens de processie van O. L V. v. Jesse spelen waren. Een waar processiespel was deze processie.

---

[1]) Dr Endepols, 17.

[2]) v. Bleiswijck, 279

Wij spraken ook als onze meening uit, dat er noch vóór, noch na de processie, doch alleen tijdens de processie-spelen waren. Niet *vóór de processie*, omdat op dien Zondagmorgen de overlieden der spelen werk hadden te verrichten, dat moeilijk samenging met de leiding der spelen in den morgen. Een der rekeningen, uit de XV^de^ eeuw of op zijn laatst uit 't begin der XVI^de^ — zij draagt geen jaartal — zegt: »Item ghegheven den homans van den grooten spulle van de borden te spikeren op ten ommeganckdach en die processie te ordineren en te stellen in ordinacye comt al te same XXVI groot" [1]). Op den processieochtend dus hadden de homans, de overlieden of de gildemeesters der Rethorikers, »borden te spikeren" en de processie te regelen. Een dubbele taak rustte dien morgen op de gildemeesters Wij verstaan door »borden te spikeren" het aanslaan van borden, die op verschillende plaatsen der stad de spelen aankondigden; maar wat men hierdoor ook verstaan wil, het was in elk geval een bedrijvigheid, die hun tijd vroeg en op twee plaatsen konden zij niet te gelijk wezen Veilig mag men ook aannemen, dat het ordineeren der processie veel tijd eischte op dien morgen De gilden, wereldlijke en geestelijke, velen waren zij in getal, talrijk hun leden; de schutterij der stad, de »speelmans", de raad van veertig of de Vroedschap [2]) allen trokken mede. Waarlijk de gilde-meesters hadden hun handen dien morgen vol; waaruit wij besluiten, dat er geen spelen geweest zijn vóór de processie. Ook *daarna* waren zij niet, want v. Bleiswijck zegt, dat geheel de plechtigheid eindigde met de Hoogmis in Sint-Hippolytus. Alzoo geen spelen *vóór* of *na* de processie, maar alleen *tijdens* de processie.

Vragen wij thans, hoe hebben wij ons de processie-spelen van O. L. Vrouwe van Jesse in den loop der XV^de^ eeuw voor te stellen? Geheel overeenkomstig het gebruik dier tijden met tableaux vivants in de processie en tijdens de processie

---

1) *Bydr* Dl XXII. 397.
2) *Bydr* XXXII, 283 en Dl. XXII, 395.

op verschillende plaatsen in de stad [1]). De personagien in de processie, voorgesteld door »gesellen" van den spele, droegen in hun handen of boven hun hoofden rollen, waarop de »bedieden is", en zij spraken de »sproken, die de clergen scriven". In de processie waren ook »spelen van sinnen": een draak werd o a gedragen [2]); wat de draak in dit Lieve Vrouwenspel beteekende, behoeft geen verklaring. Tijdens de processie, terwijl deze rust hield [3]), zullen op meerdere plaatsen in de stad tableaux vivants gegeven zijn, de »borden", die waren aangeslagen, wijzen ons hierheen De »gesellen van den spele" zullen zich ter aangeduide plaatse op orde gesteld hebben, om de verlangde voorstelling, onder het uitspreken van toepasselijke verzen [4]) te geven. Veilig mag men aannemen, dat ook deftige poorters, als in andere steden [5]), mede stomme vertooningen voor hun huizen op »stellages" deden voorstellen Behalve voorstellingen voor schoone en deftige huizen en aanzienlijke kloosters, waaraan Delft toen rijk was, zal de geheele stad een veelvoudig tooneel geweest zijn. Het laat zich van deze stad, die toen »onder een slagregen van goud en zilver" overvloeide »van volck en van neeringhe", die het bloeiende tijdperk van haar geschiedenis juist in die eeuw had, onmogelijk anders denken.

Nu rest ons nog de vraag welke waren de tableaux vivants dezer processie? De duitsche spelen hadden in de XV^{de} eeuw een groote overeenkomst met elkander, waarom wij antwoorden: als O. L. V. spel zal de hooge beteekenis van de H. Maagd, gesproten uit Jesse's stam, uit Oud en Nieuw Verbond door tableaux vivants zijn voorgesteld. Evenals te 's Hertogenbosch [6])

---

1) J H Gallee, 82

2) *Bijdr* XXII, 395

3) J. H Gallée, t a. p

4) J. H. Gallée, t a. p

5) *Bijdr* Dl, XXII, 395 Daar wordt omtrent het spel v. Jesse het geven van »ceel" of »celen" vermeld, uit eene rekening in *Bijdr.* XXVIII, bl. 318 blijkt waartoe deze «celen" dienden, nl voor de spelers, om daaruit te leeren Evenals bij de paasch-spelen moesten dus bij dit spel voordrachten geleerd worden Dr Endepols, t a p. 17.

6) Gallée, 85

kunnen ook hier de de Herders en de Koningen [1]) uit den kerst-cyclus dienst gedaan hebben Doch niet slechts aan een *Onze Lieve Vrouwe*-spel, maar ook aan een *mirakel*-spel hebben wij te denken. Het lag geheel in den geest des tijds, dat een mirakel, zoo dit de oorsprong der feestviering was, bij het feest door levende beelden werd uitgebeeld; dit geschiedde b.v. nog in 1500 te Breda, waar bij »T spel van den Heiligen Sakramente van der Nieywervaart" de scène van het doorsteken der Hostie ook plaats had [2]). Waarom dan ook hier niet bij dit spel als mise-en-scène tijdens de processie voorgesteld · de wonderbare genezing van de blinde Machelt uit 's-Gravenhage; zij toch genas voor het genadebeeld, wellicht was ook zij eene der personagien in de processie.

Stralend van goud en zilver, rijk aan kleuren kunnen wij ons de personagien voorstellen, vooral toen omtrent het midden der XV^de^ eeuw in alles het Fransch overheerschend werd en de spelen te Delft zelfs in het »fransyn" [3]) begonnen gegeven te worden. Ofschoon het Lieve-Vrouwe-spel een spel van Duitsche kunst was, zal het geenszins onder de Bourgondische vorsten en daarna vrij geweest zijn van den invloed der Renaissance. Aan het »pompeuse" der spelen van Aix mag men in het koude Noorden echter niet denken.

In vollen luister ontplooide zich in de XV^de^ eeuw de Delftsche *Lieve-Vrouwe-processie* In de voorste rijen gingen de burgerlijke, militaire en geestelijke gilden; ieder gilde, in eigen »livrei", met eigen vaan en beschermheilige vooraf; de schuttersgilden met hun koningen en keizers, over het harnas droegen de schutters mantels, gemerkt met het stedewapen; de vaandrigs staken de vaandels met Sint-Sebastiaan en Sint-Joris vooruit; de »gesellen van den spele" gingen bij hun vaandel, waarop »'s Heeren Hemelvaart" was afgebeeld en daaronder 't devies W. en G met een bosje rapen tusschen beide letters; hun spreuk was· »Wij rapen Geneucht" [4]).

---

1) v. Bleiswijck, 213.
2) Dr. Endepols, 33.
3) *Bydr* XXVIII, 318
4) v. Bleiswyck, 641

Intusschen zullen als te 's Hertogenbosch en te Amsterdam [1]) duiveltjes »met schrikkelijke grijnzen toegemaackt" en pekstokken in de handen de al te luidruchtige jeugd op afstand gehouden hebben. Achter de gilden en de »gesellen van den spele" volgde het uitsluitend kerkelijk gedeelte geopend door verschillende boetelingen · hier zag men er, »die in haer hemde" (een lang wit kleed), »die naect" (met een wit onderkleed) en »in de pansien" (met een maliehemd, waaronder een haren kleed op het bloote lichaam) gingen [2]). Zoo levendig en opgewekt, als het eerste gedeelte was, zoo ernstig stemde het tweede gedeelte dezer processie. Bijzonder rijk in dat gedeelte was de vertooning der juweelen van beide kerken; van Sint-Hippolyten en Sint-Ursulen. De juweelen waren de schoone monstransen, die in kostbare krystallen vazen de overblijfsels van Gods Lieve Heiligen droegen en in de processie voor het genadebeeld van O. L. Vrouwe werden gedragen door geestelijken in koorgewaad [3]). Voor de verdere beschrijving dezer processie verwijzen wij naar de *Bijdragen van 't bisdom Haarlem*, Dl. XXVII, 284.

Tot aan 1536, het jaar van den grooten brand te Delft, is de processie met al hare spelen, met de tentoonstelling van alle kostbaarheden uit beide kerken opgegaan Daarna echter zal slechts eenige vertraging ook in deze feestviering zijn ingetreden, daar het beeld van O. L, Vrouwe van Jesse in den brand gespaard was gebleven en de stad, vooral door de gunsten van Karel V, weer spoedig haar oude aanzien verworf [4]) Na de beeldstormerij in 1565 ging deze eenmaal zoo schoone processie voor immer te niet; het genadebeeld werd op de markt te Delft tot asch verbrand [5]).

---

[1]) Gallée 90 »alii, qui cacodaemonum ornatu incederent" Hermans *Rekeningen van O L Vr Broederschap te 's Hertogenbosch.* Walich Sywaertz, 46, 47

[2]) v. Bleiswyck 279 Verklaring van »in de pansien" door W. Mol in diens *Leven van J. Brugman*, I, 16

[3]) v Bleiswyck, 279

[4]) *Bydr* XXVII, 292.

[5]) v. Bleiswyck, 168.

Zeker, reeds omtrent het midden der XVI^de^ eeuw had het kerkelijke feest meer en meer zijn eerbiedwaardig karakter verloren en mengde zich de geest der wereld hierin, Michael Vosmeer, een ooggetuige, klaagt bitter over de ontaarding der feestviering, die op een kermis en vasten avondpret ging gelijken [1])

Het processie-spel van O. L Vrouwe van Jesse werd het »grote spul" genoemd Het tweede processie-spel, uit Delft ons bekend, was op den H. Sakramentsdag; beide spelen vielen kort op elkander, want de O. L. Vrouwe-processie had op Zondag na Sint-Odulphus, den 12^en^ Juni, plaats. Omdat deze processie, het historisch feest van Delft, zoo dicht den H. Sakramentsdag naderde, kan men op laatstgenoemden dag moeilijk aan een groot spel denken; tegenover het »grote spul" van O L. Vrouw zal het spel van den H. Sakramentsdag slechts een klein geweest zijn. Toch bieden de archivalia ons hier bijzonderheden, die de algemeene aandacht verdienen, wijl zij het passie-spel op den H. Sakramentsdag, in de Duitsche landen gebruikelijk, allernauwkeurigst teekenen. Een bericht, naar mijn bescheidene meening, van zeer hooge waarde wordt hier aangetroffen [2]) Aan slechts weinigen is het wellicht bekend, hoe in de middeleeuwen *'s Heeren lijden en offerdood* op den H. Sakramentsdag werd uitgebeeld. Meer bekend zijn de groote passie-spelen met levende beelden, gedurende de goede week tot en met Paschen, waarbij zich soms de feestspelen van 's Heeren Hemelvaart en zelfs van Pinksteren aansloten Uit de Sakraments-spelen te Kunselau leeren wij, dat in de Duitsche landen op den H. Sakramentsdag slechts door symbolen het lijden van Christus aanschouwelijk voor het volk werd voorgesteld. Op wat manier echter

---

1) *Michaelis Vosmeri diva virgo et crux Salvatoris Delfica* (Coloniae 1629) In dit zeer zeldzaam werkje, van slechts weinig bladzijden, in 12°, lezen wij: »Nos . [diem] militari pompa, *ludis*, epulis, aliisque male sanis delicus producimus et temeramus" Het eenig ons bekende exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage.

2) v. Bleiswyck, 280. *Bydr.* XXVII. 286 Hier vindt men hetgeen v Bleiswyck uit de archiven van Sint-Hyppolytus openbaar maakte opnieuw afgedrukt.

het kleine passiespel op dien dag werd vertoond, heb ik slechts nauwkeurig beschreven gevonden in »*Die ordinantie van den processie op des Heiligen Sakramentsdach*" te Delft in het jaar 1450 Daarom achten wij dit Delftsch processiespel van zooveel belang

Evenals de processie van O L. Vr. van Jesse, behoorde toen ook deze tot de beide parochie-kerken. Mr. Pieter van der Sluis, pastoor van »Sinte Ursule", had in 1443 van den Bisschop van Utrecht verkregen, dat deze processie, zooals zij Sint-Hippolytus verliet, in »Sinte Ursule" zou binnengaan om daar ontbonden te worden [1]).

Het spel begint in Sint-Hippolytus na de Hoogmis en was met stomme vertooningen, een waar spel van »sinnen"; het was niet het werk der »gesellen van den spele", maar van jeugdige »klercken".

Wie waren deze jeugdige »klercken"? Niet de »scholyers" uit de Schoolstraat, bij het convent van Sinte-Aechten [2]). Wij denken hier aan de jeugdige »klercken" van de fraterschool, in dezelfde straat. Op kosten van de deftige nonnen van »Sinte-Aechten" werden zij groot gebracht. Aan de frater-school ontvingen zij uitstekend onderricht in de gewijde wetenschappen en de kerk-muziek Ten dank leenden zij hun stemmen in de kapel der zusters. Jongelieden, nog niet »in den stemmen gemuteert", werden uitgekozen om te zingen in dit processie-spel. Allerwaarschijnlijkst was omtrent het midden der XV^{de} eeuw Adriaan Florensz [3]), die als Adriaan VI den pauselijken stoel beklom, een onder hen. De uitvoering der kerk-muziek door de kweekelingen van »Sinte-Aechten's" deftige nonnen [4]) kan men moeilijk te hoog aanslaan.

De kerk-muziek en de voorstellingen werden door acht

---

[1]) Van Bleiswyck, 208

[2]) Deze komen later in de processie zelve voor.

[3]) P Opmeer, die anno 1595 te Delft overleed en in Sint-Hippolytus werd begraven, noemt ons in zijn *Historia Mart Batav* Paus Adriaan VI, als leerling dezer school, Van Bleiswyck, 519, Van Heussen, *Historia Episcopat Dioc Harl* 125

[4]) Het oude Sint-Agatha klooster te Delft is het tegenwoordig Prinsenhof

»klercken" uitgevoerd. Onder in den toren van Sint-Hippolytus zag men de processie in 1450 zich opstellen, om door het breede midden-pad van het schip statig op te gaan naar het »hoich-choer". Zij waren gekleed in witte alben, waarover roode tunicellen »in ghehoechnisse des root-bloedighen lijdens ons liefs Heren Jesu Christi". Dit lijden, waarvan de gedachtenis in het Hoogeilig Sakrament zoo levend mogelijk steeds voortleeft, werd door de symbolen uitgebeeld. De eerste der acht zou den geeselkolom »met snoeren dairan" dragen; de tweede in de eene hand een geesel en in de andere een scherp roede, die »bebloedet" was; de derde de doornenkroon op een »suiverlic cussen"; de vierde een groen »cruys met ghaten duerboert", de vijfde in de eene hand een hamer en in de andere hand drie nagelen; de zesde zou een roode speer dragen, waarvan »dat yser 't enden bebloet"; de zevende een grof riet of stok, aan wier boveneinde een spons en een flesch met edik; de achtste zou aan een rooden staf, bij wijze van een banier, den zweetdoek des Heeren dragen. Zoodra de Hoogmis geeindigd was, traden in eerbiedige houding deze jeugdige »klercken", de »crunen versch gescoren", ieder met een symbool van 'sHeeren lijden en sterven, »choeir-waert"; zij hieven met schoone en welluidende stemmen den lofzang aan: »Vexilla regis prodeunt"; en zetten dezen voort tot aan de trappen van het »hoichchoer". Wat heerlijk schilderij, zoo geheel geeigend voor dezen feestdag!

Op de treden van het hooge koor knielden er zeven van de acht neder op de laagste trede. Op de hoogste trap plaatste zich met het gezicht naar het volk de achtste klerck, die het »groene cruys met ghaten duerboert" droeg, nu zong hij met »luder ende luder stemmen" driemaal »Ecce lignum crucis"; de zeven andere »klercken" zongen na hem het voorlaatste vers der »Vexilla regis", en wel »O crux, ave" Nu de »ghehoechnisse des root-bloedighen lyden" door deze voorstelling bij het volk was verlevendigd, ging de viering van 's Heeren lijden in het H. Sakrament plechtig plaats hebben, om voor aller oogen langs de grachten en straten

der stad te worden voortgezet en te besluiten met den laatsten plechtigen zegen in de Sinte-Ursule en Marien-kerk, op Delfts ruim en frisch Hollandsch marktplein.

Na de vereering van 's Heeren Kruis stonden de zeven klerken op en gingen de een na den ander »devotelic" in processie naar het hoog-altaar. Het koor der VII getijden zong inmiddels het laatste vers der »Vexilla regis". Op de laagste trede van het altaar knielden de klerken neer; aan de evangelie-zijde drie, met geesel-kolom, geesel en roede, en doornen kroon; midden voor het altaar de klerk met het groene »cruus", aan de epistel-zijde de vier anderen · met den hamer en de nagelen, de roode speer, het riet, de spons en de flesch met edik, en den zweetdoek. Op de hoogste treden van het altaar waren de priesters en levieten geknield. Het H. Sakrament stond in stralend licht gereed voor den »ommeganck" In een kring nu geknield, hieven deze acht jeugdige klerken met hun zoete en heldere stemmen het »Tantum ergo Sacramentum" aan; dit werd voortgezet door het koor der VII getijden. Kan men aanschouwelijker de viering van de gedachtenis aan 's Heeren lijden en dood voorstellen dan hier plaats had?

Nu stelde zich de processie in beweging; vóór het H. Sakrament, gedragen onder baldakijn, gaan eerst »klerken" met licht en bellen; daaraan sloten zich onmiddellijk de acht klerken aan, gekleed in witte alben, gedekt door roode tunicellen, een ieder met zijn symbool van 's Heeren lijden in de handen; zij zongen eerst het »O Sacrum Convivium", daarna om beurte met de priesters op het teeken der »scoelmeesters" loffiederen ter eere van het H. Sacrament Zoo bewoog zich deze processie met haar processie-spel, 's Heeren lijden uitbeeldend door een sprekend »spel van sinnen", langs gracht en straat tot het marktplein, ging de breede poorten van Sint Ursule door, langs het middenpad op naar het »hoich-choer". Daar gaven wederom de acht klerken op de laagste trede van het »hoich-choer" hun voorstelling, als in Sint-Hippolytus, gingen ook opwaarts naar het hoog-altaar, knielden op de laagste trede neder in

dezelfde orde als in Sint-Hippolytus en hieven het »Tantum ergo" aan [1]). Straks volgde de plechtige zegen met het H. Sakrament, waarmede de schoone en indrukkende plechtigheid haar besluit nam.

In onzen tijd wordt zoo in als buiten ons land met ware belangstelling het oog gevestigd op de dramatische voorstellingen in de kerkelijke feestvieringen der middeleeuwen. Van katholieke zijde is het processie-spel, in zooverre ons bekend, hier te lande nog niet besproken. Vandaar onze poging een beeld van dit spel te schetsen en toe te lichten door twee voorbeelden uit het kerkelijk leven van een onzer oudste Hollandsche steden, Delft

Middelharnis. J. H. A. THUS.

---

1) In dezelfde orde, als de processie was begonnen, moest zij op bevel van Utrecht's Bisschop sluiten

WIJ ZATEN ZWIJGEND...

Wij zaten zwijgend starend op de zee,
Die kwam van verre vroolijk aangevlogen;
Wij zaten zonder lust en zonder wee
Naar 't zwellend ruischen luistrend neergebogen.

Maar toen de zee met schelpenvollen vloed
En luid gejuich de stranden overviel,
Werd zij heel stil, en bleef voor onzen voet
Staan, luistrend naar de stemmen onzer ziel.

En met een klacht van einloos zielsverdriet
Stierf 't zeegeruisch weg, in geheimen toover...
Wij zaten stil, maar liefdes hooge lied
Zong ziel tot ziel en gleed de golven over....

FELIX RUTTEN.

PASTORALE.

Rood lag de zon in geel, oranje en goud,
Dat voren groef door grauwen avondmist;
Blauwgrijs een waas als scheemrend amethyst
Viel over 't veld en 't verre vale woud.

De weg ging met twee rijen boomen door
De stilte, al smaller, op door d'avonddoom,
En met een ver lied daalde uit de avondgloor
Een herder, laat... een lang-vergeten droom:

Hij dreef der heerde witte weemling mij
Te moet, en lachte en zette in 't gras zich neer,
En alles hoorde naar zijn melodij,
Wit vredig in der neevlen schemermeer.

Toen wist ik weer, op eenmaal als ontwaakt,
Dat gij zaat naast me, een glans op uw gelaat,
Terwijl ge uit de avondglorie tot mij spraakt
't Andante zacht der Beethoven-sonaat.

FELIX RUTTEN.

NOCTURNE.

Uw bleeke handen over 't blank klavier
En bleekgeel lamplicht op uw blank gelaat,
Terwijl ik op der klanken zachten zwier
Mijn stille droomen zachtjes zweven laat. . . .

Der golven zilvrig kabblen, diep van klank
In eindloos heimwee, kust de zoomen zacht,
Waar maantintglanzend licht en schemerblank
De paden dwalen door den bloesemnacht,

Waarover blank der gaarden bloeigeboomt'
De lichte sier van zijn guirlanden hangt,
Die zalig van uw zilvren schoonheid droomt,
Wijl klagend water naar uw komst verlangt.

Uw blanke handen rustig in mijn hand
En uwe wang zacht aan mijn wang gevleid
Drijven wij droomend henen, 't lichte land
Te moet, waarheen de melody geleidt.

FELIX RUTTEN.

ANIMA CASTA.

De reine — in 't stille heiligdom verscholen —
De stralend-staatge lelieen zilverblank,
In wierook bloeiend en gewijden klank,
Zijn mijn symbolen....
Zij weten van der wereld passie niet
En stralen schoon in stadig-stillen vrede
Op 't hoogaltaar, als stijgende gebeden,
Symbolen van mijn lied.

Bewaar mijn ziel, Heer, zuiver en serene,
Waar 't U te wonen welgevallig is
Met Uwer liefde zoet geheimenis,
En anders géene....
En tusschen wierook zal en zoeten klank,
In heilig-stille heimlijkheid verborgen,
Een kuische lente er bloeien tot Uw morgen:
Lelien, liederen zilverblank.

Leuven. FELIX RUTTEN.

REVEILLE.

Weder is de winternacht
Van den trans, zijn troon, geweken
En de zon, als legerwacht,
Geeft het mont're morgenteeken,
Zet weer hare straal-bazuinen
Aan den cirkel-ronden mond,
Lente's lieven uchtendstond
Seinend van den horizont.
Glorie-kronende de kruinen
Van de natte nevel-duinen,
Licht-geluidende overal,
Wekt zij vlakte, veld en wei,
Schallend', dat nu komen zal
Bloesem- blad- en bloemen-Mei.

Nu de zonne sein trompet,
Worden ook de legerscharen
Juichend wakker, aangezet
Om zich baat en buit te garen
Zegen-zwaaiende armen zaaien
Groei en korrel in den mond
Van den open akker-grond
Boeren-kielen, blauw en bont,
Lente-vlaggend, wapp'rend' waaien,
En de landman hoopt te maaien
In den blijden zamel-tijd
Van den oogst het honderdvoud,
Om te rusten van den strijd,
Als de winternacht weer grauwt.

Fr MARTIALIS VREESWIJK, O F. M

VOGELS.

'k Wilde, als ik wenschen mag,
Vogel wezen éénen dag.

* * *

'k Ging dan vogel zoo als gij
Met twee riemkens aan de zij,
Zonder geruchte
Varen te luchte.

Want een schipperken gij zijt
'n Schipperken vol vaardigheid,
Dat zonder kaarten
Kent alle vaarten.

Scheepke zijt gij vogel meê,
Bek en borstjen alle twee
Zijn tot een steven
Aan u gegeven.

En wáár dat gij henen vaart
Wijst het roertjen van den staart,
Over de klippen
Doet dat u glippen.

Met de riemen 't iedren kant
Nog ééne slag — en 't zit te land
Op 'n boomtak groene,
't Bekje af te boenen

En dan zegt 't met zoete keel,
Dat 't gezien heeft· och, zoo véél!
In vogelpraatjes
Tot zijne maatjes,

Die daar zitten onder dak,
Op een beuk- of eikentak,
En — wèg, vlug vliegen
Als 't mocht gaan liegen.

* * *

'k Wilde, als ik wenschen mag,
Vogel wezen éénen dag.

F. W.

NIEUWE UITGAVEN.

Vereischten tot- en ontbinding van het huwelijk volgens het kerkelijk recht en de bepalingen van den Nederlandschen Staat, door Mr. W E. J. M VAN DER PLUIJM. — Utrecht, Wed J. R. van Rossum, 1903

Wanneer van katholieke zijde bezwaren worden geopperd tegen het positief recht van den burgerlijken wetgever als soms hinderlijk voor den katholieken medeburger, dan richten op het gebied van het Privaatrecht die klachten zich voornamelijk tegen het Familierecht.

Dit geldt wel voor alle moderne wetgevingen, zoo die ten onzent als die der naburige landen.

»Insbesondere ist es der Abschnitt uber die Ehe, der zu schweren Bedenken Anlass gibt. . . . " schrijft P. Lehmkuhl S. J. in zijn *Vorwort* op *Das bürgerliche Gesetzbuch des deutschen Reiches erlautert,* aan wiens woord Mr. v d. Pluym in de inleiding herinnert bij het aanbieden zijner *Proeve van een katholiek commentaar op het Burgerlijk Wetboek.*

Een geregeld commentaar op onze privaat-rechterlijke wetgeving, van katholiek standpunt bezien, bestaat er inderdaad niet, voor zoover mij bekend, maar toch ligt het veld niet geheel braak, stellig niet op het gebied van het Vermogensrecht.

De overweging namelijk, dat, als de burgerlijke wetgever zich op zijn rechtmatig gebied beweegt, het beginsel geldt: »Lex humana *non minus* obligat in conscientia quam lex divina", brengt den toekomstigen zielzorger — meer in het bijzonder op het gebied der restitutie — in nauwere aanraking met die bepalingen van stellig-rechtelijken aard, welke plegen kortheidshalve te worden samengevat onder den term »Vermogensrecht".

Aan zulke overweging zijn werken te danken als dat van wijlen den Roermondschen Hoogleeraar Marres, getiteld: *De justitia secundum doctrinam theologicam et principia juris recentioris, speciatim vero Neerlandici.*

Ook moge hier vermeld worden — om van anderen niet te spreken — Van Gestel's *De justitia et lege civili* [1]), waarin deze schrijver, na de beginselen van Recht en Rechtvaardigheid te hebben uiteengezet, verschillende bepalingen van het Nederlandsch Recht op vermogensrechtelijk gebied aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpt, die aan de beginselen toetst en de bedoelingen tracht op te sporen van den burgerlijken wetgever, meer in het bijzonder op het stuk van het Zakenrecht en het Verbintenissenrecht, ten einde dan te komen tot de onderscheiding tusschen »obligationes reddendi *post* aut *ante* sententiam judicis".

In zooverre het de practische toepassing betreft, bewegen die soort werken zich gemeenlijk op het gebied der justitia *commutativa*, der uitwisselende rechtvaardigheid.

Hoewel geschreven met het oog op de »cura animarum", bevatten zij naar mijne meening veel, waarvan de lezing ook voor den katholieken beoefenaar van het Nederlandsche Burgerlijke Recht belang heeft.

Ook leverde P. v. Gestel in de *Studien* eene verhandeling over Huwelijksgoederenrecht en eene, getiteld *Ons Erfrecht, naar de Christelijke beginselen beoordeeld* [2]), welke bij alle verschil van meening, met waardeering bejegend werd door Mr Pijnacker Hordijk in diens praeadvies over de quaestie van het wettelijk erfdeel [3]).

Maar behalve op dit laatste gebied, dat van het zoogenoemde »Familie-vermogensrecht", heeft dezelfde schrijver ook een

---

[1]) *Praelectiones theologicae De principiis juris et justitiae deque variis legum civilium in materia justitiae juxta S Thomam Doctoresque scholasticos*, waarvan de 2de uitgaaf verscheen in 1896 bij J B Wolters, te Groningen

[2]) Zie *Studien* (Jaargang VII)

[3]) Zie de *Handelingen v d Nederlandsche juristen-vereeniging* van 1884, en wederwoord van v. Gestel S J in de *Studien* Dl XXIV *Mijne studie »Ons Erfrecht" in de jongste juristenvergadering*

beschouwing geleverd, die ons nader brengt tot de materie, door Mr. v. d. Pluym behandeld, namelijk over *Het Burgerlijk huwelijk in het Nederlandsch Recht* [1]), waarin ook historisch onderzoek wordt gedaan naar de bemoeiingen van den Staat op het stuk van het huwelijk, zoo tijdens ons oud-vaderlandsch recht, als in de nieuwere wetgeving, welke zich ten onzent inzette met het »Wetboek Napoleon, ingericht voor het Koningrijk Holland", immers gevolgd door den »Code Civil" en het thans nog geldend »Burgerlijk Wetboek".

De staatsbemoeiing, zooals die thans ten onzent geregeld is, ontvingen wij van de Franschen.

Na de intrekking van het Edict van Nantes, aldus verhaalt v. Gestel [2]), konden de niet-katholieken niet anders huwen dan voor den pastoor, wilden zij genieten van de gewenschte burgerrechtelijke gevolgen ten opzichte van elkander, van het nakroost en van hun vermogenstoestand.

De trouwregisters toch der pastoors deden eigenlijk dienst als de trouwregisters van den burgerlijken stand.

Door het edict van 1787 konden de niet-katholieken in tegenwoordigheid van vier getuigen *òf voor den pastoor òf voor den rechter* verklaren, dat zij met elkander in het huwelijk wilden treden. Het doel was hier alleen om den niet-katholieken het genot van den burgerlijken stand te verschaffen, niet om het huwelijk volgens eene andere rechtskundige theorie te regelen.

Toen nu in 1791 alle kerkgenootschappen werden gelijkgesteld voor de wet, werd ook besloten, dat voortaan alle huwelijken, zoo van katholieken als van niet-katholieken, om de burgerlijke gevolgen te hebben, gesloten moesten worden ten overstaan van burgerlijke ambtenaren, terwijl uitdrukkelijk er werd bijgevoegd, dat het ieder vrijstond kerkelijke plechtigheden al dan niet te doen plaats hebben.

Niet weinige katholieken trouwden voor den pastoor en

---

1) Zie *Studien*, Dl. XLIII, bl. 227.

2) Met beroep op Allègre's *Le Code Civil, commenté à l'usage du Clergé.* (Parijs, 1894).

verwaarloosden de verklaring van huwelijk voor den burgerlijken ambtenaar, zoodat b v. wet en rechter de kinderen, uit zulke louter kerkelijke huwelijken gesproten, niet als wettige afstammelingen beschouwden.

Om deze misstanden uit den weg te ruimen, drongen in 1802 de groot-vicarissen van Parijs er bij de Regeering op aan, dat allen, die wilden huwen, door de wet zouden worden gedwongen om de huwelijksverklaring voor de burgerlijke ambtenaren te doen, *alvorens* het huwelijk te sluiten voor de Kerk

Zoo kwam het stelsel tot stand, dat èn in Frankrijk èn ten onzent geldt.

De geestelijkheid zou dus zelve het stelsel hebben aangegeven zonder te voorzien, hoe gewetensdwang daarvan dikwijls het gevolg zou worden.

Zonder een soortgelijk historisch overzicht te geven, als boven staat, heeft Mr v. d. Pluijm in zijn aangekondigd werk eene plaats ingeruimd ter behandeling van de »verhouding van Kerk en Staat in huwelijkszaken", waarin S. zich er toe bepaalt eene aanhaling te geven uit Leo XIII's Encycliek *Arcanum* (dd. 10 Februari 1880) en uit Dr A. C. M. Schaepman's verhandeling: *Het Burgerlijk Huwelijk van Roomsch Katholieken in Nederland*

Hoewel hierin de slotsom staat vermeld, lijkt mij dit in een commentaar wat sober. Het bevat meer een assertum dan een gedocumenteerd en beredeneerd geheel, waarin rekenschap wordt gegeven van de conclusien

De slotsom is dan, dat voor ongedoopten het huwelijk onder de jurisdictie der burgerlijke wet valt [1])

---

1) Over den aard van dit recht van den Staat wordt getwist Dr A. Resemans — in zijne dissertatie· *De competentia civili in vinculum conjugale infidelium* en in *De Katholiek*, Dl. XCIII, bl 414—445 *Critiek en repliek* — kent den Staat hier een jus *proprium* toe tot vaststelling van imp. dirimentia voor ongedoopten, terwijl F A L Smit S J — in de *Studien*, Dl. XXIX, bl. 409: *Een twistpunt omtrent het huwelijk*, en Dl XXXI, bl 60: *Toelichting en nalezing* — den Staat hier slechts toekent om op te treden »de jure *supplente*".

Mr v d. Pluijm's arbeid bestaat in·

1°. eene aanduiding in negatieven vorm van de vereischten tot het huwelijk, namelijk door eene summiere en zakelijke samenvatting in synoptisch overzicht van de verschillende huwelijks-beletselen volgens kerkelijk en burgerlijk recht, afgedeeld in impedientia tantum en in dirimentia,

2°. een synoptisch overzicht omtrent de bepalingen betreffende de ontbinding van het huwelijk volgens beide rechten;

3°. eene niet meer dan summiere vermelding in enkele bladzijden (een aanhangsel) van eenige punten, welke op zich elk een belangrijk onderwerp vormen, als: I *Iets over het huwelijk in het algemeen;* II *Verhouding van Kerk en Staat in huwelijkszaken;* III. *De redenen tot dispensatie volgens het kerkelijk recht;* IV. *Enkele practische vragen van kerkelijk recht;* — in welke laatste rubriek meer in het bijzonder bedoeld wordt aan te duiden, welk standpunt de katholieke rechter, pleitbezorger en ambtenaar van den burgerlijken stand hebben in te nemen, indien zij geroepen zijn om te handelen bij het sluiten van een burgerlijk huwelijk, in het geding tot echtscheiding of scheiding van tafel en bed, in het uitspreken van het vonnis van echtscheiding, van scheiding van tafel en bed, en van ontbinding van het huwelijk na scheiding van tafel en bed.

Bij dat alles lijkt mij het waarom der dingen wel wat verwaarloosd en worden meer alleen de eindresultaten medegedeeld. De geachte schrijver zal wel willen toestemmen, dat hij bij de te verwerken stof slechts summier is te werk gegaan

Ten slotte is er nog aan toegevoegd de tekst van de internationale »Convention pour régler les conflits de lois en matière de mariage" en »Convention pour régler les conflits de lois et de jurisdictions en matière de divorce et de séparation de corps".

Onder kanoniek-rechterlijk opzicht heeft reeds een meer bevoegde zijn oordeel uitgesproken over Mr. v. d. Pluijm's geschrift [1])

---

1) *Studien* (Dl LXII, bl 196—202)

En wat het burger-rechterlijk opzicht aangaat, zoo meen ik inderdaad, dat de geachte schrijver er in geslaagd is eene bruikbare elementaire handleiding te leveren. De ordening der verschillende huwelijks-beletselen is doordacht. Tot bijzondere opmerkingen geeft de door schrijver gevolgde indeeling geene aanleiding.

Inderdaad is een synoptisch overzicht geschikt om als leiddraad te dienen voor eene methodische bewerking en als een klapper te worden geraadpleegd voor eene zich daaraan sluitende meer diepgaande behandeling of ook voor verdere studie

Onder de imp impedientia tantum voor de burgerlijke wet, vermeldt S. ook art. 91 B. W [1]) luidende »Eene vrouw kan geen huwelijk aangaan, dan na verloop van drie honderd dagen na de ontbinding van het vorige huwelijk", en in de kolom voor het kerkelijk recht vindt men daarover niets vermeld.

S duidt dit beletsel kortheidshalve aan met *annus luctus*.

Daarmede wordt natuurlijk niet bedoeld rouw in den eigenlijken zin van het woord, want dan zou er geene reden bestaan om ook een dergelijke luctus niet bij den overlevenden man te vooronderstellen

Die termijn van 300 dagen, door S. met »annus" aangeduid, vertoont verband met den door onzen wetgever aangenomen maximaal termijn van zwangerschap.

Niet met de bestaande regeling ten onzent tevreden, stelde men in het *Ontwerp (van 1886) tot Herziening van het Eerste Boek van het Burg. Wetboek* voor, het beletsel aldus te formuleeren.

»Vrouwen mogen, indien haar huwelijk door den dood of door echtscheiding is ontbonden, of indien het is nietig verklaard, geen nieuw huwelijk aangaan dan na verloop van drie honderd dagen na dien der ontbinding of nietigverklaring

»De Koning kan van dit verbod dispensatie geven".

---

[1]) Conform art 228 *Code Civil*

Anderen willen het stelsel: »eam, quae intra legitimum tempus partum ediderit, *statim* posse nuptiis se collocari"[1])

Ook werd meermalen door de voorstanders der echtscheiding gewezen op het onredelijke van den in art 91 B. W gestelden termijn, bijvoorbeeld ingeval van echtscheiding op grond van kwaadwillige verlating, welke immers 5 jaar zonder verzoening moet hebben geduurd, en ook in geval van ontbinding van het huwelijk na scheiding - eveneens immers gedurende 5 jaar zonder verzoening — van tafel en bed.

De ratio legis van art 91 B. W is een noodzakelijk uitvloeisel van de praesumptio juris, ook door ons art 305 B W. aanvaard: »Pater est, quem nuptiae demonstrant"[2])

De term »annus luctus" is ontleend aan het Romeinsche recht[3]) Daar echter had de term meer recht van bestaan, immers had die zich ontwikkeld uit de oude voorschriften omtrent familierouw.

Volgens eene wet uit den tijd der Koningen (waarschijnlijk van Numa Pompilius) [4]) moest gerouwd worden wegens overlijden van familieleden. Voor kinderen onder het jaar werd niet gerouwd en voor die boven het jaar, maar onder de drie, trad half-rouw in. Voor ouderen werd zooveel maanden gerouwd als zij jaren telden. Voor niemand echter duurde de rouwtijd langer dan tien maanden [5]).

---

[1]) Pomponius en Ulpianus II § 2 Dit stelsel is ook overgenomen in § 1313 van het Duitsche Burgerlijk Wetboek

[2]) Vele juristen duiden het begrip van de onzekerheid van het vaderschap nog altijd aan met »confusio sanguinis" (zie b v. Asser, I, bl 143 en 144, eerste druk, en Land, I, bl 65), een term, welke — meen ik — door de arte periti gewraakt woidt Waarom niet eenvoudig gezegd »de onzekerheid van het vaderschap"?

»Homo naturaliter desiderat certus esse de prole; quae quidem certitudo omnimo tolleretur, si plures essent unius Ex naturali igitur instinctu procedit, quod sit una unius" *(Summa contra Gentiles* L III, 124) Dezelfde reden dus, waarom de poly-*andria nooit* mag worden toegelaten, de poly-*gamia* daarentegen wel eens is geduld kunnen worden »Non enim *certitudo prolis* impeditur, si unus mas plures feminas cognoscat" (l c)

[3]) Zie b v L. 2 C *De sec nuptus* V, 9, en L 11, § 1 D, *De his qui notantur infamia* III, 2. »Solet elugeri vir propter turbationem sanguinis".

[4]) *Institutionen und Civilprozess* v. Dr J Baron, bl 73 § 36

[5]) »Quem annum decem mensuum esse Pomponius ait" (*Fragm Vatic* 321) Vandaar *annus* lugendi

Later werden de mannelijke familieleden ontheven van den plicht, om rouw te bedrijven, zoodat dit in den klassieken tijd alleen de vrouwelijke familieleden moesten doen [1]).

Die rouw bestond in het zich onthouden van gastmalen enzoovoorts [2]), en voor de weduwe daarenboven in een tijdelijk niet mogen trouwen, namelijk niet in den rouwtijd, welks duur meer *toevallig* scheen overeen te komen met den maximaal termijn van zwangerschap

De reden van deze laatste bepaling was niet alleen de instandhouding der goede zede, maar tevens de andere ratio, boven aangeduid; daar *deze* laatste reden toch bleef bestaan, namelijk de *turbatio sanguinis*, voor die weduwen, voor wier mannen geen rouw werd gedreven, bijv. voor zekere misdadigers. Wel schijnt aanvankelijk voor *deze* categorie van weduwen alleen de verzachting gekomen te zijn, dat zij onmiddellijk mochten hertrouwen »post partum intra legitimum tempus" [3]).

Naar Praetorisch recht beriepen de vrouw, die het verbod overtrad, als zij sui juris was, en haar tweede echtgenoot de infamia (ignominia juris). Was zij niet sui juris, dan werd degene, die over haar de patria potestas uitoefende, door die straf getroffen

In den tijd der Christelijke Keizers werd het van tien maanden een jaar.

In het Kanonieke Recht schijnt aanvankelijk het beletsel, hier bedoeld, — eveneens als impediens — uit het Romeinsche Recht te zijn overgenomen

Toen aan Paus Urbanus III († 1187) de vraag werd voorgelegd. »An mulier possit sine infamia nubere intra tempus »luctus, secundum leges definitum?" antwoordde hij: »Mulier »viro suo mortuo soluta est a lege viri sui [4]): in Domino nubat »cui voluerit, per licentiam et auctoritatem Apostoli ejus

---

1) »Uxores viri lugere non compellentur" (L 9, D, III, 2)

2) »Qui luget, abstinere debet conuiuiis, ornamentis, purpura et alba vesta" *Paul Sent* I, 21, § 14

3) L 11, § 1 en 2, D III, 2

4) Rom VII, 2 en 3

»infamia aboletur", eene beslissing, bevestigd door een canon van dezelfde strekking van Innocentius III (1198—1216) [1])

Door afschaffing der sanctie hield dus voortaan de bepaling slechts een nudum praeceptum in. Het beletsel schijnt dan ook niet meer te gelden

Of nu inderdaad er geen voldoende reden bestaat om het hierbedoelde beletsel te handhaven als impediens?

Tenzij het daardoor te bereiken bonum zwaarder weegt, dan de er door te beperken vrijheid, behoort geen wetgever beletselen te scheppen

Wanneer men naar de regelen van het recht te werk gaant, zal in de meeste gevallen het vaderschap kunnen worden vastgesteld. Er zijn nu wel-is-waar gevallen denkbaar, dat er inderdaad gegronde reden bestaat tot onzekerheid, maar ik denk, dat de Kerk van meening is, dat practisch genomen deze gevallen te zeldzaam zouden zijn om daarvoor een beletsel te maken.

Hierop zij nu verder niet in te gaan.

Het onderzoek naar de wordingsgeschiedenis der verschillende wetsbepalingen heeft ook geleid tot het meer en meer beoefenen der vergelijkende rechtsstudie, en zeker niet tot beschaming van het gezegde. »Du choc des opinions jaillit la vérité".

Hoewel niet textueel te werk gaande — hetgeen eigenaardige bezwaren met zich zou brengen — heeft Mr. Van der Pluijm in de door hem behandelde stof door zijne synoptische en zakelijke samenvatting der bepalingen van het Kerkelijk en het Nederlandsch Burgerlijk Recht een leiddraad aangegeven voor eene uitvoerige verdere uitwerking.

Moge de geachte schrijver zich aangemoedigd gevoelen op den ingeslagen weg voort te gaan en den tijd vinden en den lust hebben om, tusschen de beslommeringen der praktijk door, zulken arbeid te verrichten, ten einde daardoor ook in de katholieke rechtsgeleerde wereld ten onzent belangstelling

---

1) C 4, 5 X 4, 21

aan te wakkeren voor eene nadere kennismaking met het Kerkelijk Recht, op het stuk van het Huwelijksrecht in de allereerste plaats, met de kennis waarvan het in die wereld — volgens den criticus van de *Studien* — niet bijster gunstig gesteld zoude zijn.

Na dat alles echter rijst de vraag, of inderdaad voor een commentaar niet hoogere eischen moeten worden gesteld dan waaraan door den geachten S. is voldaan? Zijn voor den lezer wel de diepere grondslagen bloot gelegd, waarop 's wetgevers bepalingen steunden, de beginselen ontbloot, waarvan de verschillende bepalingen de uitwerking, de practische toepassing waren?

Juist de behandelde stof leende zich zoo bij uitstek tot dieper gaande beschouwingen

»Auch aus der *Natur* der Sache haben wir das Rechtssystem »zu erganzen. Die Lebensverhaltnisse tragen, wenn auch »mehr oder weniger entwickelt, ihr Mass und ihre Ordnung »in sich. Diese den Dingen innewohnende Ordnung nennt »man *Natur der Sache.* Auf Sie muss der denkende Jurist zuruckgehen . . " [1])

De beoefenaar van het recht blijve dus niet stilstaan bij het stellig recht, bij het in geschrevene wetten geformuleerde of door de gewoonte gevolgde recht. Hij ga terug naar de natuur der dingen en vrage zich af, *waarom* het zoo is, *hoe* het *zoo geworden* is, en *hoe* de wetgeving het beste wordt ingericht.

Hetgeen als stellig recht geldt, behoort te steunen op de leer van het recht in het algemeen, ondergebracht in de *moraal*-philosophie, welke laatste wederom steunt op de resultaten der *natuur*-philosophie.

De philosophia *naturalis* behandelt de orde der dingen, zooals die aangetroffen worden, eene orde dus, *niet welke de mensch maakt, maar die deze aantreft.*

De mensch neemt vooreerst zich zelf waar en de zienlijke dingen om zich heen· de doode stof, de levende stof· plant,

---

[1]) Dernburg, *Pandekten*, I, S 85 (2e uitgaaf)

dier, mensch, en van deze onder het bereik der zinnen liggende wereld, klimt hij op tot het ongeziene, van het zinnelijke tot het bovenzinnelijke. Hij komt ten slotte tot de Theodicee, de theologia *naturalis*, de leer over God, voor zooveel althans die leer niet eerst tot de *boven*natuurlijke Godskennis behoort.

Hij ontdekt overal doel en doelmatigheid, oorzaak en gevolg, zijn en schijn, beweging, richting, bestemming.

Hij vraagt vanwaar dat alles? waartoe dat alles? Waartoe bestaat het? Wie heeft dat alles zoo ingericht, bestierd en besteld? Wat had Hij daarmede voor?

En de openbaringen der natuur doen den denkenden mensch verstaan, dat er eene Eerste Oorzaak is van alles, een Maker, die recht heeft op den dienst van het door Hem gemaakte, op een zich gedragen van het maaksel overeenkomstig het doel, dat de Maker aan zijn maaksel heeft gegeven, overeenkomstig de wet, door Hem gegeven aan het schepsel, dat zijn aanzijn aan Hem dankt.

Ook de mensch is zoo'n maaksel van dien Maker en heeft dus naar zijne redelijke natuur te beantwoorden aan 's Makers bedoelingen, d. i te handelen zóó, dat van 's Makers wil, wat hem, mensch, betreft, niet worde afgeweken.

De leer nu omtrent de handelingen van den mensch als redelijk-vrij wezen, of wat hetzelde is, omtrent de zedelijke handelingen van den mensch, vormt het voorwerp der *moraal*-philosophie, een der onderdeelen van de *practische* philosophie

Hier is niet, als in de philosophia *naturalis* of *realis*, eene afgewerkte orde, welke den mensch eenvoudig ter beschouwing is voorgelegd. In zijne redelijk-vrije werkzaamheid moet de mensch zelf ordenend optreden, en daarom leeren, op welke wijze hij zijne handelingen kan en moet aanpassen aan de groote door God ingestelde orde, *waarvan de mensch slechts een onderdeel vormt.*

Hoe beter nu die ordening is ingericht, des te meer nadert de mensch tot den volmaakten levenswandel; en zijne heiligheid bestaat dan ook in niets anders dan in de inrichting zijner vrije handelingen, volkomen naar de door God gestelde orde.

Die orde is dus het model, het ideaal, waarnaar elke wetgeving moet streven.

De mensch heeft eerst zijne natuur beschouwd, en wel zich beschouwd als mikrokosmos, als persoon en als maatschappelijk wezen, toegerust met vrijheid, de vrijheid van den wil, de zedelijke vrijheid.

Hij leert de verschillende soort van wilsakten, de hartstochten en de omstandigheden, welke van invloed zijn op zijne vrijheid van handelen

Achtereenvolgens leert hij kennen zijne eindbestemming, de norm van het zedelijk goede, de subjectieve — d w. z. de van den wil afhankelijke — zedelijke goedheid der handelingen, de natuurlijke zedenwet, het geweten, schuld en verdienste, en eindelijk de leer van het recht.

Na hiermede doorloopen te hebben de algemeene leer van het zedelijk goede handelen, schrijdt hij voort tot het bijzondere deel der moraal-philosophie, dat hem onderhoudt over zijne plichten en rechten als individu en over de leer der gemeenschap.

Daar is vooreerst de beschouwing van 's menschen verhouding tot God, tot zich zelven, tot zijne medemenschen de onderlinge plichten van liefde en waaarheidsliefde, van rechten en rechtsplichten, van het recht van eigendom, van verbintenissen

Vervolgens de leer der gemeenschap· de huiselijke maatschappij, de leer over den Staat en het volkerenrecht.

Bij het beschouwen der huiselijke maatschappij komt van zelf het huwelijk ter sprake, de natuur en de noodzakelijkheid van het huwelijk, zijne éénheid en onontbindbaarheid, de huwelijksbeletselen en de wetgevingsmacht op het stuk van huwelijk

Een groote stof inderdaad om te doorloopen als voorstudie, welke wel niet in een werk als dat van Mr. v. d. P. behoeft te worden behandeld, maar die een wetscommentator toch moet machtig zijn, waarmede hij moet vertrouwd zijn, wil hij gezonde, diepgaande critiek oefenen; rekenschap geven en nasporing doen naar de bedoelingen, de roerselen des wetgevers, de portée der wetsbepalingen, en de deugdelijkheid of niet deugdelijkheid dier bepalingen aan juiste norm toetsen.

De plaats, welke de leer over het recht in het algemeen inneemt in de wijsbegeerte — die moeder aller wetenschappen — de verschillende gedingen in die rechtsleer, moeten hem klaar en duidelijk voor den geest staan.

Inderdaad is de moraal-*philosophie* als gids onmisbaar voor den commentator.

Had de geachte schrijver van die bij hem vooronderstelde wetenschap in zijn geschrift gebruik gemaakt, dan had hij ons een dieperen kijk gegeven, eene grondiger critiek geleverd.

Wij hadden vernomen niet alleen, *dat* het zóó is, maar ook, *waarom* het zoo is en *hoe* het *zoo geworden* is De lezer ware meer bevredigd geweest.

Voorwaar geen gemakkelijke taak zulk een commentaar te schrijven, maar waarvan de verdienste den geachten schrijver moge prikkelen om er zich eens met de borst op toe te leggen!

Het zij mij vergund van deze gelegenheid gebruik te maken om op eene andere materie in ons recht, namelijk in ons publiek recht, te wijzen, waar zoo schromelijke verwarring van begrippen heerscht, dat op dit gebied, geloof ik, een commentaar van katholiek standpunt meer noodig is

Ik bedoel: het Strafrecht

Voor den katholieken rechtsgeleerde staat hier m i een heerlijk veld ter bearbeiding open

Bij methodischen en noesten arbeid ware hier het volbrengen van een verdienstvol werk niet zoo onbereikbaar.

In het algemeene deel, dat behoorde vooraf te gaan, zou o. m het katholiek-wijsgeerig standpunt moeten worden gehandhaafd, dat slechts een *objectieve* moraal den toets van critiek kan doorstaan, en dus het begrip van de zoogenaamde *subjectieve* zedelijkheid wetenschappelijk niet houdbaar is

Een standaardwerk ware hier te schrijven, waaraan m. i. bij de duistere theorieen, de verwarde begrippen, vaak niet zonder vertoon van geleerdheid ten beste gegeven, dringend behoefte bestaat, ten einde eens meer orde in de denkbeelden en kalmte in de gemoederen en daardoor in ons oordeel te

brengen [1]) Ik zou zeggen: meer behoefte dan aan een commentaar op onze Huwelijkswetgeving, op welk gebied wij ten minste, wat de beginselen van kerkelijk recht betreft, zulke goede gidsen hebben als bijv. het vrij recente werk van Dr. Vlaming. *Praelectiones de jure matrimonii*

Een principieel en in alle opzichten wetenschappelijk werk over Strafrecht, zou niet alleen belangrijke diensten bewijzen aan de katholieke academieburgers der rechtsgeleerde faculteit, maar m. i. ook er toe kunnen bijdragen, dat de beoefening der wetenschap van het Strafrecht in ons vaderland in het algemeen weder op vasten grondslag mocht geschieden, op gezonder basis dan *die* wijsbegeerte doet, waarvan gezegd werd, dat »de nieuwigheidszucht" haar »niet vast en bestendig en sterk, maar wankelend en los" maakt [2]).

Zou van zoodanig werk niet eene stuwkracht uitgaan in de goede richting?

Mr. H. J. G. FARENSBACH

Eenige beschouwingen over de geestelijke ontwikkeling van blinde doofstommen — Mededeeling in de Koninklijke Akademie van Wetenschappen door Dr J. V. DE GROOT, *Hoogleeraar te Amsterdam* — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1905

De psychologie is in de laatste twintig jaren die tak der wijsbegeerte, welke zich in de grootste belangstelling der geleerden mag verheugen. Nadat het criteriologisch probleem en daarna vraagstukken van ethischen aard de geesten ge-

---

[1]) »De beste denkers, de fijnste vernuften hebben naar de bestanddeelen van »*dolus* en *culpa* en naar de grenslijn tusschen beide vormen der schuld gezocht »en hebben daarover hunne theorieen verkondigd. Maar des te grooter moet »daarom de verbazing zijn, als men ziet, hoe juist in dit leerstuk nog steeds de »allergrootste verdeeldheid bestaat. Over bijna niets is men het eens geworden, »over het aantal evenmin als over den aard en de bestanddeelen der vormen »van schuld. En dit zeer ten nadeele der practijk." Mr. F. J. Bolsius, Acad. Proefschrift *Van den Invloed der dwaling in het recht op de strafbaarheid*.

[2]) Prof. J. V. de Groot, *Openingsrede*, blz. 22.

durende een geruimen tijd in spanning hadden gehouden, drongen zich de psychologische onderzoekingen op den voorgrond. Die bevoorrechte stelling der psychologie in onzen tijd blijkt wel duidelijk uit de internationale congressen voor psychologie, die in de laatste jaren werden gehouden, want welke andere tak van wijsbegeerte kon het tot een wereldcongres brengen? Niet minder duidelijk spreken de namen der mannen, die op de congressen voordrachten hielden, of althans zich daarvoor aanmeldden Daar waren niet alleen philosophen, maar ook physiologen, zenuwartsen, psychiaters, paedagogen, gymnasium-leeraars, taalvorschers, ethnologen, juristen, criminalisten enz.

Al is het nu ook een feit, dat het materialisme hoe langer zoo meer veld verliest en verdrongen wordt door het psychophysisch parallelisme, dat als de mode-theorie van onzen tijd mag worden gekenmerkt, toch blijft bij de meeste moderne psychologen de vrees voor „metaphysischen Voraussetzungen" de groote hinderpaal voor de erkenning der oude theorie van St. Thomas, die reeds voor eeuwen de zelfstandigheid eener onstoffelijke ziel, in haar wezen en functies essentieel van de stof onderscheiden, op de deugdelijkste wijsgeerige gronden aantoonde. En daarom is iedere steen, die wordt aangedragen om het gebouw der scholastieke theorie te steunen, met dankbaarheid te aanvaarden. Welnu, Prof de Groot heeft door zijne *Mededeeling in de Kon Akad. van Wetenschappen* over de geestelijke ontwikkeling van blinde doofstommen een zwaren steen aangebracht, zwaar genoeg om den muur van het gebouw, waarop van ongeloovige zijde met den stormram wordt gebeukt, onwankelbaar te maken.

Beslissende vragen op het gebied der psychologie zijn deze: Bezit de mensch abstracte begrippen en algemeene waarheden? en zoo ja· Hoe komen deze in den mensch tot stand? Wat de eerste vraag betreft, antwoordt het empirisme in zijn verschillende vormen met een brutale ontkenning. Wel spreken ook de aanhangers van dat systeem over abstracte begrippen, doch dan bedoelen zij deze in associanistischen zin, waarbij ten slotte alles wordt herleid tot sensitieve associaties,

tot analyse en synthese van zintuigelijke waarnemingen en voorstellingen. Van den anderen kant loochenen de aanhangers der aangeboren begrippen en der aangeboren denkvormen a priori de medewerking van den zin bij de totstandkoming der abstract algemeene begrippen.

De groote beteekenis nu van de voordracht van Dr de Groot, welke thans in brochure-vorm te verkrijgen is, is deze, dat hij tegenover de dubbele dwaling van empiristen en idealisten de juistheid der scholastieke theorie over den oorsprong der begrippen opnieuw in het volle licht heeft gesteld, door eenvoudig de feiten te laten spreken, die zich bij de geestelijke ontwikkeling van blinde doofstommen voordoen. Prof de Groot beheerscht zijn onderwerp volkomen De schat van werken, die hij citeert, zijn bekende relaties met Marie Heurtin van Larnay en hare leermeesteres Soeur Marguérite[1]), toonen ons den hoogen ernst en de deege wetenschappelijkheid waarmede hij zijn thema bestudeerde.

Die feiten nu spreken meer dan boekdeelen; zij getuigen luide van den adel der menschelijke natuur Zij leeren ons nl, dat zelfs degenen, die verstoken zijn van verschillende zintuigen, niettegenstaande die gebrekkige organische middelen kunnen opgevoerd worden tot een wereld, hoog boven de stof verheven, dat zij kunnen komen tot het bezit van afgetrokken denkbeelden en logische verbindingen van gedachten, dat zij kunnen komen tot het inzicht van algemeene beginselen, tot het inzicht van het universeele en het noodzakelijke. Welnu, tegenover iedere min of meer materialistische theorie billijken deze feiten opnieuw deze conclusie daar wezens, die door den tastzin zoo sterk aan ruimte en tijd gebonden zijn, tot een kennis opklimmen, die geenszins door het hier en nu beperkt wordt, bezitten zij krachtens hunne menschelijke natuur een boven de zinnen gaand, d i. geestelijk vermogen, een vermogen, hieraan herkenbaar, dat het de stoffelijke dingen op onstoffelijke wijze begrijpt, en dat het door die

---

1) Vgl *De Katholiek* (1902) Dl CXXII, bl. 309 vv — Ook te Paderborn bezocht Prof de Groot persoonlijk een blinde doofstomme, nl. Joseph Suie

hoogere kennis der stoffelijke dingen kan opstijgen tot de kennis van in zich onstoffelijke dingen en wezens, tot de nadrukkelijke en devote kennis van God als eerste Oorzaak, als het oneindige Goed en de opperste Liefde. Van den anderen kant toont de ontwikkeling der blinde doofstommen, dat ook de leer der aangeboren begrippen volstrekt onhoudbaar is. Daar blijkt niets van eenig begrip, dat zij niet hadden verkregen door abstractie uit hetgeen was waargenomen door de zinnen. Voor zoover de verschijnselen zijn aan te geven, vindt men de ideeen niet als sluimerenden, die onder een zachte aanraking ontwaken; men vindt alleen het *vermogen* om te denken, de rede, die door het stellen der daad, door hare actie de ideeen vormt uit de zintuigelijke gegevens En aldus schonk het feit der geestelijke ontwikkeling van blinde doofstommen telkens een bevestiging van oude spiritualistische stellingen omtrent de menschelijke kennis van het afgetrokkene en universeele, stellingen, die door den Aquiner vervat waren o.a in de *Summa theologica* (I, qu 84 en 85): „De menschelijke kennis, ook die der bovenzinnelijke dingen, heeft haren oorsprong in de zinnen; maar zoo, dat de rede, uit het begrip der dingen, die onder het bereik der zinnen vallen, tot het bovenzinnelijke geleid wordt".

Zoo is deze brochure een hulde aan de menschelijke waardigheid, die ook in de blinde doofstommen ons doet denken aan het paulinisch woord, dat *wij zijn van Gods geslacht.*

J D. J. AENGENENT.

Warmond, feestdag van St Thomas 1905.

Mgr J L SPALDING, *De vrouw en het hooger onderwys. Vertaling van* ALBERTINE STEENHOF—SMULDERS Venlo, G Mosmans, 1904. Prijs 25 cts

Van deze brochure, mij reeds in de nieuwjaarsdagen door de redactie toegezonden, kan ik tot mijn leedwezen, eerst thans eene korte bespreking inzenden. Een voorname verdienste is, dat ze met kracht opkomt voor een beter

onderwijs der vrouw, wat ook voor onze europeesche landen van groote beteekenis is. Het is werkelijk betreurenswaardig, op welk een laag niveau de gedachtengang van het gros der vrouwen zich beweegt Pogingen tot verbetering voerden somtijds tot verwaarloozing van de moreele en karaktervormende zijde der opvoeding, terwijl dikwijls, waar op dit gebied weinig te wenschen overbleef, de intellectueele ontwikkeling niet in ieder opzicht bevredigend was Ik wil hier geenszins verbergen, dat ik onder deze laatste kategorie ook de meeste internaten rangschik, in welke onze katholieke meisjes veelal eenige jaren doorbrengen. En daar verbetering zeer gewenscht schijnt, en Spalding daarvoor krachtig optreedt, was mij het verschijnen zijner brochure in een hollandsche vertaling in menig opzicht sympathiek.

Toch zoude ik meerdere zijner uitspraken niet kunnen aanvaarden. Zij schijnen mij toe, dikwijls te oratorisch geformuleerd en niet voldoend exact gedacht te zijn Dit in eene recensie breedvoerig aan te toonen, is onmogelijk, doch laat ik als voorbeeld enkele woorden aangeven, die zeker menig lezer in hunnen algemeenen zin onaanneembaar en tendentieus zullen toeschijnen en Spalding's genre eenigermate karakteriseeren. »Hoe beter onderwezen eene vrouw is — zegt hij — hoe meer geschikt zij ook zijn zal, haar edele roeping als vrouw en moeder goed te vervullen Het voornaamste is echter niet, een goede vrouw en moeder te maken, evenmin als de vorming tot goed echtgenoot of vader op den voorgrond staat" (bl 21). Deze woorden licht hij aldus toe: wanneer we door goed »onderwijs" goede mannen en vrouwen hebben gevormd, zullen deze zich later van zelf goede echtgenooten en moeders toonen. — Het komt er hier slechts op aan, wat Spalding onder goede vrouwen verstaat. Doch buitendien zij het volgende onzerzijds vastgesteld: het voornaamste in iedere opvoeding is volgens de eenvoudigste paedagogische beginselen dit: beide, man en vrouw, zoo goed en stelselmatig mogelijk voor te bereiden voor hunnen aanstaanden loopbaan Deze nu is voor verreweg de meeste vrouwen, en volgens hare natuurlijke plaats in de maatschappij,

die van echtgenoote en moeder. Dit doel moet dus niet op den achtergrond doch op den voorgrond geschoven worden Het voornaamste is dus — ik zal niet volgens Spalding's formuleering zeggen eene goede vrouw en moeder te *maken*, maar — zulk een »onderwijs" te geven, dat ze goede echtgenooten en moeders kunnen worden. Acht nu Spalding daartoe eene algemeene vorming tot goede vrouwen het meest geschikt, zoo geeft hij daarmede aan, dat dit geene vorming zijn kan, die ongeschikt maakt, of niet voorbereidt, eene goede echtgenoote of moeder te kunnen worden. Maakt ze echter wel geschikt, zoo moet hij zijne geliefkoosde tegenstelling tusschen *voorbereiding tot goede vrouw* en *voorbereiding tot goede echtgenoote en moeder* laten vallen, en dan ook niet vergeten, dat zij juist door het aankweeken van bijzondere huishoudelijke vaardigheden, karaktereigenschappen en opvattingen geschikt wordt. Dan kan hij echter ook zijn eisch, de vrouwen eenvoudig hetzelfde »onderwijs" als de mannen te geven (bl. 29), niet als algemeen paedagogisch beginsel logisch vasthouden. Vooral niet, omdat hij onder onderwijs d. i. »de ontwikkeling der vermogens, die een menschelijk wezen vormen" (bl. 18), niet alleen wetenschappelijke vorming, maar ook ontwikkeling van karakter en zeden verstaat. Want »*Volmaakte menschen* te krijgen is het ideaal van het onderwijs", zegt hij (bl. 21). Hoogstens kan hij derhalve zeggen, dat het »onderwijs", de opvoeding, in vele, ja zelfs in zeer vele punten, voor mannen en vrouwen gelijk kan zijn. En daarmede zou hij zich dan een verstandig paedagoog en een systematisch denker getoond hebben.

Spalding heeft een zonderlinge hoedanigheid. Het is, of zijn geest hem dwingt, juiste gedachten door overdrijving tot onhoudbare thesen te vervormen. Dit was ook hier het geval Want zijn gedachtengang is in den grond wel juist, in zooverre namelijk een opvoeding »tot vrouw en moeder", zooals die veelal volgens een te laag gesteld, niet alzijdig ideaal gegeven wordt, aan vele routineuse gebreken mank gaat, en zonder vermindering van algemeene moreele vorming aanmerkelijk kan verbeterd worden door eene meer intellec-

tueele ontwikkeling, die er rekening mede houdt, dat ook de vrouw een denkend wezen is, en een juist denkend wezen dient te zijn. Terecht wijst Spalding er op, dat de vrouw bij beter onderwijs meer geschikt is, eenen verheffenden invloed op hare omgeving uit te oefenen (bl 20), dat de groote menigte thans beter ontwikkeld is en dus ieder individu beter ontwikkeld dient te zijn (bl 26), dat een vrouw niet onbeduidend hoeft te zijn, om eene goede echtgenoote en moeder te kunnen wezen (bl. 27), en dat in menig christenland het ongeloof der mannen voor een niet gering deel moet worden toegeschreven aan de onvoldoende wetenschappelijke ontwikkeling hunner vrouwen en moeders (bl 30)

Voor eene betere vorming der vrouw nu heeft Spalding in Amerika eene hoogeschool voor vrouwen opgericht, die echter meer een universitair college dan eene hoogeschool is, en evenals gelijksoortige inrichtingen te Oxford in Engeland en te Freiburg in Zwitserland veel tot eene meer normale algemeene vorming der vrouwen zal kunnen bijdragen. In hoeverre hierbij of het verkrijgen van hoogere ontwikkeling of het vervullen van betrekkingen (vgl. bl. 21—22), die tot nu toe alleen de man vervulde, als doel op den voorgrond moet staan, zegt hij niet. En juist dat punt behoort zonder ongemotiveerde sympathieen en antipathieen kritisch te worden onderzocht en uiteengezet Daartoe is het hier de plaats niet Maar één ding is zeker, dat Spalding in zijne geheele brochure blijk geeft, weinig oog te hebben voor het economisch beginsel der doelmatige arbeidsverdeeling, waardoor in de maatschappij aan elk individu zooveel mogelijk de arbeid wordt toebedeeld, waartoe ieder de meeste geschiktheid heeft Door onbewuste toepassing van dit beginsel en niet door willekeur van den man, zooals de feministen zeggen, werden de meer huiselijke bezigheden aan de vrouw toebedeeld, terwijl de man bezigheden vervult, welke een gestadig beschikbaarzijn van alle krachten vorderen. En wie hierop met geen enkel woord wijst, maakt den indruk of oppervlakkig of tendentieus te zijn. Wie daarentegen de vrouw kategorisch in een kleinen kring wil terugdringen en haar elke

mogelijkheid ontneemt zich baan te slaan, zal ieder ontluiken van talenten verhinderen en de maatschappij berooven van het groote nut, in betere ontwikkeling der vrouw gelegen.

De juiste weg is hier de middenweg En deze had Spalding scherper moeten afbakenen. Zooals hij nu schreef, zal hij bij menig lezer reactie te voorschijn roepen, en de goede en edele ideen, die hij verkondigde, zullen dan hunnen indruk missen De vertaalster heeft zich blijkbaar door vele edele gedachten van Spalding geinspireerd gevoeld en zich door de gebreken van zijn werk niet tot miskenning van het vele goede laten vervoeren Zij heeft buitendien belangstelling voor een gewichtig vraagstuk gewekt. En dit is blijkbaar haar doel geweest. Toch eischt het lezen van Spalding's werk een zekere mate van omzichtigheid. Onervaren geesten zal het op een dwaalspoor kunnen voeren.

Freiburg. DR. G J LIESKER

VICTOR CATHREIN, *Het Socialisme Uit het duitsch vertaald* Uitgevers-Vennootschap »Futura", Leiden 1905 Prijs *f* 1 90.

Deze vertaling zal ongetwijfeld in Nederland groote belangstelling wekken. De socialisten hebben door hun heftig optreden zoozeer in den sleur van het maatschappelijk leven ingegrepen, door hunne eischen zoozeer vrees, bij anderen hoop, voor de toekomst verspreid, dat het socialisme zelfs voor de meest indifferente kringen een social verschijnsel van den eersten rang en een voorwerp van meestal heftige gedachtenwisseling geworden is Aan bestrijding heeft het daarbij den voorstanders van het socialisme niet ontbroken Doch niet veel mocht deze bestrijding dikwijls baten Velen kenden het socialisme te weinig, anderen bestreden het met te zwakke wapenen. Meer dan welkom moet daarom een vertrouwbaar boek zijn, hetwelk aan deze strijders steun geeft, en als dusdanig mag het werk van Cathrein met warmte worden aanbevolen

Eene bijzondere verdienste van het werk bestaat hierin, dat de schrijver zich niet tot eene weerlegging der nationaal-ekonomische theorieen der socialisten heeft beperkt, maar ook de moreele en algemeene sociaaltheoretische zijde van het vraagstuk ernstig heeft behandeld Het boek is eene gelukkige combinatie van volkshuishoudkundige en van zedelijke beschouwingen, en, daar het buitendien rekening houdt met het gemiddeld bevattingsvermogen der meerderheid van de ontwikkelde lezers, bezit het in groote mate de vereischte eigenschappen, om in wijde kringen nut te stichten.

Cathrein heeft zijn werk in vier hoofdstukken verdeeld In het eerste geeft hij een overzicht van de leer en de geschiedenis van het socialisme. Deze geschiedenis kon in het bestek van zijn boek natuurlijk niet meer dan een schema zijn, maar het is een goed en duidelijk schema van de meest belangrijke verschijnselen in het intellectueele leven der socialisten Dit geheele hoofdstuk kenmerkt zich door een ernstig streven, de leer der socialisten zoo zuiver mogelijk weer te geven en verre te blijven van de weerzinwekkende methode, zich door eene zoogenaamd handige formuleering van de meeningen der tegenstanders de taak der weerlegging gemakkelijk te maken Het resultaat, waartoe de schrijver kwam, steekt daardoor gunstig af bij talrijke opgeschroefde en veel geprezene polemische geschriften, die dikwijls slechts innerlijke zwakheid verbergen

Het tweede en het derde hoofdstuk wijdt Cathrein aan de weerlegging van de voornaamste socialistische theorieen, terwijl hij in het vierde hoofdstuk aantoont, hoe onmogelijk het is, naar de beginselen der socialisten eenen zoogenaamden toekomsstaat te organiseeren. Een der voornaamste theorieen der socialisten, die van het historisch materialisme, herleidt de schrijver tot vier stellingen, welke hij achtereenvolgens in verschillende paragrafen behandelt Van het materialistisch monisme (eerste paragraaf, bl 90) geeft hij geene eigenlijke weerlegging, of beter geene weerlegging, welke ook kan gelden voor hen, die niet reeds de christelijke wereldbeschouwing in zich hebben opgenomen of die dezelve niet hebben bewaard.

Hij toont wel aan, dat de verwerping van het dualisme van geest en stof onvereenigbaar is met de aanneming van de hoofdwaarheden van den christelijken godsdienst, maar verder gaat zijne bewijsvoering niet Dit hoofdstuk zou daarom sommigen wellicht niet geheel kunnen bevredigen. Toch zou ik de bewerking er van niet kunnen afkeuren. Het schijnt mij eerder een bewijs van verstandig beleid, dat Cathrein zich bij het gebruik van zijn materiaal beperkt heeft. Het dualisme van geest en stof kan niet in enkele bladzijden overtuigend bewezen worden, en zulk eene bewijsvoering hoorde wegens het gebied, waarop ze voeren zoude, niet in het kader van dit werk. Cathrein's weerlegging van de materialistische geschiedenisopvatting der socialisten is er ook niet minder afdoend om

De waardetheorie heeft de schrijver zoo uitvoerig behandeld, als voor eene degelijke bestrijding der socialistische meerwaardetheorie noodig en ruimschoots voldoende was. Alle verwarrende nevenvragen, waar dit mogelijk was, vermijdende, is hij er blijkbaar op bedacht geweest, zoo duidelijk mogelijk te zijn, en heeft de kern van den strijdvraag op merkwaardige wijze onder ieder's bereik gebracht, de meerwaardetheorie tot hare eenvoudigste formuleering teruggevoerd. Aan de hand van zulk een leidsman zal de waardetheorie velen allicht zeer eenvoudig toeschijnen, en na lezing van Cathrein's bestrijding der socialistische dwaling zal misschien menigeen zich als een soort van specialiteit in de waardeleer gaan beschouwen. Dergelijke specialiteiten schijnen bij voorkeur op sociaal gebied plotseling omhoog te schieten, en doen dan, wanneer ze niet met eene groote mate van scherpzinnigheid en voorzichtigheid begiftigd zijn, den goeden naam der christelijke beweging allicht nadeel. Eene waarschuwing ten dien opzichte zij hier dan ook geoorloofd; Cathrein's taktvolle leiding kon gemakkelijk tot te groot zelfvertrouwen op heel het gebied der waardeleer voeren, en dat is juist daar bij uitstek gevaarlijk.

Eene bijzondere vermelding verdient nog het vierde hoofdstuk, hetwelk een duidelijk beeld geeft, hoe weinig de

socialistische voormannen zich in de organisatie van hunnen toekomststaat hebben ingedacht In meer dan honderd bladzijden toont de schrijver duidelijk aan, hoe hunne organisatie van den toekomststaat ten deele beslist onuitvoerbaar, ten deele slechts door waanzinnigen dwang en verloochening der individualiteit te verwerkelijken is. Dit hoofdstuk is misschien nog meer dan de vorige geschikt, om talrijke lezers van elke blinde sympathie voor het socialisme te genezen, en het vormt eene waardige bekroning van den arbeid, door Cathrein verricht.

Wij wenschen dit boek, wat geen vertoon van geleerdheid maakt en toch zooveel degelijk materiaal bijeen aanbiedt, eene ruime verspreiding in zijne nieuwe vertaling Gerust mocht de schrijver in zijn slotwoord (bl. 326) de kalme verklaring afleggen: »Ieder, die ons van het begin tot het einde met onbevangen oordeel volgde, zal, naar wij vertrouwen, de overtuiging hebben verkregen, dat het socialisme zelfs in zijn meest verstandigen vorm onwaar en onuitvoerbaar is". Discussie blijft natuurlijk altijd mogelijk, doch wij zijn overtuigd, dat wie uit dit arsenaal zijne wapenen nemen zal, in een strijd tegen een niet al te ongelijken, hem zelf in algemeene ontwikkeling niet superieuren vijand, de zege aan zijne zijde zal hebben.

Een woord van hulde verdient nog de vertaler. Gaarne hadden we zijn naam op het titelblad gezien; hij had hem er eervol kunnen plaatsen. Zijn moeilijk en tijdroovend werk kan geenszins genotvol geweest zijn, en toch vertoont het geene sporen van afmatting het is eene zeer goede vertaling De maatschappij »Futura" en hare leiders hebben door deze uitgave het christenvolk eenen goeden dienst bewezen

Freiburg. DR. G J LIESKER.

Questions pratiques sur le Baptême et la Confirmation dans les Missions, par le R P P MICHEL (des Pères Blancs) — Troisième édition, revue et considérablement augmentée. — Maison-Carrée (Algér). Imprimerie de la Maison-Mère — Prix frcs 1 25

In Dl. CXXII van dit maandschrift (1902, blz 104) werd de aandacht gevestigd op de twee verschenen deelen van het werk· *Theologiae moralis principia,* waardoor de »Witte Pater" Michel zich een eereplaats onder de hedendaagsche moralisten heeft verworven [1]).

Van denzelfden schrijver verscheen onlangs, in derde herziene en vermeerderde uitgave, het bovenvermeld werkje, hetwelk niet minder verdient gelezen en bestudeerd te worden. Het behandelt en onderzoekt alwat met de praktijk van doopen en vormen in verband staat, wel geldt zijn verhandeling hoofdzakelijk de voorvallen, die de missionarissen kunnen ontmoeten, maar dit neemt niet weg, dat veel, zéér veel ook van toepassing is voor de praktijk der zielzorgers, waar ook werkzaam.

In het eerste gedeelte behandelt de schrijver: *Baptême des adultes moribonds,* waarin achtereenvolgens de vereischten voor de validiteit en voor de liceïteit worden uiteengezet; eenige praktische conclusies volgen; daarachter een hoofdstuk over het Doopsel van begeerte, en een hoofdstuk over het recht van een adultus, in extremis gedoopt, op andere Sacramenten. Het tweede gedeelte behandelt: *Baptême des petits enfants païens,* eerst: *en dehors de tout danger de mort* (1. *à l'insu des parents,* 2: *du consentement des parents*), daarna: *en danger de mort;* dan volgen hoofdstukken over· *enfants des infidèles ayant atteint l'âge de raison;* over· *baptême des idiots;* over *conduite à tenir envers les enfants baptisés en danger de mort.* Het derde gedeelte behandelt de vraag *Comment le Baptême doit-il être administré?* en daarin ont-

[1]) Met de uitgave van het derde deel, waardoor het werk zal voltooid worden, wil de auteur, naar wij vernamen, wachten, totdat de nieuwe codificatie van het Kerkelijk Recht gereed is

moet men ook een hoofdstuk: *Conduite à tenir avec les héretiques convertis*

Achter de behandeling van het H. Doopsel volgt op dergelijke, maar, gelijk van zelf spreekt, minder uitvoerige wijze, de behandeling van het H. Vormsel

Uit den hier in hoofdpunten opgegeven inhoud blijkt overvloedig, dat menigeen dit uitmuntend boekske zal kunnen ter hand nemen om, in verschillende omstandigheden, een praktisch besluit te nemen, waarbij niet ter linker-, maar ook evenmin ter rechterzijde (waarvoor in dergelijke gevallen nog al eens gevaar bestaat) van gezonde beginselen wordt afgeweken Zichtbaar is het streven des schrijvers om dit laatste te voorkomen; hij openbaart het ten duidelijkste reeds op het titelblad, waarop hij als motto de volgende woorden uit een Instructie van de Congregatie der Propaganda Fide plaatste: »Doctorum opiniones ad Ecclesiae decreta sunt exigendae, non ipsa decreta ad opinantium libitum inflectenda" Vandaar ook dat hij menigvuldige decreta romana aanhaalt, en nauwgezet de dáárin vervatte leer en onderrichtingen toepast op de praktijk

Er zijn in ons land zeker weinig zielzorgers, die niet meerdere malen in de hierboven aangeduide gevallen en dergelijke hebben te beslissen dit boekske is hun, ongetwijfeld, een zeer nuttige en zeer betrouwbare handleiding.

M J A. L.

De reticentia voluntaria peccatorum in confessione conscripsit ED BRAHM, *Missionarius* C Ss R. — *Editio tertia* — Verkrijgbaar bij den boekhandelaar A van Alfen te Amsterdam

Niet minder nuttig en lezenswaardig voor de zielzorgers dan het bovenvermelde boekje van P. Michel is het hier genoemde van den Redemptorist P. Brahms, hetwelk, in 1900 voor het eerst verschenen, thans reeds de derde uitgave beleeft. Na in het eerste Hoofdstuk het bestaan van deze rampzalige zonde te hebben aangetoond met de merkwaardige getuige-

nissen van mannen, die in de »ars artium" boven tallooze andere hebben uitgemunt en als missionarissen van dit kwaad een ongemeene levenservaring hebben opgedaan — o. a. de H. Philippus Nerius, de H. Vincentius à Paulo, P. Lejeune, P. Segneri, P. Brydaine, de H Leonardus a Portu Mauritio, de H. Alphonsus di Liguori enz enz. — spreekt de schrijver in Hoofdstuk II over de *Causae mali*, eerst *ex parte poenitentis*, dan *ex parte confessarii;* en in Hoofdstuk III beantwoordt hij de vraag *Quomodo malo occurrendum sit*, wederom eerst *ex parte poenitentis*, daarna *ex parte confessarii.*

Deze korte en bondige verhandeling over zulk een allerbelangrijkste stof, in eenvoudig en helder Latijn geschreven, vol van praktische levenswijsheid, moge in handen komen van zeer vele priesters, en door hen aandachtig gelezen en herlezen worden. P. Arendt S. J. schrijft ervan in de *Analecta ecclesiastica:* »Opusculum hoc in parva sua mole multa continet eaque omnia egregia, praxim, non praeceptis, sed factis atque exemplis efficacissime docet, ideoque a sacerdotibus omnibus maximo fructu perlegi poterit".

M. J A. L.

Neerland's hulde aan de Onbevlekte Ontvangenis van Maria in den loop der eeuwen, door C A B. pr van de Orde der paters Minderbroeders-Capucijnen (G Mosmans Zoon, 's Hertogenbosch)

Deze leerstellig-geschiedkundige studie is een passende hulde bij gelegenheid van het gouden jubelfeest der Onbevlekt Ontvangenis, hetwelk door geheel de katholieke wereld en vooral te Rome met zooveel luister werd gevierd Hoe zou ons vaderland daarbij kunnen achterblijven?

De geleerde schrijver, een waardig zoon van den H. Franciscus van Assisie, daarom ook een innig minnaar van Maria en met name een warm vereerder van de Onbevlekte Ontvangenis, zag met leedwezen de geschiedenis van den cultus der Onbevlekt Ontvangene in Nederland tot dusverre braak liggen, behoudens enkele afzonderlijke artikelen, die pater

Kronenburg in de *Volksmissionaris* en vooral in zijn tweede standaardwerk *Maria's Heerlijkheid* eraan wijdde. Vol ijver toog hij derhalve aan den arbeid, om in deze leemte, die stellig een jubelfeest als het pasgenoemde niet zou mogen overleven, behoorlijk te voorzien. Met dezelfde bescheidenheid als waarmee de auteur zijn vollen naam achterhoudt, noemde hij de resultaten zijner grondige studie maar een »proeve" Doch ongetwijfeld is deze proeve zeer geslaagd en heeft zij aanspraak op blijvende waarde

Van de eerste tijden af wordt de kerkelijke geschiedenis van Nederland doorkruist, ten einde overal de sporen na te gaan der vereering, welke de Onbevlekte Ontvangenis hier te lande gevonden heeft tot op onze dagen toe. Aanvankelijk had die vereering nog geen volle bewustheid en klare uitdrukking, maar langzamerheid, steeds duidelijker, ontplooit zij haar wezen en schoonheid, zooals een bloem, die eerst in den knop verborgen is Hiertoe werd, sedert de 12e en 13e eeuw, vooral bijgedragen door de Norbertijnen of Premonstratensers, en door de Franciscanen, die beiden voor de bevordering en uitbreiding der devotie jegens Marie-Onbevlekt-Ontvangen zich de grootste verdiensten mogen toekennen.

In de latere Middeleeuwen zien wij dan ook deze, uit een behoefte des harten voortkomende en daarom zoo natuurlijke, devotie jegens de allerzuiverste Moedermaagd steeds toenemen. De liturgie huldigt, de poezie bezingt, de kanselwelsprekendheid looft, de beeldhouw- en schilderkunst idealiseert Haar als zoodanig In Nederland is de cultus der Onbevlekte Ontvangenis nu voorgoed gevestigd: een stevige boom, die nòch door den storm der Reformatie ontworteld, nòch door de kronkelende loopgraven van het Jansenisme ondermijnd, nòch door den Samoem van het uitdrogend rationalisme verdord worden kon Doch eerst, wanneer Pius IX het dogma plechtig heeft verklaard, zal die eeuwenoude boom zijn volle groeikracht en de schoonste beloften nog overtreffende vruchtbaarheid bereiken

Ziedaar in breede trekken het thema van dit even degelijk als vroom geschiedboek Moge de bekwame schrijver zijn

groote belezenheid en gelukkige critische gaven nog dikwijls aan een of andere monografie onzer vaderlandsche kerkgeschiedenis besteden! Deze zou er ongemeen wèl bij varen.

Wanneer wij nog een goeden raad schuldig mogen zijn, dan zouden we durven opmerken, dat op vermijding van drukfouten (misschien ook van spelfouten), op beknoptheid van zegswijze en soberheid van uitdrukking (die kanseloratorie terzijde laat), eindelijk op strengheid van compositie (die niet afwijkt van de hoofdlijnen) beter kon worden gelet.

Hopen we, dat zelfs deze publicatie, door een tweede uitgave, den geleerden Schrijver hiertoe weldra gelegenheid biede. Zij is het stellig waard, en deze »proeve" smaakt naar meer.

Dr G. BROM.

THOMAE HEMERKEN A. KEMPIS, *Canonici Regularis Ordinis S Augustini, vol tertium Meditatio de Incarnatione Christi, Sermones de Vita et Passione Domini, Alphabetum Monachi, Van Goeden Woerden to Horen ende die to Spreken, Orationes de Passione Domini et Beata Virgine et Aliis Sanctis edidit* MICHAEL JOSEPHUS POHL — Friburgi Brisigavorum, Sumptibus Herder, M D C C C C IIII

De scherpzinnige geleerde en onvermoeide vorscher Dr. Pohl, langen tijd Director van het Gymnasium Thomaeum te Kempen, gaat gestadig voort met zijn reuzenarbeid: uitgave in acht deelen van al de werken van Thomas a Kempis[1]). Al maar nieuwe geschriften van den grooten middeleeuwschen asceet leeren wij kennen en bewonderen.

---

1) Wie even van een deeltje de *Epilegomena* belieft in te zien, zal toegeven, dat niets te veel gezegd werd Dat bijwerk ziet er gewoonlijk uit als volgt Lijst van veel boeken met allerlei bibliographische en geschiedkundige bijzonderheden, van de handschriften en de uitgaven, daarnaar gemaakt Bespreking van den Codex Archetypus, zijn geschiedenis, beschrijving, schrijfwijze, ouderdom en maker. Reden van dèze uitgaaf Volgen critische bemerkingen en een index van de plaatsen, door Thomas aangehaald uit de H Schrift en kerkelijke en profane schrijvers. Keurige photographieen van gedeelten uit het autograaf vindt men aan het einde van ieder deel

Meditatio de Incarnatione Christi verzamelt getuigenissen uit H. Schrift en Traditie over de Menschwording van God's Zoon· gedeeltelijke demonstratio christiana dus.

Stemmen uit Oud-Israel, van de Aartsvaders, fluisterende over hun Nakomeling, in wien alle geslachten zullen gezegend worden, van de profeten, klinkende met voller klank den Profeet en Priester en Koning en Verlosser tegemoet, hooren wij er, dan den roep in de woestijn, dan de belijdenis van den Galileeschen Visscher, overduidelijk »Gij zijt Christus, de Zoon van God", en het geluid, machtig en volkrachtig van den Leeraar der volken Paulus, en eindelijk, na den strijd, het lied vol jubel van de Kerke, die zegeviert

Sermones de Vita et Passione Domini scilicet ab adventu Domini — wel de voornaamste verhandeling uit dit deel — zijn 25 preeken of overwegingen, gewijd aan Jesus' leven en lijden.

Ze letterlijk zóó te houden zal, dunkt mij, wel zijn bezwaren hebben, maar zeker zijn zij voor den gewijden redenaar zeer geschikt tot dankbare verwerking Hoe eenvoudig en begrijpelijk is de taal, en bij dien eenvoud, hoogverheven van zin en beteekenis, wat weldadig-diep geloof, welke eene allerinnigste en hartelijke liefde! Zoo in Sermo VIII· *De Desiderio Videndi et Osculandi Jesum*, waar Thomas, in verrukking voor de kribbe, 't Kindeke oorlof vraagt om te kussen die voetjes — teer — en die handekens — kleine — en het mondje van Jesuken — zoo zoet. Zoo in Sermo X *De Perditione et Inventione Jesu in Templo*, waar hij Maria en Joseph over het verlies van Jesus onderhoudt en vraagt· »Maar goede ouders, hoe kon dat gebeuren, dat gij het lieve Kind van uw zijde liet weggaan? Waar waren uw oogen, als ze niet op Jesus gevestigd waren? Hoe kan ik u bij zulke nalatigheid verontschuldigen?" — maar hèn toch niet durft berispen, die hij in alles heilig en godminnend weet.

Jesus' leven, wat wordt het schoon, als een Thomas u voorhoudt en laat zien dien diamant, veelzijdig geslepen! Gij ziet en bewondert, maar nu keert en wendt hij, en het flonkert, en spattend komen de vonken uitgesprongen — trilt

er iets, als leefde het — en gij ziet er het lijnengespeel — grillig — en gij ziet er de kleuren, lichtblauw en door het groen heen naar bloedrood en purper — weg! — weer ééne vurige schittering.

Zeven sermones alleen hebben betrekking op het Kerstfeest

Overschoon is Sermo XXIII *De Merito Dominicae Passionis et Dignitate Sanctae Crucis.* Dat is ééne heerlijkheilige-kruishymne.

Sermo XXVIII — op Palmzondag — vermeld ik om den eigenaardigen titel: *De equitatu Christi non in curru Pharaonis sed in asello humilitatis.*

Och! Dat men in onzen tijd van letterkundig genot en schoonheids-adoratie zich de moeite wilde besparen om te zoeken parelen op de vaalt, waar zoo volop te genieten valt van deze goddelijke poezie!

Parvum Alphabetum Monachi in Schola Dei is het A B C voor den kloosterling. Het begint met de uit *De navolging* bekende spreuk:

»Ama nescii et pro nihilo reputari Hoc tibi salubrius est et utilius quam laudari ab hominibus

Benivolus esto omnibus bonis et malis et nulli onerosus

Custodi cor tuum ab evagatione os tuum ab otiosa locutione et ceteros sensus tuos sub rigore disciplinae enz enz

Neminem spernas, nulli noceas, afflicto condoleas, egeno subvenias et nunquam te extollas

Xristus sit vita tua, lectio tua meditatio tua, locutio tua Ipse desiderium tuum, lucrum tuum tota spes tua et merces tua Si aliud quaeris quam pure Deum, damnum patieris laborabis et requiem non invenies

Zachaee frater descende de altitudine saecularis scientiae, veni et disce in schola Dei viam humilitatis, mansuetudinis et patientiae per quam possis Christo docente ad aeternae beatitudinis gloriam secure pervenire Amen"

Van Goeden Woerden to Horen ende die to Spreken is het eenige — helaas! — wat wij van Thomas in de moedertaal bezitten. Dáárom en ook om de heerlijke lessen er in vervat, zij het mij vergund dit zoetvloeiende Dietsch met zijn huppelenden gang en liefelijk rijm, geheel voor u uit te schrijven

Van Goeden Woerden to Horen ende die to Spreken

Onse lieue here ihesus Xps secht

Salich syn sy die dat woert godes horen, ende dat bewaren Nu merct dat hier na volghet

Een goet woert, is loues weert Een ydel woert, is beter ghesweghen *Een oetmoedich woert, dat stychtet meest* Een sacht woert, brect den toorn Een hart woert, verstuert die herten Een bescheiden woert gheuet verstandenisse Een zuet godlic woert, maket vronde Een troestlic woert is goldes weert Een wijslic woert, is seer nut in sijnre tijt Een haestich woert, verlaghet die vrende Een loes woert, is schande weert Een waerachtich woert, is eren weerdich Een dienstich woert, is danckes weert Een voersienich woert, is seer kostel, ende allen menschen noet, die onbegrepen wil wesen in sinen leuen *Dat moet een seer goet stichtich woert wesen, dat een swighen sal verbeteren* Beter is ghesweghen, dan ghekeuen Allen woerden en sal men nyet ghelouen, noch oec voert segghen Swighen ende lyden, maket vrede ende doet verbliden Also langhe als ghi leuet, so seldi leren lyden, luttel spreken, vake beden, die crancken draghen, den quaden wyken Luttel onder wynden, maket vele vredes Ghene hoecheit sueken, noch eer begheren, is die rechte wech ten ewighen leuen Set uwen troest ende hope in gode alleen, west oetmodich ende barmhertich totten armen int ghemeen Doet na godes raet ende schouwet die quade paede, so seldi gode wel behaghen, ende des vrants stricke ontgaen, mitter hulpe godes in doechden wassen, ende vast van bynnen staen So edel is die

De Bonis Verbis audiendis et loquendis

Dominus noster dilectus Jesus Christus dicit

Beati qui audiunt verbum Dei et custodiunt illud Attendite nunc quae hic sequuntur

Bonum verbum est dignum laude. Vanum verbum, melius tacetur *Humile verbum, aedificat maxime* Mite verbum, frangit iram Durum verbum, turbat corda Discretum verbum, dat intellectum Dulce religiosum verbum, laetificat Consolatorium verbum, compensatur auro. Sapidum verbum, valde utile est in suo tempore Impetuosum verbum, fugat amicos Dissolutum verbum, ignominiosum est Sincerum verbum, honore dignum est Officiosum verbum, gratiam meretur Providum verbum, valde pretiosum est, et omnibus hominibus necessarium, qui irreprehensus esse vult in vita sua Oportet valde bonum aedificabile verbum esse, quod emendet silentium Melius est tacere, quam litigare Non quibuslibet verbis credendum est, neque ulterius enuntianda sunt Tacere et pati, acquirit pacem et facit laetitiam Quamdiu vivitis, debetis discere pati, modicum loqui, frequenter orare, infirmos sublevare, malos vitare Modicum subire, facit multam quietem Nullam dignitatem quaerere, neque honorem affectare, via recta est ad aeternam vitam Ponite fiduciam vestram et spem in Deo solo Estote humiles et misericordes in miseros in commune Agite secundum Dei consilium, et declinate semitas malas, sic Deo bene placebitis, et inimici laqueos evadetis, auxilio Dei in virtutibus crescetis, et firmiter abintus stabitis.

doghet ende een goet heilich leuen, dattet gaet bouen alle schoenheit ende rijcheit, ende staicheit, ende verdient sekerlike dat ewighe leuen

Die doeghet verwint alle boesheit, ende ydelheit der werelt, si wederstaet des viants becoringhe, ende dwinghet dat crancke licham te volgen der reden ende den heilighen gheist God moet ons alle gader in doechden stercken, ende voer alle sunden behoeden, dat wi na desen sterfliken leuen weerdich werden te comen in dat ewighe leuen Amen In allen noden ende stonden, in allen beghinne ende eynde, so come ons te hulpe die heilighe moder gods Maria, mit ihesus haren lyeue kynde Amen

Tam nobilis est virtus et bona sancta vita, ut supertranseat omnem pulchritudinem et divitias et fortitudinem, et certe mereatur aeternam vitam

Virtus vincit omnem malitiam, et vanitatem mundi, resistit inimici temptationi, et cogit infirmum corpus oboedire rationi et Spiritui Sancto Deus debet nos omnes universos in virtutibus confortare, et ab omnibus peccatis praeservare, ut post hanc mortalem vitam digni efficiamur venire in aeternam vitam Amen In omnibus necessitatibus et momentis, in omni initio et fine, succurrat nobis sancta mater Dei Maria, cum Jesu dilecto filio suo Amen [1])

ANNO DOMINI M C C C C L V I

Finitus et scriptus per manus fratris Thomae Kempis.

Ten slotte nog een 16 *Orationes de Passione Domini et Beata Virgine et Aliis Sanctis*. Men zal zich niet verwonderen er ook aan te treffen tot Thomas den Apostel en de edele maagd Agnes, den naamheilige en de patronesse van den Onderprior van St. Agnietenberg.

C. NUIJEN.

Thomas A Kempis De Navolging van Christus Naar het oorspronkelijk handschrift uit het Latijn vertaald door R P J M BOUMAN, S J Prachtuitgave van G F. Théonville te Leiden. Prijs *f* 7 50

Nu wij eenmaal zulk eene voortreffelijke vertaling der *Navolging* van wijlen Pastoor Peters bezitten [2]), was hoòg onze

---

1) De Latijnsche vertaling is van Dr. Pohl Men zou ze anders allicht aan Thomas zelf toeschrijven zóó duidelijk ligt er zijn kleur en tint over. Zelfs solecismen vindt men in het Latijn terug bv. *qui irreprehensus esse vult, voor qui irreprehensi esse volunt*

2) Thomas van Kempen, *De Navolging van Christus Uit het oorspronkelijk Latijn vertaald door* L PETERS Pr Leiden, J W. van Leeuwen, 1900

verwachting, toen wij hoorden van wèer een nieuwe Want deze moest de vorige overtreffen, of anders .... En nu ben ik wel bereid om alle goeds er van te zeggen, maar *niet dit*, dat zij beter of ook maar even goed is als die van den te vroeg ontslapen Thomas-kenner Pater Bouman vertaalt te bang-letterlijk, te schools-deftig, met ietwat verouderds in z'n manier van zeggen van zoo vóór 'n jaar of dertig Pastoor Peters daarentegen doet het vrij, waar 't moet, is overal begrijpelijk, geeft den doorvoèlden zin in goed rond Hollandsch weer — bij hèm zou men van Thòmas-belichting kunnen spreken. Het voorbericht vertelt, dat onderscheidene vertalingen werden geraadpleegd. Kan 't dáár misschien in zitten? Vertalingen toch worden dikwijls — bewust of onbewust — te slaafs gevolgd en men loopt gevaar, als men 't nu met geweld anders zetten wil, het eenig juiste woord voor een onjuist prijs te geven.

Of gaat het nu aan, met Pater Bouman het opschrift van L I, C XXI. De Compunctione cordis [1]), maar weer te vertalen. Over de *Vermorzeling* des harten, in plaats van: Over de *Ingekeerdheid* des harten, met Pastoor Peters?

Of vindt men L I, C II:

»Melior est profecto humilis rusticus, qui Deo servit:
quam superbus philosophus qui *se* neglecto cursum caeli considerat"

door Bouman vertaald:

»Beter is voorwaar een nederige landbouwer, die God dient, dan een trotsche wijsgeer, die *zichzelven* verwaarloost en liever den loop der hemelbollen nagaat"

juister dan Peters' vertolking:

»Beter voorzeker is de nederige landman, die God dient, dan de hoogmoedige wijsgeer die, onbekommerd om God, den loop der hemellichamen naspoort)?" [2]

---

[1]) Zie hierover *De Katholiek*, 1900, Dl CXVIII, bl 467

[2]) Vgl *De Kath* l c bl 470

Carl Hirsche (in zijn uitgaaf van het autograaf ed altera 1891, p. 7) verwijst bij deze verzen naar Augustin *Confess* V, 4. »Fidelis homo... dubitate

Verkiest men *devotus*, waar het eigennaam is, met *godgewijde* weer te geven (Bouman) of wil men liever met Peters laten staan *devoten, devote personen*, daar dezulken in dien tijd wel onder dien naam maar niet als godgewijden bekend waren?[1]).

Zullen wij nog meer zeggen?

Wij begrijpen zoo eenigszins de moeilijkheden van eene vertaling. En verzocht niet de vertaler in zijn voorbericht »zijne zwakke proeve met bescheidenheid en verschooning te [willen] beoordeelen"?

En over het uiterlijk? Band, letters, randversieringen, vignetten en platen....? Daar zijn al woorden genoeg den hals om gebroken.

Gij kunt eene gunstige beoordeeling van J W. H. Berden lezen[2]), eene zeer ongunstige van Th. Molkenboer[3]), gij kunt iemand aan het werk zien, die lof en afkeuring, aanprijzing en bezwaren, tegen elkaar wilde opwegen met het gevolg, dat de schalen eene rusteloos dansende beweging voor zijn oogen aannamen en hij wanhopig werd[4]), totdat — gelukkig voor het oordeel des onderscheids van het menschdom in het algemeen en van dien wanhopige in het bijzonder! — Dr. P. J H. Cuypers[5]) de schaal met de Molkenboersche bezwaren langzaam, .. langzaam . maar zeker omlaag deed gaan.

C. NUYEN

Wat Jesus leed, door F. A. L. SMIT, S. J. Leiden, G F Théonville, 1905

't Is een klein boekje, een paar honderd bladzijden maar, en de stof er in behandeld is al zoo dikwijls en op zoo verschillende wijze verwerkt, dat ik me, eerlijk gezegd, heel weinig voorstelde.

---

stultum est, quin utique melior sit quam mensor coeli et numerator siderum et pensor elementorum et *negligens tui*, qui omnia in mensura et numero et pondere disposuisti

1) Vgl *Voorbericht* IX, daarbij *De Kath* 1901, DI CXIX, bl 289.

2) *Het Centrum*, 26 Januari 1905

3) *De Tijd*, 28 Januari 1905.

4) T a p 3 Februari 1905

5) T a. p

Toch begon ik te lezen, en nu heb ik er geen spijt van Iets nieuws, zal men er niet vinden, maar dat was de bedoeling ook niet van den schrijver, die enkel maar een schets wilde geven van het lijden Onzes Heeren, een schets van dien laatsten nacht en den daarop volgenden dag.

Dat heeft Pater Smit goed, heel goed zelfs gedaan, ofschoon er nooit iets in voorkomt, waarvan iemand zegt kijk, dat is iets bizonders, zóó had ik 't mij niet voorgesteld! Neen, volstrekt niet. Het zijn de gewone ons overbekende voorstellingen uit het lijdensverhaal.

De schrijver begint met zijn lezers een Kruisweg en volgt de geschiedenis van 's Heeren lijden, zóóals 't katholieke volk het kent uit evangelien en traditie, zonder zich te storen aan afwijkende, met meer of minder grond verdedigbare meeningen van later tijd. Stap voor stap gaat hij voort, langzaam, zonder af te wijken van zijn te volgen lijnen, soms wel eens tè bang voor een afwijking en daardoor bizonderheden verliezend, waardoor de hoofdpersoon van de grootsche tragedie nog beter zou uitgekomen zijn. Alleen hier en daar een ontboezeming, een werkelijk gemeende ontboezeming, en niet, wat in devotie-boekjes zoo dikwijls gebeurt, eenige onnatuurlijk gevoelige phrasen of verzuchtingen, die wel op 't papier staan, maar door den schrijver nooit werden gevoeld Dien Kruisweg begint de auteur bij het verlaten der zaal, waar zooveel was gebeurd, waar de twee tegen-elkaar-over-gestelde hartstochten, liefde en haat, hun hoogste hoogte hadden bereikt liefde van Jesus, die niet méér kon beminnen, want »in finem dilexit". en haat van een Judas, die nog altijd bleef hooren, òòk buiten de zaal, òòk den weg langs naar de priesters, Jesus' woorden: »Gij zegt het".

En waarom is dat boekje zoo aantrekkelijk, dat iemand onwillekeurig doorleest; ook al weet men wat er komt, toch nog blijft doorlezen?

Pater Smit heeft gezien en gevoeld. Vandaar dat levendige in de voorstellingen, waarvan ik er een laat volgen

Jesus was van zijn apostelen weggegaan, een kleine afstand verder. Daar viel Hij neer en voor zijn oogen kwamen

de smarten-visioenen Toen kreeg Hij het benauwd, tot stikkens-toe benauwd, en Hij snakte naar lucht en ook naar troost en daarom ging hij terug naar Petrus

»Dan rijst hij op moeitevol als een gebroken man. Met het koude zweet op het gelaat, met wankelende schreden, gaat Hij tot zijn apostelen.

»Van hen, zijn vrienden, zal Hij een woord van troost en medelijden aannemen.

»Want zoo daalt Hij in onze ellende neer, dat Hij zich door zijn eigen schepselen wil laten troosten.

»Maar wat vindt Hij bij zijn bevoorrechte leerlingen? — Zij slapen. Petrus heeft geen woord van ijver, Joannes en Jacobus hebben geen woord van liefde voor hun goeden Meester Zij zien Hem ternauwernood, wanneer Hij hen opwekt.

»En Hij, zacht verwijtend, spreekt tot Petrus: »Simon, slaapt gij?" "

Niet minder natuurlijk weergegeven is de ontmoeting van Judas, die er niet op bedacht was zijn Meester zoo spoedig te zullen zien, en daar op eens ziet hij Jesus vlak voor zich: »Hij moet den schijn aannemen, als behoorde hij niet tot de bende. Daarom haast hij zich, maakt zich spoedig los van zijn gevolg, komt ijlings naar Jesus toe, niet als vijand maar als vriend met vriendschapsblijken, alsof hij den Verlosser wilde waarschuwen tegen het dreigende gevaar. Hij wringt zijn gelaat tot een minzame uitdrukking; hij spreekt op een toon van hartelijkheid". Evenzoo ook Jesus' medelijdend zien naar Judas en dan, als 't toch niet meer helpt, dat langzaam afwenden zijner bedroefde oogen, àf van dien man, die zich door niets laat bewegen.

Menschkundig weergegeven zijn de gevoelens van Annas, die al zoolang gezocht had Jesus met den voet te treden en dat vruchteloos gezocht had zonder te begrijpen, waarom hij Jesus niet aankon. Nu wordt de gehate profeet gebonden voor hem gebracht. »Hoe klein is reeds die Nazarener geworden, die zoo onverschrokken predikte in den tempel! Nu Hij gebogen en gebroken is, zal 't aan Annas weinig moeite

kosten Hem te vangen in zijn woorden, opdat Hij met schijn van recht ter dood veroordeeld worde"

Het best weergegeven is, dunkt mé, 't aankomen en 't verhoor bij Pilatus. Pilatus die niet begrijpt, wat die priesters van hem willen, en dan langzamerhand iets bizonders ziet in Jesus, iets, waarvan hij zich nog geen juiste rekenschap kan geven, maar dat heel zijn ziel in beroering brengt Zijn angst eindelijk, of hij misschien zich vergrijpt aan een bovenmenschelijk wezen.

Dat alles heeft Pater Smit zeer goed gezien en levendig voorgesteld tot 't eind toe. Zijn stijl is onderhoudend en vergemakkelijkt het lezen, en die stijl wordt zelden, onnaspeurlijk zelden, ontsierd door verouderde of gebrekkige beeldspraak

Het is een mooi boekje

K. P H M.

Het Huis, oud en nieuw Maanaelyksch prentenboek gewyd aan huisinrichting bouw- en sierkunst Uitg Ed Cuypers, arch Prijs per jaargang *f* 6.50

De Tuin Driemaandelyksch prentenboek naar werken van beeldende en toegepaste kunst door Th Molkenboer Prijs per jaargang *f* 3 50

Twee prentenboeken, een maandelijksch en een driemaandelijksch werden kort geleden het Nederlandsch publiek aangeboden Beide worden door katholieke kunstenaars uitgegeven, en met een klein verschil van middelen beoogen beide hetzelfde doel Zij willen doen zien, dat de ware schoonheid niet iets aparts is, wat aan een voorwerp wordt aangehangen, als kleêren aan een kapstok, maar uit het wezen der dingen moet voortspruiten en daarmede één geheel vormen. Dit streven is niet nieuw Veertig jaar geleden heeft A. Reichenspercher in zijn brochure *Die Kunst Jedermanns Sache* de noodzakelijkheid van dit beginsel voor iedere kunst uiteengezet. Sinds is er ook in ons land heel wat geschreven, heel wat gearbeid, maar de oude sleur is er nog niet uit, de kunst is

altijd nog een soort weeldeartikel Zeer velen huldigen nog de meening, dat onder opzicht van schoonheid de voorwerpen in twee soorten kunnen verdeeld worden; die waar kunst »in zit", en andere, die zich in zulk een voorrecht niet mogen verheugen Die meening moet verdwijnen en daarom aan beide tijdschriften een hartelijk »Welkom!"

Twee jaar geleden begon Ed. Cuypers de uitgave van *Het Huis*. Het bevatte toen afbeeldingen van werken door Cuypers zelf uitgevoerd en ook de artikelen werden door hem geschreven.

Een maandschrift in stand houden is echter geen kleinigheid, en machtiger schouders zijn onder dien last bezweken. Hoe voortreffelijk zulk een tijdschrift ook geschreven wordt en verlucht, de lezer verlangt afwisseling. altijd patrijzen gaat ook vervelen. Daarom zag Ed. Cuypers om naar medehelpers en vond ze in de heeren J. Kalf en Dr. W. Vogelsang, ook werd de oude bouw- en sieraadkunst in het program opgenomen.

Het prospectus bevat proeven van illustratie en druk· deze beloven veel, en de naam van den uitgever is er borg voor, dat wij hier niet behoeven te denken aan het spreekwoord over veel beloven en weinig geven.

Wat Ed. Cuypers niet vermocht vol te houden, een eigen tijdschrift over eigen werk, beproeft opnieuw Th. Molkenboer. De toeschouwers vragen zich, om zoo te zeggen, van zelf af· »Hoe lang zal hij het volhouden?" Doch het antwoord gaat eigenlijk niemand aan dan alleen den heer Molkenboer zelf: wij hebben slechts dankbaar het goede te aanvaarden en te genieten wat er te genieten valt. En er is reden tot dankbaarheid en te genieten valt er te over Er zijn portretten in dit prentenboek vol eenvoud en waarheid; uit gelaatstrekken en houding en omgeving leert ge het karakter der afgebeelden kennen: de vlijtige moeder voor een wel geordende linnenkast en de geleerde Jesuiet bij een boekenschrijn niet met brochuurtjes maar met folianten en quartijnen Er zijn rake croquis in dit prentenboek, die voor het juiste zien van den teekenaar getuigen. Er zijn meubelen in voor uw kamer, en het eenvoudige wijwaterbakje is niet vergeten.

Een bijzondere vermelding verdient het tegeltableau, voor-

stellend »De Vlucht naar Egypte". Dit tableau getuigt, hoe nauwgezet de heer M. zijn taak als sierkunstenaar opvat. Als al zijn kunstgenooten zulk een opvatting huldigden, dán onderschreef ik ook de meening, dat deze architectuur alleen aan den decorateur toekomt.

Aan de prenten laat de heer M. een artikel voorafgaan, waarin hij het goed recht dezer uitgave verdedigt en de tegenwoordige toegepaste kunst bespreekt. Men heeft meer gezien, dat een kunstenaar, hoe bekwaam ook, niet gemakkelijk over zijn kunst schrijft. Helder zijn de ideeen van den heer M , als hij ze belichaamt in zijn werk, maar als hij ze neerschrijft is zelfs herhaald lezen niet in staat de duisternis te verdrijven. Hout en steen en de verf op het paneel gehoorzamen gemakkelijk aan den druk zijner vingers, maar de taal knieden, dat leert men, naar het schijnt, niet zoo gereedelijk in de school, waarin hij gevormd is.

Niemand kan het ontgaan, dat bij beide tijdschriften alle zorg óók aan den druk is besteed Mooi is het type der letters, mooi de vlakverdeeling, keurig afgewerkt zijn de lichtdrukken Dit moge getuigen voor de bekwaamheid der leiders, niet minder getuigt het voor het kunnen onzer drukkers Toch geloof ik, dat in een wedstrijd *De Tuin* den palm zou behalen

Ten slotte een gedachte, zoo losweg neergeschreven Een huis huren, dat kan men desnoods tot een levensbehoefte rekenen, maar een afzonderlijken tuin er nog bij huren, dat gaat de draagkracht van de meeste beurzen te boven. Als nu de eigenaar van het *Het Huis* en de eigenaar van *De*(n) *Tuin* het met elkander konden eens worden en *Het Huis* met *De*(n) *Tuin* als een geheel te huur zetten .. de kunst zou er niet minder wel bij varen en aan huurders zou er onder het kunstminnend publiek geen gebrek zijn

Hoorn. L J BOOGMANS, Kap.

Dienstweigering bij de oude christenen door Dr K H. E DE JONG Leiden E J Brill, 1905.

Gelijktijdig met deze historische studie, die ik in enkele regels hier wensch te bespreken, verschafte ons de Hageveldsche professor J. W van Heeswijk, in de eerste-aflevering van het jongste tijdschrift: *Geschiedkundige bladen*, eene bijdrage over hetzelfde onderwerp, onder den titel· *De eerste christenen en de krijgsdienst.*

Als wij, zonder eenige onbescheidenheid, mogen veronderstellen, dat beide studien haar ontstaan mede te danken hebben aan de uitingen der anti-militairisten en aan het gelukkig zeer zeldzaam voorkomend feit van dienstweigering in ons land, dan mogen, vooral onze dienstweigeraars, tevreden zijn met de eer hun bewezen.

Maar dan hebben dezen tevens, zonder het te bedoelen, aan de liefhebbers van oude geschiedenis een genot verschaft; want beide historische producten zullen met belangstelling ontvangen en geproefd worden

Of Dr. de Jong met zijn »onderzoek naar de gedragslijn der oude Christenen ten opzichte van den krijgsdienst" in zoover helder inzicht in die quaestie wil geven, dat daardoor het gedrag onzer dienstweigeraars kan worden gebillijkt, geloof ik niet en blijft dus buiten bespreking. Of echter de dienstweigering, zooals de schrijver meent, behoort tot de »niet het minst belangwekkende vraagstukken", ziedaar een andere quaestie, waarover, dunkt mij, kan worden getwist.

Ik meen, dat ieder staatsburger evengoed als aan andere wetten, ook aan de militaire wetten des lands, mits zij rechtvaardig zijn, zich heeft te onderwerpen Waarin het rechtvaardige dier wetten bestaat, maken wij hier niet uit.

Dit vooropgezet, beschouw ik dus genoemde studie over de dienstweigering der eerste christenen *enkel* als eene interessante historische bijdrage tot het feit der dienstweigering in ons land.

En dan, dunkt mij, verdient de schrijver al den lof, die een ernstig critisch onderzoeker der geschiedbronnen toekomt.

Mijn oordeel over dit werk vat ik aldus samen:

Dr. de Jong geeft ons hier *veel* belangrijks, — soms *te veel*, wat den vorm schaadt — maar eerlijk gezegd: toch ook iets *te weinig*.

1. *Veel belangrijks.* Een schat van citaten over de eerste christenen, in ruim 50 bladzijden neergelegd, voor welker betrouwbaarheid ons vele geleerde historici als borgen worden aangewezen, wier mededeelingen hij niet ter loops hier en daar heeft gelezen, maar welker geloofwaardigheid hij naarstig heeft onderzocht. Hij voert uit de diepte der geschiedbronnen het water omhoog, maar gezuiverd door een scherptoeziende critiek

Een brief van Clemens Romanus, Tatianus' »Rede tot de Grieken", een brief van den H Martelaar Ignatius aan de Romeinen worden aangehaald als bewijzen van de denkwijze der eerste christenen, van de vredelievendheid als een der hoogste uitingen van het religieuse leven dier tijden

2 De schrijver geeft *soms te veel*, in dien zin n.l. dat al te angstvallig al de critische bemerkingen en vele nevenzaken worden meegedeeld. Hierdoor lijdt de vorm vooral in de acht eerste bladzijden, die soms doen denken aan een examinandus, die hard gestudeerd heeft en uit vrees van onvolledig te zijn, alles neerschrijft wat er bij te halen is.

Hierdoor gaat het lezen met horten en stooten; wij struikelen nu en dan over de parenthesen en tusschenzinnen, die door een historischen snuffelaar zeker gewaardeerd worden, maar voor den gewonen lezer verwarring brengen. In dit opzicht verraadt de bijdrage van prof v Heeswijk meer den docent. Duidelijk geeft deze telkens eerst aan, welke, volgens zijn meening, de gezindheid der eerste christenen zal geweest zijn om zulks dan verder te staven met eenige passende citaten, goed in slagorde geschaard. Dit artikel laat zich gemakkelijker lezen en na lezing kan ieder een resumé daarvan geven.

In Dr de Jong's studie wordt dit ook iets beter, als deze achtereenvolgens Celsus, Clemens van Alexandrie, Tertullianus — »den antimilitairistischen kerkschrijver", heet

hij op bl. 11 — Origenes, den H Cyprianus en den »kerkschrijver" Lactantius laat optreden als vertegenwoordigers der strenge sententie omtrent het geoorloofde van den krijgsdienst. Maar ook hier weet prof van Heeswijk alles duidelijker te resumeeren en *vooral* is deze meer bezadigd in het trekken van een conclusie uit de leer dier beteekenende mannen der eerste christenheid.

En hiermêe kom ik vanzelf aan mijn derde punt.

3. Als eerlijk beoordeelaar geeft Dr. De Jong ondanks zijne uitvoerigheid toch *te weinig*.

Ik waag het te vragen, of de schrijver, de critische historicus, in hetgeen hij geeft en in hetgeen hij weglaat niet ietwat partijdig schijnt. En op deze vraag laat ik mij niet tevreden stellen met de woorden zijner voorrede: »het is »niet de bedoeling het onderwerp uit te putten.... maar de »belangrijkste gegevens in logische en zooveel mogelijk ook »in chronologische volgorde te brengen".

Tot deze belangrijkste gegevens toch behooren, mijns inziens, ook zeker die, welke spreken van een mildere meening in den eersten christentijd over den krijgsdienst: »bezadigde uitspraken", zegt prof. v. Heeswijk, te vinden b. v. bij denzelfden Origenes. Tot deze belangrijke gegevens behooren ook de voorbeelden van vele christen-soldaten, van een H. Sebastiaan, een H. Julius, een H Gordius (zie artikel van prof. v. Heeswijk) tegenover de genoemde dienstweigeraars dier tijden, onder welke uitvoerig besproken wordt de H. Maximiliaan

O zeker: wij lezen gaarne het treffend verhaal ons over dien geloofsheld gegeven door Ruinart in zijn *Acta Martyrum*. Maar na de uitvoerige mededeeling van Maximiliaan's verhoor voor den landvoogd en zijne terechtstelling, meen ik bij den mededeeler toch te bespeuren een zekere vooringenomenheid, die zoo gemakkelijk voert tot hypercritiek. Zou die vooringenomenheid misschien de oorzaak zijn, waarom de schrijver de conclusie van Ruinart niet zoo grif aanvaardt, volgens welke de jeugdige christen den krijgsdienst niet om den dienst zelf weigerde, maar wegens de gelegenheid, die hij bood tot zondigen? Zou het daarom van zoo

weinig belang geacht zijn, dat Maximiliaan's vader Victor, *zelf soldaat*, »naar zijn huis is teruggekeerd met groote vreugde [na de terechtstelling van zijn zoon] dank betuigend aan God, dat hij zulk een geschenk aan den Heer had gebracht" [3]

Zeer aardig laat de schrijver door 5 slagen, d. w. z door 5 aangehaalde schrijvers het Thebaansche legioen ten slotte geheel vernietigen.

Kortom Dr. de Jong had in zijne reeds uitvoerige studie iets meer kunnen geven, waardoor onze blik niet enkel naar éénen kant was gericht. De niet critiseerende lezer zal, geloof ik, dezen indruk meênemen van zijn boekje dat »de oude christenen *over 't algemeen* van het leger afkeerig waren en wel verre van de dienstweigering te veroordeelen ze integendeel verheerlijkten"

Tegenover deze meening van den schrijver op de laatste bladzij als conclusie ons meêgedeeld onderschrijf ik liever wat prof. v. Heeswijk leert, namelijk:

a. Wij mogen wel aannemen, dat de christenen der *allereerste* tijden niet veel voor het militaire leven gevoeld hebben.

b. Echter er is geen enkel bewijs aan te halen, dat in de *eerste anderhalve* eeuw het militaire leven ook maar bij een enkelen voor ongeoorloofd gold

c. In de volgende tijden hebben bij sommigen strengere meeningen bestaan, welke door enkelen ook in praktijk zijn gebracht

d. De veroordeeling van het krijgsleven is bij lange niet algemeen geweest en bestond niet altijd om het krijgsleven, om het bloedvergieten zelf, als wel om de zedelijke gevaren aan dat leven verbonden.

De lezing dezer studie aangevuld door die der bijdrage in de *Geschiedkundige bladen* zal, geloof ik, bij zeer velen belangstelling wekken.

A.

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

DE »CIVILTA CATTOLICA" OVER LETTERKUNDIGE CRITIEK. — Onder den titel: *Kunst en zedeleer in de letterkundige critiek*, vonden wij in de laatste Januari-aflevering van de *Civiltà cattolica* een belangwekkend opstel naar aanleiding van een werkje, waarin Sac. Ant Cassaro met zwaar geschut te velde trekt tegen de letterkunde van den dag, of, zooals hij zijn geschrift betitelt »*La letteratura di moda*" [1]) De edele verontwaardiging, die spreekt uit deze bladzijden is één doorloopend protest tegen den overvloed van goddelooze en zedelooze persprodukten, die de grondslagen der christelijke maatschappij trachten te ondermijnen Dit verklaart dan ook, dat de schrijver, onder den levendigen indruk van het kwaad, waartegen hij te velde trekt, niets anders gevoelt dan weerzin, en in de auteurs der mode *alles* zonder uitzondering gispt en afkeurt, zonder onderscheid te maken tusschen vorm en inhoud dezer letterkunde: »*tra arte e contenuto d'arte*".

Echter, zoo vraagt de ongenoemde schrijver in de *Civiltà*, — die intusschen het gevoelen der redactie zelve blijkt weer te geven — waar het doel zoo edel en zoo heilig is, blijkt daar de weg door hem ingeslagen om dit doel te bereiken, even geschikt en zeker? Om aanstonds ons gevoelen te zeggen, wij meenen van niet. Zonder onderscheid alles en allen te veroordeelen, de goede kunst en den slechten inhoud, moge te verontschuldigen zijn in de verontwaardiging van een warm en edel gemoed — te rechtvaardigen is dit niet. De verdorvenheid van den schrijver alleen is niet voldoende om den

[1]) Girgenti, Stamperia Montes, 1904

letterkundigen naam der slechten te vestigen, evenmin als de deugd alleen instaat is aan iemand den naam van een goed schrijver te geven. Eene onbeperkte veroordeeling derhalve van een kunstwerk, met algeheele verzwijging van wat er goeds aan te vinden is, draagt den stempel van overdrijving; en overdrijving schaadt aan elke, maar bovenal aan de goede zaak Daarom houden wij ons aan den stelregel: »*severi sì, ingiùsti nò*" gestreng of, zooals Cantu zeide, onverbiddelijk »*inesorabili*", voorzeker, maar onrechtvaardig, neen — Onverbiddelijk in het veroordeelen van wat veroordeelenswaardig is· immers onze heilige plicht is het aan te toonen, dat er niets lager en verachtelijker is dan de heilige kunst te ontwijden door haar te stellen in den dienst van godslastering en bederf, plicht, de waarheid en heiligheid te verdedigen van den godsdienst, welks beschaving sinds twintig eeuwen de aarde verlicht en bevrucht; plicht, te wijzen op het bederf, dat door die schrijvers wordt uitgegoten, des te grooter en veelomvattender, naarmate hun stem van meer nabij ons tegenklinkt en hunne werken actueeler zijn. Zeker, de gestrengheid onzer veroordeeling zal niemand overdreven toeschijnen dan alleen aan hen, die in de bedorvenheid van hun gemoed er alle belang bij hebben eene door zedeloosheid besmette kunst te verkiezen boven die, welke doortrokken is van den edelen en gezonden ernst der christelijke geloofs- en zedeleer.

Doch ook deze gestrengheid en deze plicht hebben hun grenzen, die kunnen worden overschreden; en ze worden overschreden, wanneer de veroordeeling, rechtstreek of zijdelings, zich zou uitstrekken tot wat die veroordeeling niet verdient Het is gemakkelijk zich er mee te vleien, dat de zekerste weg om den verderfelijken invloed dier auteurs te bestrijden bestaat in eene volstrekte afkeuring, in een voortdurend protest tegen alles en allen; in goed en kwaad globaal af te keuren, of hoogstens over het goede heen te glijden; of wel, wanneer men zich al veroorlooft iets te prijzen, dit zóó te doen, dat men er gelegenheid in vindt tot nieuwe veroordeeling Dit is gemakkelijk zeker, maar niet zonder gevaar.

Immers 't is overdrijving, en overdrijving vindt in den regel geen gehoor, maar lokt tegenspraak uit; om de ons aangeboren zucht, die de verboden vrucht dubbel begeerlijk maakt, zal onze gestrenge en buitensporige veroordeeling, voor jeugdige weetgierigheid vooral, eer een prikkel dan een teugel zijn

Niet aldus, wanneer we naast de zedelijke gebreken van een werk, ook een open oog hebben voor de werkelijk letterkundige waarde; — want geheel minderwaardig werk laten we buiten bespreking: daarvan is, evenmin als groote schade, eenig voordeel van beteekenis te wachten; — dan, meenen wij, hebben wij met onze handelwijze niets te verliezen en alles te winnen. De reden, waarom velen meenen in geweten verplicht te zijn alles in deze schrijvers te veroordeelen en er voor terugschrikken hunne waarlijk letterkundige verdiensten met lof te vermelden, is wijl zij vreezen deze gevaarlijke boeken en schrijvers in een te gunstig daglicht te stellen Maar men bedenke, dat het iets anders is: hun lof te verkondigen boven mate en zonder voorbehoud (dit toch is volstrekt te veroordeelen), iets anders rechtmatigen lof toe te kennen, binnen de behoorlijke grenzen, en met het noodige voorbehoud, aan hetgeen er goeds in te vinden is (gelijk van te voren het afkeurenswaardige duidelijk in het licht gesteld en veroordeeld is geworden), en dit laatste alleen verdient den naam van een eerlijke en loyale kritiek, van eene kritiek, die ons de eenig afdoende schijnt om dit gevreesde gevaar te ontwijken. De dwaling toch bouwt zich niet op uit zich zelve, maar behoeft den steun der waarheid, op wier schouderen zij leeft; scheiden wij nu het ware van het valsche en plaatsen we het goede eerlijk in het licht, stellen wij dan niet tegelijkertijd de dwaling en het kwade in hun eigen naaktheid ten toon? *Errore isolato, errore confutato:* zal dan ook hier het *divide et impera* niet van toepassing zijn?

Geen gevaar schijnt ons te duchten van het zeggen der geheele waarheid. *Si licet parva componere magnis*, heeft men ook op historisch gebied niet gemeend, dat het blootleggen van de geheele waarheid gevaarlijk en nadeelig kon zijn voor

het welzijn van den godsdienst, en achtte men het niet voorzichtig haar somwijlen te verbloemen? Niet aldus oordeelde Leo XIII roemrijker gedachtenis hierover, toen hij de gesloten archieven van het Vaticaan wijd openstelde voor de geschiedkundigen van onverschillig welke richting, luide verkondigende, dat de Kerk van de waarheid *niets* te vreezen had; en werd aldus niet de mond gesnoerd van de tegenstanders, die tot dan toe de katholieken beschuldigden geschiedenis te schrijven *ad usum Delphini.* Ook op het gebied der historische kritiek achtte men het gevaarlijk voor de godsvrucht der geloovigen en onvoorzichtig, de soms wankele grondslagen te onderzoeken, waarop enkele vrome zelfs eeuwenoude tradities en devoties waren opgebouwd Dit heeft echter den ijver niet tegengehouden van die geschiedkundigen, welke, aangespoord door de liefde tot de waarheid, een zuiveringswerk voltooiden, voor de geschiedenis niet minder dan voor de godsvrucht zelve voordeelig. Indien nu op dit tweevoudig gebied alle vrees ijdel is gebleken, wat zouden we dan *hier* aarzelen, *waar de voorgewende waarschijnlijkheid van het gevaar minder, zeker althans niet grooter is?*

Wat hier echter van zij, stellen we het geval, dat we de werkelijke verdiensten dezer schrijvers met een plechtstatig stilzwijgen voorbijgaan. Zal dan het gevolg van ons stilzwijgen zijn, dat ook anderen zullen nalaten er van te gewagen? We hebben immers juist die auteurs op het oog, waarvan de wereld om zoo te zeggen vol is. Zelf noemen wij hen de schrijvers der *mode:* der mode juist daarom, wijl het aan de orde van den dag is, ze te lezen en te bespreken. Wie zal derhalve acht geven op het alleenstaande stomme protest van ons stilzwijgen te midden van dit universeele koor? Ja, we zullen daardoor wellicht de belangen schaden vooral van onze weetgierige jongeren. Deze zullen zich alsdan tusschen twee ver verwijderde uitersten geplaatst zien, tusschen ons negatief afkeurend vonnis van den eenen kant, en de overdreven, partijdige verderfbrengende lofprijzingen van den kant onzer tegenstanders, en de aangeboren menschelijke zwakheid in aanmerking genomen, zal het niet moeilijk te raden zijn, tot

welk uiterste zij veelal zullen overhellen Dit zal niet het geval zijn, wanneer zij, tegenover den overdreven lof, die zichzelve veroordeelt, in staat worden gesteld te luisteren naar het bezadigd, objektief en onpartijdig oordeel van ons, dat onverbiddelijk vonnist wat veroordeelenswaardig is, maar ook den lof niet terughoudt, wanneer er werkelijk te prijzen valt. Aangenomen zelfs, dat alsdan ons spreken niet van alle gevaar ontbloot zou zijn, het gevaar aan ons stilzwijgen verbonden, achten wij veel grooter Daarbij komt, dat ons hardnekkig stelling-nemen tegen hetgeen zulk eene groote plaats inneemt in het moderne leven, slechts dienen kan, om ons en onze stem steeds meer te isoleeren; terwijl daarentegen onze vriendelijke bejegening van wat er waarlijk schoons en goeds gevonden wordt in de uitingen van modern leven en kunst, zal bijdragen om den invloed van den godsdienst op de moderne maatschappij te versterken. En zoo zal eene bezadigde letterkundige kritiek ten slotte de proporties aannemen van eene practische apologie der christelijke beschaving.

Tot zoover de schrijver in het gezaghebbende tijdschrift de *Civiltà cattolica*. Men moge met zijne uitspraken instemmen of niet, wij meenden nuttig werk te doen, door de aandacht onzer lezers er op te vestigen.

DR. V. A.

DIRK AMEYDEN

NAAR ZIJNE HANDSCHRIFTEN GESCHETST.

Bij mijn laatste bezoek aan Rome, in de Octobermaand van 1904, leidden de omstandigheden ertoe, dat ik mij nogmaals had bezig te houden met Dirk Ameyden, een Bosschenaar van geboorte, maar die ongeveer vijftig jaren, van 1600 tot minstens 1654, in Rome heeft doorgebracht. Voorheen heb ik in ditzelfde tijdschrift[1]) de voornaamste lotgevallen van den man en ook zijn letterkundigen arbeid trachten te schetsen; dit laatste slechts in zoo verre als deze uit zijne voornaamste gedrukte werken was op te maken, want mij ontbrak toenmaals de gelegenheid ook de handschriften van Ameyden te raadplegen. Dat onvrijwillig verzuim heb ik ditmaal, bij mijn hernieuwd bezoek aan de Eeuwige Stad, ingehaald. De taak was zwaarder dan door mij werd vermoed, in de bibliotheken van Rome liggen niet minder dan zeven verschillende handschriften van hem afkomstig, waaronder sommige vele honderde bladzijden groot. Wanneer deze stapel manuscripten gevoegd wordt bij hetgeen van hem is uitgegeven, krijgen wij eerbied voor zijn vlijt en werkkracht. En dat terwijl hij als advokaat van de Curie eene drukke praktijk heeft uitgeoefend! In een klimaat, dat bij langdurig verblijf zoo gemakkelijk tot het »dolce far niente" leidt, is hij een stoere arbeider met het hoofd en met de pen gebleven. Ongezocht heeft hij eenmaal zelf de verklaring van deze vruchtbare werkzaamheid gegeven.

In 1628 bracht Ameyden den nazomer zooals gewoonlijk buiten Rome door, doch ditmaal niet te Frascati, waar hij een landhuisje in de nabuurschap der villa Mondragone bezat,

[1]) *De Katholiek* 1903 Deel CXXIV, blz 22 vv

maar te Bassano bij het oude Sutri, als gast van den markies Vincenzio Giustiniani. Deze Romeinsche edelman bezat de passie, waaraan Italie zoo vele schoone paleizen en buitenverblijven heeft te danken, hij was een ijverig en kunstzinnig bouwheer, en bracht met de onbekrompenheid van een groot heerschap standbeelden en schilderijen bijeen. In het jaar dat Ameyden hem bezocht, had hij naar eigen plannen te Bassano eene ruime villa gebouwd, tuinen daarbij aangelegd, maar was daarmede nog niet gereed gekomen Voor onzen advokaat, die ook in zaken van kunst veel belang stelde, een kolfje naar zijn hand! Daarbij kwam, dat Giustiniani eertijds groote reizen, zelfs naar de Zuidelijke Nederlanden, had ondernomen. Ameyden prijst het in den bouwheer: »dat hij bij den aanleg zijner villa al het schoone had aangewend door hem in de wereld gezien, bijzonder in Vlaanderen, dat onder opzicht van bouw- en sierkunst de overige provincien der Nederlanden nog overtreft". Aan gezellig onderhoud zal het dus gedurende deze »villeggiatura" niet ontbroken hebben. De bewijzen daarvoor zijn een drietal brieven, welke de markies kort na het vertrek van zijn gast en op diens aansporing schreef, en waarin hij zijne denkbeelden over bouw-, schilder- en beeldhouwkunst nader uiteenzette [1]). Bij al het kunstgenot, dat het verblijf te Bassano aanbood, komt echter de werkzame natuur in Ameyden allengs boven. Terwijl de avonden lang beginnen te worden, gaat hij eene verhandeling van rechtskundigen aard schrijven, de vraag beantwoorden: of de beheerders van het Spaansche hospitaal te Rome recht hebben gehad de »Sacra Visita" (visitatie op last van den H. Stoel) te weigeren, en draagt zijn arbeid op aan den markies Giustiniani De reden, welke door hem wordt aangevoerd

[1]) De kennis van deze laatste bijzonderheid dank ik aan Dr J. Orbaan, lid van het Nederlandsch Instituut te Rome, die zoo vriendelijk was mij te wijzen op het werk van Giov Bottari, *Raccolta di lettere sulla pittura, scultura ed architettura* (Roma, 1768), waar in het 7esde deel de drie brieven, of beter gezegd verhandelingen, van den markies Giustiniani zijn opgenomen. Geen der brieven is gedateerd, maar in verband met het hierboven vermelde moeten ze niet lang na 1628 opgesteld zijn. Het opschrift van het drietal luidt gelijkelijk. »All' avocato Teodori Amideni".

voor het ontstaan van dit opstel, heeft blijkbaar steeds in zijn langdurig leven gegolden: »Geen dag — zoo zegt hij in de voorrede — mag voorbijgaan of er moet minstens één regel schrift op het papier gezet worden" [1]).

Veel van hetgeen Ameyden aldus schreef heeft alleen betrekking op zijn aangenomen vaderland of op het ambt, dat hij aan de Curie vervulde en kan hier onbesproken blijven. Toch berouwt het mij niet nagenoeg al zijne manuscripten te hebben doorgelezen Hoewel hij — jammer genoeg — nimmer ertoe is overgegaan om opzettelijk zijn eigen leven te beschrijven, bevatten die manuscripten zoo vele trekjes, welke een verrassend licht werpen, hetzij op zijne lotgevallen, hetzij op zijn karakter, dat ik het waag nogmaals de aandacht te vragen voor onzen merkwaardigen landsman te Rome. Beginnen wij met het levensverhaal, dat wij hier eertijds gaven, merkelijk aan te vullen, op eenige punten ook te verbeteren.

Het is mij thans mogelijk het juiste jaar van zijne geboorte vast te stellen. In de *Geschiedenis der pausen en kardinalen* [2]), een handschrift dat ons nog vele diensten zal bewijzen, vinden wij vermeld dat hij 22 jaren oud was toen zijn eerste geschrift: *De natura vini* verscheen. Hoewel het boekje in geen der bibliotheken van Rome is teruggevonden, blijkt uit katalogen dat het in 1608 moet uitgegeven zijn Ameyden is derhalve in 1586 geboren en niet in 1580, gelijk door mij werd vermoed [3]). Mijne veronderstelling ging uit van het feit, dat hij omstreeks 1600, kort na den dood van zijn beschermer, kardinaal Andreas van Oostenrijk, een reis naar Duitschland en de Nederlanden heeft gemaakt. Nu blijkt — wat niet verwacht kon worden — dat die tocht reeds op veertien- of vijftienjarigen leeftijd is ondernomen. Over zijn reis door Duitschland zoo aanstonds meer, hooren

---

1) *Discorsi di Teodoro Amideno*, discorso 4° Biblioteca Barberina (Vaticana), M M S S. Latina, 5285, no 8, pag. 226

2) *Theodori Amideni Summorum pontificum et cardinalium omnium suo aevo defunctorum elogia.* Biblioteca Corsiniana, M. M. S. S. di carta, 1066, pag. 224. Wanneer niet uitdrukkelijk anders wordt aangegeven, citeer ik deze kopie.

3) *De Katholiek*, t a. p blz. 23.

wij eerst iets, dat daaraan vooraf ging, toen hij nog volop kind was met al de naiviteit aan dien leeftijd verbonden. »Terwijl ik als page aan het hof van kardinaal Andreas van Oostenrijk vertoefde — zoo schrijft Ameyden — spraken al de edelknapen in die omgeving Italiaansch, niettegenstaande zij Duitschers waren. Daar mij dit uiterst bezwaarlijk was, verzocht ik den kardinaal mij naar Italie te zenden om aldaar de taal aan te leeren. De goede vorst verhoorde mijn wensch en beval mij naar den vorst-bisschop van Trente, Carolus Madrutius, te gaan. Aanvankelijk sprak ik daar de buitenmenschen in het Duitsch aan, meenende dat zij het Italiaansch niet meester waren, en toen ik bemerkte, dat zij mij niet begrepen, stond ik gansch verslagen, wijl het verkeerde begrip bij mij ingeworteld was, dat slechts personen van adellijke geboorte Italiaansch konden spreken" [1]). Deze bisschop van Trente, bij wien Ameyden als kind een tijd lang heeft vertoefd, was een achterneef van den beroemden Madrutius, die op het concilie van Trente zulk een aanzien genoot. Onze schrijver betoonde zich nog lang daarna erkentelijk toen hij in zijne *Geschiedenis der pausen en kardinalen* het leven van dien Carolus, den weldoener zijner jeugd, behandelde. »Ik heb het voorrecht gehad — zoo schrijft hij — als kind zijn vertrouwelijken omgang te genieten, en later [toen Madrutius onderwijl kardinaal was geworden] mocht ik te Rome dien omgang voortzetten, oprecht beken ik nimmer een kerkvorst te hebben aangetroffen zoo vriendelijk, zoo beminnelijk en tevens van zulk eene groote oprechtheid des gemoeds, dat hij zelfs somwijlen de voorzichtigheid uit het oog dreigde te verliezen" [2]).

Wij hebben zooeven vernomen, hoe de lust tot het aanleeren van talen Ameyden reeds als knaap bezielde. Gelijk vele Nederlanders bezat hij daarvoor bijzonderen aanleg, zoodat onze advokaat, behalve Latijn en Grieksch, allengs vier vreemde talen meester was; hij sprak en schreef in het Ita-

1) *Ferialium dierum libri VII* Biblioteca Vaticana, M M S S Latina, 8077, pag. 83

2) *Elogia*, pag 590

liaansch, het Spaansch, het Duitsch en in het Engelsch. Zijne meening over sommige van die talen heeft hij in dezelfde verhandeling medegedeeld, waaruit wij zijn verblijf te Trente leerden kennen De controvers — »disceptatio" noemt hij zijne verhandeling — is gericht tegen een uitspraak van Lorenzo Valla, den bekenden humanist, luidende: »Het Italiaansch klinkt den Duitschers niet minder dwaas in de ooren dan het Duitsch den Italiaan, want alle talen hebben voor oningewijden dezelfde moeielijkheden" Tegen dit oordeel meende Ameyden te moeten opkomen, en beriep zich onder meer op eigen ervaring. »Toen ik nog knaap was — zoo redeneert hij — heb ik ondervonden, dat het Duitsch moeielijker en langzamer viel aan te leeren dan het Italiaansch, ofschoon het Duitsch nog wel eenige verwantschap heeft met het Hollandsch, mijn moedertaal". En na te hebben verhaald, hoe hij aan het hof van Madrutius kwam, en over zijne kinderlijke verwondering, dat de boeren uit de buurt van Trente Italiaansch spraken, vervolgt Ameyden aldus: »Doch keeren wij tot Valla terug; dat hij in zijne uitspraak· alsof alle vreemde talen voor oningewijden even moeielijk zijn, zich deerlijk vergist, daarvoor kan ik een voorbeeld uit mijne eigen ondervinding bijbrengen, het Italiaansch heb ik zoo volkomen mij eigen gemaakt dat ik onder Italianen nimmer voor een vreemdeling word aangezien. Daarentegen is er nog nooit een Italiaan geweest, die het Hollandsch of het Duitsch volmaakt kon aanleeren, ook al woonde hij vijftig jaren lang in Holland of Duitschland. En wanneer Italianen, in het buitenland vertoevende, de vreemde taal trachten te spreken, worden zij even goed uitgelachen als Hollanders, Vlamingen en Duitschers in Italie" [1]). Onder dit laatste opzicht hebben de Italianen zich merkelijk gebeterd en geven zelfs een beschamend voorbeeld aan ons, zonen van het Noorden. Overigens kan het getuigenis over zijne eigen vertrouwdheid met het Italiaansch zonder eenig bezwaar aanvaard worden; ongeveer de helft der handschriften van Ameyden zijn in het

---

[1]) *Ferialium dierum libri VII*, l c

Italiaansch gesteld, en toen daaruit verschillende gedeelten aan een beschaafd Italiaan werden voorgelezen, bemerkte deze natuurlijk wel dat verouderde uitdrukkingen erin voorkwamen, maar niet dat de schrijver vreemdeling van afkomst was.

Wat hem als knaap naar Duitschland en de Nederlanden terugvoerde, heb ik ook thans niet kunnen achterhalen; misschien wanhoopte hij na den dood van kardinaal Andreas van Oostenrijk aan zijne toekomst in Italie en ging hulp zoeken bij zijne ouders, die te 's Hertogenbosch leefden. Een paar bijzonderheden aan deze reis verbonden, herinnerde Ameyden zich nog als bejaard man, en heeft ze in zijne *Geschiedenis der pausen en kardinalen* opgenomen. In het leven van Franciscus d'Avila, een spaanschen kardinaal, vermeldt hij het volgende: »Deze prelaat was een zeer verstorven man en bezat tevens, meer dan ik het vermag te zeggen, een vriendelijk en vrijgevig karakter. Toen ik na den dood van mijn beschermheer Rome ging verlaten, schonk kardinaal d'Avila mij, ofschoon een knaap en nauwelijks hem bekend, een allervoortreffelijkst muildier om het reisgoed van mij en mijne gezellen te dragen; en op onze gansche reis, tot in Belgie toe, hebben wij het grootste gemak van dat beest gehad. Hij was, naar ik mij nog herinner, een eerbiedwaardig man met zijne witte haren, bezat een schoon gelaat, vriendelijke en toch ernstige trekken" [1]). Gelijk men ziet, de schrijver had een goed geheugen voor weldaden hem eenmaal bewezen, bijzonder voor zulke, welke hem in de dagen zijner bange jeugd waren toegevloeid.

Een ander voorval, dat met zijne reis in betrekking staat, vond ik in de levensschets, aan kardinaal Bellarminus gewijd. »Toen ik — zoo zegt hij daar — na den dood van mijn beschermer uit Rome naar Belgie terugkeerde, trokken mijne gezellen en ik door het graafschap Wittenberg. Daar ontmoetten wij eenige jongelingen, die na het middagmaal hunne wandeling deden; wij vernamen, dat zij studenten waren en in een voormalig klooster voor predikant werden opgeleid. Aan mij, die

[1]) *Elogia*, pag 117.

nog maar een knaap was, vroegen zij allervriendelijkst · of ik te Rome den paus had gezien en.... dien braven Bellarminus Het verbaasde mij dat Bellarminus' deugdzaam leven aan den tegenstander was bekend en door hem op prijs werd gesteld" [1]). Ons kan het geen verwondering baren, dat deze kandidaten voor den heiligen dienst zooveel belangstelling jegens Bellarminus aan den dag legden; de protestantsche wetenschap heeft zich gedurende de gansche zeventiende eeuw met zijne *Disputationes* bezig gehouden. Vooral aan twee eigenschappen dankt de schrijver dezer controverse zijn grooten invloed. Hij is zijn onderwerp volkomen meester, zoodat niet slechts de Roomsche leer glashelder wordt uiteengezet, maar eveneens het gevoelen van den tegenstander. En vervolgens heeft Bellarminus dit met zijn heiligen ordensgenoot en strijdmakker uit de zestiende eeuw, Petrus Canisius, gemeen, dat hij zorgvuldig zich onthoudt van smaad- of spotwoorden, welke de geschriften van zoo menig theologant uit die dagen ontsieren; daarentegen de goede eigenschappen in den tegenstander eerbiedigt en erkent. Zijn zevenjarig verblijf in den vreemde is hem voor de ontwikkeling van die gaven zeer dienstig geweest, daar te Leuven en op zijne reizen leerde hij den vijand van nabij kennen en ook het goede in hem waardeeren Ziehier het getuigenis, dat hij eenmaal zelf heeft afgelegd voor Ameyden, waarbij tevens de onbeholpenheid van den geleerde aardig om den hoek komt kijken. »Toen Bellarminus van Leuven naar Rome zou terugkeeren — zoo lezen wij in de *Geschiedenis der pausen en kardinalen* — verkleedde hij zich uit vrees voor overlast, welke de protestanten in Duitschland hem mogelijk zouden aandoen, als koopman, en had zelfs een zwaard aan zijne zijde hangen. Ongewoon zulk wapentuig te dragen, liet hij dat zwaard bij vergissing in den stal der herberg achter Slechts weinige stappen had zijn paard bij het verlaten van deze pleisterplaats gedaan, of hij hoorde den stalknecht luidkeels hem iets achterna roepen, en zich omkeerende, zag hij den

---

[1]) *Elogia*, pag. 362

man met een zwaard wenken. Ook toen werd hij zich nog niet bewust, dat dit zijn eigen wapen was, maar vreesde als Jezuiet te zijn herkend, en dat zijn leven werd bedreigd. Hij hield echter het paard in en vernam nu, dat dit zwaard was achtergelaten en hem toebehoorde. Bellarminus vertelde mij dit geval met de meeste opgewektheid, doch voegde ernstig er aan toe: »Welk eene groote aangeboren rechtvaardigheidszin onder deze Duitschers, bij welke een stalknecht en herbergier, die toch op wettelijk standpunt eerloos zijn, aan ieder het zijne geven! Laten wij God dag en nacht bidden, dat Hij zulk een innig eerlijk volk tot de Waarheid terugvoere"" [1]).

Het verblijf van den jeugdigen Ameyden in zijn vaderland kan niet lang geduurd hebben, rekening gehouden met het feit, dat hij reeds in 1605 een openbaar dispuut heeft gevoerd over philosophische stellingen aan het Collegium Romanum; immers de cursus in de wijsbegeerte omvatte aldaar drie jaren, en slechts den bekwaamsten en meest gevorderden werd het toegestaan zich in dit krijt te begeven. Hieronder zal men het boekje aangegeven vinden, maar zes bladzijden groot, dat bij die gelegenheid is uitgegeven [2]). Zooals uit den titel blijkt, bevat het niet de stellingen door Ameyden verdedigd, maar den tekst van gezangstukken, welke naar aanleiding van dit plechtig dispuut zijn opgesteld en uitgevoerd. »Seminarii Romani convictor" wordt hij op het titelblad geheeten; mijn vroeger bericht aan de *Bibliotheca Belgica* van Foppens ontleend: dat hij in het Collegium Germanicum heeft gewoond [3]), komt daarmede te vervallen. Het Seminarium Romanum was, gelijk de naam aangeeft, niet voor Duitschers maar voor opvoeding van den Romeinschen clerus opgericht, en werd evenals het Collegium Romanum door Jezuieten bestuurd. Waarom Ameyden in dit huis niet als gewoon

---

1) *Elogia*, pag 360

2) *Chori publicae de philosophia disputationis quam sub illustrissimi cardinalis Ascanii Columnae auspicus Theodorus Ameyden, Belga, seminarii Romani convictor, in collegio Romano habuit* Romae MDCV. Biblioteca Vittore Emanuele. Miscell B, 823, 4.

3) *De Katholiek*, t a. p blz 24

seminarist maar als »convictor" verbleef, zullen wij zoo aanstonds hooren Want al zijn de berichten over zijn seminarieleven spaarzaam, toch heeft hij ons niet onbelangrijke zaken eruit medegedeeld. Zoo is het vooreerst wel eigenaardig, dat onze jeugdige Nederlander te Rome het onderricht heeft genoten van Famianus Strada, wiens voortreffelijk boek over de Nederlandsche onlusten [1]) juist toen voor het eerst werd ter perse gelegd, een werk dat sinds in het Hollandsch, het Fransch en Italiaansch werd vertaald. Over dezen leermeester spreekt Ameyden in het levensverhaal van kardinaal Salviati, die 17 April 1602 was gestorven. »Ik weet niet — aldus verhaalt hij — dat ik den kardinaal ooit van aangezicht heb gezien, maar herinner mij nog wel zijn dood, want ik beoefende toen de rhetorica bij de paters Jezuieten, en pater Famianus Strada, welke in die dagen mijn leermeester was, en de overige professoren van het Collegium Romanum gaven ons als taak eene lofrede te schrijven op kardinaal Salviati, hoewel men algemeen aannam, dat deze kardinaal in zijn leven de Orde minder welgezind was geweest. Wel een bewijs, hoe dit omzichtig soort van menschen alle aanleiding tot opspraak weet te ontgaan" [2]).

Uit de laatste zinsnede mag niet opgemaakt worden, dat de schrijver evenals Salviati de Orde minder welgezind zal geweest zijn; integendeel, Ameyden behield steeds eene groote toegenegenheid voor de Jezuieten, die dit ruimschoots aan hem hadden verdiend Doch hij bezat de gave van opmerken in ruime mate en was bovendien de meening toegedaan, dat de nagedachtenis van voortreffelijke personen niet wordt gediend door het verzwijgen van hunne eigenaardigheden, of zelfs van hun feilen.

Ziehier nog een staaltje, uit het leven gegrepen, dat in de biographie van kardinaal Francesco Mantica voorkomt. »Gedurende het conclaaf, waarin Leo XI werd gekozen [1605], liep te Rome het valsche gerucht, dat kardinaal Mantica de paus was, hetgeen ten gevolge had dat de Jezuieten zijn neef

[1]) F Strada *De bello Belgico decades duae* Moguntiae, 1602

[2]) *Elogia*, pag 34

Germanico, die met mij het Seminarium Romanum bewoonde, van de gemeenschap zijner makkers afzonderden, en hem voordurend met den titel van »Illustrissimo" toespraken" [1]).

Nadat Ameyden zijne studien in de wijsbegeerte met het boven vermelde succes had voltooid, heeft hij ook den theologischen cursus aan het Collegium Romanum gevolgd Zonder dat hij de overige vakken verwaarloosde, trok hem hier toch allengs het meest de wetenschap aan, waarin hij zijn levensdoel zou vinden, de studie van Kerkelijk en Romeinsch recht. In het levensverhaal van kardinaal Lorenzo Blanchetti, den man die hem op deze nieuwe baan had geleid, schrijft hij aldus: »Aan hem ben ik verschuldigd, dat ik mij aan de rechten heb gewijd, want terwijl ik de humaniora beoefende en later wijsbegeerte en godgeleerdheid, had de studie van het recht voor mij niets aantrekkelijks Op aansporing van kardinaal Blanchetti onderwierp ik mij echter aan het waagstuk, en mijn afkeer verdween, nu ik tegen verwachting in bemerkte, dat die wetenschap door het gezonde verstand werd beheerscht en geleid Met alle kracht wierp ik mij thans op die studiën, zoodat ik in korten tijd mijn doctoraat behaalde. Den kardinaal ben ik immer, zoolang hij leefde, dankbaar gebleven voor zijn weldadigen invloed, en hiervan getuigt het boekje door mij geschreven op twee-en-twintigjarigen leeftijd, dat handelt over den aard van den wijn [2]), want jaarlijks brachten wij samen de maand van den wijnoogst in Frascati door" [3])

Reeds in 1607 promoveerde Amidenus; ook aan deze gebeurtenis is de herinnering van kardinaal Bellarminus verbonden. Onze schrijver meldt daaromtrent het volgende: »Toen ik, één en twintig jaar oud, had aangeboden in het openbaar stellingen te verdedigen op het gebied der gansche theologie, was onder de kardinalen, die het dispuut bijwoon-

1) *Elogia*, pag 224.

2) Mazzuchelli *(Gli scrittori d'Italia* I, parte 2, pag 631) heeft in de helft van de achttiende eeuw het boekje nog gezien, en geeft den titel aldus op: *Della natura del vino, e del bere caldo o freddo.* Roma, presso Jacopo Mascardo, 1608, in 4° Ameyden heeft zich dus hier o. a. met de vraag bezig gehouden of het raadzamer is den wijn warm dan wel koud te drinken

3) *Elogia*, pag 224

den, ook Bellarminus. Terwijl ik na afloop ieder van hen aan huis ging bedanken voor zijne tegenwoordigheid, zeide Bellarminus bij die gelegenheid tot mij: »Theodoor, de studies, welke gij thans hebt voltooid, bewogen zich alle op kerkelijk gebied, gij moet u derhalve nu onder den clerus laten opnemen" Waarop ik· »Het betaamt, Eminentie, dat hij die de Kerk dient, ook van de Kerk leve. Mocht ik vertrouwen kerkelijke inkomsten te verkrijgen, naar ze mij toekomen en gelijk dit met u het geval is, ik zou wel onder de geestelijken willen opgenomen worden, doch wijl dit eene zeer onwaardige beweegreden is, ben ik nog in het onzekere hoe te handelen". Bellarminus liet hierop volgen: »Gij spreekt daar een waar woord, dat intusschen door weinigen wordt begrepen"" [1]). Menig lezer, vermoed ik, zal bij het vernemen van het antwoord, dat Ameyden hier geeft, oordeelen, dat het den jongen man aan de noodige kieschheid en bescheidenheid ontbrak Werkelijk waren dit schaduwzijden van zijn waarheidlievend karakter; ook op meer rijperen leeftijd heeft hij zich soms aan die deugden vergrepen, en is, gelijk wij zullen zien, gevoelig ervoor gestraft. De billijkheid vordert echter in dit geval te wijzen op de groote vertrouwelijkheid, welke er tusschen Bellarminus en onzen landsman moet geheerscht hebben. Die gemeenzaamheid ging zoo verre, dat de beroemde geleerde hem eenmaal lachend de zeven eenige Nederlandsche woorden opnoemde, welke hij gedurende zijn zevenjarig professoraat te Leuven had aangeleerd. Ameyden kon dus misschien alleen scherts bedoeld hebben, al was het niet scherts van de ware soort Eéne zaak moet echter met zekerheid uit zijne woorden afgeleid worden — en dat strekt hem tot eer — zijne hooge opvatting van het priesterschap en van de verplichtingen daaraan verbonden. Te recht begreep hij, dat niettegenstaande de offers, welke er voor zijne opvoeding waren gebracht, de keuze van dien staat eene vrijwillige moest zijn. Zoo was ook de opvatting geweest van zijne weldoeners, de Jezuieten, die het hulpelooze knaapje

---

[1]) *Elogia*, pag 360

uit de Nederlanden, dat geen verlangen naar het priesterschap te kennen gaf, niet als seminarist maar als »convictor" in het Seminarium Romanum hadden opgenomen.

Zijne weifelingen kunnen na het verwerven van den doctorsgraad niet lang meer geduurd hebben; nog in hetzelfde jaar 1607 zien wij hem te Rome als advokaat aan de Curie verbonden en in het huwelijk getreden met Barbarina Fabbrini, eene Romeinsche van afkomst. Peter over den eerstgeborene uit dezen echt was niemand minder dan zijn voormalige promotor, kardinaal Ascanio Colonna, terwijl de vrouw van 's keizers gezant te Rome, Pernestrina, markgravin van Gonzaga, als meter optrad. Hierbij houde men in het oog, dat de betrekking tusschen peter en petekind in Italie steeds inniger is geweest dan elders. Wij vinden deze bijzonderheid in het levensbericht van genoemden kardinaal. Nadat Ameyden heeft medegedeeld, dat Ascanio Colonna, evenals de meeste leden van zijn geslacht, een trotschen aard bezat, vervolgt hij aldus »Toen ik hem eenmaal vroeg, terwijl mijne echtgenoote in de laatste maand van hare zwangerschap was, of hij mijn eerstgeborene ten doop zou willen heffen, toonde hij zich aanstonds daartoe bereid en verzekerde mij dat zulks hem zeer aangenaam zou zijn Nadat nu een knaap was geboren, ging ik hem dat boodschappen, en hij zeide· »Ik weet niet, of gij met de gewoonte van dit land rekening hebt gehouden, welke medebrengt dat peter en meter van gelijken stand moeten zijn". »Ik begrijp, zoo was mijn antwoord, waartoe deze waarschuwing dient; gij wenscht u van uwe belofte te bevrijden". »Maar houdt gij mij dan, aldus hernam de kardinaal, voor zoo trotsch en verwaten? ik verzeker u in oprechtheid dat ik mij, wat geboorte of verdiensten betreft, niet onder de eersten, nog veel minder als den eerste beschouw". Wanneer ik deze woorden niet zelf uit den mond van kardinaal Colonna had vernomen, zou ik geen geloof eraan slaan. Mijne meening is, dat hij in woorden en daden zich niet immer gelijk bleef" [1]).

* * *

1) *Elogia*, pag 162

Nu wij hebben gezien, hoe Ameyden tot staat en stand is gekomen, zullen wij hem op zijne verdere loopbaan niet vergezellen, het voornaamste daarvan is reeds voor twee jaren in dit tijdschrift medegedeeld Als schrijver verdient hij echter nog, naar ik meen, eene afzonderlijke bespreking »Nulla dies sine linea" was, gelijk reeds werd vermeld, zijne lijfspreuk, en de Romeinsche archieven kunnen ervoor getuigen hoe hij dit parool gedurende zijne vijftigjarige werkzaamheid trouw is gebleven Laat ons beginnen met de *Elogia*, het geschrift waaruit wij reeds meermalen geput hebben en dat ook het meest geschikt is om een kijk te geven op zijn aanleg en karakter Daar hij in dit geschrift, het laatste dat door hem werd opgesteld, zich dikwerf beroept op vroegere verhandelingen van letterkundigen aard, kunnen deze dan te gelijkertijd besproken worden Behalve het origineel berust nog een viertal kopien van de *Elogia* in de verschillende bibliotheken van Rome [1]), wel een bewijs dat zij, die in de zeventiende en achttiende eeuw aldaar handschriften-verzamelingen aanlegden, prijs gesteld hebben op een afschrift. Al de pausen en kardinalen, die gedurende het leven van Ameyden te Rome, in de jaren 1600—1655 zijn gestorven, worden erin behandeld. Ofschoon hij zich strikt aan den eenmaal gekozen titel heeft gehouden en slechts »elogia" — aanteekeningen — geeft van elders niet vermelde bijzonderheden, is zijn handschrift toch zeer uitvoerig geworden; de kopie, behoorende aan de bibliotheek van Cosini, het meest volledig handschrift, beslaat niet minder dan 1033 bladen groot kwarto, de schrijver had dan ook over zes pontificaten en ruim tweehonderd kardinalen

---

[1]) *Theodori Amidenii elogia Summorum Pontificum et S. R E Cardinalium suo aevo defunctorum*

a Biblioteca Casanatense, no. 1336 Een origineel h. s., maar dat niet verder loopt dan tot September 1653

b. » Corsiniana, no. 1066 De meest uitvoerige kopie, zelfs meer bevattend dan het origineel onder letter *a* vermeld, eindigt met Augustus 1655

c » Vaticana, Codices Ottoboniani Latini, no 2568.

d » Nazionale Vittore Emanuele, Manuscripta Sessoriana, no 215 en 246

te berichten. In den tekst heeft Ameyden zijne manier van de stof te behandelen nader aangegeven. Sprekend over kardinaal Antonio Salviati, zegt hij: »Reeds jaren geleden heb ik over dezen grooten kerkvorst geschreven in mijn boekje *De Pietate Romana* [1]), en mijn vriend Ughelli heeft dat getuigenis overgenomen in het artikel dat hij schreef voor het werk van Ciaconio [2]). Ik wil die woorden hier niet inlasschen, want mijn voornemen is niet uit andere boeken over te schrijven — ofschoon het ditmaal een boek van mij zelven betreft — maar ik wensch op deze bladzijden mede te deelen wat niet aan allen bekend is of althans door andere schrijvers is overgeslagen" [3]).

Het doel, dat den bejaarden man bij het schrijven van dit werk voor den geest stond, leeren wij nog nader kennen uit de beknopte voorrede. Door het oorlogsgewoel van vaderlandschen bodem verdreven, wil hij zich erkentelijk betoonen jegens de Urbs, de wereldstad, welke hem gastvrij onder hare burgers heeft opgenomen. Tevens zal het verhaal tot leering moeten strekken van Urbanus, den jongsten en eenigen zoon, die hem van zijne vele kinderen — het waren er niet minder dan zeventien — is overgebleven. »Meen niet — zoo spreekt hij dezen toe — dat ik dit werk uit eerzucht heb geschreven, reeds hierom onmogelijk, wijl het niet voor de pers is bestemd, maar ik schreef het, opdat gij, mijn zoon, die in deze nietswaardige wereld moet leven, zoudt leeren, dat zij immer dezelfde is gebleven" [4]). Spreekt uit deze woorden reeds eene zekere droefgeestige berusting, de vrucht van velerlei bittere levenservaring, nog duidelijker komt aan het slot der »praefatio" die gedrukte stemming aan het licht,

---

1) In 1625 te Rome gedrukt. Zie over dit werkje *De Katholiek*, t. a p blz. 22 en 35.

2) Alphonsus Ciaconius, *Vitae Pontificum Romanorum et Cardinalium* De uitgave, op welke Ameyden zich hier beroept, is van 1630, in 1677 verscheen de derde editie van dit standaardwerk, onderwijl tot vier deelen folio aangegroeid en bezorgd door den Jezuiet Agostino Oldoino, meermalen heeft deze gebruik gemaakt van het handschrift der *Elogia*

3) *Elogia*, pag. 31.

4) *Elogia*, pag. 1

maar tevens het christelijke karakter zijner berusting. De verklaring is niet ver te zoeken. Toen hij de eerste hand aan dit werk legde, had het lot hem wel niet in alles gespaard — men denke slechts aan het ontijdig sterven van nagenoeg al zijne kinderen — maar overigens toch meer dan gewoonlijk begunstigd; hij bezat eene aangename en en winstgevende praktijk, bewoonde een sierlijk huis, zooals men thans nog in de »Via di Monte Giordano" kan zien, had toegang tot de beste kringen van Rome — kortom, was één der aanzienlijkste en meest geeerde leden der vreemdelingenkolonie van Rome. Daar treft hem in 1654 het ongeluk, dat hij om een betrekkelijk licht vergrijp, het ontbreken der kerkelijke goedkeuring in zijn boek over de Datarie, tot vijfjarige gevangenschap in het kasteel van Civitavecchia wordt veroordeeld, terwijl hij daarna voor immer den Kerkelijken Staat zou moeten ruimen. Met dezen enkelen slag valt op eenmaal alles ineen, wat de zeventigjarige man met zooveel geluk had opgebouwd. Het origineele handschrift draagt de sporen van deze ramp; eene aanteekening op de eerste bladzijde vermeldt, dat het manuscript voorheen in het bezit is geweest van »Francesco Barzazonio, gouverneur van Rome". Vermoedelijk heeft deze beslag gelegd op de papieren van Ameyden, maar niet dan nadat de schrijver gelegenheid had gevonden om het slot der voorrede van de *Elogia* aan te vullen. Oorspronkelijk sloot de »praefatio" met de hoopvolle verzekering: »Dit vaderland van alle christenen heeft nimmer aan de deugd hare vergelding onthouden en zal het ook u daaraan niet laten ontbreken, wanneer gij uw plicht vervult". Later heeft hij echter erbij geschreven: »Intusschen, mocht die vergelding u niet ten deel vallen, als met uw vader en vele mannen van goeden naam het geval is geweest, weet dan, dat het de beschikking Gods is en onderwerp u daaraan van ganscher harte, gelijk een braaf mensch betaamt. Vaarwel mijn zoon, wees uw vader, zijne vermaningen, uw eigen zielenheil gedachtig" [1].

---

[1] *Elogia*, pag. 1 (In het H. S van de Casanetense)

Wij zouden deze droevige episode kunnen sluiten, hadden wij nog niet te wijzen op een ander verschil, dat het oorspronkelijk handschrift in de Casanetense met de kopieen vertoont. In het origineel zijn de *Elogia* opgedragen aan zijn »zoon Urbanus"; de vier kopieen dragen daarentegen tot opschrift: »Ad Philippum nepotem". Verklaring geeft de noot, welke eene zeker niet bevriende hand plaatste onder de kopie van een schrijven, dat Ameyden tot den Markies di Leganos, gouverneur van Spanje te Milaan, richte: »Teodoro Ameiden, agent van Z. M. den Katholieken Koning te Rome, tweemaal aangeklaagd, heeft een zoon op de galeien, een nietswaardigen mensch" [1]) Arm vaderhart, zwaarder nog beproefd in dien eenig overgeblevene dan in al de overige kinderen, welke hem door den dood waren ontnomen!

Keeren wij echter terug tot den gelukkigen tijd van zijn leven, tot de jaren dat Ameyden als advokaat te Rome is werkzaam geweest. Dat tijdvak omvatte niet minder dan zeven en dertig jaren. Daar waren verder nog bijzondere omstandigheden, welke het samenstellen van de *Elogia* hebben bevorderd. Als advokaat van de Curie kwam hij voortdurend in aanraking met de personen, wier lotgevallen hij had te beschrijven. En die personen waren zuidelijke naturen, niet gewoon zich in een wolk van koele, deftige geslotenheid te verbergen, maar licht genaakbaar, vlot in den omgang en al spoedig tot een vertrouwelijk gesprek bereid, wanneer de hoorder vertrouwen inboezemde, zijn uiterlijk, zijne manieren hun welgevallig waren. Onze landgenoot moet die gaven wel in ruime mate bezeten hebben, want wij zien hem door eene breede schaar van kennissen en vrienden omringd gedurende zijn gansche leven. En ofschoon die vrienden in rang en aanzien verre boven hem stonden, de omgang was niet minder gemeenzaam er om. Over de meeste kardinalen, ten minsten voor zoover zij nà 1607 hebben geleefd en te Rome vertoefden, spreekt hij op grond van persoonlijke en veelvuldige ervaring. Niet alleen ontmoet hij de hooge pre-

[1]) Biblioteca Vaticana, Manuscripta Latina, No 3770, pag 91

laten in de vergaderingen der Congregatie's, maar zoekt ze ook op in hunne paleizen te Rome; als trouw vriend staat hij aan het ziek- en sterfbed van sommigen hunner. De betrekkingen werden echter eerst recht innig, wanneer Ameyden de zomerhitte van Rome heeft ontvlucht en verademing zoekt in het heerlijke Frascati, dan was hij een welkomen gast in de villa's, welke deze aanzienlijke vrienden daar hadden betrokken; hij wandelt met hen in de eiken- en cypressenlanen, vergezelt ze op hunne rijtoeren in den omtrek, neemt deel aan het jagen op haas en reebok in de Campagna.

Hoezeer deze nauwe betrekkingen kleur geven aan zijn verhaal, zal ik met een paar voorbeelden toelichten. Sprekend over kardinaal Alessandro Ludovisi, den lateren Gregorius XV, zegt hij het volgende »In de kunst om iets te ontveinzen was hij een echte Bolognees. Toen de kardinaal eenmaal uit Rome naar Bologna zou terugkeeren, had ik met hem in den avond een vertrouwelijk onderhoud Midden onder het gesprek trad een kamerdienaar binnen, zeggende, dat er twee rechtsgeleerden waren gekomen en reeds lang wachtten. De kardinaal vroeg, als hinderde hem deze boodschap en het afbreken van ons onderhoud. »Wat wenschen, wat zoeken zij toch?" Maar de dienaar, het karakter van zijn meester wel kennende, bleef staan en wachtte op verder bescheid. De kardinaal zeide daarop met schijnbare ontevredenheid »Breng hen hiernaast" En nu het deurgordijn wegschuivende, verwelkomt hij zijne bezoekers met een zoo vriendelijk lachend gelaat en met zulke gemeenzame woorden, dat ik als aan den grond genageld stond, nauwelijks kunnende gelooven, dat iemand in die mate zijne gevoelens kon beheerschen en verbergen"[1]) Zelf bezat de schrijver deze gaven zeer zeker niet, en maar weinige bladzijden verder in hetzelfde handschrift kan men daarvan reeds een staaltje vinden. »Gregorius XV — zoo lezen wij daar — was in het gewone leven meegaande, ja voorkomend, en jegens zijne vrienden bijzonder gemeenzaam; als Bolognees van schertsende of stekelige woorden allerminst

[1]) *Elogia*, pag 547

afkeerig. Op zekeren morgen viel het gesprek op personen, met welke wij beiden bevriend waren, en van twee hunner gewaagde ik, dat zij het kardinalaat wel verdienden en hunne verheffing aan de gansche Curie welgevallig zou zijn. De paus antwoordde slechts: »De koning van Spanje vraagt immer slechts om éénen kardinaal te gelijk", waarop ik van schaamte kleurde en zweeg"[1]). Ook elders in de *Elogia* komt Ameyden's gemis aan de noodige zelfbeheersching voor den dag. Ziehier nog eene bekentenis van zijne onbesuisdheid: »In een geval van praeeminentie, dat voor de Congregatie der Riten werd behandeld, had ik als advokaat de beweegredenen en verdiensten op te sommen, waarom mijne partij den voorrang verdiende. Kardinaal Andreas Peretti begreep de bewijsvoering niet goed, zoodat ik genoodzaakt was mijn betoog meer dan eens te herhalen. Dit maakte mij korzelig, zoodat ik, naar het schijnt, ten laatste mijn stem eenigszins heb uitgezet. De kardinaal zag naar mij op en zeide: »Vriend, beiden zijn wij Doctor in de Rechten, maar ik heb niet dezelfde gaven als gij, wij hebben echter ons zelven niet gemaakt, sed Ipse fecit nos". Door deze bescheiden woorden werd mijn ongeduld naar billijkheid gestraft en tevens gebreideld"[2]).

Een tweede voorbeeld van zijne vertrouwelijkheid met sommige kardinalen, en waaruit tevens het goede hart van Ameyden spreekt, ontleen ik aan Rivarolo's uiteinde, dat hij aldus beschrijft: »Ik zocht den kardinaal, die uit Fano naar Rome was teruggekeerd, in zijn paleis op, maar toen ik hem op de trap ontmoette, geleek hij veelmeer een doode dan een levend mensch. En de voorteekenen bedrogen mij niet, want nog dienzelfden nacht na mijn vertrek overviel hem zulk een hevige onmacht, dat het scheen, alsof hij er in zou blijven, en dat zijne dienaren in vliegende haast kwamen boodschappen: dat ik mij moest reppen, wilde ik den kardinaal nog levend zien. Gedurende zijn gansche ziekte — koortsen, welke den zieke in veertien dagen sloopten — ontving hij slechts uit mijn hand lafenis, en in al die dagen ben ik niet van zijn

[1]) *Elogia*, pag 561
[2]) *Elogia*, pag 588

bed geweken. Meer nog dan in de dagen van gezondheid openbaarde hij mij thans zijne gedachten, ontsloot mij zijn gemoed; en niemand zou gelukkiger geweest zijn dan ik, had de dood hem gespaard De kardinalen Borghese en Spinola trachtten den stervende te overreden een testament te maken, en daarin niet slagende, verzochten zij mij hem daartoe te brengen. Gaarne nam ik die taak op mij en stelde den kranke voor: dat het steeds een verstandige daad is een testament te maken, maar bovenal in dagen van ziekte, en dat ik hoopte dat het zijne laatste wilsbeschikking nog niet zou wezen Hij bleek nu ten volle daartoe bereid; verzocht mij het stuk gereed te maken en wilde alles onderteekenen, gelijk ik het zou beschikken. Ik bracht hiertegen in »Niet ik, maar Gij behoort beschikkingen te maken; wil derhalve mededeelen, hoe Gij de zaken het liefst zoudt geregeld zien" »Wanneer het u aldus voorkomt, zoo antwoordde de kardinaal, dan zal ik een testament maken ten gunste van mijn broeder, die een aantal ongehuwde dochters heeft te verzorgen. En terwijl ik dit voornemen prees en ten zeerste aanbeval, is aldus door hem beslist"[1]).

Niet minder gevoelig echter betoonde Ameyden zich voor ondank en miskenning. Het sterkste komt dit wel uit in de karakterschets, welke hij ontwerpt van Ludovico Ludovisi, den alvermogenden kardinaal-nepoot tijdens het pontificaat van Gregorius XV. Aan de onvermoeibare werkkracht van den vijf-en-twintigjarigen prelaat, die den ziekelijken paus had te vertegenwoordigen, laat hij alle recht wedervaren, maar overigens luidt het oordeel over den kardinaal zoo ongunstig mogelijk. Diens mildheid en zelfs diens priesterlijke deugd is volgens den schrijver »meer schijn dan werkelijk" geweest; »naar priesteren aard" was hij geldzuchtig en haatdragend; op het toppunt van zijn macht gekomen, een hoovaardig mensch, voor de aanzienlijkste bisschoppen soms nauwelijks te genaken. Hoor echter Ameyden in dezelfde schets spreken over zijne vroegere betrekkingen tot Ludovico Ludovisi, toen

---

[1]) *Elogia*, pag 540

deze nog slechts referendaris was bij de beide Signaturen, en gij zult begrijpen, waarom de schrijver ditmaal zoo hard en zelfs zoo onbillijk vonnist. Na de grieven van anderen tegen kardinaal Ludovisi te hebben medegedeeld, gaat hij aldus voort: »Wat mij betreft, zoo was er niets in mijn huis, of hij kreeg het om wille van onze nabuurschap in leen. Ik bracht hem naar de gastmalen van aanzienlijke prelaten; ik betaalde immer voor hem de fooien en vroeg ze nimmer terug. Mijne zorg ook was het met het oog op de keuze van zijn oom vriendschapsbanden aan te knoopen, tegenstand te voorkomen of te ontwapenen, kortom alles te doen, wat tot diens verkiezing tot paus kon medewerken En tijdens het ledig staan van den Heiligen Stoel was ik degene, die de onwilligen onder de kardinalen opzocht en tot voorstanders wist te maken, hetgeen mij onder anderen gelukt is met kardinaal Carolus Madrutius, die aanvankelijk verklaarde geen knieval te willen doen voor gravin Lavinia, de moeder van Ludovico. Deze echter, eenmaal kardinaal en oppermachtig nepoot geworden, wilde zijne vroegere vrienden met geen blik meer verwaardigen, laat staan met hen in gesprek treden- Naar mij zag hij zelfs niet op, ofschoon reeds een weinig minzaamheid zou gevorderd hebben mij de hand te drukken" [1]).

Heeft de schrijver zich hier en ook wel elders in de *Elogia* door hartstocht laten misleiden, ik moet nog op een ander gebrek in hem wijzen, dat het verschijnsel eerst ten volle verklaart: Ameyden had voor het kleine, alledaagsche een scherp en geoefend oog, maar de beteekenis der groote dingen ontging hem maar al te veel. Reeds in de zoo even aangehaalde levensschets van kardinaal Ludovisi is die fout merkbaar Over het feit, dat kardinaal Ludovisi uit eigen middelen het fonds hielp stichten, waarmede de Congregatie tot voortplanting der geloofs haar wereldtaak kon aanvangen, een feit waarvan Ranke de volle waarde beseft [2]), wordt in

---

[1]) *Elogia*, pag 629

[2]) *Die Romischen Papsten in den letzten vier Jahrhunderten* Text-Ausgabe, 1878, S 520

de *Elogia* met geen enkel woord melding gemaakt. En dit is geen opzettelijk verzwijgen; de auteur begrijpt over het algemeen de waarde van zulke gebeurtenissen niet. Het meest heeft mij dat gemis aan historischen zin getroffen, toen ik zijne *Diarii*, voor zoo verre die te Rome en te Florence berusten [1]), heb geraadpleegd. Kan voor de *Elogia* nog aangevoerd worden, dat het doel slechts was de geschiedenis van pausen en kardinalen aan te vullen, met de *Diarii* is het anders gesteld. Ameyden schreef ze als agent van den Spaanschen gouverneur te Milaan, wekelijks had hij verslag uit te brengen van hetgeen er rondom hem plaats greep. Wel zou men verwachten, dat de groote gebeurtenissen, welke dat tienjarig tijdvak van 1640—1650 kenmerkten — ik noem slechts de voorbereiding en het sluiten van den godsdienstvrede in Duitschland, het begin van den strijd over de genadeleer in Frankrijk — gebeurtenissen waarbij Rome zoo nauw was betrokken, zich helder zullen afspiegelen in zijne verslagen; doch de lezer, die deze hoop koestert, komt bedrogen uit. Het is waar, hij boodschapt met pijnlijke nauwgezetheid naar Milaan: de komst of het vertrek van kardinalen en bisschoppen, wanneer er een consistorie is gehouden en hoe de paus zich bevindt, wie onder de prelaten zich ten gunste van Spanje of als vriend van de Fransche partij heeft uitgelaten en meer dergelijke bijzonderheden, maar nergens komt, voor zoo verre ik mij herinner, de diarist tot het volle bewustzijn van de groote vraagstukken, welke in zijn onmiddellijke nabijheid worden afgewikkeld.

Waaruit deze kortzichtigheid en kleinsteedsche opvatting te verklaren bij een man overigens van talent toch niet misdeeld? Natuurlijk bovenal uit de beperktheid van gaven hem ge-

---

[1]) *Diario della città e corte di Roma* Anni 1640—1649. Biblioteca Casanatense M. M S S no 1831—1833.

Diario di tutto l'anno santo, 1650 Florence, Biblioteca Nazionale (Uffizi). M M S S Capponi, Codex CXXVI, tom I De verslagen van Ameyden over dit jaar zijn hier in verkorten vorm weergegeven, de »Biblioteca Nazionale" te Napels bezit den volledigen tekst, en ik heb dien ook geraadpleegd, maar ongelukkig vergeten de signatuur van dat manuscript aan te teekenen.

schonken Verder uit den aard zijner studien, veelal op het verzamelen van algemeene wetenschap gericht, dat zoo gemakkelijk ontaardt in veelweterij, de klip waarop de meeste polyhistoren zijn gestrand. Ook de omgeving, waarin Ameyden dagelijks krachtens zijn ambt verkeerde, heeft echter niet onder alle opzichten gunstig op hem gewerkt; hij stond te dicht bij de schilderij om het gansche tafereel te overzien. Dat hij de enkele partijen met scherpte waarnam en soms aardig weêrgaf, hoop ik u zoo aanstonds te laten aanschouwen Eerst zij nog even er aan herinnerd dat de curialen — en tot hun kring behoorde de schrijver, ofschoon leek, — reeds van ouds bekend waren om hun genegenheid voor grappen en spotternij Gelukkig was het gehalte dier dingen heel wat verbeterd sinds de dagen, dat Poggio zijne *Facetiae* liet verschijnen uit het »bugiale", het leugenkamertje, van de Apostolische schrijvers [1]); maar iets van den ouden deesem was er toch in zijne omgeving overgebleven. Onverwacht komt die trek naar het guitige bij Ameyden soms boven. In eene *Beschrijving van Rome*, door hem in het jaar 1641 opgesteld en welke niet onbelangrijke gegevens bevat voor de maatschappelijke toestanden aldaar, voert hij den lezer ook naar het gebouw, dat zoo dikwerf door hem werd bezocht, naar het schoone paleis van de Cancellaria. Aan het bericht, dat binnen zijne muren de »leges" van een aantal pauselijke stukken worden geïnd, voegt hij deze ondeugende bemerking toe: »waar veel geld voor weinig lood wordt betaald" [2]), toespeling op het looden zegel, dat aan de bullen is gehecht. Dergelijke aardigheden komen wel meer in zijne geschriften voor. Wanneer er nu maar geen achterdochtige onder mijne lezers gevonden worde, die Ameyden om zulke uitlatingen van vijandige gevoelens jegens kerk en hierarchie gaat verdenken — daarvan was de man bij zijne trouwhartige aanteekeningen mijlen ver verwijderd.

---

[1]) Burckhardt, *Die Cultur der Renaissance in Italien*, Zweite Auflage, S 129

[2]) *Relatione della citta di Roma* Biblioteca Vaticana M M. S. S. Latina, no. 4664, pag. 4

En nu eenige grepen uit de *Elogia* om te laten zien, hoe hij het wel verstaat de personen met hunne eigenaardigheden te schilderen. Kardinaal Alfonso Gesualdo was, niettegenstaande zijne Napelsche afkomst, buitengewoon op zindelijkheid gesteld, »zoodat er in zijn gansche huis geen stofje viel te bekennen, alles stond daar op orde en blonk van reinheid". Wonderlijke geruchten, zegt Ameyden, zijn over die hebbelijkheid van den kardinaal in omloop, en begint dan met een staaltje te verhalen, dat ik liever onvertaald hier mededeel: tantus erat amator munditiae . »ut ventris crepitum, ne malo afficeretur odore, per tubulos e lectulo dimitteret". Natuurlijk gelooft de schrijver zelf niet aan de waarheid van zijn verhaal, maar de zucht tot grappenmakerij, waarover ik reeds heb gesproken, was hem hier te machtig. Van beter gehalte is eene ontmoeting tusschen denzelfden kardinaal en één van Ameydens ambtgenooten. Men veroorlove mij echter eene kleine opmerking vooraf. Misschien is het den een of ander van mijne lezers onbekend, dat de Romein een vreemde steeds in den derden persoon enkelvoud toespreekt, een Napolitaan daarentegen zich gewoonlijk bedient van den tweeden persoon meervoud, een taalvorm welke den »civis Romanus" ruw in de ooren klinkt. Het verhaal luidt aldus: »Francesco Mosch erio Benetti was een advokaat onder ons gilde om zijne kennis hoog in eere. Kardinaal Gesualdo, die den man slechts bij gerucht kende, ontbood hem om in een of andere zaak als zijn pleitbezorger op te treden. Benetti was tevens een philosoof, onverschillig voor alles wat zindelijkheid betrof. Zoo overkwam het hem, dat hij met beslikte schoenen in de slaapkamer van den kardinaal verscheen en den vloer met zijne voetstappen besmeurde. Den kardinaal hinderde dit geweldig, doch wat kon hij doen of zeggen tegen den man, die als zijn advokaat zou optreden? Een weinig geraakt, vroeg hij op zijn Napolitaansch, dat de mannen van Parthenope zelden geheel afleggen: »Wil jij [volete voi] mijn zaak bepleiten"? De advokaat, oordeelend niet behoorlijk te worden ontvangen, sloeg zijn mantel, nog nat van de mist, uit, antwoordde »Volstrekt niet", en ging heen. Aanstonds

liet de kardinaal bezems aanrukken, en kregen zijne dienaren in last al het vuil weg te vegen" [1]).

Niet onaardig, naar het mij voorkomt, is ook in het leven van den Oostenrijkschen kardinaal Melchior Klesel de manier geschetst, waarop een Duitscher het Latijn uitspreekt. »Maffeo Barberini — zoo lezen wij daar — onthaalde de kardinalen, die in conclaaf vergaderd waren, op de fijnere soorten van wijn welke zijn landgoed opbracht, en dit onthaal geviel hun zeer wegens het warme jaargetijde [Urbaan VIII werd op den 6 Augustus 1623 tot paus verkozen], bijzonder ook aan Melchior Klesel. Nadat de kardinalen waren overeengekomen om Barberini tot paus te kiezen, ontmoetten deze en kardinaal Klesel elkander bij het uitgaan van de Sixtijnsche kapel. Klesel zeide daarop tot den kandidaat: »Quia dedisti mihi ponum finum, ego dabo tibi ponum fotum". Kardinaal Barberini begon te glimlachen, en nadat hij paus was geworden, heeft hij mij dit voorval verhaald" Ziehier nog Ameyden's oordeel over de redenaarsgaven van denzelfden Klesel — en Luther. »In zijne moedertaal was Klesel buitengewoon welsprekend, dat wel een wonder mag genoemd worden, wijl het Duitsch, zoo arm aan woorden en zoo ruw van klank, den redenaar belet zoetvloeiend te spreken. Na Maarten Luther is onder de Duitschers alleen Klesel een echte redenaar geweest". En den indruk, welke de reeds hoogbejaarde kerkvorst op hem had gemaakt, vat hij aldus samen: »Eens had ik het voorrecht den kardinaal aan mijn ochtenddisch te ontvangen; vriendelijker manieren zonder eenig prijsgeven van ernst trof ik nimmer aan; hij was matig in spijs, nog matiger in drank, gezond van uiterlijk en krachtig gebouwd" [2]).

Ook bij andere onderwerpen blijkt het, dat Ameyden over eene frissche en aanschouwelijke manier van voorstellen beschikt. Dien indruk geeft vooral zijn verslag van een

---

1) *Elogia*. pag 45
2) *Elogia*, pag 616

kerkelijk feest, dat gevierd is in de buurt van Ariccia [1]), één der schilderachtigste plekjes nabij Rome. De Benedictijnen uit Santa Prassede, behoorende tot de Congregatie van Vallombrosa, hadden daar een kapel ter eere van de H. Maria gebouwd, en op den tweeden Pinksterdag van het jaar 1633 zou het wonderdadig beeld van de Madonna in plechtige processie naar dit heiligdom overgebracht worden Ameyden, sinds jaren de raadsman en zaakwaarnemer dezer Congregatie, had ook hierbij zijne rechtskundige hulp verleend; geen wonder derhalve, dat hij, die bovendien nauw bevriend was met de bewoners van Santa Prassede [2]), deelgenoot wilde zijn van de feestelijkheid. Als ooggetuige heeft hij daarvan eene aantrekkelijke beschrijving gegeven in het geschriftje, dat is opgedragen aan den kardinaal-protector der Congregatie. Wij maken een godsdienstig volksfeest mede, zooals alleen Roomsche landen dat weten te vieren. Eene groote, schilderachtige processie zien wij daar slingeren door het weelderig dal van Ariccia en vervolgens de hoogte beklimmen, waarop het heiligdom is gelegen Voorop de leden der broederschappen uit de naburige parochie's, elk in eigen tooi en vergezeld van een korps muzikanten, dat in dienst staat van de confraternitеit. Met trots voeren zij de sieraden mede, welke iedere groep ter opluistering van de Mariakapel gaat aanbieden Dan volgen de kloosterlingen, niet alleen de communiteit van santa Prassede, maar Capucijnen uit Albano en vertegenwoordigers van de overige conventen uit den omtrek, een groep, waarin het verschillend kloostergewaad rijke afwisseling brengt. Achter hen komt de seculiere geestelijkheid, een dubbele rei van priesters in koorkleederen. En nu verschijnt de »machina", het kleurig en rijk gedrapeerde

---

1) *Relatione della festa alla Riccia* Roma 1633 Biblioteca Casanatense, Miscell, No 288 Ik vermoed, dat het nieuwe heiligdom is geweest. *Santa Maria in Galloro*, aan den grooten weg tusschen Ariccia en Genzano gelegen, de schrijver noemt echter den naam der kapel niet, en mij ontbreken hier de middelen om tot zekerheid te geraken.

2) Over zijn aandeel in het proces, dat drie jaren te voren tegen hun abt Orazio Morandi was gevoerd, zie *De Katholiek* t a p blz 27 vv

gevaarte, dat hoog boven de processie uitsteekt, en waarop onder een troonhemel het beeld der Madonna rust. Voor het torschen van dit gevaarte zijn niet minder dan twintig dragers noodig, die gekozen zijn uit het kruiersgilde der parochie van san Carlo te Rome, en nog moeten zij den arbeid met anderen dikwerf afwisselen, want hun last is zwaar en de zon brandt fel. Aan weêrszijde van den weg zijn tal van pelgrims uit Rome en de omliggende dorpen geschaard; het meerendeel heeft echter post gevat op de dicht begroeide helling van den heuvel, waarop de kapel is gelegen, en wacht daar in feestelijke stemming de aankomst van den stoet af

Wij zullen het verder verloop der plechtigheid niet trachten na te schetsen, maar geven liever den schrijver zelf het woord om hem eene gebeurtenis te laten verhalen, welke met de feestelijkheid samenhing; het heeft dit voordeel, dat wij Ameyden nog van eene nieuwe zijde leeren kennen, als man die zoo noodig flink wist te handelen en zich te laten gehoorzamen. Het stukje echt Italiaansch volksleven speelt op den vooravond van het feest. De advokaat was reeds op den eersten Pinksterdag uit Rome vertrokken, en zijne bevindingen, toen hij 's avonds laat te Ariccia aankwam, heeft hij aldus beschreven: »Bij mijne komst te Ariccia, vond ik de parochiekerk opgevuld met menschen, mannen en vrouwen, die allen om den regen, welke dreigde, in de kerk wilden overnachten. En redelijkerwijze kon men die menigte niet naar buiten drijven en aan het booze wêer blootstellen, want, ofschoon in het dal en langs den geheelen weg, van de kerk tot de Mariakapel, tenten van hout waren opgeslagen of met doek overspannen, het aantal der pelgrims was zoo groot, dat de meesten geen onderkomen konden vinden. Onder die omstandigheden beval ik eerst, opdat er geen verkeerde dingen (bruttezze) zouden gebeuren, aan de gerechtsdienaars van Ariccia alleen de mannen uit de kerk te verwijderen; de vrouwen zouden zij terughouden. Hierover klachten van de mannen, die weigerden naar buiten te gaan, wijl de regen dreigde. Gelukkig dreef het booze wêer af, en was ik daarmede van mijne grootste zorg ontheven. Nu

werd door mij gelast, nadat de menschen het kerkgebouw hadden ontruimd, aldaar over de gansche lengte een staketsel aan te brengen; aan weerszijden kwamen vervolgens de gerechtsdienaars te staan met opdracht mannen en vrouwen gescheiden te houden Bovendien plaatste ik tusschen de menigte een aantal flambouwdragers, zoodat het gansche gebouw hel was verlicht; het diende tevens tot veiligheid van de prachtige sieraden waarmede de kerk prijkte Aldus verstreek de nacht zonder eenige wanorde"

Het zou onze geschiedenis ten goede zijn gekomen, wanneer Ameyden meer betrekkingen had kunnen onderhouden met zijn oorspronkelijk vaderland. De omstandigheden hebben dat echter niet gewild, en zoo is hij al meer en meer zich burger van Rome gaan gevoelen. Ook zijne letterkundige arbeid draagt daarvan de kenteekenen; de geschriften, hierboven door ons besproken, hadden bovenal betrekking op zijn aangenomen vaderland, en niet anders is het gesteld met de overige verhandelingen van hem. Zoo bewaart de »Biblioteca Casanatense" het origineele handschrift zijner. *Aanteekeningen op de geschiedenis der adellijke familien van Rome* [1]), een manuscript in folio-formaat van meer dan twaalf honderd bladzijden Natuurlijk hebben deze genealogische studien voor ons weinig belang, ik wijs slechts erop, omdat het eene bijdrage te meer is voor zijne buitengewone arbeidskracht En zelfs hier komt eene enkele maal de Nederlander voor den dag; zoo herinnert hij, sprekend over den volksheld Cola di Rienzi, aan het »grazioso proverbio Fiamingo, che dice: »Als niet comt tot iet, soo en kent iet sy selven niet" [2]). Behalve een karakterschets van Urbanus VIII in de *Elogia*, heeft hij ook eene afzonderlijke lofrede op dezen paus vervaardigd, bij de verheffing van Urbaan had hij ze uitgesproken en een jaar later is de redevoering in het licht verschenen [3]) Voor de kennis van den persoon des pausen

---

1) *Manoscritto delle famiglie Romane nobili.* Biblioteca Casanatense, no. 1335

2) *Famiglie nobili*, pag 312

3) *Theodorici Amydeni panegyricus ad S D N Urbanum P. P VIII*, Lugduni, Bibliotheca Vittore Emanuele, Miscell Valenti no 685

helpt deze lofrede — gelijk het meer met zulke proeven van welsprekendheid gaat — niet veel; eerst als wij de *Elogia* raadplegen, blijkt, hoe nauw de betrekkingen, vòòr en na de pauskeuze, zijn geweest tusschen Ameyden en Urbanus VIII: deze moet wel eene bijzondere voorliefde gehad hebben tot den eerlijken, rondborstigen Nederlander. Van gelijk gehalte als de redevoering op Urbanus' verheffing is eene lijkrede [1]) opgesteld ter nagedachtenis van Elisabeth, koningin van Spanje, en in 1645 gedrukt; zijne betrekkingen tot den gouverneur te Milaan verklaren den oorsprong van dit boekje voldoende. Over zijne vertaling van Spaansche blijspelen is voorheen hier reeds gesproken [2]); een ander groot werk van zuiver letterkundigen aard, toelichtingen op een bundel gedichten van den humanist Pietro Bembo, ligt te Rome nog in handschrift [3]). Wanneer wij ons nu herinneren, dat hij bovendien in 1625 *De Pietate Romana* schreef, een uitvoerigen handwijzer ten dienste der pelgrims, die in dat jubeljaar Rome bezochten, en op het einde des levens zijne klassieke verhandeling over de Datarie, dan is, naar ik meen, het bewijs geleverd, dat deze Nederlander de meest verdienstelijke eigenschappen van zijn ras, werklust en volharding, in den vreemde niet heeft verloochend.

Het weinige, dat in zijne geschriften onmiddellijk op de Nederlanden betrekking heeft, volge hier als slot van het artikel. Over Karel V deelen de *Elogia* eene bijzonderheid mede, welke, naar ik meen, nog niet bekend is. In het leven van Clemens VIII verhaalt Ameyden, dat deze paus eenmaal in groot levensgevaar heeft verkeerd. Eén van diens eerste zorgen was persooniijk onderzoek in te stellen naar de tucht

---

1) *Oratio in funere Elisabethae Borboniae, Hispaniarum regina* Roma, MDCXLV, Bibliotheca Vittore Emanuele, Miscell. B, 153,7

2) *De Katholiek*, t. a p blz. 34 In de Bibliotheca Vittore Emanuele vond ik twee van die blijspelen, het ééne getiteld *Il Can dell'Ortolano*, het andere *La Damma Trullosa*, laatstgenoemde klucht speelt te Antwerpen, maar lokale kleur heeft Ameyden niet erin gebracht. De *Diarii* bevatten menige bijzonderheid over het opvoeren van zijne blijspelen te Rome

3) *Commento sopra le Rime di Pietro Bembo*, Bibliotheca Corsiniana, no. 802.

der kloosters van Rome. Een kloosterling, meenende, dat Clemens hierbij te streng optrad, voelde in zich de bekoring opkomen om den paus, die bij het venster stond, onverhoeds te omarmen, en zich aldus met dezen naar omlaag te werpen. En nu voegt de schrijver eraan toe, dat ook onze Karel V eenmaal te Rome [1]) in een dergelijk gevaar moet verkeerd hebben »Er wordt verhaald, dat, toen de keizer het dak van het Pantheon had beklommen, waar men het uitzicht over gansch Rome heeft, een burger zich aangetrokken gevoelde om met den keizer zich naar omlaag en te pletter te werpen, om aldus de plundering van Rome te wreken, en tevens zich zelven een onsterfelijken naam te bezorgen. En nu staan wij nog verbaasd — roept Ameyden uit — over Herostratus, die uit eerzucht den tempel van Diana te Ephese in brand heeft gestoken!" [2]).

Met zekere nieuwsgierigheid raadpleegde ik het levensbericht van kardinaal Albertus van Oostenrijk. Gelijk van den schrijver verwacht kan worden, is hij vol begeestering voor »dezen besten aller vorsten en bovendien mijn eigen vorst" Toch is het »gedenkteeken", dat hij voor den landgenoot der Zuidelijke Nederlanders heeft willen oprichten, schraal uitgevallen, en de schrijver toont zich daarvan ook wel bewust. Tot verontschuldiging diene, dat de kardinaal reeds in 1595, lang dus vóór de komst van Ameyden in Rome. zijne kerkelijke waardigheid had nedergelegd en naar de Nederlanden was vertrokken. Toen Ameyden na den dood van zijn beschermer voor een poos naar de Nederlanden terugkeerde, heeft hij den landvoogd herhaaldelijk ontmoet, en de indruk welke de »grandezza" van den aartshertog te Brussel op hem maakte, met deze woorden vertolkt: »Van alle vorstelijke personen was hij de meest ernstige, en nimmer kwam er zelfs een glimlach op zijn gelaat; verwonderlijk was het welk eene majesteit er uit zijne oogen straalde, zoodat niemand hem

---

[1]) In 1536 heeft Karel V, na zijne onderneming tegen Tunis, eenigen tijd te Rome vertoefd

[2]) *Elogia* pag 78.

lang kon aanzien, hetgeen ik zelf als knaap meermalen heb ondervonden" [1]).

Niet onbelangrijk voor onze kerkelijke geschiedenis is een ander bericht uit de *Elogia*; het betreft onzen tweeden Vicaris-Apostoliek, Philippus Rovenius, die in October 1620 tot aartsbisschop van Philippi werd verheven. Het bericht komt voor in het levensverhaal van kardinaal Joannes Guidi a Balneo, doch wijl deze toenmaals als prolegaat van den paus te Avignon resideerde, waar hij in nauwe betrekking was gekomen tot Richelieu, en eerst eenige jaren later dit ambt heeft nedergelegd, weet ik zijn optreden in 1620 te Rome niet anders te verklaren dan dat hij om het een of ander tijdelijk Avignon zal verlaten hebben; de vorm waarin Ameyden zijne herinnering kleedt is te beslist, de indruk welke het voorval op hem heeft gemaakt te groot, om hier aan persoonsverwarring te denken. Wij lezen dan in bedoeld levensbericht het volgende: »Men pleegt voor de Vereenigde Provincien een Vikaris Apostoliek aan te stellen om de verdrukte kerk aldaar te beschermen Deze voert den titel van bisschop [aartsbisschop] van Philippi, en krijgt van den Spaanschen koning een jaargeld. Bij het bezetten van een bisschoppelijken zetel worden er vier brieven opgesteld; één aan den verkozene gericht, een ander aan diens geestelijkheid, het derde schrijven voor de leeken van het diocees, en eindelijk nog één aan den koning van den nieuwen bisschop. Men verzocht voor den laatstverkozene kostelooze uitreiking van de benoemingsbrieven, wijl hij geen inkomsten van zijne waardigheid had. [De latere] kardinaal Joannes Franciscus, graaf Guidi a Balneo, had hiertegen geen bezwaar, doch hij wenschte, dat de vierde brief zou gericht worden niet aan den koning van Spanje maar aan de Staten Generaal der Vereenigde Provincien, daar dezen thans, naar zijn betoog, de wettige souvereinen waren, als door recht van verjaring het wettig beheer over die landstreken voerende. Ik en degenen, die bij deze verklaring tegenwoordig waren, — wij ontstelden van schrik op het

---

[1]) *Elogia*, pag. 374.

vernemen van zulk eene monsterachtige verklaring, en wanneer ik het niet met mijn eigen ooren had vernomen, zou ik het niet willen gelooven, daar niets erger in strijd kan zijn met het recht en het aanzien van den katholieken koning" [1]).

En toch is deze kampioen voor de rechten, welke Spanje's koning liet gelden, op zijn beurt van veel erger dingen beticht, en wel door een aanhanger van denzelfden monarch, maar die in vereering hem nog overtrof; het feit is te eigenaardig om het niet even hier aan te stippen. In het begin van ons artikel hebben wij Ameyden te Bassano bezig gezien met het vraagstuk of de beheerders van San Giacomo, het nationale hospitaal der Spanjaarden op de »Piazza Navona" te Rome, gerechtigd waren geweest in 1628 aan de prelaten, met de »sacra Visita" belast, toegang te weigeren. Op verschillende gronden kwam onze rechtsgeleerde tot de gevolgtrekking, dat zij dit recht misten en gaf als verklaring van hun onbeschaamd optreden tegenover de gevolmachtigden van den H Stoel deze reden: dat zij wisten den steun van den Spaanschen koning achter zich te hebben, »die veelmeer invloed dan voorheen te Rome bezat, maar in gelijke mate als zijn macht daar toenam minder eerbied toonde voor pauselijke beslissingen". Zulke uitlatingnn waren den kopiist van Ameyden's handschrift, blijkbaar een Spanjaard, te veel; hij beschuldigde den schrijver hierom van geen mindere misdaden dan van... eerroof en goddeloosheid; op den rand van het manuscript staat te lezen· »Infamità del autor, il quale fara meglio credere in Dios" [2]).

In 1629 viel Ameydens geboorteplaats, 's-Hertogenbosch, in handen van Frederik Hendrik, en een jaar later werd onder invloed van dit wapengeluk een nieuw verdrag tusschen Frankrijk en de Vereenigde Provincien gesloten, waarbij dezen de noodige hulpmiddelen ontvingen om den oorlog tegen Spanje krachtdadig voort te zetten. Met leede oogen heeft onze katholieke advocaat dit verloop van zaken te Rome

---

1) *Elogia*, pag 763.

2) *Discorsi*, pag. 223 (zie hierboven blz 423, noot 1).

gevolgd; het gaf hem een opstel in de pen, getiteld: *Over de gevaren aan welke de vorsten bloot staan die een verdrag met ketters sluiten.* Het betoog luidt, dat eene katholieke mogendheid nimmer een offensief verbond mag aangaan met vijanden van de Kerk; en vorderen de omstandigheden een defensief verbond, ook dan is het meestal nog niet geraden Het laatste deel zijner stelling tracht de schrijver te bewijzen door tal van afschrikkende voorbeelden aan de geschiedenis ontleend. Wij laten dat alles rusten, om uit de verhandeling een paar volzinnen over te schrijven, welke den Franschen duidelijk moeten maken wat zij van hunne bondgenooten te wachten hebben· »Laat Frankrijk — zoo betoogt Ameyden — toch niet meenen, dat de Hollanders eenige erkentelijkheid zullen bewijzen voor zooveel hulpbetoon aan de Repubiek verleend, ze zijn ketters en de gezworen vijanden van Frankrijk. Dat land zal eerst geschokt worden door inwendige beroeringen, en later — zoo durf ik voorspellen — aan den inval van vreemden bloot staan. Terzelfder tijde dat Frankrijk den Hollanders bijsprong met manschappen en geld, ondersteunden zij de oproerige ketters in Frankrijk tegen hun koning en snoefden zelfs daarop. Wat zullen zij dan uitrichten, eenmaal machtig genoeg om geen hulp van anderen meer te behoeven! Zij zijn, zooals ik reeds aangaf, de bitterste vijanden van alle vorsten. Recht of billijkheid laten zich bij hen niet gelden, tenzij hunne hebzucht of goddeloosheid erdoor gebaat worden. Wie kan van zulke menschen eenig besluit van goede wetgeving verwachten? En wat wreedaardigheid betreft, die hebben alle Calvinisten gemeen; onder dat opzicht gelijken zij als het ééne ei op het andere"[1]). De sombere voorspellingen van Ameyden hebben zich niet vervuld; integendeel! Overigens is ook hier zijn oordeel wederom veel te bitter en strijdt tegen dezelfde regels als het vonnis, dat wij hem over zijne eigen priesters hoorden uitbrengen, maar zoo was nu eenmaal de man, wanneer het in hem kookte, kon hij zeer gemakkelijk doorslaan.

---

[1] *Discorst*, pag 223

Gelijk uit zijne *Diarii* blijkt, heeft Ameyden zich soms de belangen kunnen aantrekken der zoo bitter beproefde Katholieken in de Generaliteits-landen Zoo lees ik bij voorbeeld in een relaas van September 1648 »Dinsdag ochtend was de paus in de vergadering der Propaganda, welke voornamelijk bijeen kwam om zich met de belangen der Hollandsche Missie en met het geval van 's Hertogenbosch bezig te houden, bijgaand zend ik u de kopie van een brief, welke ik in antwoord op het schrijven van clerus en volk aldaar heb opgesteld"[1]). Wat dit »geval" inhield, had ik den lezer waarschijnlijk wel kunnen mededeelen, waren mijne pogingen geslaagd om toegang te verkrijgen tot het archief van de Propaganda. Nu zulks volgens mededeeling van den kardinaalprefect noch aan mij noch aan iemand anders kon toegestaan worden, heeft het geen zin verdere mededeelingen op dit gebied aan de *Diarii* te ontleenen. Dient echter het geluk, dat het rijke archief dier Congregatie wederom voor wetenschappelijk onderzoek worde opengesteld — voor den Roomsch katholieken geschiedvorscher van Nederland een uitkomst, want alleen daar kan hij twee eeuwen geschiedenis zijner verdrukte Kerk degelijk onderzoeken — en gaat daarbij eenmaal de wensch van Dr Broni[2]) in vervulling, dan zullen de *Diarii* van Ameyden met de gegevens, welke de Propaganda bevat, nauwkeurig moeten vergeleken worden

In mijn artikel van 1903 werd reeds medegedeeld, hoe onze landgenoot ook nauw betrokken is geweest bij het beheer van »Santa Maria dell' Anima", toenmaals nog ook voor ons Nederlanders de nationale kerk en het nationale gasthuis. Het boek, dat Dr Schmidlin over deze stichting in het vooruitzicht stelde, is onderwijl nog niet verschenen, maar bij een voormaligen medewerker van Pastor behoeft niet gevreesd, dat hij de berichten, welke in Ameyden's *Diarii* betreffende de Anima voorkomen, over het hoofd zal zien; wij gaan dus hier niet erop in.

---

1) *Diarii*, anno 1648 pag 260 (zie hierboven, blz. 441, noot 1).

2) Zie het *Verslag* zijner voordracht gehouden 14 April 1903 in het Historisch Genootschap te Utrecht, blz 118, en ook *De Katholiek*, 1903, Deel CXXIII, blz. 35

Hoe spijt het mij, dat ik, aan het einde van mijne taak gekomen, den sluier niet vermag op te heffen, welke nog immer Ameyden's allerlaatste lotgevallen aan ons oog verbergt. Wel kunnen wij met behulp der handschriften dat leven verder vervolgen dan in mijn vroeger artikel is geschied; de karakterschets, welke hij in de *Elogia* van Innocentius X geeft, brengt ons reeds over het tijdstip heen van zijne verbanning, maar zoomin dit levensbericht als de nog volgende in het handschrift van de »Corsiniana" ontsteken het begeerde licht. De vraag, welke een zoo voortreffelijk kenner van Italiaansche archieven als Alessandro Ademallo [1]) te vergeefs zich stelde: of Ameyden na het opheffen van zijn vonnis al dan niet naar Rome is teruggekeerd, waar ter plaatse hij is gestorven, moest voor mij nog veel grooter bezwaren hebben, en de oplossing daarvan kan ook ik niet geven. Zeker alleen is, dat hij vast heeft gemeend eenmaal in zijn geliefd Rome en nergens anders het hoofd te zullen nederleggen Dit blijkt uit een volzin, welken ik nog aan zijne *Beschrijving van Rome* zal ontleenen· »Overigens acht ik het een voorrecht te Rome te mogen leven en ook te Rome te sterven: te leven, wijl het verkeer er genoegzaam rustig en veilig is; te sterven, omdat men daar met de gedachte de eeuwigheid ingaat, dat de plek van ons sterven gedrenkt is met het bloed der martelaren, onze trouwe voorsprekers bij God" [2]).

Dr. A. H. L. HENSEN.

---

1) Alessandro Ademollo, *Giacinto Gigli ed i suoi Diarii del secolo VXII.* Firenze, 1877, pag 110 vv.

2) *Relatione della città di Roma,* pag 23

BEWEGING.

't Is overal beweging om ons heen. Wandelen we 'n uurtje de padjes op langs de velden — we zien appelaars en perelaars uitloopen met zilverige knopjes; gras en koren staat blinkend-gewasschen stijfjes te buigen voor den wind; lentebloempjes springen uit den tuingrond; musschen en vinken jagen van dak op dak; zonnetje van oranje trilt door de lucht — 't is allemaal beweging buiten in de Grasmaand vooruit-en-vooruit, maar zachtjes zalvend en zoet als de tweeklanken van het Vondelsche versje:

»GRASMAENT

De blijde Grasmaent voeght een muts met groene pluimen,
Het vrolijck grasgroen kleet, de bloemkorf, tulp en luit.
De huisman jaeght de koe in 't gras den koestal uit,
En melckt en karnt 't is tijdt de stadt om 't velt te ruimen.
Om bloemhof en om bron, om lusthof en prieel.
De Lente noodt de jeught. de Winter heeft zijn deel"

Niet over deze voorjaarlijksche beweging van de stille kracht der natuur, wel over even stadige en zichtbare gaan we ons woordje zeggen · de beweging in de geesten der menschen. Naar aanleiding van een nieuw maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde door Albert Verwey op de baan gezet en door hem *De Beweging* genaamd. De mannen der omwenteling van 't jaar '80 — Kloos, Verwey, Gorter, van Eeden en hun nakomers — waren 't langen tijd in hoofdzaak ééns. Ze wilden op-zij-duwing der dan-gevierde letterkundige kunst met de on-eigene, andermansche beelden en woorden, en in-eere-brenging van een persoonlijker, dus

zuiverder en bevalliger met zelf-beleefde, zelf-opgemerkte, zelf-benaamde toestanden, gelijkenissen en gevoelens.

Zij boetten hun jongen haat en hun jonge liefde in *De Nieuwe Gids*, waarin bewuste afkeer leefde van de menigte en opzettelijk streven naar 'n kunst-voor-enkelen de fijnsten, de besten. Tot van Deyssel en Verwey inzagen dat de Nieuwe-Gids-beweging te eenzijdig was, te tegen-maatschappelijk, uit de gemeenschap traden en het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* opstelden, dat ze later *De XXe Eeuw* doopten Als medewerkers staan opgegeven Dr. Aletrino, Dr. Frans Bastiaanse, Dr. Bierens de Haan, Dr Boeken, Prof. Bolland, Dr. Boutens, Mr. Coenen, Mr. Erens, Van der Goes, Herm Heyermans, Van Hulzen, Van Langendonck, Jac. van Looy, de Meester, Netscher, Ary Prins, Giza Ritschl, Herman Robbers, Styn Streuvels, Teirlinck, Dr Vermeylen, van de Woestijne e.a.

Verleden jaar ontstond er oneenigheid tusschen de hoofdopstellers van Deyssel en Verwey, de eerste bleef zitten in 't oude huis, de laatste bouwde een nieuw dat *De Beweging* uithing. Vier dikke afleveringen van dit jonge tijdblad zijn verschenen. De eerste begon met een zwaar stuk van Verwey, waarin hij het waarom en het hoe verklaart dezer nieuwe verschijning.

Ik wil beproeven dit zwaar-op-de-handsche opstel te ontleden O! 't geeft zoo'n wijd en diep gezicht op het nieuwe maandschrift en op de bedoelingen en bestrevingen der grootelui van den overkant.

Het voorredetje geven we stipt naar de letter

»Tien jaar lang heb ik het geluk gehad in een wenschelijk bondgenootschap het verschijnen verzekerd te zien van een Tijdschrift dat, in werkelijk breeden zin, het orgaan was van een Geestelijke Beweging

»Nu door de ééne partij gemeend wordt dat die Beweging geëindigd is en zij den tijd gekomen acht om door deelneming aan andere tijdschriften te toonen dat er, naar hare meening, tusschen die tijdschriften en het Tijdschrift van de

Beweging geen onderscheid meer bestaat, nu is het voor de andere partij, de onveranderd gebleven, een droevige, maar noodzakelijke plicht geworden het eens zoo schoone bondgenootschap te doen eindigen, en het zoo nadrukkelijk mogelijk uit te spreken dat de Beweging nog leeft

»Dit is de reden waarom de overeenkomst, tengevolge waarvan eerst het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* en daarna *De XXe Eeuw* werden uitgegeven, tegen het volgende jaar ontbonden is, en tegelijk met het ophouden van de gezamenlijke uitgaaf een nieuwe onder den naam *De Beweging* door mij begonnen wordt"

Er staan zes drie-sterren in Verwey's daaropvolgende *Inleiding*. We deelen derhalve zijn redeneering in zes hoofdstukjes, welke we, bij wijze van kernspreuken opzetten Waar 't noodig is, plaatsen wij onze vraagteekens en doorhalingen.

I.

1. »Als de menschen, de volken, veranderen, dan erkennen wij de verandering aan de gelaatstrekken, maar ook aan de gedachten, aan de gebaren, maar ook aan de gevoelens, aan de daden, maar ook aan de gemoederen"

2 »Eigenlijk zijn gedachte en gelaat, gevoel en gebaar, gemoed en daad een en-hetzelfde: tegelijk ontbloeiende levensbewegingen, die wezenlijk één zijn, al is het zoo dat ons splitsende en begrijpende verstand ze niet anders dan in die ontleding bevatten kan"

Vergissen we ons niet, dan treffen in deze tweede uitlating van Verwey Kantiaansche dwaling.

Geen *wezenlijk* verschil? Tusschen gemoed en daad, b v.? Enkel verschil dat alleen in mijn verstand bestaat en in de wezenlijkheid der dingen niet?... Maar, ten eerste, gemoed is toch *beginsel* van daden en daad is slechts een klein stukske *gevolg;* en in zooverre gemoed *beginsel* is, is het ook *tijdelijk eerder* aanwezig en werkend dan daad. Ten tweede, als de

daad bestaat is ze volmaakt, af, uit, terwijl 't gemoed blijft werken en voortbrengen onuitputtelijk quasi en onvermoeibaar

3. »Geest en stof zijn twee wijzen waarop eenzelfde leven begrepen wordt. Of wij van iemands geest of van zijn lichaam spreken, wij hebben het over hemzelf en wij weten zeer goed dat die geest niet zonder dat lichaam en dat lichaam niet zonder dien geest kan worden voorgesteld. Toch ware het spreken ons niet mogelijk indien wij de scheiding niet maakten, indien wij uit de levende indrukken die tot ons komen niet die twee afgetrokken schepselen Lichaam en Geest schiepen, die wij dan bij iedere beschouwing van een werkelijken mensch weer onmiddellijk en onbewust met het aan hem eigenaardige leven vullen".

Laten we even ophouden nu en bedaard herzien wat we overschreven. Geest en stof zijn twee *wijzen*, waarop eenzelfde leven begrepen wordt. — Ja? Ja? Twee *wijzen*, waarop 't zelfde leven begrepen wordt? Geest en stof zijn elkaar vijandig, bekijken mekander straffer en strenger dan vuur en water. Zóó dat een God noodig was om die twee te vereenigen; hetgeen gebeurd is in den mensch; die dáárdoor alléén reeds het meesterstuk der schepping is. Wanneer lichaam en geest bijeenkomen in den mensch, dan ontstaat er een nieuw wezen, een persoonlijkheid, die levensbewegingen uitvoeren kan, welker beweegkracht noch heelemaal in den geest, noch heelemaal in het lichaam gevonden wordt. Geest en stof zijn twee verschillende *werkelijkheden* samenkomend om *één werkelijken* mensch te vormen; ze zijn twee *wezenlijke* bestanddeelen van het ééne menscheleven, derhalve mag men geest en stof geen twee verschillende *wijzen* noemen van één-en-hetzelfde. — Vervolgens. *Wij maken* de scheiding tusschen lichaam en geest? *Wij scheppen* die twee »afgetrokken schepselen Lichaam en Geest? — Dit is weer Kantianisme, juist als straks. Tusschen lichaam en geest *is* verschil, *zakelijk* verschil, *wezenlijk* verschil, dat vinden wij, dat zien wij, dat ondergaan wij; we *maken* dat niet met ons verstand.

4 »Wanneer wij dus een beweging geestelijk noemen en haar van een stoffelijke onderscheiden, dan verliezen wij daarbij

niet het besef dat deze twee bewegingen eene zijn, ééne levensbeweging, maar die door ons als de geestelijke die zij is, wordt beschouwd.

»Geestelijke beweging, dat is levensbeweging, beschouwd niet in haar lichamelijk voorkomen, maar in haar geestelijken aard".

Uit den mond van Verwey, die twee minuten geleden wijsgeerde over de vereenzelving van stof en geest, klinkt ons dit als materialisme. het geestelijke in den mensch wordt bezien als iets heel-fijn-stoffelijks; de geest wordt wel aangenomen als levensbeginsel, allersubtielst levensbeginsel, maar toch... maar toch... stoffelijk. Hebben we wèl verstaan?

Wat zullen we dan uiterst voorzichtig moeten zijn ten opzichte van een tijdschrift, dat met zulke wijsgeerige dwalingen werd ingeleid.

II.

Wat verder volgt bij Verwey vat ik in eenige stellingen samen, die zonder letterlijke aanhaling te zijn toch de hoofdgedachten trouw, naar ik meen, weergeven.

1. De geschiedenis van de menschheid kan men noemen: de openbaring (door woord en daad) van de werkingen van den menschelijken geest.

2. Ons doel is· die geschiedenis, maar van *thans* en van één enkele geestelijke beweging· de hoofdbeweging; het dienstbaar-maken van eenlingen-wezen en éénlingen-werk aan *den mensch.*

3. Van 1815—1860 was hoofdbeweging in Europa: *het vaderland.* Daarna kwam kentering op stoffelijk en geestelijk gebied, en verkeer met *het buitenland* werd hoofdzaak in poezie, proza, gedachte, kunst, nijverheid en arbeidersbeweging.

4. De schakel van overgang, bij ons, was Potgieter († 1875) en de zijnen. Het vaderlands-gevoel was door verbreeding versterkt en uitte zich in den vreemdeling op verstaanbare en waardeerbare wijze. De overgang was tastbaarst in de dichters, ook in de onzen.

5. In de nieuwere eeuwen zijn beurtelings beheerschende beweging: *vaderland* en *buitenland*, buitenland, genomen voor menschheid, voor 't meeleven met de *algemeene* beweging of streving. Deze laatste is, in ons land, voor het eerst duidelijk te zien in 1880 bij Jacques Perk.

III

1. Over dat ideale van 't *algemeen* menschelijke boven 't vaderlandsche gaat het in dit tijdschrift.

2. *De Nieuwe Gids* werd de spreekbuis van kunstenaars, geleerden, wijsgeeren, staatkundigen en dichters, die, allen, bij alle verschil van meeningen dit ideaal zochten.

3. De schrijvers moeten zich bewust blijven, dat ieder niet staat voor zichzelf; maar dat in hun gemeenschap van smaak en hoofddenkbeeld de waarborg ligt van hun behooren tot de levensbeweging dezer tijden.

4. Leiders van *De Nieuwe Gids* vergaten dit; die 't niet vergaten richtten het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* op Een der hoofdleiders schijnt het wéér te vergeten, en er komt opnieuw een maandblad voor de oude getrouwen.

IV.

1. Men *ziet* niet duidelijk eenheid van ideaal bij 'n onderdak-brengen van afwijkende meeningen en strijdige krachten in hetzelfde tijdschrift

2. Toch *is* er die eenheid. De hoogste geestelijke krachten — de beste dichters en prozaschrijvers — zochten zelf een strijd-tijdschrift voor tehuis (opvolgelijk *De Nieuwe Gids*, *Tweemaandelijksch Tijdschrift* en *De XXe Eeuw*) wijl ze dit een openbaring vonden van dezen tijd van vrij-strijdenden voortgang.

V.

1. Dat in hen levend ideaal heeft de kunstenaars toch niet vereenigd om ze dat ideaal te laten prijsgeven?

2. Vereenzaming en verwildering is de dood van alle ideaal. Dus moet er leiding zijn en orde; nu meer dan ooit Omdat 1°. alle andere krachten pogen uiteen te drijven wat maar iets verschilt; omdat 2° hoe scherper ieder zich 't onderling verschil bewust is, hoe moeilijker ieder kan inzien wat rest als gemeen goed; omdat 3° niet-zien van 'tgeen men gemeen heeft en besef van verschil de gemeenschap doodt.

3. Onze orde en leiding zij dus de beweging zelf· het vasthouden aan voorstellingen en gevoelens, die de menschheid heeft Op politiek gebied zien wij het vaderlands-idee werken bij twee mekaar vijandige groepen: Calvinisten en Liberalen, 't vaderland-looze, 't menschelijke idee zien we bij een nieuwe groep· de socialisten.

4. De beheerschende kracht der Beweging ligt vooreerst in 't feit dat we tijdgenooten zijn en gevoelig voor 't geen een bewuste tijdgenoot over dezen tijd zegt, en dan: we leven ook, in velen deele, gelijkvormig in dezelfde richting.

VI.

1 Dichtkunst is de hoogste uiting van geestelijk leven, is dus veel waard voor de levensbeweging van onzen tijd.

2. Doel van ons tijdschrift is: grootheid en waarde van gedachte en kunst meer levendig te doen gevoelen, Wat dus gedachte en kunst betreft alleen, wil dit tijdschrift het *eindige* streven der tijdgenooten richten naar het *oneindige:* de menschheid.

Tot zoover Verwey.

De formuleering van 't bewegende leven door den schrijver lijkt me een waggelende. Verwey wil waarheid, zekerheid, levensbloei en-groei; doch buiten alle Christendom; want dàt is, uit zijn aard tegen voortgang van wetenschap en maatschap, meent hij. En nu wordt een werk begonnen, dat sterk herinnert aan het tasthanden der oude heidensche wijzen Zelfs vierkant tegenstrijdige meeningen over de gewichtigste zaken worden als even waardevol beschouwd Ontkennen alle objectieve waarheid en zekerheid . . . en dán pas houden, dat men

zeker het ware te pakken heeft! 't Is een bankroet-verklaring van het menschelijk kenvermogen, een uitreiking van 'n armoede-bewijs aan den menschelijken geest. Die, gedwongen eerst door innerlijken natuurdrang naar de waarheid te streven, veroordeeld wordt over de wereld te zweven van de eene tegenstrijdigheid naar de andere.

Toch zien we, dat Albert Verwey reus is; boven duizend klein-menschelijke koppetjes staat zijn rug, recht en breed als een beuk. We kunnen hèm niet bewonderen die, iedere voorlichting versmadend, wijl geen leidende kracht buiten zich erkennend, wil inschouwen z'n eigen en de rondomme dingen; die, voetpaadjes mijdend, zonder gids de bergen òptrekt om te lezen in de diepste binnenheid van 't geen op den einder ligt; roekeloozen bewondert men niet. Maar al onze genegenheid stijgt naar den edelen man, die de vereering van andere levensbegrippen, -bewegingen en -einden bedaard onderscheidend, niet lasterde noch spotte [1]). Stond hij niet diep-in bewogen voor den Christus aan het kruis?

»O Man van Smarte met de doornenkroon,
O bleek bebloed gelaat, dat in den nacht
Gloeit als een groote bleeke vlam, — wat macht
Van eind'loos lijden maakt Uw beeld zoo schoon?

Glanzende liefde in eenen damp van hoon,
Wat zijn uw lippen stil, hoe zonder klacht
Staart ge af van 't kruis, — hoe lacht gij soms zoo zacht,
God van Mysterie, Gods bemindste Zoon!

O Vlam van Passie in dit koud heelal!
Schoonheid van Smarten op deez' donkere aard!
Wonder van Liefde, dat geen sterfling weet!

Ai mij! ik hoor aldoor den droeven val
Der dropp'len bloeds en tot den morgen staart
Hij me aan met groote liefde en eind'loos leed."

---

1) Dit oordeel betreft alleen de *Inleiding tot Vondel* en de verschenen afleveringen van *De Beweging*

De Roomschheid van Vondel heeft hij ge-eerbiedigd; ja, *de leerdicht-vrees dezer tijden erkennend* [1]) heeft hij het zeldzame *gewaagd* [2])· Vondels vroomheid te noemen »zijn innigste en wezenlijkste schoonheidsgraad".

In katholieke staatkunde, wetenschap en kunst is ook beweging voelbaar. Beweging — vanwaar? Van 't streven naar kennis, ontwikkeling, volmaaktheid, dat God in Zijn menschen legde. Beweging — waarheen? Rechtstreeks of zijdelings naar Hem, die alle beweegkracht geeft: God van waarheid en schoonheid Zich openbarend in de natuur, de rede en Zijn menschgeworden Woord.

Uden, Grasmaand 1905. H. LINNEBANK, O. S. Cr.

[1]) Zie *Inleiding tot Vondel,* bl. 250
[2]) Zie *Inleiding tot Vondel,* bl 250.

TWEEËRLEI WEG.

DRAMA IN TWEE BEDRIJVEN.

HANDELENDE PERSONEN.

PROF. THOLEN, hoogleeraar in de chirurgie.
GRETE RAND, geb. THOLEN,
JET THOLEN,
ELZE THOLEN,
} dochters van prof. Tholen.
FELIX VAN BEKE, student in de geneeskunde, verloofde van Elze.
DR TER LAAN, arts.
Een dienstmeisje.

EERSTE BEDRIJF.

Woonkamer van professor Tholen, smaakvol gemeubeld — links een deur naar professors werkkamer, rechts een gangdeur. — In den achtergrond warande en tuin met hooge boomen en bloemperken — Warme, stralende hoogzomer-ochtend.
Elze in eenvoudig wit ochtendkleed verwelkomt Grete juist komende van de reis.

ELZE. En hoe maak je 't, liefste?
GRETE. Dank je, best; — en jij?
ELZE. Uitstekend *(kussen elkander)* . . .
ELZE. Is Henk niet meegekomen?
GRETE. Henk is naar Daalman — even; hij komt direkt. — Je weet hij komt nooit in stad zonder bij hem aan te loopen; hij is er nu heen om de rest van den dag vrij te zijn.

ELZE. Ontdoeje, zeg. — Warm hè?

GRETE *(zet hoed af)* P-fff! — 't Is om te puffen! — foei! Op de boot was het verrukkelijk. — Al heel in de vroegte voeren we af met een heerlijk windje in den rug. — Hoe maakt vader het? —

ELZE Goed.

GRETE. Zoo.. en... je schreef mij toch ...

ELZE. Och ja. hij is... ik weet het niet recht....

GRETE. Zegt of klaagt hij niet. . ?

ELZE. Nooit... hij kan alleen maar zoo stil. . zoo afgetrokken zijn... tegenwoordig... je moet eens op hem letten.. *(kust haar).* Ik ben blij, dat je er bent....

GRETE. Nee maar!... ben je daar...!

ELZE Och... het is hier zoo... zoo eentonig vaak!...

GRETE. En .. ben jij nogal geengageerd?!

ELZE *(er over heen sprekend, eenigszins geheimzinnig).* Wil ik je eens wat zeggen?. . ik wou het je niet schrijven, want... affijn... maar. . Jet komt straks ...

GRETE *(verbaasd).* Wat zeg je?!

ELZE Hoe vindt je 't? — S-t! Daar heb je vader.

(Prof. Tholen komt op door gangdeur, goudsche pijp rookend).

GRETE. Dag vadertje! vadertje!

PROF. THOLEN. Dag Grete! Dag kind! *(kussen elkaar)* Hoe maak je 't?

GRETE Uitstekend en u ..?

PROF. THOLEN. O — best! opperbest!... maar.. waar is.. heb je . .

GRETE. Henk komt zoo-met-een, vader, hij is even naar Daalman —

PROF. THOLEN. Goed! — goed!

ELZE *(gaat af met Gretes bagage).*

GRETE Ben u nog goed gezond, vader? — ik zou zeggen u ziet wat bleek. —

PROF. THOLEN Ben je gek — zie ik bleek? — dat komt van de warmte. — Parbleu meid, kijk eens — zoo lang als je vader dat nog doen kan *(neemt met één hand een stoel*

op en steekt die vooruit). Zie je — dat kan ik nog, al ben ik een goeie zestiger. — En ik eet als een wolf. — Van daag komt Jet, ons Jetje.

GRETE. Elze vertelde het al....

PROF. THOLEN. Ja — ze heeft permissie gekregen — eindelijk....

GRETE *(zeer verbaasd).* Permissie gekregen?... Mocht ze dan niet....

PROF. THOLEN. Neen — zonder permissie mag zij het klooster niet uit, dat is de regel ...

GRETE. Dus... neen maar! — wat 'n tirannie...!

PROF. THOLEN. Ja — dat heeft heel wat voeten in de aarde gehad.... Ik kon het niet langer uithouden — ik moest haar zien — 't is al zoo lang, dat wij haar missen... ik heb haar geschreven;... ze schreef terug, dat ze niet mocht. —

GRETE. En daar lag Jet zich zoo maar bij neer!

PROF. THOLEN. Het speet haar — maar de regel liet het niet toe — Toen heb ik aan de Overste geschreven, dat ik haar beslist voor een paar dagen thuis wilde hebben.... Zij hebben 'r eindelijk permissie gegeven — ik geloof, dat er zelfs een bisschop bij te pas is gekomen. —

GRETE. Maar — en Jet! — neen maar — is alles nog recht en staat de wereld niet op zijn kop! — U kent Jet toch — die dolle, wilde Jet — die zich....

PROF. THOLEN. Ze schreef, voor geen paradijs-weelde zou zij in de wereld willen terug keeren. —

GRETE. Is zij zoo veranderd!... dat is toch iets onbegrijpelijks.

PROF. THOLEN *(een brief uit zijn binnenzak halend).* Lees dien brief eens... ze is nog altijd dezelfde — even dol — uitgelaten en hartelijk.

GRETE *(na lezing).* Maar vader... ze komt toch niet in die... ravenkleederen over? — Hoe kunt u het toestaan...?

PROF. THOLEN. Ze mag niet anders... *(afgetrokken).* Het was haar keuze — en — ze had er het recht toe.

GRETE. Hoe zoo?...

PROF. THOLEN Had zij niet het recht om Roomsch te worden zoo goed als jij jouw geloof hebt?!

GRETE. Mijn geloof?! — Nou ja — door mijn huwelijk ook. —

PROF. THOLEN. Doet er niet toe. — Ik heb jullie de vrijheid gelaten. — Ik heb mijn denkbeelden; die wil ik geen van jullie opdringen. — Ik heb je moeder gezegd vóór ze stierf: »De kinderen kunnen op hun achttiende jaar doen wat ze willen. — Willen ze gelooven of niet gelooven — 't is mij onverschillig — zij kiezen zich datgene, wat zij voor zich het geschiktst achten".— Jet wilde nu Roomsch worden .

GRETE. Ja — maar dan hoefde ze nog geen non te worden. —

PROF. THOLEN. Is dat eigenlijk niet het beste nog? — Je hebt geen last van haar geloof; ze is als van de wereld weg.

GRETE. Wat geeft het, als ze toch zoo nu en dan overkomt, — als zoo'n echt zwart onheilspook. — Ik zal 't altijd als een slecht voorteeken beschouwen. —

(Felix v. Beke komt op uit den tuin).

GRETE Daar heb je Felix waarachtig! .. Zoo jongen! — mis poes! — Ik ben het — ze is hier niet, hoor....

FELIX *(Grete de hand drukkend)* Ik zie jou ook wel eens graag .. hoe maakt je 't Grete? . .

GRETE Dank je, best . . jij ook zeker?....

FELIX *(Prof Tholen de hand gevend)* Goeden morgen, professor!

PROF. THOLEN. Goeden morgen m'n jongen!.. .

GRETE. Je bent er razend vlug bij.... Ik dacht niet, dat jij zoo heetgebakerd was. — Henk was altijd een langslaper... die kwam gewoonlijk niet vóór drie uur boven water... zelfs niet in onzen eersten verlovingstijd ... Nou . . Elze is overal behalve hier, ga der maar zoeken!

FELIX. Och — de dag is nog lang genoeg

GRETE. Ben jij..? God beware me... wat hou jij je goed! .. Kom, ga der gauw opzoeken, we begrijpen het toch wel! — ha! ha! ha! ha! —

FELIX. Waar is ze dan....?

GRETE. Lieve hemel, wat zeg je dat nurks! — ik weet het niet, zoek maar eens.... Ben jij altijd zoo?!....

(Felix af door gangdeur).

PROF. THOLEN. Hij meent het goed, 'n goeie jongen...

GRETE Weet hij al, dat Jet komt?

PROF. THOLEN Elze wist het.... ze zal het hem wel gezegd hebben.. .

GRETE *(schiet plotseling in een hartelijken lach).* Ha! ha! ha! ha!

PROF. THOLEN *(moet onweerstaanbaar meelachen).* Ha! ha! ha! ha! Waar lach je om?...

(Een dienstmeisje komt op).

DIENSTMEISJE. Proff . f *(proest het uit van lachen).*

Alle drie *(lachen onbedaarlijk tot tranen toe).* Ha! ha! ha! ha!

PROF. THOLEN. Nou — nou is het genoeg! ha! ha! ha! ha! .. Kom Grete — schei nou uit!... Waar lach je om...? Ha! ha! ha! ha!

GRETE *(oogen afvegend en proestend).* Ik denk aan Henk... hoe hij zich houden zal als hij Jet ziet... ha! ha! ha! ha! —

PROF. THOLEN. Wat had jij nu, Rens?

DIENSTMEISJE. Daar is dokter Ter Laan, professor....

PROF. THOLEN. Ik kom bij hem; — is hij al in mijn werkkamer?

DIENSTMEISJE. Ja wel, professor.... *(Dienstmeisje af).*

PROF. THOLEN *(neemt een kistje sigaren van den schoorsteen en gaat er mee het studeervertrek in).* — Moet je niet iets gebruiken? Je gaat je gang maar, hoor! — tot straks!

ELZE *(verschijnt in den tuin en buigt zich over een bloemperk).*

FELIX *(komt na eenigen tijd, terwijl Grete Elze gadeslaat, op door gangdeur).*

FELIX. Ik zie Elze nergens....

GRETE. Zijn mijn oogen nu beter dan jouw verliefde oogen? — Zeg Felix, ik geloof niet, dat jij erg verliefd bent op ons Elsje.

FELIX. Waarom niet?. .

GRETE Kijk dan eens links van je af den tuin in. — Wie staat daar met haar witte kleedje tusschen de bloemen? .. Dat moest je voelen, Felix ... Maar jij bent te verstrooid, hè? — je bent ook zoo geleerd! — Da's waar ook, ik moet je nog feliciteeren met je doktoraal en — nog al cum laude ...

FELIX. Dank-je.

GRETE. Henk is gelukkig niet zoo geleerd als jij, hij is maar een eenvoudig dorpsdomineetje en lijdt niet aan die professorale verstrooidheid — Ga je nu niet naar haar toe?... *(klapt in de handen naar Elze).*

ELZE *(in den tuin, kijkt op — roept)* Wat is het? .. roep je mij?...

GRETE Hier is Felix — hij is 'n beetje bleu geloof ik. ..

ELZE *(aansnellend).* Verlegen! — pff!...

GRETE. Ha! ha! ha! ha!,..

ELZE *(komt op).*

GRETE. Ha! ha! ha! ha! — Gaat dat hier altijd zoo? — Dat had Henk me moeten bakken. — Nu — jullie zijt 'n hypermodern stel.. ha! ha! ha! ha! *(gaat af).*

FELIX. Dag Els! *(wil haar kussen).*

ELZE *(trekt haar hoofdje terug).* Neen – nu niet — eerst 'm verdienen!

FELIX. Kom! — Toe — nou — geen gekheid!...

ELZE *(terugwijkend)* Neen... kom...! ha! ha! ha! *(vliegt lachend den tuin in).*

FELIX *(volgt haar met expres langzame schreden).*

ELZE *(ondeugend).* Zeg — je bent toch geen ouwe paai geworden — wat loopt jij langzaam! — je hebt toch... *(blijft staan).*

FELIX. 't Is te warm — om zoo te vliegen... *(schiet plotseling op haar af).*

ELZE *(met een gil vliegt weg).* Da's gemeen — nu zal je er den heelen dag voor boeten, hoor!

FELIX *(loopt haar na — men hoort hen joelen).*

(Tooneel blijft even ledig).

GRETE *(komt terug — neuriet — kijkt door warande den tuin in, zegt dan in zich zelve).* Kijk ze stoeien!... ha! ha! ha! ha!... wat 'n klaas van 'n vent! — cum laude! — ha! ha! ha! ha!... Zijn bewegingen zijn net als van 'n trekpop! — Hoe die Elze... affijn! — 'n goeie vent — en pff!... geleerd! — Van Jet was hij ook altijd het mikpunt. —

(Dienstmeisje en Jet komen op; — Jet in het kleed der zusters van barmhartigheid)

DIENSTMEISJE Mevrouw . daar is....

JET *(hartelijk, neemt Gretes hand).* Dag Grete!.

GRETE *(ietwat koel).* Hè... dag... Jet! ..

(Jet en Grete staan een oogenblik zwijgend verlegen, dan geven ze elkander een kus — Grete een weinig gedwongen; dienstmeisje ondertusschen af).

JET *(hartelijk).* Hoe maak je 't, zeg?.. Je ziet er uitstekend uit.

GRETE. Goed — en jij?

JET. Als 't eeuwige leven....

GRETE. Ja, je bent dik — zwaar geworden. .

JET. Hoe maakt Henk 't?

GRETE. O, goed!... Hij is hier ook!

JET. Ja?! — da's leuk ...

GRETE. Vader noodigde ons uit vandaag over te komen .

JET. Hoe maakt vader het? Waar is ie?

GRETE. Hij is op 't oogenblik met dokter Ter Laan in zijn werkkamer.

JET. Zoo... komt Ter Laan nog trouw bij hem!... Hoe maakt vader het?...

GRETE. Best hoor! .

JET. Goddank!... Goddank!...

GRETE. Je dacht zeker, omdat vader je zoo absoluut wilde zien....

JET. Ik meende uit zijn brieven op te maken .. zoo, tusschen de regels door, dat hij. . maar... dan heb ik me vergist, gelukkig!

GRETE. Ach! — Neen maar . laat mij je mantel eens aannemen. .

JET *(zich ontdoende).* Warm zoo'n cape! — Neen, wij houden geen kameniers in 't klooster. *(Hangt mantel over een stoel; ziet dan het tooneel rond).* Alles nog precies als vroeger... alsof ik nooit weg ben geweest.... Daar heb je ons pappetje... *(gaat naar de kooi in de warande).* . . Hij kent me nog, Lorre . koppie krauw! . . En daar in den tuin — wel — die Cupido leeft ook nog — da's 'n taaie! — Weet je nog, dat Felix hem om den nek sprong?...

Waar is Elze?...

GRETE. In den tuin met Felix, ze zijn links afgegaan naar den koepel geloof ik Ik hoor ze tenminste niet meer. — Wil jij je wat verfrisschen? . .

JET. Graag! heerlijk

GRETE Ik zal de honneurs maar waarnemen; *(lachend)* je begrijpt. . Elze. . als Felix er is.... Wil ik het bad voor je klaar laten maken...?

JET. Wel neen!... ha! ha! ha! laat mij me maar eens eenvoudig wasschen om 't stof van de reis kwijt te raken *(Grete af).*

JET Ze zei niks van mijn kleeding. — 't Zal me benieuwen — straks... vader... *(blijft staan voor het portret van haar moeder).*

(Felix komt uit den tuin).

FELIX *(verlegen, herkent Jet niet direkt)* . Neem niet kwalijk . . *(wil omkeeren)*

JET *(snel zich tot Felix wendend).* Dag Felix!

FELIX *(erg verheugd)* Ik... wel potdorie! . . *(kleurt en slaat zich voor den mond).* Neem niet kwalijk... dat ik..

JET Ha! ha! ha! ha! *(met een knipoogje: da's niks!)*

FELIX. Daar hebben ze me zoo niks van gezegd — da's ook wat! — hoe maak je het. . .

JET. Zeg maar Jet

FELIX Mag ik nog...? — Heeft niemand je verwelkomd? — Ben ik....

JET O zeker! — je bent niet de eerste hoor, ik heb Grete al gezien....

FELIX. Ik dacht niet je ooit nog aan te treffen....

JET. Ik wel.

FELIX. Jij — wel?..

JET. Zeker. . daar had ik vast op gerekend. — Was het niet hier, dan toch in mijn klooster. Had je me opgezocht met Elze — op je reis?

FELIX. Niet uit mij zelven — als Elze er op stond .

JET. Da's eerlijk gesproken... *(kort zwijgen)*. Je bent door je doktoraal .. ik wensch je geluk. Nu nog maar één schrede hè?... En wanneer maak je huwelijksplannen.. ?

FELIX.... Daar heb ik nog niet over nagedacht....

JET. Heb je... maar... laat Elze dat niet hooren — foei! — zeg — je gaat toch spoedig trouwen? — Ik zal eens goed voor je bidden hoor — heel goed — voor jullie beiden. — Ben je nog altijd de zelfde klaas?... ha! ha! ha! ha!... Ik geloof het werkelijk! — Toen ik daareven die Cupido weer zag dacht ik direkt aan je.... Kan je nu over de balustrade heen in den tuin springen?

FELIX. Ik heb het niet geprobeerd — sinds....

JET. Je die Cupido om den hals sprong.... Dat was toch een klucht! — Wat heb je ons doen lachen ...

FELIX Maar ik bezeerde mij verschrikkelijk.. .

JET. Ha! ha! ha! ha!

(Elze komt op uit den tuin).

ELZE. Nou... waar blijf je? *(ziet Jet)* Nee maar!. Dag Jet! Dag Jet! Wat dol, dat je hier bent... *(kust Jet blij, uitgelaten)*

JET. Dag Elsje! *(kust haar)*.

FELIX *(tot Elze)*. Zeg, heb je me dat niet es kunnen zeggen?!

ELZE. Heb ik dat dan niet gedaan? *(omhelst Jet weer, zeggend)* Wat dol, dat jij hier bent, Jet...! Wat zie je er gezond uit...!

JET. Da's van 't goeie leven, meid! ha! ha! ha! ha! ha!

(Grete komt op door gangdeur).

GRETE. Je kamer is in orde, Jet — je oud kamertje! —

JET. Dan zal ik er direkt maar gebruik van maken. *(Jet*

af door gangdeur. Greta, Elze en Felix zien haar na. Een oogenblik zwijgen).

GRETE. Wat 'n eigenaardigen gang heeft ze gekregen. . .

ELZE Dat wou ik net zeggen. . . .

FELIX Ik heb niets bijzonders gemerkt. . .

GRETE Jij ziet nooit iets bijzonders.

FELIX Ze is nog dezelfde leuke geloof ik. —

ELZE. Afschuwelijk wat 'n kleeding, hè? — En hoe warm! —

GRETE Wat 'n tirannie toch! — en dan moet je Jet kennen . . . 't Is onbegrijpelijk! . .

ELZE. Die kap staat er nou niks lief . . . ik weet niet wat ze wel lijkt! . . . 't Is zonde van haar

FELIX. Ze heeft zulke mooie, vroolijke oogen. — Als je daar goed in ziet, dan denk je aan geen kleeding — aan niks. . . .

ELZE *(kijkt hem uitvorschend aan).*

GRETE Je mag wel oppassen, Elze — ik weet het niet. . . .

ELZE Waar blijft vader?

FELIX. Is dokter Ter Laan er nog?

GRETE *(luistert aan haar vaders werkkamer)* Ik hoor niets, — luister jij eens. .

FELIX *(luisterend)* Ik hoor ook niets. . .

GRETE. 't Is er doodstil . . . of ze fluisteren. . . .

ELZE. Hij komt in den laatsten tijd soms meermalen daags. . . Ik heb eerst gedacht, dat hij vader kwam raadplegen over 'n bijzonder geval in zijn praktijk . . . maar nu geloof ik het niet meer. — Ik zou hem wel weg kunnen kijken — Ik kan haast niet vriendelijk tegen hem zijn.

FELIX. Het ruikt hier in huis naar pessimisme.

ELZE Dat is weer wat van jou; — dat ruik jij overal!

GRETE *(tot Felix).* Denk jij soms, dat vader daar de schuld van draagt?

FELIX. God-beware-me! — Het zit in ons allen — het is de kwaal des tijds . . Waar blijft Henk toch?

GRETE. Bij Daalman . .

FELIX Ik zal hem te gemoet gaan

ELZE Ik ga mee, Felix . zoo in mijn bloote hoofd maar, vind je niet? . . . 't Is te warm voor een hoed. . .

FELIX. Ben je nou gek. .! dat is weer een excentriek idee van jou — Het volk zal je uitlachen ...

ELZE. Kan mij het volk schelen .. vader is professor — ze gooien het toch op 'm.

FELIX. Je bent gek...!

(Elze en Felix af).

GRETE *(kijkt hen na, maakt een beweging als wilde ze zeggen: 'n mooi stel is dat!)*

(Dokter Ter Laan komt uit professors werkkamer).

DR. TER LAAN. Ha! — Grete! — hoe maak je 't — en je man?

GRETE. Dank u dokter, we maken het best en u?...

DR. TER LAAN Gezond maar arm...!

GRETE. Ha! ha! ha! ha! dat weten we. — Is de conferentie met vader eindelijk afgeloopen? U maakt vaders hoofd nog op hol — wat hebt u toch samen — 't is allemaal zoo geheimzinnig!...

DR. TER LAAN Ik mag niets verklappen van Papa.... Is professors middelste dochter al ...

GRETE. Of Jet al gearriveerd is...? O! die Jet heeft al wat tongen in beroering gebracht! — Zeker dokter, is nu uw hart gerust! Kijk eens, hier is haar mantel.... U hebt immers altijd zoo'n sympathie voor Roomschen, dokter?..

DR. TER LAAN. Zeker heb ik dat?

GRETE. Ik dacht, dat u nog eens van het houtje zou worden.

DR TER LAAN. Ik houd nog te veel van vleesch — ik ben nog niet wijzer dan de hondjes.

GRETE *(schaterlacht)*. Ha! ha! ha! ha! prachtig!

DR. TER LAAN. Hoeveel kerkboeken heeft de jongejuffrouw meegebracht?

GRETE. Ik heb er tot nog toe geen ontdekt; — hier is haar valiesje, dat is al haar pakkage. —

DR. TER LAAN *(schudt het valiesje)*. Het rammelt er in.. zeker rozenkranzen en aflaten... ha! ha! ha! ha!... Wat doet ze daar nu in het klooster?

(Op dit oogenblik komen Prof Tholen en Jet op door gangdeur).

JET. Bidden — zingen — lachen en — ziekenoppassen, waarde dokter.

DR. TER LAAN. Daar is ze waarachtig — en geen steek veranderd! Hoe maakt u het, zuster?...

JET. Zeg u maar Jet, dokter. — Uitstekend! En u?

GRETE Ze ziet er stevig uit.

PROF THOLEN. Ze eet toch niet zoo goed, als ze gedaan heeft.

JET. Hoe zoo, vader?...

PROF. THOLEN. Je hebt boven je ontbijt haast niet aangeroerd.

JET. Ik heb er toch iets van genomen.

PROF. THOLEN. Ja — alleen geboterd, schalk; ik weet het wel

JET. Het is van daag een beetje feestdag voor ons.

PROF. THOLEN. Een feestdag vandaag?

JET. 't Is wel geen groot feest — we hebben vastendag van daag.

DR. TER LAAN. Ha! ha! ha! Dat noemt ze een feestdag! — nu ga ik ook Roomsch worden . .

JET. Neen het is voor u niet goed dokter, dan komt u te veel met uw geloof in conflikt....

DR. TER LAAN Mijn ho—n . . Die meid heeft ooren als een Indiaan en dat nog onder een kap. Nu adieu, professor! — Dag Jet, pleizierigen feestdag verder, hoor!..

GRETE. Ik zal u uitlaten, dokter. —

(Dr. Ter Laan en Grete af door gangdeur).

PROF. THOLEN Kind, hoe lang blijf je nu hier?

JET Tot morgenavond, vader. —

PROF. THOLEN Heb je niets geen spijt er van, dat je zoo opgesloten, zoo gevangen zit? — jij wildzang! — jij moet toch wel eens aan de wereld en aan ons terugdenken -

JET. Aan u denk ik dikwijls — heel dikwijls.... Vader, ik weet het niet, maar... ik kan het niet van me afgooien... scheelt u iets... soms?

PROF. THOLEN. Wat 'n malle vraag! — Hoe kom je daarbij...?

JET. Ik dacht het zoo....

PROF THOLEN. Neen maar . ik ben zoo lekker als kip... daar moet je toch reden voor hebben!

JET. Uw brieven....

PROF. THOLEN. Heb je dát er uit begrepen!... Kijk me eens goed aan... heel goed aan....

JET *(kijkt hem aan).*

PROF. THOLEN. Nu?... scheelt mij iets?... Jij hebt ook wel zoo'n beetje oog er op, hè... zustertje?

JET. Er is iets wat u... ja, wat zal ik zeggen — wat u. ..

PROF. THOLEN *(zenuwachtig, houdt zijn hand even voor haar oogen als een kleine bestraffing).* Nou...? 'k Word oud! .. *(plotseling).* Ben je dus gelukkig?!

JET. Niet te begrijpen, vader....

PROF. THOLEN. Zoo!... zoo!...

JET. U twijfelt daar toch niet aan? ..

PROF. THOLEN.... Jij bent er een die nooit liegt... dat heb je nooit gedaan — nooit gehuicheld *(kijkt haar lang aan).* Ik moet je wel gelooven — jij kan niet veinzen — dat juist jij Roomsch moest worden en dan nog wel....

JET. Vader....

PROF. THOLEN. Neen .. ik wil je niets verwijten, ik sta alleen verwonderd, als ik je zie... als je maar gelukkig bent!... Ik zou het mijn anderen kinderen niet durven vragen, of ze gelukkig zijn....

JET. Niet vader? —

PROF. THOLEN. Neen! — Ik lees op den bodem van hun hart iets en dat zit ook hier *(wijst op zijn eigen borst)* .. dat schijnt een erfenis te zijn — en dat zoek ik te vergeefs bij jou, kind *(legt zijn hand op haar hoofd).* Ik heb jou toch ook het leven geschonken?!... zoo goed als hen.... Toch is er zoo'n afstand tusschen jullie — dat is het altijd geweest, eerst klein maar later grooter — steeds grooter .. In jou ligt iets... wat?... *(haalt zijn schouders op).* Soms had mijn vrouw... maar soms .. dat was in haar natuurlijk.. je moeder was me van zelf vreemd .. maar jij. . ja — ik geloof dat ik vergeet soms, je vader te zijn... ik kan me dat niet begrijpen dan .. dat ik .

JET *(kust hem)*. En u wilt zeggen — och kom — nu ge loof ik werkelijk, dat u niet in orde bent.

PROF THOLEN. Hoe zoo Jet . ?

JET *(verbaasd)*. Wat? . vraagt u nog?

PROF. THOLEN *(gespannen)*.

JET. Heb ik dan van u niet het hoogste ontvangen, wat ik van een mensch ontvangen kan? . .

PROF THOLEN. Het hoogste. . . . !

JET. Ja — het leven. —

PROF. THOLEN Het leven . . . en dàt noem jij het hoogste . . en dààr ben jij dankbaar voor. . . .

JET Maar . . .

PROF. THOLEN *(in gedachten)*. Dat missen de anderen — en ik . . Ja — ik kan er niet dankbaar voor zijn . . het heeft mij niets dan verdriet en teleurstelling gebracht. — Het leven is voor mij een onbegrijpelijke, holle klank — een schaterlach, zoo echt ironisch! . . En Elze èn Grete èn Henk èn Felix èn Ter Laan . . èn en . . en — wie ook — alleen jij kind . . Ja — ja — je ziet er zoo naar uit — jij moet er dankbaar voor zijn — jij, zoo kern-gezond naar ziel en lichaam . . . alléén begrijp ik het niet . dát is de scheidsmuur . . *(voelt naar zijn hoofd)* — jij kan me er dankbaar voor zijn. . .

JET *(schaterlach)* Ha! ha! ha! ha! .

PROF THOLEN *(verwonderd)*. Waar lach je om, Jet?

JET. Dat wij na een zoo lange afwezigheid zoo hoogst ernstig

PROF. THOLEN Ja — ja — ja — da's waar . . ik ben een egoist — een egoist — Jet . . . ik betreur het, dat je weg bent . Nu je er weer bent, voel ik wat we missen vroolijkheid levenslust

JET. Ik ben ook een egoist, vader. — Ik zou hier dood gaan . . . ik zou hier niet meer recht vroolijk kunnen zijn, als ik bleef . Maar u scheelt iets. . . U moest er eens uit — eens uit — Reizen — ga eens op reis — des noods naar Azie! — heel lang! — Die zwaarmoedigheid is een ziekte, niet vader? De mensch moet vroolijk zijn . . . alles moet in hem blij zijn . . U moest eens bij ons komen. . .

PROF. THOLEN Alles moet blij zijn!!...

JET Ja vader

PROF. THOLEN Waarom? — Als men niet kan — geen reden heeft De epicuristen vroeger waren ook blij... maar....

JET Ha! ha! ha! ha! Die blijdschap kostte geld!

PROF. THOLEN Nu, ik heb nog wel een spaarduitje....

JET. Ja — professor Tholen is nu wel niet de armste, dat weten we wel; maar die epicuristische blijdschap is niet voor alle menschen, want die kost geld en dat heeft niet een ieder. —

PROF. THOLEN De Epicuristen dus over boord. — Maar waar blijft dan die blijdschap — die zoozeer verlangde blijdschap? — Ik zie, weet en voel overal ellende. Ellende — zij is de eeuwige — alom tegenwoordige!...

JET. Foei, foei! voor u ook dan?

PROF. THOLEN. Ja — waarom zou ik een uitzondering maken..? Omdat ik professor ben?... Als professor in de heelkunde heb ik ondervinding van ellende. In de ziekenhuizen, kind — affijn, daar behoef ik je niet van te spreken — en als alles nog maar lichamelijk was .. maar die krankzinnigen- en idiotengestichten en . . die gevangenissen vol geestelijk ontaarde en verloopen sujetten... De blijheid is een spotternij op dit alles, geloof je niet? — Ik heb medelijden.. een diep medelijden... vooral ook met mijzelven — dat ik dat moet aanzien en niet verbeteren kan. — Ik kan al dat lijden zoo voelen en begrijpen, vooral als men. als je zelf ...

JET *(verschrikt).* Heb u zelf. . vader...?

PROF. THOLEN S—t!.. Ja! — ik durf het niemand zeggen... ik deug eerstdaags voor niets meer... en het ellendigste is — ik zal ze tot last worden... de kinderen... dat is het schrikkelijkste . .

JET. Wat scheelt u dan.. ?

PROF. THOLEN. Mijn heele lichaam is verpest, kind... als ik er aan denk... morgen misschien al....

JET. Morgen! ..

PROF. THOLEN Ja — niet precies morgen. — 't Kan zijn

morgen — overmorgen — maar het komt — het komt toch — het verschrikkelijke — eindelijk — wat ik zoo lang aan zag komen. — Dat maakt me nou gek. . ik kan er niks tegen doen. niks. . en het kan ja-a-ren duren; — zie je — spreek er niemand over, Jet — niemand ...

JET. Is het wel zoo erg, vader... weet u het wel zeker?...

PROF. THOLEN. Vraag het Ter Laan maar eens ...

JET Weet die het...?

PROF. THOLEN *(knikt)*. We hebben het nauwkeurig onderzocht!. . helaas!...

JET. Waarom hebt u dat in den beginne dan niet gestuit?

PROF. THOLEN. Dat kon ik niet — dat is het juist. Het is al heel erg en vaak te laat — als men het ontdekt. —

JET. Maar toen u het bespeurde, was er toen niets meer aan te doen? .

PROF THOLEN. Ja-wel...

JET. Waarom hebt u dat dan niet gedaan?

PROF THOLEN. Ik durfde me er niet aan wagen.

JET U kon het toch licht gedaan hebben....

PROF THOLEN. Zoo iets ondergaat men niet zelf... bij anderen heb ik nooit geaarzeld — en — ze brachten het er boven op ook — gewoonlijk — maar. .

JET. Welk middel was het, vader ..?

PROF THOLEN. Eene operatie. . ik vertrouw me niet aan anderen — ik durf niet — en nu — toch — het is te laat....

Geef mij je arm, Jet en breng me even den tuin uit....

JET *(geeft haar vader een arm)*

PROF THOLEN. Wat heb je veel van je moeder als je naast me loopt — en — ik voel je arm. . die had ook iets van het blije van jou .. maar toch anders... anders ...

JET Zij moet veel voor het Roomsche gevoeld hebben ... Dat verweet Grete mij eens voor eenige jaren... in een brief.

PROF. THOLEN. Ja... vooral in het laatst van haar leven... ze bezocht vaak 's morgens eene Roomsche kerk....

(beide af).

(Tooneel leeg; — men hoort druk gepraat in een afgelegen gedeelte van het huis. — Voetstappen naderen... Felix komt op door gangdeur... hij mompelt)....

FELIX. Nu — hij moet het zelf weten... 'n gekke vent!..

(Men hoort nog steeds eenige stemmen thans veel gedempter Jet komt op uit den tuin door warande. Felix gaat haar te gemoet).

JET. Wat is 't daar toch, Felix.. ?

FELIX. Dat was een mooie grap. Henk wil je niet zien en wil volstrekt niet met jou aan één tafel zitten...

JET. Zoo — dan zal ik hem maar van zijn plicht moeten ontslaan, ha! ha! ha! ha!

FELIX. Hij ging voor je loopen, als voor den baarlijken duivel... toen hij hoorde, dat jij hier was...

JET *(vroolijk lachend)* Ha! ha! ha! ha! — Lieve hemel!... ha! ha! ha! ha!...

FELIX Mag ik naast je zitten, Jet?

JET. Je zit... je moet toch naast Elze zitten?

FELIX. Nou ja — aan mijn anderen kant jij!...

JET *(lachend)*. Dat staat toch niet — een student – eerstdaags dokter — zoo geleerd .. naast een eenvoudig nonnetje — neen — Elze is beter buur.. .

FELIX We hebben toch wel meer naast elkaar gezeten — zeg?

JET. Denk je dat ik zoo slecht onthou?

FELIX. Wil je niet soms?

JET. Willen? — wel waarom niet?... maar nu....

FELIX. Els kan er niks van denken, als jij links zit. —

JET *(steekt haar vinger dreiglachend op)*. Vraag nu zoo iets niet van mij. —

FELIX. Och kom .. zeg... bevalt dat jou nou in zoo'n saai klooster?

JET. Denk je, dat het hier niet saai kan zijn?

FELIX. Ik zal het Elze zoo zonnig mogelijk maken....

JET *(getroffen)*. Da's mooi, Felix....

FELIX. Ja — maar dat had ik nu voor jou ook kunnen doen. —

JET Zóó zonnig kon je het mij nooit maken....

FELIX *(eenigszins ontstemd).* Neen .. daar ben ik te hou...

JET *(ondeugend).* Ha! ha! ha! ha!. . een te houten klaas voor! — ha! ha! ha! ha! voor mij — je kan niet houterig genoeg voor mij zijn, Felix.. . Hoe houteriger je bent, hoe liever ik je zie, maar voor ons Elsje....

FELIX. Jet — ben je dan me zoo heelemaal vergeten?

JET. Mijn geheugen is uitstekend, ik denk wel eens aan je, vaak zelfs ...

FELIX. Is dat waar?

JET. Ja zeker... waarom niet...?

FELIX Neen. . je liegt niet....

JET. Wat zeg je dat ernstig!... Is dat dan zoo'n wonder — dat ik je niet vergeten ben...?

FELIX. Ik denk ook vaak aan jou....

JET. Dat moest jij nou niet doen — jij moest alleen aan Elze denken . .

FELIX Dus jij zou wel aan mij mogen denken — neen maar! —

JET. Jij kan niet zóó aan mij denken.

FELIX. Waarom niet? — denk je heel vaak zóó aan me?

JET. Heel vaak... zoo dikwijls als ik bid ...

FELIX *(ontnuchterd wijkt een pas achteruit).*

JET. Nu ga je loopen... ha! ha! ha! ha!. . bidden — doe jij niet.. .

FELIX Elze ook niet ..

JET. Daarom doe ik het voor jullie samen....

(Elze komt op door gangdeur — kijkt verwonderd naar Felix).

ELZE. Zijn jullie hier?

FELIX *(op eens stuursch)* Dat zie je toch... wie zoek je!...

ELZE. Waar is vader, Jet?

JET. Even naar het ziekenhuis. ..

ELZE. Da's jammer!... Zeg Felix....

(Jet is naar de warande gegaan, beziet een fotografie).

JET. Wat stelt dit voor?

FELIX Dat is de nieuwe verbouwing van het ziekenhuis — links boven aan ziet u de ramen van uws vaders operatiezaal — *(zacht tot Elze)* — zeg — wat mankeert jou — wat 'n oogen zette je op — wat moet Jet wel denken?!...

ELZE *(eveneens fluisterend).* Ik verwonder me alleen over je....

FELIX. Wat dan .. wat heb je dan. .?

ELZE. Ik wist niet... je bent zoo nieuw voor me van daag...

FELIX. Wat bedoel je.. kwam je daarvoor hier?...

ELZE Neen — ik kwam je vragen — om Henk nog eens te bewegen.. .

FELIX *(plotseling tot Jet)* Een prachtige verbetering, Jet — geheel nieuw systeem van uw vader zelven .. je neemt me niet kwalijk... dat ik....

JET *(onverschillig, kijkt niet).* Neen — ga jij je gang maar...

(Felix af door gangdeur. Elze gaat hem na, bedenkt zich).

JET *(bij de warande, kijkt den tuin in).*

ELZE *(ziet lang naar Jet — schiet dan op haar toe en geeft haar een hartelijken kus).* Lieve Jet...!

JET. Elze, ons lief Elsje...! *(verwonderd)*... Ben je.. scheelt je iets?...

ELZE *(laat haar los, vliegt den tuin in).* Neen — niks.. ik weet het niet!..

JET *(gaat haar na).*

(Dokter Ter Laan komt op door gangdeur).

DR. TER LAAN. Kijk — kijk! — jullie naloopertje spelen? Wacht — ik ben hem!

ELZE *(in den tuin staat plotseling stil)* Daar heb je dien narik weer!

DR. TER LAAN. Daar meen je niks van....

ELZE. Dat meen ik zeker!

DR. TER LAAN. Ha! ha! ha! ha! Daar ben ik heel erg boos om, maar daar zal je voor boeten *(dreigt met zijn stok)*

ELZE 't Kan me niks schelen.

DR. TER LAAN. Is de professor er nog?

ELZE Neen gelukkig! U maakt hem maar dol Gun vader toch wat rust.

DR. TER LAAN. Ik zal hem spoedig genoeg rust gunnen — meer dan hem lief is . .

ELZE. Zie je wel, dat u een echte narik bent. . .

JET *(eenigszins verschrikt nadert Ter Laan).* Hadt u soms iets bijzonders?

DR. TER LAAN *(kijkt naar Elze . plotseling)* Zeg Elze, ga even naar boven naar de badkamer — daar heb ik mijn bril gelaten .

ELZE *(gaat snel af door de gangdeur).*

JET. U hebt hem op!

DR. TER LAAN *(op eens).* Uw vader . . heeft een verborgen kwaal . . die op het punt staat zich verschrikkelijk te openbaren — neem niet kwalijk, dat ik het zoo bot weg zeg

JET. Ik weet het van vader zelf

DR. TER LAAN Des te beter . . maar . . . uw vader heeft een verpleegster noodig . . nu dacht ik. . . .

JET *(haastig).* U dacht aan mij .

DR. TER LAAN. Ja. — U moet er verlof toe zien te krijgen — het is volstrekt noodig — Het denkbeeld van een sleepend, pijnlijk ziekbed, dat hij niet ontloopen kan, maakt hem zwaarmoedig, — hij zal het niet kunnen afwachten, vrees ik . . . hij moet goed in het oog gehouden worden .

JET . . *(een weinig verschrikt schudt het hoofd langzaam).* Ik zal dadelijk moeder-overste schrijven.

DR TER LAAN Telegrafeeren is beter.

JET Goed! — telegrafeeren — is er zoo'n haast bij? . .

DR. TER LAAN. Ja — misschien — als hij weet, dat u hem zult oppassen .

ELZE *(vliegt het tooneel op door gangdeur).*

JET. Sss—t!

ELZE. Ach uw bril ligt er niet eens — wat flauw is dat! . . u hebt hem op uw neus . . ik moest zeker de baan vegen, maar het zat u niet glad — ik merkte het terstond, hoor!

DR. TER LAAN. Zag je dan daareven den bril niet op mijn neus, toen ik het je vroeg?

ELZE. Denk u nou dat ik blind ben? — ik ken uw streken . ! U zal me toch niet wijs maken, dat u hem op hadt?...

DR. TER LAAN. Zie je wel? — Ze zag hem niet....

JET Word maar nooit geneesheer aan ons klooster, dokter....

DR. TER LAAN. Jullie zouden me voor den duivel houden, geloof ik — ik zou niet mak voor jullie zijn....

ELZE. Ha! — daar is vader!...

(Prof. Tholen komt op door den tuin en warande).

PROF. THOLEN. Nu ben ik vrij, kinderen. — Kom, nu wil ik jullie eens allen om mij heen zien.... Zoo Ter Laan gêneer je niet, je blijft er bij hoor... jammer dat ik geen dochter meer voor je heb. —

DR. TER LAAN. Ik zal me er mee moeten troosten, professor.

PROF. THOLEN. Elze, ga jij nu de andere eens verzoeken en laat Rens een morgenwijntje vóór den dag halen....

(Elze af door gangdeur).

PROF. THOLEN *(gaat zitten)*. Ga zitten Ter Laan. — Kom jij nu eens naast mij zitten, Jet — Dat kleed staat je lief, kind — 't is alsof zoo'n kleed alleen goed voor jou is....

DR. TER. LAAN. Ik wil ten minste niet trouwen dan met een vrouw, die zoo'n kleed past. —

PROF. THOLEN. Dat zal een mooie vertooning geven, Ter Laan; dan trek jij zeker eerst paterskleeren aan.

DR. TER LAAN Neen — dan zou ik niet zijn, wat ik schijn....

JET. Dat zou uw vrouw dan ook niet ...

PROF. THOLEN. Neen — dat gaat niet — schaam je Ter Laan. De vrouwen moeten zijn wat ze schijnen, des noods goed schijnen, maar nog beter zijn — is 't niet waar, mijn kind? — Ha — daar heb je ze...!

(Grete, Elze en Felix komen eenigszins verlegen op. Prof. Tholen kijkt niet naar hen maar is direkt in beslag genomen door het denkbeeld om de glazen ingeschonken te hebben)

PROF. THOLEN. Ga zitten — ga zitten.... Elze schenk jij eens in, kind

ELZE *(doet 't).*

PROF. THOLEN *(kijkt tevreden rond zich en zoekt plotseling)* ... Hè — waar is?... *(kijkt Grete aan).*

GRETE *(zwijgt).*

PROF. THOLEN. Is hij nog niet. . hij is toch niet bij Daalman vastgeplakt... of *(ziet verstolen naar Jet)*... zit hier.. de reden...?

(Alle zwijgen).

PROF. THOLEN. Hij wilde niet komen, omdat mijn dochter... Jet... over is... affijn... de afwezige heeft ongelijk... en — hij is een Christen....

GRETE *(glimlachend).* Hij is bang voor Jet... vader.

PROF. THOLEN Zoo iets moet je niet van de vroolijke kant bezien.. hij is nu toch ook mijn zoon.... Ik had er zoo op gerekend allen rond mij te zien... Nu mis ik er een... en waarom...? Dat is het juist...! Ik vind het laf voor zoo'n predikant....

FELIX Hij is bang voor wolven....

PROF. THOLEN. Hij heeft dan iets van een, die een huurling... en geen herder is .. kom.

DR. TER LAAN. Het beste is toch professor, het geval van de komische zijde te beschouwen.... Hij zal niet weten misschien hoe zich bij zijn gemeentenaren te verantwoorden.... Die zijn immers streng orthodox? *(Dit met een blik naar Grete).*

(Grete knikt).

DR. TER LAAN . als hij met een Roomsche aan tafel gezeten heeft.

PROF THOLEN Ik kan dat onmogelijk... het treft mij...

GRETE *(staat ontroerd op... weent....)*

PROF. THOLEN *(wordt plotseling lijkbleek — voelt naar zijn hoofd en steunt het met beide ellebogen op tafel. — Algemeene schrik. Dr. Ter Laan staat op).*

GRETE. Elze en Jet. O God! — vader! — vader!

DR. TER LAAN *(is op professor toegesneld — ondersteunt*

hem dan en zegt. tegen Felix). Hij moet direkt naar buiten gebracht worden — direkt — direkt. — Naar buiten jullie — Grete en Elze — hier van daan, jij helpt mij even dragen, Felix. — Scheiden jullie in Gods naam toch uit met dat lamenteeren! — We moeten hem voorzichtig in de warande dragen . . . frissche lucht. . . .

(Dr. Ter Laan en Felix dragen professor Tholen naar de warande en leggen hem op een rustbank).

GRETE. Wat scheelt vader?

DR. TER LAAN Ik weet het niet . . . nog niet. . . .

ELZE Och Felix, die vadertje! — arm vadertje! — Dat heeft hij vooruit al geweten — vooruit al! — *(schreit luid op).*

DR. TER LAAN. S-t! toch. . . .

ELZE. Arme, lieve vader! . . .

FELIX. Niet zoo luidruchtig toch — ga den tuin in!

JET *(assisteert Dr. Ter Laan).*

FELIX *(gaat met Grete en Elze den tuin in).*

(Scherm).

(Slot volgt.) LEO BAATEN.

MEEUWEN.

Lijze
Rijzen
De grijze
Meeuwen,
Drijven
Haar lijven
Licht op den wind.
Plots er een schreeuwen,
Kluchtig kijven·
Overgezwind
Op 't zwarte water
Schieten ze neer
Met rauw geschater
Keer op keer,
En heur gesnater
Om wie er rap
Een vischje happ'
Raast door de lucht
Onder vleugelgeklap.

H KNIPPENBERG.

AVOND.

Het gouden avondrood vervloeit
Op zilverblauwen lucht, vol schijn
Van perlemoer en karmozijn,
En laag bij d'aard' in neevlen gloeit
De zon en zet in laaien brand
De blanke wolken-weeldesteên,
Die vormverand'rend drijven heen
Langs zee van rood en zonneland.
Soms scheert een vlucht van vogels gauw
Voorbij en snelt onhoorbaar heen.
't Wordt alom stil. De zon verdween
Reeds lang in 't verre mistig grauw,
Waar 't laatste licht dra dooft, als zacht
Wegsmeltend in een nevelmeer.
En klare sterren fonklen neer
Door blauwen schoonen vrede-nacht.

S. P. f. S. L. BRAUN.

MUZIEK

De gouden stilte van zonsondergang
Hangt vredig-teer in de onbewolkte lucht
En 't wijd vertrek waar zwijgend elk gerucht
Te luisteren zit naar klavecimbelzang.

Van de aard vervreemd, verzonken in genucht,
Speelt de onbegreepne er eenzaam, uren lang;
En 't wordt den vink in 't kooitje wonder-bang,
Als 't lied door 't open raam is heengevlucht.

Nu ligt zijn hand stil op de toetsen neer...
De bonte zwerm der schuchtre melodieen
Verschemert in de gouden atmosfeer.

Van achter diepgeplooide draperieen
Blijft lang nog droomend ongemerkt van veêr
— Blondlokk'ge gast — hem stil de zon bespieen.

FELIX RUTTEN.

POËZIE.

Een diepe struik vol geuren van seringen
Weeft om zijn hoofd een blanke bloesemwade
En bergt hem in zijn bloeiende genade
Die eenzaam stil zijn ziel zoekt uit te zingen

Ginds staat een fonklende fontein te springen:
Trots slaan er rozen 't spel der waatren gade ..
Een zwevende muziek kwam ongestade
Vol vreemde aandoening in zijn ooren dringen...

En op die klanken drijven zijn gedachten...
Hem vielen de oogen in ontroering dicht,
En 't werd een onuitspreeklijk-wee verlangen...

Zoo zwevend teer, zoo rein, en zilverzachte
Rees voor zijn ziel licht scheemrend een gedicht ..
Ver met den wind verwaaien zacht de zangen. .

FELIX RUTTEN.

WORDING.

Niet in de zomerzon van zonde en blijdschap,
O! neen, daar is mijn wille en wonne niet,
Maar in 't prieel van 's levens lommer-lijdschap,
Waar heiligt hemelheimwee en verdriet

Daar in de lommering de lichtelaaie
Van wereld-weelde ik schouwe vrede-vroom,
Daar lispt en luchtig luwt het waarheid-waaien
Langs slapen, heet van idealen-droom.

O! zalig zijn in somber smarte-lijden
En in mysterieus gepeins van leed,
Als woel'ge wereld dweept, in dwaas verblijden,
Met liefde en lust, die van geen hemel weet.

In schaduw van mijn weeen-loofhut leve
En streve ik naar des dichters ideaal.
Mijn ziele zoekt zichzelve weer te geven
In 't rust-asiel van Nêerlands rhythme en taal.

Wychen fr MARTIALIS VREESWIJK, O F.M

LETTERKUNDIGE KRONIEK.

III.

AUGUST CUPPENS, *Een Rooske van Overzee.* (No. 46 der *Duimpjesuitgave*) 1904.

Als men de oorzaken opsomt, die het verval onzer Hollandsche woordkunst tengevolge hadden, mag men volstrekt niet vergeten den heilloozen invloed, dien de zoogenaamde dichterlijke vertelling op onze vaderlandsche poezie heeft uitgeoefend. Van dat dichterlijk verhaal werd Jacob Cats bij ons de stamvader: Jacob Cats, de platte en nuttig-keuvelende poetaster, die met zijn laag-bij-de-grondsche bespiegelingen en toepassingen op allerlei aardige gebeurtenisjes van het dagelijksch leven zoolang aan de mantelslippen der poezie zanekerig heeft getrokken, dat deze ten laatste hem den mantel heeft gelaten: haar uiterlijk kleed alleen: maar zelve, verre boven dezen dichterlijken verhaler is opgewiekt naar hoogere gewesten. Zoo bleven de dichterlijke vertellingen voortaan op aarde, en volgens de handboeken, die nauwkeurig weten, hoe de dichters werken, ontleenen de dichterlijke vertellers hun onderwerpen aan het werkelijke, dagelijksche leven: »Een bericht uit het *gemengd nieuws* van onze dagbladen, een voorval uit het gewone doen en laten van den eersten den besten mensch, ernstig of luimig om het even, kan de stof van een vertelling uitmaken" [1]). Geen wonder dan, dat sinds Asschenberg zijn *Filosophische eieren* legde, er straks op ons Neerlandsche lettererf een heele bende kakelend-verhalende dichters los liep, die het frissche geluid van merel en leeuwerik

[1]) Aldus Pol de Mont. *Inleiding tot de Poezie*, bl. 152.

dempte en verdrong. Haantje voorop, natuurlijk, Willem Bilderdijk, die in zoo menig genre zong, en dus in dichterlijke vertellingen zich niet onbetuigd heeft gelaten. Ieder, die kakelen kon, volgde in huppelende dichtmaat. Walré liet zijn *Perzer en zijn Paard* trippelen volgens de oude wijs: en Van Oosterwijk Bruijn, de oolijke lieveling aller Hollandsche blijgeestigen, organiseerde binnenshuis een rhythmische *Kamerjacht* En wie kent *Het Vogelnestje* van Spandaw niet! En wie werd niet geroerd door het lot, dat was·

»het lot van Lorenzo weleer,
Het lot van Lenore voor dezen",

welke liefdelotenij zoo treffend door Tollens dichterlijk werd verhaald. Om niet te spreken van zijn *Hondentrouw!* En dan *Huibert en Klaartje.* En *Eliza's Vlucht!* Maar toen is de poezie eveneens voor goed op de vlucht gegaan, en liet Jan van Beers in het voorportaal van haar verlaten tempel als zijn *Blindeman* hulpeloos klagen

»Ik ben toch zoo alleen, zoo oud, zoo blind!"

en den simpelen van Zeggelen met de Pieter-Spa-hoed der dichterlijke vertelling op zijn onnoozele oogen telkens een vergeefsche reis maken om de vorstelijke statie der poezie te aanschouwen

* * *

Wie nu uit het bovenstaande zou gaan besluiten, dat het dichterlijk verhaal op zichzelve verwerpelijk ware, omdat het stoffen behandelt, die tot het dagelijksch leven behooren, zou mijn innige bedoeling miskennen. Want wie zoo nu en dan tot het meest eenvoudige, gewone leven mocht afdalen, weet, hoe daar in duistere en nauwe gangen mijnen liggen verborgen, waar het kostbaarst goud kan worden gedolven, dat naar alle kanten het licht der poezie zou opvangen en doen uitstralen. Maar men moet weten te vinden, te delven en te polijsten; en allereerst er moet licht zijn. Gevoel voor en van

schoonheid in de ziel des dichters is de voornaamste voorwaarde · tweede vereischte is de vaardigheid om welke materie ook zoo te bewerken, dat het gevoel er doorheen kan lichten en er uit kan glanzen. Aan de zoogenaamde dichters dus is de schuld, aan hun middelmatigheid, aan hun onhandigheden, aan hun gemis van het bezielende gevoel bovenal.

Nu was echter in de vorige eeuw door het al te veel voorop schuiven van het genre der dichterlijke vertelling een dwaling in de wereld onzer letteren gekomen, die zwakke en onbeholpen dichtergeesten als bovengenoemde in hun gemakkelijke verzenmakerijen stijfde en versterkte. Want waar dichterlijke verhalen zoo gretig werden gelezen en als echte poezie aanbevolen en geprezen — men behoeft nog niet heel bejaard te zijn om zich de hartelijke sympathie te herinneren, waarmeê van Beers' *De Blinde* op een letterkundig congres werd begroet — daar werd langzaam aan de meening geldend, dat het bekende liedje van de Genestet letterlijk bedoeld was:

»Poezie schuilt overal
Overal, mijn vrinden!
't Is de vraag maar wie haar al,
Wie ze niet kan vinden".

Alsof waarlijk de poezie enkel in de dingen ligt verscholen, en niet van den dichter zelven komt. Alsof dan iedereen, die fotografisch juist de werkelijkheid weergeeft, reeds poezie voortbrengt, indien de werkelijkheid slechts uitwendig gevoelig is geschikt, indien er tegenstelling van gedachten of overeenstemming van contrasten wordt gevonden. Dat alles toch kan het gevolg zijn van een noodzakelijk samengaan sommiger dingen en toestanden, en dus eveneens met aard en gesteldheid der werkelijkheid verbonden zijn, dus nog niet gave of werking van den dichter zelven wezen. Waar nu het licht der schoonheid, dat brandt in des dichters ziel, al die werkelijkheden buiten haar, hooger belicht, dus schaduwen dieper doet zinken, zwarter aan doet dikken en wijder verbreeden, dus contrasten heller en feller spreken, daar zal wel poezie aanglanzen, doch zwaklijk en ten halve. Dan

eerst is er poezie ten volle en in kracht, als heel het zieleleven des dichters, dat licht is en schoonheid heet, het leven van de dingen buiten haar, in bezit neemt, overweldigt, en door zijn geweld doet sterven, zóó echter, dat al die dingen uit dien dood tot nieuw leven verrijzen: een leven, wat zij in de werkelijkheid niet bezitten, het onsterfelijk kunstleven:

»Was unsterblich im Gesang soll leben
Muss erst im Leben untergehn"

* * *

Wanneer wij, na deze beschouwingen het nieuwste dichtwerk van Aug. Cuppens beoordeelen willen en ons plaatsen op den snel-bewogen en bewegelijken bodem van hartelijke sympathie voor den zeer beminnelijken dichter, voor het zacht-aanlokkelijke onderwerp, voor de vaak verrassende dichterlijkheid hier geopenbaard, voor het bijzonder aangename taaleigen als Vlaamsch ons immer klinkt, dan vinden wij telkens veel te prijzen Maar wanneer wij rustig staan op de wel zeer hooge doch zeer vaste rots der onpartijdige kunstkritiek, dan moeten we dadelijk vrijuit bepalen, dat hier, ondanks velerlei dieptreffende schoonheid, het allerhoogste en heerlijkste niet is bereikt, al heeft de dichter er ook in stille devotie voor zijn heldinne naar getracht Want de werkelijkheid is hier wel belicht, wel omglansd, wel begorieerd, vaak overstroomd met licht — maar niet is het licht der schoonheid door de werkelijkheid heengedrongen, niet heeft het zich met haar vereenigd. Nu bewonderen we telkens détails: groepen en beelden afzonderlijk. Maar het gansche dichtwerk bevredigt ons niet geheel en al.

Het is een zeer aandoenlijk verheven geschiedenis, die de dichter verhaalt. Een jong, adellijk, mooi meisje, dat rijk is aan geld en aan liefde, verlaat alles, om alleen voor Jesus te zijn. Ze wordt zustertje der armen; en zoo lief, zoo goed, zoo rein en heilig is ze, dat iedereen haar het »schoone zusterke" noemt, en zij alles op allen door haar beminnelijkheid vermag. Alleen niet op den blinden Hendrik, een

armen ouden zondaar, afschuwelijk van ziels- en lichaamswonden. Hoe ze bidt en vleit, het helpt niet· hij wil zich niet bekeeren. Dan offert zij eenvoudig zich zelve en biedt haar eigen leven aan God voor de ziel van den onboetvaardige Door een onaandachtigheid wordt zij met Hendriks ziekte besmet en heel en al afzichtelijk van gelaat en lichaam. Zoo sterft ze — maar blij en opgetogen — omdat Hendrik werd gered! . . .

Wie nu nog uit den eersten bundel van Aug. Cuppens zich die mooie verzen herinnert, die zangen van nonnen en maagden, spant zijn verwachting hoog en rekent er op hier een indruk te ontvangen, hetzij als van

»De lucht, die gansch doortrokken is van versche linnengeuren
en bloemenbalsem, 't lustig spel van blauwe en blanke kleuren
met rozenrood, de reine galm der frissche nonnentaal",

hetzij van het gevoel, dat zoo krachtig-sterk de dichter op het eind van dit gedicht in fieren klank heeft aangegeven.

»Toen hij [1]), twee drie dagen later
hare ruwgeschaafde doodkist
met een zwart, eenvoudig kruiske
door een pekeshand onhandig
op geschilderd, zag verdwijnen
in de laatste-klasse-lijkkoets
van de groote stad, de zwarte,
kwam een wrong hem in zijn kele
kwam een wrok hem in zijn herte...
en hij moest zijn ziele Godwaarts
wenden om het ál te harden,
te onderdrukken wat hij voelde
tegen 't onrecht, dat de wereld
aandoet aan .. de hoogste zielen...".

Want daar komt het heel en al op aan.
Niet op dat vaak te realistisch-vertelde verhaal [2]), waar hier

1) De Rector, die het zusterlje begroef.

2) Sommige woorden als op blz. 60 en beschrijvingen als op blz 75 zondigen door al te nauwkeurige werkelijkheidsnabootsing tegen den kieschen en dichterlijken smaak

en daar ietwat te schel de tegenstellingen zijn aangezet [1]), en dat zoo nu en dan merkelijk door bijpersonen en bijomstandigheden wordt afgeleid [2]) Evenmin komt het aan op het raak typeeren der handelende personen, die inderdaad over het algemeen echt-levend worden verbeeld [3]) Niet zelfs op het treffend aanbrengen van dramatische en epische momenten, welke hier haast al te overvloedig aanwezig zijn [4]).

Want dit alles, hoe het getuigen moge van groote kunstvaardigheid, zelfs van teêre en aandoenlijke gevoeligheid, is toch slechts licht er overheen, licht er langs · is nog niet het groote en aloverweldigende gevoel, dat er niet bij komt, en er niet boven zweeft, maar dat er binnen in leeft, binnen in werkt, dat alle vezelen omwoelt en doordringt, als zuurdeesem het meel, als ziel den mensch, als de adem Gods het uit slijk gevormde beeld.

Het gevoel, dat deze heldin in het hart van den dichter had op te wekken, kon, zooals ik boven reeds aangaf, òf wezen dat zeer teere, zeer fijne, hemelsch-hooge, tegelijk stil-weemoedige, dat als een zilverblinkend waas hangt over verschijning, gestalte, gang, gebaar, blik en woord, over heel het levenslot van een jong schoon kind, dat God zich neemt tot bruid, òf dat gevoel kon zijn dat ruw-schokkende dat wreed-scheurende, het verstand stuitende, dat tot ver-

---

1) Aan dit euvel lijdt het gansche hoofdstuk *Margets keuze.* Dat zoo plechtig openbaren harer roeping in het bijzijn van zes — zegge zes — aanbidders, past al heel weinig aan het karakter van de eenvoudige heldin

2) Zoo worden in het derde hoofdstuk te verscheiden en gezochte typen opgevoerd, zoodat waarlijk de zachte ernst van zuster Margret eenigszins in schaduw komt bij den belachelijken indruk, dien de oud-notaris en het «gravinneke" op ieder devoot lezer maken,

3) Zoo b v in het begin die twee zusters, welke den Rector afhalen ter bediening, en later Andries en Jozef, de twee oude misdienaars.

4) Mij wordt, na de echt gevoelde verzen op blz. 18, de episode op blz. 21 vv, hoe stemmend ook ingeleid, wat al te overdadig en daarom onwaarschijnlijk En op blz 24—25 is de ironie, waarvan zich de lachende zieke bedient, wel eenigszins grof van aard en smaak Mij ware stille, ingehouden smarte, ook over het verlies van lichaamsschoonheid, gepaard met maagdelijke schaamte over zooveel afzichtelijkheid menschelijker achtergrond geweest voor het stralend licht van heldhaftige offerande

bijstering zonder uitkomst bijna, geest, hart en zenuwen machteloos verlamt, wanneer men een zoo rein en heilig kind zich willig ziet offeren voor een, die het schijnbaar onwaardig is. Dat gevoel, ontsprongen uit het niet begrijpen van het diep geheim van liefde en rechtvaardigheid, wordt nog heviger en feller, maar ontvangt bovendien een onovertroffen verhevendramatische kracht, als het zich verdiepen laat door de smarteblikken op te vangen uit de smeekende oogen van den Godmensch, die stierf aan het kruis. .

Uit sommige verzen van den dichter mag ik besluiten, dat het laatste zijn groote aandoening is geweest. Behalve de reeds aangehaalde, volgen hier de nog meer sprekende verzen:

»Hoe is 't mogelijk? Hoe kan die
schoone jonkheid, al die bloei van
versche kracht en lieflijkheden,
kàn een wezen dat voor 't leven
en 't genot ervan, geschapen
schijnt, zich hier erbarmelijk verwerpen en moedwillig slachten!
Hoe toch kan deez' glorieblоeme
vol van sap, van zonneverwe en
uitgelezen geur, verwelken
tusschen dorre en ijdle stengels,
tusschen halve-dooden doodgaan?

Diep Mysterie! Diep Mysterie!. .
Gij, die 't niet begrijpen kunt, die
vloekt er-op, vol toorn en hoogmoed,
ach! . gij weet, gij kunt niet loochnen
dat, eensdaags, een schoone Roze
uit een Leliekelk geboren,
dat het kind des Zonnescheppers
en der bergsneeuwreine Jonkvrouw,
dat het Lammeke van Liefde
van Erbarmen. . aan het Kruis hong!
Dat Al-grootheid leed voor 't kleine,
dat Al-goedheid stierf voor 't booze,
dat Al-reinheid, heel besmeurd en
overspuwd met jodenspeeksel
hong aan 't Kruis, ten spot der wereld
ach!... ter Liefde van de Ellende!...

Nu is de eisch van ieder, die van het dichterlijk verhaal meer vraagt dan enkel een verhaal, dat met smaak, sierlijk en gevoelig wordt verteld, deze het groote gevoel, dat den dichter dreef en voortduwde, worde in heel het verhaal meegevoeld; ieder persoon, iedere omstandigheid, iedere lijn en trek, hetzij contrasteerende, hetzij toestemmende, helpe dat gevoel meê omhoog dringen, meê uitglanzen: zóó dat straks de hoofdpersoon, langzaam aan in een sfeer worde gehuld, die zonder de eigene levensfeer van aard te veranderen, toch een andere is dan die werkelijke wijl zij het licht is der schoonheid, dat rondom alles schept de glorie der poezie!

Dàt nu mis ik in dit gedicht. Ik verneem wel telkens van den dichter, dat hij het bepaalde gevoel bezit en in dien glans de heldin aanschouwt... maar mij hetzelfde gevoel gegeven, heeft hij niet. Ik onthoud van zijn dichtwerk het treffende verhaal, vele sprekende typen, menig mooi en geestig vers, maar wordt overigens niet hooger opgevoerd dan tot een zeer menschelijk medelijden, en niet tot een bezield bewonderen voor de doorvoelde zieleschoonheid van zulk een lief en rein zustertje als dit *Rooske van Overzee.*

A. M. J. I. BINNEWIERTZ, Pr

NIEUWE UITGAVEN.

Les Légendes hagiographiques, par HIPPOLYTE DELEHAYE, S. J. Bollandiste. — Bruxelles, Bureaux de la Société des Bollandistes, 14, Rue des Ursulines, 1905. In-12 de IX-264 pages PRIX: 3 francs.

Dit werkje zal ongetwijfeld zeer vele lezers trekken. De kwestie omtrent de geschiedkundige betrouwbaarheid der in omloop zijnde Heiligenlevens is op den dag van heden in ons bezadigd Nederland nog wel geen question brûlante in breede kringen, maar zij kan en zal het op den duur toch worden. De denkbeelden, welke reeds lang zijn verspreid, beoordeeld en algemeen aangenomen, dringen langzamerhand verder door.

En dat is goed. Het is in het waarachtig belang van Godsdienst en Kerk. Alleen de weg der waarheid is en blijft de eenige weg, die tot duurzame en gezonde resultaten leidt, en elke afwijking van dien eenig waren weg moet noodzakelijk op den duur zichzelve straffen

Nu valt het niet te ontkennen, dat vooral op hagiografisch terrein der waarheid meermalen ernstig te kort is gedaan. Meestal geschiedde zulks onbewust, nu en dan ook bewust.

De groote vraag is nu hoe moet men in onze dagen aan de waarheid wederom recht laten wedervaren?

Dat zulks moet geschieden, kan niet met reden worden ontkend Als redelijke menschen moeten wij ook het oog gevestigd houden op de belangen van het nageslacht. *Hoe* het echter moet geschieden, is een vraag, die in haar praktische beantwoording een groote voorzichtigheid vereischt. Nòch star conservatisme, nòch ontstuimige vooruitstrevend-

heid zijn hier — evenmin als ergens elders — op haar plaats. Het eene doet evenveel kwaad als het andere.

Het eerst noodige is, dat er een vaste leiding zij. En deze moet hier, wegens de vele werkelijke of vermeende aanrakingspunten met het geloof, berusten bij hen, die tot wachters van het depositum fidei en alles wat daarmede samenhangt, zijn aangesteld. Daarom zal dit boekje op de eerste plaats de aandacht trekken van de geestelijkheid, want zij alleen kan hier den weg der waarheid, den eenigen weg van vooruitgang aanwijzen en alle ondoordachte uitingen en daden krachtig en met tact tegengaan. En ook dit laatste kan noodig zijn. Men behoeft immers maar een oogenblik na te denken, om in te zien, dat het vraagstuk omtrent de betrouwbaarheid der hagiografische verhalen een zeer-diep ingrijpenden invloed kan hebben op het praktische devotieleven in de Katholieke Kerk. En vooral in het devotieleven mag een gezonde, verstandige leiding allerminst ontbreken.

Welnu, als volkomen veilige gids ter orienteering biedt zich het hierboven genoemde boekje aan Een »volkomen veilige gids" mag het genoemd worden, vermits het geschreven is door Pater Delehaye, een Bollandist, welk roemrijk praedicaat alles zegt Inderdaad, wie zou hier beter aan anderen den weg kunnen wijzen dan een man, die van het onderwerp, dat hij behandelt, geheel en al een levensstudie heeft gemaakt, die dus kan optreden als een autoriteit si quis alius, en die daarenboven is »un Jésuite d'une impeccable orthodoxie", zooals Sabatier het zou uitdrukken? Dit laatste ter geruststelling van angstige zielen.

De eerste woorden van het werkje verdienen reeds een zeer bijzonderen aandacht. »Les récents progrès de l'hagiographie scientifique ont créé plus d'un malentendu" (p. VII).

Waarlijk »plus d'un malentendu". Waarvan een van de voornaamste oorzaken is, dat er vóór en tegen wordt geredeneerd zonder verstand van zaken. Daarom kan men den Bollandist niet dankbaar genoeg zijn reeds voor zijn eerste hoofdstuk, waarin met een juistheid, die overal den volleerden vakman kenmerkt, de verschillende grondbegrippen worden

omschreven, en o. m. de juiste grenslijn wordt getrokken tusschen mythe, fabel, verhaal, roman en legende.

Daarna komen in het tweede en derde hoofdstuk ter sprake de twee factoren, onder welker invloed de hagiografische litteratuur ontstaan is, nl. het volk, dat onophoudelijk nieuwe en in zich steeds eenvoudiger vormen geeft aan de overgeleverde verhalen, en de geletterde, de redacteur van het verhaal, die de legende op schrift brengt, echter niet zonder daarop zijn eigen cachet te drukken. En terwijl Pater Delehaye hier zijn veld van onderzoek afperkt tot het gebied der middeleeuwen, begint hij een uitvoerige bespreking te leveren van het aandeel, dat het volk en de redacteur, ieder afzonderlijk, hebben in de totstandkoming der middeleeuwsche Heiligen-litteratuur.

Slechts met moeite kan ik de bekoring weerstaan om eens hier en daar een sprekenden tekst uit het steeds glasheldere betoog te lichten. Maar laat ik mij ervan onthouden, want ook dit zou zoo licht aanleiding kunnen geven tot een »malentendu". Heldere, degelijke begrippen — en die zijn hier meer dan elders noodig — krijgt men niet door een paar woorden of volzinnen. En het zijn juist de twee vermelde hoofdstukken (II en III) die een aandachtige, liefst herhaalde lezing vereischen.

Zeer interessant is het bij voorbeeld, te zien uiteengezet, hoe het volk, welks intellectueel niveau zeer laag staat, en welks gezichtskring uiterst beperkt is, zijn armoede aan denkbeelden en poezie tentoonstelt in de legenden-litteratuur, zoowel profane als gewijde. De geheele volksfantasie van alle eeuwen groepeert zich rondom betrekkelijk weinige rudimentaire opvattingen, en de zoo hooggeroemde vruchtbaarheid dier fantasie uit zich hoogstens op eenige ondergeschikte punten, en dan nog in tamelijk geringe mate. Want ook hier kroelt het van gemeenplaatsen

Ook kan niet genoeg ter aandachtige lezing worden aanbevolen de beschrijving van de wijze, waarop de middeleeuwsche hagiograaf zijn taak opvatte: het begrip, dat hij zich van geschiedenis in 't algemeen vormde, de bronnen, welke hij tot zijn beschikking had, de wijze, waarop hij ze

uitkoos, gebruikte, verklaarde en . wanneer zij hem geen voldoende stof opleverden, aanvulde. Ook wordt een enkel woord gewijd aan de falsarissen, wier onverantwoordelijk en leugenachtig bedrijf slechts met minachting kan worden herdacht· »On se détourne d'eux avec mépris, tout en admirant la simplicité de leurs dupes" (p 120) zegt de Bollandist, die hier een mes hanteert dat van twee kanten snijdt.

Na het vierde hoofdstuk, dat over de classificatie der hagiografische teksten handelt, wordt in het vijfde het dossier van een Heilige besproken en als praktisch voorbeeld genomen de legende van den H Procopius Een der algemeene resultaten van dat onderzoek vat de schrijver in deze behartenswaardige woorden samen· »La certitude que nous pouvons acquérir de l'existence historique d'un saint et de la legitimité de son culte ne dépend donc pas de la popularité de sa légende" (p 166)

Vooral voor andersdenkenden is het zesde hoofdstuk een der belangrijkste kapittelen van het werk, ofschoon sommige katholieken ook wel het een of ander ter harte kunnen nemen. Het opschrift luidt. »Réminiscences et survivances païennes", en daarmede wordt aangegeven een onderwerp, dat »fertile en surprises, et... en confusions fâcheuses" is (p. 168). In dit hoofdstuk geeft Pater Delehaye in groote lijnen de betrekking aan, welke tusschen de heidensche mythologie, meer speciaal den heroencultus, en de christelijke Heiligenvereering bestaat En terwijl hij zich beslist keert tegen hen, »qui ont péché, en ces matières, par trop de légèreté" (p 169), is hij er toch zeer ver van af, de hooge waarde, welke aan de vergelijkende studie der godsdiensten verbonden is, te ontkennen En wat de feitelijke verhouding tusschen den oud-heidenschen en den christelijken cultus der eerste eeuwen betreft, spreekt de Bollandist deze ware woorden » .. il était naturel que la religion nouvelle [chrétienne] finît par s'approprier tout un rituel [païen], qui n'avait besoin que d'être sainement interprété pour devenir le langage de l'âme chrétienne s'élévant vers le vrai Dieu" (p. 169).

Maar er moet wel degelijk onderscheiden worden tusschen

datgene, wat in beide cultusvormen alleen gelijkenis vertoont, en datgene wat werkelijk ontleend is En met sprekende voorbeelden wordt aangetoond, hoe voorzichtig men op dit gebied moet zijn met het opstellen van algemeene regels.

Het laatste hoofdstuk is getiteld: »De quelques hérésies en matière d'hagiographie". De schrijver wil hier geen lijstje gaan geven van de dwalingen, waaraan de hagiografen van verschillende tijden zich zooal hebben schuldig gemaakt. Nu, dat lijstje zou ook verbazend lang worden, want zeer terecht merkt hij op: »Il n'est aucun genre de littérature que l'on aborde plus fréquemment sans préparation que celui qui nos occupe; ... Les hagiographes ont, hélas, beaucoup péché et l'on ne peut s'en consoler qu'en pensant qu'il leur sera beaucoup pardonné" (p 241). (Dit pilletje kan veilig ook door sommige nieuwere schrijvers van Heiligen-»levens" geslikt worden) Met de genoemde »hérésies" bedoelt de schrijver eenige »erreurs énormes ... qui rendent tous les jours plus graves les malentendus entre l'histoire et la poésie, plus aigu le conflit de la science et de la piété" (p. 241 s)

Ik zal deze dwalingen even aanstippen, omdat men daaruit kan zien, naar welke richting het werkje van Pater Delehaye heenstuurt.

De eerste is, dat men den Heilige niet weet te scheiden van zijn legende, in zoover men een groot vertrouwen in den Heilige en tegelijkertijd een groot mistrouwen in zijn legende kan hebben.

De tweede »hérésie" is het al te groote vertrouwen, dat men in de personen, die de levens der Heiligen hebben beschreven, stelt. Men schijnt aan die menschen een soort canoniek gezag toe te kennen. Vandaar de steeds met zekere plechtigheid uitgesproken formule: »Men leest in de levens der Heiligen" .. enz., die helaas meermalen de inleiding vormt voor verhalen, welke slechts ontstaan zijn in de fantasie van den hagiograaf, of voor woorden — soms heele redevoeringen — die worden uitgegeven als afkomstig van den Heilige, terwijl feitelijk slechts een of ander obscuur personage

aan het woord is Ook wordt door den Bollandist ernstig gewaarschuwd voor de gebruikelijke formule, »De Bollandisten verhalen". enz Meermalen levert die zegswijze een klaar bewijs, dat degene die ze gebruikt, nog nooit een band van de *Acta Sanctorum* met verstand heeft ingekeken Immers, de *Acta Sanctorum* geven nooit ofte nimmer een formeele levensbeschrijving, doch alleen een afdruk van de oorspronkelijke bronnen, vergezeld van het daarbij behoorende critisch apparaat. Aan de afgedrukte bronnen wordt dus slechts in zóóver gezag toegekend, als in de critische aanteekeningen wordt aangegeven. Maar die aanteekeningen worden door sommigen voor 't gemak maar over 't hoofd gezien! [1])

[1]) Op blz 251 wordt terloops melding gemaakt van de »déplorable compilation", die zich siert met het praedicaat »Les petits Bollandistes' Een kleine toelichting is misschien niet overbodig, want ook thans nog heerscht hier en daar de meening, dat *Les petits Bollandistes* in betrekking staan tot het beroemde werk der opvolgers van Bollandus, Papebroeck, Henschenius enz Dit is een dwaling, welke in de wereld is gebracht door lieden, die er een zeer eigenaardig begrip van eerlijkheid op na schenen te houden De »groote" Bollandisten hebben dan ook niet nagelaten op waardige wijze tegen dergelijk bedrijf te protesteeren Ik laat hier hun protest letterlijk volgen, zooals het zich bevindt in de *Analecta Bollandiana,* XIII (1894), p 47—48 »Nous avons déjà rencontré plus d'un ecclésiastique qui se figurait avoir là [d i in *Les petits Bollandistes*] entre les mains le résumé et la quintessence des travaux de Bollandus et de ses successeurs. Il nous est arrivé même de lire dans des livres imprimés des phrases telles que celles-ci »Les Petits Bollandistes adoptent *telle* opinion, mais cette opinion n'est pas celle des Grands Bollandistes". Nous ne tenons pas du tout à être appelés les *grands* Bollandistes, mais il nous est bien permis de tenir à ne pas voir le nom de notre société servir d'enseigne à une entreprise, dont nous ne voulons pas assumer la responsabilité Nos lecteurs sauront donc encore que par *Les Petits Bollandistes,* il faut entendre un recueil de Vies des saints dans le genre de celui d'Alban Butler, bien plus complet sans doute, et où, nous le reconnaissons volontiers, on trouve beaucoup de renseignements intéressants sur le culte des différents saints, mais ce recueil n'a pas avec les *Acta Sanctorum* des Bollandistes de lien plus particulier qu'aucune autre publication hagiographique, et nous croyons devoir ajouter, — ce qui lui sera peut être une recommandation aux yeux d'un certain nombre de ses lecteurs, — qu'il ne s'inspire pas des mêmes principes de critique" Deze laatste veeg is o. a gericht aan het adres van Dr C. M Schneider, die het volgende had neergeschreven »Die kleinen Bollandisten, welche in so mancher Beziehung die dem Hange zur verneinenden Kritik geschuldeten Irrtumer der grossen grundlich gutgemacht haben" enz ! (*Cf Anal Bolland* l.c., p 48 note 1)

Een derde dwaling is, dat men zich, zoodra er aan het leven van een Heilige eenigszins getornd wordt, gaat beroepen op een door de Kerk aangenomen traditie. Voor dezulken zou een beetje dogmatiek niet kwaad zijn. Ook wordt er nog een hartig woordje gesproken over plaatselijke overleveringen, welker authenticiteit men wel eens tracht te bewijzen door een circulus vitiosus

Verder wordt een vierde misvatting besproken, welke daarin bestaat, dat men tegen de resultaten van een gezonde critiek opwerpt, dat een of ander verhaal toch niets onwaarschijnlijks bevat — wat werkelijk, als het opging, voor allerlei verhalers en schrijvers een buitenkansje zou zijn — en eindelijk worden nog eenige woorden gewijd aan de vijfde dwaling, dat men nl. een verhaal als historisch wil beschouwen, wanneer de topographische gegevens, die erin voorkomen, als juist moeten worden erkend. Dit laatste princiep zou o a. tot de vermakelijke conclusie leiden, dat »la question de savoir si David Copperfield est brodé sur des mémoires autobiographiques sera tranchée par ce fait que les voyages du héros peuvent se vérifier sur la carte" (p. 253).

Eindelijk bevat het slotwoord een gewichtige opmerking. Meer dan eens hoort men de klacht, dat er door de onverbiddelijke historische critiek zooveel poezie van de middeleeuwen verloren gaat, nu vele van die bekoorlijk-naieve verhalen als onhistorisch worden gebrandmerkt Van den anderen kant gebeurt het ook meer dan eens, dat men, eenmaal overtuigd van het onhistorische der legenden, ze alle als waardeloozen ballast ver van zich afwerpt

Noch het eene, noch het andere getuigt van een goed inzicht De Bollandist gebruikt hier een juiste vergelijking Een archeoloog en een artist bevinden zich voor een religieus kunststuk der middeleeuwsche Vlaamsche of Italiaansche schilderschool. Terwijl de artist een en al bewondering is voor het kunststuk, zal de archeoloog de nuchtere opmerking maken, dat de achtergrond pure fantasie is, daar het landschap volkomen in strijd is met de natuurlijke gesteldheid van het land, waarin de hoofdfiguur ons verplaatst. Ook zal

hij aantoonen, dat de stijl waarin de gebouwen zijn opgetrokken onmogelijk daar en in dien tijd kan bekend geweest zijn, en hij zal zich ergeren aan de kleeding der personen, die zuiver 15e-eeuwsch is, terwijl de afgemaalde gebeurtenis in de 2e eeuw plaats grijpt.

Heeft thans het kunstwerk zijn waarde als zoodanig verloren, nu de détails onhistorisch blijken? En omgekeerd · hebben de détails elke kunstwaarde verloren, nu het bewezen is, dat zij in geen historisch verband staan tot de hoofdvoorstelling? Geen van beide. En de hoofdfiguur èn de détails behouden hun volle kunstwaarde, al vormen zij, bij elkander genomen, een anachronisme

Zoo ook staat het geschapen met de werkelijke geschiedkundige feiten en de legenden, die zich daaraan hebben vastgehecht De historische critiek verbreekt alleen den band, die tusschen het bloote feit en de legende bestaat, doch laat de innerlijke waarde van beide onaangetast Zij doet zelfs meer. De historische waarheid, thans ontdaan van het kleed, dat haar niet toebehoort, komt des te helderder uit, terwijl de waarde van het kleed des te beter geschat kan worden, nu men de stoffen waaruit en de werkplaats waar het is samengeweven kan aanwijzen en bestudeeren

Na hetgeen omtrent het werkje van den Bollandist is medegedeeld, zou een aanbeveling misplaatst zijn Overigens, goede waar prijst zichzelve Eén wensch zou ik echter willen neerschrijven, dat namelijk de Bollandist aan het eind van zijn werkje een klein register had gegeven van de Heiligen, wier legenden hij heeft besproken Door het geheele boekje heen zijn telkens verschillende praktische voorbeelden medegedeeld, waardoor de schrijver zijne beweringen op aanschouwelijke manier verduidelijkt en bewijst Ze zijn te interessant en te leerzaam om ze in de bijna 300 bladzijden, die het werkje telt, te laten verloren gaan.

Woerden. fr. BONAVENTURA KRUITWAGEN,
O. F. M.

P COELESTINUS. *Wat en hoe in onze geloofsverdediging* Utrecht, Wed. J R van Rossum 1905

Pater Coelestinus schijnt het als zijn bijzondere roeping te beschouwen, de ontwikkelde leeken van ons vaderland bekend te maken met de talrijke moderne twistvragen, die van meer nabij het gebied van den godsdienst raken; en zijn voornaamste bedoeling daarbij is: hun duidelijk te zeggen wat geen kerkelijk dogma is, wat ten onrechte voor zekere openbarings-waarheid zou worden gehouden Dit streven is in zich goed en prijzenswaardig. de katholieke kerk heeft geen dubbele leer, één voor theologen, en één andere voor het christen-volk: wat den theologen onzeker is, mag uiteraard aan iedereen als zoodanig bekend zijn

Maar de omstandigheden? Maar het scandalum pusillorum? — Zeker, het valt niet te loochenen, dat de bespreking dezer vraagstukken voor sommige, misschien voor betrekkelijk vele, eenvoudigen een ergernis worden kan. Maar men moet in deze niet uitsluitend éénen kant uitkijken De tijd komt, en hij is reeds daar, dat hoe langer zoo meer menschen zich zullen ergeren bij de ervaring, dat sommige vroeger algemeen of haast algemeen geldende meeningen, die zij ten gevolge van onvoldoende onderscheiding bij onderricht en predikíng als leerstukken des geloofs hadden aangenomen, dit in waarheid toch niet zijn. Deze ergernis is, in tegenstelling met de eerste, objectief gerechtvaardigd, en zij treft bovendien juist het eerst degenen, die in hunnen kring voormannen zijn of zullen worden. degenen dus, die invloed oefenen op anderen.

Derhalve openbare, voor ieder toegankelijke behandeling van vraagstukken, als hier bedoeld worden, is een zaak, die uit haren aard goed is en, even onmiddellijk, twee gevolgen heeft, één kwaad en één goed. Welk van die beide weegt het zwaarst? Verschil in waardeering is hier licht mogelijk. De besliste, hoewel natuurlijk zuiver persoonlijke meening van den ondergeteekende is, dat het goede gevolg werkelijk óver weegt, en er dus geldige reden is om het kwade, zoover men het niet ondervangen kan, te permitteeren.

Zoover men het niet ondervangen kan! Want er dient nadruk op gelegd te worden: omzichtigheid, én wat de zaak én wat den vorm betreft, is hier strenge christen-plicht. Waarbij men intusschen geenszins behoeft te vergeten, dat gewoonlijk alleen stuurlui aan wal alle klippen geheel vermijden.

Dit *naar aanleiding* van de lezing, wier titel hierboven staat afgedrukt, *over* het kleine boekje zelf zijn een paar woorden voldoende.

Wie den schrijver goed begrijpen wil, zal op zijne oordeelen weinig vinden af te dingen· de punten, van welke hij beweert, dat ze geen openbarings-waarheid, althans niet volstrekt zeker openbarings-waarheid zijn, zijn dat inderdaad niet. Toch maakt hij hier en daar den indruk iets te veel naar den kant der vrijheid over te hellen. Op blz. 10 is Pater Coelestinus door al te groote beknoptheid bepaald onjuist· »Waar niet het onfeilbare getuigenis der Kerk beslist, daar treedt individueel inzicht als getuige op". Volledíger en daardoor juister omschrijft prof. Vlaming in zijn pas verschenen boekje de taak van den apologeet: » Allereerst heeft de katholieke geloofsverdediger al datgene te houden wat waarlijk, leer der Kerk is, hetzij er door Paus of Concilie een plechtige einduitspraak over gegeven is, hetzij het langs den weg der gewone dagelijksche prediking overal als vol op-zekere en verplichte waarheid worde voorgesteld. Bovendien zal hij zich ten plicht stellen, naar best vermogen ook die leeringen te verdedigen, welke het kerkelijk gezag, zonder haar als onfeilbare waarheid op te leggen, toch als gezonde en veilige leer heeft gewaarmerkt. Eindelijk zal hij niet zonder geheel bijzondere reden afwijken van datgene, wat in den waren zin des woords het algemeen gevoelen der godgeleerden genoemd moet worden Nooit echter zal hij bij dit alles vergeten, in het belang zelf der heilige zaak, die hij verdedigt, behoorlijk onderscheid te maken tusschen waarlijk *onfeilbare* kerkleer en datgene, wat er min of meer toe nadert, maar het toch in den vollen, strengen zin des woords niet is" [1]).

---

[1]) *Apologie of Geloofsverdediging*, blz 78

Op blz 21 zegt Pater Coelestinus: »Waar een nieuwe meening wordt voorgedragen, ware het ook door tegenstanders der Katholieke Kerk, daar behoeft ge niet te beginnen met vrees voor botsing tusschen die nieuwe meening en uw katholieke geloofs- of zedeleer". Zeker, dat behoeft in het algemeen niet; maar waar het allen schijn heeft, of de nieuwe meening vooral opgezet en vooruitgeschoven wordt als stormram tegen Christendom of Kerk, daar is niet vrees, maar behoedzaam wantrouwen toch wel gerechtvaardigd! Best mogelijk, dat zulk een meening dan toch een stuk, misschien een goed stuk waarheid behelst, maar de eisch dat ieder geloofsverdediger altoos terstond met vólle klaarheid waarheid en dwaling zal schiften, is het uiterste vergen. Naar dat hoogste moet iedereen streven, natuurlijk! Maar het immer dadelijk bereiken, is menschelijkerwijze gesproken even onmogelijk, als het voor mannen, die in den geest van Pater Coelestinus werken, schier onmogelijk is elke uitdrukking of zinswending te voorkomen, die tegen hun bedoeling verkeerd kan worden opgevat

Slotsom: P. Coelestinus ga voort op zijnen weg, maar hij zij streng, zéér streng jegens zich zelven wikke en wege zorgvuldig de nuancen zijner oordeelvellingen, polijste zijn taal, en zij dubbel op zijn hoede tegen alles, wat zweemt naar eenzijdigheid of hartstocht.

G. VAN NOORT.

Philosophia moralis in usum scholarum, auctore, V CATHREIN, S. J Ed quinta ab auctore recognita Friburgi, Herder, 1905 XVIII—493. Pr M 4 40.

Reeds vroeger werden vorige uitgaven van dit werk in dit tijdschrift wegens hunne degelijkheid en bruikbaarheid aangeprezen (Dl CXVII, bl 145 door V. T.; — Dl CXXIII, bl. 93 door Prof. Beijsens) Gaarne sluiten wij ons ten opzichte dezer uitgave bij dat oordeel aan, ook op grond eener langdurige ondervinding bij het onderwijs. Niet dat elke bewijsvoering de instemming afdwingt; wij hebben reeds vroeger daarop gewezen in eene bespreking van des Schr. *Moralphi-*

losophie (Dl CXVI, bl. 279 vv.) en in ons artikel over het auteursrecht (Dl. CXIV, bl. 126—138), maar ook dan geeft Cathreins uitvoerige behandeling der stof aanleiding om tot den bodem der vraag af te dalen, hetgeen voor de kritische vorming der studeerenden van groot belang is In de sociologie is hij de erkende meester

De recensent V. T. had (t a p bl 146) de opmerking gemaakt, dat door P. Cathrein bij de vraag over het moraalsysteem het *audiatur et altera pars* niet voldoende was toegepast, en hij geen rekening had gehouden met de »degelijke redeneering" van nieuwere aequiprobabilisten. Nu is het waar, dat in deze uitgave het argument dier schrijvers — doch verkeerd wêergegeven en dus ook niet weêrlegd — is aangehaald (p. 176—177). En daar P Cathrein aan het hoofd van elk artikel slechts die auteurs ter lezing aanbeveelt, die, naar hij in zijne voorrede (p. V) verklaart: »*volgens zijne meening* [wij cursiv.] duidelijker en degelijker dan anderen dezelfde vraag behandeld hebben", waardoor de aequiprobabilisten van zelf buitengesloten zijn, zoo mogen wij met te meer recht erop wijzen, dat de beweringen en bewijzen des Schr. met *volledige* aanhaling zijner woorden weerlegd zijn in eene onlangs verschenen latijnsche brochure van P Wouters. Deze bevat tevens een kort antwoord op die hollandsche brochure, waarin een nieuw aequiprobabilisme werd gewikt en gewogen en zóó licht bevonden, dat, volgens indrukken door P. Hendrichs S J opgedaan, »*van de geheele redeneering der aequiprobabilisten niets overblijft*". De titel der latijnsche brochure is *De minusprobabilismo, seu de opinione quam quis solide sed minus probabilem esse judicet* (Gulpen, Alberts, 1905, pp. 130) Hierin wordt o a weerlegd · op p. 64 de bewering van P. Cathrein, dat de aequiprobabilisten zich aan eene *petitio principii* schuldig maken, waartegen W. aantoont, dat C. het argument der aequiprobabilisten met hun thesis heeft verward, — op p. 73 de bewering, dat het Probabilisme praktisch altijd in de Kerk heeft gebloeid, waartegen W. eene imposante reeks van getuigen aanhaalt; — op p. 65 de bewering, dat het Probabilisme *zeker waar* is; eene bewering,

welke C zelf, wijl zijn systeem theoretisch minder veilig is, voor noodzakelijk erkent (p. 175) en die toch, gelet op het oordeel zelfs van niet-aequiprobabilisten in Duitschland en Frankrijk en gelet op de blijvende misverstanden der Probabilisten omtrent de *theoretische* en *praktische* draagwijdte dezer vraag, wel een glimlach verdient. Men zie wijders op p. 38, 90—93, 97 van genoemde brochure de verdere afrekening.

J L. JANSEN, C. SS. R.

Het leven van Pater Bernard, Priester van de Congregatie des Allerheiligsten Verlossers, Doctor in de Godgeleerdheid door M J. A LANS, *Geheimkamerheer van Z. H. den Paus, Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, Kanunnik der Kathedrale Kerk van Haarlem, President van het Groot-Seminarie te Warmond.* Vierde druk, met eenige portretten en door den schrijver opnieuw bewerkt. — Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1905

Toen in 1886 van bovenstaande levensbeschrijving twee volksuitgaven kort na elkander waren verschenen, schreef Pastoor J. J. van der Horst z. g. in dit maandschrift een warm woord van hulde èn aan Pater Bernard èn aan zijn biograaf[1]) Zijne waardeering van beider arbeid besloot hij met deze samenvatting. »De geleerde schrijver heeft glansrijk alle moeilijkheden overwonnen en ons een boek geschonken, dat volkomen waardig is den man, eenmaal zoo machtig in werk en woord voor God en al het volk".

Sedert dien tijd kwamen den Hoogeerw. Schrijver nieuwe bescheiden van veel belang in handen: de zeer uitvoerige *Annalen der Amerikaansche Provincie* voor de Congregatie der Redemptoristen gedrukt; het eigenhandig door Pater Bernard geschreven dagboek zijner werkzaamheid in Amerika;

---

[1]) Jaarg 1886, Dl LXXXIX, bl 238 vv

latere levensbeschrijvingen van ordegenooten, die metgezellen en medearbeiders van Pater Bernard waren geweest. Zij mochten niet ongebruikt blijven bij deze nieuwe uitgave.

Dientengevolge kon het beeld, dat reeds in volle daadkrachtige werkelijkheid geteekend was, nog wat verlevendigd worden in zijn psychologische uitdrukking, en niet weinige vroeger medegedeelde feiten en levensomstandigheden vertoonen zich thans in overvloediger en duidelijker toelichting. Aan Hoofdstuk XXI is zelfs een geheel annhangsel toegevoegd onder den titel: *P. Hecker. — Americanismus* —, een onderwerp van teederen aard, vooral in deze levensgeschiedenis. De onmiskenbaar goede bedoelingen, waarvan P. Hecker uitging, de even onmiskenkaar verkeerde weg, waarop hij geraakte, de veroordeeling van het naar hem genoemde Americanisme; de roekelooze verdachtmaking, waartoe deze veroordeeling door sommigen misbruikt werd, ziedaar eenige der lang niet blinde klippen aan weerszijden. Een stuurman, die met zoo rustige zekerheid, als hier geschiedt, den rechten koers tusschen deze dreigementen weet te vinden, geeft bewijs van meer dan gewone bekwaamheid Daarom eischt dit belangrijke aanhangsel een woord van waardeering op zich zelf 't is een toonbeeld van zakelijke en onpartijdige geschiedschrijving, uit dat hooge en rustige gezichtspunt, waartoe de kleingeestigheden en het geraas der partijdriftige menigte niet reikt

Bovendien is het werk thans met een zeer welkome portrettenreeks verlucht: eene galerij van beroemde tijdgenooten, grootendeels ook landgenooten En Th M(olkenboer) heeft alles te zamen in een omslag gevat, waar de Nederlandsche Leeuw en daaromheen de wapenschilden van Amerika, Engeland en Belgie in een omstrengeling van bloeiende takken vereenigd staan.

Zóó verschijnt dan *Het leven van Pater Bernard*, waarvan de eerste uitgave mocht opgedragen worden aan Kardinaal Dechamps, en dat in Fransche vertaling welwillend aanvaard werd door Paus Leo XIII, thans in vierde op nieuw bewerkte uitgave onder goedkeuring en bijzondere aanbeveling

van Zijne Doorluchtige Hoogwaardigheid den Bisschop van Haarlem, Monseigneur A. J. Callier Na zoo hooge aanbevelingen en een zoo onbetwistbare waardebepaling, als een vierde uitgave van zelf geeft, dient een recensent zijne aanprijzing achterwege te laten Een groot man heeft hier de rechte hulde gevonden: zijne levensbeschrijving eenvoudig weg

A. M. C v. C.

Dom Pierre Bastien, O S B *Directoire canonique à l'usage des congrégations à voeux simples d'après les plus récents documents du Saint Siège, avec des appendices concernant les filles de la charité, les religieuses à voeux simples appartenant aux grands ordres etc* Abbaye de Maredsous, 1904 Prix: 5 frs

Naast de oude eigenlijk gezegde kloosterorden, door plechtige geloften, »vota solemnia", aan het religieuse leven verbonden, zijn in den nieuweren tijd, naar gelang der veranderde omstandigheden, velerlei religieuse genootschappen ontstaan en door het kerkelijk gezag in verschillende graden goedgekeurd [1]), waar dezelfde geloften alleen als »vota simplicia", enkelvoudige geloften, worden afgelegd Deze congregaties omvatten tegenwoordig de meerderheid van hen, die den religieusen staat beleven, zeker althans der kloosterzusters

Onder de verordeningen, die, vooral in de laatste jaren, omtrent deze mannen- en vrouwen-congregaties van den H. Stoel zijn uitgegaan, is van bijzonder belang de constitutie door Paus Leo XIII 8 Dec. 1900 uitgevaardigd: *Conditae a Christo.* Daarin wordt om zoo te zeggen een grondwet afgekondigd: *De Religiosorum Institutis vota simplicia profitentium.* Dit gewichtig document, met zijne algemeene afbakening van rechten en plichten, heeft eene toelichting gevonden in de latere *Normae* door de »Congregatie der Bisschoppen en

---

[1]) Zie Lemkuhl *Theol. mor.* I, n 492 (ed decima),

Regulieren" uitgevaardigd een uitvoerig reglement van 325 artikels, waarin het richtsnoer wordt aangegeven, dat genoemde Congregatie volgt bij het goedkeuren van nieuwe religieuse vereenigingen

Het hier aangekondigde *Directoire canonique* van Dom Bastien, dat beide gezagvolle stukken op den voet volgt, is alzoo een tijdige verschijning en zal menigeen welkom zijn De geleerde Benedictijn van Maredsous geeft daarin eene handleiding (directoire), zooals van hem mocht verwacht worden degelijk en volledig. Hij verdeelt zijn werk in drie deelen I. *De la vie religieuse et de ses obligations;* II. *Du gouvernement extérieur des instituts à voeux simples;* III. *Du gouvernement intérieur des instituts à voeux simples.* Wat daartoe in hoofdzaak hoort, vindt een deskundige en welbevoegde behandeling in de verschillende boeken en hoofdstukken, die de onderverdeeling uitmaken.

Voor geestelijken, die aan het hoofd van religieuse genootschappen staan, voor rectoren en voor biechtvaders aldaar is dit boek een zeer nuttige, soms onmisbare vraagbaak. Zij zullen niet overal beslissingen vinden, die voor geen tegenspraak of verschil van meening vatbaar zijn, maar wel een zeer goede handleiding, zooals het werk ook belooft te zijn. Het is goedgekeurd, naar behoort, door den Archi-abbas van Beuron en door den bisschoppelijken censor. Ook werd de aanbieding welwillend aanvaard door Paus Pius X en door de Congregatie der Bisschoppen en Regulieren, blijkens twee brieven, die aan het hoofd afgedrukt staan, van kardinaal Merry del Val namens den Paus, en van kardinaal Ferrata namens de Congregatie Zulke dankbetuigingen en aanvaardingen bedoelen wel geenszins hooger gezag aan een werk te geven dan het door eigen deugdelijkheid heeft, maar zij getuigen toch voor den schrijver en zijne gezindheid

De *Appendices*, in den titel vermeld, eischen een enkel woord van toelichting. Het eerste aanhangsel betreft »les filles de la charité", dat is te zeggen niet de »liefdezusters" in 't algemeen, zooals onze vaderlandsche b.v , maar alleen de Fransche eigen stichting van St Vincentius. Dit is alzoo van

geen belang voor ons. Van groot belang daarentegen is het derde aanhangsel. Daar worden eenige der voornaamste pauselijke verordeningen uit den laatsten tijd afzonderlijk gegeven en toegelicht: het decreet *Romani pontifices* van Pius IX (25 Jan. 1848) over het aannemen van postulanten; het decreet *Quemadmodum* van Leo XIII (12 Dec 1890) over de openbaring des gewetens, de keus van een biechtvader en het verlof om tot de H. Communie te naderen; het decreet *Singulari quidem* van Leo XIII (27 Maart 1896) over religieuse zusters, die aalmoezen inzamelen; vooral en voornamelijk de constitutie *Conditae a Christo* van Leo XIII (8 Dec. 1900) hierboven reeds vermeld. Naar aanleiding van het decreet *Quemadmodum* geeft dan het vierde aanhangsel nog een kleine verhandeling over de veelvoudige communie in religieuse huizen [1]) En daarna besluit een zeer bruikbare alphabetische *Table analytique* het geheel.

Uit dit verslag kunnen onze lezers nu het best zelf opmaken, in hoever het boek voor hen van belang en van nut is.

A. M. C v C

---

1) Over datzelfde onderwerp verscheen onlangs *De SS. Communionis frequentia in familiis religiosis cum appendice de Sacramenti Poenitentiae frequentia Propositiones et documenta. Auctore* Fr Josepho Ant S A. Jo in Persicato O F M Cap Ratisbonae, Pustet, 1905

KLEINERE MEDEDEELINGEN AAN LEZERS EN SCHRIJVERS.

In de April-aflevering der *Revue Biblique Internationale* (Nouv. Série, 2de année, 1905, pag. 161) geeft de door Paus Leo XIII z. g gestichte Pauselijke Commissie voor Bijbelstudien de volgende beslissing

»Cum ad normam directivam habendam pro studiosis S Scripturae proposita fuerit Commissioni Pontificiae de re biblica sequens quaestio, vid.·

» »Utrum ad enodandas difficultates, quae occurrunt in nonnullis S. Scripturae textibus, qui facta historica referre videntur, liceat Exegetae Catholico asserere agi in his de citatione tacita vel implicita documenti ab auctore non inspirato conscripti, cujus adserta omnia auctor inspiratus minime adprobare aut sua facere intendit, quaeque ideo ab errore immunia haberi non possunt?" "

»Praedicta Commissio respondendum censuit

» »Negative, excepto casu in quo, salvis sensu ac judicio Ecclesiae, solidis argumentis probetur 1. Hagiographum alterius dicta vel documenta revera citare, et 2 eadem nec probare nec sua facere, ita ut jure censeatur non proprio nomine loqui" "

»Die autem 13a Februarii an 1905, SANCTISSIMUS, referente me infrascripto Consultore ab Actis, praedictum Responsum adprobavit atque publici juris fieri mandavit

FR DAVID FLEMING O F M
Consultor ab Actis.

Dat is vertaald:

»Ten einde een leiddraad te hebben voor de studenten in de H. Schrift, is aan de Pauselijke Bijbelcommissie de volgende vraag voorgesteld·

» »Is het, tot het oplossen van moeilijkheden, die voorkomen in sommige Schriftuurteksten, welke geschiedkundige feiten schijnen te verhalen, aan den katholieken bijbelverklaarder geoorloofd te beweren, dat in deze [teksten] plaats vindt een impliciet of stil-

zwijgend citeeren van een document, geschreven door een niet-geinspireerden schrijver, wiens beweringen de geinspireerde auteur lang niet alle wenscht goed te keuren of tot de zijne te maken, en welke dus niet voor onfeilbaar kunnen gehouden worden?" "

»Hierop heeft gemelde Commissie gemeend te moeten antwoorden·

» »Neen, behalve wanneer, behoudens opvatting en oordeel der Kerk, met degelijke argumenten worde bewezen 1 dat de gewijde schrijver gezegden of documenten van een ander werkelijk aanhaalt, en 2. dat hij deze noch goedkeurt, noch tot de zijne maakt, zóó dat hij met recht geacht wordt niet in eigen naam te spreken" ".

»Den 13en Februari 1905 heeft Z. H., op voordracht van mij ondergeteekenden Consultor ab Actis, bovengemeld antwoord goedgekeurd en bevolen openbaar te maken.

Fr David Fleming O. F. M.
Consultor ab Actis."

Een kort woord ter opheldering dezer beslissing is misschien niet overbodig.

Het is algemeen bekend, dat er in de H. Schrift citaten of aanhalingen van verschillenden aard gevonden worden; eenige voorbeelden daarvan volgen straks Deze aanhalingen zijn in grootte en in belangrijkheid vrij sterk uiteenloopend. Zoo kunnen wij in de H. Schrift vinden aangehaald, dat er geen God is (Ps XIII, 1), ook de fabel van de boomen, die zich een koning kozen, wordt in het Boek der Rechters aangehaald (Recht IX, 8—16). Ook brieven en staatsdocumenten worden in de Heilige Boeken woordelijk geciteerd, bijv. de brief van Jonathas aan de Spartanen (I Mach XII, 6—18), of het edict van Cyrus (I Esdr. I, 2—5). Ook de bekende lofzangen van Zacharias e.a. zooals het *Benedictus*, *Nunc dimittis* enz zijn aanhalingen. Van nog meer belang zijn de woorden van Christus, van Petrus en Paulus, van Stephanus e a. die in de Nieuw-Testamentische boeken overvloedig voorkomen. Het zal voor ieder duidelijk zijn, dat vele van deze citaten door de heilige schrijvers genomen zijn uit reeds bestaande geschreven bronnen.

Nu vinden wij voorts in den Bijbel uitgewerkte statistieken en lijsten van volksstammen, familien enz., eveneens opgaven

van aantal gevangenen, gesneuvelden en dergelijken. Deze opgaven en statistieken zijn somwijlen eerst honderden jaren na de gebeurtenissen, waarvan de opgaven zijn, in de H. Schrift te boek gesteld Zij moeten dus òf gereveleerd òf geciteerd zijn. Daar men voor die statistieken en genealogieen over 't algemeen geen revelatie aanneemt, blijft alleen over, dat ze geciteerd zijn. Toch blijkt overigens uit geen enkel woord van den gewijden schrijver, dat hij citeert; hij geeft geenerlei bron of zegsman aan. Dit nu zijn de zoogenaamde »citationes tacitae vel implicitae", waarvan de Pauselijke Commissie spreekt. Eenmaal aangenomen, dat er in de H. Schrift meerdere dergelijke impliciete citaten voorkomen, ontdekte men spoedig, dat daarin een vernuftig en gemakkelijk middel gevonden kon worden om sommige historische moeilijkheden op te lossen, de gewijde schrijver citeerde, zonder het te vermelden, profane bronnen, zooals hij die vond, doch garandeerde door zijn stilzwijgend citaat de echtheid en juistheid van zijne bronnen niet!

Welke waarde hebben de citaten in de H Schrift? Allereerst dient gewezen op het onderscheid tusschen de *veritas relationis* en de *veritas relati*. Een voorbeeld zal dit verklaren. Het feit, dat de goddelooze zegt: er is geen God (Ps. XIII, 1), is waar (*veritas relationis*), het aangehaalde, als zou er geen God zijn, is natuurlijk niet waar (hier is dus geen *veritas relati*). Over de *veritas relationis* zullen wij niet verder spreken (hoewel men ook op dit terrein niet zonder moeilijkheden is bijv. Matt. II, 6 vgl. Micha V, 2). Doch de *veritas relati*? Deze behoeft niet te bestaan· het straks gegeven voorbeeld is duidelijk. Zijn de citaten van vorsten, oversten, predikers enz., wanneer deze met name genoemd worden, voor rekening van dengene, die het geciteerde heeft gesproken of geschreven? Of worden ze door het feit der aanhaling in een geinspireerd boek *eo ipso* gegarandeerd? Bijv. neemt de H. Lukas de verschillende beweringen van den H. Stephanus (Act. Ap. VII, 2—54) als historisch aan, en worden die dus gedekt door de inspiratie? Of laat hij ze voor rekening van den H. Stephanus, die zich natuurlijk vergissen kon? Het

laatste woord is hierin nog niet gesproken; en wat sommigen met behulp van een zoogenaamde Semietische psychologie willen verklaren, is daarmede niet altoos bevredigend uitgelegd. De school van Lagrange, Prat, Durand, Bonaccorsi e.a meende, ten opzichte der citaten (ook de impliciete), dat de intentie van den gewijden schrijver, om zijne bronnen (ook de niet genoemde) te garandeeren, moet *bewezen* worden, niet gesupponeerd.

Met deze toelichting, die ik hier niet mag uitbreiden, zal de lezer de bovenvermelde beslissing kunnen schatten Alleen zij hier nog bijgevoegd, dat dit decreet, als uitgaande van een lichaam, dat geen authentiek leergezag heeft, niettegenstaande de pauselijke goedkeuring, slechts is eene *norma directiva* (gelijk dan ook in de decisie vooropstaat).

Naar mijn inzien is thans het volgende beslist

Om historische moeilijkheden in de H. Schrift op te lossen *alleen*, mag men geen citationes implicitae (door den schrijver niet geapprobeerd) aannemen; er is meer noodig dan eene opportune opruiming van moeilijkheden; er worden *solida argumenta* gevraagd. Natuurlijk zal deze gevraagde soliditeit betrekkelijk zijn: in zake oude geschiedenis zijn de eischen niet geheel dezelfde als bij moderne geschiedbeschouwing.

Er kunnen evenwel aanwijzingen en bewijzen gebracht worden voor het bestaan voor citationes implicitae; de Bijbelcommissie geeft het sub 1 eenigszins te kennen.

Evenwel moet, zooals sub 2 wordt vooropgesteld, de gewijde schrijver de aangehaalde gezegden of documenten niet geapprobeerd hebben, zoodat zij eenigszins *zijn* werk en meening worden; alleen wanneer uit verschillende omstandigheden bewezen kan worden, dat de heilige schrijver *niet* uit eigen naam wil spreken (ook al zegt hij dit niet met zoovele woorden), dan alleen kan men eventueele onjuistheden of dwalingen stellen op rekening van het ongenoemde doch stilzwijgend benuttigde document.

De litterair-kritiek zal dus in meerdere gevallen de eind uitspraak geven.

J. VAN DEN DRIES.